

Fakultetet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

«Den nordlandske fuglepleie»

- Herligheter, utvær og celeber verdensarv

Mellom tekster og praksiser i Vegaøyen

—

Bente Sundsvold

Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor – Juni 2015

«Den nordlandske fuglepleie»

Herligheter, utvær og celeber verdensarv

Mellom tekster og praksiser i Vegaøyen

Bente Sundsvold

Avhandling for graden Philosophiae Doctor

Juni 2015

Forord

«Tre damer drar til Statens Hus» kunne vært tittelen på denne avhandlingen. De tre damene var ikke bare betydningfulle for innskrivelsen av Vegaøyan på den celebre verdensarvlisten, de har også vært alfa-omega for mitt forsknings- og filmprosjekt, og for denne avhandlingen. Rita Johansen åpnet dørene for meg i forhold til å følge verdensarvinnskrivelsen og det lokale arbeidet; Inga Næss til dunværene og ærfuglrøkkerne; ærfuglrøkkeren Aud Halmøy tok meg med i sitt eksperiment med å bygge opp et nedlagt dunvær og venne ville fugler til mennesker. Aud har levd med meg og mitt kamera i årevis, huset meg, lært meg opp i ærfuglrøkt, flirt og bantes, og åpnet for et helt nytt blikk på mitt hjemsteds historie og identitet. En spesiell takk til dere tre, og aller mest til Aud.

Verdensarvinnskrivelsen omhandler «den nordlandske fuglepleie», ærfuglrøkten slik den foregår i Vegaøyan ved årtusenårsskiftet. Jeg har blitt tatt godt i mot i alle dunværene, og vil takke dem som også har huset meg under de mange visitter: Mathias Mathisen, Margit Lande, Erna Nilsen, Jon Karlsen, Øystein Ludvigsen, Snefrid Jakobsen, Anna og Albert Stensholm, Bjørg Krogh og Jostein Halmøy.

Å følge en verdensarvinnskrivelse gjør at det er et stort antall personer og institusjoner involvert som alle har vært betydningsfulle også i mitt prosjekt. Det blir umulig å nevne alle. Men noen vil jeg spesielt takke. I Vega kommune: Einar Silseth, Einar Moen, Jens Einar Johansen, Per Morten Gullsvåg, Margrethe Wika og Marit Nilsen. I Direktoratet for Naturforvaltning; Jon Suul og Gaute Sønstebo. Jeg har også hatt god hjelp i arkivene, og vil takke Martin Berg i Nordland Fylkeskommune og Per Sparboe som har transkribert gamle fredlysningsdokumenter for meg. Ved Universitetsbiblioteket har jeg alltid blitt godt møtt og hjulpet.

Prosjektet er finansiert gjennom forskerskolen CEPIN, Citizenship, Encounters and Place Enactments in the North, ved fakultetet for humaniora, samfunnsfag og lærerutdanning, Universitetet i Tromsø. Forskerskolen ble ledet av Willy Gunneriussen, og samlet både PhD- og post-doc stipendiater og seniorer fra alle instituttene. Det har vært en spennende interdisiplinær gjeng og nettverk å være stipendiat i. Jeg vil også takke antropologimiljøet ved University of Aberdeen, Skotland, hvor jeg hadde et utenlandsopphold. En spesiell takk til Tim Ingold, og til David Anderson, som også har vært biveileder for prosjektet. Ved institutt for arkeologi og sosialantropologi, IAS, og ved Visuelle Kulturstudier, VKS, hvor jeg har hatt min daglige tilknytning, er det mange å takke. Ved IAS vil jeg spesielt nevne Jorun Bræck Ramstad og Trond Thuen, og «sluttleser» Harald Beyer Broch. Ved VKS; Trond Waage og Bjørn Arntsen, og de mange som har bidratt gjennom årenes løp; Siren Hope, Reni Wright, Petia Mankova, Marcela Douglas, Sirkka Seljevold, Rossella Ragazzi, Andreas Buch, Peter Crawford, Seifu Johannes Heile, og vår venn «down under», Gary Kildea. Sist, men ikke minst, min veileder gjennom mange år, Lisbet Holtedahl. Tusen takk, Lisbet.

I sluttspurten har jeg hatt en rekke lesere med korte tidsfrister; Brynhild Granås, Bjørn Arntsen, Erik Holm, Vigdis Sundsvold, Anniken Førde. Takk til dere alle.

Hjemme, har mannen min Erik, ventet tålmodig på å få reise på en normal ferie med sin kone i mange år. Han har fulgt meg til Kina, kjøpt båt på Vega for å utforske Vegaøyan sammen med meg, vi har fått oss hytte på Grindøya i et av Troms beste ærfuglreservat. Og sannelig er han ikke blitt minst like «hekta på é» som jeg. Du er dyrebar. Takk, kjæresten.

Tromsø 23. juni 2015

Bente Sundsvold

Innholdsfortegnelse

Forord.....	
Innholdsfortegnelse	iii
Bilder	viii
Figurer/Tabeller.....	viii
Kart	x
Liste over forkortelser:	xi
Innledning.....	1
<i>Vegaøyen 20. april 2005.</i>	1
1.0 Analytiske perspektiv og verktøy.....	14
Verdensarv som globalt fenomen	17
Én verden – outstanding universal value	20
Translokale og multisituerte feltstudier som inngang til globalisering.....	23
Sosiale samhandlingsfelt	24
Stigma og entreprenørskap.....	25
Søknadsdokumentet som aktør – innskrivelse som analytisk begrep	27
Innskrivelser i tid - minnesmanifestasjoner	32
Brudd og diskontinuiteter	33
Sosialt minne – som kroppslig performativitet	35
Kulturell reproduksjon som biososiale tilblivelser	38
Samdomestisering og eto- etnografi.....	39
Relasjonsbygging menneske-fugl	41
Fugler som aktører	43
Performativitet og ritualisering.....	44
«Å lære å se» – med videokamera på feltarbeid	48
Mellom opplæring og standarder	49
«Innfødt» og antropolog - «en ekte halfie»	51
Filmnarrativene	56
Kamera som etisk verktøy - etikk og anonymisering	60
Språk.....	61
2.0 Fra herligheter til utvær	62
Vega og Vegaøyen idag	63
Befolkningsstatistikken.....	68
Fotefar mot Nord – «Med éa som husdyr».....	70
2.1 Ærfuglrøkt og dunsanking i det cirkumpolare nord	73

Éa og ærfuglen.....	74
Fuglevoktere & ærfuglrøktene.....	77
Den gamle, <i>nordlandske</i> fuglepleie.....	79
Éa i historiske kilder.....	80
2.2 «Stedets herligheter» - fredlyste egg- og dunvær	88
Fredlysning av muldebærland – transformasjoner av naturbruk.....	89
Fredlysning – det gamle forvaltningsregimet.....	91
Omfanget av egg- og dunværsdrift	93
Fredlysninger i Vega og i Vegaøyen.....	94
Hellige selvær og fredlyste egg- og dunvær	98
Lovgivningen - Lov om Fredning af Æg og Duunvær samt Edderfugle, av 1842	101
Fra fredlysning til viltbiotop	104
2.3 Det nye forvaltningsregimet/ brytninger	108
Fra fredning til naturvern	108
Framveksten av moderne naturvern og naturforvaltning lokalt	113
Naturvernåret 1970.....	114
Minken kommer, folket drar	118
2.4 Utværet skapes.....	121
«Problemet Nord-Norge»	122
Fraflyttingsbidragene	122
Kriteriene for å få støtte - kategoriene skapes.....	124
Fylkesvise og regionale tildelinger, «Flytting fra utvær»	126
Lokal ambivalens	128
Stigmatisering, reføydalisering og revitalisering.....	132
3.0 Fra utvær til verdensarv	136
Ekspertorganisasjonene	139
Norske aktiviteter.....	139
3.1 Argumentasjonen endres – fra dunsanking til strandflate	140
Møte på Folkets Hus 6. februar 2003 – feltarbeidet startes.....	141
Møte i kommunestyret 13. februar 2003.....	142
Strandflaten som hovedargument.	143
Søknadens oppbygging og argument.....	146
Presentasjon av dunsankingspraksisen.....	147
Søknadens argument – begrunnelsen.....	147
Naturvernmyndighetenes kulturlandskap	152
Lokal forankring av verdensarvnominasjonen	153

Tre damer drar til «Statens Hus»	154
«Invitasjon til samarbeid»	156
Folkemøte Folkets Hus	159
Kystverneplanen – bruk og vern	160
«Det lokale argumentet»	162
Nye arenaer etableres og nettverk skapes.....	163
Nordisk Kulturlandskapskonferanse	164
«Ærfuglsymposium».....	164
Nordland Ærfugllag	165
Vegaøyans Venner.....	166
En case for å bygge nasjonal kompetanse på verdensarv.....	167
<i>De gode hjelperne</i>	169
Søknadens politiske og sosiale landskap.....	171
3.2 Fra nominasjon til innskrivelse.....	173
Global strategi – postkolonial retorikk:.....	175
St. Kilda sak 28.COM 14B.19.	179
Vegaøyen – the Vega Archipelago sak 28 COM 14B.45	182
Venting	182
ICOMOS presentasjon av nominasjonen.....	183
Verdensarvkomitéens møte - i referats form	189
Ordvekslingen i salen	190
Argumentasjonen endres gjennom ekspertenes evalueringer:.....	193
NWHFs seminar på Vega	196
Engasjement og følelser	198
Utvær og verdensarv, politikk og vitenskap.....	202
4.0 «Den nordlandske fuglepleie» i et nytt millennium.....	206
4.1 Å bygge opp et nedlagt dunvær	207
Auds relasjoner til Halmøyværet.....	207
Å starte på nytt - Auds motivasjoner	211
Ankomst – å se og å se etter.....	212
Lossing	215
Å ta været i bruk – å se etter.....	216
Novisens tilnærming til éa.....	218
«Å tenkje som en fauel».....	220
Ankomsten forstått som nyfigurering av praksisen	221

4.2 Gangen i sesongen	221
«Å re opp» og «å gjøre opp»	222
Éhusene	223
Várntié - Éa går opp	225
Predatorjakt	229
Å gå runder	233
«Å best mulig utbedre skadene» - narreggene	234
Klekkinga.	236
Dunsankinga	237
«Å sprette dun» & «å plukke dun»	238
Dunkjerringene	240
4.3 Mellom opplæring og standardiseringer	242
Å temme en vill fugl – å venne éa til mennesker	242
Prosjektmedarbeideren mellom modernitet og tradisjon	244
“Ho Aud? Ho har no bære ei é.”	249
Menneske – fugl, tradisjonens overlevelse etter fraflyttinga	252
Å relatere seg til en annen arts livsverden – «å svare Derridas katt»	254
En hekta filmfeltarbeider	257
Nødvendigheten av predatorer	260
Nedtur	260
Ikke så galt at det ikke er godt for noe – éas «epilog»	262
Ærfuglrøkt som sam - domestisering	264
Avlsdimensjoner	266
Utviklinga i Auds prosjekt – «Auds epilog»	267
En sårbar viabilitet?	271
4.4 Fredlysningskorsene	273
Hellig helhet	275
En hellig fugl - totem og tabu	279
Religiøsiteten	282
Nye fredlysningskors i Halmøyværet.	284
5. Fra stigma til verdensarv	287
Øyværings - ABC	289
Det implisitte, «alle vet jo det»	292
Formidlingsseminar Folkets Hus, Gladstad 11.- 12. nov 2004	292
«A til Å» – visa framføres for «feil» publikum	294
Vegaøyans Venners årsmøtefest i Hysværøyan, 23. juli 2004.	295

Åpning av verdensarvområdet i Hysværøyen 20. april 2005	301
«En ny samtale»?	313
6.0 «Den nordlandske fuglepleie» - herligheter, utvær og celeber verdensarv	318
Fra herligheter til utvær	318
Fra utvær til verdensarv	321
Den nordlandske fuglepleie i et nytt millennium	324
Åpningsseremonien	326
Mellom tekster og praksiser i Vegaøyen	328
Litteratur	332
Vedlegg 1: Oversikt over selveiere, leilendinger og husmenn i Vega 1610-1875	348
Vedlegg 2: Pantebøker Helgeland/ Søndre Helgeland 1700-1902	349
Vedlegg 3: Kapitteloversikt nominasjonsdokumentet «Vegaøyen som verdensarv»	350
Vedlegg 4 – Formidlingsseminar Vega -	351
Vedlegg 5: Program for åpningsseremonien	352

Bilder

Bilde 1: Égåkka og ékaillen	75
Bilde 2: Nål fra Hagbartholmen, Steigen & Ravfigur fra utgravingene på Borg (Foto: O. Kvalheim i Munch 2003).....	81
Bilde 3: Fredlyste trær, landsforeningen for naturfredning.....	110
Bilde 4: Bilder fra videofotagen som viser presentasjon og overrekkelse av søknadsdokumentet fra DN til Vega kommunestyre 13.02.2003.	146
Bilde 5: Bilder fra vedlegg til søknadsdokumentet (DN, 2003)	151
Bilde 6: Fra UNESCOs verdensarvmøte i Suzhou 2004.....	174
Bilde 7: Aud på varden i Halmøya	214
Bilde 8: Bilde fra Halmøy (Aud Halmøys fotoalbum)	217
Bilde 9: Fra Floværet, 2005. Égåkke på reir.....	223
Bilde 10: Forskjellige ébaner lagd av båter. Hlmøya (2003) og Floværet (2005).....	224
Bilde 11: Erna Nilsen og Aud Halmøy sjekker langhus i Muddvær og Halmøy (2007).....	224
Bilde 12: Postkort som Éhuset selger (Inga Næss).....	225
Bilde 13: Ærfuglrøktens stilleben	233
Bilde 14: Narregg fra Flovær og Muddvær.....	235
Bilde 15: Emma på Strand, ca 1910 (Oluf Sundsvold).....	241
Bilde 16: Éa i mursteinhuset (Foto: Aud Halmøy)	268
Bilde 17: "Tromsøesund" ca 1850. Christian Due (1805-1893) i (Ljøgodt 2007)	278
Bilde 18: Bilder fra Helsnes, Nordkapp og Risøya, Troms (Inga Malene Bruun; Huseby, 2003) ...	279
Bilde 19: Skilting i Lånan og fredlysningskors i Halmøya.....	286

Figurer/Tabeller

Figur 1: Egg- og dunvær i Vegaøyen. Gjengitt med tillatelse fra DN.....	x
Figur 2: Matrisen viser gangen i en nominasjonsprosess fram til innskrivelse på verdensarvlista. (Se også Turtinen 2006).....	28
Figur 3: Befolkningsutviklingen i Vega kommune og i Norge fra 1801 og fram til 2013.....	68
Figur 4: Befolkningstall for Vega kommune og øyene i perioden 1930-1970.....	69
Figur 5. Oversikt over fredlysninger som ble referert i søknadsdokumentet (DN 2003:38)	94
Figur 6: Fredlysninger i Vega og Vegaøyene i perioden fra 1700-1900	96
Figur 7: Fortegnelse over flyttere som har fått stønaden utbetalt tom 15/6-1970. (Flytting fra utvær. Kap 1070, post 79). Fortegnelsen er utarbeidet på grunnlag av lister fra fiskeridirektørene.	126

Figur 8: Oversikt over antall tilsagn og utbetalinger i Nordland fylke og i Vegaøyen 1950-1970 & 1970-1987	127
Figur 9: Tilsagn og utbetalinger i Nordland Fylke. Tilskott til flytting som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet 1972-1986 (1987)	128
Figur 10: Registeringsskjema Halmøyværet 2003:.....	246
Figur 11: Registreringsskjema Halmøyværet 2004	247
Figur 12: Registreringsskjema Halmøyværet 2007	248
Figur 13: Brønnøysunds Avis lørdag 26. april 2003	252
Figur 14: Oversikt over antall hekkinger og dun sanket i Halmøyværet	269
Figur 15: Pressekart for åpningsseremonien i Hysværøyen 20. april 2005. M viser hvor pressen skal stå, rød sirkel viser den nye utedoen.....	306

Kart

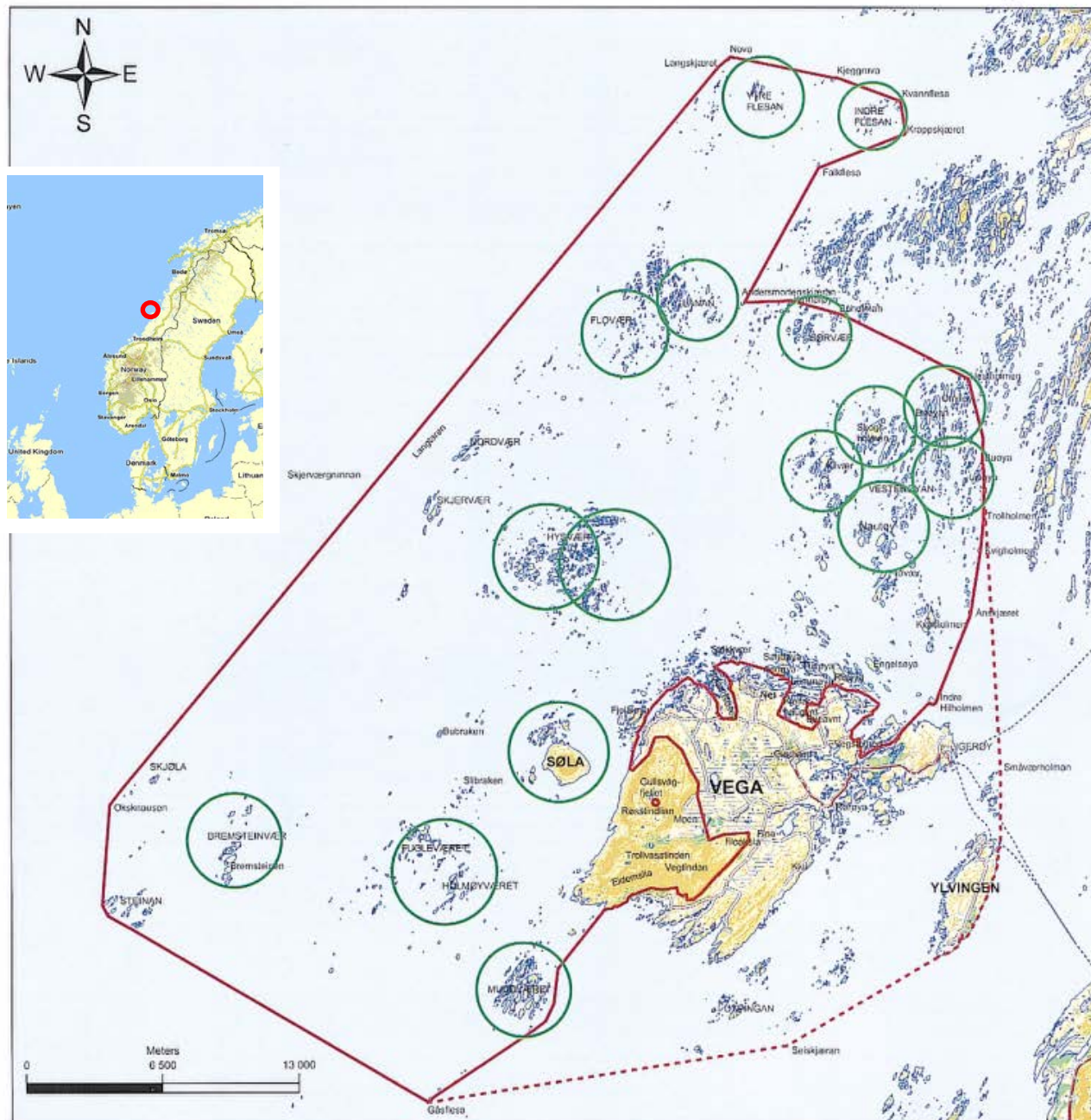
EGG AND DOWN SITES in The Vega Archipelago Norwegian Nomination 2003 - World Heritage List

Directorate for
Nature Management

 Location of egg and down sites

Scale 1:185.000

Figur 1: Egg- og dunvær i Vegaøyen. Gjengitt med tillatelse fra DN.

Liste over forkortelser:

AAA	American Anthropological Association
DN	Direktoratet for Naturforvaltning
DUF	Distriktenes utbyggingsfond
EASA	European Association of Social Anthropology
FMN	Fylkesmannen i Nordland
FMT	Fylkesmannen i Troms
FN	Forente Nasjoner
IAS	Institutt for arkeologi og sosialantropologi
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
IUCN	International Union for Conservation of Nature
MD	Miljøverndepartementet
NAF	Norsk antropologisk forening
NAFA	Nordic Anthropological Film Association
NAT	Norsk antropologisk tidsskrift
NNDV	Nordic Network of Digital Visuality
NNVS	Nordic Network of Visual Studies
NRK	Norsk Rikskringkasting
NWHF	Nordic World Heritage Foundation
OG	Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention
UiO	Universitetet i Oslo
UiT	Universitetet i Tromsø
UN	United Nations
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
VKS	Visuelle Kulturstudier
WHC	World Heritage Convention

Innledning

Vegaøyen 20. april 2005.

Vi er i april. Det er vår i Vegaøyen. Ute på havet ligger flokker av ærfugl og venter. Det er like før hekkesesongen starter. Snart vil ærfuglene trekke til sine gamle reirplasser ved bosettingene, for å søke beskyttelse fra folkene som bor der. Øyværingene har tatt godt vare på sine årlige og vårlige gjester. For kystfolket regnes ærfuglen, eller éa som den kalles lokalt, å være en hellig fugl, forbudt å skyte og forbudt å spise. Øyværingene gjør opp reir til éa. De bygger små hus til henne, lager i stand reir, og de verner henne mot rovfugler, mink og oter og sørger for at hun får fred og ro i hekketiden. Éa betaler husleia med det dyrebare dunet hun plukker av seg for å isolere reiret og beskytte eggene med. Ederdun gir den ypperste dunkvalitet, og var en ettertraktet luksusvare i mange hundre år. Ei ederdunsdyne var en dronning verdig, og et godt egg og dunvær kunne gi like store pengeinntekter som fiskeriene. Fram til siste verdenskrig bodde det mye folk ute i værene og på øyene. Dette var fiskarbondens landskap som krevde mangesyslerier for å overleve, med fiske, jordbruk og hvor utmarksressursene var et viktig supplement gjennom sanking og jakt. Etter krigen ble bosettinga i disse områdene sakte, men sikkert avvirket, blant annet initiert og stimulert av norske myndigheter gjennom statlige tilskudd til flytting fra utvær. Landet måtte og skulle gjenreises og restruktureres, for å modernisere og utvikle det store nasjonale prosjektet, velferdsstaten. Nord-Norges-planen (1951) var nettopp et verktøy i en slik restruktureringsprosess, hvor fraflyttingsbidragene var ett av tiltakene. Den statlige tilskuddsordningen definerte steder etter nye kategorier, tilflyttingssted og fraflyttingssted. Eventyrenes utvær som bugnet av korn og fisk, ble til utvær karakterisert som avsidesliggende utkant, steder som manglet sosiale goder, kommunikasjoner, butikk, elektrisitet og skole. Fraflyttingen fra utværene hadde ikke bare en materiell og velstandsmessig side. Den nye kategoribruken førte også til marginalisering og stigmatisering av øyværingene. Det ble ikke mye stas å være øyværing. I Vegaøyen tok fraflyttinga sin tid. Mange familier ønsket ikke å flytte, men da de siste stabeisene døde på midten av 1980 tallet, så var Vegaøyen tomme for folk. Noen øyværing klarte ikke helt å slippe taket i den gamle livsformen. Hver vår trekker noen håndfuller av folk tilbake til øyen. Det er de øyværingene som passer éa. I slutten av april er de på plass for å gjøre været klart til vårens store eventyr, når vårens hedersgjester ankommer, éa.

I år er aktivitetene i Vegaøyen ekstra store. Det er ventet hedersgjester av en ganske annen art. 1. juli 2004 ble Vegaøyen innskrevet på UNESCOs prestisjetunge liste over verdens kulturarv. Innskrivelsen ble begrunnet med den gamle tradisjonen med å verne om éa i hekkesesongen og sanke dun fra reirene. Med et pennestrøk ble etterkrigstidens lange historie med fraflytting, marginalisering og stigmatisering snudd på hodet. Øyværingene og deres særegne omsorg for ærfuglen ble hedret med celeber verdensarvstatus. I dag, 20. april 2005, skal verdensarvområdet formelt åpnes. Åpningsseremonien skal finne sted i Hysværøyen på Øystein Ludvigsens raktømmerkafé, Gåkkå mat- og vinhus. 500 mennesker er ventet til Svinskjæret. Kongehuset er representert ved HM Dronning Sonja, som skal foreta den offisielle åpningen. Miljøvernministeren kommer, samt en skare av politikere, byråkrater og administratorer på alle nivåer innenfor kultur – og naturforvaltningen. En

så fornem gjesteliste følges av den riksdekkende pressen, både TV, radio og papirpressen. Det kryr av folk i det fraflyttede været. Det er et arrangement av dimensjoner ute i det lille øyværet.

Øystein har jobbet i ukevis med å sette været i stand til storinnrykket, sammen med kommunens folk, og betalte og ubetalte dugnadsarbeidere både fra øyan og fra Vega. Å frakte 500 mennesker til Svinskjæret er ikke gjort i en håndvending. Ny flytebrygge er montert slik at hurtigbåtene kan legge til. Den gamle flytebrygga ved kafeen er reservert for dronningen og hennes følge. Alt av transportmidler er i bruk. Bilferja Torgtind har ankret opp på Hysværffjorden og har plass til 200 passasjerer. Disse skysses i land med mindre båter. Flere hurtigbåter er satt inn fra Vega og fra fastlandet. Seremoniplassen er etablert på en liten gressbakke mellom Øysteins kafé og den nedlagte skolen som han benytter til overnatting. I nordveggen av skolebygget er det bygd opp en scene. Bak skolen har sivilforsvaret satt opp et gedigent telt for å servere mat til alle gjestene. Øysteins spesialitet, uersodd, står på menyen. Dronningen og et utvalgt knippe gjester skal spise på kaféen; men alle skal få, bare på forskjellige steder. I bakken ved siden av scenen skal de celebre gjestene sitte, foran de 4 flaggstengene som er satt opp for anledningen. Fra flytebrygga ved kafeen og fram til seremoniplassen snor den nyanlagte «Dronningens gate» seg. Den er markert med avsagde rakstokker hvor tau er trukket mellom kubbene, for å holde publikum på god avstand. «Dronningens gate» bukter seg bortover gresset slik at publikum som skal få god sikt til scenen selv om de må stå bak tausperringene. Det er ikke mange timene gjestene skal være i været, men det er lenge nok til at toalettfasiliteter må til. Nye utedo er bygd for anledningen, i et naust. Forut for verdensarvnominasjonen måtte alle nasjonale vernespørsmål for området være avklart, og Kystverneplanen definerer Hysværøyen som landskapsvernområde. Dette betyr at ingen nye hus skal settes opp uten at de kopierer den gamle bebyggelsen. For å slippe å rive utedoene etter seremonien, har Øystein satt opp et nytt naust for å huse utedoene, på tomte der et gammelt ishus en gang skal ha stått.

Selve seremonien varer mindre enn en time. Den starter når dronninga ankommer. I timen før har Vegaøyans Venner fått i oppdrag å underholde de ventende gjestene med et tablå av sanger og historier fra øyan, tekster som kontekstualiserer argumentene for verdensarvinnskrivelsen. Programmet framføres av folk fra det lokale teaterlaget, spisset med folk som har tilhørighet i øyan. Når dette er over, så ankommer dronninga og den offisielle seremonien kan starte. Under den offisielle seremonien er det streng protokoll. Programmet åpner med en musikalsk prolog. Ei bunadkledd, lys og fager ung kvinne framfører en lokk med sin kraftfulle stemme. Ordføreren hilser alle velkommen. Presten og årets konfirmanter holder en minigudstjeneste bak et enkelt lite bord på grasbakken. Det er høytid og andakt over forsamlingen. Dronningen foretar den formelle åpningen med å holde en tale og avduke UNESCO-plaketten, signaturen, som seinere skal festes til en bautastein på toppen av holmen. «Barndomsminne fra Nordland» er allsang. Hilsningstaler framføres av miljøvernministeren, fylkesordføreren og ordførere fra nabokommunene. Så er det tid for seremoniens kulturelle innslag. En kulturell storsatsning av to av Vegas største musikkmiljøer, hornmusikken og songlaget. Hundrevis av dugnadstimer er gått med, fortelles det, og scenen er fylt av musikanter og sangere. Og så stemmer de i med toner fra et velkjent operaparti; «Slavekoret» runger utover øyan.

**

Åpningsseremonien i Hysværøyan er «finalen» i et prosessuelt forløp som er ett av denne avhandlingens empiriske foki, innskrivelsen av Vegaøyan som nytt, norsk verdensarvområde. Vi skal følge prosessen fra norske myndigheter sendte søknaden til UNESCOs verdensarvkontor i Paris i januar 2003, og fram til åpningsseremonien i Hysværøyan i april 2005. Denne prosessen vil ta oss med over noen geografiske avstander, fra Vegaøyan på Helgelandskysten til verdensarvbyen og hagebyen Souzhou i Kina, hvor verdensarvkomitéen holdt sitt møte i juni/juli 2004. Det andre empiriske foki er dunsankingspraksisen eller tradisjonen med å stelle for éa og sanke ederdun, det som skulle bli innskrivelsens argument.

Åpningsseremonien favner mange av de dramatiske skiftene som har funnet sted på ytre Helgeland, ikke minst de siste tiårene. Jeg vokste selv opp på Vega, på 60- og 70- tallet, nettopp i en tid da bosettinga i Vegaøyan ble avviklet og da det å komme fra øyan ikke var særlig stas, men ble sett på som et stigma. Da ryktene om en potensiell verdensarvinnskrivelse av Vegaøyan kom meg for øre, ble jeg ganske forbløffet. En verdensarvinnskrivelse av stigmatiserte øyværingar og falleferdige ruinlandskap er intet mindre enn å snu min barndoms verden på hodet. Dette forbløffende paradoks har vært forskningsprosjektets inngangsspørsmål; hvordan kan man forstå at et område som i nær fortid ble avfolket med nasjonale myndigheters hjelp, på mindre enn 20 år gjøres til gjenstand for nasjonal nominasjon til global verdensarv?

Man kunne kanskje forvente at en nasjonal nominasjon til verdensarvinnskrivelse ville forankres i kulturelle uttrykk som nasjonen er spesielt stolt av. Det er imidlertid lite i dette områdets etterkrigshistorie som indikerer at Vegaøyan er, eller på nominasjonstidspunktet var, et eksempel på nasjonal stolthet. Nominasjonen og innskrivelsen skaper noen tilsynelatende forbløffende paradokser, som jeg vil argumentere for ikke lar seg begripe uten å ha fokus på globale eller translokale dynamikker og moderniseringsprosesser. Gjennom å holde modernisering og globalisering nært sammen, vil vi se at de «samme» moderniseringsprosesser som marginaliserte Vegaøyan og øyværingensliv i nær fortid, også har muliggjort en rekonfigurering av dunsankingspraksisen gjennom verdensarvinnskrivelsen. Disse prosessene preges også av en global trend hvor kultur blir til en handelsvare som konkurrerer om oppmerksomhet. Det finnes kanskje ikke et sterkere brand, merkevare innenfor kulturbasert reiseliv, enn at et sted får verdensarvstatus. Det blir en ettertraktet destinasjon i reiselivssammenheng. Verdensarvkonvensjonen kan forstås som en av motorene i det man kaller kommodifisering av kultur, å gjøre kultur til en handelsvare, selv om dens intensjoner er nettopp det motsatte; å beskytte spesifikke kulturarvuttrykk mot trusler fra krig og moderniseringsprosesser (Hafstein, 2004; Kirshenblatt-Gimblett, 2006; Omland, 1998, s. 436; Turtinen, 2006). Samtidig, gjennom å belyse disse paradoksene vil avhandlinga undersøke

noen differensierings- og stratifiseringsprosesser som kan si noe om endrede maktforhold i dagens Norge og i vår nære fortid. I lys av historiene knyttet til ærfuglrøkten og dunsankingspraksisen er det grunn til å spørre om ikke «praksisen levde bedre» under kolonimaktens åk enn i etterkrigstidens sosialdemokratiske velferdsstatsbygging? Dette er med andre ord en fortelling som dypest sett stiller spørsmål med noen grunnleggende forestillinger om «det norske», og den suksesshistorien moderniseringen av landet og bygging av velferd og velstand er tuftet på. Roy Jakobsen, som har skrevet flere romaner om etterkrigstidens sterke moderniseringsprosesser med utgangspunkt i Helgeland, har i et intervju sagt at den transformasjonen/sosiale omkalfatringen som har skjedd på få tiår i dette landet nærmest framstår som et mysterium (R. Jacobsen, 1991, 2009, 2013). Jeg deler hans forundring, og den har fulgt meg i dette avhandlingsarbeidet, spesielt knyttet til utforskningen av den nære historien.

Da prosjektbeskrivelsen ble utformet var et av mine hovedfokus å se nominasjonen og innskrivelsen av Vegaøyen som verdensarv, som en case for å undersøke etnografisk hvordan globale dynamikker påvirker og berører lokal identitetsforvaltning og stedsutvikling, og hvordan lokale relasjoner og minnesmanifestasjoner transformeres i kommunikasjon- og samspillsdynamikker av global skala (Sundsvold, 2004 (2001)). Etter hvert som doktorgradsprosjektet har utviklet seg, har globaliseringsfokuset endret seg noe. Selv om innskrivelsesprosessen viste seg å være en svært velegnet case for å undersøke den romlige dimensjonen ved globale prosesser etnografisk, har de historiske perspektivene fått langt større plass enn jeg forutså. Det at innskrivelsen hadde fokus nettopp på tradisjonen dunsanking, skulle vise seg å bli en like velegnet case for å beskrive noen av de omveltninger etterkrigstidens sterke moderniseringsprosesser har medført for befolkningen, og for ærfuglene, i våre ytre og nordlige kyststrøk. Egg- og dunsanking var i sin tid en ettertraktet og potensiell utmarksressurs som heftet ved kystgårdene eller eiendommene, omtalt som en *herlighet* eller *stedets herligheter* i mange gamle tinglysningsdokumenter. Hundre år etter er disse kystgårdene omskapt til ubeboelige utvær.

Avhandlingens tittel «Den nordlandske fuglepleie» er et begrep hentet fra Carl Schøyens skrifter og radiokåserier fra 1930- tallet. Carl Schøyen skrev en rekke bøker fra Nord-Norge om spesifikke nordnorske forhold basert på lange opphold i landsdelen. Mest kjent er han nok for sin bok «Trestammers møte» (1918) hvor han skildrer samrøret mellom det norske, samiske og kvenske i de indre Tromsbygder. Hans første bok var imidlertid «Nord i værene» (1915) og er skildringer fra nordnorske kystsamfunn. Denne ble fulgt opp av «Fuglefjell» (1929) som er en samling historier og anekdoter, delvis innsamlet og hørt, og delvis selvopplevd (Schøyen, 1915, 1929, 1943). Carl Schøyen kjente landsdelen godt, og på 1930 tallet tok han til orde for

en nasjonal fredning av ærfuglen, og at norske myndigheter hadde noe å lære av de tradisjonelle ærfuglrøkterne i forvaltning av sjøfuglene (Schøyen, 1935, 1937, 1938, 1942). Han kalte praksisen den *nordlandske* fuglepleie, og i dette lå også kunnskapen om at den ærfuglrøkten som bedrives langs kysten av Nordland og opp til Tromsøtraktene, er en særegen praksis som nettopp hadde i seg elementer som ville bidra til en god forvaltning av sjøfuglbestandene nasjonalt. I avhandlinga skal vi bli godt kjent med det arbeidet som ærfuglrøkterne bedriver i Vegaøyen, og se hva som konstituerer det særegne i den nordlandske fuglepleie. I løpet av de 80 årene som er gått siden Schøyen skrev og snakket om «den nordlandske fuglepleie» på norsk radio, er det lite som tyder på at myndighetene har lyttet til hans anbefalinger, og mange av de rammebetingelser praksisen var tuftet på er totalt endret. Historien om ærfuglrøkten i Vegaøyen fanger nettopp de historiske dimensjonene som jeg mener man må ha med seg når man skal forstå både næringas «fall», hva som gjorde at noen øyværinger fortsatte, og hva som muliggjorde at praksisen kunne reise seg som en fugl Phønix fra asken og entre den celebre verdensarvlista. Verdensarvinnskrivelsen kan med andre ord forstås som et nytt hamskifte i hva jeg vil kalle egg- og dunsankingspraksisens viabilitet, levedyktighet. Praksisens levedyktighet, viabilitet, kan forstås som de forutsetninger praksisen må hvile på for å kunne ha en framtid, for å kunne bli praktisert. *En overordnet ambisjon for avhandlinga er å vise hvordan viabiliteten i egg- og dunsankingspraksisen har endret seg over tid gjennom å forsøke å belyse og forstå de dramatiske skifter praksisen har gjennomgått gjennom kraftfulle begreper som stedets herligheter og marginaliserte utvær til celeber verdensarvstatus. Denne historien tar sikte på å vise noen av de betingelser som må være tilstede for at praksisen skal kunne ha en framtid som potensiell næringspraksis og ikke kun som kulturell symbolpolitikk.*

Verdensarvinnskrivelsen (del 3) og ærfuglrøkten i Vegaøyen både i sin kontemporære praksis (del 4) og i sine fortidige overleveringer (del 2) er hver især rike nok i sin empiriske fylde og i sine forskningsmessige og samfunnsmessige problemstillinger til å bære flere avhandlinger. Når jeg allikevel har valgt å holde disse sammen er det fordi det er i skjæringspunktene (grenseflatene) mellom disse ulike empiriske feltene jeg har min forskningsinteresse, og hvor denne avhandlingen har sitt interessefelt. I del 1, analytiske perspektiver, vil jeg redegjøre for de analytiske utfordringer og veivalg jeg har tatt i arbeidet med å holde de ulike empiriske foki sammen. Mine grep adresserer kritikker i faget antropologi, som blant annet går på at feltarbeidsmetoden bidrar til å beskrive små samfunn og deres kultur som isolerte øyer, frakoblet de historiske endringsprosesser som verden for øvrig

skapes og omskapes i. Nettopp fordi jeg kommer fra Vega og har mange erfaringsrom knyttet til stedet, ble det utilfredsstillende å bygge mine analyse kun på etnografiske samtidsdata, hvor samhandlingen tillegges det meste av forklaringspotensialet for det som skjer i situasjonen. Konkret ville dette bety at for å forstå det hegemoniske forholdet mellom vegværing og øyværing, skulle dette handle om hva som skjedde i samhandlingssituasjonene mellom aktører fra disse to gruppene. Å se dette som endogene, indre motiverte, prosesser, fant jeg utilfredsstillende. Jeg ønsket å skjønne mer av framveksten av kategorier som gjorde hegemoniet mulig, altså se det i sammenheng med utviklingstrekk som preget disse to «samfunnene», Vega og Vegaøyen. Fraflyttinga var et slikt tema som ikke ble funnet opp verken på Vega eller i Vegaøyen, men som handlet om nasjonale politiske føringer og hva jeg kaller «utviklingsmantraet» som preget den norske etterkrigshistorien.

I dette forskningsprosjektet har jeg anlagt hva man kan kalle en multi-situert studie eller en translokal etnografi, som betyr at feltarbeidene har foregått flere steder, hvor oppgaven er å undersøke hvordan disse plassene er sosialt og strukturelt sammenkoblet (Clifford & Marcus, 1986; Hannerz, 2006; Marcus, 1995, 1998). Dette åpner opp for at man kan følge både mennesker, ting, metaforer og tekster, men krever også at man avklarer forholdet mellom aktører med intensjoner og materielle ting som ikke har egne agendaer, men som settes i arbeid gjennom ulike aktører i ulike lokaliteter. I analysekapitlet settes fokus på teoretiske verktøy og debatter som redegjør for hvordan jeg kan holde mennesker, fugler og tekster sammen i et analytisk grep. Her har jeg satt fokus på det performative aspektet ved meningskonstruksjon. Dette gjør at praksis får forrang framfor det uttalte, at samhandling mellom mennesker og fugler, to arter som verken deler språk eller persepsjonsevner kan samhandle, og som gjør at selv tekster som jo i hovedsak består av ord, kan forstås i lys av hva de gjør med hendelsesforløp. Disse analysene håper jeg kan bidra til å utvikle og nyansere de harde fronter nettopp performativitetsteorier har skapt i det norske antropologimiljøet gjennom debatter som for og imot Aktør-Nettverk- Teori, ANT¹.

Fokus i del 2, «Fra herligheter til utvær», er å undersøke de historiske prosessene som bidro til den dramatiske marginaliseringen av Vegaøyen, øyværingenslivet generelt, og egg- og dunsankingspraksisen spesielt. Kapitlet kan forstås som et bakgrunnskapittel for å gi nødvendige kontekstuelle informasjoner for de analyser som følger i de følgende kapitler, men det kan først og fremst leses som et skapelseskapittel, et forsøk på å oppdage og vise noen

¹ Paneldebatt under NAFs årsmøte i Tromsø, mai 2013; Norsk antropologisk tidsskrift 3 & 4/ 2012; og 2/2013.

viktige forutsetninger for at «tingene» ble som de ble. Måten jeg skjærer inn i det historiske materialet, gjør at kapitlet framstår som et empirikapittel. Lite er gjort på disse spørsmålene, og det ligger kanskje i sakens natur, at når en praksis innehar så mange brudd, vil det kreve et empirisk «detektivarbeid» å finne innganger til hendelser som brakte viktige aspekter ved praksisen til taushet. En viktig dimensjon ved disse forutsetningene er å undersøke hvordan kategorier for politikk og samhandling ble endret og skapt. En slik ambisjon har mye til felles med et Foucaultsk perspektiv på historie, hvor genealogi benyttes for å få fokus bort fra opprinnelse og opphav, til heller å oppdage «de på hverandre følgende mulighetsbetingelsene for et samtidig fenomen ved å spore skifter og kast i forhold til begreper og institusjoner» (Foucault, 1977, 2002 (1969)):20). I dette perspektivet ligger et spesifikt fokus på brudd og diskontinuitet som gjør det mulig å forstå eller analysere de kraftige omveltninger som egg- og dunsankinga har gjennomgått historisk, og hvor verdensarvinnskrivelsen kan sees som et nytt kapittel i denne historien.

Viktige kilder i dette arbeidet har vært arkivene. Bakgrunnen for at jeg begynte å undersøke arkivene handlet om erfaringer jeg gjorde i feltarbeidet, historier som ble fortalt, begreper som ble brukt og gamle fredlysningsdokumenter som ble vist fram med stolthet. Noen av disse var totalt ubegripelige og ukjente for meg, selv med min lokale forankring. Ergo handlet dette om historiske fenomener knyttet til det geografiske området og til praksisen som var brakt til taushet. Denne tausheten interesserte meg. Gjennom å være ute i værene sammen med røkterne i hekkesesongen, skjønte jeg etter hvert at mange av de referanser de ga i sitt arbeid handlet om et gammelt forvaltnings- og verneregime, *fredlysninger*. Fredlysningene var tinglyste dokumenter, som måtte kunne spores i gamle tinglysningsbøker for området. Jeg måtte med andre ord gå til disse kildene for bedre å forstå hva disse fredlysningene handlet om. Gjennom arkivstudiene forstod jeg at fredlysningene har klare referanser til «*stedets herligheter*», helt tilbake til de første bevarte skriftlige kilder for Søndre Helgeland. Jeg skjønte at fredlysning refererte til en institusjonalisert forvaltningspraksis, som var svært gammel og viktig for kystgårdenes overlevelse og økonomi, og som med et pennestrøk ble borte i etterkrigstidens reformer og utvikling av moderne forvaltningsinstitusjoner, hvor staten ble den eneste legitime aktør for naturvern. I kapitlet vil jeg derfor gi en kort gjennomgang av framveksten av moderne natur- og naturvernforvaltning, med fokus på hendelser som bidro til å usynliggjøre den nordlandske fuglepleie.

Gjennom det praktiske arbeidet sammen med ærfuglrøkterne skjønte jeg også hvor essensiell tilstedeværelsen i værene er for praksisen, og hvilket dramatisk vendepunkt etterkrigstidens fraflytting fra Vegaøyan var. Fraflyttingshistorien er dette områdets store

narrativ som mange av de andre fortellingene må forstås i forhold til. Og ikke uten grunn. Bosetting eller flytting er helt eksistensielle spørsmål, det er et «være eller ikke-være» på et spesifikt sted, som har store implikasjoner for tilhørighet og selvforståelse, for identitet. I dette tilfellet handlet flyttinga også om en statlig initiert avvikling av Vegaøyen, noe jeg argumenterer for må tas med i forståelsen av det absurde hegemoniet mellom vegværing og øyværing, slik jeg husker det fra min oppvekst på Vega. Dette blir nærmere behandlet i avhandlingens siste del, «Fra stigma til verdensarv» som omhandler åpningsseremonien, men i del 2 vil jeg å gi en gjennomgang av hva fraflyttingsbidragene konkret handlet om og hvordan fraflyttinga artet seg i dette området og i kommunen. De mange fraflyttingshistoriene brakte meg til etterkrigstidens arkiver, og til mappene om «*flytting fra utvær*» i Nordland fylkeskommunes arkiver og i formannskaps- og kommunestyreprotokollene i Vega kommune. Men letingen i etterkrigsarkivene fra 1960 – og 70-tallet ga også innspill til å forstå radikale omveltninger i både natur- og kulturforvaltningen, hvor noen begreper bare forsvant, og hvor nye forvaltningsenheter og institusjoner ble etablert, og med dem ble nye begreper for nye forvaltningspraksiser skapt. Det er med andre ord gjennom en praktisk og erfaringsnær tilnærming til praksisen at de historiske foki har vokst fram. Det er minneserfaringene til ærfuglroktene som har vært nøklene til å åpne noen utvalgte arkiver.

I avhandlingens del 3, «Fra utvær til verdensarv», skal vi følge innskrivelsen av Vegaøyen som verdensarv, hvor området skulle innskrives som kulturlandskap jfr. § 24(a)(v) i konvensjonen. Kapitlet starter ut med Direktoratet for naturforvaltnings presentasjon og overrekkelse av søknadsdokumentet til Vega kommunestyre, og ender i verdensarvkomitéens møte i Suzhou, Kina. I denne prosessen endrer argumentet for innskrivelse seg. I og for seg, var dette helt i tråd med de hypoteser jeg på forhånd hadde knyttet til prosesser som ville involvere aktører på så mange skalanivåer. Jeg antok at argumentet for innskrivelse ville endre seg jo «høyere» skala aktørene opererte på. Konkret i verdensarvinnskrivelsen ville dette bety at aktører knyttet til verdensarvkonvensjonens øverste sjikt i sin organisering, verdensarvkomitéen og de ekspertorganisasjoner komitéen benytter seg av i beslutningsprosessen, ville være mest fremmede for de lokale argumentene (Sundsvold, 2004 (2001)). Pussig nok viste det seg at det var de internasjonale ekspertene som løftet fram de lokale ildsjelens argument, dunsankinga, og det var nasjonale myndigheter som i nominasjons- og søknadsarbeidet introduserte et nytt og fremmed argument, et geologisk fenomen, strandflaten, som et unikt særpreg ved området. Dette var interessante funn, som på ingen måte lå oppe i dagen i den sosiale samhandlingen i innskrivelsen. Av grunner som vi vil se i kapitlet,

var dette så uventet at det tok meg lang tid å stole på mine egne data. Jeg måtte gå mange runder, både med de som var involvert i nominasjonsarbeidet, og i arkivene for å kunne tro på mine egne funn. Gjennom disse undersøkelsene ble det også klart at de lokale initiativene i den første fasen av den nasjonale nominasjonen hadde vært usedvanlig sterke. Analytisk kan man si at perifere lokale aktører som i utgangspunktet ikke hadde tilgang til de globale nettverkene en verdensarvinnskrivelse betinger, klarte å mobilisere og få gjennomslag for sine argumenter i et system eller organisasjon som har global rekkevidde. Slik sett har lokale ildsjeler evnet å bringe sitt prosjekt og sine budskap inn i de sirklene som får det til å sirkulere på en global skala ((A. Tsing, 2008 (2002)). Samtidig skjer det et «taktskifte» etter at søknaden er oversendt UNESCO-systemet. I kapitlet bruker jeg innskrivelsen ikke bare som et empirisk forløp, men innskrivelse blir et viktig analytisk begrep for å undersøke og forstå hvordan et fenomen evner å få global utstrekning (Callon, 1986; Latour, 1986, 1990, 2005; Law, 2004a). Dette gjør meg i stand til å se rekkevidden av og styrken i de lokale initiativene til verdensarvnominasjonen, og det blir tydelig hvor disse slutter og hvor verdensarvkonvensjonen tar over den fulle regi over prosessen. Denne regien kaller jeg verdensarvkonvensjonens matrise, den skapelsesprosess som skal sikre verdige innskrivelser. Dette grepet klargjør/muliggjør analytisk forholdet mellom samhandlingsdimensjonen og innskrivelse – eller skriftdimensjonen i en global prosess. Det viser hvordan de få kan herske over de mange, slik Latour skriver med referanse til innskrivelsesbegrepets sirkulasjonspotensial, og det viser noen interessante sider ved lokalt ildsjelsarbeid (Barth, 1994, 1972 (1967); Borch & Førde, 2010; Grønhaug, 1976, 1978; Latour, 1986, 1990).

Del 4, «Den nordlandske fuglepleie», har sitt fokus på ærfuglrøkten og dunsankingstradisjonen slik den framstår ved inngangen til et nytt millennium. Dette er avhandlingas empiriske hovedfokus som alle de andre delene henvender seg til eller hvor de foregående perspektiv springer ut fra. Feltarbeidene ute i værene har pågått over 7 sesonger i perioden 2003-2009. Jeg har hatt kortere opphold i de fleste av de egg- og dunværene som denne avhandlinga omhandler, men det lengste og tettteste samarbeidet har vært med ei dame, Aud Halmøy (f. 1948), som var i gang med å gjøre «det umulige», å bygge opp et nedlagt egg- og dunvær, Halmøyværet. Auds far kom fra Halmøyværet, som ble fraflyttet rett etter krigen. Aud har selv aldri bodd i Halmøyværet, men hun har gjennom oppveksten og i voksen alder deltatt i ærfuglrøkten sammen med faren. Auds far holdt ærfuglrøkten noenlunde i hevd fram til 1980-tallet da minken tok knekken på de siste «tam-éan» som lå ved bosettingen. På midten av 1990-tallet tok Aud opp arven etter faren, og ville forsøke å få ærfuglene tilbake til

bosettingen for å hekke. Auds arbeid med å venne nye fugler til mennesker er i vår tid et eksperiment som forteller noe om hva som er irreversibelt i disse endringsprosessene, og historien om ærfuglrøkten i Halmøyværet er også en historie med mange brudd. Selv om noen av dunværene i Vegaøyen har vært i kontinuerlig drift, fant jeg Auds arbeid med å bygge opp et nedlagt egg- og dunvær svært interessant for mitt prosjekt. I lys av Hobsbawm's postulat om at tradisjoner er oppfunnet i moderniteten, så kan man på ett vis si at det er nettopp dette Aud gjør (E. J. Hobsbawm & Ranger, 2012). Hun gjenskaper en tradisjonell praksis. Hun finner den opp på ny. Hobsbawm har selvsagt et poeng når det gjelder at synet på fortiden har endret seg i moderniteten (se også (Benjamin, 1991(1975); Lowenthal, 1985; Lowenthal, Ingold, Feeley-Harnik, Harvey, & Kühler, 1996; Nora, 1989), men mange forfattere trår feil, mener jeg, når de forfekter at *det autentiske* ligger i en fortidig manifestasjon som enten skal forbli i fortiden eller som skal konserveres etter avleggse standarder, slik man også kan forstå viktige aspekter ved verdensarvkonvensjonen (Wold, 2003). Dette bidrar til anakronisme, at man framstiller en praksis eller et fenomen i feil tid historisk. Som vi vil se står Aud gjennom sitt arbeid med fuglene i et skjæringsfelt mellom forventninger fra moderne naturforvaltning og forventninger fra representanter fra den gamle tradisjonen, de gamle røkterne, men ikke desto mindre bygger hun videre på helt grunnleggende elementer ved praksisen. Det som ikke har endret seg er kravene fuglene setter i relasjonsbygginga til menneskene.

I feltarbeidet har jeg også benyttet videokamera i utforskinga av, og i min egen opplæring i ærfuglrøkt. «Enskillment of vision» (Gibson, 1978; Grasseni, 2004, 2009, 2011, 2007b; Ingold, 1991, 2000, 2004; Ingold & Hallam, 2007) er et begrep som fanger dette, hvor kameraet tjener som et redskap til å utvide inntaket til erfaringsbasert og taus kunnskap, samt å sette et eksplisitt fokus på min egen læringsprosess: Å lære å se som en ærfuglrøkt. Muligens har dette også bidratt til en større sensitivitet rettet mot det nonverbale kommunikative nivået ærfuglrøkterne benytter i forhold til fuglene, hvor performative aspekter ved fuglenes adferd er et inntak til å bygge opp tillit mellom menneske og fugl. «Eg tenkje som ein fauel» - «Jeg tenker som en fugl», sier Aud om sin tilnærming til fuglene, og gjennom en performativ analytisk tilnærming forsøker jeg å redegjøre for hva hun mener med denne empatiske innlevelsen i livet til en annet art. Gjennom nettopp å ha fokus på detaljene i Auds arbeid med fuglene, mener jeg denne avhandlinga gir et bidrag som kan si noe om hva kontinuiteten i praksisen består i. Ærfuglrøkt er en tradisjon som bygger på fuglenes reproduktive prosesser og på de grep ærfuglrøkterne gjør i sin form for domestisering av fuglene. Ærfuglrøkt slik den praktiseres i «den nordlandske fuglepleie» gir et unikt bidrag til eksisterende forskning og debatter om domestisering. Domestiseringslitteraturen reiser sentrale spørsmål ved det å være

menneske, om hvordan menneskene har benyttet andre dyr i sin egen utvikling. En form for dominans ligger i menneskenes dyrehold enten dette er motivert av økonomiske interesser eller for å holde kjæledyr (Cassidy & Mullin, 2007; Clutton-Brock, 1989). Ærfuglrøkten plasserer seg i en merkverdig posisjon i forhold til de parametere domestiseringslitteraturen henvender seg til. I «den nordlandske fuglepleie» kan man godt si at det er ærfuglene som domestiserer menneskene, fordi menneskenes hjem (domus) blir omgjort til et helliggjort fuglereservat (a bird sanctuary) under hekketiden. Samtidig var praksisen, i hvert fall historisk, helt klart økonomisk motivert. Økonomien er i dag også et viktig aspekt ved praksisen, og spissformulert kan man si at i dag «selger» Aud tall til myndighetene, mens man tidligere solgte egg og dun.

I kapitlet kommer jeg også tilbake til fredlysningsinstituttet og se hvordan bortfallet av fredlysningene påvirket ærfuglrøkten i Halmøyværet og dagens vernepraksiser. Selv om de fleste røkterne henviser til fredlysningsinstituttet i sine fortellinger fra de enkelte egg- og dunværene, er materialet fra Halmøyværet spesielt rikt i forhold til å forstå og tilnærme seg det dramatiske bruddet da fredlysningsinstituttet med et pennestrøk ble borte fra norsk lovgivning. Denne historien fanger de dimensjoner avhandlingen tar sikte på å belyse, hva kan forstås som irreversible endringer, brudd i praksisen, hva består eventuelt kontinuiteten i, og hva kjennetegner refigureringen av praksisen og tradisjonen? Figurering forstås her som aspekter ved sosialt liv som manifesterer seg i et formuttrykk, og når dette formuttrykket inngår i en helt ny sosial sammenheng så kan dette forstås som en refigurering. I dette tilfellet handler formuttrykket om praksisen med å stelle for ærfuglen, den nordlandske fuglepleie, og den omskapelse praksisen har gjennomgått i vår nære fortid og gjennom innskrivelsen av Vegaøyan på UNESCOs prestisjetunge verdensarvliste.

Praksisen innehar mange religiøse konnotasjoner. Éa er en hellig fugl for kystfolket som det knyttes et tabu til. Den skal ikke drepes eller spises, men hvordan man skal forstå «helligheten» og gripe an en analyse av de religiøse dimensjonene ved den nordlandske fuglepleie er et åpent og vanskelig spørsmål. Enge beskriver ærfuglen som øyværingenes totem. Et totem kan forstås som et materielt symbol som innehar en overnaturlig og samlende kraft for fellesskapet eller gruppen, som gruppen identifiserer seg med (Enge, 2000; Lévi-Strauss, 1963, 1987 (1950)). Analytisk har hans forslag relevans, men jeg vil hevde at det er først i vår tid det gir mening å betegne ærfuglen som et totem for øyværingene, i særdeleshet etter verdensarvinnskrivelsen. Verdensarvinnskrivelsen har gjort ærfuglen til en merkevare, et brand, for Vega og Vegaøyan, et tegn som har et ikonisk preg, som ikke kan skilles fra den materialitet det representerer. Forsøker jeg å knytte totemisme til praksisen, ser imidlertid jeg få tegn til dette. Mitt materiale trekker heller i retning av forståelser av animisme, at ting eller

naturen er besjelet. Flere forfattere mener totemisme har et mer klassifikatorisk preg, mens animisme har et mer relasjonelt preg ((Descola, 1992; Descola, 1996a; Ingold & Palsson, 2013; Pedersen, 2001; Viveiros de Castro, 1998; Willerslev, 2004) mfl). Selv om jeg forsøker å yte empirien rettferdighet med å se hvordan de ulike empiriske elementene som har religiøse konnotasjoner knyttet til seg kan forstås også historisk, er det diskusjonen mellom animisme og totemisme som fanger de perspektiver jeg ellers anlegger i avhandlingen. Totemismen appellerer til perspektivene i verdensarvstatusen, animismen til perspektivene i relasjonsbyggingen mellom menneske og fugl i praksisen.

I del 5, «Fra stigma til verdensarv», skal vi tilbake til åpningsseremonien av verdensarvområdet i Hysværøyan i april 2005. Vi er tilbake i det lokale landskapet nominasjonen ble utformet i, og vi skal se hvordan innskrivelsen kommer til uttrykk lokalt, eksemplifisert gjennom åpningsseremonien. Verdensarvinnskrivelsen har snudd opp ned på de mange stigmatiserende attributter som var knyttet til øyværingsstatusen, noe som også må føre til endringer i forholdet mellom øyværing og vegværing. Dette er ikke gjort over natten, og åpningsseremonien og dens regi eller iscenesettelse viser hvordan både øyværing og vegværing henger fast i det gamle hegemoniet. I åpningsseremonien samles mange av de aspektene avhandlingen belyser. Jeg forstår den som en hendelse, en *event*, som ikke bare tjener som en illustrasjon for de prosesser avhandlinga belyser, men som også er et viktig skapende øyeblikk for nye begynnelse, og nye prosesser (Kapferer, 2010). Åpningsseremonien har i seg konflikter knyttet til det gamle hegemoniet mellom øyværing og vegværing og nasjonalstaten, og om disse konfliktene ikke spilles ut for åpen scene, er de helt avgjørende for hvordan åpningsseremonien iscenesettes. Samtidig skaper den nye verdensarvstatusen en helt ny forståelsesramme for inkorporerte forholdelsesmåtene mellom øyværing og vegværing, med det koppel av journalister, media, kongehus, og offentlige myndighetspersoner den avstedkommer. Jeg har kalt denne delen «En ny samtale», som er tittelen på Vegas skulptur i Skulpturlandskap Nordlands store skulpturpark. Dronning Sonja som representerer Kongehuset trekker denne sammenhengen i sin åpningstale. Hun er en ny aktør i innskrivelsesprosessen, men som vi ser i del 2 har ederdunet en «royal» historie. Hennes referanse til Skulpturlandskap Nordland og til en ny samtale setter fingeren på ikke bare lokale endringsprosesser, men også globale trender. Et stigma omskapes til en merkevare, ikke bare i begrepets etymologiske forstand, men også gjennom den rolle kunsten har hatt i skapelsen av kultur som handelsvare og gjennom å skape oppmerksomhet om steders autentisitet. Avdukinga av UNESCO-plaketten er ikke kun en honnør til øyværingenes arbeid med ærfuglen, men også

et stempel på området autenticitet. Området er erklært åpnet som trekkplaster for verdensarvturisme, hvor kultur og stedets egenart er blitt områdets fremste handelsvare.

I del 6, «Den nordlandske fuglepleie – herligheter, utvær og celeber verdensarv», oppsummerer jeg avhandlingens funn og adresserer nytten av de analytiske tilnæringsmåter jeg har benyttet i avhandlingen.

1.0 Analytiske perspektiv og verktøy

Det antropologer gjør er å skrive (Clifford & Marcus, 1986). De skriver på feltarbeid, og de skriver etter feltarbeid, og det de produserer er stort sett tekster. En avhandling er i så måte et bevis på det. Marcus hevder at siden avhandlinger er døråpneren til en forskerkarriere gjennom at de skal bedømmes, blir de en konservativ øvelse (ibid:265). Jeg forsøker å skrive på en måte som skal gjøre at folk også kan finne avhandlinga interessant for ettertiden. Hvordan vet jeg hva folk vil være opptatt av, la oss si om 100 år? Det vet jeg jo ikke, men jeg vil tro at det da som nå vil finnes folk som stiller spørsmål ved hvorfor tingene ble som de ble, enten de er innenfor eller utenfor akademia. Og de vil le og undre seg over det de leser, kanskje oppdage ting de selv hadde tatt for gitt, og gjennomskue ting som denne forfatteren tok for gitt. Det er det denne avhandlinga først og fremst handler om; å utforske våre «tatt-for-gitt-heter». Det er en krevende øvelse, fordi den krever at man utforsker hvordan det stoffet vi tenker med er konstruert, og hva skal man da tenke med? Dette blir antropologer som drar til fremmede kulturer konfrontert med gjennom hva man kaller «kultursjokket»; situasjoner hvor alle våre tillærte forestillinger om hvordan verden henger sammen er ubrukelige og irrelevante. Det er ubehagelig og kan oppleves som å være på grensen til det eksistensielt truende, å lære hvordan «den nye verdenen» henger sammen. Men gjennom denne øvelsen lærer vi ikke minst hvor kulturspesifikk vår egen måte å tenke og forstå verden på er. Når jeg så vender blikket «hjemover» for å gjøre en antropologisk undersøkelse på min hjemplass, Vega, hvordan skal jeg da håndtere mine egne «tatt-for-gitt-heter»? Feltarbeid «hjemme» har vært debattert faget, noe jeg vil komme tilbake til, men innledningsvis er det nok å si at teori og metode, utviklingen av et analytisk begrepsapparat, kan være et steg i en slik øvelse. Teorien er et ekstra sett av begreper, tenke og forholdelsesmåter som ikke bare skal tjene som et bevis på min akademiske oversikt og kompetanse, den skal også være redskaper til å tenke med og til å utfordre min egen tillærte tenkemåte.

I teorikapitlet skal jeg forsøke å vise de analytiske verktøyene jeg har brukt for å undersøke de dramatiske endringsprosesser dunsankingstradisjonen har gjennomgått gjennom kraftfulle begreper som stedets herligheter, marginaliserte utvær og celeber verdensarv, og hvordan disse skiftene har påvirket dunsankingspraksisens viabilitet. Det er et forskningsspørsmål som favner vidt både i tid og i rom, og det krever at jeg både har fokus på endring og kontinuitet. Hva består de irreversible endringene i, og hva er det som til tross for disse dramatiske skiftene vedvarer og bringes videre?

Mitt teoretiske tankekart kan forstås som å inneha noen akser jeg plasserer meg på, som handler om forholdet mellom tid og rom, «det lokale» og «det globale», endring og kontinuitet, forholdet mellom persepsjon og kognisjon, sansing og fortolkning, mellom kroppslig kunnskap og innskrevet kunnskap, mellom tekster og praksiser, mellom film og tekst, og ikke minst hvor grensegangene mellom natur og kultur trekkes. Disse aksene er ikke å forstå som binære opposisjoner, men mer som noder i et sammensatt nettverk av ulike forbindelseslinjer. Når jeg starter teorikapitlet med å fokusere på aktiviteten å skrive en avhandling, er det fordi det å skrive tekster er en vesentlig del av det forskere gjør, og hva som konstituerer vitenskap (Latour, 1986, 1990). Men avhandlinga omhandler og følger også en annen «skriveprosess», innskrivelsen av Vegaøyen som verdensarvområde. Jeg følger en empirisk prosess av en innskrivelse, gjennom å bruke innskrivelsesbegrepet analytisk. I avhandlinga brukes innskrivelsesbegrepet som en gjennomgående tråd for å belyse de mektige transformasjonsprosesser Vegaøyen og dunsankingstradisjonen har gjennomgått og som grunnleggende har endret dunsankingspraksisens viabilitet. Disse transformasjonene manifesteres i begrepene «herligheter», «utvær» og «verdensarv», som belyses gjennom skriftmediets evne til å kommunisere budskap over *tid*. I verdensarvinnskrivelsen bidrar skriftmediet til kommunikasjon av budskap over *romlige* avstander, og kontemporært. Innskrivelsen følges i sin skapelse, i det konkrete arbeidet som gjøres av ildsjeler, politikere, vitenskapsfolk, administratorer, eksperter og til sist, verdensarvkomitéens medlemmer.

Clifford & Marcus introduserte begrepet «skrivende kultur» («Writing culture») og skapte en stor og viktig debatt i faget, ikke ulikt positivismedebatten Skjervheims doktoravhandling adresserte «her hjemme» da han introduserte begrepet «intersubjektivitet» som et bærende element i humaniora og samfunnsfagene (Clifford & Marcus, 1986; Skjervheim, 2000 (1959)). Slik Asdal og flere påpeker, skrev Skjervheim «naturen» ut av disse debattene. Han ble en konge uten land (Asdal, 2003, 2004b, 2005). Skjervheim overlot «naturen» til naturvitenskapsmenneskets domene, og med det ble også mennesket som biologisk vesen satt bort. Asdal og Ween introduserer begrepet «writing nature», i et forsøk på å rette oppmerksomhet nettopp mot de ulike måter naturen skrives inn, eller ikke skrives inn, i samfunnsvitenskapene (Asdal & Ween, 2014). De støtter seg på vitenskapsstudier, noe jeg også vil gjøre i avhandlinga, fordi en verdensarvinnskrivelse skjer i et sosialt felt hvor vitenskap og politikk, byråkrati og teknologi brytes, og hvor to «sett» ekspertpaneler involveres, ett for kultur og ett for natur. I den andre enden av kunnskapsproduksjonen ligger dunsankingspraksisen. Mitt ærend i avhandlinga er også å belyse og forsøke å beskrive og begrepsfeste hva som skjer i relasjonsbyggingen mellom ærfuglrøkterne og ærfuglene, og ikke minst, hva ærfuglrøkternes

mange anstrengelser for å få ville ærfugler til å venne seg til mennesker, består i. Dette handler om kommunikasjon mellom to forskjellige arter, som verken har felles språk eller felles persepsjonsevner å støtte seg på for å skape mening om hverandre. Og det handler om disse to artenes holdningsmåter til omgivelsene, enten det er vær, landskapsformer, flo og fjære, venner eller fiender blant andre arter. I denne utforskninga har jeg støttet meg på fenomenologiske tilnærminger som i større grad utgår fra kroppens sanserepertoar. For å utvide observasjons og kunnskapsgrunnlaget for praktiske, kroppslige og sanselige erfaringer har jeg brukt videokamera som et oppdagelsesverktøy. MacDougalls begrep «the corporal image» fanger denne intensjonen. Han er opptatt av de mikrosekunder av oppdagelser som gir kunnskap om hvordan kunnskap fødes (MacDougall, 2006, s. 1). Gjennom dette har jeg også lagt et grunnlag for å forstå kunnskapsproduksjonens vei fra taus, sanselig og kroppslig kunnskap, til hva som blir uttalt, og hva som potensielt kan skrives inn for ettertiden. Fuglene er i høyeste grad medaktører i det som kan kalles dunsankingstradisjonens kulturlandskap, og gjennom å gi fuglene plass i mine beskrivelser ønsker jeg å bidra til å skrive også fuglene inn i dette kulturlandskapet.

Underveis i arbeidet med avhandlinga har jeg også vurdert, om jeg skulle la verdensarven gå og konsentrere meg om fuglene og dunsankingspraksisen, eller visa versa. Det ville gi en større dybde til analysene og diskusjonene. Allikevel, gitt den empiriske kontekst for prosjektet, har jeg valgt å sjonglere både med globale prosesser, historiske perspektiv og fugler. Jeg brukte også ualminnelig mye tid på et artikkelarbeid, «The amenities of place», Sundsvold 2010, selv om jeg hadde bestemt meg for å skrive en monografi. Artikkelen ble skrevet for å kunne brukes som en referanse i avhandlinga til de lange historiske perspektiver, for å spare plass i avhandlingen. Underveis i dette arbeidet, skjønnte jeg at de analytiske perspektiv jeg brukte i artikkelen, forkludret mitt budskap. Artikkelen legger vekt på landskapsbegrepet og på representasjonsformer. Dette bidrar til å skape et opphavssøkende historisk fokus på egg- og dunpraksisen gjennom undersøkelser av et gammelt forvaltningsbegrep «fredlysning», en kritikk mot historie flere forfattere har pekt på (Asdal, Berg, Brenna, Moser, & Rustad, 1998; Asdal m.fl., 2008; Foucault, 1977, 2002 (1969); Haraway, 1989, 2004). Det skapende i de historiske prosessene ble borte, og med det også det som kunne belyse endringsprosessene over et lengre tidsspenn. På den annen side så bidro arbeidet med artikkelen til å utvikle og bevisstgjøre meg med hensyn til de analytiske perspektiv jeg har valgt å bruke i avhandlinga. Jeg ønsket størst mulig innsikt i skapelsen av kraftfulle begreper og kategorier og ønsket å kunne vise hvordan spesifikke oppfatninger blir til, hvorfor noe blir husket og løftet fram, mens andre elementer forsvinner i «glemselens mørke».

Jeg har valgt å kalle kapitlet analytiske perspektiv og verktøy, fordi måten jeg bruker teorien på er nært knyttet til metodene og visa versa. Det er umulig for meg å si i dette prosjektet der er teorien og der er metoden og der er empirien, det har vært en skikkelig runddans mellom disse tre hele veien (Wadel, 1991). Litteraturen i hva man kan kalle post-strukturelle, post-konstruktivistiske og post-koloniale tilnæringer forstått dithen at man etterstreber at materialitetene skal ha rom i beskrivelsene og analysene, inviterer til en større åpenhet for hva som teller som data og til systematikken (Clifford & Marcus, 1986; Latour, 2005; Law, 1986, 2004a; Law & Hassard, 2005 (1999); Marcus, 1990, 1998; Marcus & Fischer, 1986). Jeg vil nok si at jeg mer «gammeldags» i så måte. Når det gjelder empirien, forsøker jeg å gjøre tydelig når jeg bygger beskrivelsene på samarbeidspartenes egne uttalelser og når jeg forfølger egne hypoteser enten det er inn i arkivenes empiri, eller i de teoretiske «empiriene».

Verdensarv som globalt fenomen

«Since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defences of peace must be constructed» (UNESCO constitution, London 16. November, 1945)

I avhandlingen undersøker jeg verdensarvinnskrivelsen som en global prosess, og som en case for å kunne utforske en global prosess i sin skapelse. Min interesse er å undersøke partikulære dynamikker i de ulike situasjoner casen rommer, som mitt grunnlag for generaliseringer² (Evens & Handelman, 2006; Grønhaug, 1972, 1976, 1978; Ingold, 2011; Kapferer, 2010; Strathern, 1991, 1995). Jeg er genuint opptatt av de empiriske forløpene og hva de kan fortelle oss om et lite og perifert steds muligheter til å være en global aktør. En verdensarvinnskrivelse er ingen hverdagshendelse i Vegaøyan, hendelsen er atypisk for øyværingslivet, og jeg søker å nyttiggjøre meg det atypiske fordi det evner å bringe fram spenninger og brytninger, og sette ulike interesser i relieff (Kapferer 2010). Min beskrivelse av åpningsseremonien innledningsvis kan således forstås som en hendelse, *event*, som samler de etnografiske undersøkelsene av mange forskjellige hendelser og beskrivelser av disse, men som alle bidro til å muliggjøre dette øyeblikket da Vegaøyan ble formelt åpnet som nytt verdensarvområde. I dette ligger en rekke prosesser, nye relasjoner og samværsformer som bærer i seg transformativ muligheter både for dunsankingspraksisens overlevelsessevne og for

² Dette har mye til felles med Manchester skolens casestudy tilnærming, hvor man søker å unngå å bruke caset som en illustrasjon for mer generelle betraktninger om sosialt liv (Evens & Handelman, 2006; Kapferer, 2010).

stigmatiseringsdynamikkene som heftet ved øyværingsstatusen i vår nære fortid. Åpningsseremonien forstås som en skapelse av nye muligheter for produksjon og reproduksjon av sosiale relasjoner, hvor både romlige og temporære forhold er medbestemmende for erfaringer og praksiser, og for den retning kulturutviklingen tar. I dette problemkomplekset ligger også spørsmålet om hvordan man best kan identifisere forholdet mellom «globale» og «lokale» føringer på praksis og erfaring (Rudie, 2008).

Globalisering har de siste tiårene blitt et moteord i både vitenskapelig og offentlig debatt og har etablert seg i en folkelig diskurs som referer til globale fenomener de fleste bare har vage ideer om. Mange hevder at fenomenet i seg selv ikke er nytt, men at fenomener knyttet til moderniteten har satt fart i globaliseringsprosessene (Appadurai, 1999, 2000; Bauman, 1998; Friedman, 1994; Giddens, 1997; Hylland Eriksen, 2003; Sundsvold, 2000b). Fremveksten av nye kommunikasjonsteknologier muliggjorde en «strekking» av tid og rom. Telefon, TV, bøker, aviser og ikke minst internett; fly, båt m.m., bringer folk, varer, penger og ideer over helt andre avstander på kortere tid. Giddens ser moderniteten som en rekke brudd og endringer som har frambrakt livsformer som på hittil usett måte har revet oss bort fra alle tradisjonelle former for sosial orden (Giddens 1997:13). Han kaller denne nye sosiale situasjonen hvor relevante elementer eller identifikasjon hentes fra andre steder enn der samhandlingen finner sted, for «*disembedding*» (utleiring) av sosiale systemer (ibid). Hylland Eriksen oversetter dette til frakoblinger og tilkoblinger av sosiale uttrykk i rom, en relativisering av rommet som henger sammen med kommunikasjonsteknologiene, men også med kapitalismens globale spredning (Hylland Eriksen, 2008, 2003). I disse prosessene blir noe mer likt, ensrettet eller standardisert, enten det handler om utdanning, språk, konvensjoner eller tekniske spesifikasjoner og formater. Globalisering er et mangefasettert og tvetydig fenomen, og Hylland Eriksen foreslår følgende minimumsdefinisjon av globalisering som «alle prosessene i samtiden som bidrar til å gjøre avstand irrelevant» (Ibid 2008:31).

Det Giddens og Hylland Eriksen beskriver som utleiringer eller frakoblinger, kan forstås som et tegns muligheter til å løsrives fra individets forståelse av et fenomen eller stedets meningsbærende elementer, i hva man kan kalle deterritorialiserende prosesser. Det er i slike prosesser man kan si at kulturelle forståelsesformer gjøres til et tegn som kan representere noe for andre hensikter enn det de ble skapt i. Da Vegaøyen ble nominert til verdensarvinnskrivelse, ble dunsankingstradisjonen løftet ut av sin sammenheng og gjort til et tegn for områdets særtrekk. I slike prosesser tingliggjøres kultur, med de muligheter det gir for kommodifisering, til å gjøre et kulturelt særtrekk til en handelsvare (Appadurai, 1986; Deleuze & Guttari, 2008 (1988); Gran, 2004).

Den prosess jeg her skal undersøke handler om innskrivelse av et nordnorsk kulturlandskapsområde i en internasjonal/ overnasjonal konvensjon, verdensarvkonvensjonen. Dette berører imidlertid en annen dimensjon ved globaliseringsprosesser, hva man kan kalle ex-territoriale prosesser. Ex-territoriale prosesser handler om *framveksten av overnasjonale styringsarrangementer*, om internasjonale institusjoner, slik både Forente Nasjoner, FN, med sine mange underorganisasjoner; men også EU, NATO, m.fl. er. FN ble etablert rett etter andre verdenskrig, men var en ide som hadde eksistert fra første verdenskrig, hvor man så behov for et internasjonalt organ som kunne bidra til å sikre verdensfred. *League of Nations* var et slikt initiativ³. Gjennom FN ble det skapt fora/møtesteder for debatt og en rekke internasjonale traktater og konvensjoner som medlemslandene forpliktet seg til å følge. Disse initiativene skisserte *både* spesifikke prinsipper og framgangsmåter ved konflikter, og skapelsen av spesifikke ideer og tenkemåter; altså de aspirerer til både de-territorielle og ex-territorielle analytiske aspekter ved globalisering. Innenfor FN materialiserte en av de grunnleggende ideene seg i menneskerettighetserklæringen (1948), som kan forstås som en universalisering av individets rettigheter (Dahre, 2013; Hylland Eriksen, 2001a, 2009 (2001)). Menneskerettighetserklæringen rommet både det universelle, menneskeheten, og det partikulære, det enkelte menneske. UNESCOs hovedidé var nettopp tuftet på den intellektuelle kapitalen i arbeidet for fred, slik sitatet fra UNESCO konstituering viser; «Siden krig er en idé, må forsvaret mot krig også etableres som en idé». UNESCO er fundert på søylene utdanning, vitenskap og kultur, og UNESCOs verdensarvkonvensjon har som mandat å beskytte verdens kulturarv mot krig og moderniseringsprosesser (UNESCO, 1972). Dette er hva Turtinen kaller verdensarvkonvensjonens problemorientering, som gjennom sitt problemfokus både forsøker å forene verden, gjøre den til én verden, gjennom å skape den⁴. Dette betyr at verdensarvkonvensjonen ikke bare skal løse et problem, den skaper også vår forståelse av hva verden er. FN og UNESCO bidrar til å etablere et verdensbilde basert på en vitenskapsbasert kosmologi, ikke ulikt slik Moore forstår det globale som en begrepsmetafor (Moore, 2006) og Mauss forstår «totale sosiale fakta» (Mauss, 1995 (1950)). Det skapes en ontologi som er implisitt, men som ikke desto mindre bidrar til å belyse det som skjer og som krever mye arbeid for å opprettholde. Det er dette doble grepet som er interessant å følge i en innskrivelse i en

³ *League of Nations* (1919) som ble opprettet etter første verdenskrig, var en forløper for FN og organiserte på det meste 56 nasjoner, men lyktes aldri sin misjon. Flere store nasjoner deltok ikke. I 1944 møttes statsledere fra Kina, USA, Storbritannia og Sovjet for å legge fundamentet for en ny organisasjon, og fra april til juni 1945 satt representanter fra 50 nasjoner samlet for å utarbeide FN charteret. Se hjemmeside besøk 13.mai 2014: <http://www.un.org/cyberschoolbus/unintro/unintro3.htm>

⁴ «hur världsarvet som globalt räddningsprojekt är löst knutet till det internationella samfundets försök att ”ena och ordna världen” genom att ”skapa” den” (Turtinen 2006:43).

overnasjonal konvensjon, hvor jeg da både kan få tak i det konkrete arbeidet som legges ned i innskrivelsen, samtidig som dette arbeidet også kan forstås som et arbeid som gjøres for å opprettholde spesifikke ideer om det globale. Gjennom å følge innskrivelsen av Vegaøyen som verdensarv har jeg mulighet til å forstå hvordan de deterritorielle, de idemessige aspektene, og de ex-territorielle, som i større grad handler om organiseringen av verdensarvkonvensjonen, spiller sammen. Det er i skjæringspunktene mellom disse to dimensjonene at globaliseringsideene kan settes i arbeid. Det skapes systemer som evner å nå ut med sine ideer og budskap, og et sentralt kjennetegn ved slike systemer er at de virker i skjæringspunktet mellom politikk, vitenskap og teknologi (Haraway, 1989; Latour, 1986, 1987, 1990, 2005; Strathern, 1991, 1996, 1995; A. Tsing, 2008 (2002); A. L. Tsing, 2014). Dette er et av avhandlingens overordnede perspektiv, å undersøke hvordan kategorier og idemessige føringer skapes og evner å nå *ut over* lokale samhandlingsnivåer.

Én verden – outstanding universal value

I likhet med menneskerettighetene er det universelle og det partikulære også tilstede i verdensarvkonvensjonens idégrunnlag. Fra sin begynnelse har FN og dets underorganisasjoner eksistert som et fredsforsonende prosjekt i spenningen mellom stater med ulike økonomiske og politiske ressurser og innflytelse, og en grunnleggende ide om universelle menneskerettigheter (Bendix, 2013; Dahre, 2013; Hafstein, 2004; Müller, 2013; Omland, 1998; Turtinen, 2006). Dette er forhold som debatteres i det meste av eksisterende litteratur på FN og verdensarv, og debatten om kulturbegrepet føres gjerne der. Dette er høyst relevant, som vi vil se i del 3 kapittel 3.2, men det finnes også en annen dimensjon knyttet til kulturbegrepet som i mindre grad debatteres.

Fra etableringen har UNESCO benyttet internasjonalt anerkjente vitenskapsmenn⁵ i arbeidet med ideologisk forankring. Julian Huxley (f. 1887- d.1975) var UNESCOs første generalsekretær og la gjennom en kjernetekst 'UNESCO Its Purpose and its Philosophy' et ideologisk grunnlag for organisasjonens arbeid (J. Huxley, 1946).

«Thus the general philosophy of Unesco should, it seems, be a scientific world humanism, global in extent and evolutionary in background». (Huxley 1946:8)

Huxley peker på tre elementer som er sentrale, en *vitenskapelig basert humanisme* (1) som er *global i sin utstrekning* (2) og basert på *evolusjonsteoretiske perspektiv på utviklingen* (3). Ikke uventet er Huxleys sentrale argumentasjon bygd på evolusjonsteorien og arven fra Darwin.

⁵ Vitenskapsmenn må forstås bokstavelig, det er menn som har stått for disse tekstene.

Huxley kom fra en av de mest fremtredende britiske akademiske familier, barnebarn av Thomas Henry Huxley. Thomas Henry Huxley var en av Darwins samtidige, og kjent som Darwins «bulldogg», som videreutviklet og var en viktig formidler av Darwins evolusjonsteori. Julian Huxley var evolusjonsbiolog og en profilert humanist⁶. I teksten fra 1946 legges grunnlaget for det som senere kom til å bli essensen i verdensarvkonvensjonen, hvor han forener det universelle og det partikulære.

“Special attention should consequently be given by Unesco to the problem of *constructing a unified pool of tradition for the human species as a whole*. This, as indicated elsewhere, must include the unity-in-variety of the world’s art and culture as well as the promotion of one single pool of scientific knowledge. But it must also eventually include a unified common outlook and a common set of purposes.” (Huxley 1946:17) (min utheving)

Huxley’s bidrag fra 1946 manifesterer seg senest i UNESCOs erklæring fra 2001 om kulturell diversifikasjon (UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001)⁷, hvor artikkel 1 innledes ved at kulturell diversitet er like viktig for menneskeheten som biodiversitet er for naturen⁸ (Jackson, 2009). Med dette legges en evolusjonsbiologisk modell til grunn for synet på kultur. I verdensarvkonvensjonen fanges dette tvisynet opp i noen nøkkelbegreper, «*outstanding universal values*» - enestående universelle verdier, og i «*authenticity*», at verdensarvobjektene skal være autentiske, genuine i sin egenart (kultur) og «*integrity*», ha integritet (natur), og hvis det skulle finnes sammenlignbare fenomen, må det innskrevne området være det beste av disse⁹ (UNESCO, 1972; WHC, 2002). Gjennom disse tre begrepene kobles det universelle og det partikulære, «unity-in-variety» og “one single pool of scientific knowledge”, og svelges i samme munnfull. Dette paradokset har også vært behørig diskutert og kritisert av samfunns- og kulturforsker, ikke minst antropologer. På den ene siden kritiseres det universelle perspektivet for å være en kulturspesifikk vestlig forståelse av det individuelle fokuset i menneskerettighetene¹⁰, og på den andre siden kritiseres kulturbegrepet. I diskusjonene om multikulturalisme levnes ikke UNESCOs kulturbegrep mye ære. Hylland-

⁶ Han etablerte blant annet “The First Humanist Society of New York” sammen med John Dewey, Albert Einstein, Thomas Mann i 1929. De samme personer var også sentrale i ICIC (International Committee on Intellectual Cooperation), som Meskell mener er forløperen til etableringen av UNESCO (Meskell, 2015).

⁷ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
Besøkt 9. desember 2012.

⁸ Også i samtale med Peter Jackson om tema basert på hans presentasjon på et CEPIN forskningsseminar høsten 2009 hvor han presenterte Julian Huxleys rolle i utviklingen av UNESCOs filosofi og seinere verdensarvkonvensjonen. Huxley satt kun som generalsekretær i 2 år, og Jackson spør også om dette kunne forstås slik at Huxley ble for kontroversiell fordi hans tekster manglet et kristent verdisynt? (Jackson 2009).

⁹ Det autentiske referer til §24b for kulturkriteriet, og integritet knyttes til naturkriteriet §43b i konvensjonen,

¹⁰ Dahre (2013) skriver blant annet om AAAs (American Anthropological Association) motstand mot menneskerettighetene da disse ble introdusert, nettopp fordi menneskerettighetene bygger på en altfor ensidig vestlig individualistisk forståelse av rettigheter. Menneskerettighetene er med andre ord kulturspesifikke.

Eriksen (2009) diskuterer nettopp dette med utgangspunkt i Finkielkrauts harde kritikk av UNESCOs kulturbegrep gjennom UNESCOs rapport fra 1995 «Our Creative Diversity» (Finkielkraut, 2000; Hylland Eriksen, 2009 (2001)). Menneskerettighetene ble skapt i opplysningstidens ånd, men «degenererte fort til provinsial og trangsynt relativisme», hevder Finkielkraut¹¹. Hylland-Eriksen sympatiserer med dette, og setter individuelle rettigheter over den kollektive tilhørigheten, kultur. Han hevder at selv om man i rapporten «Our Creative Diversity» (1995) er svært oppdatert på diskusjonene i eksisterende kulturforskning og forsøker å balansere tvetydigheten i UNESCOs kulturbegrep - og at den eksplisitt uttaler at enhver kulturs relasjoner til omverdenen er dynamisk, så ramler rapporten ned på at kulturer er, om ikke helt isolert øyer, så i hvert fall halvøyer. Med dette etablerer rapporten et romantisk syn på kultur¹².

I de mange avhandlinger, artikler og bøker jeg har lest om verdensarvkonvensjonen, både om dens tilblivelse og dens idegrunnlag, problematiseres forholdet mellom det universelle og det partikulære (autentisitet og integritet) av mange¹³, men arven fra Huxley trekkes i langt mindre grad fram. Jeg mener forståelsen av evolusjonsteorien er helt sentral for å forstå rangeringssystemet, enten dette handler om natur, geologiens inndelinger i forskjellige æraer, i fysikken om tilblivelsen av universet, eller menneskenes utviklingshistorie, enten dette er basert på arkeologiske periodiseringer eller biologiske utviklingsforløp. Dette er alteret i vitenskapens kosmologi som verdensarvkonvensjonen er bygd på (J. Huxley, 1971(1927)), hvor mennesket er den ypperste art. I del 3 kommer jeg nærmere inn på hvordan det idémessige kommer til uttrykk i innskrivelsesprosessen, hvor også forholdet mellom natur og kultur er en av aksene i diskusjonene.

¹¹ I Huxleys egen tekst debatteres det individuelle og det kollektive som kulturelle forskjeller mellom vestlig, akademisk tenking og kommunismen. Dette var det store spørsmålet som skulle håndteres i etterkant av siste verdenskrig, og det er mange slike referanser i UNESCO-arkivene til hvordan man skulle forene dette under «den kalde krigen». I innskrivelsen av Vegaøyen var nord-sør et viktig tema. I dag er det i økende grad muslimske jihadister som er blitt motsatsen til verdensarvideene.

¹² Andre omtaler denne tvetydigheten som en hegemonisk relasjon mellom kosmopolitter og «partikularister», hvor kosmopolittene forsvarer opplysningstidsparadigmat om universelle individuelle rettigheter, mens «partikularistene» hviler på Herbers romantiske ide om folket og folkekultur, og som Gillman ser kan trekkes både mot primitivisme, hangen for det eksotiske så vel som mot å hegne om sitt eget folks kultur og språk. Han ser kulturarvfeltet som bestående av begge disse kategoriene, og knytter dette opp mot profesjoner. I hvor stor grad dette skillet går ved profesjoner kan man vel diskutere, men både Hylland Eriksen og Finkielkraut plasserer seg godt i en kosmopolitisk tradisjon (Gillman, 2010, s. 49).

¹³ (Bianchi & Boniface, 2010; Dahlström, 2003; Fageraas, 2013; Frey & Steiner, 2011; Gillman, 2010; Green, 2009; Kirshenblatt-Gimblett, 2006; Moulin & Boniface, 2001; Ronström, 2013; Turtinen, 2006; Vecco, 2010)

Translokale og multisituerte feltstudier som inngang til globalisering

Marcus har pekt på to måter etnografiske tilnærminger kan undersøke hvordan lokaliteter kan framstå som formasjoner i et verdenssystem (Marcus, 1998). Den ene handler om å bruke historiske kilder, eller mer makroorienterte teorier i undersøkelser av hvordan eksogene prosesser påvirker konkrete lokaliteter. Den andre handler om å gjøre mobile feltarbeid, å ta høyde for hvordan kulturelle oppfatninger, objekter eller identiteter sirkulerer i tid og rom, gjennom hva Marcus kaller multi-situerte feltarbeid. Marcus holder fast på feltarbeidets kvaliteter, og at ethvert fenomen enten det har global utstrekning eller ikke, er lokalt forankret. Utfordringen er å finne gode analytiske innganger til slike forankringspunkter¹⁴ for å gripe an en multi-situert feltstudie. Man kan følge aktørene, personene, tingene, metaforene, historiene og så videre, avhengig av hvilke spørsmål og tema/fenomen man ønsker å belyse.

I utformingen av doktorgradsprosjektet var jeg bevisst potensialet en verdensarvinnskrivelse kunne ha som en konkret case for å undersøke globaliseringsprosesser nettopp med fokus på multi-situerte feltstudier. Jeg ønsket å foreta feltarbeid både på Vega, i Vegaøyen, hos Direktoratet for Naturforvaltning i Trondheim, i Miljøverndepartementet og ved Verdensarvkonvensjonens hovedkontor i Paris¹⁵. Dette ville sikre et praksisbasert perspektiv på alle enhetene som skulle inngå i analysen (Ingold, 2000; Sundsvold, 2004a). Jeg hadde ikke finansiering de første 3 årene av prosjektet, altså i den perioden innskrivelsesprosessen foregikk og da feltarbeidet nødvendigvis måtte foregå. Jeg justerte derfor den multi-situerte innfallsvinkelen til å følge innskrivelsesprosessen i større grad fra et Vega/Vegaøyen-situert ståsted. Dette betydde at hver gang jeg hadde befatning med innskrivelsesprosessen var dette med basis i aktiviteter hvor lokale Vega-aktører var involvert. I lys av Marcus' perspektiver på «multi-situerte» feltarbeid, utkrystalliserte det seg to typer «materialiteter» som jeg kunne følge i disse prosessene. Den ene «materialiteten» var *de sosiale aktørene, menneskene*, og den andre var å følge «tingen», *i dette tilfellet søknads- eller nominasjonsdokumentet for verdensarvinnskrivelsen*. Jeg vil først vise hvordan jeg her tilnærmet meg de sosiale aktørene, menneskene og deretter se på søknadsdokumentet i innskrivelsesprosessen.

¹⁴ «The distinction between lifeworlds of subjects and the system does not hold, and the point of ethnography within the purview of its always local, close-up perspective is to discover new paths of connection and association by which traditional ethnographic concern with agency, symbols, and everyday practices can continue to be expressed on a differently configured spatial canvas". (Marcus 1998 s.82)

¹⁵ Jeg forsøkte til en viss grad å få dette til uten midler, og var på vei til Paris for å besøke verdensarvkontoret finansiert gjennom et seminar jeg hadde fått støtte til å delta på i Paris i oktober 2004. Min mor lå for døden og jeg valgte å avbryte reisen for å være med henne og familien de siste døgnene.

Sosiale samhandlingsfelt

Grønhaug introduserte sosiale felt som et analytisk begrep med den hensikt å finne innganger til å forstå mikro-makro dimensjoner ved sosialt liv. Han skrev forut for globaliseringsdebatten, men bidragene hans rettet seg nettopp mot felles kjernesporsmål som å unngå at samfunn og kultur framstår som avgrensede helheter hvor alt som ikke passer inn blir sett på som epifenomener (Grønhaug, 1972, 1976, 1978; Latour, 2005; Lien & Melhuus, 2007; A. Tsing, 2008 (2002)). Grønhaug definerte feltbegrepet slik;

«the aggregate outcome of interaction and repercussions of interaction between actors as they pursue specific actional issues or tasks. Any “social field” is a concrete system stretched out in social space and time, and it is characterized by an organizational “proper dynamics” and a specific “scale” of extension.” (Grønhaug 1976 s.36)

Man kan følge de sosiale relasjonene hinsides den lokalitet man undersøker, gjennom å undersøke hvor langt en aktørs relasjoner, aktiviteter eller initiativ rekker i rom og med hensyn til skalanivåene. Dette har mange likhetstrekk med kontemporære debatter om globalisering, som hevder at man ikke må ta skala for gitt (Latour, 2005; Lien & Melhuus, 2007; Strathern, 1991, 1995; A. Tsing, 2008 (2002)). En kartlegging av relasjonene, nettverkene, til enkeltaktører er således første skritt i hans feltanalyse. Det andre forholdet knytter seg til fortolkning, signifikasjon og hva han kaller «proper dynamics». Enkelt sagt handler dette om å se hvor aktørene får gjennomslag for sine budskap, handlinger og initiativ i ulike sosiale situasjoner, eller om disse blir ignorert, avvist eller bifalt¹⁶. Gjennom å undersøke hva og hvordan relevans blir skapt i den gitte situasjonen, har man fått en hint om hva som er «proper dynamics». I Grønhaugs analysemodell blir altså signifikasjonsprosessene, den kulturelle produksjonen og reproduksjonen, sentrale for å bestemme et sosialt felts dynamikk, men han begynner ikke med kategoriene, han begynner med samhandlingen i konkrete situasjoner og de fortolkninger folk gir til sine handlinger og intensjoner. I tråd med Barth som var kritisk til kulturbegrepet og i større grad brukte kunnskaps sosiologiske tilnæringer for å analysere meningsproduksjon, kan man også forstå et sosialt felts «proper dynamics» som et kunnskapsfelt, eller et kunnskapsregime. I denne avhandlinga er dette spesielt relevant fordi en innskrivelsesprosess betinger sosiale aktører med svært ulike kompetanse og livserfaring. Grønhaugs feltbegrep er modellert slik at det tar sikte på å sette hverdagssituasjoner inn i en større sammenheng, og det betyr at eksistensen av et sosialt felt og dets utstrekning ikke kan

¹⁶ Han bygger på Barth og på Goffman, spesielt forståelsen av «situasjonsdefinisjon» for å forstå samhandlingen i sosiale situasjoner (Barth, 1981, 1994; Goffman, 1971).

bestemmes på forhånd, det må undersøkes empirisk i hvert enkelt tilfelle. I så måte er mitt materiale noe kontrært. Avhandlinga er blottet for hverdagssituasjoner, selv om feltarbeidet ikke er det. De sosiale situasjoner jeg bruker for å strukturere historien om innskrivelsen, er spesifikke møter; i kommunestyret; i verdensarvkomitéen og åpningsseremonien. Ærfuglrøkernes arbeid i dunværene kan også forstås som en ekstraordinær sesongaktivitet i og med at værene er fraflyttet. I avhandlinga forstås også verdensarvkonvensjonen som et på forhånd etablert sosialt felt som foregår etter helt bestemte dynamikker. På den annen side må både forskeren og de sosiale aktørene i nominasjonsprosessen oppdage hvordan dette feltet er skrudd sammen. Disse forholdene har bidratt til at søknadsdokumentets gang fra nominasjon til innskrivelse har fått en sentral rolle i å binde alle de fragmenterte samhandlingsarenaene sammen. I avhandlinga bruker jeg Grønhaugs feltbegrep, om enn mer analytisk enn metodisk¹⁷, som en måte å strukturere informasjonen om ulike aktørers relasjoner og relasjonsbygging, og hvordan ulike aktørers kompetanseområder og initiativ når ut på det romlige lerretet, gjennom innskrivelsesprosessen. Som avhandlinga vil vise i del 3, oppstår det i denne prosessen sosiale «rom» som er nesten helt lukket for andres innsyn, og hvor enkeltpersoner nærmest blir de eneste forbindelseslinjene mellom disse rommene. Dette kan forstås som aspekter ved verdensarvfeltets egendynamikk, som i stor grad er knyttet til en byråkratisk framgangsmåte hvor dokumenter og spesifikke kompetanseområder, altså formelle kriterier, bestemmer handlingsforløpene.

Stigma og entreprenørskap

Ikke desto mindre er det nyttig å ha med seg Grønhaugs feltbegrep i denne analysen, fordi analysemodellen er åpen i forhold til å undersøke hvilke sosiale aktører som blir inkludert i en gitt situasjon, og hvem som eventuelt blir ekskludert. Inkludering eller ekskludering sees ikke nødvendigvis som en villet handling, men kan like gjerne være et resultat av det som gjøres relevant for den spesifikke situasjonen og kan gi en indikasjon på identitetshåndtering. Situasjonen kan føles fremmed, uvant, man blir tillagt en rolle som man ikke klarer identifisere seg med. Identitet forstås som et relasjonelt fenomen og som en dynamisk relasjon mellom en persons egen opplevelse av hvem man er og de tilskrivelse og tilbakemeldinger våre omgivelser gir (Barth, 1981, 1994; Goffman, 1971; Grønhaug, 1975; Holtedahl, 1996, 1997; Ingold, 1991; Jenkins, 2004; Rudie, 1995, 1984). Gjennom Grønhaugs feltbegrep oppdages

¹⁷ I hovedfagsarbeidet mitt var Grønhaugs feltbegrep i større grad også nøkkelen til den metodiske tilnærminga til en antropologisk studie av internasjonal studentmobilitet (Sundsvold 2000).

identitetskonstruksjoner gjennom å undersøke hva som skjer i konkrete samhandlingssituasjoner med hensyn til inkludering og ekskludering. Stigma kan være et aspekt ved ekskludering, og jeg legger Goffman til grunn for min forståelse av stigma. Etymologisk referer stigma til et brennmerke, noe som hefter ved din person som du ikke kan kvitte deg med, slik man brennmerket slaver og kriminelle, men stigma kobles også til verdig lidelse gjennom referanse til sårene etter naglene da Jesus ble korsfestet. Goffman ser stigma som et skambelagt kjennetegn ved en person som hefter så sterkt ved personen at det gjøres relevant ved enhver samhandlingssituasjon. Han forstår også stigma og skam som et trekk ved *alt* sosialt liv. I ethvert sosialt møte står respektabilitet og skam på spill, som håndteres gjennom å forsøke å forhandle om hva som skal være relevant i situasjonen. Hvis dette forhandlingsrommet ikke er tilstede, kan personen trekke seg tilbake eller utebli. Selv om Goffman ser sosiale situasjoner som essensielle for å forstå identitetshåndtering, er han tydelig på at attributtene ikke nødvendigvis *skapes* i samhandlingen, de handler om sosiale normalitetsnormer, ideen om «den andre» vi ønsker å «speile» oss i. I 1960-tallets USA mener han at den ultimate «andre» er en ung, hvit, gift mann, heteroseksuell protestantisk far med høyskoleutdanning, i full jobb, som har frisk hudfarge, er atletisk bygd og har nylige prestasjoner i sportsaktiviteter (Goffman, 1990 (1963), s. 153). Eidheim bruker Goffmans stigmaperspektiv i sin studie av sjøsamisk identitetshåndtering fra Finnmark. Han viser hvordan det eksisterer ideer om hva som er relevant på ulike sosiale arenaer, blant annet knyttet til språk. På alle arenaer som har med statlige institusjoner å gjøre, forsøker aldri sjøsamene å gjøre samisk relevant (Eidheim, 1998 (1969)). Men stigmaattributter kan også gjøres til verdighet, slik Paine forstår samenes forhold til læstadianismen (Paine, 1988). Jeg forstår relasjonen mellom vegværing og øyværing som en relasjon med stigmaattributter. I likhet med forfatterne over ser jeg stigma i sammenheng med trekk ved den spesifikke statlige utviklingsviljen i etterkrigstiden. Jeg forsøker derfor å finne kategorier som kan bidra til å forstå de relevansreglene som gjelder på mange av de arenaer samhandling foregår. I del 2 ser jeg på skapelsen av kraftfulle kategorier og begreper som bidro til å gjøre øyværingensliv «annenrangs». Skapelsen av «utvær» er et slikt begrep, som også definerte Vegaøyen som fraflyttingssted og Vega som tilflyttingssted. I del 5 bruker jeg åpningsseremonien for å vise hvordan attributter med øyværingensstatusen fremdeles hefter ved relasjonene mellom øyværing og vegværing, selv etter den kraftige normmessige «oppjustering» øyværingensliv har fått gjennom verdensarvinnskrivelsen. Gjennom feltbegrepet forsøker jeg å holde stigma og entreprenørskap sammen; de meisles ut av de samme situasjoner, kan man si.

Entreprenører kan forstås som aktører som lykkes i å gjøre sine prosjekt relevant for samhandlingen i sosiale situasjoner. Entreprenører evner å bringe sammen verdier fra ulike sosiale samhandlingsfelt, og få gehør for en sammenstilling av elementer eller verdier som i utgangspunktet ikke var kompatible. Entreprenører eller ildsjeler kan forstås som brobyggere mellom inkompatible sosiale felt (Barth, 1972 (1967)). Barth har sitt fokus på entreprenørens egen nytte (maksimere egne verdier) i dette arbeidet, mens Borch og Førde ser ildsjelers arbeid i sammenheng med en ønsket samfunns- eller bygdeutvikling (Borch & Førde, 2010). Ildsjeler evner å mobilisere folks engasjement for en sak og å bringe sammen ressurser fra både private og offentlige felt, og de bidrar til å skape nye arenaer for samhandling (ibid:2010). Dette perspektivet er nyttig for analysen i del 3, fra utvær til verdensarv, både for å forstå det lokale arbeidet med å få igangsatt nominasjonsarbeidet av Vegaøyan, men også for å belyse nominasjonens gang i den strengt formaliserte innskrivelsesprosessen til verdensarvlista. Dette er en måte å undersøke hvordan et lokalt prosjekt kan gjøres globalt, men det er også en måte å forstå ildsjelens arbeid med å revitalisere dunsankingspraksisen slik at den inngår som et relevant aspekt ved norsk kulturarv, og gjennom dette bidrar til å transformere stigma til verdighet.

Søknadsdokumentet som aktør – innskrivelse som analytisk begrep

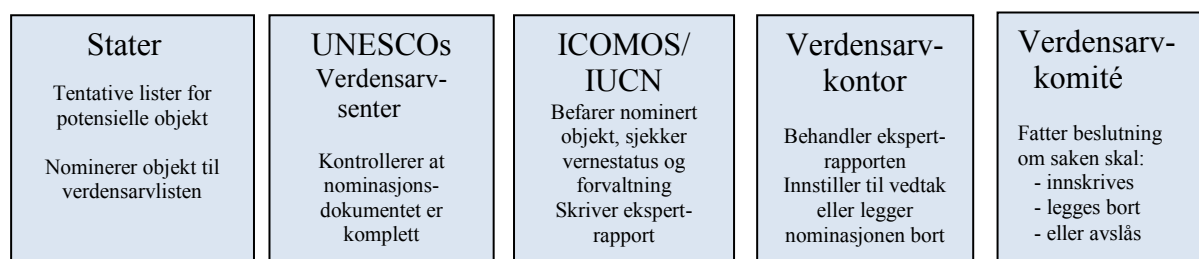
Å følge «tingen», søknadsdokumentet, i en multi-situert studie fra nominasjon til innskrivelse (Marcus, 1998), kan med andre ord forstås i lys av Grønhaugs feltbegrep som at «tingen» beveger seg fra det ene sosiale feltet til det andre eller at søknadsdokumentet «samler» en rekke ulike sosiale felt rundt seg i innskrivelsesprosessen. I prosjektutforminga hadde jeg nok mest fokus på de sosiale samhandlingsaspektene ved innskrivelsesprosessen, men etter hvert som jeg kom inn i analysene av mitt materiale forstod jeg at dokumentet i seg selv var av stor betydning for å kunne forstå samhandlinga, men også for å forstå de «globale dimensjonene» ved denne prosessen. Jeg antok at samhandlingen i innskrivelsesprosessen kunne forstås som brytninger mellom ulike sosiale felt eller kunnskapsregimer, men i hvor stor grad disse brytningene eller bruddene manifesterte seg gjennom tekstene eller dokumentene var jeg ikke forberedt på¹⁸. Søknadsdokumentets gang fra nominasjon til innskrivelse ble en måte

¹⁸ Dokument og tekst brukes om hverandre i avhandlinga. Dokument kan forstås som en mer formalisert tekst, og slik forstått er de tekstene jeg her referer til å forstå som dokumenter. Tekst kan i denne sammenheng forstås som videre enn dokument, selv om jeg ikke benytter de analytiske innfallsvinkler som tekstbegrepet også har innenfor antropologien (Geertz, 1993 (1973), 1993 (1983); Ricoeur, 1981, 1994).

å systematisere og å avgrense mitt fokus på den sosiale samhandlingen i innskrivelsen. I prosjektbeskrivelsen betraktet jeg innskrivelsen som en arbeidsprosess med ritualiserte overganger, hvor jeg forstod de rituelle overgangene som en sekulær aktivitet, men med klare formaliteter og prosedyrer for hvordan de skulle utøves for å være legitime (Connerton, 1995 (1989); Goffman, 1967a, 1967b, 1971, 1976; Sundsvold, 2004 (2001), 2005). De rituelle overgangene var:

1. Oversendelse av søknadsdokumentet fra norske myndigheter til UNESCOs verdensarvkontor i Paris, som fant sted i januar 2003; og som ble markert gjennom at Direktoratet for Naturforvaltning presenterte og overrakte søknaden til Vega kommunestyre i møte 12. februar 2003.
2. Ekspertorganisasjonenes evalueringer av søknaden og området, som skulle kunne ut i en innstilling til verdensarvkomitéen eller en avvisning, som fant sted i august/ september 2003.
3. Verdensarvkomitéens beslutning i møte juni/ juli 2004, i Suzhou, Kina.
4. Åpningsseremonien av området som fant sted i Hysværøyan i april 2005.

Etter hvert som prosessen utviklet seg, oppdaget jeg i hvor stor grad søknaden og dens *intertekstualitet* rett og slett formet de sosiale aktivitetene. *Intertekstualitet* kan forstås som de dokumenter som har formet søknadsdokumentet og som er nødvendige for å kunne gi det sin mening (Kristeva, 1994 (1987); Prior, 2006). I en verdensarvinnskrivelse er dette først og fremst *verdensarvkonvensjonen* og dens manual for implementering, *Operational Guidelines*. I del 3 skal vi se nærmere på sammenhengen mellom disse dokumentene, men kort beskrevet er konvensjonen den avtale nasjonene har forpliktet seg til å respektere, og i konvensjonen skisseres målsettingene og definisjonen av verdens kultur- og naturarv. *Operational Guidelines* er et langt større dokument som i detalj forteller hvordan en nominasjon og innskrivelse skal foregå, hvordan konvensjonen skal implementeres. Gjennom dette så jeg at det jeg kalte ritualiserte overganger speiler det man kan kalle *verdensarvkonvensjonens matrise*, altså måten konvensjonen organiseres på for at en nominasjon skal utvikles og legitimeres som en innskrivelse. Matrisen kan forstås som en skapelse: det er slik en verdensarvinnskrivelse blir til:

Figur 2: Matrisen viser gangen i en nominasjonsprosess fram til innskrivelse på verdensarvlista. (Se også Turtinen 2006)

Matrisen samsvarer i stor grad med det jeg over kaller de rituelle overgangene. Boks 2 og 4 angår primært verdensarvkontorets administrative behandling av nominasjonen, som jeg potensielt hadde fått tilgang til hvis jeg hadde kunnet følge den opprinnelige planen om en multi-situert studie med et opphold ved verdensarvkontoret i Paris. De aktiviteter jeg fikk delta i, var i boks 1, oversendelsen av den nasjonale nominasjonen, som i mitt feltarbeid manifesterte seg gjennom DNs presentasjon av søknaden til Vega kommunestyre, og boks 5, verdensarvkomiteens møte. Den overgangen jeg var mest interessert i, boks 3, fikk jeg ikke adgang til, ekspertorganisasjonenes evaluering av det nominerte området. Min interesse for nettopp denne overgangen var bunnet i en hypotese om at det ville være ekspertene som var i posisjon til å introdusere nye vitenskapelige og fremmede kjennetegn ved kulturlandskapet, og transformere beskrivelsene av området til det ugjenkjennelige. «Ekspertblikkenes lesing av området» måtte jeg forsøke å ivareta gjennom komitémøtet og dokumentene, samt at det skulle by seg en anledning etter innskrivelsen. Høsten 2004 arrangerte de nordiske verdensarvansatte et møte på Vega, hvor også representanter for Verdensarvkontoret og ekspertorganisasjonene var tilstede. Selve innskrivelsesprosessen, fra nominasjonsdokumentet ble oversendt UNESCOs verdensarvkontor og fram til beslutningen ble fattet, tok mindre enn 1.5 år.

Å se tekster som skapende for samhandlingen har mye til felles med en teoretisk retning som bygger på vitenskapsstudier, ANT(Actor-Network-Theory), eller performativitetsteorier, hvor også materialiteter, ting tillegges handlingskraft (agens), eller performativitet (Callon, 1986; Latour, 2005; Law, 2004a, 2004b, 2012; Law & Hassard, 2005 (1999)). Handlingskraften handler ikke om en iboende fysisk energi i tingen, men om måten tingen settes i arbeid gjennom transformative punkter i et menneskeskapt, men også materielt konstituert nettverk, som gjør at spesifikke budskap evner å sirkulere og potensielt få et globalt nedslagsfelt (Latour, 1990, 2005). Myhre ser tingenes agens som en nettverksegenskap, hvor ulike entiteter møtes og «er hybride knutepunkter av gjensidige transformerende relasjoner» (Myhre, 2012):317. ANT har skapt debatt innenfor antropologien, og i det norske antropologimiljøet i så stor grad at det nesten er umulig å nevne ANT før man plasseres i den ene eller andre «leiren»¹⁹. Kritikken av ANT handler blant annet om det positivistiske tilslaget teorien har gjennom å gi ting agens, mens dette er bedre forstått som et forsøk på å gi materialiteter plass i skapelsen av det sosiale. Rettere sagt, å modellere sin tilnærming slik at den blir *ontologisk flat*. Det er to forhold ved dette jeg vil trekke fram; det ene er at man ikke må ta skala for gitt, skala

¹⁹ To hele nummer av Norsk Antropologisk tidsskrift har vært viet diskusjon om ANTropologiens grenseflater, NAT 3,4- 2012, NAT 1- 2014, og på årskonferansen I Tromsø 3.-5. mai 2013 var det et eget panel som diskuterte tema. Innleggene fra paneldebatten ble publisert i NAT 1-2014.

er aktørenes egen fortjeneste; og man kan ikke ta for gitt hva som skaper den sosiale samhandlingen før dette er undersøkt, og her inkluderer ANT ikke-menneskelige aktører, materialiteter. Jeg finner mange likhetstrekk mellom Grønhaug & Barths arbeid med å ikke ta makrofenomener for gitt, og undersøke disse empirisk, og Latours perspektiver (Latour, 1988, 1993 (1991); Latour & Woolgar, 1986 (1979)). Skillelinjene går mellom hva som inkluderes som aktører, altså materialitetene. Et av Latours tidlige poenger handlet nettopp om å se skriftens kraft i etablering av vitenskapelige kulturer også som et perspektiv på globalisering (Latour, 1986, 1990). Latour støtter seg blant annet på Goody's perspektiver i «The domestication of the savage mind» (Goody, 1994 (1977)), men der Goody er opptatt av kognitive konsekvenser av disse endringene, retter Latour sitt fokus mot kommunikasjonsteknologiene og det de konkret gjør med sosialt liv.

«Instead of using large-scale entities to explain science and technology as most sociologists do, we should start from the inscriptions and their mobilization and see how they help small entities to become large ones. In this shift from one research program to another, “science and technology” will cease to be the mysterious cognitive object to be explained by the social world. It will be one of the main sources of power. To take the existence of macro-actors for granted without studying the material that makes them “macro”, is to make both science and society mysterious” (Latour, 1986, s. 29)

I verdensarvinnskrivelsen er det dokumentene som i stor grad forbinder de sosiale aktørene, som setter dem i arbeid. Samtidig er det sosiale aktører som bidrar til å opprettholde dokumentenes legitimitet, og i del 3 gjennom verdensarvkomitéens møte vil vi se noe av det arbeidet som gjøres for at så skal skje. Dette er ikke en harmonimodell, selv om FN og UNESCO-systemene vektlegger dette, og det eksisterer store uenigheter mellom delegater fra de ulike deler av verden om hvordan man for eksempel skal forstå kulturbegrepet. Disse diskusjonene konstituerer også verdensarvfeltets dynamikk. En dynamikk er alltid et spenningsforhold, og mens noen sosiale aktører diskuterer og vil påvirke konvensjonens ordlyd, arbeider andre hardt for å opprettholde et inntrykk av konsensus. I studier av internasjonale organisasjoners arbeid, påpekes nettopp det intrikate tekstarbeidet som gjøres for å forene diskusjoner som fremstår som uforenelig (Hafstein, 2004; Meskell, 2012, 2013; Müller, 2013; Turtinen, 2006). I forhold til verdensarvkonvensjonen handler dynamikken i stor grad om forholdet mellom politikk og vitenskap, eller for hvor grensene for konvensjonens teknokrati, ekspertvelde, skal trekkes. Samrøret mellom mennesker og tekster, blir slik forstått et hybrid knutepunkt som gjensidig påvirker hverandre og som potensielt transformerer hverandre, jfr. Myhre. I disse knutepunktene transformeres også søknadsdokumentet i sin gang mot potensiell innskrivelse. Analytisk har jeg de sosiale aktørene med, men jeg gir også de materialiserte tekstene plass.

Dette gjør at det ikke kun er det som foregår innenfor konvensjonens matrise som er interessant å undersøke, men hvordan de lokale initiativene til verdensarvnominasjon av Vegaøyen ble tatt, og på hvilken måte de får gjennomslag for sine argumenter i nominasjons- og innskrivelsesprosessen (Latour, 2005; A. Tsing, 2008 (2002)). Dette vil blant annet materialisere seg i søknadsteksten, slik at søknadsdokumentet blir en inngang til å oppdage hvilke skalanivåer de lokale Vega - initiativene når. Jeg kan undersøke hva slags budskap eller historier som blir generert «opp» eller videre til neste fase eller nivå i prosessen. Samtidig får jeg tak i hva som blir borte, og hva som endres i disse overgangene. Det skjer overraskende ting med søknadsdokumentets argumentasjon, og for å forstå dette må jeg både ha med meg teksten og samhandlingen mellom aktørene på de ulike sosiale feltene som har vært involvert i nominasjons- og innskrivelsesarbeidet.

Jeg har heller ikke fulgt innskrivelsesaktivitetene «slavisk». Som vi så over var det noen overganger jeg ikke fikk tilgang til, men det foregikk også møter og aktiviteter i tillegg til dette som jeg deltok i, blant annet mellom DN og kommunen, eller mellom DN og de lokale ildsjelene. Alle nasjonale instanser som var involvert i innskrivelsen var også på en befaringsreise i Vegaøyen i juni 2003. Denne delegasjonen var ledet av miljøvernministeren. Det var møter mellom Fylkesmannens miljøavdeling i Bodø, Vega kommune og ærfuglrokkerne for utarbeidelse av forvaltningsplan for området som skulle legges ved den innsendte nominasjonen i et tilleggsdokument som ble sendt høsten 2003. Mange av disse aktivitetene hadde det til felles at de var forberedelser til neste trinn i innskrivelsesprosessen, jfr. punktene over, men de må også forstås som aktiviteter og relasjonsbygging som ville påvirke det videre arbeidet etter beslutningen ble tatt, enten det ble avslag eller innskrivelse. I forhold til mitt innledende forskningsspørsmål, hvordan globale prosesser påvirker og berører lokal identitetsforvaltning og stedsutvikling, og hvordan lokale relasjoner og minnesmanifestasjoner transformeres i kommunikasjons- og samspillsdynamikker av global skala, samles trådene i åpningsseremonien. Jeg inkluderer derfor åpningsseremonien i de ritualiserte overgangene, selv om den ligger utenfor innskrivelsesmatrisen. Jeg ser seremonien som en case hvor innskrivelsen skal forankres til lokale virkeligheter, og hvor spenningene mellom gamle og nye fortellinger om Vegaøyen brytes (Kapferer, 2010). Samtidig åpner seremonien for nye muligheter for produksjon og reproduksjon av sosiale relasjoner, for en refigurering av minnesmanifestasjoner som også muliggjør dunsankingstradisjonens overlevelse.

Innskrivelser i tid - minnesmanifestasjoner

Innskrivelse kommer fra latin «in-scribere» som bokstavelig betyr «å skrive inn». Det handler om å skrive, risse inn noe på noe, slik at det skal bli øyenfallende, bemerkelsesverdig og varig²⁰. Å bli skrevet inn på den celebre verdensarvlista betyr at dunsankingstradisjonens kunnskapsbasis trekkes fram fra «glemselens mørke» til å bli et fenomen som vil bli husket for all overkommelig etertid. Selv om dette spranget innehar hva man kan kalle brudd eller diskontinuiteter, anlegger jeg her et analytisk perspektiv på kunnskapsproduksjon som *minnesmanifestasjoner satt inn i et kontinuum av ulike materialiteter*. Jeg er ute etter å forstå de muligheter praktisk, kroppslig og inkorporert kunnskap har til å bli kollektiv kunnskap, og til å bli «innskrevet» i det sosiale eller kollektive minnet (Connerton, 1995 (1989); Rudie, 1995, 2008). En innskrivelse kan altså få et fenomen til å sirkulere både i rom og i tid, og jeg skal nå bevege meg over til å vise hvordan jeg har brukt innskrivelser knyttet til det historiske materialet, i arkivarbeidet, men også andre dokumenter av ulike sjanger og tidskoloritt. Jeg begynner med andre ord i det «lagringsmediet» som potensielt har størst rekkevidde (romlig og temporært) skrift, og går siden over til å se på kroppslige inkorporerte praksiser i konstitusjon av sosialt minne.

Flere historikere bruker ANT- inspirerte tilnærminger i sine studier på fortiden (Asdal, 2004a, 2011; Baglo, 2011; Brenna, 2009; Fulsås, 2003). Spesielt Asdals studie av framveksten av moderne natur- og miljøvern i etterkrigs-Norge og Fulsås' studie av framveksten av værvarslinga som uttrykk for kulturelle moderniseringsprosesser i Nord-Norge, har vært inspirerende for mitt arbeid med det historiske materialet i del 2. Asdals studie tar utgangspunkt i fluorforurensningene ved det nyetablerte Årdal aluminiumsverk på slutten av 1940-tallet. Bøndene rundt aluminiumsverket erfarte at dyra ble syke, og distriktsdyrlegen klaget saken inn til veterinærmyndighetene og til ledelsen ved Årdal verk. Bøndenes bekymringer ble sluset inn i langvarige vitenskapelige undersøkelser, og inn i skapelsen av nye forvaltningsmessige enheter, noe som resulterte i at det som potensielt var en miljøvernsak eller luftforurensningssak (røykskaderådet) ble til en industrisak. Samtidig viser Asdal gjennom sin analyse hvordan politikk- og vitenskap-/teknologi-felter samarbeidet for å gjøre naturen regjerlig. Politikens teknologier er å skape en regjerlig natur. Den skal være målbar, og sammenhengen mellom syke dyr og fluorforurensning må være vitenskapelig bevist før det tas politiske grep. Hennes

²⁰ Oxford English Dictionary online; <http://www.oed.com/view/Entry/96648#eid328115> sist besøkt 29.05.2015

"To write, mark, or delineate (words, a name, characters, etc.) in or on something; esp. so as to be conspicuous or durable, as on a monument, tablet, etc."

studie er interessant både for min redegjørelse og analyse av framveksten av naturforvaltninga i Norge slik den kom til uttrykk i en lokal Vegasammenheng (del 2) og i ærfuglrøykten (del 4). Men hennes studie viser også hvordan vitenskapsstudier kan benyttes i arkivbaserte og historiske analyser. Hun følger en sak gjennom flere ulike arkiver, og ser hvordan en sak totalt endrer karakter i disse forløpene. Teoretisk støtter hun seg på seg i hovedsak på Latour og Foucault. Også i min analyse er Foucault viktig.

Brudd og diskontinuiteter

Foucault har fokus på brudd og diskontinuiteter i sitt syn på historie som jeg kobler til innskrivelsesbegrepet. Foucault bygger på Nietzsches begrep genealogi, hvor fokus er på vorden, ikke væren. Historiesynet har altså fokus på å undersøke forutsetningene for at dagens verden slik den framstår, ble som den ble, og potensielt kunne sett helt forskjellig ut²¹ (Foucault, 1977, 2002 (1969); Neumann, 2002) .

”Det dreier seg om å spore de på hverandre følgende mulighetsbetingelsene for et samtidig fenomen ved å spore skifter og kast i forhold til begreper og institusjoner.” (Neumann 2002 s.20)

Dette spesifikke fokuset på brudd og diskontinuitet, «å spore skifter og kast i forhold til begreper og institusjoner», har vært viktige for å kunne forstå og håndtere analytisk de kraftige omveltninger som egg- og dunsankinga har gjennomgått i det lange tidsperspektivet, og belyse prosjektets inngangsspørsmål; forbløffelsen over at Vegaøyen med sine «uønskede utvær», skulle nomineres til fasjonabel verdensarv. Innledningsvis hadde jeg ingen ide om at prosjektet skulle strekke seg så langt tilbake i tid som til fredlysningsdokumentene på 17- og 1800- tallet. Bakgrunnen for at jeg begynte å undersøke arkivene handlet om erfaringer jeg gjorde i feltarbeidet, historier som ble fortalt, begreper som ble brukt. Gjennom å være ute i værene sammen med røkterne i hekkesesongen, skjønnte jeg etter hvert at mange av de referanser de ga i sitt arbeide handlet om *fredlysningene*. Fredlysningene har klare referanser til *stedets herligheter* som er et begrep som går igjen i tinglysningsbøkene. De kan forstås som referanse til et gammelt forvaltningssystem, som kan spores helt tilbake til de første bevarte tinglysningsprotokollene for Søndre Helgeland (1700) (Sundsvold, 2010). Jeg ble klar over at

²¹ Dette gjør han også for å få bort fokuset på opprinnelse (myter), på opphavsfokuset (Ursprung) som ofte blir fremhevet i historiefaget, og ikke minst i arkeologien. Han skriver: ”The purpose of history, guided by genealogy, is not to discover the roots of our identity but to commit itself to its dissipation. It does not seek to define our unique threshold of emergence, the homeland to which metaphysicians promise a return, it seeks to make visible all of those discontinuities that cross us.” Foucault 1977;162

fredlysningene var et viktig referansepunkt for ærfuglrøkterne og at de ga en unik inngang til dette områdets historie.

Gjennom det praktiske arbeidet skjønnte jeg også hvor essensiell *tilstedeværelsen* i værene er for praksisen. De mange referansene til fraflyttingshistorien øyværingene ga brakte meg til etterkrigstidens arkiver, og til mappene om *flytting fra utvær*. Men letingen i formannskaps- og kommunestyreprotokollene fra 1960 – og 70-tallet ga også innspill til å forstå radikale omveltninger i både natur- og kulturforvaltningen, hvor noen begreper bare forsvant, og nye forvaltningsenheter og institusjoner ble etablert, og med dem ble nye begreper for nye forvaltningspraksiser skapt. Det er med andre ord gjennom en praktisk og erfaringsnær tilnærming til praksisen at de historiske foki har vokst fram, det er minneserfaringene som har vært «nøkklene» til å åpne de arkiver som jeg valgte å gjøre. Foucaults fokus på brudd og diskontinuiteter ble således en viktig måte å avgrense og finne en analytisk tråd i et materiale som strekte seg langt tilbake i tid, og som favnet både etnografisk materiale og tekster i arkivene. Jeg kommer ikke til å bruke Foucaults noe vidløftige teoretiske begrepsapparat i avhandlinga, men i hovedsak benytte meg av de perspektiver han anlegger på historie. I forhold mine egne arkivstudier, tjener innskrivelsesbegrepet som en katalysator i de analysene jeg gjør. Jeg gjør få forsøk på å gi en fyllestgjørende analyse av innskrivlesessituasjonen slik den forelå på noen viktig tidspunkt i denne historien, men har mitt fokus på hvordan disse tidspunktene bidrar til å få øye på brudd og diskontinuiteter «i forhold til begreper og institusjoner»²². Det må imidlertid påpekes at de brudd og diskontinuiteter som identifiseres gjennom denne framgangsmåten, handler om brudd og diskontinuiteter *i forhold til allerede innskrevne elementer*. Solstad belyser dette i innledningen til sin roman «Det uoppløselige episke element i Telemark i perioden 1591-1896» på en god måte (Solstad, 2013). Han vil skrive en historisk slektsroman uten å dikte, men holde seg strengt til kildene. Og kildene er rike hva gjelder hans forfedre på morssiden. Allikevel, når han undersøker sin morfars 10. generasjon bakover i tid, er det kun 9 navngitte personer, «1015 av 1024 mulige personer som engang pustet, -, rett og slett er forsvunnet for oss, på den 400-årige vandringen fra dem til oss» (ibid s.6). Deres liv forblir «i glemselens mørke». De er ikke skrevet inn i, gjort tilgjengelige for vår kollektive hukommelse. Det at de kildene jeg overfor referer til er skriftliggjorte, sier med andre ord noe

²² Jeg har valgt bort diskusjonen om hvordan dette forholder seg til kildekritikken i historiefaget, (Dahl, 2002; Fulsås, 2001, 2002; Langholm, 2002), og tilnærminger som i større grad tar hensyn til Fulsås kritikk av kildekritikken (Asdal m.fl., 2008), men jeg har valgt å fokusere på innskrivelsesbegrepet og det skille Asdal gjør mellom Latour (ting, levning) og Foucault (tid, innskrivelse) (Asdal, 2004a, 2011). Asdal undersøker jo innskrivelse historisk, og mister således det kontemporære aspektet på innskrivelser som jeg har med meg gjennom verdensarvinnskrivelsen. Jeg kommer tilbake til dette avslutningsvis.

om etablerte maktrelasjoner i sin tid. Jeg kommer ikke til å trekke diskusjonen inn på forholdet mellom skriftlige og muntlige kilder (A. Eriksen, 1999; Fulsås, 2005; Sundsvold, 2000a), men gå rett på det minnespotensial som ligger i en tradisjonsbasert praksis.

Sosialt minne – som kroppslig performativitet

Connerton tar i sin bok «How societies remember» et performativt og kroppslig perspektiv på sosialt minne (Connerton, 1995 (1989)). Han gjør et skille mellom innskrivende praksiser og inkorporerende praksiser. Han kobler de innskrivende praksisene til historieskriving, til vitenskapeliggjøringen av minnet, gjennom historikers og samfunnsviteres arbeider. Han hevder at fordi det kroppslige eller performative minnet er neglisjert i forståelsen av minne, eksisterer det en større treghet i sosiale strukturer som det tidligere ikke har vært tatt nok høyde for. Hans interesse er å forstå kontinuitet, mens majoriteten av sosiale teorier de siste 40 årene har fokus på å forstå endring. Connerton hevder at skal man studere de sosiale manifestasjoner av minne, må man studere de handlinger hvor felles erindring utveksles.

If there is such a thing as social memory, I shall argue, we are likely to find it in commemorative ceremonies. Commemorative ceremonies prove to be commemorative only in so far as they are performative. But performative memory is in fact much more widespread than commemorative ceremonies which are – though performance is necessary to them – highly representational. Performative memory is bodily. Therefore, I want to argue, there is an aspect of social memory which has been greatly neglected but is absolutely essential: bodily social memory. ” Connerton 1989 s.71.

Connerton bygger på Halbwachs forståelse av at minneserfaringer er sosiale og også hverdagslige, men han mener Halbwachs legger for stor vekt på den verbale kommunikasjonen mellom folk, enten dette er i familien eller i større sammenhenger²³. For å forstå sosialt minne må vi heller se etter «utvekslings-handlinger» (acts of transfer) som gjør erindring mulig, og Connerton ser *sosialt minne som rituelt performativt*. Gjennom kroppslige praksiser setter Connerton fokus på det rituelle og det performative i utvekslingene av erindringer, enten det er snakk om nasjonale minneseremonier eller om mer hverdagslige hendelser og situasjoner.

Connertons teorier om sosialt minne som kroppslige, ritualiserte erfaringer var sentrale i utviklingen av prosjektet, spesielt knyttet til å kunne gripe *den praktiske erindringen* som man forventer å finne i en tradisjon, slik som egg- og dunsankingspraksisen. Dette gjør det også nødvendig å nyansere de perspektiv som både Hobsbawm og Smith har på tradisjon som

²³ “yet Halbwachs, even though he makes the idea of collective memory central to his inquiry, does not see that images of the past and recollected knowledge of the past are conveyed and sustained by (more or less) ritual performances” s.38 og “My point... Is to emphasise the fact that to study the social formation of memory is to study those acts of transfer that make remembering in common possible.” S. 39

«oppfinnelser» konstruert gjennom moderniteten²⁴ (E. Hobsbawm & Ranger, 1992 (1983); A. Smith, 2002 (1994)). De mener at gjennom moderniteten fikk tradisjonene en ny virkningshorisont, noe som gjør tradisjon til oppfinnelser for etablering av forestilte fellesskap hvor nasjonen var det ultimate forestilte fellesskapet (B. Anderson, 1993 (1983)). Men hvis man følger deres perspektiver slavisk, mister man muligheten til å undersøke den erfaringsbaserte kunnskapen som jeg vil hevde er det sentrale elementet i et begrep som «tradisjonell» kunnskap. Egg- og dunsankinga mener jeg må forstås som en tradisjon, fordi den handler om praktisk overførte kunnskaper, men også fordi ærfuglrøkterne refererer til en kollektiv forståelse av noen standarder som må gjelde i praksisen. Praksisen bygger på erfaringsbasert kunnskap som har blitt formidlet fra generasjon til generasjon, ikke som en leksjon, men gjennom fortellinger, aktiviteter, arbeid, ferdigheter, stemninger, redskaper, kanskje også sanger, poesi eller ordspill (Ingold & Hallam, 2007). Men som vi vil se i del 4 eksisterer det klare forestillinger blant representanter fra den eldste generasjonen om hva som må være «på plass» for å gjelde som «riktig dunværsdrift». Begge disse dimensjonene må være tilstede, for at man kan kalle det tradisjonell kunnskap²⁵. Connerton har lite fokus på det innskrevne i sin bok om sosialt minne, ei heller på sammenhengene mellom det innskrevne og det performative. Han bruker dikotomien inkorporert/innskrevet minne mest for å skjerpe sitt eget argument om det inkorporerte, som et heuristisk verktøy, et oppdagelsesverktøy (ibid:79). Connerton gjør således ingen forsøk på å trekke sammenhengene mellom et kroppslig rituel minne og innskrevne minner, som jeg gjør.

Å undersøke grenseflatene mellom det innskrevne og det kroppslige er også Rudies anliggende i en artikkel hvor hun bruker Connerton som utgangspunkt for å undersøke forholdet mellom livshistorier og livsløp som ulike dimensjoner ved kulturell reproduksjon (Rudie, 1995). Her diskuterer hun forholdet mellom livsløpet som empirisk prosess og livshistorien som en mer eller mindre selektiv fortelling om og representasjon av livet. Hun tar utgangspunkt i kjønnsrolletilpasninger, og hevder at;

”det synes å være en grunnleggende treghet i noen av de ferdigheter og samhandlingsmønstre som ligger dypere enn det vi til vanlig har kalt ”roller”, og som både beforder og blokkerer noen rolletilpasninger.” Rudie,1995 s.53.

²⁴ Det er en rekke forfattere som angriper det samme forhold fra andre vinklinger (Benjamin, 1991(1975); Jordheim, 2012; Nora, 1989).

²⁵ Standardiseringsprosesser er med andre ord ikke utelukkende et aspekt ved globalisering det foregår også i sosiale felt av mer romlig begrenset skala, og dette understøtter, mener jeg nødvendigheten av vitenskapsstudienes fokus på teknovitenskapelige kulturer, og de materialiteter som får begreper til å sirkulere.

Rudie er godt plantet i hva man kan kalle en norsk sosialantropologisk tradisjon, hvor Barths studier med fokus på endringsprosesser har vært førende²⁶. Rudie snur Barths perspektiv og setter fokus på kontinuitet. Hun forsøker å begrepsfeste de mekanismene som beforder treghet eller kontinuitet i en sosial og kulturell prosess som alltid vil være full av dramatisk endring. I denne analysen gjør hun også bruk av forholdet mellom den praktiske, tause kunnskapen og den diskursive, eller uttalte kunnskapen og diskuterer disse i lys av innskrivelser. Hun hevder at individuelle, praktiske livsløp må utforskes, nettopp fordi de innehar nøklene til kulturell reproduksjon (Ibid 1995:57). I det individuelle livsløpet kan man analytisk skille mellom individets distinkte, personlige minner fra egen fortid og vanehukommelsen, eller utvikling av ferdigheter, som vi ofte ikke kan gjøre greie for hvordan vi har tilegnet oss. For å belyse dette bygger hun på Ingolds begrep *enskillment*, som hun ser som en prosess som

”foregår ved at man vokser inn i relasjoner, en prosess av veiledet observasjon og aktiv ”gjenoppfinnelse” av egen kultur” (Ibid s.61).

Rudie kobler sosialt minne til kulturell reproduksjon og tar med dette et erindringsperspektiv på kultur. Signifikasjonsprosesser forstås som minnesprosesser, og de er ikke kun verbale og mentale. De hermeneutiske (fortolkende) aspektene må utvides med det praktiske, ferdighetsnivået.

I feltarbeidet i Vegaøyen jobbet jeg mest sammen med ei dame som skulle forsøke å bygge opp et gammelt egg- og dunvær på farens barndomsgård i Halmøyværet, sørvest av Vega. Nettopp dette perspektivet «å skulle finne opp tradisjonen på nytt», som Hobsbawm kanskje ville ha sagt det, ga et utrolig spennende tilfang til nettopp minnesmateriale. Hvor hadde hun disse minnene fra? Hva husket hun, hva kunne hun, hva måtte hun spørre om, hvem kunne hun spørre, hva dukket opp i minnet når vi gikk ute i terrenget? I feltarbeidet hadde jeg fokus på hva i situasjonene som frambrakte minnet. Mange ganger var dette knyttet til materielle ting. Familiens gamle fotoalbum var ett tilfang, men også gjenstander eller klesplagg, og andre ganger kunne dette manifestere seg i at hun på vandringer i landskapet husket ting hun hadde glemt. For eksempel, en situasjon hvor hun og broren gikk en tur på Halmøya for å besiktige arbeidet med å bygge en ny é-bane; de snur seg omtrent samtidig og sier, «men stod det ikke en é-bane der?». De diskuterer dette og denne minnesrefleksjonen bidro til valg de gjorde i det praktiske arbeidet. Andre ganger var rommet, værelset, det som trigget minnet. Samtalene på bryggeloftet hvor mange gjenstander fra gamle dager ble oppbevart, gjorde at spesifikke tema

²⁶ For å få tak i det skapende ved sosiale situasjoner benyttet Barth Goffman's dramaturgiske tilnærming hvor rollebegrepet var sentralt Barth koble Goffmans rollebegrep til Radcliff-Browns statusbegrep, hvor begrepsparet status-rolle ga innganger til en langt mer dynamisk og generativt syn sosialt liv (Barth, Grønhaug, Rudie mfl).

ble fortalt. En redningsvest fra et tysk skip fra siste verdenskrig trigget fortellinger fra krigen. Fredlysningskorsene Auds far hadde gjort klare, trigget fortellingene om fredlysningspraksisen. Samtalen om familiehistorien kom naturlig da vi var oppe i det gamle våningshuset på øya, der familien en gang hadde bodd, og som nå var i søskenbarnets varetekt. Det var i dette huset Aud og broren hadde tilbrakt sine barndoms somre, og å være i huset brakte fram mange barndomsminner og fortellinger. Det som angikk dunsankingspraksisen var ikke kun basert på kroppslig ritualisert kunnskap, men også på et tilfang av andre minnesmaterialiteter, i bøker, artikler, bilder, lydopptak, avisutklipp osv. Som vi vil se i del 2, som omhandler endringene i forvaltningspraksisene, var egg- og dunsankinga tidligere ikke kun en praktisk, erfaringsbasert tradisjon. Den var en inntektsgivende næringsvei, som hadde sitt eget lovverk, og som gjennom dette også var innskrevet i nasjonal jurisdiksjon gjennom fredlysningsinstituttet.

Kulturell reproduksjon som biososiale tilblivelser

For å komme til den «minnesmaterialiteten» som angår essensen av dunsankingspraksisen og ærfuglrøkten, må vi «dukke dypere ned i materien», til forholdet mellom kropp og omgivelser, og til samspillmulighetene mellom to arter som verken deler språk eller persepsjonsevner. Målsettingen med dette har vært å anlegge et analytisk perspektiv på praksisen som gjør meg i stand til å «skrive inne» fuglene som medaktører. Fuglene er en helt vesentlig aktør i praksisen og tradisjonen, den nordlandske fuglepleie.

Ingold har vært min inngang til dette, og ett av hans hovedanliggender er å utfordre det sterke kognitive fokuset i kulturanthropologien. Han ønsker å utvide vårt analytiske repertoar gjennom å sette fokus på praksis, på det sanselige og med hva man kan kalle et fenomenologisk-økologisk perspektiv; å se menneske og omgivelser i sammenheng, (Ingold, 2000, 2011). Dette gjør også at levd liv blir en skapelse, en kreativ gjenoppfinnelse av de sosiale og fysiske omgivelsene, hvor også praktiske tradisjoner forstås som en kreativ improvisasjon over «det gamle» og hvor omgivelsene enten de er menneskeskapte eller biologiske materialiteter, har noe å by på i vår forståelse av en situasjon (Ingold & Hallam, 2007). Omgivelsene er medaktører. Gjennom Gibsons teori om persepsjon bygger Ingold på et praktisk og bevegelig *engasjement* med omgivelsene som et av fundamentene for å «gjen-innskrive» det materielle og det biologiske i et nytt paradigme for å forstå det levende.

”The key insight I took from Gibson was that perception is fundamentally about movement. Reacting against the cognitivism of mainstream psychology and the Cartesian premises on which it rests, Gibson insisted that perception is the achievement not of a mind in a body, but of the whole organism as it moves about in its environment, and that what it perceives are not things as such but what they afford for the pursuance of its current activity. It is in the process of attending and responding to these ”affordances”, in the course of their engagement with them, that skilled practitioners – human or non-human – get to know them. Meaning, for Gibson, is drawn from these productive engagements.” Ingold 2011 s.11

Ingold er ute etter å etablere et nytt paradigme som kan forene biologisk antropologi og sosial-/kulturanthropologien, og som kan ta høyde for det skillet Descartes skapte i vestlig vitenskap gjennom å se tanken overordnet kroppen. «Biosocial becoming» kaller Ingold dette, og ser dette som et relasjonelt, prosessuelt og utviklingsorientert paradigme (Ingold & Palsson, 2013). Ingold bygger på fenomenologien, spesielt på Heideggers begrep «dwelling» ((Heidegger, 1975, 2002 (1978)). «To dwell is to be», men Heidegger levner liten plass for det ikke- menneskelige; dyr har omgivelser, men de mangler en verden. Dyrene eksisterer, mens menneskene (human beings) er, lever²⁷ (Calarco, 2008; Ingold, 2011). Ingolds intensjon med sin fenomenologiske tilnærming er nettopp det motsatte.

”On the contrary, one of my aims in developing the dwelling perspective was to show that organism-and-environment and being-in-the-world offer points of departure for our understanding that are ontologically equivalent, and in that way to unite the approaches of ecology and phenomenology within a single paradigm”. (Ingold 2011 s.11)

Omgivelsene har noe å by på, både for oss mennesker og for andre arter. Det er dette som ligger i Gibsons begrep «affordances». Menneskene har også noe å by ærfuglene på²⁸.

Samdomestisering og eto- etnografi

I prosjektutforminga hadde jeg en klar formening om at fuglene ville innta en spesiell rolle i feltarbeidet fordi de hadde en spesiell rolle i praksisen. Ærfuglen blir betegnet som øyværingenes «husdyr» (I. Næss, 1998; I. Næss & Torgersen, 1999; Suul, 1992; Wold, 1983, 1985a, 1985b). Husdyr-begrepet blir brukt for å få fram merkverdigheten i denne praksisen, at dette «husdyret» er en «vill» fugl, som trekker til menneskene i hekkesesongen og til en viss grad lar seg «temme».

Husdyrsbegrepet er nært knyttet til domestisering. Å domestisere et dyr er å temme et vilt dyr, å venne ville dyr til mennesker, til å oppholde seg i menneskenes hjem (domus) og

²⁷ ”For humans however, precisely because of their capacity to break the bonds that hold the animal captive to its environment, a world of things opens up of which the animal knows nothing.” Ingold 2011 s.11.

²⁸ Jeg vil tro at «affordances» kunne vært brukt på tekster også i Latours forstand av «immutable immobiles» (Latour, 1990).

under menneskenes stell. Menneskets dominante og kontrollerende rolle i denne relasjonen har vært et førende argument i forståelse av domestisering²⁹. Gjennom menneskets eierskap og kontroll over dyrene, kunne mattilgangen organiseres og sikres. Husdyrene ble våre vandrende spiskammers (Clutton-Brock, 1989). Gjennom husdyrhold slapp menneskene å jage jaktbyttet, bryte opp leiren for å finne nye jaktmarker og sende jegere ut på jakt med usikker fangst. Domestisering av dyr er derfor blitt et kjennetegn på et «trinn» i menneskenes utviklingshistorie, overgangen fra jeger- og sanker samfunnet til bondesamfunnet, noe som også kjennetegner overgangen fra Mesolitisk tid til Neolitisk tid (Clutton-Brock *ibid*). At temming av dyr har vært viktig for menneskets evne til å bli den dominerende arten på kloden er det liten tvil om, men hvordan dette har foregått det vet man fortsatt lite om. Selv om det er store variasjoner i tilnærmingene til domestisering, anerkjenner de aller fleste at domestisering er et viktig aspekt ved utviklingshistorien, men det diskuteres hvordan dette best skal forstås; som et forhold preget av menneskelig kontroll og utbytting eller som et samspill basert på gjensidig vinning. Uansett hvilke forklaringsmodeller eller teoretiske tilnærminger man velger, må den også romme teorier om hvordan tilnærmingen mellom to arter kan ha foregått. Og flere hevder at domestisering nødvendigvis måtte starte med tillitsskapende tilnærminger til de ville dyrene, at domestisering startet som en «kjæledyrrelasjon» eller som en medhjelper i jakten, eller at dyrene selv trakk til menneskene for å få beskyttelse mot predatorer (Børresen, 1994; Fijn, 2011; Haraway, 2008). I disse teoriene har også hunden en sentral posisjon, både som kjæledyr og som medhjelper i jakt eller til gjeting. Cassidy and Mullin gjør en gjennomgang av domestiseringsfeltet, og foreslår at undersøkelser av en domestiseringsrelasjon mellom menneske og dyr både må ta høyde for at den kan være basert på kontroll og utbytting eller på gjensidighet og i en kombinasjon av sosiale og biologiske prosesser. De etterspør også eksempler som gjør at tingene må snus fullstendig på hodet (Cassidy & Mullin, 2007).

Ærfuglrukt er nettopp en slik praksis som kombinerer disse variablene på en spesiell og uventet måte, og gjennom feltarbeidet meldte det seg en stadig sterkere forundring over hva slags domestiseringsform denne formen for ærfuglrukt kan forstås som. For å undersøke dette hadde jeg fokus på spillet mellom de to artene, menneske og fugl, og ikke minst på hva slags kommunikasjonsform og relasjonsbyggingsprosess som er virksomme når menneske og fugl skal nærme seg hverandre. Hvordan skulle jeg gripe an kommunikasjon og samhandling

²⁹ Clutton-Brock gir følgende definisjon på et domestisert dyr: «one that has been bred in captivity for purposes of economic profit to a human community that maintains complete mastery of its breeding, organization of territory, and food supply.--- I believe that domestication is both a cultural and a biological process and that it can only take place when tamed animals are incorporated into the social structure of the human group and become objects to ownership” (*ibid* s.7)

mellom to svært forskjellige arter, mennesker og fugler, som verken deler mulighetene til felles språk eller har sammenlignbare sanser³⁰ og persepsjonsevner? Det andre fokuset var på fuglenes adferd, slik også ærfuglrøkterne gjør. Det er kanskje den mest utbredte aktiviteten som skjer i ærfuglrøkten, røkternes observasjoner av fuglene og samspillet mellom fuglene og andre arter, for å lage seg hypoteser om hva som foregår og hvordan ærfuglrøkterne eventuelt skal intervensere. Slik forstått kan man si at jeg anla både *et etnografisk og et etologisk (dyreadferd) perspektiv i feltarbeidet*.

Inngangen til disse spørsmålene lå i det praktiske, i min deltagelse i ærfuglrøkten og observasjoner av ærfuglrøkterne i sitt arbeid vis a vis fuglene, og i fuglenes aktiviteter. Det metodiske, oppdagelsesprosedyrene, var med andre ord ganske så avgjørende for å kunne skaffe fram et materiale på en slik måte at det gikk an å si noe om kommunikasjonen mellom ærfuglrøkterne og fuglene/omgivelsene. Samtidig lå det også en teoretisk og analytisk tilnærming i bunnen for å velge denne framgangsmåten, som jeg vil redegjøre for.

Relasjonsbygging menneske-fugl

I sin siste bok, «When species meet» arbeider Haraway med begrepet «autremondalisation»³¹ (Haraway, 2008). Hun ønsker å undersøke mulighetene for å forstå «ting» som er radikalt forskjellige, enten dette er mennesker eller dyr; radikale forskjeller som sprenger vår etablerte fatteevne, eller tillærte kunnskap. Haraway bygger opp sitt argument rundt en filosofisk betraktning Derrida gjør basert på et pussig møte han hadde med sin katt. Derrida kommer en morgen naken inn på badet og møter katten i døra. Katten gir Derrida et blikk som gjør ham oppmerksom på sin egen nakenhet. Dette møtet analyserer Derrida i en forelesning han kalte "And say the animal responded?" (1997). Nakenhet er ett av menneskeartens kjennetegn, etablert nettopp i den kristne skapelsesberetning. Gud forviste Adam og Eva fra Edens hage, da de spiste av kunnskapens tre. Straffen var bevisstheten om skammen over sin

³⁰ Sjøfugler hevdes å se i et ultrafiolett fargespekter, dvs en annen bølgelengde enn pattedyrene (Honkavaara, Koivula, Korpimäki, Siitari, & Viitala, 2002; Siitari, Viitala, & Hovi, 2002). De hører godt, men skal ha dårlig luktesans.

³¹ "The terms were invented by European activists to stress that their approaches to militarized neoliberal models of world building are not about antiglobalization but about nurturing a more just and peaceful other-globalization. There is promising autre-mondalisation to be learned in retying some of the knots of ordinary multispecies living on earth" (Haraway 2008 s.3).

"Species interdependence is the name of the worlding game on earth, and that game must be one of response and respect. That is the play of companion species learning to pay attention. Not much is excluded from the needed play, not technologies, commerce, organisms, landscapes, people, practices" (Ibid s.19).

"Derrida – instead of engaging in the cat, Derrida, concentrated on his shame of being naked before this cat. Shame trumped curiosity, and that does not bode well for an autre-modalisation" (Ibid s.22).

"Curiosity gets one into thick mud, but I believe that is the kind of "looking back" and "becoming-with-companions" that might matter in making autres-mondalisions more possible" (Ibid s.38).

egen nakenhet. Med andre ord, Derridas møte med katten går rett inn i kjernen for vår kulturs forståelse av det menneskelige, det som skiller oss fra dyrene. Vår nakenhet er skambelagt, og Derridas katt krysser med andre ord artsbarrierene/forskjellene gjennom sitt blikk. Haraway anerkjenner Derridas analyse, og ikke minst *hans* anerkjennelse av at dette er en virkelig katt, ingen katte- figur – en metafor eller en allegori for noe annet. Haraway anerkjenner også hans poengtering at spørsmålet ikke handler om katten kan snakke, men heller om det er mulig å vite hva respons er, og hvordan man skal skille respons fra reaksjon.

He identified the key question as being not whether the cat could 'speak' but whether it is possible to know what respond means and how to distinguish a response from a reaction, for human beings as well as for anyone else. He did not fall into the trap of making the subaltern speak: It would not be a matter of giving speech back to animals but perhaps ascending to a thinking ... that thinks the absence of the name is something other than a privation' (Haraway 2008 s.20)

Haraway krediterer Derrida for disse poenger, men hennes poeng er at Derrida mangler nysgjerrigheten til å utforske kattens invitasjon, og hun kaller sin analyse «and say the philosopher responded?». Derrida klarer kun å postulere kritikk mot vitenskapelige tilnærminger til disse fundamentale spørsmål og engasjerer seg i å skrive filosofiske tekster om sitt møte med katten. Han engasjerer seg ikke i kommunikasjon med katten, og overser tilnærminger som kan ha spor av forskjell i seg slik studier av dyreadferd innenfor etologien gjør, og praksiser hvor folk engasjerer seg i direkte kontakt med dyr, kan bidra til (Haraway, 2008). Ærfuglrøkerne er nettopp et slikt «folk» som engasjerer seg i en direkte kommunikasjon med fuglene. Denne kommunikasjonsformen har en plastisitet og «uferdighet» i seg, hvor både kategorier, navn og språk mangler, og hvor nettopp reaksjon og respons er visuelle, relasjonelle og performative størrelser som stadig må avveies. Jeg forstår Haraways distinksjon mellom respons og reaksjon som to handlinger med ulik status. En *respons* er en bevisst, intendert aktivitet som knytter seg til «agency»/ agens og *reaksjon* som en ureflektert, kroppslig reaksjon på «noe», som at man klør seg på nesen, eller at man nyser. Men begge er performative, de spilles ut, og både hun og Derrida tilkjenner gjennom dette at det performative er mer enn det intenderte. Haraway er inne på helt sentrale aspekter som har relevans for å forstå praksisens overlevelse, og også dens potensial til å bli videreført i nye former. Det ene handler om kjærligheten og engasjementet røkerne har til fuglen og til det å stelle for éa. Det andre handler om mulighetene for kommunikasjonen over to artsgrenser. Og disse henger nøye sammen; fascinasjonen over de mange situasjoner hvor fuglens handlinger gjør at man opplever å kommunisere med fuglene, til tross for at man lever i totalt forskjellige verdener, og med helt forskjellige evner til å sanse og persipere verden.

Fugler som aktører

I undersøkelsen og analysen av verdensarvinnskrivelsen henter jeg mine analytiske verktøy fra vitenskapsstudiene, og spesielt fra Latour. En av de mest kontroversielle påstandene i ANT (Actor-Network-Theory) er at ting har agens. I Latour's tidlige arbeider så innførte han et eget begrep for ikke-menneskelige aktører, *aktanter*. Slik sett burde jeg kunne se fuglene som aktanter i Latoursk forstand, men det gjør jeg ikke og jeg skal forsøke å rede ut hvorfor³². Til tross for sitt materialitetsfokus på tingene som medaktører, er Latour ganske enkelt ikke opptatt av hva natur er. Det er hinsides hva vi kan vite noe om, mener han. Fokus for Latour handler om å holde spørsmålet åpent om hva som påvirker et samhandlingsforløp, og ikke ta for gitt de kategorier vi til vanlig tenker med og inkluderer i analysen, å holde perspektivet «flatt» i Latours begrepsverden³³ (Latour, 2005). Ingolds «biososiale tilblivelser» og ANT's flate ontologi «der ulike entiteter er hybride knutepunkter av gjensidige transformerende relasjoner» har noen likhetstrekk³⁴. Det er en bevegelse og åpenhet til hvor man trekker linjene til det menneskelige og til materialitetens rolle i konstituering av sosialt liv i begge perspektiver. Men Latour og Ingold har ulike interesser. Ingolds prosjekt er å skape en ontologi som tar høyde for alt levende mangfold, enten dette er dyr, insekter, planter, vær, mennesker eller andre materialiteter – døde og levende. I lys av det skapende eller tilblivende perspektivet, kaller Ingold dette en ontogenese istedenfor en ontologi. Han er heller ikke opptatt av «hva tingene er», men hvordan «tingene blir til». Tilblivelsesperspektivet er også førende i Latours perspektiv, og han referer til dette som en politisk økologi (Latour, 2005; Latour & Weibel, 2005). Ingold parkerer Latours politiske økologi. Den har intet å med økologi å gjøre, mener han:

“Latour posits associations of humans and nonhumans, forever gathering themselves into collectives. Latour's nonhumans, however, are resolutely inanimate. What draws them together are not trails of movement or growth, or of perception and response, but mutual, interactive effects in a network of effects that comprises the overall fields of action. This is why Latour's political ecology fails as ecology.”(Ingold, 2012, s. 436)

³² I sine seinere arbeider bruker Latour i mindre grad begrepet, og konsentrerer seg heller om filosofien bak det å re-tenke både begrepene ”det sosiale” og ”natur”. Latour er ikke opptatt av hva «natur» er. Det er hinsides hva vi kan vite noe om. Latour og ANT/STS miljøenes ærend er å se hvordan «natur» settes i arbeid på ulike måter, i ulike sammenhenger og i ulike miljøer (*assemblages*).

³³ ”ANT is not the empty claim that objects do things ”instead” of human actors: it simply says that no science can even begin if the question of who and what participates in the action is not first of all thoroughly explored, even though it might mean letting elements in which, for lack of a better term, we would call *non-humans*.” (Latour 2005:72)

³⁴ Dette er et forhold jeg på mitt studieopphold i Aberdeen i 2007 tok opp med Tim Ingold. Han kunne bekrefte at dette var tilbakemeldinger han hadde fått fra flere hold, og som han følte seg ubekvem med.

Dette er jeg enig med Ingold i, selv om jeg vil argumentere på en annen måte³⁵.

Perspektivene i biososiale tilblivelser mener jeg gir analytiske innganger til det «uferdige» og prosessuelle i praksisen på en god måte, men for å ha redskaper til å fange hvordan mennesker og fugler skaper mening og forutsigbarhet av hverandres tilnærmelser og gjørende, trengte jeg et mer finmasket perspektiv. Min inngang til dette er Goffman, og spesielt en tekst «Gender displays» (1976) hvor han nettopp ser på det performative som ritualisering av kroppslige tegn med utgangspunkt i etologi, dyreadferd.

Performativitet og ritualisering

Etymologisk kommer begrepet «perform» fra Anglo-normannisk, og kan oversettes til «å skape form» eller skapelsen av form (performativitet)³⁶. Men begrepet har også et dramaturgisk aspekt; å opptre, forestille noe. Performativitet kan forstås som noe kunstig, noe tilgjort og fremmedgjort, og man kan kanskje spørre seg hvorfor ønsker jeg å bruke et slikt begrep i beskrivelsene av en skjør relasjonsbygging mellom en vill fugl og et menneske? Det handler om å gjøre det vi implisitt forstår med det menneskelige, tilstrekkelig fremmed til at andre arter kan inkluderes (Asdal m.fl., 1998; Haraway, 1991, 1992). Goffman tar utgangspunkt i det dramaturgiske ved det performative i sine analyser. Goffman tar også utgangspunkt i et annet sentralt begrep *person* som etymologisk kommer fra Latin *persona* og som bokstavelig betyr «en aktørs maske, en rolle i et spill». I begge begrepene ligger det altså en dramaturgisk valør, som Goffman bruker i sine teorier om vårt rollespill til daglig. Selvet er en abstrakt størrelse; vår bevissthet om hvem vi er, som er forankret i kroppen, og som kun kan spilles ut i biter og brokker i samhandling med andre, og gjennom mer eller mindre ritualiserte handlinger. Det rituelle aspektet er også helt sentralt for mitt bruk og det er også et poeng å knytte det til hverdagslig handlinger, slik Goffman gjør. Goffman bygger på Durkheims forståelse av det rituelle aspektet ved religiøst liv, og Goffman forsøker å vise at rituelle handlinger også eksisterer i det dagligdage og det sekulære; og sier at i det moderne angloamerikanske samfunn – det vestlige, kunne man i dag heller ha sagt, så tilbes jeget som en gud³⁷ (Goffman, 1956).

³⁵ Det skal også tilføyes at Latour har aldri gjort noen studier av dyr, selv om det biologiske «stoffet» er med i hans studier, og mer eksplisitt i to studier (Latour 1988, Latour & Woolgar 1986). Risans studie «Hva er ei ku?» har vært en inspirasjon for disse avklaringer (Risan 2003).

³⁶ OED besøkt 07042014.

³⁷ “In this paper I have suggested that Durkheimian notions about primitive religion can be translated into concepts of deference and demeanor, and that these concepts help us to grasp some aspects of urban secular living. The implication is that in one sense this secular world is not so irreligious as we might think. Many gods have been done away with, but the individual himself stubbornly remains as a deity of considerable importance. He walks with some dignity and is the recipient of many little offerings. He is jealous of the worship due him, yet, approached in the right spirit, he is ready to forgive those who may have offended him. Because of their status

Slik jeg beskrev ovenfor om metodenes performativitet (metodene skaper det vi forsker på) og «naturalistiske» beskrivelser, så betrakter jeg hverdagsliv som grunnleggende ganske så kaotisk (Bateson & Bateson, 1990 (1987); Law, 2004a). Dette er selvsagt ikke bare som en metodisk utfordring, men også et eksistensielt faktum³⁸. Samtidig er en allmennmenneskelig evne, antakelig også på tvers av artene, å forsøke å skape orden i våre ulike livsverdener. Vi lager distinksjoner, både i tid, og i kategorier og i handlinger. I følge Bateson ville vi blitt gale, om vi ikke evnet å ordne verden rundt oss i forsøk på å skape *en viss form for forutsigbarhet*. Ritualiserte handlinger, i en Batesonsk forstand, er også en måte å spare krefter på (Bateson, 1972, 1979). Vi baler og bruker mye energi på det vi ikke kan, vi lærer oss noe, og mye av denne lærdommen blir automatisert. Den setter seg i kroppen, (internaliseres). Å lære å kjøre bil eller å gjøre opptak med et kamera, er i begynnelsen like mye en mental øvelse som en praktisk øvelse; først sånn, så sånn, og der var den, og så var det den. Ganske fort setter denne lærdommen seg i kroppen, og blir rutine. Det er kanskje for sterkt å si at rutine er det samme som ritualiserte handlinger, men de er beslektet og er sammenlignbare i Goffmans forstand. Goffman har et eksplisitt fokus på den sosiale dimensjonen, ikke den kroppslige erfaringen. Slik sett mener jeg Goffman gir en inngang til det sosiale, den kollektive dimensjonen gjennom praksis eller kroppslige handlinger. Rutine, ritualiserte hverdagshandlinger og seremonielle hendelser og handlinger, kan sees som et kontinuum også for Connertons perspektiv på sosialt minne. I den aktuelle sammenhengen blir det analytisk viktig å fremheve forbindelseslinjene mellom hverdagsaktiviteter og mer kollektive, arrangerte og rituelle *forestillinger* - performances og seremonier, for å kunne gripe hvordan individer bidrar til å skape det kollektive og visa versa.

Goffman er ikke mest kjent for å skrive om det ikke-menneskelige, men det er nettopp i en publikasjon hvor han bruker ritualteori fra etologien som har vært min hovedinteresse for å bruke Goffman. I «Gender Advertisements» (1976) som i hovedsak handler om hvordan kjønn spilles ut i reklamebilder, lar Goffman seg inspirere av etologien for å vise ritualisering

relative to his, some persons will find him contaminating while others will find they contaminate him, in either case finding that they must treat him with ritual care. Perhaps the individual is so viable a god because he can actually understand the ceremonial significance of the way he is treated and quite on his own can respond dramatically to what is offered him. In contacts between such deities there is no need for middlemen; each of these gods is able to serve as his own priest.” (Goffman, 1956, s. 499).

³⁸ Bateson skriver: «Jeg bliver ustandselig forbløffet over den ubekymrethed, hvormed videnskabsmænd hævder, at en eller anden egenskab ved en organisme kan forklares enten ved miljøet eller genotypen. Lad mig derfor gøre det klart, hvad jeg mener forholdet mellem disse to forklaringsystemer. Det er præcis i forholdet mellem de to systemer, at der opstår et virvar, som får meg til at tøve med at henføre en hvilken som helst given egenskab til det ene eller det andet.» (Bateson & Bateson, 1990 (1987), s. 117).

av adferd gjennom *displays*. Han setter med det fokus på de rituelle aspekter knyttet til det ikke-verbale nivået i det hverdagslige. Han skriver:

“If Durkheim leads us to consider one sense of the term ritualization, Darwin, in his *Expression of Emotion in Man and Animals*, leads us, coincidentally, to consider quite another. To paraphrase Julian Huxley (and the ethological position), the basic argument is that under the pressure of natural selection certain emotionally motivated behaviors become formalized – in the sense of becoming simplified, exaggerated, and stereotyped – and loosened from any specific context of releasers, and all this so that, in effect, there will be more efficient signalling, both inter- and intra-specifically. These behaviors are “displays”, a species-utilitarian notion that is at the heart of the ethological conception of communication. Instead of having to play out an act, the animal in effect, provides a readily readable expression of his situation, specifically his intent, this taking the form of a “ritualization” of some portion of the act itself, and this indication (whether promise or threat) presumably allows for the negotiation of an efficient response from, and to, witnesses of the display. (If Darwin leads here, John Dewey and G.H. Mead are not far behind)

The ethological concern then, does not take us back from a ritual performance to the social structure and ultimate beliefs in which the performer and witness are embedded, but forward into the unfolding course of socially situated event. Displays thus provide evidence of the actor’s *alignment* in a gathering, the position he seems prepared to take up in what is about to happen in the social situation.” (Goffman 1976 s.1)

Slik jeg forstår Goffman her, understreker han her viktigheten av å ha fokus på den kontinuerlige skapelsen av sosialt liv, hvor deltakerne «stiller til skue» («display») spesifikke kroppslige bevegelser som signaliserer hva slags tilnærming de har til situasjonen, «alignment». Situasjonsanalysen ligger i bunnen her, som i det meste av Goffman’s perspektiver³⁹. I «alignment» ligger en kroppslig posisjonering som forteller om man for eksempel er vennlig eller fiendtlig innstilt overfor motparten(e)⁴⁰. Goffman henviser her både til Darwin og Huxley, og med andre ord den tidlige ritualforskninga som var knyttet til etologien (Darwin, 1872; S. J. Huxley, F.R.S., 1966). Denne kan trekkes i flere retninger⁴¹. Mens Goffman ser på over-/underordningsdynamikker, er jeg ute etter å oppdage måter to forskjellige arter kan gjøre seg forutsigbare for hverandre på, hvor fokus ikke kun er på relasjonen mellom menneske og fugl, men *måten de begge benytter hele «scenen», settingen, for å vise sine intensjoner*. I ærfuglrøkten er det utallige ukjente faktorer. For eksempel, hvordan kjenner man igjen en fugl?

³⁹ So «social situations» are involved- defining these simply as physical arenas anywhere within which persons present are in perceptual range of one another, subject to mutual monitoring- the persons themselves being definable solely on this ground as a «gathering» (Ibid 1976:1) Han diskuterer også tendensen i etologien til å kalle dette kommunikasjon, mens han mener det tilslører at handlingene ikke henvender seg til et felles etablert språklig symbolunivers.

⁴⁰ «Displays» mener jeg har mye til felles med det Law mfl. kaller «enactments». En på forhånd definert sosial struktur eller ideologiske agendaer er underordnet. Goffman ikke er ute etter å etablere en biologisk eller sosialdarwinistisk forklaringsmodell gjennom dette perspektivet. I sin avslutning på artikkelen fremhever han at om man faller ned på en slik konklusjon, så vil den i beste fall en folkelig (lay) teori om tegn, og om man som akademiker graver dypere bak tegnene og bildene, vil man ikke finne noe annet der enn det man forventer å finne (Goffman 1976:9).

⁴¹ Darwin skriver blant annet om generelle posisjoner en hund eller en katt kan innta for å vise om den er vennlig eller aggressiv (Darwin 1872).

En erfaren ærfuglrøtter *kan* kjenne igjen en bestemt fugl; ikke nødvendigvis på utseende, men på en rekke faktorer som tilsammen sannsynliggjør at dette er nettopp denne fuglen. Man kan se på fjærdrakten om fuglen er ung eller gammel. Fuglene kan variere noe i kroppsbygning, men like viktig er det å se på adferden til fuglen. Hvordan ter den seg? Hvordan bruker den terrenget eller «stiller seg opp» i terrenget («*alignment*»)? Hvilke ruter bruker fuglen når den går fra sjøen til reiret osv. Det virker som om fuglene *gjennom gjentakende handlinger gjør omgivelsene forutsigbare og «skaper orden i sitt liv»* (Bateson, 1972, 1979), ikke ulikt måter også menneskene lærer seg nye ting på og mestrer omgivelsene. Vi blir kjent med verden gjennom å bli kjent med situasjoner eller går opp kjente stier i terrenget. På lignende måte fortolker fuglene menneskenes adferd, og kun gjennom å gjøre sine handlinger forutsigbare for fuglene, kan de vinne deres tillit og venne seg til hverandre.

Jeg holder meg med andre ord på det «fortolkningsnivået» Rudie utforsker i artikkelen foran, før praksis blir til språk. Både Goffman og Rudie, (mfl.) er opptatt av hvordan dette iscenesetter skapelsen av selvet. Det er ikke mitt hovedfokus, selv om jeg mener at denne analytiske tilnærmingen også er en inngang til å forstå andre arters «selv». Det er altså ikke kun mennesker som har et selv. Det er imidlertid ikke mitt hovedpoeng. Hovedpoenget er å finne en inngang til å forstå samspillet mellom fuglene og menneskene, og mellom fuglene, menneskene og omgivelsene. Og omgivelser er både andre arter, terrenget, været, flo og fjære, oljesøl og ulike menneskeskapt gjenstander som måtte finnes i disse landskapene. Alle har potensielt noe å by på. Selv om det foregår en diskusjon innenfor vitenskapsstudiene om at Goffmans interaksjonistiske perspektiv på performativitet ikke lar seg forene med deres, mener jeg det motsatte⁴² (Butler, 1989, 2003 (1988); Gregson & Rose, 2000; Law, 2004a; Turner, 1987).

Fuglene bidrar til å skape situasjonene som samhandlingen foregår i, men de er ikke aktanter. De er biologiske vesener med agenda og intensjoner, som menneskene aldri får full kontroll over (Bateson, 1972). Samtidig gir Goffmans artikkel meg mulighet til å utvikle et mer finmasket begrepsapparat til å forstå dette samspillet mellom menneske, fugl og omgivelser enn det Ingolds mer filosofiske tilnærming i «biososiale» tilblivelser gjør.

⁴² Av hensyn til plass har jeg kuttet ut mine undersøkelser av diskusjonen om at vitenskapsstudienes «litterære» performativitetsbegrep og Goffmans interaksjonistiske performativitetsbegrep er inkompatible. Dette har jeg også valgt å gjøre fordi debatten i stor grad relaterer seg til selvet, som ikke er mitt hovedpoeng (Butler, 1989, 2003 (1988); Gregson & Rose, 2000; Law, 2004a). Jeg oppfatter Latour mindre opptatt av å understreke disse forskjellene, og i større grad åpen for å undersøke tilgjengelige kroppslige tilnærming, både gjennom marxistisk teori, Goffman og Bourdieu (Latour, 2005).

«Å lære å se» – med videokamera på feltarbeid

Jeg har plassert meg i et analytisk landskap mellom innskrivelser og kroppslig kunnskap, og jeg skal vise hvordan videokamera har fungert som et oppdagelsesverktøy og hvordan nettopp levende bilder og lyd kan gi et større inntak til praktisk og kroppslig kunnskap. Dette er utfordringer MacDougall er opptatt av i sin bok «The corporal image», det legemlige bilde (MacDougall 2006). Han er opptatt av disse mikrosekundene av oppdagelser, hvor kunnskap skapes (ibid s.1), når kroppen bærer fram, framfører eller eksperimenterer fram sine kunnskaper. Dette er spesielt interessant når det gjelder utforskning av praktisk og kroppslig kunnskap, skapelsen av relasjonene mellom ærfuglrøkterne og fuglene, og ikke minst for utforskning av fuglenes adferd. Det er nettopp gjennom at videomaterialet fungerer som et mnemonisk verktøy, som et lagringsmedium, som gjør at jeg kan gå tilbake til situasjoner igjen og igjen, få med detaljer både i forhold til kroppslige bevegelser, bruk av blikket, men også i forhold til verbale utsagn, valg av ord, måten ting sies på og hvordan dialoger føres.

I feltarbeidet ønsket jeg å bruke videokamera på en slik måte at jeg kunne lære å se som en ærfuglrøkte ser. Jeg ville følge «blikket» eller oppmerksomheten til ærfuglrøkterne i deres arbeid med fuglene. Dette var inspirert av Ingolds fenomenologiske perspektiv, å rette mitt engasjement og oppmerksomhet mot ærfuglrøkternes oppmerksomhet og engasjement. Det viste seg fort at dette ikke var så like til med et kamera. Arbeidet med fuglene foregår i et stort åpent landskap med omtrent 360 graders horisont, stort sett hav med et utall av holmer og skjær. Når røkterne reagerte eller kommenterte på noe, var dette «noe» ikke nødvendigvis knyttet til det som skjedde i vår umiddelbare nærhet, og mange ganger heller ikke innenfor vårt synsfeltet. Det kunne være måker eller kråker som skrek på et naboskjær, eller lyden av gjess som skvaldret. I så fall måtte kikkerten fram, kanskje geværet, og vips, så var min protagonist på vei opp på haugen for å få bedre utsikt - ofte med meg hesblesende bak, uten å skjønne hva som hadde skjedd. Hadde hun sett noe? Så vi noe? Og hvor skulle jeg fokusere? I og med at jeg hadde bestemt meg for å filme fra dag en, følge handlingene med kamera, ga denne strategien meg mange timer med dårlige opptak. Opptakene viser mer hvordan jeg famler for å skjønne hvor «det» skjer, det som kommenteres eller reageres på, enn hva som faktisk skjer. Deres oppmerksomhet var med andre ord like mye knyttet til lydene som til det visuelle. Det ga meg en nokså brutal konfrontasjon med min egen uvitenhet, men samtidig en detaljert dokumentasjon på min egen læringsprosess. Denne cyborggen, kamera-Bente (camera-I), ga et eksplisitt fokus på min øvelse i oppmerksomhetstrening, «an education of attention», i å lære

meg den oppmerksomhet ærfuglrøkterne ga fuglene og omgivelsene i sitt arbeid (Grasseni, 2009; Ingold, 2011; Rouch, 1978). Det jeg også skjønnte var at jeg sjelden hadde mulighet til å sikre meg opptak av det som var fokus for oppmerksomheten i slike situasjoner som jeg her skisserer. Med håndholdt kamera og liten zoomvidde, var dette ofte umulig. Jeg måtte ganske enkelt sikre meg opptak av fugler i forskjellige situasjoner som kunne illustrere hva man kunne se – ofte langt der borte, gjennom kikkertsiktet, i samtid. Dette gjorde at jeg fikk timevis med opptak av fugler, og med det også et ganske enestående verktøy til å forstå mer av fuglenes adferd. Jeg kunne studere disse opptakene i fred og ro mellom sesongene, og se stadig nye ting i fuglenes adferd. Det tok ikke lang tid før jeg kunne identifisere ei hekkende é som var på sjøen for å drikke i flokken av andre é som ennå ikke hadde begynt hekkinga eller som ikke skulle hekke. Bruken av kamera mener jeg bidro til å gi fuglene plass i de analysene jeg gjør i avhandlingen. Antakelig bidro dette også til at læringskurven for mine evner til å observere fugleadferd ble brattere enn den ville ha blitt uten kamera.

Mellom opplæring og standarder

Da jeg startet filmfeltarbeidet var det i hovedsak Ingolds fenomenologiske perspektiver på praksiser og på tilstedeværelse (*dwelling*) som veiledet filminga. Etter hvert ble jeg kjent med Cristina Grassenis arbeider, og skjønnte at hva hun kaller «skilled visions» eller «enskillment of vision» hadde mye til felles med min ambisjon i filmfeltarbeidet. Grasseni jobbet med kvegavl i Valtaleggio i nordlige Italia, hvor hun i sin doktorgrad også skulle lage en film fra feltarbeidet⁴³. Film ble det, men det viktigste bidraget innenfor visuell antropologi har hun gjort nettopp gjennom sine beskrivelser og analyser av «skilled visions» (Grasseni, 1998, 2004, 2005, 2007a, 2009, 2011, 2007b). Det Grasseni legger i «skilled visions» er en utforskning av konkrete visuelle læringsprosesser som skaper sosiabilitet, ideologier og standardiseringer av praksiser⁴⁴. Gjennom dette er hennes ambisjon å utfordre en pågående debatt innenfor antropologien om det visuelle og visuell antropologi. Kritikken går på at visuell antropologi bidrar til en økt okularsentrisisme eller «visualism», som handler om at synssansen får en privilegert status framfor andre sanser i vestlig vitenskapsfilosofi (Basso, 1996; Descola, 1996b; Fabian, 1983; Feld, 1990 (1982), 2005; Grimshaw, 2001; Ingold & Vergunst, 2008; Stoller, 1989; Willerslev, 2004, 2007). Kritikken lener seg på det kartesiske skillet mellom

⁴³ Grasseni har sin doktorgrad fra University of Manchester, som er et senter for visuell antropologi. Se The Granada Centre for visual anthropology, <http://granadacentre.co.uk/> besøkt 05.12.2014

⁴⁴ «to develop an anthropology of vision by investigating the actual processes of visual training that engender certain kinds of sociality, ideology and standards of practice.» Grasseni 2007 s.5

hode og kropp, tanke og følelser⁴⁵. Kritikken er viktig å være seg bevisst, men jeg deler Grassenis ambisjon om å utvikle metodologier som tar erfaringsbaserte og sanselige perspektiver inn i utforskningen av det visuelle, framfor å fortsette en filosofisk vitenskapsdebatt som bygger på fordommer. Se også (Willerslev, 2007). «Å lære å se» handler for meg om å finne innganger til å utforske det Haraway kaller materiell semiotikk (Asdal m.fl., 1998; Asdal, Brenna, & Moser, 2001; Haraway, 1989). Syn er kroppsliggjort natur. Syn er alltid et spørsmål om makten til å se, «of the violence implicit in our visualizing practices.» (Haraway, 1991, s. 192).

I sitt doktorgradsarbeid brukte Grasseni kamera for å lære å se på en ku slik en kvegbonde ser på sin ku, og sitt landskap og sitt værende. Hun startet ut fra de lokale kontekstene som fjøset og sommerbeitene på fjellet, til inseminøren, og til fesjåene bøndene hadde både lokalt/ regionalt, og til kvegarten sveitisk brunt kveg, Swiss Brown Cattle, som er en verdensospennende organisasjon. For å gjøre en lang historie kort, så følger hun visuelle uttrykk globalt gjennom å identifisere gjennomgående standarder. Hun ser at det lokale blikket på kuas jur, med ideelle avstander mellom spenene, eller ryggbeina, er standarder som er satt i kvegavlsindustrien og som reproduseres gjennom de store fesjåene, så vel som i avlsarbeidet. Hun ser også at ungene leker med eksakt riktig konstruerte lekekyr, slik en Swiss Brown Cattle *skal* se ut. Hun følger altså læringen og disiplineringen av blikket, gjennom de standardiseringspraksiser som eksisterer og som styrer de lokale blikkene. På denne måten utforsker hun forholdet mellom opplærings- og standardiseringsprosesser, og gir innganger til å følge visuelle uttrykk fra fjøset til de verdensospennende organisasjonene. I Grassenis analyse er standardiseringsprosessene globale, men jeg forsøker å unngå å koble standardisering til ett gitt skala-nivå, som det globale, men undersøke hvor «langt» et standardiseringsuttrykk kan nå ((Strathern, 1991, 1996, 1995; A. Tsing, 2008 (2002))). I forhold til analysen av verdensarvinnskrivelsen, setter konvensjonen standarder for hvordan denne prosessen skal foregå, men i materialet fra dunsankinga og ærfuglrøkten mener jeg standardiseringsprosessene er virksomme på to distinkte måter. Den ene handler om å balansere standarder satt i moderne

⁴⁵ Gjennom smaken av en dårlig saus gjør Stoller en fantastisk analyse av etniske distinksjoner i en landsby i Niger (Stoller 1986). Flere forfattere har fokus på hørsel som navigasjonsverktøy i områder hvor synssansen begrenses for eksempel i tette skoger og fortellinger om sted (Descola 1996, Feld 1990, 2005), Ingold & Vergunst har fokus på vandringer til fots (Ingold & Vergunst 2006), eller et narrativt landskapsbegrep (Basso 1996). Mange av disse kritiske bidragene er inspirert fra fenomenologiske tilnærminger, som vektlegger viktigheten av erfaring, praktiske aktiviteter, kroppslig sanselighet og persepsjon. Og alle har til felles at de opponerer mot det cartianske skillet mellom kropp og hode/ hjerne, logikk og følelser, kultur og natur, og hvor synet kobles til hjernen, og de andre sansene til kroppen.

naturforvaltning som ærfuglrøkterne må forholde seg til, og det andre handler om standarder satt i tradisjonen.

I del 3 vil vi se hvordan Aud baler med å finne en balansegang mellom disse to standardene, som ikke bare setter malen for «det skolerte røkterblikket», men også for hva et slikt blikk innebærer av aktiviteter og forordninger. Auds forsøk på å gjenskape og bygge opp et nytt egg- og dunvær skjer i hovedsak ut fra standarder hun har fått formidlet fra sin far, fra sine egne erfaringer i barndommen og hun søker kunnskap i alle gamle opptegetninger, historier osv. Hennes arbeid blir også målt ut fra de standarder som gjaldt i den gamle tradisjonen. Samtidig er det statlig naturforvaltning som betaler hennes opphold i været, og til gjengjeld må hun rapportere til Fylkesmannens miljøvernavdeling, etter gitte standarder som i hovedsak knytter seg til tall. Vi vil se noen av de forviklinger dette skaper i arbeidet hennes. For å skjønne hennes dilemma og den balansegang hun etter hvert finner, må jeg først og fremst lære å se hva hun ser, og forsøke å gjenkjenne eller følge dette «så langt det rekker». Det er gjennom dette analytiske perspektivet jeg oppdager hvordan standardene i naturforvaltninga har revet grunnen unna ærfuglrøkten, noe som gjør at ærfuglrøkt i stedet for å bli forstått som en naturforvaltningspraksis blir en kulturforvaltningspraksis (verdensarv). Samtidig muliggjør denne analysen å vise hvor viktig samhandlingen mellom natur- og kulturforvaltninga blir for at praksisen skal ha en framtid som praksis, og ikke kun som et symbolsk kulturuttrykk.

«Innfødt» og antropolog - «en ekte halfie»

Skjervheim introduserte «intersubjektivitet» som et paradigme for humaniora og samfunnsvitenskap og adresserte med dette positivismedebatten (Skjervheim, 2000 (1959)). Det eksisterer en fundamental tvetydighet i sosialvitenskapen som baserer seg på en tilsvarende total fundamental tvetydighet i den menneskelige situasjonen; «at den andre er der både som objekt for meg og som eit anna subjekt saman med meg». (Ibid s.56). *Intersubjektiviteten* var det glemte temaet i sosialvitenskapen. Slik sett er det ingen grunnleggende, erkjennelsesmessig forskjell på hvordan en forsker eller menigmann forstår verden. Vi er utstyrt med de samme erkjennelsesmessige forutsetninger, og fortolker verden ut fra våre spesifikke ståsted. Forskjellen ligger i hvilke sosiale sfærer man henvender seg og bygger relasjoner til, måten man bygger kunnskap eller skaper viten på, det epistemologiske (Rudie, 1994). Positivismekritikken hadde både en kritisk og etisk funksjon. Mennesker kan ikke behandles som ting eller objekter, men som medsubjekter og samhandlende aktører. Slik sett var

positivismekritikken også en vitenskapskritikk og den beredte grunnen for «representasjonskrisen» og forståelsen av antropologiens forskningsobjekt, «den primitive» (Fabian, 1983; Said, 1995 (1978); Spivak, 1988). Disse debattene handlet også om fagets kolonihistorie, og de massive kritikker som samfunnsvitere, antropologer og litteraturvitere fra den tidligere kolonialiserte verden har rettet mot vestlig akademia⁴⁶ (Abu-Lughod, 1986, 1991; Larsen, 2008, 2009; Said, 1995 (1978); Spivak, 1988).

I antropologien har feltarbeid i egen kultur vært mye debattert (Abu-Lughod, 1986, 1991; Gullestad, 1997; Lien, 2012; Longva, 1996, 2003; Rabinow, 2007 (1977); Rudie, 1994; Strathern, 1987). De kritiske stemmene har hevdet at å studere sitt eget samfunn og sin egen «stamme» er en metodisk kontradiksjon (Hastrup, 1992). I møte med det virkelige fremmede, utfordres våre egne måter å forstå verden på, og i de kognitive forskyvningene eller konfrontasjonene, påtvinges vi en refleksjon over våre egne måter å forstå verden på, og vår egen kultur. I en slik forståelse ligger det implisitt en komparativ dimensjon (Marcus, 1990, 1998; Marcus & Fischer, 1986; Rabinow, 2007 (1977)). Men forskning forstås også forskjellig avhengig av hvor man kommer fra og hva man utforsker. Å gjøre feltarbeid hjemme i Melanesia er ikke det samme som å gjøre feltarbeid hjemme i Norge (Strathern, 1987; Sundsvold, 2000b). Refleksivitetsdebatten ga også en økt oppmerksomhet mot de metoder vi som forskere benytter, hvordan våre forforståelser påvirker måten vi forstår en situasjon, og hva slags uttrykk dette får i våre beskrivelser. Metodene og beskrivelsene *skaper* den virkelighet vi velger å analysere. Etnosentrisme er et av de begreper som hefter ved det fortolkende paradigmet for det menneskelige, som handler om at vi både persiperer og fortolker virkeligheten med de kognitive kategorier og begreper vi har ervervet oss gjennom sosialisering og erfaring. Når vi utsetter oss for virkeligheter som vi ikke kjenner og som kan være radikalt forskjellige fra det vi er vant til, forsøker vi å skape mening gjennom å bruke våre innlærte kunnskaper og måter å forstå på. Jo mer uvante og fremmede omgivelser og kultur, desto grovere kategorier benyttes, hva man også kan kalle stereotypier. Slik positivismedebatten forsøkte å rydde opp i «erkjennelsesvirvaret», betyr dette at etnosentrisme ikke er noe man kan skolere eller studere seg bort fra, ei heller kategorier man bare kan skifte om på, fordi disse er kroppslig forankret, i vår moralitet og i våre blikk. De er hva Haraway kaller et semiotisk-materielt utgangspunkt for å forstå situasjonen

⁴⁶ Tord Larsen (2008, 2009) knytter Saids kritikk til opplysningstidens idealer, som både var inkluderende og ekskluderende. Den primitive var potensielt medlem av menneskeheten i en utviklingstankegang, men samtidig det opplyste menneskets nødvendige kontrast, og Larsen ser denne erkjennelsesrelasjonen som en dominansrelasjon. Larsen foreslår tre farbare veier ut fra representasjonskrisen. Den ene handler om å gå fra representasjonstenking til performativitet, den andre å legge større vekt på erfaring som «embodiment», og den tredje er å utforske forskjellige former for dialogiske eller polyfone skrivemåter.

eller møtet mellom forskeren og det eller de det forskes på (Haraway 1991, 2004; Asdal & al 1995, 1998). Dette kobler Haraway til sitt syn på objektivitet, som er forankret i det erkjennelsesmessige utgangspunktet, at all kunnskap er situert.

«...objectivity turns out to be about particular and specific embodiment, and definitely not about the false vision promising transcendence of all limits and responsibility. The moral is simple: only partial perspective promises objective vision. This is an objective vision that initiates, rather than closes off, the problem of responsibility for the generativity of all visual practices. Partial perspective can be held accountable for both its promising and its destructive monsters. All Western cultural narratives about objectivity are allegories of the ideologies of the relations of what we call mind and body, of distance and responsibility, embedded in the science question in feminism. Feminist objectivity is about limited location and situated knowledge, not about transcendence and splitting of subject and object. In this way we might become answerable for what we learn how to see”. (Haraway 1991 s.190)

Det etnosentriske må håndteres i enhver situasjon, men det hjelper å ha et analytisk tankekart å konfrontere sterke følelser mot. Dette er den viktigste «metoderegelen» i faget, etter mitt syn. Dette kan kalles *metodenes performativitet, at virkeligheten skapes gjennom vår involvering i den* (Law, 2004a). Dette betyr ikke at virkeligheten kun er sosialt konstruert, men at den undersøkes i sin materialitet, gjennom kroppene (sanser og motoriske ferdigheter) og omgivelsene, gjennom maskinene og de verktøy som medierer kunnskap. Materialiteten må inngå i fortolkningene, noe som teorikapittelet skulle vise. Kunnskap er semiotisk- materielt forankret, og de historier vi forteller vil alltid bare være et utsnitt av et langt mer sammensatt hele. I feltarbeidet har jeg vært «en ekte halfie», hvor både antropologen, kvinnen og vegværingen har virket sammen i konstitueringen av den historie som avhandlinga til slutt rommer (Abu-Lughod, 1991). De strategier Abu-Lughod foreslår som farbare veier ut av «representasjonskrisen» handler om å problematisere kulturbegrepet gjennom å se på sammenhengene mellom praksis og diskurs, hva slags relasjoner som etablerer forskerens situering eller inngang i forskningsfeltet, og ikke minst å gi etnografiske beskrivelser av det partikulære, altså la beskrivelsene få forrang framfor de teoretiske debattene. Jeg krever kanskje mye av min leser, men det er nettopp gjennom å gi empirien plass jeg håper at avhandlinga også skal være interessant for ettertiden.

Jeg født og oppvokst på Vega. Selv om jeg i liten grad har bodd på Vega siden jeg sluttet ungdomsskolen i 1975, så har jeg familie, slekt og venner på Vega og vært på besøk jevnlig fram til feltarbeidet startet. Det å være født og oppvokst på Vega og ha sin slekt på Vega, gjør at jeg for innfødte vegværing og øyværing nok alltid vil bli regnet som vegværing. Vega er et lite sted, med knapt 1200 innbyggere. Allikevel, som født og oppvokst på Vega så kjente jeg personlig kun de sosiale sirkler som var generert ut fra mine egne bevegelser som barn og ungdom, og det er mange sosiale sirkler på øya som jeg overhodet ikke

kjenner til. Mange av de personer som jeg har hatt mest med å gjøre i feltarbeidet er folk jeg ikke kjente fra før, men som jeg visste hvem var. Aud Halmøy, som var en av mine hovedsamarbeidspartnere i prosjektet, og jeg hadde aldri møttes før, selv om familiene våre kjente hverandre og Halmøyværet var å regne som nabo til Sundsvoll, gården jeg vokste opp på. Kategorien vegværing knytter også min person til mine foreldre og min familie, noe som også påvirker hvordan jeg blir forstått, og som er forståelser som blir tilegnet meg uten at jeg nødvendigvis identifiserer meg med dem eller kan påvirke dem i særlig grad. Min far var lærer og skolestyrer på barne- og ungdomsskolen i hele min oppvekst, og som skolestyrer vet alle i et lite lokalsamfunn hvem du er og de aller fleste har måttet forholde seg til skolen på en eller annen måte⁴⁷. Sundsvoll var også et handelssted i mine besteforeldre og oldeforeldres tid, så det å være fra Sundsvoll har med andre ord mange konnotasjoner med seg som jeg på ingen måte har kunnet ha full oversikt over hva betydde i alle situasjoner. I den perioden feltarbeidet startet skjedde det også dramatiske ting i min familie på øya. Min bror som drev hjemgården, ble alvorlig syk, og konsekvensene av dette var også en dramatisk dyrevernssak knyttet til hjemgården. Samtidig var også min mor pasient ved Vega alders- og sykehjem da jeg startet feltarbeidet, og min tilstedeværelse på øya ble også gjort forståelig for folk gjennom min rolle som datter. Jeg ble med andre ord direkte innlemmet i flere høyst moralske universer gjennom min tilhørighet til øya under feltarbeidet. Dette var ikke enkelt å håndtere verken personlig eller faglig, og bevissthet om spennet mellom nærhet og distanse har i dette prosjektet vært utrolig viktig.

Slik flere forfattere snakker om forbløffelsene ved å bli konfrontert med egne tilkortkommenheter i møte med det fremmede, så vil jeg hevde at dette prosjektet har gitt meg en lang rekke forbløffelser i møte med «det kjente». Noen av disse handler om kroppslig inkorporerte kunnskaper, hvor jeg blir konfrontert med ting jeg kjenner fra min barndom og oppvekst, men som jeg overhodet ikke har reflektert over tidligere. I del 2 bygger jeg analysen på en slik oppdagelse som gjorde meg i stand til å se relevansen av fredlysningene. Denne oppdagelsen handlet nettopp om min tilhørighet og bruk av disse landskapene i barndommen. Det er vanskelig å si om tilhørigheten var en forutsetning for å få øye på sammenhengene mellom fredlysningsinstituttet og den tidsbestemte landskapsbruken, men min identitet som «innfødt» ga en indikasjon på styrken i de endringsprosesser som ærfuglrøyken gjennomgikk før fredlysningene falt bort.

⁴⁷ Han ble pensjonist i 1983-84, så dette gjelder nok først og fremst de som har hatt en lang tilknytning til Vega.

Andre tema har vært mer problematiske, også på grunn av min tilhørighet. Slik jeg stiller inngangsspørsmålet til prosjektet; hvordan i all verden kunne marginaliserte og stigmatiserte øyværing bli aktuelle objekter for en verdensarvinnskrivelse, handler om min egen kunnskap om de subtile og finurlige stigmatiseringsprosessene øyværingene måtte håndtere i min oppvekst. Mye av min kunnskap i oppveksten var forankret til skolen og jeg så jo også skolen som en aktuell arena hvor «hegemoniet» mellom øyværing og vegværing ble satt i spill. Skolen var en sentral institusjon i moderniseringsprosessene, som enten krevde flytting, eller at familiene i øyan måtte sende ungene hjemmefra for å gå på skole. I dette var min egen familietilknytning til skolen en dimensjon å balansere som jeg ikke alltid kunne rå over. Samtidig er det påfallende at grundige studier med utgangspunkt i Vegaøyans nære fortid, Wolds studie av fraflyttinga fra Lånan og Enges studie av konflikten rundt kystverneplanen, ikke innehar noen beskrivelser av stigmaet som heftet ved øyværingene vis-a-vis vegværingene (Enge, 2000; Wold, 1985b). Jeg vil anta at dette har vært et omtalt tema i deres materiale også, uten at det behandles i analysene og beskrivelsene. Det jeg vet, er at det har ikke vært enkelt å finne en måte å behandle dette på. Det medførte ubehag. Kanskje hadde jeg selv også valgt dette ubehaget bort, hadde det ikke vært for en situasjon som oppstod i feltarbeid. Slik vi vil se i del 5 bidro jeg selv til å bringe tema på bane på et seminar om verdensarven, og responsen jeg fikk gjorde det helt klart for meg at temaet måtte behandles. Jeg har balet med forskjellige tilnærminger, som alle ble for etisk kompliserte spesielt fordi jeg ikke anonymiserer. Det jeg tilslutt valgte, var å foreta en systematisk gjennomgang av de statlige fraflyttingsbidragene som omhandlet Vegaøyen, basert på arkivmaterialer. Jeg visste ikke helt hva jeg kunne finne, men valget var motivert ut fra et ønske å skjønne mer hvordan kategoriene i fraflyttingshistorien ble skapt. Arkivtekstene og tallmaterialet, ga meg også mange nye forbløffelser, og ble et grep som løste opp «min egen innsausethet» i tematikken, uten at ubehaget ble skjøvet under teppet. Arkivmaterialet viste aspekter ved etterkrigstidens moderniseringsprosesser som ble alfaomega for området framtidig, skapt gjennom tilblivelsen av en ny kategoribruk – fraflyttingssted og tilflyttingssted. Det ga en annen inngang til å behandle de kategorier jeg selv var en del av. Dette bidro til å se sammenhengene mellom stigmatisering og marginalisering, hvordan stigmatiseringsaspekter «henger fast» i marginaliseringsprosesser.

I antropologisk litteratur er utfordringene med å gjøre feltarbeid i egen «kultur», «hjemme», mye debattert når det gjelder samarbeidspartnerne i hverdagsfeltet, men i mindre grad når samarbeidspartnerne er i forvaltningen og i byråkratiet. Slik det framgår foran, var jeg i utgangspunktet like interessert i å skjønne hvordan forvaltningspraksisene ble utøvd. Både i Direktoratet for Naturforvaltning og i forhold til min deltakelse i verdensarvkomitéens møte,

møtte jeg skepsis. I verdensarvkomitéens møte ble min tilstedeværelse legitimert gjennom at jeg ble definert som tilhørende den lokale delegasjonen. Direktoratets mann uttrykte eksplisitt at det som legitimerte min «akademiske» tilstedeværelse i innskrivelsesprosessen, var min lokale tilknytning. Dette overrasket meg, ikke minst ut fra at forskningsbasert kunnskap ligger til grunn for disse institusjonenes arbeid. Jeg opplevde også at en representant fra en annen forvaltningsenhet advarte en av mine hovedsamarbeidspartnere mot å samarbeide med meg, fordi man visste aldri hvordan en antropolog fortolket og brukte det som ble sagt eller gjort. Det hadde han selv erfart. Samtidig fikk jeg også gode tilbakemeldinger fra lokalbefolkningen for at jeg inkluderte forvaltning, byråkrater og politikere i mine analyser: Skulle jeg forstå disse prosessene, måtte flere enn lokalbefolkningen inngå i studien.

Summa summarum, slik tingene utviklet seg i dette prosjektet, ble min lokale tilhørighet avgjørende for de tilganger jeg fikk til verdensarvinnskrivelsen. I forhold til ærfuglrøkterne var ikke dette like avgjørende. Videokameraet var nok viktigere. Dette ble eksplisitt uttalt. Det lå i kortene at den som skulle være min hovedsamarbeidspartner i Vegaøyen også skulle være protagonist i en film om dunsankingstradisjonen. Da feltarbeidet startet var jeg jo ikke sikker på at jeg skulle klare å realisere doktorgradsplanene, og filmen ble kanskje derfor den mest konkrete målsettingen for arbeidet mitt. Jeg var imidlertid tydelig på mitt ønske om at arbeidet skulle kunne ut i en doktorgrad, og ved de anledninger jeg har presentert mitt arbeid lokalt har det alltid vært innenfor doktorgradsrammen. Aud, som ble min hovedsamarbeidspartner, uttalte også en gang at det var meningsfullt for henne å bidra til at en kvinne fra Vega fikk en doktorgrad.

Filmnarrativene

Ved avhandlingen ligger det to filmer, «Fuglenes dronning» (Sundsvold, 2013) som viser Aud Halmøys arbeid med å bygge opp et nytt dunvær, og «Vegaøyen blir verdensarv» (Sundsvold, 2014 (2004)) som viser argumentasjonen i verdensarvkomitéens møte. Jeg skal her gi en kort gjennomgang av de tilnærminger jeg har hatt til filmene og hvordan de henger sammen med avhandlingen.

Den analytiske tilnærming som lå i bruken av kamera i feltarbeidet gjennom «Enskillment of visions», eller opplæring i oppmerksomhet, kommuniserte også med de ideer jeg hadde for tilnærmingen til filmnarrativene. Da feltarbeidet startet hadde jeg kun én uttalt filmidé, å lage en etnografisk film fra dunsankingspraksisen. Jeg brukte kamera i de fleste situasjoner, og på de fleste arenaer jeg fikk adgang til, både som et minnesverktøy, men også

for å få godt grep om det etnografiske arbeidet. Redigeringsarbeidet for filmene gjør også at man blir veldig godt kjent med sitt etnografiske materiale, og det har nok bidratt til å gi feltarbeidserfaringene en større plass i analysearbeidet og avhandlingen.

Min deltakelse under komitémøtet i Kina kom i stand gjennom at en lokal gruppe arbeidet med å planlegge en privat ferietur til Kina i forbindelse med komitémøtet. De organiserte en skreddersydd reise som resulterte i at en gruppe på 22 vegværingene dro til Kina i håp om å kunne overvære møtet, inkludert meg og mannen min. Mine håp for turen var å få adgang til møtet og kunne filme under behandlingen av Vegaøyen. Det skulle bli et langt lerret å bleke, og først noen dager før avreise fikk jeg bekreftelse fra Miljøverndepartementet på akkreditering til møtet sammen med ordfører, varaordfører og leder i Vegaøyen Venner. Grappa fikk med andre ord kun 4 observatørplasser⁴⁸. Jeg skjønnte hvor privilegert jeg var, og ønsket å gi noe tilbake til lokalsamfunnet for denne rausheten. Jeg bestemte meg for å redigere en film fra møtet, slik at man lokalt skulle ha tilgang til hvordan verdensarvkomitéen og dens eksperter diskuterte og argumenterte for innskrivelsen av Vegaøyen. Filmen «Vegaøyen blir verdensarv» ble redigert sommeren 2004 rett etter innskrivelsen og vist på Vega samme sommer (Sundsvold, 2004b). I 2014, under 10 årsjubileet for innskrivelsen, ble en kortere versjon laget og vist under Vegadagene (Sundsvold, 2014). Som man vil se i del 3 bruker jeg videoopptakene fra komitémøtet og filmen systematisk i analysen av verdensarvinnskrivelsen. Gjennom redigeringsarbeidet ble jeg godt kjent med materialet fra komitémøtet, og da jeg begynte analysearbeidet fra møtet, ble det fort klart at videomaterialet ga et annet inntak til møtet enn om jeg kun skulle støtte meg på referatene og mitt eget minne. Videoopptakene gir tilgang til spenningene og følelses aspektene i diskusjonene, noe referatene er blottet for. Videoopptakene er det som muliggjør den analysen jeg gjør. «Vegaøyen blir verdensarv» er en «snakkefilm», med vekt på det verbale og hvor handlingsaspektene er temmelig monotone. Dialogen er strengt iscenesatt av de kutymer som gjelder for et slikt møte, den veksler mellom møtelederen og ekspertorganisasjonene på podiet og komitéens medlemmer i salen. Filmen er uten en klar protagonist, og har lite av det «stoff» som MacDougall knytter til «transcultural cinema» (MacDougall, 1998). Ikke desto mindre, innenfor rammen av dette møtet, er det videoopptakene og filmen som gjør meg i stand til å foreta den analysen jeg gjør.

Film har både en fortellende (diegetisk) og en handlende (mimetisk) dimensjon. Dai Vaughan ser dokumentarfilmgenrenes fellesnevner som balansen mellom «film as record» versus «film as language» (Vaughan, 1999). Dette kan forstås som evnen til å la

⁴⁸ Kopi av brev fra Miljøverndepartementet av 15. juni 2004 til UNESCOs verdensarvkontor.

opptakssituasjonen få forrang framfor det filmnarrativ som filmskaperen lager i redigeringsrommet. Det er ett av kjennetegnene ved det man kaller etnografisk film (P. I. Crawford & Turton, 1992; Loizos, 1993; Nichols, 1991; Postma & Crawford, 2006). Dette er også kjernen i den «skole» innenfor etnografisk film jeg er gått ved Visuelle kulturstudier i Tromsø: Å la karakterene i en film overleve lengst mulig som «record» og forsøke i størst mulig grad å bygge filmnarrativen («language») på protagonistenes egne fortellinger og logikk. Gary Kildea⁴⁹ kaller dette «the attentive camera», å være tilstede i det som skjer med kamera, å respektere øyeblikket, framfor å legge en strategi på forhånd om hvordan et tema skal filmes og dokumenteres i et detaljert filmscript eller dreiebok (P. Crawford, 2008). I klippinga blir også dette det sentrale elementet, å skape sekvenser fra det empiriske materialet som lar protagonistens opplevelser få forrang framfor å bruke enkeltklipp i montagen av et drivende filmnarrativ. Montage (redigering, klipping) er ikke uviktig i etnografisk film, men slik Kildea vektlegger vokser filmnarrativen i større grad ut av det empiriske materialet, framfor å være en forhåndsbestemt strategi⁵⁰. Disse strategiene bygger på ideer fra «cinéma-direct», «cinéma vérité» og «le nouvel vague» i fransk fiksjonsfilm, hvor spørsmål knyttet til «virkelighet» og «refleksivitet» ble adressert omtrent fra filmmediets fødsel⁵¹ (Feld, 2003; Grimshaw & Ravetz, 2009; Henley, 2009; Loizos, 1993; Rouch, 1978) (Bazin & Gray, 1960; Nichols, 2001).

I redigeringsarbeidet for «Fuglenes dronning» har jeg ønsket å gi forrang til den handlende dimensjonen (Sundsvold, 2013). Vi følger Aud i arbeidet med fuglene, hva hun gjør, hvordan hun gjør ting, og filmen forklarer i mindre grad verbalt hvorfor hun gjør ting. Meningsdimensjonen vokser ut av materialet som blir presentert framfor å bli eksplisitt forklart til publikum. En slik tilnærming, å gi det mimetiske, aktivitetene, plass er i seg selv et bevisst fortellergrep som gjerne kobles til sjangeren etnografisk film.

⁴⁹ Gary er filmskaper og har arbeidet i en årrekke sammen med David og Judith MacDougall ved Australian National University, ANU, Canberra. Han har hatt engasjementer som filmveileder på Masterstudiet i Visuelle Kulturstudier i ca. 10 år, og har vært sterkt delaktig i å utvikle den filmfaglige retningen på studiet.

⁵⁰ I utviklingen av etnografisk film og dokumentarfilm, har forholdet mellom virkelighet og fortelling vært et sentralt tema. «Cinéma-direct», «cinéma vérité» og observasjonell film belyser dette, men også fransk fiksjonsfilm gjennom «le nouvelle vague» har vært inspirert av dette. De danske dogmefilmene henter også inspirasjon fra disse diskusjonene (Bazin & Gray, 1960; Feld, 1985, 2003; Grimshaw & Ravetz, 2009; Henley, 2009; Loizos, 1993; Nichols, 2001; Rouch, 1978).

⁵¹ Vertovs film «The man with the movie camera» fra 1926, viser dette med tydelighet. Gjennom hele filmen gjør han publikum oppmerksom på at det de ser er film, ikke virkelighet, og filmfotografen kommer jevnlig med i scenene utover i filmen. Samtidig eksperimenterer han med det visuelle, og han fokuserer på moderniseringsuttrykk. Det er utrolig spennende å se hvor mange filmfolk arbeidet med problemstillinger man 50 år seinere begynner å debattere i samfunnsfagene og antropologien. Det performative perspektivet jeg benytter i avhandlingen, er et eksempel i så måte. I lys av dette er det forunderlig at visuell antropologi har møtt så stor motstand og så mange fordommer fra det skrivende akademien. Mange av problemstillingene er de samme, men filmmediet gjør at de spisses.

Et annet og kanskje et av de vanskeligste fortellergrepene handler om tid, om etablering av filmens tid, slik at den også speiler og tar vare på den etnografiske og levde tiden i ærfuglrøkten. Tid er helt sentralt i praksisen, både fordi dette handler om en sesongbetont eller tidsavgrenset aktivitet knyttet til fuglenes hekketid. Jeg fulgte Aud i hennes arbeid med å bygge opp et nedlagt dunvær, et møysommelig tålmodighetsarbeid, som jeg også ønsket å formidle. Praksisen er også en gammel tradisjon, også dette ønsket jeg å belyse i filmen.

Tarkovskys filmfilosofi «sculpting in time» tar utgangspunkt i tid som en metafysisk gåte (Tarkovsky, 2008 (1986)). Han mener film handler om å skulpturere tid, mer enn å fortelle. Hans ambisjon er å skape en filmpoesi som speiler poesien i levd liv, knyttet til hvordan tanker utvikler seg. Hans ideal er levd liv, og er en inspirasjonskilde for etnografisk eller dokumentarisk film, selv om han var en fiksjonsfilmskaper. Det er rytmen i det levde livet som ideelt sett skulle kunne sette rytmen i den ferdige filmnarrativen⁵². I «Fuglenes dronning» var ventinga en tidsdimensjon som var sentral. Det kunne gå dager med funderinger og venting, før det man trodde skulle skje, skjedde. Det møysommelige arbeidet med å «temme ville fugler» gjorde at jeg fulgte Aud over mange sesonger. Jeg ønsket å se om hun lyktes med sine forsøk. Ble det flere fugler? I filmen ville jeg gjerne vise utviklinga over tid, over flere sesonger. Om jeg lykkes i dette, gjenstår å se. Filmnarrativen har vokst fram sakte, og Aud har sett og kommentert flere versjoner i løpet av årene. Det hadde selvfølgelig vært hyggelig om protagonisten også ble fornøyd, men det er ingen selvfølge. Aud hadde deltatt i NRKs program «Bak neste sving» i 2001, og hun var fornøyd med dette opptaket (Lunnan, 2001). Det hadde hun god grunn til å være, og første gangen jeg «så» Aud, var nettopp i dette programmet. Mitt klare inntrykk var at «hun gjør seg på film», men den filmatiske tilnærming jeg har skissert over, er imidlertid langt fra NRK standarder.

Da jeg begynte å filme i 2003, eksisterte det få filmer om ærfuglrøkten fra Vegaøyen. Øyvind Sandbergs film «Å seile sin egen sjø» (Sandberg, 2002) som blant annet portretterer Øystein Ludvigsen fra Hysværøyen, var et unntak. NRK hadde noen gamle opptak, men ærfuglrøkt var et nokså «uskrevet filmatisk blad». Dette har endret seg fullstendig. I løpet av disse årene har det kommet 6 store filmproduksjoner, blant annet norske og japanske fjernsynsproduksjoner og 4 dokumentar/animasjonsfilmer (Furu, 2011; Haukeland, 2010; Kinsella, 2007; Nævra, 2007). Også derfor har jeg vært bevisst i de valgene jeg har gjort med hensyn til hva jeg som filmantropolog kunne bidra med i dette selskapet.

⁵² “If time is slowed down or speeded up artificially, and not in response to an endogenous development, if the change of rhythm is wrong, the result will be false and stident.” (Tarkovsky 2008:121)

Filmene står på egne bein, men i avhandlinga vil begge bli referert til, «Vegaøyan blir verdensarv» i del 3, og «Fuglenes dronning» i del 2 og 4 om dunværsdriften. Analysene forutsetter imidlertid ikke at man har sett filmene. Filmene er ment å gi fylde til de empiriske kapitlene i avhandlingen.

Kamera som etisk verktøy - etikk og anonymisering

Bruk av videokamera i feltarbeidet synliggjør etiske problemstillinger på en konkret måte. Kamera tydeliggjør den performative dimensjonen ved samhandlingssituasjoner, gjennom at folk er seg mer bevisst på hva de vil si offentlig gjennom kamera, og hva som ikke egner seg for offentlig formidling. Noen ganger har dette medført forhandlinger. Det har forekommet situasjoner hvor protagonisten har kommet i tanke om å ha sagt for mye, men hvor jeg ikke har ønsket å slette opptaket umiddelbart, fordi jeg har ideer om at uttalelsen analytisk trekker i en annen retning enn det protagonisten har lagt i uttalelsen og er redd for kan være støtende. Jeg har imidlertid lyttet til protagonisten i bruken av disse opptakene i filmnarrativen.

I teksten har jeg valgt å beholde navnene til de mest sentrale personene, de som uansett ville bli gjenkjent enten i filmen eller gjennom sine definerte roller i feltet. Disse har fått lese teksten og gi innspill på hva som må forandres og hva som kan godkjennes, og basert på skriftlig godkjenning eller informert samtykke slik Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste, NSD, krever. NSD er en ny kreasjon i norsk forskningsvirkelighet som har entret forskningsarenaen det siste tiåret, og som i mitt prosjekt kom på banen etter at mye av feltarbeidet var tilbakelagt. Dette har medført en del merarbeid og hadde NSDs krav vært postulert da prosjektet startet, ville dette vært langt enklere å håndtere⁵³. I forhold til arkivmaterialet har flere av institusjonene hatt egne jurister som har regulert adgangen til materialet, spesielt med hensyn til anonymitet. Det har ikke lagt noen begrensninger på mitt arbeid, kun bidratt til å klargjøre hvordan jeg ville bruke materialet.

Mye av mitt materiale blir heller ikke brukt i avhandlingen, nettopp fordi det ville være umulig å gjøre dette på en etisk forsvarlig måte. Noe av dette handler om stigmatiseringserfaringene, slik jeg har redegjort for over. Jeg gjorde også et avgrenset filmfeltarbeid knyttet til skolens arbeid med dunsankingstradisjonen og livet i øyan, våren 2003

⁵³ I NSDs regler blir etikken en instrumentell størrelse, som det skal gjøres greie for på forhånd. Dette er kontrært til antropologisk tenkning, hvor nettopp de etiske og moralske grensene skal oppdages. NSD er skapt gjennom en ny digital virkelighet, hvor datatilsynet stiller krav til hva slags informasjoner som skal offentliggjøres digitalt. Dette er bra, og det etiske fokuset er også bra, men måten NSD, spesielt i oppstarten, forvalter dette ansvaret på, rammer de humanistiske fagene, ikke minst antropologi. Det er en nyskaping i norsk forskningsvirkelighet som har til hensikt å sikre enkeltindivider mot forskernes overgrep, gjøre forskningen mer gjennomsiiktig og transparent, men som i stedet kan bidra til å skyggelegge.

og 2004. Motivasjonen for å gjøre dette var å undersøke hvordan tradisjonen ble formidlet og forsøkt videreført i en ny sammenheng, på en helt ny arena, skolen. Jeg fulgte mellomtrinnenenes arbeid med ærfuglen i 2003 knyttet til et eksternt finansiert prosjekt i regi av kunstsolen og skolen, som munnet ut i en utstilling og et stort arrangement i anledning FNs miljøverndag 5. juni 2003. Intensjonen med dette var å undersøke dagens «opplæring» i dunsankingspraksisen, satt inn i en ny kunnskapsform og ny institusjonell sammenheng, en ny type sosialisering og *enskillment* til en tradisjonell praksis. Jeg valgte å holde dette utenfor avhandling, fordi det ville utvidet avhandlinga ytterligere og fordi det omhandler barn, ville det ha krevd mye ekstraarbeid innhente samtykke fra foresatte flere år i ettertid, slik NSD krevde⁵⁴.

Språk

Doktorgradsarbeidet startet på engelsk og endte på norsk. Noe av nytten jeg hadde med å arbeide på engelsk var å bevisstgjøre meg på lokale, historiske og stedegne norske uttrykk som ikke er så lett å oversette. Dette handlet om at mitt feltarbeid foregikk ute i landskapene og i en naturbrukspraksis. Det ble etter hvert nesten uoverkommelig å skrive på engelsk, fordi oversettelsene endret meningsinnholdet og mange ord var ikke oversettable.

Når det gjelder dialektuttrykkene, har jeg forsøkt å holde begrepsbruken som gjelder praksisen nært opp til den lokale bruken. Når jeg transkriberer fra videoopptak har jeg forsøkt å skrive ut det folk sier mest mulig slik det blir sagt. Jeg har forsøkt å oversette til bokmål i parentes de ord jeg antar at mange vil ha vanskelig for å forstå.

Ett dialektord har jeg konsekvent endret, slik at det skal være mulig for folk uten kunnskap til dialekten å få med seg det som blir sagt. På vegaværing sier man «e» om «jeg». Dette har jeg transkribert til «Eg». Jeg har gjort dette for at det ikke skal bli altfor mange «e» å holde styr på, spesielt siden tema handler om «é», altså «éa».

⁵⁴ Det informasjonsbrevet jeg sendte ut til foreldrene i forkant av filmingen, ble ikke godkjent av NSD. Å gå tilbake til foreldrene til 80-90 barn 6 år etter, for å få en ny godkjenning i etterkant, ble både absurd og for arbeidskrevende.

2.0 Fra herligheter til utvær

«De usynlige» er tittelen på en av Roy Jacobsen siste bøker (R. Jacobsen, 2013). Her beskriver han livet på de ytterste Helgelandsoyer rundt forrige århundreskifte. Tittelen kan forstås som en allusjon til sagnenes «underjordiske», som ifølge tradisjonen levde parallelt med den etablerte verden, om enn usynlige for fastlandets etablissementer, men den kan også forstås i sammenheng med hans tidligere forfatterskap som nettopp handler om de dramatiske kulturelle og sosiale transformasjoner som nasjonen har gjennomgått i etterkrigstida. Disse transformasjonen har gjort mye av vår nære fortid usynlig, eller taus som jeg kaller det i avhandlinga. Det er nettopp det usynlige og tause som opptar meg i denne delen, som har fokus på det historiske. Fokuset på brudd og diskontinuiteter er et av kapitlets hovedgrep hvor erfaringer og fortellinger fra dagens ærfuglrøkt gir innganger til det historiske materialet som nettopp tydeliggjør noen av disse bruddene. Dette muliggjøres også fordi egg- og dunsankinga har vært innskrevet i nasjonal jurisdiksjon i flere århundrer, gjennom fredlysningspraksisen. Alt ligger med andre ord ikke totalt i «glemselens mørke», men gir innganger til å oppdage endringer i dunsankingspraksisens viabilitet de siste hundreår.

Kapittel 2.1 omhandler egg- og dunsankingspraksisen historisk. En intensjon med dette er også å presentere egg- og dunsankingspraksisen på en slik måte at den ikke blir «frosset» til en konserveringstankegang anno 1980, det tidspunkt Vegaøyan ble fraflyttet. I kapittel 2.2 skal vi se nærmere på kildematerialet, spesielt knyttet til fredlysningsinstituttet, som jeg mener gir gode innganger til kritiske blikk på disse fortellingene om dunsankingspraksisen og om endringer i sosial stratifisering. Fredlysningene leder inn i fremveksten av moderne naturforvaltning (kapittel 2.3), og det er nettopp i de nasjonale lovverket for natur- og miljøvern et av bruddene praksisen har gjennomgått manifesteres. Jeg forsøker også å knytte bruddet opp mot lokale forståelser gjennom å skjære et utsnitt av året 1970, det internasjonale miljøvernåret, da Miljøvernloven ble vedtatt og den første miljøvernkomite ble etablert på Vega.

I kapittel 2.4 skal vi ser nærmere på fraflyttinga, skapelsen av «utvær», og hvordan dette konkret artet seg i Vegaøyan, basert på arkivmateriale. Fraflyttingsbidragene er nært forbundet med Nord-Norgesplanenes og etterkrigstidens «utviklingsmantra», som omtrent i samme grep medførte at minken kom, og folket dro. Minkens introduksjon i norsk fauna ble nok en spiker i egg- og dunsankingens «kiste». Denne delen «fra herligheter til utvær» belyser egg- og dunsankingspraksisens «fall», og bidrar til å belyse endringer i dunsankingas viabilitet, men også det absurde ideen om at norske myndigheter skulle nominere Vegaøyan til verdensarv, og at egg- og dunsankinga skulle bli innskrivelsens argument.

Vega og Vegaøyane idag

Vega kommune ligger på Helgelandskysten (ca. 65°59'nord/11°40'øst) i Nordland fylke. Kommunen består av hovedøya Vega, og et mylder av øyer, holmer og skjær, ca 6000 hevdes det, som blant annet utgjør Vegaøyane. Kommunen dekker et areal på totalt 1317 km², hvorav 163 km² er tørt land, dvs. at mer enn 85% av kommunens areal er hav.

Pr. 01.01.2013 bodde det 1238 mennesker i kommunen, og befolkningstallet har sakte, men sikkert gått ned etter krigen⁵⁵ (Se også fig.2 s. 68). Størstedelen av bosettinga er i dag på hovedøya Vega. Ylvingen, som ligger øst av Vega mot Brønnøysund, som i 2008-2010 ble «rikskjendis» som Himmelblå-øya⁵⁶, har i dag ca. 30 mennesker⁵⁷. Hovednæringene i kommunen er i fiske, jordbruk og offentlig tjenesteyting, og etter verdensarvinnskrivelsen og Himmelblåsuksessen, er også turisme blitt en stadig viktigere næringsaktivitet og satsningsområde.

Kommunen ligger omtrent midt i det langstrakte Norge, og nærmeste tettsteder er Brønnøysund og Sandnessjøen. Brønnøysund er kommunikasjonsknutepunkt, med flere daglige hurtigbåtanløp og ferje fra Igerøy (Vega) til Horn (ca. 1 mil nord om Brønnøysund). Brønnøysund er med andre ord i pendleavstand for både arbeid og videregående utdanning. Kommunikasjonen til Vegaøyane går nordover, med hurtigbåtavganger Kirkøy- Sandnessjøen noen dager i uka, samt ferje Igerøy – Tjøtta. Både Sandnessjøen og Brønnøysund har hurtigruteanløp og flyplass. I Sandnessjøen ligger nærmeste sykehus.

Kommunesenteret er Gladstad, hvor man finner kirke, skole, rådhus, legekontor, tannlege, syke- og aldershjem, post og de fleste butikker på øya. Gladstad ligger midt på øya, se kart, ellers er befolkningen spredt mellom bygdene, sørbygda (Eidem, Vika, Hestvik), Ytterbygda (Valla, Vallsjø, Viksås, Gullsvåg, Brandsvik og Sundsvoll), Igerøy/Bø, Rørøy/Kjul, Hongset/Vegstein, og Holand/Nes, som er den mest folkerike bygda i dag. Holand/Nes med Kirkøy har også vært knutepunktet til øyane etter krigen.

Hovedøya Vega består av to «fjellmassiver», Gullsvågfjellet og Vikafjellet. Høyeste tind er Trollvasstinden, som stiger 799 m.o.h. ca 1-2 km fra havkanten. Geologisk utgjør Vega og Vegaøyane den vestlige delen av den Kaledoniske fjellkjeden, med nakne og karrige granittberg

⁵⁵ <http://www.ssb.no/emner/02/02/folkendrhyst/tabeller/tab/1815.html>

⁵⁶ Himmelblå- en NRK produksjon, underholdningsserie som gikk i 3 sesonger og som ble en stor seersuksess.

⁵⁷ <http://www.vega.kommune.no/ylvingen>
<http://www.vega.kommune.no/om-vega>
<http://www.vega.kommune.no/vegaoyene-geologi>

i sør og med frodige, blomsterrike kalkheier i nord. I verdensarvinnskrivelsen beskrives landskapsformen som et godt utviklet eksempel på *strandflate* (strandflat), et landskapstrekk som er karakteristisk for Norges kyst, fra Rogaland til Finnmark. Det kjennetegnes av den flate landbredden mellom hav og fjell, og grunne havområder. På Helgeland strekker disse grunne farvannene seg cirka 50 km ut i havet fra fastlandet, til den møter fallgarden eller Egga.

Ute i storhavet ligger fiskebankene Haltenbanken, Sklinnabanken og Trænabanken. Vegaøyen har vært matfat i årtusener, både for folk, sjøpattedyr og sjøfugler. Dette er ideelle levekår for ærfuglen. Grunne havområder med blåskjell, krabber, muslinger, kråkeboller, og store områder med tang og tare, hvor mange små skapninger lever og gir næring enten som direkte eller indirekte føde for sjøfuglene. Det grunne havet og alle fiskebankene er også utmerket myteområde for sjøfugl. Mytinga er fuglenes årlige hamskifte, når de skifter fjær og har vanskelig for å fly; da de er *sårvinge* (*sårvinget*), som det heter lokalt.

Tidevannsforskjellen på Helgelandskysten er på ca 2.5 meter. Dette betyr at området endrer seg kraftig fra flo til fjære. Selv om det er øyer, holmer og skjær omtrent overalt, består øyværene av større klynger av øyer, holmer og skjær, gjerne med et havstykke mellom.

Vegaøyen er et begrep som har kommet med verdensarvinnskrivelsen. *Øyen*, *i øyen* eller *uti øyen*, er betegnelser man lokalt har brukt. *Øyen* var en passelig uklar og vid betegnelse sett fra et lokalt ståsted. Størrelsen på Vegaøyen endret seg etter krigen. Da kommunegrensene ble regulert i 1965 ble Tjøtta kommune innlemmet i Alstahaug kommune, mens store deler av det man i dag kaller Vesterøyen og de ytterste værene som Lånan, Flesen og Flovær kom under Vega kommune. Dialekten i den nordre del av Vegaøyen er også noe forskjellig fra vegadialekten. Den har mer til felles med intonasjonen lenger nord, i Herøy, Sandnessjøen og Tjøtta. Begrepet Vegaøyen referer seg også til de ytre øyene. Ylvingen og øyene mellom Vega og Brønnøysund regnes i denne sammenhengen ikke som del av Vegaøyen.

Mesteparten av Vegaøyen består av lave små øyer, holmer og skjær. Foruten de store øyene på Helgelandskysten som Leka, Vega, Dønna, Lovund og Træna, er det kun Søla med sine 432 m.o.h. som ruver i dette flate øyriket. Søla består av fjell, steinurer og rullesteinstrender, med et jorde mot sør og et mot nord. Her bodde det en familie fram til 1970.

De alle fleste øyværene har hatt egg- og dunværsdrift, og nedenfor vil jeg gi en kort presentasjon av disse. Jeg vil ha fokus på de egg- og dunværene som blir mest omtalt i avhandlinga. Vær som blir nevnt i andre deler av avhandlinga introduseres også kort. Se kart foran (s.viii) som viser Vega og Vegaøyen, de mest kjente egg- og dunværene, og den viser også grensene for verdensarvområdet, samt buffersonen (gjengitt med tillatelse fra DN).

Hysværøyan ligger vest av Vega. Det er et av de største værene i utstrekning og består av et par hundre øyer. På 15 av øyene har det bodd folk, og det var skole i Hysværøyan fram til 1985. Det var internatskole fra 1896 og fram til 1954, da skolen ble flyttet og ungene ble fraktet med skoleskyss mellom øyene ((I. E. Næss & Johansen, 2008)Johansen & Næss). Hysværøyan er ett av de værene som det i dag ennå er stor aktivitet i, og mye skyldes Øystein Ludvigsens aktiviteter rundt Gåkkå mat og vinhus. Øystein (f. 1954) vokste opp i Hysværøyan og gikk mot strømmen da fraflyttinga skjedde. Hans arbeid med å etablere Gåkkå mat og vinhus ble portrettert i dokumentarfilmen «Å seile sin egen sjø» (Sandberg 2002). Øystein driver i dag kafé og overnatting i kombinasjon med fiske og villsau; og sammen med sin samboer, Snefrid Jakobsen, steller de med éa. Snefrid arbeider med lokale håndverkstradisjoner på deltid, og er helsesøster i 50% stilling på Vega.

På naboøya Hindskjæret bor familien Stensholm, som vi også skal møte i avhandlinga i del 5. Det er flere familier som bruker heim plassene i Hysværøyan til ferie og fritidsaktiviteter, noen av disse har vært aktive i møtevirksomheten rundt verdensarvinnskrivelsen, som Gunvald Eilertsen og Jon Johansen. Det er i dag ingen helårsbosetting i Hysværøyan. All aktivitet er knyttet til sesongvariasjoner (ærfuglhekking, feriested for familie og slekt, og i økende grad turisme).

Skjærvær ligger vest av Hysværøyan. Været ble fraflyttet i 1985 da Ingvald Mathisen flyttet inn til Vega. I Skjærværet er bebyggelsen samlet på hovedøya, med mindre skjær og holmer rundt. Øya har vært delt mellom to familier, men har vært et viktig utfartsvær for fiskere både fra Vega og hele Helgeland. På 1930- tallet ble det bygd molo og statsbrønn. Moloen bidro også til at Skjærvær beholdt sin posisjon som et viktig heimvær for fiskere. I 1995 ble været fredet av Riskantikvaren. Bygningsmassen ble restaurert etter gamle håndverksteknikker, og en del av været fungerer i dag som et økomuseum (Johansen & Næss 2008). Folk kan leie seg inn og bo i været for en periode. Ærfuglrøkt har blitt holdt i hevd i liten målestøkk. Ingvald Mathisens sønn, Torvald, har gjort opp til éa, men har i varierende grad hatt mulighet til å være i været gjennom sesongen. I kjølvanet av verdensarvinnskrivelsen har nye initiativ blitt tatt med ansatte fuglevoktere.

Lånan/Flovær ligger ytterst i havgapet, nordvest av Vega. Lånan er det egg- og dunværet som har vært best ivaretatt gjennom alle år, og hvor det ikke har vært brudd i driften. I dag er Lånan delt i flere parter, hvor alle er slektninger. Alle familiene har deltatt aktivt i å ivareta

Lånan, men Mathias Mathiesen er den som i størst grad har hatt fokus på stellet av ærfuglen. I dag er han en av de mest erfarne ærfuglrøkterne i Vegaøyen.

Bebyggelsen i Lånan er spredt på to-tre øyer som ligger rett ved hverandre, og som man på fjære sjø kan gå mellom. Det er bygd gangbroer mellom øyene, og det er flere havneområder. Hele Lånan er et vell av små holmer og skjær, og det er svært grunt mellom holmene. Leia inn til Lånan er bokstavelig talt ei slalåmløype. Høyeste punkt på Heimlandet er ca. 4 meter. På flo sjø ligger hver holme og skjær og dupper i vannflata. På fjære sjø stiger tangfjæra opp og hele landskapet forandrer seg til en svartaktig «åker».

I 2007 ble «Utværet Lånan a/s» stiftet. De fleste familiene i Lånan er medeiere, og bedriften utvikler ederdunsprodukter til salg, og tar imot reisende og turister til avtalte besøk⁵⁸.

Floværet ligger ca 1 nautisk mil sørvest av Lånan. Man ser godt husene fra det ene været til det andre. I Floværet har det bodd én familie. Floværet ligger ytterst mot fallgarden, og man både hører og ser dønningene slå og brytes mot grunnene rett utenfor, uansett hvor stille været er. I likhet med Lånan har Flovær også vært et av de største og viktigste egg- og dunværene i Vegaøyen. I 2005 ble Floværet stelt av folk fra Lånan, og ærfuglrøkten har vært ivaretatt på ulike måter etter at eieren, Arvid Pedersen, ble for gammel til å klare dette sjøl. I 2011 overtok Aud Halmøy driften av dunværet.

Muddvær ligger sør- sørvest av Vega. Også i Muddvær har éroekten blitt holdt i hevd av flere drivere, hvor Gudrun Olaisen er den som i det stille har ivaretatt kontinuiteten. De siste 10-15 årene har flere drivere kommet til. Blant dem Erna Nilsen, Jon Karlsen og Bjørnar Nilsen. Også i Muddvær er alle driverne nære slektninger. Muddværfolket har knyttet relasjoner til fastlandet, og stedet har på mange måter vært et vær som vegværingene ikke har visst så mye om. Muddvær var i tidligere tider et viktig fiskevær og kobbeyeide. Det ble bygd statsbrønn i været, og det var fiskemottak fram til 1968. Muddvær var også et viktig heimvær for fiskerne, noe som i dag gir seg uttrykk i en stor klynge av naust og brygger.

Halmøyvær/Fugleværet ligger sørvest av Vega. Halmøyværet med Fugleværet er et stort område (se kart over) med et utall av øyer, holmer og skjær og med svært urent farvann. Her ligger floskjærene rett under havflata og stikker opp som spisse nuter på fjære sjø.

⁵⁸ De har også en butikk og utstillingslokale «Lille Lånan» på Nes, Vega. De siste årene har de også inngått i Hurtigrutas ekskursjoner.

Halmøyværet har vært eid av en familie, og bosettingen har vært på øya Halmøya. I dag er det to grunneiere, to søskenbarn som eier været sammen, og som har fordelt de ulike bygningene mellom seg. Bjørg Kroghs familie eier det gamle våningshuset og fjøset, mens Jostein Halmøy eier brygga og storbåtnaustet. Halmøyværet ble fraflyttet rett etter 2. verdenskrig, men var tidligere et betydelig egg- og dunvær. Etter fraflyttinga ble ærfuglrøkten holdt noe i hevd, men på begynnelsen av 1980-tallet da minken kom til været ble det et brudd i ærfuglrøkten. Halmøyværet er det været denne avhandlinga i størst grad omhandler, og vi skal følge Aud Halmøys arbeid med å venne éa til å hekke under tak igjen. Aud eier selv ingenting i Halmøyværet. Hun er tvillingsøster av Jostein, og bor på hans brygge under sesongen.

Det er også mange andre egg- og dunvær som blir nevnt i avhandlingen og som i de seinere år har fått en ny giv også med hensyn til ærfuglen. Mange av disse har signalanløp med hurtigbåtruta mellom Sandnessjøen og Kirkøy på Vega, og er på mange måter mer tilgjengelige. Av værene nevnt ovenfor er det kun Hysværøyan som har hurtigbåtforbindelse (signalanløp).

Kilvær ligger nord om Vega. Været har god havn og rundt år 1900 bodde det ca. 70 mennesker her, og været hadde postkontor og dampskipsanløp (Næss/Johansen 2008). I dag er det ennå to fastboende, og 10 beboelseshus blir ellers holdt i god stand som fritidsboliger. Også i Kilvær stelles det med éa, men Kilværfolket har i liten grad vært involvert i arbeidet rundt verdensarven.

Omnøy ligger i nordgrensen av Vega kommune, og i likhet med Lånan/Flovær, Kilvær og mange av øyene i nordgrensen av Vesterøyene tilhørte de tidligere Tjøtta kommune. Disse værene ble gjennom kommunereguleringen i 1965 tilhørende Vega Kommune. Mange av disse øyene har tilknytning også nordover til Herøy kommune. På Omnøy bor det ennå folk, sjøl om det ikke er noen ruteforbindelse til øya.

Vesterøyan er et samlenavn for en rekke øyer nord om Vega; Tåvær, Bukkøy, Olderøy, Kvalholmen, Lisøy, Nautøy, Rognan, Store- og Lille Emårsøy, Magnetholmen, Stakkøya og Sevaldøy (ibid:2008). Mange av disse øyene tilhørte tidligere Tjøtta kommune, og derav navnet Vesterøyan, øyene vest av Tjøtta. Her bodde det tidligere mye folk, og avstanden mellom øyene er ikke stor. Mange av dagens vegværingar har familiære forbindelser til disse øyene. Overalt var ærfuglen en viktig biinntekt, selv om ikke alle de nevnte værene ble identifisert som egg- og dunvær i verdensarvnominasjonen, jfr. kartet.

Skogsholmen ligger midt i Vesterøyan, og er en stor øy som også i dag har signalanløp av hurtigbåten. Her lå internatskolen for øyværingene som bodde i nordre del av Vegaøyan. Øya

har hatt flere småbruk, butikk og post. Internatskolen ble lagt ned i 1973. I dag drives det overnatting og kafé i bygningen.

Noen øyvær ligger rett ved Vega som Engelsøy og Burøy, og andre vær ligger langt ute i havgapet som Flæsen og Bremstein. *Flæsen* lå tidligere under Lånan, og var et av de beste egg- og dunværene i kommunen. Mathias Mathisen fra Lånan fortalte en gang om sitt skjelsettende besøk i Flæsen som guttunge. Han kan aldri glemme synet av de 50 éan som lå under hustélet hos Berner i Flæsen. På veien opp fra sjøen gikk de i zikzak mellom ærfuglreirene. I dag er det ingen som steller med éa i Flæsen.

Bremstein ligger sørvest av Halmøy/Fugleværet, og var et folksomt og aktivt fiskevær og en utrorsplass for fiskerne. Også i dag er det først og fremst bryggene og naustene som utgjør bygningsmassen i været. Denne bygningsmassen er i de seinere år restaurert gjennom Vega Skjærgårdspark og gjort tilgjengelig for overnatting og turisme. Bremstein ligger midt i Storhavet, og er et mektig sted. Sybolen, dønningene slår konstant, og fra Halmøyværet kan man ofte se sjøsprøyten stå som fontener i horisonten. Selv på godværsdager kan ramlingen av stein som ruller i dønningene høres som fjerne tordendrønn. Det er krefter i sving i de ytterste værene som Bremstein, Skjærvær, Flovær, Lånan og Flæsen. Fyret Steinan ligger like sørvest om Bremstein. Fyret ble automatisert i 1980 og fyrstasjonen avfolket. Den første fyrlykta ble reist rundt århundreskiftet og stod ferdig 1909. I Bremstein ble det bygd en kraftig molo som stod ferdig rundt 1. verdenskrig (Bremstein & Andersen, 1992).

Befolkningsstatistikken

Beskrivelsen over er av Vega og Vegaøyen anno 2013, men hvordan så det ut i disse øyene for 50 år siden, 100, 150 og 200 år siden? Befolkningsstatistikken er ca 200 år gammel⁵⁹, og tabellen nedenfor viser befolkningsutviklingen i kommunen fra 1801 og fram til i dag, samt tallene for nasjonen som helhet⁶⁰.

År	1801	1845	1875	1900	1930	1950	1960	1970	1980	2013
Vega	1050	1225	2010	2891	2604	2754	2443	1929	1742	1238
Norge	883487	1328471	1813424	2240032	2814194	3278546	3591234	3874133	4091132	5051275

Figur 3: Befolkningsutviklingen i Vega kommune og i Norge fra 1801 og fram til 2013

Dagens befolkningstall i Vega er omtrent slik det var i 1845, mens nasjonen som helhet har hatt en firedobling i det samme tidsrom. Gjennom 1800-tallet skjedde det en tredobling av

⁵⁹ (Lie & Roll-Hansen, 2001) Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge, Universitetsforlaget.

⁶⁰Folke og bolig tellingen 1980 Vega (1815), SSB 1982, tall hentet fra tabell 1) og supplert med tall for 2013.

befolkningstallet i kommunen, med en peak rundt 1900 som også var det tidspunkt Vega hadde sin emigrasjonsbølge til Amerika (Andersen, 1985, 1985, 1986, 1987; Johansen, 1999; Wika, 1975). Fra 1900 og fram til 1950 har befolkningstallet holdt seg noenlunde stabilt. De store endringene skjer fra 1950. Fra 1950 og fram til i dag har befolkningen i Vega kommune blitt mer enn halvert. I 1950 bodde det 2754 mennesker i kommunen, og pr.1.1.2013 1238 mennesker. Den største nedgangen i folketallet skjedde fra 1960 til 1970 med over 500 personer, dvs. en reduksjon på vel 20%.

Avhandlingens fokus er Vegaøyen, og jeg har forsøkt å finne tall som kunne vise befolkningsutviklingen i øyan og forholdet mellom øyan og Vega. I en periode fram til 1970 så ble det ført statistikk over øybefolkningen i kommunene. Jeg har samlet disse tallene i tabellen nedenfor, og det gir en viss oversikt over befolkningsutviklingen i Vegaøyen spesielt⁶¹ (SSB, 1956, 1963, 1974). Gjennom kommunereguleringen i 1965 ble Tjøtta kommune slått sammen med Alstadhaug, og mange av øyene i kommunen kom inn under Herøy og Vega kommune. Dette betydde at de folkerike Vesterøyen, samt Lånan, Flesen og Flovær ble tilhørende Vega kommune. Jeg har brukt tilgjengelige tall som er justert i forhold til dette, for at tallene skal være sammenlignbare.

Øy	1930	1960 ⁶²	1970
Vega & Igerøya	1940 (75%)	1866 (76%)	1584 (82%)
Ylvingen	164 (6%)	163 (7%)	129 (7%)
Andre øyer	500 (19%)	414 (17%)	216 (11%)
Totalt	2604	2443	1929

Figur 4: Befolkningstall for Vega kommune og øyene i perioden 1930-1970

I 1930 bodde altså ca. 20 % av kommunens befolkning i Vegaøyen⁶³. For 1950 har jeg ikke klart å finne statistikk for bosettingen i øyan, men justeringene fra SSB (2754) og tall fra samtidige tellinger (2393) tilsier at 361 øyværingene var bosatte i de øyene som kom under Vega kommune etter kommunereguleringen i 1965. Tilsvarende tall for 1930 var 190, noe som betyr nesten en dobling av folketallet i Vesterøyen (190/361). Noe av denne økningen kan også ha handlet om krigen, ei tid hvor folk trakk til sjøbergingsbrukene i krisetider. Fortellinger fra Halmøyyværet viser at været som normalt forsørget 1 familie, huset 3 familier under krigen.

⁶¹ Som man vil se så er det store avvik mellom befolkningstallene for 1930 og 1950 jfr. forrige tabell. Dette handler om at SSB i ettertid har justert statistikken som følge av kommuneendringer, slik at tallene skal være sammenlignbare med dagens tall og kommuner. Justeringene gjelder kun totalantallet for kommunen, ergo vil avviket mellom befolkningstallet være øybeboere i Vesterøyen og øyan nord om Vega. For 1930 er dette summert, slik at man har en pekepinn på befolkningsstørrelsen i øyan før den store fraflyttingen skjedde etter krigen. <http://www.ssb.no/a/folketellinger/>

⁶² Basert på folketelling 1970, hvor 1960 tellingen er justert i forhold til kommunesammenslåing i 1965. Tjøtta kommune ble slått sammen med Alstadhaug, Vega og Herøy.

⁶³ Ylvingen holdes utenfor fordi det ikke regnes som Vegaøyen i denne sammenhengen, men inkluderer man Ylvingen betyr det at mer enn 25 % av befolkningen i kommunen bodde på andre øyer enn Vega.

Det er først fra 1960 at nedgangen i folketallet er markant, og som man ser er Vegaøyen hardere rammet enn Vega. Når kommunen som helhet hadde en nedgang på 20 % fra 1960 til 1970, så ble Vegaøyens befolkning halvert i samme tidsrom (414-216= 198 personer). Går vi 10-15 år lenger fram i tid til 1985, så har kommunen som helhet hatt en ytterligere nedgang i befolkningstallet på 35 %, og i Vegaøyen er det tomt for folk.

Dette er fraflyttingshistorien i tall, vi skal seinere i kapitlet se på de rammebetingelser som skapte den dramatiske fraflyttinga fra Vegaøyen i etterkrigstiden, hvordan «utværet» ble skapt og hvilke forviklinger dette skapte for egg- og dunsankinga.

Fotefar mot Nord – «Med éa som husdyr»

Ærfuglrøkten i Vegaøyen fikk sin renessanse på 1990 tallet, da den ble valgt som tema for Vega kommunes *Fotefar mot Nord*- prosjekt. *Fotefar mot Nord* var et kulturpolitisk formidlingsprosjekt i regi av Landsdelsutvalget for Nord-Norge og Namdalen i samarbeid med de fire nordligste fylkeskommunene. Hver kommune skulle identifisere et spesifikt kulturminne som var representativt for kommunen, og som skulle tilrettelegges, gjøres tilgjengelig og formidles for og til publikum. Ut over den fysiske tilretteleggingen, med skilting som hadde en gjennomgående profil, så ble det også utarbeidet et hefte for hvert kulturminne som ble utgitt på flere forskjellige språk. *Fotefar mot nord* omfattet 103 kommuner i de fire nordligste fylkene, og skapte ikke bare en kulturhistorisk signatur for hver enkelt kommune, men også en reiserute - et fotefar folk kunne følge for å utforske landsdelens kulturhistorie (Grepstad & Thorheim, 2005 (2003); Hauan, 2002). Det sies ikke eksplisitt, men størrelsen på prosjektet skulle skape synergi for å tiltrekke turister, i likhet med de erfaringer man hadde gjort med *Skulpturlandskap Nordland* (Jaukkuri, 1999). *Skulpturlandskap Nordland* bygget på følgende idé og spørsmål;

«...hvordan det som i kunstens verden er periferi kunne bli sentrum ved å ta utgangspunkt i de spesifikke særtrekkene som kjennetegner stedet selv, i dette tilfelle Nordland med sin spredte bosetting og dramatiske natur.» (Vaa i Jaukkuri; ibid:145).

Skulpturlandskap Nordland skapte debatt i mange kommuner, men nettopp denne debatten skapte også en refigurering av tankemønstre og ideer om sted og tilhørighet som jeg mener har vært helt sentral for å forstå den kulturelle nyorientering som har skjedd rundt omkring i kommunene, og som var helt avgjørende for å tenke tanken «Vegaøyen som verdensarv» (Sundsvold, 2004a).

I Vega kommune ble egg- og dunsankingstradisjonen valgt som kommunens kulturminne-signatur. Overraskende, vil nok mange si, fordi Hein Bjercks arkeologiske utgravinger og

sensasjonelle steinalderfunn på 1980- tallet hadde fått stor oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt (Bjerck, 1989, 1999). Fokuset for kommunens tusenårsskifte var også «Vega – steinalderøya», som ikke bare feiret tusen år, men *ti tusen* år (I. Næss & Torgersen, 1999). Det verserer flere fortellinger om «scoopet» med å få egg- og dunværene som Vegas *Fotefar mot Nord*-prosjekt. Noe av æren gis til Fylkeskommunens person, som hadde utfordret kommunen til å tenke mer levende kulturarv og forsøke å skille seg ut i den store mengden *Fotefar mot Nord*-prosjekter som hadde valgt fokus på materielle, «døde» kulturminner, historiske hendelser eller personer, bygninger eller nettopp arkeologiske utgravninger. Samtidig var Inga Næss (f. 1940) i full sving med å dokumentere egg- og dunværsdriften i Vegaøyan. Inga hadde intervjuet og fått opplæring i éstell og dunrensing hos noen av de gamle øyværingskvinnfolkan. Mange av de kvinnene hun arbeidet med, er nå døde. Inga hadde med andre ord ervervet seg både kunnskap og interesse for tradisjonen. Inga Næss er forfatter, og har i mange av sine bøker hatt fokus på kystkulturen (I. Næss, 1998, 2002a, 2002b, 2005; I. Næss & Torgersen, 1999; I. E. Næss & Johansen, 2008). Hun er bosatt i Trondheim, men hennes foreldre kommer fra Vega og hun bor på Vega deler av året. Inga Næss var en av de lokale ildsjelene som evnet å bringe egg- og dunværspraksisen inn i kulturminnesektoren gjennom utviklingen av egg- og dunværsdriften som Vegas *Fotefar mot Nord*-prosjekt. *Fotefar mot Nord* ble manifestert gjennom et museum og dokumentasjonssenter, Éhuset, lokalisert i Ingas bestefars gamle krambu og handelsbrygge på Nes⁶⁴. Éhuset ble drevet som et privat museum fram til 2004 med Inga som leder og altnuligkvinne, og ble så overtatt av Helgeland museum. Éhuset innehar også en liten souvenirbutikk, hvor kvalitetshåndverk og kulturhistoriske publikasjoner selges. Gjennom butikken formidles også salg av ederdunsdyner. Éhuset har gjennom Ingas arbeid fungert som et nav, ikke bare for organiseringen av dundynesalg, men også for organisering av ærfuglørkernes interesser. Dette blir nærmere presentert i del 3. Inga forfattet også den offisielle informasjonsbrosjyren i *Fotefar mot Nord* prosjektet, «Med éa som husdyr» (Næss 1998). Inga har et hus på Nes, og tilbringer sommermånedene på Vega, ikke minst for å drive Éhuset.

I arbeidet med Vegas *Fotefar mot Nord*-prosjekt hadde også Helge A. Wolds bok «Utvær» (1985) og ikke minst hans rike billedmateriale fra Lånan og øyværingslivet en sentral plass. Wold gjorde sitt feltarbeid på 70- og 80-tallet, da Lånan ble fraflyttet. Boka «Utvær – bilder fra en nordnorsk hverdagslandskap», var en av de få eksisterende publikasjoner fra øyan, og gir et verdifullt innblikk i øyværingslivet i et av de mest robuste egg- og dunværene i Vegaøyan,

⁶⁴ Se : <http://www.verdensarvvega.no/ehuset.htm>

Lånan, akkurat i oppbruddets tid (Wold, 1985b). Boka har en sterk og bevisst billedbruk - fotografisk, men også tekstlig. Tekstene gir maleriske bilder på noen menneskers hverdagsliv, hvor det historiske framstilles i en fiksjonsform. Egg- og dunværsdriften beskrives og gis plass i boka; ikke som noe særegent eller unikt, men som del av det hverdagslandskapet fiskerbøndene virket i, og den presenteres gjennom bokas kvinneportrett. Bokas tittel, «Utvær», henviser til den statlige tilskuddsordningen som ble etablert etter krigen, «tilskott til flytting fra utvær», 1950. Når folk flyttet, ble også selve grunnlaget for egg- og dunværsdrifta truet. Fuglene søker til menneskenes bosettinger for å få beskyttelse fra predatorer i hekkesesongen. Når menneskene blir borte, minsker sjansene for å lykkes i hekkinga, og ganske raskt endres og forsvinner dunværenes kolonier av hekkende fugler. Noen øyværingar ga imidlertid ikke opp denne delen av øyværinglivet. De som hadde mulighet dro hver vår ut til været for å stelle for fuglene i hekkesesongen. Lånan, Flovær og Mudvær er eksempler på slike vær i Vegaøyen, hvor praksisen har vært opprettholdt kontinuerlig, selv om mengden av ærfugl også der har gått sakte, men sikkert nedover gjennom hele forrige århundre.

Wold er en av dem som har vært kritisk til tanken om å bedrive ærfuglrøkten som et «kulturminneprosjekt» (Wold, 2003). Wolds referanser går til det jeg vil kalle «den gamle tradisjonen». Han kjenner noen av forutsetningene som må være til stede for å kunne drive et egg og dunvær og hvor vanskelig det vil være å drive tradisjonell ærfuglrøkt under dagens naturforvaltningsregime. I en artikkel fra 2003 hvor han nettopp diskuterer transformasjonen fra en hverdagspraksis til å bli «en offentlig ansporet kulturproduksjon», så beskrives den nye praksisen som veldig fremmed og rar⁶⁵. Som født og oppvokst på Vega kan også jeg skrive under på at nyfigureringa av éa er rar på mange måter, men jeg deler ikke den distanserte ironien som skinner mellom linjene. Ironien rommer en forestilling om at ærfuglrøkten må være knyttet til fast bosetting. Alt annet er romantisk nostalgi som ikke har noe med den «egentlige» tradisjonen å gjøre. Ironien leder en til å tro at det kan settes klare skiller mellom det tradisjonelle og det moderne, noe som igjen forutsetter at tradisjon forstås som noe statisk og lukket. Slike perspektiv på tradisjonsbaserte kunnskapspraksiser finner jeg problematiske. Tradisjonskunnskap og tradisjonelle praksiser, som enkelt kan forstås som kunnskap overført fra generasjon til generasjon, er slett ikke statisk, men krever både oppfinnsomhet,

⁶⁵ «Hvordan ser Vegaøyen ut med fremmede øyne? *Prosjektledelsen* tar det selvsagt for gitt at det er *unikt*, som et stykke norsk kystlandskap og som eksempel på tradisjonell kysttilpasning. Men er det *unikt nok* når man ser det i et større perspektiv? Finnes det ikke en drøss med steder over hele kloden som viser noenlunde samme tilpasning langs værbitte, karrige kyster «*der naturen har formet menneskene og menneskene har formet naturen i en evig samhandling?*» Wold: 2003:119. Den siste setningsformuleringen har Wold hentet fra kulturhistorisk fagrapport til nominasjonsdokumentet «liv og virke i Vegaøyen» Næss & Johansen, 2002.

improvisasjon og kreativitet. Tradisjon er ingen replikasjon, men en reproduksjon. Tradisjonell kunnskap er like mye en kulturell improvisasjon som er *generativ, relasjonell* og *temporær*, og den må hele tiden tilpasses nye forutsetninger og rammebetingelser (Connerton, 1995 (1989); Ingold & Hallam, 2007; Rudie, 1995). Den lange historien til egg- og dunsankingspraksisen viser også dette. Det blir for snevert «å fryse» situasjonen anno «før 1985» og mene at dette er den «korrekte» utgaven av praksisen. Disse problemstillingene hadde jeg med meg inn i feltarbeidet, og hadde ambisjoner om å finne analytiske og metodiske vinklinger som gjorde at jeg kunne tilnærme meg feltet på en måte som gjorde at jeg var i stand til å fange de tradisjonelt overførte kunnskapene, uten å forsøke å framstille praksisen som en anakronisme, altså ute av sin samtid.

Wolds bok «Utvær» har også hatt en viktig virkningshistorie. Ikke bare vant boka Cappelens dokumentarbokkonkurranse da den kom ut i 1985, lokalt har den også vært høyt verdsatt. Boka er omtrent den eneste eksisterende beskrivelse av livet i et nordnorsk øyvær i etterkrigstiden, og er for lengst utsolgt fra forlaget. Boka brukes i undervisningen på skolen lokalt og var en viktig dokumentasjonskilde da *Fotefar mot Nord* prosjektene ble etablert. Boka fikk med andre ord en viktig rolle i den revitalisering av dunsankingspraksisen som Wold selv ironiserer med.

2.1 Ærfuglrøkt og dunsanking i det cirkumpolare nord

«Hva heter aktiviteten?»

Dette spørsmålet kom opp på et møte fylkesmannens utsendte hadde med ærfuglrøkterne høsten 2003. Fylkesmannen skulle lage en forvaltningsplan for området i anledning verdensarvnominasjonen og ærfuglen hadde en stor plass i denne. På møtet var røktere fra de aller fleste værene tilstede, og det var godt oppmøte⁶⁶. Det blir stille rundt bordet en bra stund etter at fylkesmannens sekretær for planen har stilt spørsmålet. Folk klør seg i hodet.

«Ja, ke vi kaille dæ?» De ser på hverandre med litt smilende oppgitthet.

«É-stell» ble foreslått, til applauderende latter, fordi «stellet» er et lokalt navn som brukes om det man steller med, men det har også konnotasjoner til de edlere og intime kroppsdeler. Etter at diskusjonen har gått litt fram og tilbake, lander forsamlingen til slutt på *egg- og dunværsdrift*. Det argumenteres med at det innbefatter så mye, mye mer enn å passe på éa. Det handler om predatorskjøtsel og at tilstedeværelsen og stellet for éa også betyr at andre sjøfugler

⁶⁶ Halmøy (Aud med 3 hjelpere), Lånan (1), Hysværøyan (3), og dagen etter skulle det være møte med folk fra Mudvær, Skogsholmen og Vesterøyene. De kunne ikke komme på kveldstid. Jeg filmet under møtet.

får bedre hekkeforhold. *Egg- og dunværsdrift* tar også opp i seg henvisninger til den gamle tradisjonen, slik den også ble referert til den gamle fredlysningsordningen, hvor røkterne kunne tinglyse været som fredet for å unngå forstyrrelser i hekketiden. Dette blir eksplisitt uttalt i møtet⁶⁷.

Begrepsbruken i denne praksisen er vanskelig også når det gjelder fuglene og de som steller med fuglene. Jeg har valgt å gi dette plass for å skape bevissthet om de transformasjoner praksisen har gjennomgått. Jeg vil begynne med selve fuglen.

Éa og ærfuglen

I dagens vitenskapelige begrepsbruk er ærfuglen kategorisert som ei marin dykkand. Den er en av de mest tallrike sjøfuglarter i det cirkumpolare nord. Dette speiles også i det engelske navnet «common eider» - ei vanlig é. Også vitenskapelige benevnelser av ærfuglen har endret seg over århundrene. Dens latinske navn er i dag *Somateria Mollissima*, men i Linnés første kategorisering i *Systema Naturae* (1759) ble den kalt «den blødeste and», *Anas Mollissima*. Før dette ble den kalt ei gås. Brünniche gir en gjennomgang av de navn han pr. 1763 kjenner at ærfuglen har blitt kalt (Brünniche, 1763). Mange av disse navnene var stedbundne, som *Anas Farnensis* el. *St. Cuthberts And*, fordi *St. Cuthbert* vernet om fuglen. *St. Cuthbert* var en munk som periodevis bodde som eremittmunk på *Farne Islands* utenfor *Lindisfarne* (Colgrave, 1940)⁶⁸. Edder-anden, edder-gåsen, edder-fuglen ble den kalt i Danmark, *Ædarfugl* eller *Ædurfugl* på Island, *Eiderblikke* eller *Ærblik* på Færøyene; *Edder*, *Eder* eller *Eider*, forkortet til *Ærfugl* og *Æefugl* på norsk, hvor Brünniche skriver at trønderne skal ha kalt den *Æe* og *Æsteig*.

Lokalt har ærfuglen også mange navn. I avhandlinga benytter jeg noen av dem ganske konsekvent. *Éå* eller *éa* er et lokalt navn, som benyttes langs hele kysten av Nord-Norge, og referer til hunnfuglen, men også til fenomenet egg- og dunsanking. *Éa* ble ansett som en hellig fugl av kystbefolkningen. Foreløpig er det tilstrekkelig å knytte dette til at fuglen var totalfredet for kystbefolkningen, forbudt å skyte og forbudt å spise, selv om jeg etter hvert har skjönt at dette forbudet har vandret inn og ut i nasjonale lovgivning. *Éa* er også en fellesbetegnelse for arten ærfugl, og en betegnelse som gir hunnfuglen større viktighet. I antropologiens

⁶⁷ Videoopptak nr. dato

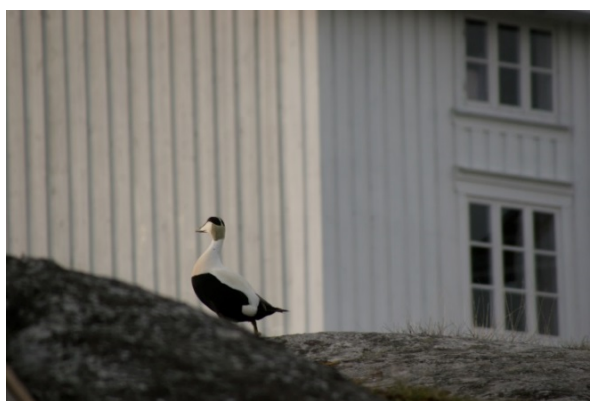
⁶⁸ *St. Chutbert* (635-687 AD) var en av de viktigste middelalder-helgener i England. Han virket på *Lindisfarne*, og levde som eremitt på *Farne* el. *Holy Island* i flere år. Flere mirakler er knyttet til *St. Cuthberts* historie, både knyttet til hans relikvier, men også til *Lindisfarne* gospels eller *St. Cuthberts* gospels, (skrevet av biskop *Eadfrith*, 698-724) som falt i havet ved en flukt fra danske vikinger (875) og som ble funnet igjen og omtales «*St. Cuthberts* bok som falt i havet». *Bede* (673-735 AD) skrev om *St. Cuthberts* liv og mirakler og hvis beskrivelser knytter han nært til ærfugler og oter. Han avbildes ofte med havet omgitt av ærfugler og oter (Colgrave, 1940). <http://www.fordham.edu/halsall/basis/bede-cuthbert.asp>

terminologi kan dette knyttes til matrilokalitet, at det er kvinnfolkenes slekt som bestemmer bosted i ekteskaps- og familieetablering. Og slik kan man også si at det er med fuglen. Det er hunnfuglens vellykkede klekking som bestemmer neste års reirplass.

Et annet navn på hunnfuglen er *égákke* og *épadde*. *Égákke* eller *gákka* må opplagt være et onomatopoetikon, fra lyden *éa* lager, *gákk-gákk-gákk*. *Épadde* vil jeg tro kommer fra ganglaget, den vagger av gårde, gynger fra side til side, – ikke spesielt elegant. Den snubler fort med de store svømmeføttene sine, og ganglaget viser tydelig at den hører til i vannet.

Égákka er brunspraglet og går i ett med omgivelsene når den er på land. Hannen er hvit og svart, med en vakker, gulgrønn krans i nakken, og er veldig i øyenfallende. I et evolusjonsperspektiv forklares dette som en biologisk overlevelsesstrategi, hvor hannen skal trekke oppmerksomhet fra predatorer, som for eksempel ørn, slik at hunnen skal unnsnippe og ha bedre sjanser for å bringe fram avkommet.

Hannen kalles, *ékailen* – kallen til *éa*, eller *éblikk*. *Éblikk* eller *bliki* kalles den også på Island, og slik Brünniche skriver, også på Færøyene (Jónsson 2001, Brünniche 1763). Lokalt refereres det til hannens iøynefallende utseende. Og ifølge Falk & Torp etymologisk ordbok⁶⁹, så kommer *blikk* fra oldnorsk og refererer til *glans*, noe som stråler eller skinner. Og det kan man jo trygt si at *éblikken* gjør. Den fanger blikket. Det er verd å merke seg at *begrepsbruken knyttet til fuglen* er så velutviklet lokalt, mens man altså har store problemer med å begrepsfeste *hva aktiviteten menneskene bedriver overfor fuglen kalles*. Dette gir en indikasjon på viktigheten av fuglen i praksisen og for praksisen.

Bilde 1: *Égákka* og *ékailen*

⁶⁹ Blikk I (i blikstille og havblikk), æ.d. blikk "havblikk", n.dial. blikk "stille veir". Ordet brugtes egentlig om glansen af vandet, naar en lys himmel afspeiler sig deri, og er saaledes identisk med oldn. Blikk n. "glans", sml. det følgende ord. Blikk II (øiekast), sv. Blick, laant fra det ensebetydende nt. Blick, svarende til mnt. Blick "glans, skin, lyn" (holl. Blikk "øiekast"), oht blic "lyn" (nht. Blick "blik"), oldn. Blikk "glans". Blikk er saaledes egentlig den fra øiet udgaende glans eller straale. Se bleg og blink. Heritil øieblik, s.d. (Falk & Torp, 2006(1903-06))

Jeg har balet med begrepsbruken i de etnografiske beskrivelsene, ikke minst på grunn av min egen tilknytning til området og til den implisitte forståelsen av éa som folk lokalt stort sett har. Selv om jeg ikke har noe konkret minne av ærfuglrøkt på gården der jeg vokste opp, så har jeg fått «inn med morsmelka» at éa er en hellig fugl. Også på Sundsvoll stelte de tidligere med éa. Det nærmeste skjæret utenfor «Gården» kalles É-skjæret. Det eneste som stod igjen av herlighetene da jeg var liten, var en ruin av en é-bane. Jeg har vage minner om at ei é kom for å hekke i det ene hjørnet av den nedfalte é-banen. Antakelig var dette noe bestemora mi tok seg av, og grandtante Mine i nabogården, Bakken, som tilhørte samme generasjon. I skifte fra 1940-tallet tilfaller eiendomsrettighetene til É-skjæret, Gården, men bruksrettighetene deles mellom de to gårdene. Dette antyder at dunsankinga ble ansett som viktig også på hovedøya Vega. Bestemor døde før jeg fylte 5 år, og med henne forsvant antakelig forbindelseslinjene til det som måtte ha vært av dunsanking knyttet til Gården. Noen fortellinger om det fantastiske ederdunet og om dunkjerringene fikk jeg, og i et av uthusene, på «butikken», henger det fremdeles ei velbrukt dunharpe og en nabb. Med andre ord, sjøl om jeg ikke hadde noen som helst erfaring med érókt, så hadde jeg godt inkorporert at éa var noe spesielt, en hellig fugl, som utgjorde en kategori for seg sjøl. Og dette har jeg nok til felles med mange vegværing, i alle fall i min generasjon.

For bedre å beskrive dette, tar jeg med en liten anekdote fra feltarbeidet, som handler om å buksere med den vitenskapelige begrepsbruken som er blitt del av hverdagspråket. På en av mine mange reiser til Helgeland, traff jeg på en gammel barndomsvenn, som også hadde jobbet som lærer i Hysværøyan i sin ungdom⁷⁰. Vi pratet kjenning og om gamle dager, og ikke minst om livet uti øyan og om éa. John Arne ser skjævt på meg og sier:

‘Veit du, eg va godt over 30 år før eg skjønnæ at ei é e ei and’.

Jeg ser like skjævt tilbake på John Arne, og svarer:

‘Og eg ha nettopp skjønnæ dæ’.

Vi ler godt. Med andre ord: For oss begge (rektoren og doktorgradsstudenten) tilhørte éa en ganske annen kategori. Å tenke på den som en andefugl, det hadde bare ikke falt oss inn. Men, det er den altså; en marin dykkand.

⁷⁰ Dette var ganske vanlig, å ta et år eller to som vikarlærer nordpå etter gymnaset eller videregående. Læremangelen var stor, spesielt på de små og avsidesliggende stedene.

Fuglevoktere & ærfuglrøktere

Hva kalles folkene som steller for ærfuglene? I dag omtales de som fuglevoktere, et begrep som ble introdusert gjennom *Fotefar mot Nord* prosjektet. Også dette begrepet tok det meg tid å gjøre seg bekvem med. På ett av mine første møter med Inga Næss som driver *É-huset* og som introduserte meg til feltet, så balet jeg med å få tak i hva hun sa. Hun brukte ofte et ord som jeg ikke fikk tak i. Jeg fortolket det som «forvalterne», men som viste seg å være «fuglevokterne». Ei god stund pratet hun om fuglevokterne og jeg om forvalterne, før hun stoppet meg og spurte om jeg virkelig mente at forvalterne var et bedre begrep? Jeg mente ikke det, men jeg kunne ikke forestille meg at hun sa «fuglevokterne». «Fuglevokterne», det virket veldig fremmed. Men spørsmålet bunnet i at Inga også balet med å finne et dekkende begrep for de som steller med éa. Dette er noe av det jeg karakteriserer som ironien i Wolds artikkel «Det resirkulerte stedet» (Wold, 2003). Han skriver:

«I nåtidssammenheng er representantene for denne livsformen (øyværingslivet) blitt forfremmet og opphøyd til *fuglevoktere*, som er blitt et nytt honnørord i forvaltningsspråket og som har gitt denne utdøende rasen en slags mytisk status som genuine kunnskapsformidlere og tradisjonsbærere. ---Før gikk man naturlig inn i rollen som *fuglevoktere* ved rett og slett å vokse opp på et bestemt sted til ei bestemt tid...» (Ibid s.127).

Wold har et poeng her. Dunsankinga inngikk i hverdagslivet, den var en integrert del av øyværingslivet, som i liten grad ble løftet ut av sin sammenheng, mens «fuglevokter» er et begrep som knyttes til den nye tiden da det offentlige går inn og stimulerer arbeidet. «Fuglevokter» - begrepet varsler en form for overgang, der praksisen blir bevisst seg selv som en tradisjon, slik tradisjon og modernitet av mange forfattere sees som vevet sammen (E. Hobsbawm & Ranger, 1992 (1983); Nora, 1989; A. Smith, 2002 (1994)) mfl.). Det eksisterer en form for oversettelse gjennom denne begrepsbruken, som ikke bare angår å finne riktige ord, men som samtidig gjør at hele sakskomplekset endrer karakter (Callon, 1986; Latour, 2005). Jeg måtte derfor forsøke å spore hvor fuglevokter- begrepet ble skapt, og så vidt jeg skjønner, så ble begrepet vokter eller fuglevokter første gang introdusert gjennom *Fotefar mot nord* - prosjektets hefte «*Med éa som husdyr*», som Inga Næss førte i penn. En av artiklene har overskriften «vokterne og framtida» (I. Næss, 1998, s. 18), hvor også en av de eldste driverne i Lånan på det tidspunktet, Henrik Mathiesen, kalles fuglevokteren. I heftet er det en svært nedtonet bruk av begrepet. Sakte, men sikkert må begrepet ha festet seg, også utenfor Vegaøyen, ikke minst gjennom media. I hvert fall, en kveld våren 2010 hørte jeg en hilsen på NRKs Nattønsket. Det var en «fuglevokter» på en holme et sted i Nord- Trøndelag som hilste hjem til familien sin og ønsket dem en fin 17. mai feiring. En fuglevokter hilser hjem. Ergo

har begrepet fuglevokter festet seg, som et meningsbærende og positivt ladet begrep; et begrep som refererer til den nye tids érøktere.

I avhandlinga har jeg valgt å kalle de som steller med éa for «røktere». Røkte, kommer fra oldnorsk *røkta* som betyr «vokte, ha tilsyn med, pleie» og substantivet *røgt*, oldnorsk røkt som betyr «pleie, dyrkning, kjærlighet» (Falk & Torp, 2006(1903-06), s. 672). Begrepet fanger med andre ord noe av det engasjement og gjensidighet som ligger praksisen, slik vi vil se i avsnittet sam-domestisering i del 4. På islandsk kalles praksisen eller næringen «æðarrækt» (Jónsson, 2001). Gjennom feltarbeidet har jeg imidlertid hørt folk på Vega reservere seg mot å bli koblet for nært opp til den islandske ærfuglrøkt. Det har vært en god del kontakt med Island både i forberedelsene til verdensarvnominasjonen og etterpå, også gjennom besøk av islandske ærfuglrøktere på Vega. På Island drives ærfuglrøkt i stor skala og Island er den største duneksportøren på verdensmarkedet. Island eksporterer om lag 2-3 tonn ederdun pr. år, noe som tilsvarer 150-200 000 hekkende ærfugl⁷¹. Ærfuglrøktere i Vegaøyen har uttrykt at de ikke kjenner seg igjen i «farming»-aspektene ved islandsk ærfuglrøkt. De forskjeller som vektlegges er at islendingene driver i stor skala. Islendingene bygger ikke hus og gjør opp reir til ærfuglen; de sanker duna før ungene er klekket eller reiret er forlatt. Noen islandske farmere har også eksperimentert med å ta ungene når de klekkes; eller de klekker ærfuglegg sjøl for å prege ungene og gjøre dem tamme. Å prege handler om at den skikkelse nyklekkede gås- og andunger først ser når de kommer ut av egget, vil være den de knytter seg til og følger⁷². Denne type temming gjennom *preging* tar mange øyværingar avstand fra.

Den annen innsigelse ærfuglrøkterne har mot røkte-begrepet er at det i dagligtalen brukes mer om jordbruksrelaterte aktiviteter, fjøsrøkt, dyrerøkt osv, røktepraksiser hvor menneskene har mer kontroll over dyrene. Røkt har konnotasjoner til praksiser som ikke er helt dekkende for arbeidet med éa. På den annen side, brukes også røkt om birøkt, som til tross for store forskjeller har noe vesentlig til felles med ærfuglrøkt. Birøkteren må hele tiden legge

⁷¹ <http://fulbrighticeland.wordpress.com/2013/07/12/eider-down-farming/>
https://icelandreview.com/icelandreview/daily_news/New_Record_for_Icelandic_Eiderdown_Export_0_398074_news.aspx

http://eiderdown.com/files/eider_article.pdf alle besøkt 21. oktober 2013. Da jeg besøkte Island 2006-2009, så hadde eksporten lenge vært vanskelig pga fugleinfluensaepidemien. 2012 var imidlertid et rekordår, hvor det ble eksportert i «vanlig» mengde, 3 tonn, men prisene var svært gode.

⁷² Konrad Lorenz (1903-1989) gjorde et eksperiment med *preging* (imprinting) gjennom å dele et grågåskull. Halvparten av eggene ble klekket hos moren og halvparten i en rugemaskin. Gåsungene fulgte den skikkelse de først hadde sett, grågåsmora og Lorenz. Se video:

<http://www.youtube.com/watch?v=eqZmW7uIPW4>
<http://www.youtube.com/watch?v=2UIU9XH-mUI>

forholdene til rette i bikuben, slik at biene ikke svermer til nye tilholdssteder. De har ingen kontroll over biene, slik ærfuglrøkterne må tilrettelegge slik at fuglene kommer tilbake.

Innvendingene mot røkte-begrepet har gjort at jeg har fundert mye på valg av begrep. Burde ikke jeg gi slipp på min egen reservasjon og bruke den emiske begrepsbruken som har festet seg? Kan valg av røkte-begrepet forstås slik at jeg konkurrerer med feltet om begrepsbruken? Jeg har vært usikker, men har landet på at jeg ønsker å bruke røktebegrepet. Det innhold begrepet opprinnelig innehadde, «pleie, tilsyn, vokte, dyrkning og kjærlighet», mener jeg bedre fanger omsorgen som ligger i praksisen enn vokterbegrepet gjør. Vokteren holder området under oppsyn, og dette er en viktig del av å stelle for éa, men begrepet fanger ikke all den omtanke og pleie som også hører til arbeidet. Vokting er en del av arbeidet, men det dekker på ingen måte alt. Jeg mener begrepet bidrar til å nedtone det spesifikke og aktive arbeidet som faktisk gjøres med én hovedhensikt, å få éa til å hekke i hus, eller ved bosettingen.

Gjennom å starte ut med forundringer over begrepsbruken knyttet til praksisen og endringer i denne, ønsker jeg å rette fokus på de transformasjoner praksisen har gjennomgått i vår nære fortid. Som vi vil se utover i kapitlet og i avhandlingen er disse ganske omfattende. De gjelder ikke kun i kulturforvaltninga, men også i naturforvaltninga. Før jeg går videre med dette, vil jeg gi en gjennomgang av hva man vet om praksisen basert på historiske kilder og nedtegnelser, hva slags type «innskrivelser» praksisen tidligere har inngått i.

Den gamle, *nordlandske* fuglepleie

Det har vært en ambisjon for arbeidet å forsøke å få oversikt over hvordan praksisen har vært innskrevet i tilgjengelige historiske kilder. Målsettingen med dette har ikke først og fremst vært å etablere et opprinnelses- og opphavsfokus, men for å få et grunnlag til å forstå den dramatiske utvikling praksisen har gjennomgått i vår nære fortid. Gjennom dette får jeg også et nøkternt blikk på de «sannheter» om praksisen som er etablert eller i ferd med å etablere seg som følge av revitaliseringen gjennom Fotefar mot Nord prosjektet og verdensarvinnskrivelsen. Intensjonen har vært å kunne gi dette et «skapelses»- eller «tilblivelses»- preg og som en ramme for bedre å kunne forstå hvordan tingene ble som de ble (Asdal m.fl., 1998; Foucault, 1977, 2002 (1969); Haraway, 1989). Noen av disse kildene er skriftlige kilder, kongesagaene, reiseskildringer og arkivmateriale, «innskrivelser» som alle må behandles kritisk. Helgeland var heller ikke navlen i skriftens verden, og først fra 1700-tallet eksisterer det skifteprotokoller og tinglysningsdokumenter som i større grad gir direkte informasjon om praksisens status og

utbredelse i området gjennom fredlysningsdokumenter. Disse protokollene handler i all hovedsak om eiendoms- og næringssspørsmål. Ergo skal man være oppmerksom på at de dreier fokus i visse retninger som ikke nødvendigvis var representative for praksisens rolle i hverdagslivet⁷³. Arkeologiske kilder gir også interessante materielle funn som må sees i sammenheng med andre tilgjengelige kilder. De kan sjelden verifisere utviklingsforløp, men heller stille spørsmål ved eksisterende ideer om hvordan utviklingen kan ha foregått. Spesielt gjennom gravfunn må man anta at de gjenstander man der finner, ikke kun handler om jordisk gods, men at de også kan sees som uttrykk for idemessige og åndelige verdier (Evensen, 2003; Olsen, 1997). Etter hvert som de historiske «innskrivelsene» i praksisen har materialisert seg, har nye spørsmål dukket opp. Ett av disse er om det lar seg gjøre å identifisere et tidsmessig skille for når fuglen var matressurs og når utnyttelsen av egg- og dun ble en handelsvare? Har dun og egg vært like viktige ressurser, og når skjedde dreininga fra egg til dun? Og ikke minst, hva slags kunnskapsperspektiver henviser «den nordlandske fuglepleie» til i disse «innskrivelsene»? Jeg vil bygge dette opp kronologisk, og arbeider meg fram til vår tid og til Helgelandsregionen.

Éa i historiske kilder

Den første kjente, skriftlige kilde som kan ha referanse til dun som handelsvare er i Ottars beretning for kong Alfred fra år 890. Der skriver han at samene betalte skatter til ham i *fugela feðerum*, fuglefjær (Berglund, 2009). Berglund argumenterer for at *fugela feðerum* like gjerne kunne vært dun som fjær, iom at man finner ordet «down» (dun) for første gang omtalt i 1369⁷⁴. Man må kunne anta at det har eksistert en form for etterspørsel etter dun siden dun ble ansett som en nevneverdig skatteressurs i kommunikasjonen med den engelske kongen. Det er også høyst interessant at første gangen dun dukker opp i det historiske kildematerialet, er det med referanse til samene som betaler sine skatter i naturalia, i fuglefjær og dun. Dette er interessant fordi dunsanking og ærfuglørkt vanligvis forstås som en norrøn tradisjon. Man skal derfor være forsiktig med å trekke for bastante slutninger om dette i det lange tidsperspektivet⁷⁵ (Sundsvold, 2011).

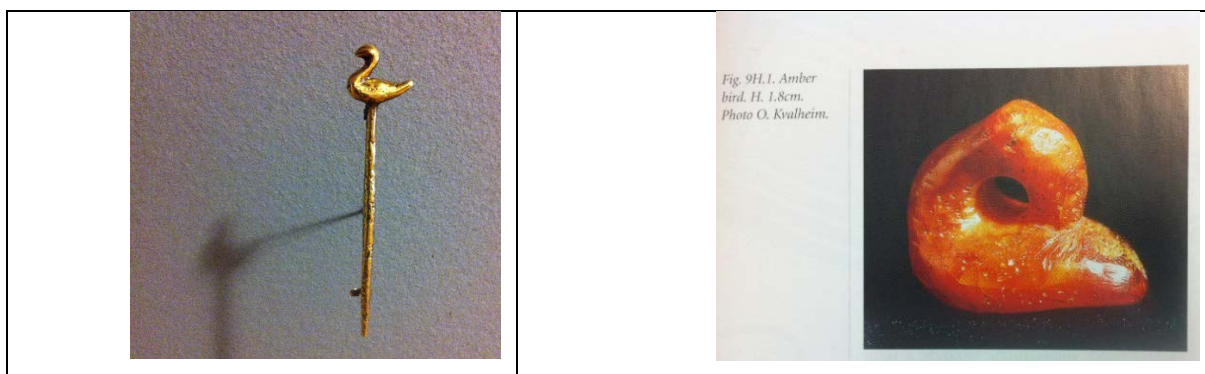
⁷³ Forliksprotokollene gir eksempelvis et helt annet inntak til moralske spørsmål.

⁷⁴ Grunnen til å være kritisk er at det har vært tradisjoner for sanking av fjær fra flere sjøfugler, også knyttet til lundefuglfangsten i fuglefjellene.

⁷⁵ Det er flere henvisninger til samene i de historiske kildene som ville være interessante og som kunne gi nye innfallsvinkler til praksisen (Sundsvold 2011).

Berglund er arkeolog og i sitt pågående forskningsprosjekt foretar hun nye undersøkelser av dun og fjær i eksisterende gravfunn med nye metoder⁷⁶. Hun baserer dette på at dun og fjær inngikk i høystatus gravlegginger i nord i hvert fall fra det 7. århundre, slik som i Osebergfunnet, Norge; Sutton Hoo, England og i Valsgårde, Sverige. Arkeologiske funn tyder på at ærfuglen kan ha hatt en spesiell plass i nordboernes liv allerede før vikingetiden (Berglund *ibid*). Brøgger gir i 1925 en systematisk gjennomgang av til da registrerte arkeologiske funn langs norskekysten fra Viste ved Stavanger til Blomsøy på Helgeland (Brøgger, 1925). Rester av ærfuglskrotter finner man på alle fangstplassene, men han skriver at «det er imidlertid ikke fangsten av denne (ærfuglen) som preger fuglevedingen» (*ibid* s.174). Det er måker, lomvi, lunde og den utdødde geirfuglen. Dette er interessant fordi ærfuglen ansees som et lett jaktbytte. Den er ingen god flyger, og har antakelig vært langt lettere å fange enn mange av de artene som Brøgger finner er mest vanlig i møddingene.

Fra utgravingene på Borg, Vesterålen, som dekker perioden år 800-1000 e.Kr., er det blant mange interessante funn også en liten fuglefigur i rav (Stamsø Munch, Johansen, & Roesdahl, 2003). Man mener den er produsert på stedet, selv om ravet er importert. Den omtales som en svane eller ei gås (Munch 2003), men i lys av ærfuglørktets posisjon og fuglens positur (se bilde nedenfor) er det god grunn til å spørre om ikke dette like gjerne kan forestille ei hekkende é? I Tromsø museums samlinger finnes flere fuglefigurer, blant annet ei nål fra folkevandringstida (6. århundre e.Kr.) som er funnet i ei kvinnegrav på Hagbartholmen i Steigen, Nordland.

Bilde 2: Nål fra Hagbartholmen, Steigen & Ravfigur fra utgravingene på Borg (Foto: O. Kvalheim i Munch 2003).

I Olav den helliges saga som sannsynligvis er nedskrevet i tidsrommet 1220-1235 beskriver Snorre en feide som kong Olav måtte dømme i. Feiden var mellom Grankjel og Hårek

⁷⁶ Berglund ledet utgravningene på Tjøtta/Alstahaug (Berglund, 2007), hun var også en av de som leverte fagrappporter til verdensarvsøknaden. Hun har tatt initiativ til et større interdisiplinært prosjekt ved NTNU «Down over 2000 Years», hvor målsettingen er en systematisk undersøkelse av dun og fjærfunn i eksisterende graver med nye metoder (personlig korrespondanse).

av Tjøtta og handlet om et utvær Grankjel eide, «som det både var sel- og fuglefangst på, eggvær og fiskevær, og det hadde fra gammel tid av ligget til den gården Grankjel eide» (Holtsmark & Seip, 1969):314). Hårek mente han hadde hevd på været, men gjennom kongens forlik fikk Grankjel beholde været. Også i Egils saga, som omhandler Egil Skallegrimssons ætt som kom fra Helgeland, fortelles det at forfedrene hadde egg-vær knyttet til gården Sandnes. Sandnes ligger i dagens Sandnessjøen (Heggstad, 2001).

Fra den italienske adelsmann og sjøfarer, Pietro Quirini, som havarerte på ytre Røst i Lofoten i 1432, har vi følgende beretning (Wold, 2004):

«Om våren kom det utallige villgjess og bygde rede på øya, mange like ved husveggene. Så tamme var de siden de aldri var blitt skremt med noe, at når husfruene gikk til redet, reiste gåsen seg langsomt og lot kvinnene rolig ta de eggene de ville ha, og som de stekte omelett av til oss. Når de gikk, kom gåsen tilbake til redet og la seg til å ruge, og lot seg heller ikke skremme av noe annet. Vi syntes dette var helt eventyrlig, i likhet med mye annet som det vil ta for lang tid å fortelle om.» (Wold 2004 s.186)

Det er sannsynlig at det Quirini kaller «villgjess», ikke er gjess, men ærfugl. Slik vi så i Brünniches avhandling «Eder=fuglens beskrivelse» (1763) så ble ærfuglen omskrevet som en gås fram til Linnés taksonomier i *Systema Naturea*, 1758. Disse «villgjessene» kan med andre ord forstås som ærfugler. Quirini beretter kun om egg, ikke om dun. Samtidig skal det tilføyes at de forliste italienerne dro fra Røst i slutten av mai, altså før dunsankinga starter, i hvert fall i dagens praksis.

I 1599 var kong Christian IV på reise i Finnmark. Han også besøkte Store Tamsøy i Porsangerfjorden, som er kjent for å ha vært Norges største dunvær (Suul, 1992). Under besøket skal kongen ha fattet stor interesse for fuglelivet, ærfuglkoloniene og ederdun i særdeleshet, og gitt befaling om at Tamsøy skulle fredlyses, noe som skjedde i 1651. Slik lyder kongens befaling datert Koldinghuus 11. Martij 1611:

«Wi bede dig oc vilde, at du der udi dit Lehn lader kiøbe oss til bæste nogen fiær oc duun som gode ære, oc kand brugis til Herre-senge, oc det for ringeste kiøb muligt, oc den siden strax til Wor Kiøbstad Kiøbenhavn forsendes. Hvis den derfor udgiftvendis vorder, haffuer du dig til regnskap at lade føre. Dermed skien Woris Villie”. (Suul 1992 s.16 med referanse til Lillienkiolds *Speculum Boreale*, 1698)

Her er altså ederdun blitt eksportert og solgt til kongens ”herreseng” i København. Det verserer slike fortellinger i Vegaøyen også i dag, at ederdunet ble solgt til kongehus og herskapsboliger på kontinentet. De fleste ærfuglrøkterne i Vegaøyen har, på en eller annen måte og på et eller annet tidspunkt, vært involvert i dyneproduksjon til kongelige. Også under åpningsseremonien fikk Dronning Sonja overrakt en gave, ei ederdunsdyne i barnestørrelse til sine barnebarn. På bakgrunn av disse referansene er det forståelig at ederdun har fått «en royal valør» knyttet til seg. Alle disse beskrivelsene har kongelige eller høystatus referanser i seg,

også Quirini var adelsmann. Selv om innskrivelsesteknologiene i tidligere tider tilhørte aristokratiet og presteskaper, og dermed dreier forståelsen av dunsankingspraksisen i visse retninger, hefter disse forestillingene ikke desto mindre ved ederdunet.

I verdensarvinnskrivelsen kobles salg av ederdun til hanseatenes handelsnettverk, hvor dun var et biprodukt i tørrfiskeeksporten. Det pussige er at det finnes ingen spor av ederdun i eksportprotokollene fra Bergen, i hvert fall fram til 1700-tallet⁷⁷ (Nedkvitne, 1975, 1984). Korrespondanse med Nedkvitne bekrefter dette, og han har fremmet mulige hypoteser. Enten kan dette bety at handelen har gått via hjemmemarkedet, eller at nedgangstidene i fiskeriene på 1700-tallet nødvendiggjorde et oppsving i potensielle binæringer. Det siste kan i så fall indikere at selve eksporten av dun først begynte på 1700-tallet. Slik det framgår av kong Christian IVs befaling, så tyder i hvert fall denne på at markedet var rede for ederdun.

Brünniches avhandling om ederfuglen støtter også opp om en slik forståelse (Brünniche, 1763). Brünniche bidrar ikke kun til en avklaring av navnebruken og en beskrivelse av fuglens utseende og adferd, men han beskriver også hvordan ærfuglen benyttes av ulike folk i ulike land (Danmark, Færøyene, Island, Grønland, Skottland, Sverige, Tyskland, Finland osv). Han er forundret over grønlenderens bruk av fuglen, hvor de spiser fuglen, ungene og eggene;

"--men Duunen gaae de forbie og lade ligge urørt, som noget de ey veed at benyttes sig af, heller og finde Fornøyelse i at ustrede den i Veyret." (ibid s.49-50)

Brünniche beskriver også at dun kan tas av døde fugler, men at dunen ikke «modnes» korrekt da. Den mister spenst og kvalitet, og blir mer fettholdig. Det er tydelig i hans beretning at hans holdning er å ta vare på ærfuglen slik man gjør i Nordlandene i Norge, selv om hans beretninger herfra er svært sparsomme. Han viser også til Kong Kristian IVs forordninger som forbilledlige. Slik oppsummerer han sin holdning og det potensial han ser i det han kaller Danmarks «silkeorm», ærfuglen:

⁷⁷ Nedkvitnes hovedfagsoppgave og dr.gradsoppgave henholdsvis, *Handelssjøfarten mellom Norge og England i Høymiddelalderen*, 1975 og *Utenrikshandelen fra det vestafjeldske Norge*, 1984; har mange eksempler på finurlige eksportartikler, dyrehuder, falker og hauker, vadmel, smør, brynestein, gafler, ull, levende hester og bjørn, nøtter, kvaer. Nedkvitne oppgir også noen få vareslag han ikke kjenner betydningen til, «kenecis», «keces» og «frena estrus». Det finnes med andre ord ingen oppteignelser som angår egg og dun.

§ 55 "Mon denne Fugl da ikke med all Ret fortienner den Fred, som vores Hønsalige Konger men i sær Kong Christian den Fierde, af Hønlovlige Ihukommelse har forundet den, ved at forbyde alle og enhver i hans Riger og Lande under deres Friheds Tab at ødelegge nogen af disse Fugle? Mon der ikke ere Søe=Fugle nok, som kunde tiene, og tiene ogsaa til Føde for Strandsidderen, at han jo skal berøve denne Fugl sit, saavel for ham som for os saa nyttige Liv? Mon han ikke vilde indhente langt meere Nytte af Fuglen selv om han lod den beholde sine Æg, eller og, ikkun for en Tiid giemte hos sig nogle, for igjien at give den dem tilbage, om han mueligt herved kunde forøge dens Afkom? Mon det ikke var umagen verd, at tillukke de dumme blandt Grønlænderne, men opmuntre de Fornuftige iblandt samme, til at samle den Duun, som alleene bliver et Rov for Vinden? Giøre vi os saa stor Umage for at oppføde Silke=Ormen, som dog er et fremmed og til vores Jord=Streg uskikket Dyr, søgende derved at oprette nogen tilstrekkelig Silke=Avling i Dannemark, hvor meget meere burde vi sørge for denne Landets egen Fugl, som bedre allene for sit og sines Liv, som yder os aarligen de visseeste Afgifter, naar vi ikkun vilde giøre os Umage for, allene at oppebære samme. Derved skulle vi sandelig oprette en for Dannemark langt ansseligere Ederduns Handel!" Bränniche 1763 s.58-59

Med basis i disse historiske kildene er det neppe grunn til å tvile på at egg og ederdun har vært utnyttet i uminnelige tider, men omfanget av dens viktighet som handelsvare er kanskje mer usikkert enn hva eksponenter for revitaliseringen av tradisjonen vil ha det til, og slik dette også framstilles i verdensarvsøknaden (Naturforvaltning & Miljøverndepartementet, 2003). Det kan imidlertid se ut til at det etter Kristian IVs Nord-Norges reise i 1599 blir en økt bevissthet om ederdunets kvaliteter som potensiell handelsvare. En herlighet verdig bruk i Herre-Senger, sammenlignbar med silkens eksklusive kvaliteter.

I tillegg til disse gamle beskrivelsene gir også Helzen og Helland gode beskrivelser av egg- og dunsankinga slik den har vært praktisert i landsdelen og regionen (Helland, 1907; Heltzen, 1981 (1834)). Disse to vil jeg komme tilbake til i avhandlinga, fordi de gir en klar ide om hva innholdet i den nordlandske fuglepleie har handlet om. Heltzen's «Ranens Beskrivelse» er fra Helgeland. Han skriver:

«Erefuglen – er i sær ej allene almindelig ude i Øerne, men endog paa nogle Steder, hvor den er fredet, i uhyre Mængde forsamlet. — Med sand fornøyelse har jeg seet med hvilken Rolighed Erhunnen har hvilet paa sit Fredede Rede, naar man har nærmet sig det, ja endog fundet den, at udruge sine Æg i Beboernes Vaaningshuuse uden Frygt, da den derimod før, og efter denne Tiid, viser langt større Frygtaktighed.» Helzen 1834 s.94

Helland gir ærfuglen stor plass i sine beskrivelser av dyreliv og jakt i Nordland. Han bygger sine informasjoner på innhentede opplysninger, i hovedsak fra embetspersoner. I Vega anslår han på bakgrunn av informasjoner fra handelsmann og væreier Chr. Kvale, prestegjeldets samlede dunproduksjon til å være ca 118 kg, noe som tilsvarer vel 7000 hekkende fugl. Han oppgir kun Hysvær, Mudvær og Engelsøen som dunvær (samt Lånan og Omnøy som den gang lå under Tjøtta), noe som tyder på et underestimert og med at man vet flere av øyværene i Vegaøyan var aktive dunvær rundt 1900. Helland opplyser også at Søndre Helgeland er den

regionen med desidert størst sanking av dun, med 490 kg av totalt vel 1000 kg i hele Nordlands amt⁷⁸.

Gjennom arbeidet med dette prosjektet, har jeg etter hvert forstått at det har eksistert ulike praksiser knyttet til dunsanking og ærfuglrøkt, ikke bare mellom Island og Norge, men også langt kysten av Norge. Fra Trøndelag og opp til Tromsø-traktene, stelte man for éa og gjorde opp reir og bygde egne hus til den, men fra Nord-Troms og langs Finnmarkskysten var dunsanking mer å forstå som å plukke bær eller rekke/ sanke egg (Schøyen, 1929, 1935, 1937, 1938). I Nord-Troms og Finnmark laget man ikke reir og bygde hus, men gikk runder på holmene for å sanke dunet. Slik foregikk også egg- og dunsankinga på Svalbard, som også var, og fremdeles er, et område med stor ærfuglbestand (Rossnes, 1992). Svalbard var et *terra nullius*, et ingenmannsland, hvor jakt og fangst ble utøvd i stor skala av først og fremst av norske og russiske fangstmenn, men også av fangstfolk fra andre nasjoner. Knyttet til fangsttradisjonen foregikk det også høsting av dun. Egg og dun var en bi-ressurs til fangsten, som var enkel å frakte med seg. Det var først til mølla for å rane reir for egg og dun (Rossnes, 1986, 1992). Selv om mengden av dun fra Svalbard var anseelig, var dette nærmest å forstå som rovdrift og en praksis som har svært lite til felles med det Schøyen omtalte som *den nordlandske fuglepleie*. Det eksisterte med andre ord ulike tradisjoner knyttet til dunsankinga, hvor ærfuglrøktens kjerneområde var kysten av Nordland. Det er kunnskapene om disse forskjellene Schøyen fanger opp gjennom sitt begrep «den nordlandske fuglepleie».

Jeg har valgt å ta med en avisartikkel fra Helgelands Blad, som gir et innblikk i *den nordlandske fuglepleie*. Den er skrevet i 1936, men er ment å skildre arbeidet med ærfuglrøkten slik det foregikk rundt århundreskiftet 1900, altså på det tidspunkt Helland gjorde sine beskrivelser. Artikkelen gir et godt innblikk i livet med ærfuglen i et egg- og dunvær på Helgeland. De fleste aspekter som tas opp i artikkelen gjenspeiler historier jeg har hørt gjennom feltarbeidet i Vegaøyen. Artikkelen fant jeg i Aud Halmøys rapporteringspapirer, og har nok fungert som et referansepunkt for hennes arbeid med éa. Den gir også et bakteppe for mange av de utfordringer dagens ærfuglrøkttere eller fuglevoktere står overfor. Jeg foretar ingen direkte analyse av denne teksten, men vil bruke den som referanse i presentasjonen av dagens arbeid med éa gjennom en sesong i del 4.

⁷⁸ Søndre Helgeland 490 kg, Nordre Helgeland 260 kg, Salten 170 kg, Lofoten og Vesterålen 110 kg, totalt vel 1000 kg dun i Nordlands amt (Helland 1907 s.787).

Når efuglen hekker. Daglig liv på et Helgelandsk eggvær ved hundreårsskiftet.

Når jeg skal fortelle om driften og det årlige pass av et eggvær så blir det slik som forholdet var i årene fra 1885 til 1905. De 20 årene som omspenner dette tidsrom var eggværene på toppen av sin ydeevne. Nu kan vel kanskje driftsmåten skille litt mellom et stort og et lite vær, men i store trekk er den så omtrent ens. Årelang erfaring har lært eggværeieren å benytte sig av de arbeidsmetoder og arbeidsmidler som er de beste.

Når det lir ut i april må de første foranstaltninger gjøres for å sette erfuglreirene i stand. Vinterens stormer og snøvær har jo ramponert på de nokså skrøpelige boliger, som skal tjene til opphold for erfuglen i dens rugetid. Disse boliger, e h u s, som vi kaller dem, er opført av stein eller tre. Under et sterkt snøfall eller under en storm, kan jo et slik hus falle sammen eller rives i stykker og må repareres og oppbygges på ny. Dessuten finnes det også på et eggvær ehus av en annen beskaffenhet. Disse boliger kan, som før nevnt bestå av en hvelvet utbrukt båt eller av et oppbygget lavt skur av tre og dessuten under alle stue – og uthusgulv som ligger i såpass høide over marken at et menneske kan dra seg innunder.

Det var i grunnen noe av det verste arbeide på et eggvær: å gjøre i stand under et slikt gulv. På min fars eggvær var bl.a. hus også et stort naust med en gulvflate av ca. 100 kvadratmeter. Under dette gulv var det hvert år en 50-60 reder som skulle skiftes materiale i. Det var et stort arbeide bare under dette hus, men så hadde også far den glede enkelte år å kunne ha opptil 36 rugende fugler under dette gulv. Og så var det den fordel at under slike gulv og under de hvelvede båter og i skurene var man trygg for plyndring av rovfugl, som i enkelte år kan være en sann plage.

Forøvrig kunde erfuglen finne sin rugeplass på de mest utenkelige steder. En av våre naboer hadde et ildhus med en nokså høg grue. Konen la merke til at den erhun hadde sin spesielle interesse henvendt på dette hus. Fuglen pleier nemlig ta omgivelsene i øiensyn flere dager i forveien, før det endelige valg av boplass avgjøres. Det vil si av de fugler som for første gang skal sette bo. Konen stelte istand et reir i gruen på ildhuset, og efter noen dager forløp var reiret opptatt til gjensidig glede både for fuglen og for konen.

Ehusene var ikke bare med rengjøringen ferdig til innflytting for de losjerende. De måtte også være forsynt med det nødvendige materiale til reir. Som før nevnt brukes dertil tørt, knust tang. For å få dette tang i brukbar stand til det tidspunkt som eggleggingen begynner, må tas affære først i april.

Det tang som i vinterens løp av storm og sjø var revet løst og kastet iland måtte bringes flofritt og spredes utover til tørk. Det trenges jo et ganske betraktelig kvantum til en 7-800 reir, og på de største vær på Helgeland til nesten det dobbelte. Var da været som det ofte kan hende om våren rått og fuktig, blev det rent ille.

Erfuglen tok nemlig ikke hensyn til en slik fatalitet. Hadde man endelig fått tangen såpass tørr at den kunde knuses. Måtte alt annet arbeide innstilles og alt settes inn på å få den knust mens været var høvelig. Knusingen foregikk og foregår fremdeles på særegne måte som det der for 50 a 60 år tilbake bruktes til tresking av korn. For mange av dette blads leses som ikke har sett slikt arbeide utført, skal jeg forsøke å forklare framgangsmåten.

Til treskingen brukes såkalte slogoer. Disse bestod av et sterkt skaft på lengde som et almidelig rivskeft. På dettes ene ende var tilknyttet et stykke tungt tre av form som bakstekjevle. Når så tangen var spredt utover på et flatt berg, tok hver person sin slogo og slo vekselvis på tangen, således at når den ene slogo gikk op, gikk den annen ned, helt mekanisk.

På fars eggvær trengtes så omtrent 150 sekker tang tørt og knust. Disse taugsekkene skulde de skulde så transporteres til og tømmes ut i de enkelte reir, efterat den gamle tang fra forrige år var fjernet, og enhver kan skjønne hvilket arbeide det var for å ha ehusene og reirene i stand i betimelig tid.

Efter at disse foreberedende arbeider var utført – katten i huset fengslet og innsatt i arrest, og buskapen var overflyttet til de øyer hvor sommerhavningen skulde foregå – var allting klar for å ta imot vår- og sommergjestene.

Der kom straks en annen adferdsmåte over menneskene. Alt arbeide skulde foregå så stille som mulig. I sær om morgenen måtte det være absolutt ro over været. De hadde fuglen størst tilbøielighet til å gå på land især hvis det kunde passe slik at der på den tid av døgnet var flo sjø. Kunde det undgås at røk gikk op av skorsteinspipen var det bra. Fuglen var, spesielt i de første dager svært vær. Det gjaldt derfor om ikke på noen måte å skremme fuglen, der i så tilfelle gikk tilsjøs igjen og da var det uvisst hvor den siden vilde søke.

På vår øy var det to naboer, og det var derfor ennmere grunn for, at ikke fuglen hos den ene blev skremt til mulig fordel for den andre. Kappestriden lå der da som nu. Skudd måtte ikke løses innen eggværets grenser.

Den nu så almindelige fredlysing var ende ikke i sving, men det skal sies til samtliges ros, at noen skyting foregikk ikke på et slikt eggvær i månedene april- juni, hverken av kjente eller fremmede. Væreierens ønske i den retning blev i sin almindelighet respektert.

Likå all seilas på hjemsundet var forbudt. Og det var også en sann redsel for fuglen når det gammeldagse råseil blafret for vinden. Derfor tok en hver seiler sitt seil sammen når han kom været på en 300 a 400 meters avstand nær og rodde resten av veien. Nu er det nesten på ethvert eggvær motorlarm og exhaustrøk tett inntil bryggeveggen og resultatet blir derefter.

Den verste gene og den største skade blev utført av rovfuglene – kråke, stormåse og ravn. Annen rovfugl som tyvjo, seing og hubro kunde jo også optrø på skueplassen, men ikke på så radikal måte som de førstenevnte.

Spesielt er stormåsen en røver. Den tar ungene nesten til de er halv voksne og sluker dem hel. Får den ikke livet av dem på annen måte flyr den op med dem og lar dem falle mot jorden, for å få dem såpass bedøvet at den kan sluke dem.

Kråka tar nok også ungene undertiden, men det er spesielt eggene som er dens livrett. Under slik perioder, hvor kråka er særskilt lei, må derfor værpasserne flere ganger i døgnet foreta turer over været for ved eventuelt røveri best mulig å utbedre skaden. Kommer nemlig en erfugl og ikke finner sine egg i reiret er fuglen tapt for det året, iallfall i dette reir.

For å møte faren ved en rovfuglinvasjon, må værpasseren være forsynt med gift. I de første årene brukte far arsenikk, men denne viste seg ikke å være fullt effektiv. Denne gift forårsaker antakelig tørst, og i de fleste tilfeller berget kråka livet så sant den fikk tak i vann. Men for stryknin hjalp nokk ikke dette. Det som var kunsten var å få kråka til å ta i sig giften. Tjyjo og seing var letter å få has på, men kråka var lur. Giften laes som regel ut i egg. Et med gift preparert egg blev så lagt ute i dagen i et dertil innrettet reir. Fikk nu kråka se den åpning i egget hvor giften var ført inn, sa den alltid nei takk. Far limet et stykke papir over åpningen for at innholdet ikke skulde renne ut, men tross for dette hendte det undertiden at fuglens mistanke blev vakt. Den rullet da det forgiftede egg fram og tilbake til åpningen kom i dagen. Dermed takket kråka for sig og gikk heller til et annet reir og forsynte sig.

Denne bruk av gift var også en kostbar affære. Det skulde ikke så ganske liten porsjon til bare for å forgifte et erfuglegg. Far brukte hvert år å kjøpe 19 a 20 gram stryknin. Av denne mengde kunde kanskje forgifte 10 a 20 egg. Prisen på giften var før krigen 40 øre pr. Gram men steg senere til 9 kroner pr. Gram. Da det dertil også i de fleste tilfelle ikke kunde vises noen synderlig nytte av bruken blev dette middel ikke benyttet i noen stor utstrekning.

Derimot brukte far og flere med ham, et annet middel. Når det var kommet egg i et reir, og erfuglen var gått til sjøen, tok far et spisst jernstykke, en bolt f.eks. eller en avbrevet ljà og anbragte på reirets tak med den spisse enden pekende ut over ehusesets åpning. Et sådant dekorert

reir blev ytterst sjelden hjemsøkt av kråka. Men spisst måtte jernstykket være.

Ellers hengt man op døde fugler av og hen utover været, men det er det leie dermot at erfuglen også blir skremt.

Tross disse foranstaltninger måtte værpasseren være stadig på vakt. Natt som dag. Og det hendt også at tofotede skapninger hjemsøkte været. Kråka lot dunen være igjen, men disse tok med sig både eggene og duna.

Ellers var det mange andre ting som gjorde arbeidet besværlig. I regnfulle vårer blev ofte eggene råtnet. Fikk man mistanke om noe slikt måtte eggene undersøkes, og i tilfelle tas og erstattes med nesten utrugede egg, og i mange tilfelle byttes med helt utkomne unger. I motsatt fall kunde erhunnen ruge så lenge at det var en ynke å se når den tilslutt måtte forlate reiret.

Kommen tilhavs med ungene tok stormåsen sin brorpart, og erfuglen ble den som fik minst utbytte av året. Men det som er hovedårsaken til erfuglens minking, er det massemyrderi av fugl ved bruken av rognkallgarn.

Efter 6 døgn forløp efter at fuglen la sitt første egg tar passereren bort 3 og lar den ruge ut 2. Dette er ansett for å være det passende antall. Fuglen greier jo kleint å ta vare på 2, langt mindre på flere, og å frembringe erunger til mat for måse og kråke er ikke lønnsomt.

Reiret tømmes ikke for dun før fuglen har forlatt det. Annet praktiseres aldri på et velpasset eggvær. Jeg har lest om at noen bruker å ta noe dun fra reiret før rugingen er forbi, for derved å tvinge fuglen til å ribbe sig på ny. Jeg tror imidlertid ikke en slik fremgangsmåte er heldig, og mener at det nærmer seg dyreplageri. Når en ser på den mengde dun hver enkelt fugl ribber av sig da er det nesten utenkelig at en dobbel ribbing kan tåles i et enkelt år. Det er en bra husleie for ikke bedre leilighet, og fuglen betaler godt for sig.

Det er visstnok flere mindre vesentlige arbeider på et eggvær årlige drift, men da jeg allerede er blitt nokså langtrukken, skal jeg slutte her. --- S (sic)

Det er en mannsstemme som taler i artikkelen. Blant annet nevnes ikke arbeidet med duna i det hele tatt. Artikkelen underskrives kun med initialen S. Når jeg heretter henviser til artikkelens forfatter så bruker jeg Herr S.

Praksisen har eksistert i et merkverdig landskap hvor man på den ene siden mangler begreper for hva praksisen heter, samtidig viser de historiske kildene at egg- og dunsanking er en gammel praksis som fikk oppmerksomhet både fra vitenskapsfolk, presteskapet og kongelige. Et viktig poeng er at denne oppmerksomheten utenfra også bidro til å skape et marked, både for egg og dun, men kanskje først og fremst for dun, slik Bränniches beretning heller mot. Praksisen har på ingen måte foregått i et vakuum.

2.2 «Stedets herligheter» - fredlyste egg- og dunvær

Jeg skal nå gå over til de kildene som er lokalt forankret, arkivene og tinglysningsdokumenter for gårdene i Vegaøyan. Disse kildene kan si noe om de lange historiske linjene for dunsankingspraksisen lokalt og regionalt, basert på det gamle forvaltningsregimet, fredlysninger. Herr S skriver i avisartikkelen fra 1936, at «den nu så almindelige fredlysning var ende ikke i sving» (sic). En slik ordlyd indikerer at fredlysning kunne forstås som en praksis som ble styrket og mer utbredt i forrige århundre, altså i løpet av 1900-tallet. Som kapitlet vil vise er dette langt fra tilfelle.

Behovet for å undersøke fredlysningene historisk hadde sitt utgangspunkt i det etnografiske arbeidet, hvor fredlysningene dukket opp allerede i de første samtalene og møtene. Aud og jeg hadde hjemme hos henne, før vi dro ut til Halmøyværet. Aud viste fram familiealbum, med bilder fra gamle dager i Halmøyværet, og flere bilder fra Halmøyværet hang i glass og ramme på veggen hjemme i stua sammen med familiebilder. Blant disse bildene var også to innrammede fredlysninger av Halmøyværet, den ene fra 1814 og den andre fra 1858, fredlysninger som henholdsvis hennes tipp-tipp oldefar og oldefar hadde foretatt. Dette ble filmet og dokumentert, men der og da hadde jeg ingen større formening om hva fredlysninger var eller hva de betydde. Min forståelse eller rettere sagt manglende forståelse for de historier Aud fortalte om de gamle fredlysningene av Halmøyværet, ble utfordret allerede i løpet av de første ukene i Halmøyværet. Følgende situasjon belyser dette.

Fredlysning av muldebærland – transformasjoner av naturbruk

Første sesongen i Halmøyværet, 2003, leide jeg et rom i våningshuset på Halmøya. Auds søskenbarn eide dette, mens Aud bodde på brorens brygge. Tanken var at jeg skulle unngå å invadere Auds private sfære totalt. Det viste seg imidlertid fort å være helt absurd å fyre opp to husrom for to individer i et miljø hvor brensel er mangelvare. Dessuten trivdes Aud og jeg godt i hverandres selskap. Rommet i våningshuset ble derfor kun varmet opp noen få ganger, og da mest for å få avveksling, og for å sitte og prate. Dette rommet lå i den delen av huset Jostein og Aud hadde tilbrakt sine barndoms somre, slik at det å oppholde seg der brakte opp mange minner hos dem og prat om gamle dager. Rommet var enkelt innredet med sofa, stoler, bord, matter på golvene og med blondgardiner i vinduene. På veggene var det sparsomt med pynt, men på den ene veggen hang en liten papirbit, gulnet og sammenrullet av lys og elde. Lappen viste seg å være en annonse fra Brønnøysunds Avis, datert 10. juli 1965 hvor det stod:

“Fredlysning av muldebærland:

Følgende eiendommer i Vega Herred
har muldebærland og fredlyses:
SUNDSVOLLBAKKEN, g. nr. 24, br.nr.4;
ÅSGÅRDEN g. nr. 24, br.nr.5;
NEPPSUNDET g. nr.21, br.nr.1
Rettigheten tilfaller grunneierne
og det er forbudt for uvedkommende
å plukke eller fortære multer på stedet.
Overtredelse vil bli anmeldt til politiet.
Gladstad 10. juli 1967.
På vegne av samtlige grunneiere.
Arnljot Sundsvold.”

Arnljot var min fars fetter, og fredlysningen omhandlet Sundsvoll-Bakken, nabogården til Sundsvoll-Gården, hvor jeg vokste opp. Umiddelbart bryter jeg ut i latter. Fredlysninga minnet meg på det absurde muldebærregimet i min barndom. Som unger måtte vi aldri plukke bær på eiendommen til våre nærmeste naboer og slektninger. Til tider var det nok å komme ned fra haugene i feil retning før grandtante stod på trammen og hyttet med staven. I situasjonen var min latter ikke bare en latterliggjøring av forholdene mellom familiene på Sundsvoll, den var også sårende for Aud og Jostein. Det var en upassende latter. Der og da ble ikke dette diskutert. Jeg var flau over den manglende respons latteren fikk. Selvsagt betydde annonsen noe. Den hadde jo hengt på veggen i snart 40 år. Jeg forstod at fredlysninga var et svært viktig budskap for dem, som berørte viktige aspekter ved det å være øyværing og å komme fra Halmøyværet, og fredlysningspraksisen skulle bli et tilbakevendende tema gjennom alle feltarbeidsperiodene.

Situasjonen markerte et tema som pirret dype moralitetskoder, og hvor jeg som «innfødt» og akademiker, stod i fare for å ta ting for gitt. Jeg måtte gå noen runder med meg sjøl og i min egen oppvekst for å finne innganger til å forstå dette. Hvorfor oppfattet jeg som nær nabo dette så annerledes? Hvordan kunne det være så store forskjeller på tilnærmingen til moltene mellom nabogårder, som gårdene på Sundsvoll og Halmøya jo var?

Det jeg husker av mine foreldres forklaringer på molteregimet, var at fra gammelt av så var det ikke lov å plukke molte på annen manns mark hvis eieren hadde inntekter av moltene og med andre ord skattet av dem. Det gjorde de færreste – antakelig ingen - på Vega på 1960-tallet. Samtidig, måtte jeg også erkjenne, at godt nok kunne jeg le av annonsen og tilbakeblikket på moltebærregimet, men ikke desto mindre satt respekten for dette i kroppen. Spesielt gjaldt dette øyan og hensynet til molter, og det var knyttet til *tid*, og særlig var dette knyttet til Søla, fjelløya rett utenfor Sundsvoll. Sølafjellet er kjent som et moltebærsted. Vi (familien) dro aldri til Søla i moltebærsesongen uten at turen var annonsert og avtalt med Sølafolket. Selv som godt voksen sitter dette i kroppen. Da jeg som 30 åring skulle introdusere min nyvidde ektemann for den fantastiske utsikten fra Sølafjellet en godværsdag sent i juli, midt i moltesesongen, så var det med utallige og gjentatte formaninger om å la moltene stå. Det mjuke gressteppet på Sølafjellet var dekket av godt modne molter som i løpet av en dag eller to ville være overmodne, men det kom ikke på tale å plukke bær. Uansett hvor mye bygutten argumenterte for at de kom til å gå til spille; «spilte det ingen rolle» ble han forbløffet formant. Hvis vi møtte Sølafolk, ville jeg ikke bli tatt for å være ute etter moltene deres. En sånn person var ikke jeg.

Gjennom denne ettertanken ble det klart at jeg på ett vis visste hva dette handlet om. Måten man håndterte moltene på var et symbol på relasjonen mellom naboer, på verdigheten i denne relasjonen. Det omfattet en moralitet som sitter i kroppen i disse landskapene til visse tider av året. Godt nok var denne moraliteten dypt forankret i meg, men latteren viste at jeg ikke anerkjente den⁷⁹.

Å vokse opp på ytre Helgeland på 60- og 70- tallet betydde å være innlemmet i spenninger mellom gammel sedvane og nye ideer om hvordan man skulle forholde seg til og bruke naturen og naturomgivelsene. Billedlig sett var det som å stå med en fot i middelalderen og en fot i moderniteten. Det var også i disse tiårene at lovgivningen tok nye former og nye forvaltningsområder vokste fram. Fredlysningene ble en inngang til et helt nytt perspektiv på mitt eget hjemdistrikts historie, som gjorde meg målløs av forundring over min egen ignoranse

⁷⁹ Se også Marianne Liens studie fra Finnmark, hvor hun oppdaget etniske distinksjoner knyttet til om man kunne selge eller ikke selge molter. Jeg tror imidlertid i lys av dette kapitlet at hennes studie kunne vært tatt noen steg videre – hvem som identifiserte seg med statens forordninger og ikke. Se også Lien i Lien, Lidén & Vike 2001.

og uvitenhet. Dette handler ikke minst om at jeg, i likhet med mange andre vegværing, var sluset inn i de moderniseringsprosesser som bidro til å kutte forbindelsene til disse historiene.

Fredlysning – det gamle forvaltningsregimet

Fredlysningene som hang i glass og ramme på veggen i Auds stue i Slettbakken var tinglyst av hennes oldefar, Benjamin Nielssen, i 1858 og hennes tipp-tipp oldefar, Christopher Povelsen, i 1814. Slik er ordlyden i fredlysningen fra 1814⁸⁰:

“Paa min paaboende Gaard Holmøen beliggende i Wegøe Prestegjeld er det ikke sjelden, at jeg har måttet fornemme, at såvel Reisende, som Omkringboende have fornærmet mig, med at skyde Kobbe og Otter, sanke Æg og Dun, samt grave Mark og tage Skjel ved mit Land, uden min Tilladelse. Da saadan Forurettelse ei alene er lovstridig, men og til stor Skade for mig, som betaler store Afgifter for Gaarden, saa er det jeg herved fredlyser alle til Gaarden Holmøen underliggende Holmer og Skjær, og især de saakaldte Fugelværet og Ahl- Flæsen, og advarer enhver at holde sig fra al Slags Skytterie, Æg- og Dun-Samling, samt at tage Mark og Skjæl paa mit Land uden min Tilladelse, om de ikke vil forfalde i den Straf, som norsk Lov dicterer for dem, der overtræder et lovlig Forbud og Fredlysning.

Sømnes Tingstæd d: 27 Septbr 1814. Christopher Povelsen”

Lest på tinget for Brønnøy prestegjeld den 27. september 1814

Rett utskrift. Trondheim den 11. august 1949, Anders Godal statsarkivar (sic)

Ordlyden i fredlysninga fra 1814 belyser på en interessant måte flere forhold ved områdets historie og ved etablerte prinsipp i dagens naturforvaltning. Gjennom en tinglyst fredlysning kunne Christopher Povelsen begrense andres adgang og ferdsel til sin gårds utmarker. Han henviser til at både naboer, «omkringboende», så vel som «reisende», har fornærmet ham gjennom å forsyne seg av navngitte ressurser som ligger under hans gård. Det fredlysningen viser er at Christoper Povelsen kunne fremsette krav om ferdselsforbud, som enkeltindivid og med loven i hånd. I dag er det kun staten som kan regulere adgangen til utmark og naturområder, blant annet gjennom naturvernloven. Dette indikerer en ganske annen forståelse av utmarkspraksiser enn slik Friluftsløvsloven av 1957 henviser til at allemannsretten er tuftet på eldgammel sedvane om fri ferdsel i utmark.

Et annet interessant forhold, er at Christopher Povelsen kunne fredlyse gården som leilending. Han betegner seg som «påboende» sin gård, samtidig som han benytter betegnelsen «mit Land» to ganger, som han legitimerer gjennom at han betaler «store Afgifter for Gaarden», altså skatt og leie av jorda. I 1814 var Christopher Povelsen å regne som bykselmann eller leilending, i likhet med det store flertall av bønder på Helgeland og på Vega. I 1801 er det kun 2 sjøleiere på Vega (se vedlegg 1). Først på midten av 1800 tallet begynner antallet sjøleiere å stige, sjøl om det etter 1750 allerede ble gitt adgang for leilendinger som satt på statens grunn til

⁸⁰ Ordlyden i de to fredlysningene er ganske like.

å kjøpe gårdene for en rimelig pris ((Wika, 1961, s. 126). Wika mener dette henger sammen med at leietiden var fastsatt til livstid for brukeren og hans kone i følge Chr. IVs lov, og dermed kunne ingen drives fra bruket uten lov og dom. I følge Wika var også avgiftene leilendingene betalte svært rimelige i forhold til å eie. Det som også skal understrekes er at både jaktrettigheter & egg- og dunsanking var rentebærende enheter ved gårdene, som betyr at de bidro til å bestemme skattleggingen av gården (Soot-Ryen, 1941 (1939)). Fredlysningen reiser kritiske spørsmål til etablerte forestillinger skapt av eksisterende litteratur om sosiale klasseskiller i nessekongeveldet langs kysten av Nord-Norge. Wold (1985) gir et klart bilde av hvor prisgitt Lånanfolket var «proprietary Bråttkåff» på Tjøtta i sitt virke, gjennom at de ikke var sjøleiere, Evert Nilsen (f.1821/d.1905) fra Lånan var «gaardmand og leilending» (ibid s.94). Det er imidlertid ingen grunn til å ta for gitt at man hadde spesielt dårlige kår som leilending på Helgeland på 1800-tallet. Både husmenn, leilendinger og strandsittere i Nord-Norge hadde langt større frihet og råderett over egen arbeidskraft og tid enn tilfellet var på Østlandet (K. Hansen, 1996). Hansen mener dette har sammenheng med at fisket var hovedbeskjeftigelse i den nordnorske kystkulturen, og han hevder at i mange tilfeller spilte det liten rolle hvilken klasses tilhørighet en person hadde. «Det var ferdigheter, gjerne på havet, som skilte folk, ikke hvilken stand de tilhørte»⁸¹ (Ibid 1996 s.271). Schøyen henviser også til dette og poengterer at egg- og dunværsdriften ikke ensidig må sees som et aspekt ved nessekongenes utbytting av jordløse fiskarbønder, men heller som kunnskaper ærfuglrøkterne hadde ervervet seg gjennom sitt virke (Schøyen, 1935). Hansens avhandling fra Helgeland, er en av de få undersøkelsene som er gjort av forholdene til husmenn (med og uten jord) og strandsittere i Nord-Norge. Hansens studie er knyttet til ett av de største jordegodsene i Nord-Norge, Tjøttagodset, hvor blant annet Brodkorb-familien styrte fram til 1917 da godset var konkurs. Mange av værene i Vegaøyen lå under Brodkorb-godsets eiendommer. For å forklare hvorfor «de jordløse» på Helgeland og Nord-Norge gjerne blir fortolket som tilsvarende husmenn på Østlandet, viser Hansen til sammenhengen mellom klassekamp og nasjonsbygging. Han refererer også til Kjeldstadli som skriver om en av arbeiderklassens store historikere, Halvdan Koht:

«I historieskrivingen og i det allmenne samfunnssystemet sitt søkte han å forene det nasjonale synspunktet – som jo stod i motstrid til hverandre. Resultatet ble en spesiell formel for den historiske utviklingen i Norge: Klassekamp er et historisk redskap for å styrke og utvide basis for den nasjonale enheten. Klassekamp er et vesentlig ledd i den nasjonale utviklingen. Gjennom klassekampen tilkjemper

⁸¹ «I Tjøtta fant vi ikke alltid et klart skille mellom begrepene husmann, husmann med jord, husmann uten jord og strandsitter. Vi har vist eksempler på at personer som ikke hadde arbeidsplikt og som satt på særskilte matrikulerte bruk, også var betegnet som husmenn og betegnet seg selv som husmenn, selv om de i realiteten var bykselmenn. En av årsakene i denne begrepsforvirringen er unøyaktigheter i folketellingene som igjen er forårsaket av at klasseskillene i området ikke var så markert. I mange tilfelle spilte det liten rolle hvilken klasses tilhørighet en person hadde. Det var ferdigheter, gjerne på havet, som skilte folk, ikke hvilken stand de tilhørte». (Hansen 1996 s.271)

nye klasser og lag seg plass i nasjonen og blir integrert i den. Slik blir nasjonen mer fullstendig. Samtidig er også det nasjonale en hjelp for de de undertrykte klassenes sosiale reisning» Kjeldstadli, referert i Hansen ibid s.23

Hansen er inne på sentrale sosiale dynamikker og verdiorienteringer i nasjonsbyggingen og utvikling av velferdsstaten, som jeg mener også kan bidra til å kaste lys over den noe lettvinde måten utværene kom til å bli «elendighetsbeskrevet», og som legitimerer statens engasjement i fraflyttingsprosessene. De gamle fredlysningene viser at også leilendinger hadde juridiske rettigheter knyttet til bruken og råderetten over eiendommen og dens underliggende herligheter.

Omfanget av egg- og dunværsdrift

Da jeg ble kjent med fredlysningenes betydning gjennom Auds gamle dokumenter, var et nærliggende spørsmål i hvor stort omfang fredlysningene hadde vært praktiser. Var dette spesifikt for Halmøy, Vegaøyen eller hva slags omfang hadde fenomenet fredlysning? Det finnes lite eksisterende litteratur som kan belyse dette, men to undersøkelser finnes, en fra Nordland anno 1986 og en fra Troms anno 1941 (Misund, 1986; Soot-Ryen, 1941 (1939)). Undersøkelsene har forskjellig karakter. Det er både en krig og 40 etterkrigsår mellom dem, og de er skrevet i ganske forskjellige kontekster. Misunds undersøkelse er en seminaroppgave i natur- og miljøvern fra Telemark distriktshøyskole og kom i stand på grunn av en revisjon av jaktloven i 1981-82 da fredlysningsinstituttet falt bort. I rapporten bruker Misund fredlysningene som dokumentasjon på det antatte omfanget av praksisen, men gir ingen inntak til hvordan man skal forstå fredlysningene som fenomen. Soot-Ryens studie fra Troms omhandler ikke kun egg- og dunværene, men er også en kartlegging av sjøfuglbestanden. Hans kartlegging bygger i hovedsak på intervjuer og feltarbeidsmateriale, men han bruker ikke fredlysningene som basis for sine tellinger. Han gir derimot en gjennomgang av lovgivningens historie når det gjelder egg- og dunværene, samt ærfuglfredningene. Til tross for sine forskjeller og ulike begrensninger, viser disse undersøkelsene et overraskende stort omfang av egg- og dunsankingspraksisen i de to fylkene i vår nære fortid.

Misunds rapport viser at fra slutten av 1700-tallet og fram til 1980 finner hun 187 fredlyste egg- og dunvær i Nordland, men antar at tallet er høyere på grunn av de metoder hun benytter. Hun kartlegger også «egg- og dunvær» og «dunvær som ikke har vært fredlyste», og finner at det har vært totalt 206 egg- og dunvær/dunvær i Nordland fylke. Av disse utnyttet pr.

1986 109 som egg- og dunvær og 43 som dunvær, totalt 152⁸². I Soot- Ryens studie *Egg- og Dunvær i Troms Fylke (1941)* oppgir han antallet egg- og dunvær i Troms fylke til å være 106.

206 egg- og dunvær i Nordland fylke og 106 egg- og dunvær i Troms fylke, tilsier at egg- og dunsanking har vært en ganske omfattende praksis i denne delen av landet. Det er også overraskende å se fra Misunds studie *at så mange som 152 egg- og dunvær/ dunvær var i drift på midten av 1980- tallet i Nordland fylke*. Omtrent 15 år seinere, når Vegaøyen nomineres til verdensarv, er situasjonen en ganske annen, hvor en håndfull øyværing i Vegaøyen omtrent var de som holdt liv i praksisen. Det er ikke mindre enn forbløffende å se hvor raskt en så omfattende praksis er blitt borte. Egg- og dunsankinga er nærmest radert ut både fra folkeminnet og som praksis på noen få tiår.

Misund beskriver en meget omfattende praksis, hvor Vega, Brønnøy, Lurøy, Træna, Meløy, Gildeskål, Bodø, Steigen, Hamarøy, Lødingen, Øksnes er kommuner med det største antallet egg- og dunvær. Den eldste fredlysningen hun finner er fra Sørvær i Vega kommune (1795), og den siste fra Lødingen – Svinøya (1978), et spenn på 183 år. Videre skriver hun at det kan synes som om fredlysningspraksisen er mer benyttet på Helgeland enn lengre nord i fylket.

Fredlysninger i Vega og i Vegaøyen

Misunds rapport gir også en oversikt over fredlyste egg- og dunvær i Vega kommune og denne oversikten ble også brukt som dokumentasjon av egg- og dunværdriften i verdensarvsøknaden (DN 2003 s.38):

Property	Preserved	Utilized now
Muddvær	1832	x
Halmøy	1876	x
Bremstein/Bremsteinvær	1836	
Søla	1890	
Hysværøyen I	1891	x
Hysværøyen II	1834	x
Omnøy	1854	
Lisøy	1855	
Nautøy	1854	
Skogsholmen	1853	
Kilvær	1812	
Sørvær	1795	
Lånan	1919	x
Flovær	1812	x
Indre & Ytre Flesen	1975	

Figur 5. Oversikt over fredlysninger som ble referert i søknadsdokumentet (DN 2003:38)

⁸² Misund skiller mellom 1) fredlyste egg og dunvær, 2) fredlyste dunvær, 3) ikke-fredlyste dunvær og 4) ikke-fredlyste egg- og dunvær, hvor tallene er henholdsvis 75 – 27 – 34 – 16 pr. 1986. Jeg har summert disse i teksten (152).

Misund finner at 15 egg- og dunvær har vært fredlyste i Vega kommune. 6 av disse var i drift i 1986. I rapporten beskriver hun også Skjærvær, Bukkøy og Tåvær som aktive egg- og dunvær, uten at hun finner at disse har vært fredlyste. Dette skulle tilsi at i 1986 var 9 egg og dunvær/ dunvær i drift i Vega kommune. Misund oppgir også at flere av værene har vært fredlyst flere ganger, men at hun kun teller den siste gjeldende fredlysning. Hun viser heller ingen nysgjerrighet for hvordan fredlysningen kan forstås som historisk fenomen. Jeg bestemte meg derfor å gjøre en egen kartlegging av fredlysningspraksisen i Vegaøyen basert på gjennomgang av pantebøkene for Helgeland og Søndre Helgeland for perioden 1700- 1900⁸³.

For Helgeland sorenskriveri går panteregisteret tilbake til 1700 (Se vedlegg 2). Ikke overraskende ser en fra oversikten nedenfor at det er snakk om langt flere fredlysninger enn det Misunds studie viser og at de går lenger tilbake i tid enn til 1795. Tabellen er framstilt kronologisk, og jeg har valgt å skille mellom 1700- og 1800- tallet.

Gård	1700-tallet	1800 tallet
Rørøen	1749	
Igerøen– Thoersøen	1749	
Engelsøen	1749	
Hestvigen – Dybingen og Witho	1755	
Grimløen	1755	1835
Holand	1756	1855
Sørvær	1792 1795	
Skogsholmen		1801 1853
Bremstein		1807 1836
Flovær		1812
Kiilvær		1812
Omenøen		1812 1854
Hysvær		1815 1834 1855 1891
Halmøen		1814 1858 1876
Kjul		1827
Sølen		1828
Mudvær		1832
Skålvær		1848

⁸³ Jeg måtte avgrense og startet ut med å undersøke pantebøkene for Helgeland for 1800 tallet. Da jeg startet arbeidet i 2006 så var pantebøkene for Helgeland kun tilgjengelige ved statsarkivet i Trondheim. I dag er alle pantebøkene digitalisert og gjort tilgjengelige på nettet, gjennom Digitalarkivet, og dette har gitt meg mulighet til også å undersøke 1700 tallet. Men dette er tidkrevende arbeid, og krever også en kompetanse jeg ikke innehar, lese gotisk håndskrift, arkivforståelse osv. Jeg har fått god hjelp både fra statsarkivene både i Trondheim og Tromsø, og ikke minst fra Per Sparboe som har transkribert det materialet som ikke fantes i transkribert form i arkivene.

Sundsvold		1848
Ylvingen		1848
Nøtøen		1854
Lisøen		1855
Eidem		1858
	23	8
	23	34

Figur 6: Fredlysninger i Vega og Vegaøyane perioden fra 1700-1900

Oversikten viser at det har vært foretatt 34 fredlysninger fordelt på 23 gårder eller vær i Vega og Vegaøyane i løpet av 1700- og 1800-tallet. Fredlysningene omfatter ikke kun de steder vi i dag omtaler som egg- og dunvær, altså de ytterste værene i skjærgården, men også gårder på hovedøya, Vega. Enkelte av disse fredlysningene omfatter også flere underbruk av hovedgården, ergo er antallet juridiske dokumenter høyere. Andre gårder på Vega, som man finner har vært fredlyst, er Rørøen (1749), Igerøyen (1749), Hestevigen med Dybingen og Witho (1755), Grimsøen (1755) og Hoeland (1756), Kjøl (1827), Sundsvold (1848), Ylvingen (1848) og Eidem (1858). Alle disse fredlysningene er foretatt av oppsitterne, eller av flere oppsittere i fellesskap. Det de ellers har felles er at disse gårdene har øyer, holmer og skjær under sin eiendom, men ikke alle fredlysningene retter seg mot disse⁸⁴. Som det klart skulle framgå av denne oversikten, og som fredlysningene fra Halmøyværet også viste, er fredlysningspraksisen langt mer omfattende enn det som kommer fram med henvisning til egg- og dunværene.

De første fredlysninger fra Vega finner vi fra 1749. Fredlysningene gjelder Engelsøen og Rørøen samt Igerøyen. Alle disse øyene ligger nært hovedøya Vega. Jeg siterer⁸⁵ (sic):

Welædle og welviise H. Sorenskriver!

Under min i Gaarden Engels-øen i Wægens fierding, tilbøxlende og brugende Jordepart, ligger nogle smaa Øer og Holmer, hvor udj jeg deels haver Høe til mine Creaturer, deels kunde tilforne have fundet Fugle-Æg; men nu ey nødt noget af deelene, i henseende til baade inden og uden Fierdings Folk der stedse bruger, naar deres Vey falder, at gaae derop, og mueligens om de saae et Æg, det borttager, hvor til de synes at have Frihed, siden samme Øer ey ere Freedlyste; Thi skier da welædled Hr Sorenskriver min ydmyg begiæring, hand inden Rættten, de under min tilbøxlende Gaardepart beliggende Øer vilde freedlyse, og samme mig give beskrevet; Jeg forbliver med største estime welædle og welviise Hr Sorenskrivers ydmygste Tiener. Engelsøen den 10de Maj 1749. Ole O:I:S: Johansen Engelsøens Nafn.

Igjen ser vi at en leilendingen bruker fredlysningen til å verne om ressurser han mener ligger til gårdens herligheter, og i dette tilfellet handler det om fugleegg. Ole Johansen Engelsøen brukte bumerke; O:I:S, som betyr at han sannsynligvis ikke var skrivekyndig.

De andre to fredlysninger fra 1749 i Vega er imidlertid gjort av jordeieren og gjelder Igerøy og Rørøy.

Under Gaarden Igerøen i Wægens fierding, ligger en stoer Øe ved Nafn Thoers-øen; Og som Opsidderne paa Gaarden har den Forhaapning, at om samme Øe blev Freedlyst, der da med Tiiden kunde

⁸⁴ Dette går også igjen i fredlysninger fra andre kommuner og distrikter.

⁸⁵ Også transkribert av Per Einar Sparboe.

blive Fugell, hvor af de nu indtet nyder, formedelst Fremmede, som der udj fornærmer dem; Ligesaa beklager de at lide Skade af adskillige udj samme Øe, ved det, der visse Aar, skal voxse frem temmelig deel Muultebær, som af uvedkommende bliver dem fratagen; Saa jeg ved dette vil have enhver advaret, de iche her effter tilføyer Igerøens Opsiddere, der allene til samme Øe er berettiget, nogen Skade enten ved Duun, Æg, eller Muldebær, men fraholder sig Øen i saa fald; Dette beder jeg ydmygst velædle Hr Sorenskriver for Rættens ville behage, at gjøre bekiendt, og mig paategnet, ved Leilighed tilbage sende; Jeg forbliver velædle Hr Sorenskriver med øvrige Rættens Betienter Deris ærbødigste Tienner.
Rørøen den 21. April 1749 Nicolaj Pedersøn (sic, men min kursivering)

”I samme farten” fredlyser Nicolaj Pedersøn også Rørøy- øyene,

”da her tilforne har været endeel saa vel Æderfugler, som Maaser, hvilke nu snart ganske er bortskyet formedelst Fuglene, for adskillige fremmede og Øerne uvedkommende, iche har nødt Freed paa sit Reede...”. (sic)

Nicolaj Pedersøn var en av de store jordeierne på Vega på denne tiden, og han fredlyser også på vegne av sine oppsittere⁸⁶. Denne fredlysningen fra Igerøy er interessant også fordi her fredlyses et område med tanke på at det skal kunne bli et godt egg- og dunvald: *’som Opsidderne paa Gaarden har den Forhaapning, at om samme Øe blev Freedlyst, der da med Tiiden kunde blive Fugell’*. Om Thorsøy ble en suksess, forteller denne historien intet om, men fredlysningens ordlyd viser at det eksisterte en bevissthet om at egg- og dunværsdrift var noe som lot seg bygge opp og utvikle. Jeg skal kommet tilbake til dette i del 4 i forhold til den skepsis Aud møtte fra tradisjonsbærerne om å bygge opp et nedlagt dunvær. Denne fredlysninga viser at domestiseringsaspektene var en del av den gamle tradisjonen med å røkte ærfugl.

Pantebøkene for Søndre Helgeland går ikke lenger tilbake enn til 1700, og det reiser spørsmål om fredlysningene kan spores lenger tilbake i tid i denne regionen. I 1729 dukker de første fredlysninger opp⁸⁷. Den ene gjelder en eiendom lenger nord på Helgeland, behandlet i Rødøe Sommerting d. 30. Juni 1730.

Som jeg ved min Ankomst her til Gaarden Stegen har befunden de Gaarden tilliggende Øer aldels ruinerede, og til at faae dem i nogen stand igien, er høyt nødig, at lade gjøre bekiendt, at de, som har været saa modvillige at legge Haand derpaa, sig derfra fremdeelis enholder: (----) At herved paa Nyt freedlysis de Stegens Gaard tilliggende Engel- og Vals-vær, med deris Øer, Skiær og Grunder, saa at Ingen understaar sig der, paa Fugel, Æg, dun eller Vejde at gjøre nogen forfang, ligesaa lidt og udj samme Værs Øer, Qvæg eller Creaturer at hensætte, Høe der at slaee; saa og sig selv der at lade befinde, med mindre mand skal tvingis til at begiegne dem saaledis, som Lov og Ret gies Anledning til. Stegen d. 15te December 1729 Thomas Bredall. (Helgeland sorenskriveri Pantebok 2C 01 1729-1751). (sic)

Det er flere forhold som umiddelbart er slående ved denne første skriftlige fredlysningen fra Helgeland. *’At herved paa Nyt freedlysis’* kan vanskelig forstås annerledes enn at dette har vært

⁸⁶ Om dette førte til en økt skattelegging av oppsittergårdene framgår ikke, men at han betrakter leilendingsgårdene som sine eiendommer framgår også av en tinglyst advarsel (i samme tingslysningsrunde) til oppsitterne i Velfjorden, på fastlandet, som ikke skjøtter skogen ved gårdene godt. De leier den ut eller lar folk ta bark og never av trærne slik at skogen forringes. Dette kan kanskje forstås som et uttrykk for at han ønsker å kunne øke verdien på eiendommene og ergo beskatningen gjennom fredlysningene.

⁸⁷ Fra 1729 finner man også fredlysning av Åsvær utenfor Dønna.

en praksis forut for dokumentasjon gjennom de skriftlige kildene. Dette taler for at vi har å gjøre med en svært gammel forvaltningspraksis, en sedvanep praksis som kan ha vært basert på landskapslovene. Helgeland hørte i så måte under Frostatingslovens juridiske område.

Hellige selvær og fredlyste egg- og dunvær

Brøgger, 1925, gir i sin bok «Veid og vær» noen innspill som indikerer at fredlysningene tilhører et eldgammelt forvaltningsregime. Han knytter vær-begrepet etymologisk til veidesamfunnet, i tråd med Falk og Torps etymologiske undersøkelser, *vær - norsk = fangststed ved kysten*⁸⁸ (Brøgger, 1925). Han ser kysten som et sesongbetont fangststed, som han mener innebærer at man har vekslet mellom boplasser på innlandet og ved kysten for å utnytte ressursene maksimalt. Vær-begrepet er med andre ord eldgammelt og knytter seg til bosettingshistorien og til overganger fra jeger/sanker samfunn til pastoralisme og til sedentær praksis, fast bosetting. Brøgger underbygger sin analyse blant annet med referanser til fredlysning av selvær, slik den er beskrevet i de gamle lovbøkene;

'Selværene var beskyttet av loven i begge de gamle lovbøkene. Bestemmelsene her har karakteren av å være meget gamle. Når de er kodifisert i Frostatingsloven i 11te årh., betyr det at det er gammel hevd, sannsynligvis helt fra eldre jernalder. F.(Frostatingsloven) er på dette punkt eldst og fyldest hva selvær og fangst angår. Den inneholder tilogmed *fredningsbestemmelser* som er av en ganske enestående karakter, og som ytterligere innskjerper fornemmelsen av at det hele har meget gamle røtter.' Brøgger 1925:140

I Frostatingslovens kapittel XIV; under landsleigebolken og tjuvebolken, heter det om selværene:

'Så er fastsett om folks selvær at når det er tre veker til jonsmesse og seks veker til jul, då er alle selvær heilage, slik at ingen mann då skal fara i andres selvær utan løyve. Men om nokon vert funnen i ein manns selvær i dei vekene og han tek sel, då er han like mykje tjuv der (for stuld) i buret åt ein mann. Men dess imellom då hegne dei om sine selvær som menn hegnar om eignene sine på land, med lovkjevle, men den som fer dit etter det, må bøta ransbot til kongen og landåmsbot rekna i sølv til eigaren, og gjeva frå seg alle selane som han tok i været til den andre⁸⁹. (Frostatingslova, Hagland og Sandnes, 1994:207)

Sitatet viser til en *tidsbestemt* helliggjøring av selværene, som først og fremst retter seg mot

⁸⁸ Vær (norsk = fangststed ved kysten) oldn. ver, ----Det nht. ord stammer som femin. Fra oht. Werī "vern, beskyttelse", hvortil svarer ofris. Wiri, mnt. Were, f.(holl. Weer) i s.bet., verbalsubst. til germ. *warjan: se verge. Betydningen "fangststed" udgaar saaledes fra "afstengende fangstindretning" Falk og Torp, 2006 (1903-06). I tillegg til det etymologiske gjør Brøgger en studie av alle kjente arkeologiske funn langs kysten anno 1925, for å undersøke hva slags informasjon disse sammen kan gi om kystens forhistorie.

⁸⁹ I Frostatingslova skilles det mellom stuld og ran. Stuld er tjuveri som foregår i det skjulte, til forskjell fra ran som foregår i åpen konfrontasjon. Brøgger bruker ransbaugen/ ransboten som indikasjon at bestemmelsen er av førkristen opprinnelse. I korrespondanse med Lars Ivar Hansen, så påpeker han at «ransbaug» er en bot som skal betales til kongen for å ha forgrepet seg på andres ressurser. «Baug» som opprinnelig betød «ring» ble brukt om bøter. Ransbaugen blir brukt i samband med selvær i Frostatingsloven, men ikke i Gulatingsloven, noe Hansen mener trolig reflekterer et tidligere rettstadium, der det i Gulatingsloven kun var snakk om kompensasjon til eieren/ rettighetshaveren. I Frostatingsloven så påpekes det ransbaug til kongen, og landnåm til eieren. Se også Lars Ivar Hansens artikkel her om ransbaugen for kval på ytre Kvaløya i 1780- årene (L. I. Hansen, 2008).

et ferdselsforbud til det fredede området, hvis dette ikke er klarert med eieren. I teksten over, nevnes ikke fredlysning spesifikt, men fredlysning refereres til i flere deler av Frostatingloven⁹⁰, blant annet en paragraf om hvordan fredlysningene skal skje for å være gyldige:

«Om ein mann fredlyser holt eller hage eller veidestader, då skal han gjera det ved kyrkja eller på tinget der jorda ligg. Og den fredlysninga skal standa i dei tolv neste månadene, om det er eigaren eller ombodsmannen hans som fredlyser.» Ibid s.194.

I motsetning til de gjengse oppfatninger om vikingenes væremåte koblet til krig, plyndringer og æresdrap, hevder flere forfattere at fred var et nøkkelbegrep i det norrøne samfunnet ((Grønbech, 1955 (1909-12); Heber, 1933; Steinsland, 2005). Fred var noe langt mer enn fraværet av krig. Fred («*fridr*») hadde med en grunnleggende æreskode eller æresfølelse å gjøre, som blir koblet til forholdet mellom fri (frie menn), og sees som en grunnstemning i forholdet mellom frender. Grønbech hevder at enhver begivenhet tar stilling til freden:

«Sådan er den «fred» som i gamle dager forband frænderne med hinanden: en kærlighed, der kun lader sig karakterisere som «enfølelse», så dypt liggende at hverken sympati eller antipati, eller overhovedet nogen af døgnets stemninger kan fremkalde nogen ebbe eller flod i den» Grønbech 1955 s.50.

Heber har gjort en kombinert rettshistorisk og kulturhistorisk analyse med basis i rettsprinsippene i de gamle landskapslovene, med hovedvekt på Gulatingsloven⁹¹ (Heber, 1933). Han vektlegger også viktigheten av å forstå fredsbegrepet som noe hellig, men han mener at den fred Grønbech skisserer var fred innenfor slekten, ætten. Utenfor slekten måtte freden uttrykkelig avtales⁹². Hadde man ikke avtalt fred så kunne man forvente seg hva som helst, og dette kan også forklare den brutalitet som vikingene viste utenfor lovens og moralkodeksens område, hvor angrepet på Lindisfarne kloster kanskje er av de beste dokumenterte (Colgrave, 1940). Heber mener at fred mellom granner var den første fred som var gjenstand for avtale, og det eldste rettsprinsipp man finner i den norrøne samfunnsorden er fredlysning:

«Aller eldst av rettsregler i vårt samfund er derfor de avtaler, hvorefter veidefolket delte fangstfeltene mellom sig, og herunder da også reglene om fredlysning, hvorved noen sa fritt for retten å okkupere» (Heber 1933 s.96).

På denne måten kobler Heber fredlysningene til *landnåmet*, retten til å ta land og overgangen mellom jeger- og sankersamfunnene og sedentær bosetting, slik også Brøggers analyse kan forstås.

⁹⁰ Denne henvisningen finnes i kapittel XIII – fyrste landsleigebolek, men kapitlet har også andre paragrafer som refererer til fredlysning; «Om ein mann fredlyser beitemarka si» Ibid s.193; «Om to menn leiger same gard» (Ibid s.195) og «Om grannar» (Frostatinglova 1994 s.196).

⁹¹ Heber var høyesterettsadvokat.

⁹² Selv om Heber ikke selv gir referanser til de enkelte avsnittene i Frostatingloven (han bygger på Gulatingsloven primært), virker det han sier plausibelt i lys av disse.

Hebers poeng at fredlysninga var knyttet til naboer eller granner, er interessant i denne sammenheng. Fredlysningsdokumentene viser nettopp at de var myntet på naboer, folk utenfor øya, været og utenfor slekta, slik Heber hevder. Men man finner også fredlysninger som omhandler regulering av adferden mellom naboer og innenfor slekta på samme vær under ærfuglenes hekketid. I en fredlysning fra Skogsholmen anno 1853 skrives det:

«... hvorpå Opsidderne også ere blevne enige om at Hunde og Katte fra 3. mai til 9. juli ikke maa gaa løse, saa at de ikke forstyrre Fuglene, ligesom Opsidderne i dette Tidsrum ikke må bruge andre end de gamle Veie.» (Pantebok nr. 11 (1853-1857) For Helgeland Sorenskriveri. Fol. 56b No 31. Fredlysning.)

I denne fredlysningen fra Skogsholmen har 4 oppsittere gått sammen om fredlysningen, og den understreker viktigheten av de forholdsregler man måtte ta under den mest sårbare perioden i hekketiden, *varntie*. *Varntie* var tiden da fuglene trakk til land for å finne reirplass, og i denne perioden måtte de ikke forstyrres. Som vi vil se i del 4 er dette er helt i tråd med beskrivelsene av praksisen, om å holde katt og hund i bånd, og å følge forutsigbare, vante bevegelsesmønstre i været, «de gamle Veie».

I lys av min historie om de tidsbestemte ferdselsforbudene under moltebærsesongen, hvor moraliteten var knyttet til verdigheten i relasjonene mellom naboer, er Hebers betraktninger om at freden måtte avtales mellom granner interessante. Det kan høres søkt ut at moralitetskoder som ble skapt for mer enn et millennium siden skulle være relevante i vår tid? Jeg mener at det er grunn til å se dette som en mulighet, i hvert fall slik det har manifestert seg i bruken av utmarksressurser. Lars-Ivar Hansen finner noen av de samme forhold knyttet til utøvelsen av hvalreksten på Kvaløya i Troms (L. I. Hansen, 2008). Hvalreksten har et eget kapittel i Frostatingslova (kap XIV.10. om kvalfunn), og handler om hvordan de ulike partene skal forholde seg når hvaler reker eller «går» på land; hvilke deler og hvilke prioritet finneren og bergere skal ha, og hva landeieren og myndighetene skal ha. Med utgangspunkt i dokumenter fra 1780-årene som angikk tre strandede hvaler på Kvaløya, viser Hansen at både lensmannen og befolkningen agerte nøyaktig etter de gamle bestemmelsene i Frostatingsloven (L. I. Hansen, 2008). Hvalrekst kan også karakteriseres som en utmarksressurs, og dette kan jo tyde på at de gamle landskapslovene på disse «saksområder» nærmest har fungert som sedvanerett for den praktiske bruken av det som kan oppfattes som fellesressurser i kystlandskapene.

Fredlysningene henviser ikke bare til egg- og dunværene. Slik vi så, fredlyste Christopher Povelsen ikke kun egg og dun, han fredlyste alle ressursene som kan forstås som tilhørende utmarka eller allmenningen, kobbe, egg- og dun, oter, fjæremark og skjellsand. Og liknende beskrivelser går igjen i de fleste fredlysninger både fra 17- og 1800 tallet. Ressursene varierer ut fra de ressursfortrinn de enkelte gårder hadde; «multer og andre frukter», «einer og andet

småkjerr», «tang og tare, siil». I artikkelen «Stedets herligheter», argumenterer jeg for at fredlysningen heller kan forstås *som en måte å regulere tilgangen til utmarksressursene på*, de herlighetene som lå under en gård eller en bosetting (Sundsvold, 2010). Et av de spørsmål den omfattende fredlysningspraksiser reiser, er når og hvordan den kom til å bli så nært knyttet til egg- og dunsankinga?

Lovgivningen - Lov om Fredning af Æg og Duunvær samt Edderfugle, av 1842

I Soot-Ryens gjennomgang av lovgivningen hevder han at først i 1842 da en ny lov om «Fredning af Æg og Duunvær samt Edderfugle» trådte i kraft, fikk egg- og dunværene et spesifikt lovregulert vern av egg- og dunsankingsvirksomheten. At dette er et viktig øyeblikk i egg- og dunværsdriften er det neppe tvil om, men det er mye som tyder på at det i alle fall regionalt har eksistert en forståelse om at ærfuglen var en fredet og «hellig» fugl lenge før dette. Vi skal nå se nærmere på denne loven og ikke minst forarbeidene i protokollene fra Stortingsforhandlingene⁹³, et av «de gylne øyeblikk» i ærfuglens vernehistorie.

Saken ble fremmet av Stortingsrepresentanten Blix som var gårdbruker og amtmann for Finnmarken. Hans forslag til «Lov om Forbud mod Edderfugles Ødelæggelse» var i utgangspunktet langt mer radikalt enn det endelige vedtaket⁹⁴. Først redegjør han for viktigheten av handelen med ederdun for Nordlands og Finnmarkens innvånere, og redegjør i detalj for lovgivningen knyttet til fredningsbestemmelser som angår ærfuglen tilbake til reskriptene av 1662⁹⁵ og fram til «dagens» (1842) situasjon. Hans poeng er at det er uklart om de gamle fredningsbestemmelser som gjelder Færøyene og Island også gjelder de nordligste fylker, men påpeker at det eksisterer «en, om enn omstridt, sedvanerett» med hensyn til vern av fuglen. Han skriver⁹⁶:

⁹³ I tillegg til Soot-Ryens presentasjon og Stortingsforhandlingene, har jeg også fått kopier av originaldokumentene fra Stortingsarkivet.

⁹⁴ Saken var behandlet i Senjens og Tromsøes distriktsforsamling i 1841 (Soot-Ryen 1941 s.79).

⁹⁵ I følge Blix er et hovedproblem i lovgivninga at mange av de fredningsbestemmelser som finnes i den gamle lovgivningen gjelder for Island og Færøyene, mens situasjonen for Nordlandene og Finnmarken har vært uavklart: «Allerede Forordningen om Handelen i Finnmarken af 25de April 1702 har saaledes i dens § 25 befalet Søfinnerne at afholde sig «fra Edderfugle-Skytteri i deres Værpe- og Ligge- Tid» og tilføiet: «Men Nordlands- og Hjemfarerne maa i ingen Tid bruge noget Skytteri enten paa Landet eller i Vandet. Handler Nogen derimod, da skal han paa Vardøehuss paa hans egen Bekostning anholdes i Arrest indtil Amtmanden Kongens Resolution herom har indhentet». Tractat angaaende Grændserne mellom Norge og Sverig af 7/18de October 1751 § 12 taler om "fredlyste Fuglevær" likesom ogsaa Reskripterne af 25 Marts 1662, 3die Marts 1778 og 23de Juni 1784 indeholde Forbud mod saadan Jagt. De nævnte Reskripter ere vel givne for Island og Færøene og ikke nogensinde, saavidt vites, extenderede til Nordland og Finnmarken, det er dog ikke usandsynligt, at de ogsaa i disse Districter have udøvet Indflydelse, ligsom de ogsaa vise den fælles Lovgivers Omhu i denne Henseende.»

⁹⁶ Stortingsarkivet, samt register over tiende ordentlige Storthings forhandlinger i Aaret 1842

«Praxis vil imidlertid, idetmindste paa de fleste Steder, ikke fremdeles anerkjende hiin gamle Forordning som gjældende, og selv hvor Jagt efter Edderfugle ansees for ulovlig, udledes dette kun af en sædvansmæssig Ret,-- ligesom man vel og maa erkjende, at titmeldte Forordning i sine Dispositioner er lidet Stemmende med vor forandrede Statsforfatning.

Det er saaledes i Virkeligheden som om intet Forbud mod denne Jagt existerede, hvilket har bevirket at Edderfugle dræbes i Mængde og uden Hensyn til Tid. Skal dette Uvæsen fremdeles have frit Spil, er det at befrykte, at den for Nordland og Finmarken saa vigtige Edderfugl med Tiden vil blive saa godt som aldeles udryddet, hvorfor det har tildraget sig de mere tænkende Indvaaneres Opmærksomhed og er blevet til et almindeligt Ønske, at der snarest mulig maatte blive udgivet en Lov i denne Henseende. Straffen for Overtrædelse af et saadant Forbud fastsættes vel rigtigt i Analogi med Lov af 22de Juni 1818 om Elgsdyrjagten til Mulct, ligesom de Tvistigheder, der i denne Henseende maatte opstaae, antages bekvemmest at kunne afgjøres ved Politiret. Efter min Formening bør Brugeren eller Eierens af den Jord, hvorpaa Fuglen maatte opholde sig, være ligesaa uberettiget til at ødelægge Fuglen som den Fremmede, og giver mig derfor den Ære at foreslaae, aat den udgivendes Lov clausuleres saaledes:

§1

”Det skal være Enhver, uden Hensyn til om han bruger eller eier den Jord, hvorpaa Fuglen findes, forbudt at Skyde, fange eller paa anden Maade dræpe Edderfugl, hvad enten den findes paa Landet eller i Vandet.

§2

Overtrædelser af denne Lov straffes med en Mulct af 10 (ti) Spdlr, for hver Edderfugl. Denne Mulct tilfalder, hvis Fuglen er skudt eller paa anden Maade dræpt paa Landet, Sognets Skole- og Fattigkasse til lige Deling; hvis den er dræpt paad Vandet Statskassen.

§3

Sager angaaende Overtrædelse af denne Lov behandles ved Politiret.”

Christiania, 28 Februar 1842

Ærbødigst

M. Blix

Repræsentant for Finmarkens Amt (sic)

Forslaget handler rett og slett om en nasjonal fredning av ærfuglen, men Stortingsforhandlingene viser at forslaget vakte debatt. Saken blir oversendt Næringskomiteen og et hovedspørsmål i forhandlingene er om Stortinget skal og kan vedta en lov om totalfredning av ærfuglen eller om fredningen skal begrenses til egg- og dunværene? Det er det siste som blir valgt, og er basert på en argumentasjon om at loven ikke skal komme i konflikt med eller begrense private eiendomsrettigheter⁹⁷. Fredningen begrenses derfor til egg og dunværene og knyttet til fredlysningsinstituttet.

Slik ble lovens endelige ordlyd da den ble vedtatt 30. august 1842:

”Lov om fredning af Æg- og Duunvær samt Edderfugle:

§1. Den, der paa fredet og fredlyst Æg- og Duunvær ulovligen borttager Æg eller Duun, straffes med Bøder paa 5 til 50 Speciedaler.

§ 2. Medeier av Æg- og Duunvær maa ikke deraf, uden Medeiers Vidende, tage eller lade borttage Æg eller Duun; Overtrædelser heraf straffes med Bøder paa 10 til 20 Speciedaler.

§ 3. Fra 1. April til 15. August maa ingen uden Eierens eller Besidderens Tilladelse, løse Skud paa fredet eller fredlyst Æg- og Duunvær. Inden en Afsatnd af 1/8 Miil paa saadant Vær er det til enhver Tid

⁹⁷ Blix’ forslag blir oversendt Næringskomiteen til utredning, og næringskomiteen skriver:

“Committeens har derimod i det Specielle ikke funnet være aldeles enig med Proponenten, dels fordi han i enkelte Punkt synes at fordre formeget, f. ex., en unødvendig Inskrænkning i Eiendomsretten, dels fordi han i andre Henseender har overseet Mangeler, som formeentlig i høiligen tiltrænges afhjulpne, og med det Samme passende bør søges rettede”, (Næringskomiteens uttalelse til Odelstinget). (sic) Se også Sundsvold 2010.

forbudt at fange, skyde eller paa anden Maade dræbe Edderfugle. Overtrædelser heraf straffes med Bøder paa 2 til 10 Sped.

§ 4. Sager angaaende Overtrædelser af denne Lov paatales ikke af det offentlige. Bødene tilfalde vedkommende Fattigkasse». (sic)

Jeg finner det svært interessant at initiativet til loven kommer fra Nordlandene og Finnmarken Fogderier og at det fremmes forslag om et *nasjonalt forbud* mot jakt på ærfugl. Dette fredningsinitiativet er totalt fraværende i norsk naturvernhistorie, noe jeg skal komme tilbake til.

Fredlysningsinstituttet knyttet til egg- og dunværene ble altså innskrevet i nasjonal lovgivning i 1842 og skulle komme til å gjelde i 140 år. Det ble videreført i ulike jaktlover fra århundreskiftet og fram til en ny viltlov ble vedtatt i 1981⁹⁸. Da blir fredlysningen borte. Den siste hjemmel for fredlysning av egg- og dunvær var derfor § 50 i Jaktloven av 1951, som lyder:

§ 50. På fredlyste egg- og dunvær og 2 km på sjøen ut fra dette skal ærfugl og ekonge være fredet hele året.

I tiden fra og med 1. April til og med 20. August skal det være forbudt uten eierens eller besitterens tillatelse å drive jakt og fangst og å løse skudd på været og på sjøen i nevnte avstand.

Vedkommende fylkesmann kan gi tillatelse til fredlysning inntil videre av egg- og dunvær. Kommunestyret og viltneimda skal ha hatt høve til å uttale seg på forhånd. Fredlysningen skal kunngjøres på den måte som er vanlig i distriktet minst en måned før den trer i kraft. Fredlyst egg- og dunvær skal avmerkes tydelig i samsvar med nærmere bestemmelser som fastsettes av viltstyret. Har fredlysning av egg- og dunvær foregått før denne lovs ikrafttreden, er ny fredlysning ikke nødvendig. Viltstyret kan fastsette alminnelige bestemmelser om de nærmere vilkår for fredlysning og om gjentakelse av fredlysning når en bestemt tid er gått.

Paragrafen varsler om endringer som skal komme, «fylkesmannen kan gi tillatelse til fredlysning inntil videre...», og da den nye viltlov ble vedtatt i 1981 (Lov om jakt og fangst av vilt, 29. mai 1981), ble med ett pennestrøk en eldgammel rettighet knyttet til bruk og forvaltning av utmarksressursene fjernet fra norsk lovgivning. Retten til egg og dun, havnet under en samlekategori, *forskjellige regler*, i kapittel X; og § 44 lyder:

§ 44 (*retten til egg og dun*)

Grunneieren eller bruker kan bare ta bort egg og dun fra fuglereir av slike fuglearter, til slike tider og i slike områder som departementet bestemmer.

Det er ganske sterk kost de gamle røkterne skal fordøye. Det er så vidt ærfuglrøkterne får lov å fortsette med egg- og dunsanking, og bare til de tider og i de områder departementet bestemmer. Misunds rapport ble skrevet nettopp i lys av denne endringen i viltloven fra 1981, og kort oppsummert mistet 152 egg- og dunvær/ dunvær i Nordland muligheten til å verne været og fuglene i hekketiden gjennom fredlysningene. Dette må forstås som et temmelig dramatisk skifte. I Jaktloven av 1951 anerkjennes fredlysninger gjort forut for lovens ikrafttreden som

⁹⁸ § 15 i Lov angaaende Jagt of Fangst 20. mai 1899; Lov angaaende Jagt og fangst 20. mai 1932; § 50 i Lov om viltstellet, jakt og fangst 1951 14. desbr. Nr. 7.

juridisk bindende, men 30 år etter er fredlysningene fjernet fra norsk lovgivning. Disse lovendringene bidro med andre ord til hva jeg vil kalle en lammende marginalisering av praksisen. I del 4 som omhandler dunsankingspraksisen i dag, skal vi se hvordan disse erfaringene ble formidlet til dagens røktene og hvordan disse lovendringene fremdeles skaper store utfordringer i dagens praktisering av ærfuglrøkt.

Fra fredlysning til viltbiotop

Misunds rapport er interessant av flere grunner. Rapporten ble gjort på oppdrag fra Fylkesmannen i Nordland, og skulle nettopp gi innspill til de mange uavklarte spørsmål vedrørende de gamle egg- og dunværene da den nye viltloven kom i 1981. Slik tilkjennegir Misund sitt formål:

'Da loven Om viltet, 1981, trådte i kraft i 1982, ble ordningen med fredlysning av egg- og dunvær opphevet. Grunnen til dette var at fredlysningsbestemmelsene i Lov om viltstell, jakt og fangst, 1951, var erstattet med generelle bestemmelser i den nye viltloven. Slik som §3, som inneholder bestemmelse om at alt vilt er fredet, og §44, der grunneier eller bruker får retten til å plukke egg- og dun i den utstrekning som departementet bestemmer.

Mange av de tidligere fredlyste egg- og dunværene kan være så viktige viltbiotoper, at de trenger vern etter viltlovens §7. Denne rapporten skal være et grunnlag for å finne ut hvilke egg- og dunvær som skal vernes etter overnevnte lov.' Misund 1986 s.5

Som vi leser, så er det her snakk om en ganske annen form for vern enn det vern det gamle fredlysningsinstituttet handlet om⁹⁹. Her er vernet knyttet til egg- og dunværenes viktighet som viltbiotoper. Det opplyses også at Misunds rapport er initiert etter oppdrag av Direktoratet for naturforvaltning i brev av 1983, hvor DN ber Fylkesmannens miljøvernaveiding å foreta en kartlegging av egg- og dunværene i Nordland med tanke på å finne egnede løsninger for framtidig fredning av disse områdene. Med andre ord, det må altså ha eksistert en bekymring i forvaltninga om hvordan man skulle hanskes med de gamle fredlyste egg- og dunværene i lys av den nye viltlovens vernebestemmelse, §7, som handler om ferdselsforbudet.

Jeg henvendte meg til Fylkesmannens miljøvernaveiding i Nordland (i 2007), for å få tilgang på aktuelle arkivmaterialer vedr. Misunds rapport¹⁰⁰. Det jeg fikk tilsendt var 4 brev¹⁰¹. Jeg fikk opplyst at disse var de eneste relevante dokumenter miljøvernaveidinga fant fra dette

⁹⁹ §3 (fredningsprinsippet); Alt vilt, herunder dets egg, reir og bo er fredet med mindre annet følger av lov eller vedtak med hjemmel i lov» - deretter følger et avsnitt om jaktbarhet. §7 og 8 handler blant annet om ferdsel og er satt under kapittel III(biotopvern). (Lov om viltet. 1981-05-29 nr 38)

¹⁰⁰ Jeg henvendte meg først til Misund for om mulig å få kopi av de arkivdokumenter hun eventuelt måtte ha fra sitt arbeide. Hun ble ganske overrasket over telefonen, og måtte innrømme at hun verken visste hvor hun hadde rapporten eller hva slags bakgrunnsmateriale hun eventuelt hadde tatt vare på, og ba meg kontakte Fylkesmannen. Hun var åpenbart ikke helt klar over hvor stor virkningshistorie hennes «beskjedne» seminaroppgave hadde fått.

¹⁰¹ Tre av disse refereres i teksten. Det fjerde var et oversendelsesbrev av 04.07.85 til samme instans fra Helge Wold, om kopi av Tromsø museums lydbåndjournal fra årene 1975-77 fra en kulturhistorisk undersøkelse om utnytting av sjøfugl i Nord-Norge, på bestilling fra Ingrid Misund.

sakskomplekset i sine arkivmapper. Selv om dette var et merkelig sparsomt materiale, ga det gode innspill. Det ene dokumentet var et brev av 30.01.1985 til Fylkesmannens miljøvernnavdeling er fra en av eierne i Muddvær, Vega, Torleif Pedersen som etterspør fredning av været og forteller at han har 300 hekkende ærfugl. Brevet åpner med å referer til en telefonsamtale Pedersen hadde med Fylkesmannen i desember 1984 hvor han ble bedt om å skrive et brev angående fredning av Muddværet. Ut fra ordlyden i brevet kan det virke som at forvaltninga og ærfuglrøkterne forsøker å spille på samme lag.

Det andre av de tre brevene Fylkesmannens miljøvernnavdeling i Nordland oversendte, var en gjenskap av en henvendelse Fylkesmannen i Troms hadde gjort til miljøverndepartementet angående «den fremtidige status for tidligere fredlyste egg- og dunvær», av 13. november 1984. Jeg gjengir mesteparten av brevet, fordi det gir en god oversikt over situasjonen.

«Fylkesmannen i Troms ønsker på ny å rette søkelyset mot problemet omkring forvaltning av tidligere fredlyste egg- og dunvær- - Vi viser til tidligere brev datert 30. januar 1984, (div. ref.).

Videre vises til vedlagte kopi av brev fra Justisdepartementet til Helgeland politikammer, datert 17. januar 1984.

Av sistnevnte brev framgår det tydelig at Justisdepartementet anser ordningen med fredlysning for å være opphevet. Samtidig understreker Justisdepartementet at vern/ferdselsforbud i spesielle områder/biotoper kan opprettes med hjemmel i friluftslovens §§15 og 16, naturvernloven §§ 8 og 22 samt viltlovens § 7, 2. ledd og § 8.

Mange av de tidligere fredlyste egg- og dunvær er verneverdige viltområder vurdert ut fra kriteriene artsrikdom, individtetthet og forekomst av sjeldne arter.

Fylkesmannen i Troms anbefalte videre vern av til sammen 35 tidligere fredlyste egg- og dunvær --- Til dags dato har ikke viltloven § 7, 2. ledd blitt anvendt for vern av tidligere fredlyste egg- og dunvær. Fylkesmannen i Troms vil be om at vernesaker av denne kategori snarest blir avklart og at retningslinjer og midler blir skaffet til veie slik at vernarbeidet kan ta til.

På grunnlag av forannevnte momenter ber fylkesmannen om at Miljøverndepartementet i samråd med DVF foretar en klargjøring av følgende punkter:

1. Hvilken framgangsmåte skal benyttes dersom områder skal vernes med hjemmel i viltlovens §7, 2. ledd.
2. Vil det i 1985 bli bevilget midler til slikt vernarbeid?
3. Vil prøveområder eller prøvefylker bli plukket ut? I tilfelle ja, er Troms fylke interessert i å ta fatt på arbeidet med å verne våre mest verneverdige vær
4. Kan grunneieren gjennom sedvane hevde ferdelsforbud i hekketida i et tidligere fredlyst område selv om hjemmel for fredlysning ikke eksisterer i dagens lovverk?

Vi ber om at saken gis prioritet slik at de juridiske sider blir avklart og framsatte spørsmål besvart.»

Signatur, vedlegg og adresser over gjenparter

Fylkesmannen i Troms ønsker en avklaring for hvordan de gamle fredlyste egg- og dunværene skal tilpasses kriteriene i Miljøvernloven om «artsrikdom, individtetthet og forekomsten av sjeldne arter». Og det spørres om hvordan ferdelsforbudet i hekketida i tidligere fredlyste områder skal praktiseres etter Viltloven, Friluftsloven og Naturvernloven. Brevet viser også et engasjement. Fylkesmannen vil gjerne bidra til å avklare de uklare forholdene. Når det gjelder ferdelsforbudet så refereres det til et brev som ligger som vedlegg, Justisdepartementets svar til Helgeland Politikammer, av 17. januar 1984. I brevet fra Justisdepartementet levnes

ingen tvil om at allemannsretten og frilufsloven er det overordnede lovverk for å forstå allmennhetens ferdselsrett¹⁰². Her nulles et gammelt forvaltningsprinsipp ut med den største selvfølgelighet. Jeg siterer noen hovedpunkter fra Justisdepartementets brev.

Under punkt 1.2 med hensyn til forstyrning av dyrelivet i egg- og dunvær skriver departementets lovavdeling:

«Med viltloven ble reglene om fredlysning opphevet, og vi kan ikke se at fredlysninger vil kunne ha noen selvstendig betydning ved siden av viltlovens regler, jf overgangsbestemmelsen i viltloven § 57 tredje punktum».

Under punkt 1.3 i brevet kalt «for retten til å sanke inn egg og dun» poengteres at det ærfuglrøkerne har rett til er å sanke egg og dun i eget vær, men det private fredningsinstituttet er borte. De skriver:

«Utgangspunktet er etter viltloven 1981 fredningsprinsippet i § 3, jf ovenfor. Paragrafen sonderer ikke mellom grunneier og allmennhet. Unntaksbestemmelsen i § 44 gir grunneier eller bruker adgang til å ta bort egg og dun fra fuglereir i den utstrekning departementet bestemmer. (---) Vi kan ikke se at fredlysninger vil kunne ha selvstendig betydning ved siden av viltlovens regler, jf ovenfor.»

Så følger en lengre utlegning om muldebærene, som konkluderer med Frilufslovens suverenitet og som underbygger brevetts introduksjon hvor det slås fast at privatpersoner har ingen adgang til å begrense allmennhetens ferdselsrett, slik fredlysningene en gang ble forstått.

«For så vidt det i eldre fredlysninger var adgang til å bestemme over ferdselsrett, vil eventuelle slike bestemmelser ha falt bort senest ved ikrafttredelsen av frilufsloven.»

Jeg tolker «for så vidt det» som et uttrykk for at departementet egentlig er i tvil om muligheten for at privatpersoner har kunnet råde over ferdselsretten, og ordlyden i brevet gir grunnlag til å spørre i hvor stor grad departementets lovavdeling egentlig var kjent med fredlysningsinstituttet. Brevet tilkjenner at det skulle være klart *at den eneste instans som kan regulere allmennhetens ferdsel er staten. Dette kan kun gjøres gjennom naturvernlovens vernebestemmelser.*

Det viktige prinsipp som nedfelles i Frilufsloven er allemannsretten, at allmennheten skal sikres fredselstilgang til naturen, slik formålsparagrafen tilkjenner:

¹⁰² I introduksjonen heter det: «I den tidligere jaktloven 14 desember 1951 nr 7 var det ingen hjemmel for regulering av allmennhetens ferdsel tilsvarende gjeldende viltlov §§ 7 og 8. Fredlysning av egg og dunvær etter jaktloven 1951 § 50 medførte heller ikke forbud mot ferdsel i det fredete området. For så vidt det i eldre fredlysninger var adgang til å bestemme over ferdselsrett, vil eventuelle slike bestemmelser ha falt bort senest ved ikrafttredelsen av frilufsloven. Antakelig falt eventuelle bestemmelser bort allerede ved ikrafttredelsen av jaktloven 1951, jf overgangsbestemmelsen i § 63.» Det er mange referanser til paragrafer i brevet, men det skulle gå fram tydelig at Departementets lovavdeling her slår fast at privatpersoner har ingen rett til å regulere allmennhetens ferdselsrett slik fredlysningene gjorde og at hvis dette ikke ble opphevet ved forrige jaktlov, så skulle det være klart at dette ble endret ved innføring av Frilufsloven.

Formålet med denne loven er å verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre almenhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen, slik at muligheten til å utøve friluftsliv som en helsefremmende, trivselskapende og miljøvennlig fritidsaktivitet bevares og fremmes. (Lov om friluftsliv av 28. juni 1957 § 1)

Allemannsretten har blitt forstått som en urgammel skandinavisk sedvanerett, som gir alle tilgang til utmark, privat eller offentlig, både gjennom ferdsel, til opphold og til innhøsting (Backer, 2007; Brox, 2001). Allemannsretten gjør Skandinavia unik i hvert fall i europeisk sammenheng, hvor situasjonen på kontinentet og i Storbritannia var helt annerledes og feudalismen begrenset eiendomsløses mulighet til å ferdes fritt (Bloch, 1961). Skottland har også brukt den skandinaviske allemannsretten i arbeidet med en ny friluftsliv som også skulle speile det «urskotske» i tråd med den økende bevissthet om skotsk selvstendighet (Vergunst, 2006). Friluftslivloven er et komplisert juridisk felt som både referer til allmenningsrettigheter og til strandloven, i tillegg til det som er fokus her, å legitimere et nytt verneregime for sjøfugl.

Loven kom i 1957, men hadde vært på trappene i flere tiår og løste et problem som helt fra 1800- tallet hadde ridd byer og tettsteder, hvordan byborgere, arbeidere og de eiendomsløse skulle sikres tilgang til rekreasjon og friluftsliv (Frykman & Löfgren, 1994; Gurholt, 1999). Frykman og Löfgren viser hvordan det urbane borgerskapets ideer om fritid og friluftsliv bidrar til å løse det nye skillet mellom arbeidstid og fritid som blant annet industrialiseringen skapte. Gurholt ser skolens undervisning i kroppsøving som en nøkkel i å gjøre kroppslige rekreasjonspraksiser oppbyggelige og «naturlige», og som bidrar til en sosialisering til nye måter å koble kropp og natur. Deres perspektiver bidrar til å belyse min egen ambivalens med hensyn til fredlysningene da jeg startet feltarbeidet, min upassende latter. Jeg visste hvordan man skulle bete seg i disse landskapene under moltebærsesongen, men jeg anerkjente det ikke. Jeg var oppdratt i to tankesett, ett knyttet til gården og kunnskap om hvordan man oppførte seg overfor naboer, samtidig som jeg anerkjente allemannsretten som et bærende prinsipp for bruk av naturen, utmarka.

I lys av fredlysningsinstituttet er det ganske åpenbart at det har eksistert flere urgamle utmarkspraksiser enn retten til å kunne ferdes fritt i utmarka. Som jeg antydnet virker det i korrespondansen mellom justisdepartementet og Helgeland politikammer som om fredlysningene er et ukjent kapittel for juristene, som de nærmest ikke tror kan ha vært tilfelle. Jeg er overhodet ikke ute etter å latterliggjøre juristene, men å påpeke hvor totalt forskjellige verdener, eller sosiale felt, juristene og ærfuglrøkterne opererte i. Fylkesmannsembetene forsøkte å bringe sammen fredlysningene og de nye verneprinsippene, men lyktes ikke. Suul skriver i en nyere publikasjon om fredlysningene at han ser bortfallet av fredlysningene i jaktloven av 1981 som en inkurie, altså en glipp, en uintendert forglemmelse (Suul, 2012). Dette

mener jeg er en fortolkning som tilslører ulike kunnskapssystemers innflytelse over naturforvaltningen, og vi skal se nærmere på fremveksten av naturvernet med fokus på hvordan fredlysningene blir forstått.

2.3 Det nye forvaltningsregimet/ brytninger

Fra fredning til naturvern

Berntsen har skrevet flere bøker om natur- og miljøvernets historie i Norge (Berntsen, 1977, 1994, 2011). I disse bøkene finnes det ikke mange spor av fredlysningsinstituttet. Gjennom de eksempler Berntsen gir, framstår fredlysningene nærmest som merkverdige rariteter. Noe av dette kan skyldes at Berntsens første bok ble skrevet på oppdrag fra naturvernforbundet, og jeg antar at de påfølgende bøker i stor grad bygger på dette arbeidet. Samtidig er hans bøker å forstå som det nærmeste vi kommer en nasjonal natur- og miljøvernhistorie, og jeg bygger min gjennomgang i hovedsak på hans bøker.

Den første nasjonale naturfredningsloven kom i 1910 og ble avløst av Naturvernloven i 1954, Miljøvernloven i 1970, og i 2009 kom den nye naturmangfoldloven. Navnene på disse lovene, begrepsbruken, speiler også endringer i idémessige strømninger knyttet til naturvern gjennom århundret. Det klassiske naturvernet var opptatt av uberørte og landlige idyller og var forankret i hva Berntsen kaller en verdikonservativ etikk, mens det moderne naturvernet satte industrialiseringens forurensning på dagsorden med fokus på vann og luftforurensninger. Det økologiske naturvernet knyttes til samspillmekanismer mellom mennesket og miljøet, og av en ny bevissthet om skjebnefellesskapet mellom mennesket og naturen (Berntsen, 1977, 2011; Bjørklund & Hellevik, 2006). På ett vis kan disse betegnelse forstås som ulike epoker, men de idemessige strømningene overlapper, og debattene forut for lovene var langt mer radikale enn de endelige lovene¹⁰³.

Et annet kjennetegn ved utviklingen av naturvernet var at det hadde sitt utspring i en sosialt snever gruppe, en akademisk elite av naturvitenskapsfolk, som var ganske fjern fra de naturbrukspraksiser som blant annet utøvere av «den nordlandske fuglepleie» representerte. I nasjonale natur- og miljøvernsammenhenger var forskningen sentral fra «første spadetak». Utredningskomiteen til Naturfredningsloven av 1910, bestod i all hovedsak av profilerte

¹⁰³ Miljøvernloven 1970 aspirerte for å ta høyde for industrialiseringens påvirkning på miljøet og naturen, men industrisakene forble under andre instanser, Røykskaderådet (Asdal 2004, 2011), seinere Statens forurensningstilsyn 1974, og Klima og forurensningsdirektoratet. Først i 2013 ble disse samlet i samme forvaltningsenhet, da Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Klima og forurensningsdirektoratet (Klif) ble til Miljødirektoratet.

naturvitenskapsmenn og sentrale byråkrater¹⁰⁴ og loven åpnet adgang til å *fred* naturforekomster av vitenskapelige eller historisk betydning¹⁰⁵. Naturvern ble med andre ord et vitenskapelig elitefenomen (Bjørklund & Hellevik, 2006; Hammerqvist, 1973). Da Naturfredningsloven var vedtatt i 1910, fortsatte utredningskomiteens medlemmer sitt engasjement som ildsjeler for etablering av Landsforeningen for naturfredning i 1914, som i 1963 ble til Norges Naturvernforbund. Foreningens formål var å drive opplysningsarbeid gjennom å etablere kretsforeninger rundt omkring i landet. I tillegg til dette var foreningen en viktig pådriver på myndighetene i vernespørsmål. Et hovedanliggende allerede fra starten av, var å få etablert nasjonalparker slik man hadde gjort i mange andre land, blant annet i USA som fikk den første nasjonalparken, Yellowstone, i 1872. Nasjonalparkønsket ble ikke tatt høyde for i Naturfredningsloven av 1910, og først i 1962 skulle den første norske nasjonalparken, Rondane, bli realitet.

Sammensetningen av utredningskomiteen for Naturfredningsloven 1910 kan også bidra til å belyse den nære sammenhengen mellom naturvern/fredning og friluftsliv som også kom til å prege utviklingen eller moderniseringen av naturvernet. Yngvar Nielsen var medlem i utredningskomiteen og satt i en årrekke som leder for Norsk Turistforening, som ble stiftet i 1868. Likeledes mener jeg sammensetningen av utredningskomiteen kan bidra til å forklare avstanden mellom jaktlovgivninga og naturvernlovgivninga, som jo begge forvaltet den langt eldre forståelsen av fredning. I begge lovgivningsfeltene var fredningsbegrepet sentralt. Fredlysning av egg- og dunvær ble lagt til jaktlovgivningen, men også ulike fredningstider for viltet, samt fredning av spesifikke dyr. I naturfredning/ naturvernlovgivninga skjer det altså en endring i begrepsbruken fra fredning til vern i løpet av 1900- tallet, uten at dette gjøres til gjenstand for debatt verken i Berntsens bøker eller i andre studier jeg har funnet. La meg gi noen eksempler.

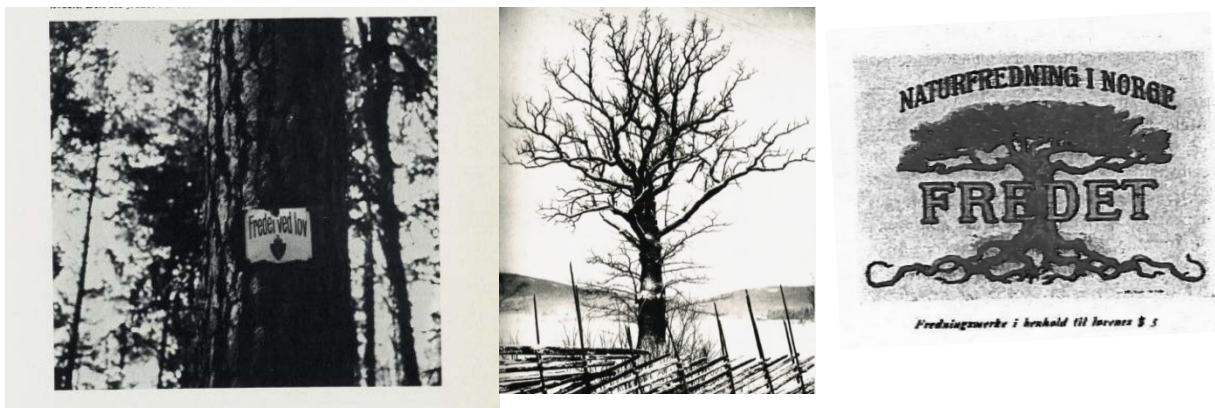
Et viktig fokus og en merkverdighet i det tidlige fredningsarbeidet var fredlysning av gamle, spesielle og ærverdige trær¹⁰⁶. Dette var ikke kun et aspekt ved fredningsarbeidet i dets tidlige fase, men i Landsforeningen for naturfrednings årsberetninger både for 1930 og 1936 så avbildes

¹⁰⁴ Komiteen bestod av professor Robert Collett, byråsjef Johannes Gulbransen, ekspedisjonssjef Thorbjørn Heyerdahl, professor Yngvar Nielsen, dr. Hans Henrik Reusch, skogsdirektør Michael Saxlund og professor Nordahl Fischer Wille. Turistforeningen ble stiftet i 1868, og Yngvar Nielsen var leder for Turistforeningen i en årrekke og en varm talsmann for opprettelsen av nasjonalparker. Thorbjørn Heyerdahl ble siden mangeårig leder av Landsforeninga for naturfredning.

¹⁰⁵ Naturfredningsloven §1. «Kongen kan bestemme, at visse naturforekomster eller steder skal være fredet, naar det ansees nødvendig for at beskytte vilde planter og dyr, geologiske og mineralogiske dannelser eller lignende, hvis bevarelse vil være av videnskabelig eller historisk betydning» (ref. i Berntsen 2011 s.52).

¹⁰⁶ Fredrik Christian Schübeler (1815-92) var en foregangsmann i dette arbeidet. Han kartla i 1862 særlig merkverdige trær, «Die Kulturpflanzen Norwegens» (1962), og ble seinere bestyrer for den botaniske hagen på Tøyen og professor ved universitet.

og beskrives fredning og fredlysning av gamle trær i de ulike kretsers beretninger¹⁰⁷. Nedenfor er noen bilder av disse trærne og fredning av trær inngikk også i Landsforeningens emblem:

Bilde 3: Fredlyste trær, landsforeningen for naturfredning

I lys av redegjørelsen for fredlysningsinstituttet foran, så framstår fredlysningen av trær som en underlig merkverdighet. Det kan virke som at man er bevisst fredlysningsmulighetene gjennom tinglysning, men her er det intet fokus på trær som en utmarksressurs, men på trær i form av sin estetiske og vitenskapelige verdi. Dette er også et skille Berntsen slår seg til ro med i sin gjennomgang av det tidligste naturvernet¹⁰⁸. Han slår fast at «naturvern» i sagalitteraturen og fram til 1800- tallet bar preg av å være ressursvern, men ser dette som en lite interessant verneform for naturen. Ikke desto mindre blir fredningsbegrepet brukt som hovedbegrep i lovgivninga fram til naturvernloven i 1954, men det forblir uklart i Berntsens framstilling hva han legger i dette.

I Landsforeningens årsmeldinger framkommer det at man i kretsforeningene har hatt et mer nyansert forhold til fredlysningene. Dette kommer til uttrykk på flere måter, og de eksemplene jeg bruker kommer begge fra Rogaland krets. I årsberetning for 1936 redegjøres det for en fredlysning av fugleværet Rott og i Kvitsøy herred. Her fredes eller fredlyses ved tinglysning en rekke øyer, holmer og skjær, og i Kvitsøy har samtlige 29 oppsittere gått sammen om dette. Beretningen forteller at dette er en forlengelse av tidligere fredning gjennom tinglysning, *altså fredlysning*. I samme årsberetning framgår det at Rogaland krets har tatt initiativ til å få en juridisk avklaring av fredlysning gjennom tinglysning (det vises til en endring i

¹⁰⁷ Argumentene er mange, og de fleste knyttet til trærnes fysiske beskaffenhet, men fra 1936 berettes det også om «dei fredlyste Stub-granene i Strandebarne». Grantrærne var plantet av soknepresten, Henning Stub, og lunden skulle tjene som rasteplass for veifarende. Da trærne skulle hugges for å skaffe materialer til ei ny brygge, slo bygdefolket slo ring om lunden (Naturfredning i Norge. Årsberetning 1936 s. 39-40).

¹⁰⁸ Det første offentlige vernetiltaket, slik Berntsen definerer det, var Bygdøy eller Ladegaardsøen, som alt fra 1500-tallet var «avlsgård» for danske stattholdere og stiftsamtmenn under Akershus slott.

Tinglysningsloven som har krevd spørsmålet utredet). Svaret fra Justisdepartementet er at det fremdeles er adgang til fredning ved tinglysning, men at fredningen kun hefter som en kunngjøring, og ikke er juridisk bindende for å holde folk unna området. Med andre ord: Fredlysningen er kun bindende for eieren og ferdselsforbudet i fredlysningen er borte. Saken avsluttes med at kretsforeningene stilles fritt til å benytte fredning gjennom tinglysning, og det refereres at Østlandske kretsforening allerede har bestemt at de ønsker å opprettholde ordningen for å kunne fortsette sitt arbeid med å frede spesielle trær.

En av grunnene til at Berntsen ikke problematiserer fredningsbegrepet og klargjør grensegangene til fredlysninga, mener jeg handler om at han også i sin analyse tar et elitistisk perspektiv på naturvernet hvor naturbrukspraksiser er uforenlige med naturvern¹⁰⁹. Absolutt alt natur og miljøvern er generert ut fra hovedstaden, med fokus på foreninger, politikk og academia. Han viser ingen nysgjerrighet for denne transformasjonen, men plasserer seg med begge føtter i den elitistiske naturverntenkingen. Hans bøker bidrar til å reprodusere etablerte tankemønstre om naturvern, uten å stille kritiske spørsmål. Det stilles aldri spørsmål om naturvern kan forstås som et fenomen som kan vokse ut fra folks hverdagsaktiviteter i konkrete naturomgivelser. Carl Schøyens artikler fra 1930-tallet om at norske myndigheter har noe å lære av kystbefolkningens skjøtsel av ærfuglene og sjøfuglene er overhodet ikke tema i Berntsens bøker. «Den nordlandske fuglepleie» er ikke nevnt med ett ord. Det som fremheves er fredningen av sjøfugler ved fyrstasjonene langs kysten; et initiativ som ble tatt av Landsforeningen for naturfredning, og vedtatt ved Kongelig resolusjon 24. mai 1935¹¹⁰. Av de få eksempler Berntsen gir om lokale initiativ til fredning, er fredning av fuglelivet på Jæren i 1924¹¹¹ og i den reviderte 2011- utgaven av Berntsens bok er også fredning av hvalen i 1903 kommet med (Berntsen, 2011). Fredningen

¹⁰⁹ Noe av dette kan også skyldes at hans første bok «naturvernets historie i Norge» 1977, var skrevet på oppdrag av Norges Naturvernforbund. Jeg vil anta at denne boka var hovedkilden til hans neste bok, «Grønne linjer» 1994, som kom i nytt opplag og noe redigert i 2011.

¹¹⁰ I årsberetning for Naturfredning i Norge, 1936, så behandles saken på nytt for å få alle fyrene fredet. 50 fyr ble fredet i 1935, og årsmøtet vil ha alle 152 fyr med i ordningen.

¹¹¹ Altså forløperen til den fredlysning som ble referert og videreført i årsberetningen fra 1936. Berntsen skriver at i 1924 gikk 117 gårder sammen om en frivillig fredning mot eggrov og jakt for et tidsrom på ti år (Berntsen 1977 s.57).

av hvalen er et av de mest konfliktridde og dramatiske vernespørsmål landet har hatt¹¹². Tre linjer er alt Berntsen skriver om fiskernes initiativ til fredning av hvalen.

«En årelang konflikt mellom fiskerne og hvalfangerne på Finnmarkskysten førte dessuten til at hvalen ble fredet i 1903. Dette var fordi fiskerne – på tvers av forskernes synspunkter – hevdet at hvalen bidro til å jage lodde og sild inn til kysten. På dette tidspunktet var hvalbestanden allerede sterkt desimert etter Sven Foynes lange, effektive jakt» Berntsen 2011 s.34.

De konfliktlinjer Berntsen nevner, er mellom fiskere og hvalfangere, og mellom fiskere og forskere. Fiskerne vant fram i denne saken, hvalen ble fredet, men i Berntsens omtale av krav om fredning av hvalen brukes ikke «sivil ulydighet» som et positivt ladet vernefremmende begrep, slik Mardøla-aksjonen 1970, beskrives¹¹³. Mardøla-aksjonen har stor plass i Berntsens bøker. Med rette, vil jeg si, også fordi 1970 markerer et viktig skifte i norsk naturvernarbeid.

Mardøla-aksjonen var en hendelse som skapte politisk og offentlig debatt, og som satte naturvern på det politiske sakskartet på en ny måte, ikke minst gjennom media. Mardøla-aksjonen ble kjent for å være det første eksemplet på sivil ulydighet som «våpen» i kampen for verneinteresser, og i Mardøla-aksjonen var også filosofiprofessor Arne Næss en profilert deltaker, som bidro til å gi aksjonen legitimitet. 1970 markerer et skifte i naturvernarbeidet av flere grunner. I 1970 ble Miljøvernloven vedtatt og to år senere ble Miljøverndepartementet opprettet. 1970 ble også valgt til det europeiske Miljøvernåret av Europarådet, som betydde at flere nasjonale kampanjer ble igangsatt. På slutten av 1960 tallet ble også flere ungdomsorganisasjoner etablert¹¹⁴, og spesielt en publikasjon fikk oppmerksomhet i Norge og internasjonalt, Rachel Carsons bok «Den tause våren»¹¹⁵, som kom i norsk utgave i 1966 (Carson, 1987 (1962)). Hammerqvist mener at fram til rundt 1970 hadde utviklingen av naturvernet i hovedsak blitt ført i et lite og celebret miljø. Først fra 1970-åra da ungdomsbevegelsene kom inn

¹¹² Hvalfangsten var et av Norges industrielle fangsteventyr som startet i siste halvdel av 1800-tallet, basert på Sven Foyns utvikling av den eksplosive hvalharpunen, som revolusjonerte effektiviteten i hvalfangsten (Johnsen, 1959). Dette var et nasjonalt prestisjeprosjekt og en stor og lønnsom næring både med bygging av hvalfangstfartøyer og med etablering av hvalstasjoner rundt omkring både innenlands og utenlands. Hvalfangsten førte imidlertid til en kraftig reduksjon i hvalbestanden. I Mehamn hadde Foyn også etablert en hvalstasjon, og fiskerne langs Finnmarkskysten protesterte mot denne og mente at den kraftige beskatninga av hvalen var årsak til svikt i Finnmarksfisket. År etter år slo fisket feil, fisken uteble. Fiskerne mente at hvalfangsten var årsaken, ut fra en teori om at hvalen jaget loddene mot Finnmarkskysten og skapte med dette fundamentet i Finnmarksfisket. Konflikten kulminerte med at fiskerne brente hvalstasjonen i Mehamn i 1903, og forsvaret ble mobilisert for å slå ned opprørerne ((Balsvik, 2007 (1989); Johnsen, 1959; Niemi, 1987, 2003).

¹¹³ <http://snl.no/Mard%C3%B8la-aksjonen> Store Norske besøkt 05.01.2013.

¹¹⁴ Natur og Ungdom ble stiftet i 1967 som ungdomsorganisasjonen til Naturvernforbundet (tidligere Forbundet for Naturfredninger) og hadde sitt utgangspunkt i Norske Feltbiologiske Forening og Oslo Katedralsskolens Naturvernforening (Persen & Ranum, 1997). Framtiden i Våre Hender ble stiftet i 1974, basert på Erik Dammans bok med samme navn (Dammann & Næss, 1972).

¹¹⁵ Boka beskriver hva som vil hende om det ikke tas kollektive grep om forurensningsproblemer, og plasserer seg således i debatten mellom industrialiseringens konsekvenser og et økologisk perspektiv.

i miljøverndebattene for fullt, skiftet den elitistiske trenden fullstendig karakter¹¹⁶ (Hammerqvist, 1973). 68-generasjonen ga miljøvernet en ny politisk profil (Persen & Ranum, 1997). Dette er en trend Bjørklund og Hellevik redegjør for i en nyere studie om holdninger til naturvern (Bjørklund & Hellevik, 2006). De tar utgangspunkt i etablerte forestillinger om at naturvernengasjement følger politiske skillelinjer, at ungdom er mer miljøbevisst enn eldre, og at det finnes et markant skille mellom by og land i miljøvernsspørsmål, og de viser at disse forestillingene har endret seg kraftig¹¹⁷. Det mest spesielle de finner, er at forskjellene mellom by og land nærmest er visket ut (ibid s.429). Det er svært interessante funn, som jeg mener også bekrefter de historier jeg selv beretter om mine egne tatt-for-gitt-heter fra egen barndom og oppvekst. For å belyse dette skal vi ta et blikk på mottakelsen av de nasjonale miljø- og naturverninitiativene lokalt i Vega kommune i 1970.

Framveksten av moderne naturvern og naturforvaltning lokalt

Hammarqvists påpekning av den økte aktiviteten som skjedde innen natur og miljøvernet på 1960- og 70- tallet, ga seg også utslag i framveksten av nye forvaltningsområder. Vi skal nå ta et lite blikk på hvordan natur- og miljøvern ble etablert og forankret i kommunal forvaltning, med utgangspunkt i Vega kommunes formannskaps- og kommunestyreprotokoller. I gjennomgangen av disse protokollene på leting etter fraflyttingshistoriene, fant jeg fort også andre saker som nettopp belyser de spørsmål jeg her stiller om de radikale endringer som skjedde på 1960- og 70-tallet innenfor natur- og miljøvernforvaltningen, og som for dunrøykten kulminerte med den nye Viltloven av 1981. Dette var saker som handlet om framveksten av den moderne natur- og kulturforvaltning, og ikke minst saker som kunne belyse kommunens håndtering og forståelse av alle disse nye styringssignalene som kom fra regjeringsnivå. Utspillene fra disse nye sentrale forvaltningsfeltene var ikke nødvendigvis alltid like forståelige for lokalpolitikere.

¹¹⁶ Han har analysert medlemsoversiktene til Naturfredningsforeningen fra etablering og fram til krigen, som viser at i hovedsak bestod den av folk med høyere utdanning. Bare unntaksvis finner han bønder eller håndverkere Ibid:17. Natur og Ungdom ble stiftet i 1967 som ungdomsorganisasjonen til Naturvernforbundet (tidligere Foreningen for Naturfredninger/ Forbundet for Naturfredninger) og hadde sitt utgangspunkt i Norske Feltbiologiske Forening og Oslo Katedralskoles Naturvernforening (Persoen & Ranum 1997).

¹¹⁷ Bjørklund og Hellevik baserer sin studie på gjennomgang av partiprogrammene, samt statistisk materiale innhentet gjennom spørreundersøkelser.

Naturvernåret 1970

I hvor stor grad det europeiske naturvernåret 1970 ble debattert rundt omkring i hjemmene, vet jeg ikke, men naturvernåret ble i hvert fall gjenstand for oppmerksomhet i kommunal politikk og forvaltning. I Vega kommune ble det europeiske naturvernåret starten på den «moderne» kommunal natur- og miljøvernforvaltning. Vi skal følge et saksforløp som nettopp omhandler etableringen av det første natur- og miljøvernkomitéen i Vega kommune. Det første vedtaket er sak 96/70 hvor den kommunale nemda blir nedsatt for å vurdere hva Vega kommune kan gjøre i forbindelse med naturvernåret 1970. Saken er initiert av et vedtak i Vega helseråd, og ved saken ligger det to dokumenter som belyser den dreining saken tar.

Det ene vedlegget er et brev til kommunene fra Fylkesmannen i Nordland, Utbyggingsavdelingen, datert 30. juli 1969 med et vedlegg fra statens naturverninspektør Kristen Krogh som viser en oversikt over forslag til naturvernområder i Nordland fylke. Det andre vedlegget er et brev til alle landets ordfører fra Det kongelige selskap for Norges vel, som oppfordrer kommunene til å ta en aktiv rolle i *Hold Norge Rent* - aksjonen. Det er interessant å merke seg at saken fremmes etter initiativ fra helserådet og at to så vidt forskjellige dokumenter ligger ved denne saken. Dette kan antakelig bidra til å forstå de uklare valg kommunestyret gjør.

Vedlegget som angår *Hold Norge rent* - aksjonen, er en oppfordring til alle landets ordførere om å få satt opp søppelkorger på offentlige forsamlingssteder som parker, forretninger, kiosker, holdeplasser, parkeringsplasser, idrettsplasser, startsteder for turløyper osv, samt å sørge for tømning av disse. Under logoen til *Hold Norge Rent* - aksjonen så står det «utvalget for hygiene og naturvern», så antakelig er det allerede i underteksten lagt en føring for at helserådet ble rette instans for dette brevet, noe som kan ha bidratt til at saken fremmes fra helserådet.

I brevet fra Fylkesmannen i Nordland, datert 30. juli 1969, skisseres det hva slags type naturvernearbeid som er satt i gang fra sentralt hold. I brevet står det:

«Naturvernrådet har latt utarbeide en rekke landsomfattende oversikter for å sikre for fremtiden et representativt utvalg av landets naturtyper, flora og fauna. Foruten landsplanen for nasjonalparker, som omfatter større, uberørte naturområdet på statens grunn, gjelder det områder som bør søkes fredet som reservater for fugleliv, edellauvskog, myrtyper og naturlige næringsrike innsjøer. (---) Forslagene er dels fremsatt av naturverninspektøren i samråd med sakkyndige (gjelder spesielt fuglereservater og edellauvskog), dels gjennom vitenskapelige institusjoner og foreninger, tjenestemenn i statens skogoppsyn m.v. etter anmodning fra Administrasjonen for friluftsliv og naturvern.

(-----) Hvilke områder som skal søkes fredet som reservater, må undergis nøye vurdering og prioritering på basis av sakkyndige undersøkelser, hvilket innebærer et mer langsiktig arbeide.

For at fylker og kommuner skal være oppmerksomme på at det foreligger fredningsinteresser i et område, slik at det kan tas hensyn til dette i arealplanleggingen, har naturverninspektøren utarbeidet fylkesvise oversikter over registrerte områder.....». (Brev fra Fylkesmannen i Nordland, Utbyggingsavdelingen, Bodø den 30. juli 1969)

Brevet kaster også lys over beskrivelsene om utviklingen av naturvernet over. Her er det ingen tvil om at vitenskapelige hensyn er den legitime begrunnelsen for utvelgelsen og vi ser den nære forbindelsen mellom naturvern og friluftsliv. I brevet står det intet om at kommunene skal uttale seg om oversikten, kun at de må ta hensyn til naturvernrådets verneliste i sin arealplanlegging. Det opplyses også at forslagene til naturvernområder distribueres i 3 kopier til generalplanråd, bygningsråd og friluftsnemnd.

Oversikten over forslagene til naturvernområder i Nordland er interessant. Den er delt inn tre deler: 1) forslag som knytter seg til landsplan for fuglereservater; 2) forslag som knytter seg til landsplan for edellauvskogreservater; 3) gjelder diverse fredningsforslag. Naturlig nok er forslagene til fuglereservater mest omfattende for Nordland. Det føres opp 15 fuglereservat¹¹⁸ og Halmøyvær er eneste forslag som angår Vega kommune. I en bemerkning til slutt så påpekes det at antallet fuglereservater synes tilstrekkelig, unntatt for Helgeland:

«For Helgeland derimot med sin store strandflate og mange øyer med gode fuglelokaliteter er det alt for få forslag. Det er sikkert mange verneverdige fuglelokaliteter der...»

Det andre området på søndre Helgeland er Mindvær i Alstadhaug med følgende begrunnelse.

” Alle øyene mellom Mindlandet og Skjelva. Fredet som egg- og dunvær. Søknad fra eierne om strengere fredning som fuglereservat”.

Dette er eneste referansen som gis til de tidligere fredlyste egg- og dunværene. Og det er verdt å merke seg at det er eierne som ønsker et strengere vern.

Tilbake til formannskapsprotokollen. Hvordan koblingen mellom *Hold Norge rent* -aksjonen og forslag til nye naturvernområder har skjedd, vet jeg ikke. Begge disse vedleggene har neppe vært behandlet i helserådet. Kanskje har brevet om søppelkorganer blitt kanalisert til helserådet, og når saken kom i retur, så har brevet fra fylkesmannens utbyggingsavdeling blitt hengt på saken i forbindelse med formannskapets behandling? Det er i hvert fall tydelig ut fra formannskapsvedtakene at det ikke har vært så enkelt å forstå hvordan dette nye saksfeltet skal forstås og forvaltes. Det oppnevnes en egen komite, med lege og helsesøster som henholdsvis leder og nestleder, som skal finne ut hva kommunen skal gjøre i naturvernåret 1970:

Sak 96/70 Naturvernåret 1970

Utskrift av møte i Vega helseråd den 28.4.70 sak 14 hvorav framgår at det henstiller til kommunen at det blir nedsatt en kommunal nemd som skal vurdere hva Vega kan gjøre i forbindelsen med naturvernåret 1970.

Enst. vedtak

Formannskapet tilrår at følgende blir valgt

¹¹⁸ Halmøyvær i Vega, Mindvær i Alstadhaug, Straumenområdet i Rana, Fauskemyrene, Bliksvær og Karlsøyvær utafor Bodø, Storvatnet og myrene på Hamarøy, kystmyrer på Røst og Værøy, Skarvklakken på Andøyan, Forselv i Skjomen, Munkevatn på Andøya, i tillegg til fugleflyellene på Røst og Værøy, Fuglenyken i Bø, og Bleiksøya på Andøya.

1. Distriktslege Rolf J. Fagerstad
2. Helsesøster Karin Hoel Rauken
3. Form. i Gladstad vel Håkon Solheim
4. Arthur Ronland, Kirkøy
5. Augusta Alexandersen, Vika

Som formann tilråes valgt Rolf. J. Fagerstad og som nestformann helsesøster Karin Hoel Rauken¹¹⁹

Den neste bevegelse i saken ut fra formannskapsprotokollen er at helsesøster ber om fritak fra sitt verv i sak 7/71, noe som innvilges. Deretter, kanskje ikke uventet, følger en korrespondanse om avklaring av naturvernkomiteens mandat. Kategorien naturvern er etablert i komités form, men hva skal innholdet være? Og avklaringen går ikke raskt. I 1972 er det to formannskapsvedtak som omhandler avklaring av naturvernkomiteens mandat, på initiativ fra lederen i komiteen (sak 92/72 og sak 195/72). I 1973 begynner ting å skje. Naturvernkomiteen uttaler seg i en sak angående en veiutbygging mellom Hongset og Forøy, en forbindelse som skal gå over Hongsetsundet. Spørsmålet gjelder om sundet skal fylles igjen eller om det skal bygges bro (sak 211/73). Saken har vært utredet over år, og kommunen og Fylkesvegmyndighetene har landet på det billigste alternativet, ei fylling. Om det forblir uklart i formannskapsprotokollene om hva naturvernkomiteen SKAL gjøre, så blir det både engasjement rundt og klare ideer om hva naturvernkomiteen IKKE skal gjøre.

Sak 210/73 Ref. Utskrift av møte i naturvernkomiteen i Vega 29.6.1973 sak 9 angående Hongsetsundet.
Enst. vedtak

Formannskapet kan ikke dele syn med naturvernkomiteen når det gjelder veg- og broforbindelsen Hongset – Forøy og de ulemper komiteen trekker frem. Med rør i fyllingen vil man unngå isdannelse i sundet.

Hva gjennomkjøring med båter i Hongsetsundet har med naturvern å gjøre, er uforståelig for formannskapet. Hele planløsningen av dette veg- og broprosjekt har vært lagt opp med et nært samarbeid med befolkningen i dette området etter hvert som saken har utviklet seg, og en tror og håper at dette skal bli til nytte og gagn for det store flertall av befolkningen der. At det kan være delte meninger i en viktig sak er ikke noe nytt, men et mindretall må finne seg i å måtte bøye seg for flertallets oppfatning.

Sak 212/73 Ref. Gjenpart av brev av 25.7.1973 til vegsjefen i Nordland fra en del oppsittere på Hongset, Svea og Vegstein hvorav fremgår at det etter fellesmøte på Hongset tidligere skolehus den 23.7.1973 protesteres mot at Hongsetsundet blir stengt for båttrafikk, og krever i stedet at det blir bygget bro over sundet.

Enst. vedtak. Formannskapet er forbauset over at en del av de oppsitterne på Hongset som tidligere har vært med å vedta de endrede planer bla i fellesmøte den 5.1.1973 nå oversender vegsjefen en protest mot den planlagte utførelse. Når det henvises til diverse dokumenter, så er disse misvisende, hvorfor en må vise til Havnedirektørens brev 26.3.1973, møte i Hongset fiskarlag den 28.1.1973 som er kjent for oppsitterne på Hongset. Når det gjelder vedtaket i Naturvernkomiteen den 29.6.1973 så blir dette tatt opp som egen sak, jfr. Sak 210/73.

¹¹⁹ Jeg har valgt å beholde navnene, da saken er offentlig, og fordi den tjener som eksempel på hvor ubegripelig natur- og miljøvernfeltet må ha virket på lokalt plan. Det er selvsagt på ingen måte ment for å latterliggjøre noen privatpersoner, men fordi noen blir valgt på grunn av sine formelle posisjoner og andre som privatpersoner, beholder jeg alle navnene.

«Hva gjennomkjøring med båter i Hongsetsundet har med naturvern å gjøre, er uforståelig for formannskapet». Det er tydelig at formannskapet blir arg over at en av deres oppnevnte komitéer ikke følger kommunestyrets beslutninger. Jeg kjenner ikke alle argumentene i saken, men det opplyses i vedtaket at en fylling vil føre til isdannelser i Hongsetsundet, noe som sikkert ville få konsekvenser både for havneforhold og fugleliv. Bro over Hongsetsundet ble det, i hvert fall delvis. Etter dagens standard vil jeg tro at tanken om en fylling over Hongsetsundet ville framstå som ganske absurd.

Jeg er ikke ute etter å henge ut noen enkeltpersoner i disse sakene, ei heller å beklage framveksten av naturvern. Poenget er å vise noen av de forviklinger statlige utviklingstiltak og fremveksten av nye forvaltningsområdet skapte på lokalt plan. Nye begreper og nye kategorier introduseres, og ikke alle disse begrepene har en åpenbar eller umiddelbar relevans på lokale forvaltnings- og politikkområder. Uansett hvor fremmed eller merkverdig naturverninitiativene og naturvernkategoriene må ha framstått i de mange diskusjoner om naturvernkomiteens mandat, så settes faktisk «naturvernet» gjennom naturvernkomiteen *i arbeid* i løpet av kun et par år. Hvordan dette har foregått, hva slags relasjoner og allianser som muliggjorde at Hongsetbrua ble en prøvestein, det vet jeg ikke. Ei heller hva slags idéer om naturvern formannskapet, naturvernemnda og lokalbefolkningen på Hongset egentlig hadde¹²⁰, men saken viser hvordan statlig politikk vinner fram lokalt på finurlige måter. Saken viser hvordan statlig politikk endrer kategoribruken og legger føringer for hva slags rammer debattene kan foregå i. I disse prosessene etableres nye begreper og kategorier som bidrar til å gjøre den gamle naturforvaltningen avleggs og til sist nærmest meningsløs, også lokalt. Som vi vil se utover i avhandlingen, hadde den statlige styringsviljen i framveksten av en moderne naturvernforvaltning store konsekvenser for egg- og dunsankinga i regionen, men dette alene forklarer ikke den massive marginalisering praksisen erfarte i etterkrigstidene. I denne perioden ble ikke bare nye begreper introdusert i forvaltningen av kystfaunen, men også en spill levende ny dyreart ble introdusert, minken. I formannsapsprotokollene fra 1960- og 70- tallet er minken et tilbakevendende og paradoksalt tema. Den representerte både en ny potensiell næringsvei som genererte statlige og offentlige støtteordninger gjennom Distriktenes Utbyggingsfond, slik reven hadde gjort noen tiår før. Men den store forskjellen lå i at minken var en ny og fremmed art i norsk og europeisk fauna, noe som krevde aktiv lokal viltskjøtsel.

¹²⁰ Det jeg selv vagt kan huske om denne saken, er at det var et glansnummer i Vega songlags årlige revy. Det hadde vært interessant å gå videre på denne saken med utgangspunkt i revygenrens folkelige kommentarer til styre og stell.

Minken kommer, folket drar

Minken (*Mustela vison*) ble innført til Norge fra Nord- Amerika rundt 1930-tallet for pelsdyravl. De første minkfarmer ble først etablert på Helgeland og i Nord-Norge på 1940 tallet¹²¹. Pelsdyrnæringa var på sitt høyeste rundt 1970, med vel 3 millioner mink i bur spredd utover det ganske land. Villminkbestanden i Norge var et resultat av minker som rømte fra farmene, eller som ble sluppet ut. Minken fant seg godt til rette i den norske faunaen, med fisk i havet, elver og vatn, og med store kolonier av sjøfugl langs ei langstrakt og sparsomt bebodd kystlinje, og den hadde ingen naturlige fiender. Minken kom nærmest til dekket bord i den nord-norske kystfaunaen og ble en katastrofe for ærfuglrøkten. På 1950 tallet var det registrert villmink i alle de kommuner som lå nært opp til de første minkfarmene. I Nord-Norge var dette på Dønna, i Lofoten og Vesterålen. På 1960 tallet var den spredd utover hele landet unntatt Salten og Finnmark, og fra 1970 er det kun i Finnmark det fremdeles ikke ble rapportert om villmink¹²² (Bevanger & Ålbu, 1986).

Pelsdyravl ble et satsningsområde for Distriktenes Utbyggingsfond, DUF, som i stor grad la føringer for kommunal næringsutvikling. Minkfarmene blomstret opp ikke bare rundt tettstedene og på hovedøya Vega, men det ble etablert flere minkfarmer i øyan, i de gamle egg- og dunværene. Det er flere eksempler på at ærfuglrøktene ble minkrøktene. Det eksisterte åpenbart ingen kritisk debatt om hvilke konsekvenser av avl på en ny art hadde for norsk fauna. Dette er et forbløffende forhold, som hadde vært verd en studie i seg selv. Hvordan kunne øyværingene med sin lange domestiseringstradisjon for ærfuglen, etablere minkfarmer side om side med ærfuglhusene? Hvorfor var det så enkelt å sette ville dyr i bur? Selv om jeg ikke har svarene, bidrar spørsmålene til å belyse hvilke paradoksale strømninger etterkrigstidens utviklingsparadigme brakte med seg. Utvikling må ha vært et mantra i alle debatter, hvor bosetting og næringsutvikling var det primære fokus.

Minknæringen er godt representert i formannskapsprotokollene, i likhet med mange andre saksområder for statlige tilskudd¹²³. Det er to typer vedtak angående mink i protokollene. Den første handler om minken som ny næringsvei, hvor det søkes om midler til den «såkalte

¹²¹ <http://nidaros.nina.no/Mink/utbredelse.htm> besøkt 09.07.2010 Wildhagen 1949, gir også en oversikt over hvor mange farmmink som finnes i Norge, og rapporteringer om forekomster av villmink. Pr. 1949 er det ikke rapportert noen villmink i Nordland Fylke, ei heller i Nord-Trøndelag.

¹²² Bevanger & Ålbu hevder at følgende områder skal være minkfrie i Vega kommune pr. 1986, både i Bremstein, Muddvær, Fuglvær, Hysvær, Skjærvær, Lånan og Ytter- og Innerflesen (ibid s.72). Dette kan ikke være tilfelle. Fuglværet er en del av Halmøyværet og vi vet at minken tok de siste taméan i Halmøya på begynnelsen av 1980-tallet. Gjennom hele 80- og 90 tallet så ble det felt 21 minker i været. Vandringsruta til Halmøyværet må mest sannsynlig gå via Søla og Fuglværet for å unngå de åpne havstykkene.

¹²³ Vann, avløp, elektrisitet, havne og veiutbygging, modernisering av fiskeflåten – ekkolodd mm, osv.

minkveg», det søkes om garanti for å få lån i Distriktenes Utbyggingsfond, DUF, til etablering av minkfarmer og flere vedtak som angår kommunale investeringer i Helgeland Fórlag¹²⁴. I vedtakene er det store forskjeller på de summer som går mellom enkeltpersoner/investorer og kommunen, og de summer som binder ansvar mellom enkeltpersoner, bank, andre kommuner og DUF sammen. Regien på disse bevilgningene mener jeg ligger i DUF, som er motoren i å utløse statlige overføringer og i å binde opp kommuneøkonomien.

Den andre type vedtak handler om skuddpremier på villmink, eller mink som har rømt fra minkfarmene og etablert seg på øya, og etter hvert også i øyan. I sak 170/65 etableres ordningen med skuddpremie på villmink på kr. 25 pr. dyr. Jeger- og fiskerforeningen gis mandat til å administrere ordningen. Ut fra sak 196/67 framgår det at premien har vært kr. 50 de senere år og at man i 1966 utbetalte over kr. 7000 i skuddpremier. I vedtaket setter kommunestyret ned premien til kr. 25 fra 1. januar 1968, mot Jeger- og fiskerforeningens tilrådning. Behovet for bekjempelse av villmink må ha vært stort. En utbetaling på kr. 7000, tilsvarer felling av 140 mink. 50 kr i skuddpremie pr. dyr og 7000 kroner var et ganske anselig beløp i 1967, både for kommunen og for den enkelte jeger. Til sammenligning var timebetalingen i offentlig anleggsvirksomhet ca. 7 kr/timen i 1965¹²⁵, og sammenligner man med de kommunale midlene som ble investert for å berge Sør-Helgeland Fórlag, ble kr. 30 000 innvilget bare i et vedtak i sak 117/70. I perioden fra og med 1965 er det også årlige vedtak om igangsetting av kråkekrig og rottekrig. I tråd med Lov om viltstellet skjer dette gjennom utlegging av gift (fosformos). I vedtak 228/1968 så framgår det at det også har vært skuddpremie på kråke, og vedtaket gjelder bortfall av skuddpremie på kråke og mink av budsjettmessige grunner. I 1969 innstiller formannskapet på at også rottekrigen avlyses av budsjettmessige grunner, Sak 227/69.

Selv om skuddpremie på mink kun kan ha vart noen få år, så kommer det fort reaksjoner når skuddpremien tas bort. I 1970 kommer brev med anmodninger om å gjeninnføre skuddpremie på villminken. Den ene henvendelsen kommer fra Øyan fiskarlag, og formannskapet avviser forslaget:

Sak 98 Skriv av 20/4-70 fra Øyan Fiskarlag v/Nils Svensen, Tåvær med anmodning om å innføre skuddpremie på villmink på nytt, da villminkplagen har tiltatt i stor utstrekning etter opphøret.

Enst. vedtak:

Formannskapet finner av økonomiske grunner ikke å innføre skuddpremie på nytt på villmink inntil videre.

¹²⁴ Sak 34/64 Kommunal bevilgning til den såkalte «minkveg». Sak 107/66 Søkand om kommunal garanti for lån i Distriktenes utbyggingsfond. Sak 83/67 Søknad fra Sør Helgeland Fórlag for forhøyelse av kommunal garanti. Sak 117/70 Ad garanti for Sør Helgeland Fórlag, kausjon for lån 10% av 300 000.

¹²⁵ Årbok SSB 1965. Et annet forhold kan også være at det på 1960 tallet var en kjerne av dyktige jegere. Andre vedtak fra denne perioden handler om fritak av hundeskatt, som legitimeres gjennom behov for jakthund. Det eksisterte med andre ord en utmarksnæring gjennom jakt.

Brevet refereres i sin helhet, fordi det gir innsyn i bekymringene fra ærfuglrøkterne:

Brev fra Øyan fiskarlag jnr. 362/1970

På årsmøte i Øyan Fiskarlag ble de ulempene den stadig økende bestand av villmink medfører, behandlet. Siden skuddpremien på villmink ble opphevet er det blitt stadig mer og mer av den. Dette har gått hardt ut over fuglebestanden, særlig ærfuglen. Det har vist seg at når minken har vært på øyer eller holmer i rugetida har praktisk talt samtlige rugende ærfugl blitt drept. Da dette er en fugleart som er blitt værnet om gjennom generasjoner er det med største engstelse man ser denne utviklingen. Det er et faktum at villminkbestanden har øket siden skuddpremien ble opphevet. Laget ber derfor om at skuddpremien gjeninnføres. Hvis kommunen av økonomiske grunner, ikke kan gjøre dette bes det om at det anmodes staten kan dele etter overta utgiftene. 1970 er jo et naturvern år.

Følgende vedtak ble enstemmig fattet.

Det henstilles til Vega Kommune å innføre skuddpremie på villmink. Vi er kjent med at kommunen fra før har betalt slik skuddpremie at vi anser det for helt nødvendig at den blir innført på ny da villminken er til stor plage for ærfuglen i distriktet. I tillegg til dette har det vist seg at minken hjemsøker fiskehjeller og gnager ned fisk som henger til tørk.

Håper på positivt svar på denne saken som vi anser for å være av stor viktighet.

Med hilsen

For Øyan Fiskarlag

Nils Svensen, 8994 Tåvær, Formann

Dette brevet er eneste gang jeg finner at ærfuglen nevnes spesifikt knyttet til minken i formannskaps- og kommunestyreprotokollene. Det er interessant å se at Øyan fiskarlag bringer fram Naturvernåret 1970 som argument for opprettholdelse av skuddpremien på mink. Dette indikerer at for ærfuglrøkterne var sammenhengen mellom viltforvaltning og naturvern mer nærliggende, enn mellom friluftsliv og naturvern, slik det foregikk nasjonalt. Men Øyan fiskarlag får ikke gehør for sin bekymring fra kommunen. Først når det også kommer henvendelser fra hovedøya om gjeninnføring av skuddpremien, skjer det ting. Etter denne henvendelsen oversendes saken til ny vurdering i viltnemda, og skuddpremien innføres igjen i 1971:

Sak 245/70 Skriv fra Arnold Breivik, Brandsvik dat. 1/12-70 angående ny innføring av skuddpremie på villmink pga at det nå er blitt mye villmink etter at det ble slutt på skuddpremien.

Enst. vedtak

Saken sendes Vega viltnemd til uttalelse

Sak 6/71 ref utskrift av møtebok for Vega viltnemd for 5/1-1971 sak 1 angående gjeninnføring av skuddpremie på villmink

Enst. vedtak: Formannskapet slutter seg til viltnemdas forslag og vil foreslå overfor kommunestyret at skuddpremie på villmink blir gjeninnført. Premien settes til kr. 25,- pr dyr.

Vedlagt vedtak fra viltnemda sak 1/1971 Gjeninnføring av skuddpremie på villmink Referanse: Utskrift fra møtebok for Vega formannskap sak 245/70

Enst. vedtak: Viltnemda anbefaler at det blir innført skuddpremie på villmink etter samme regler som før, idet det ser ut til at villminkplagen har tiltatt i det siste. Premien settes til kr. 25,- pr. dyr. Jfr. Forøvrigrundskriv nr. 13/68 pkt. iii fra Direktoratet for jakt, viltstell og ferskvannsfiske samt rundskriv nr. 4/70.

Det er engasjement i disse sakene om minken. Minken er også et eksempel på denne splittelsen eller spenningen jeg mener eksisterer i spørsmålene om det gamle og det nye naturbruksregimet. Og denne splittelsen gjaldt øyan like så vel som hovedøya Vega. I flere egg- og dunvær ble det etablert minkfarmer blant annet fordi fôr var lett tilgjengelig i form av fisk og fiskeavfall. Minken var både en ny næringsvei, et nytt byttedyr for jegerne, og en ny fiende for ærfuglen og ærfuglrookterne¹²⁶. Kommunestyreprotokollene viser ikke minst hvordan statlig styring medvirket til minkens inntog i øyværene. Vi skal nå se nærmere på den statlige styringen av øyværingenes «uttog» fra øyan, fraflyttinga og skapelsen av «utværet».

2.4 Utværet skapes

Distriktenes utbyggingsfond, DUF, hadde altså en viktig rolle i at minken ble definert som en ny næringsvei. DUF, ble etablert i 1961, gjennom en sammenslåing av utbyggingsfondet for Nord-Norge og Arbeidsløsetrygdas utbyggingsfond. Formålet var å fremme tiltak for økt, varig og lønnsom sysselsetting i distrikter med særlige sysselsettingsvansker eller svakt utbygd næringsliv og å utvikle bærekraftig vekst- og befolkningssentra i distriktene¹²⁷. Utbyggingsfondene var knyttet til statlige utviklings- og utbyggingsprogrammer, og Nord-Norge har vært gjenstand for mange slike reformtiltak etter krigen¹²⁸.

Da krigen var over, stod oppgavene i kø. Landet skulle og måtte gjenreises. Utfordringene i den nordligste landsdelen var spesielt store. Finnmark og Nord-Troms var totalt nedbrent, og byer som Narvik og Bodø var bombet. Dette var oppgaver som krevde både statlig og internasjonal hjelp, og det var et gyllent øyeblikk å styre gjenoppbyggingen og utviklingen i bestemte retninger ved hjelp av statlig politikk. Londonregjeringen hadde lagt planer for gjenoppbyggingen av Finnmark. Man ønsket en mer sentralisert bosetting i Finnmark, for å skape muligheter for næringsutvikling og gi grunnlag for utvikling av sosiale servicetilbud. Men de nasjonale strateger i eksil var i utakt med Finnmarksbefolkningen. Folk ville tilbake til hjemme sine som de forlot i hui og hast, selv om det meste lå i ruiner (Brox, 1972 (1966), 1994 (1984); Jaklin & Åsheim, 2004). Og slik ble det. Men behovet for en restrukturering av

¹²⁶ Og et nytt forskningsobjekt for forskningen.

¹²⁷ Store Norske leksikon besøkt 03012013

¹²⁸ Hansen, Sanne Steenberg; Tre forsøg på at planlægge Nord-Norge, 1945 -1951-1972. UiT hovedoppgave historie, 1993. Se også Brox 1972 (1966), 1984, Eriksen (red) 1996, Thomassen & Lorås (red) 1997.

bosettingsstrukturen i landsdelen og i landet var ikke dermed skrinlagt. Det var heller ikke bare sentrale myndigheter som ønsket modernisering av landsdelen.

«Problemet Nord-Norge»

I 1948 utga studieselskapet for Nord-Norsk Næringsliv en rapport med en svært så talende tittel: *Problemet Nord-Norge*, og rapporten innledes med spørsmålet: «Går Nord-Norge med overskudd eller underskudd?» og den slår fast at dette er et naturlig spørsmål å stille for enhver nordlending (Grønaas & Torgersen, 1948, s. 5). Rapporten var initiert av studieselskapet, kremen av nordnorsk næringslivstopper og politikere; og undersøkelsen ble utført av økonomer i Fiskeridepartementet, Statistisk sentralbyrå og Arbeidsdirektoratet. Rapporten ga et statistisk og tallmessig grunnlag for utforminga av politikken. Rapportens hovedfunn var at Nord-Norges andel av nasjonalproduktet var halvparten så stor, målt per innbygger, som i landet totalt¹²⁹. Rapporten mente at årsaken til dette er at Nord-Norge hadde så høy andel sysselsatte i primærnæringene¹³⁰, noe som også bidro til sesongrelatert arbeidsledighet. Rapporten ble fulgt opp gjennom Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge (Stor.meld.nr.95, 1951), som forankret Utbyggingsfondet for Nord-Norge, forløperen til DUF, (Distriktenes utviklingsfond). Parallelt med Nord-Norgesplanen kom også statlige tilskudd til flytting fra utvær, 1950. Satt på spissen, så iscenesatte Nord-Norgesplanen den utvikling som gjorde at minken kom og øyværingene dro.

Fraflyttingsbidragene

Ved Stortingsbeslutning i 1950 ble det opprettet en ordning med statsstøtte til «Flytting fra Utvær». Ordningen ble administrert av Fiskeridepartementet, og var forberedt gjennom Stortingsmelding nr. 76 «Om folkeflyttingen fra Øyfjordvær i Troms og Syltefjord i Finnmark». Nordland ble også trukket med i de første fraflyttingstiltakene gjennom krav fra befolkningen på Lofotodden om statlig støtte til flytting. I boka «På et berg eg kalla mett», skriver Røde om flyttinga fra yttersia av Lofotodden (Røde, 1997 (1994)). Hele bygda stilte seg bak en søknad om statsstøtte til en kollektiv flytting, i likhet med Øyfjordvær og Syltefjord, og søknaden ble inkludert i Stortingets behandling av Stortingsmelding nr. 76. I boka gir hun en god beskrivelse av Stortingsforhandlingene i forkant av det som skulle bli ordningen med statsstøtte til «Flytting

¹²⁹ "Av dette kan en trekke den slutning at nasjonalproduktet pr. innbygger i landet som helhet var nesten dobbelt så stort som i Nord-Norge. Sagt på en annen måte kan dette uttrykkes slik: Den vare- og tjenestestrøm uttrykt i kroner som er skapt i Nord-Norge i løpet av et år, er bare halvparten så stor – målt pr. innbygger – som i Norge som helhet." (1948 s.16)

¹³⁰ Mens hele 65% av befolkningen i Nord-Norge var sysselsatt i jordbruk, skogbruk, fiske og fangst, som i alt bidro med 36% til områdeproduktet, var de tilsvarende størrelser i riket henholdsvis 42% og 16 %. Ibid 1948 s.19

fra utvær». Også i disse forhandlingene hadde Nord-Norge sterke stemmer. Mye av æren for ordningen tillegges fiskeriminister Reidar Carlsens engasjement i saken. Reidar Carlsen var nordlending, og ble også seinere direktør for det første utbyggingsprogrammet for Nord-Norge.

Tilskottsordningen «flytting fra utvær» ble lagt til Fiskeridepartementet og administrert gjennom oppnevnte flytteutvalg med fylkesmannen som formann og fiskeriinspektøren(e) som sekretær. Flytteutvalget hadde innstillingsmyndighet ovenfor departementet, som tok beslutningene i sakene. Ved Kgl. Res. Av 15. august 1969 ble ordningen overført til Kommunaldepartementet og inkorporert i en utvidet ordning med tilskudd til *«flyttinger som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet»*, og innstillingsmyndigheten ble overført til fylkesmannen ved utbyggingsavdelingen fra 1. januar 1970, og fra 1972 ble beslutninger delegert til fylkesvise arbeids- og tiltaksnemder med klare rammetilskott pr. år (Fylkesmannen i Nordland, Utbyggingsavdelingen, sak 36/72). Den ordning som opprinnelig ble kalt *«tilskott til flytting fra utvær»* ble i 1970 således endret til *«tilskott til flyttinger som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet»*. Fraflyttingstilskottene i sine to faser skulle altså komme til å vare helt fram til 1.1.1986, hvor de siste tilskottene ble gitt så sent som i 1987. *Med andre ord, ordningen varte over en periode på 37 år, og opphørte knappe 15 år før nasjonalstaten Norge søkte om å få Vegaøyen på verdensarvlista.*

Nord-Norgesplanen og fraflyttingsbidragene har vært gjenstand for analyser av mange, både historikere, samfunnsvitere og andre. I denne litteraturen behandles enten fraflyttingsbidragene på et overordnet, generelt og ikke minst økonomisk plan gjerne koblet til en større analyse av NNP, slik som en rekke nordnorske samfunnsvitere og historikere har vist (Aubert & Karlsen, 1965; Brox, 1972 (1966), 1994 (1984); E. O. Eriksen, 1994, 1996b; Jaklin & Åsheim, 2004; Mathisen, 1967; Thomassen & Lorås, 1997) eller det er undersøkelser av spesifikke bygdesamfunn slik som Rødes studie fra Lofotodden, og Zachariassens studie fra Skjervøy (Røde, 1997 (1994); Zachariassen, 1998, 2003), også Wolds bok må leses i denne konteksten (Wold, 1985b).

Som referansenes utgivelsesår også viser, var det liten eller ingen offentlig debatt om alternative måter å se utviklingen på de første ti-femten årene. Først på midten av 60-tallet kommer det kritiske røster inn i debatten om NNP. I boka «Hva skjer i Nord-Norge?» gikk Ottar Brox hardt ut mot de sosialøkonomiske kalkylene som NNP baserte seg på, som han mente helt overså det økonomiske rasjonale som lå i fiskerbondens mangesysleri, med husholdet som den økonomiske enheten (Brox, 1972 (1966)). Der styresmaktene så tungdrevne småbruk og småbåter som ikke passet i strukturrasjonaliseringens og industribyggingens tid, så Brox folk som levde sine liv basert på helt rasjonelle nytte-kost kalkyler. NNPs endringspotensial hevdet

han besto i at planen dramatisk modifiserte vekstmulighetene for de forskjellige kategorier av enheter. Mens NNP med et slag gjorde det vesentlig mer lønnsomt for bedrifter å spare, låne og investere i ny teknologi, skjedde det ingen allokering av midler til husholdsdrevne næringsaktiviteter. «De titusenvis av fiskerbond-hushold som sto for brorparten av sysselsettinga i landsdelen, hadde ingen mulighet til å kunne nyte godt av kapitalsubsidiene» (Brox, 1994 (1984), s. 90). Boka kom med et brak, og var den første offentlige kritikk av den statlige styringa, og den oppnådde på kort tid et opplag på 12 000 eksemplarer (Jaklin & Åsheim, 2004). Brox var ikke kun samfunnsviter i debatten, han engasjerte seg også politisk, og Brox ble talsmann for et utkantsopprør, en gryende motstandsregionalisme, som Tjelmeland kaller det, eller en døråpner for den (nord)norske sekstiåtterkulturen, som Strøksnes skriver¹³¹ (Tjelmeland, 2009). Når det gjelder fraflyttingsbidragene så mente Brox i likhet med flere (Aubert & Karlsen, 1965; Hersoug & Leonardsen, 1979; Mathisen, 1967) at disse ikke kunne forstås som et mobilitetsfremmende tiltak, altså en statlig strategi for et endret bosettingsmønster i landsdelen, slik Londonplanen hadde ambisjon om å være. Men Brox' hovedpoeng var at måten tiltaksmidlene ble allokert på, gjorde at de aller fleste nordnorske lokalsamfunn ble liggende i ei økonomisk/teknologisk bakevje (Brox 1984 s.92). I dette perspektivet var kategoribruken helt kritisk, og en av de kritiske kategoriene lå i distinksjonen mellom tilflyttingssted og fraflyttingssted i tilskottsordningen.

Kriteriene for å få støtte - kategoriene skapes.

I kommunal- og arbeidsdepartementets rundskriv av 24. desember 1969 til fylkesmennene heter det:

Føresegner for tilskott til flyttinger som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet:

§ 1 – Almennelige vilkår for støtte.

Følgende almennelige vilkår må være oppfylt for at støtte skal gis:

1. a) På *fraflyttingsstedet* foreligger ikke muligheter for et rimelig utkomme, eller
b) på *fraflyttingsstedet* mangler offentlige grunnlagsinvesteringer eller andre sosiale goder, og det er liten utsikt til at slike vil komme, og
2. På *tilflyttingsstedet* foreligger muligheter for et tilfredsstillende utkomme, og tilstrekkelige offentlige grunnlagsinvesteringer og sosial goder finnes, eller vil ventelig bli skaffet.

Dersom sterke sosiale grunner taler for det, kan støtte gis selv om mulighetene for tilfredsstillende utkomme på *tilflyttingsstedet* er små. (Mine kursiveringer)

Her etableres to kategorier «fraflyttingssted» og «tilflyttingssted». Som en ser så er det to forhold som vektlegges: mulighetene for økonomisk utkomme, og grunnlagsinvesteringer.

¹³¹ Det er ikke uten grunn at «Hva skjer i Nord-Norge» ble kåret i Dagbladet i 2008 til den fjerde viktigste sakprosa-bok i norsk etterkrigslitteratur. <http://www.dagbladet.no/kultur/2008/07/30/542170.html>

Grunnlagsinvesteringer er faste anlegg som vann og kloakk, veier, havner, elektrisitet, telefon etc. Kommunene skulle uttale seg i hver enkelt sak, slik at enkeltbeslutninger var i tråd med kommunenes investeringer på de aktuelle fraflyttingssteder. Samtidig fremheves det i rundskrivet at kun ett av kriteriene, manglende utkomme eller manglende grunnlagsinvesteringer er tilstrekkelig for å få tilskott. Tilskottene skulle behovsprøves, eller «avpasses etter søkerens økonomiske stilling» (§2), og gjennom tilskottene fulgte en lang rekke heftelser eller klausuler, som figurerte som tinglyste heftelser ved de fraflyttede eiendommene¹³². Boligen skulle ikke selges eller leies ut til beboelse, og skulle salg komme på tale, så hadde staten forkjøpsrett. Man kan spørre seg om dette i det hele tatt kan forstås som tilskott? Røde skriver om fraflyttinga fra Lofotodden, at da Lofotodden ble tatt med som en av prøvesteinene for ordningen «flytting fra utvær», sammen med Øyfjordvær og Syltefjord, så ble 480 000 satt av til disse flyttingene. Av disse skulle 100 000 kroner gå til de to bygdene Hell og Refsvika på yttersia av Lofotodden. Dette var mye penger, men av en eller annen grunn så ble aldri mer enn 50 000 kr utbetalt. Røde skriver:

«Da det bebudede fraflyttingsbidraget ble kjent, hadde det nok sin innvirkning på den endelige bestemmelsen. «Ja! Også va det jo de berømmelige hundretusen kronan...». Det var mye penger. Det yttersi- folket forteller i dag, var at halvparten, femtitusen kroner, ble utbetalt. Ikke som noen bevilgning, men som et stønadslån. Størrelsen på lånet var avhengig av inntekt, formue og forsørgelsesbyrde. Lånet stod rente og avdragsfritt helt til det andre ordinære lånet var betalt. «Då mått vi betal det tilbake, så vi fikk ikkje nånteng!» (Røde, 1997 (1994) s.187)

Det Røde referer til her, er også kommentarer jeg har hørt flere ganger i Vegaøyen. Fraflyttingstilskottene var ikke et tilskott, men et lån. Og størrelsen på «tilskottene» dekket på ingen måter de reelle utgiftene ved å flytte et hushold. De var ment som en «billighetskompensasjon» for tap av verdi på egen eiendom som følge av strukturendringene i næringslivet (KAD 1969:8). Røde stipulerer tilskottene til å dekke ca. 20- 25 % av byggekostnadene for oppsett av ett nytt hus anno 1950/51, resten ble finansiert gjennom

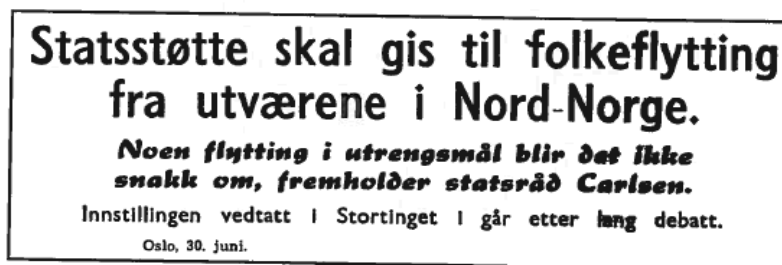
¹³² "Dersom søkeren har egen bolig på fraflyttingsstedet, må han forplikte seg til ikke selv å nytte den og ikke selge eller leie ut boligen til vanlig beboelse. Dersom mottakeren av tilskottet igjen disponerer boligen på fraflyttingsstedet til vanlig beboelse, plikter han å betale tilbake tilskottet. Dersom det er adgang til det, skal det tas pant i eiendommen for et beløp tilsvarende tilskottet. Dersom boligen skal selges, har staten, deretter vedkommende kommune, forkjøpsrett. Dersom boligen seinere blir innløst etter reglene i § 3 (tilskott til innløsning av egen bolig), skal tilskottet gå til fradrag i innløsningssummen.

I samband med tilskott etter ovennevnte regler, kan det dersom flytteren er eier av boligen, stilles vilkår at arealer av fraflyttingseiendommen overdras til fremme av landbruksformål, friluftformål eller andre offentlige formål."

Da jeg var i kontakt med Nordland Fylkeskommune i 2009, så holdt fylkeskommunen på med arbeidet med sletting av obligasjonene basert på brev fra Arbeids- og administrasjonsdepartementet, av 26.06.1998; 'Tilskott til flytting som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet» - sletting av obligasjoner.

rentebærende lån og stønadslån. På Lofotodden ble statsbidraget gjennomsnittlig ca. 5000 pr. familie, og det kostet ca 20 – 25 000 å sette opp et nytt hus (Røde 1997 s.208).

Det er en sterk ordbruk og et sterkt formynderskap som legges for dagen i retningslinjene for fraflyttingstilskottene. Mathiesen (1967) beskriver ordningen som klientskapende, fordi ordningen var bygget opp omkring en modell både av berettigede og ikke-berettigede søknader. Dette kommer også fram i den offentlige formidlingen av ordningen. Røde gjengir oppslaget i Lofotposten av 30. juni 1950 da Stortinget hadde gjort sitt vedtak (ibid: 191).

Overskrift fra Lofotposten 30.juni 1950.

Flytting i utrengsmål skulle det altså ikke bli snakk om. La oss se på tallene.

Fylkesvise og regionale tildelinger, «Flytting fra utvær»

For perioden 1950 – 1970 foreligger det fylkesvise oversikter for tildelingene:

Figur 7: Fortegnelse over flyttere som har fått stønaden utbetalt tom 15/6-1970. (Flytting fra utvær. Kap 1070, post 79). Fortegnelsen er utarbeidet på grunnlag av lister fra fiskeridirektørene.

Fylke	Tilskott	Beløp
Hordaland	13	49 000
Sogn og Fjordane	5	59 500
Møre og Romsdal	59	807 000
Sør- Trøndelag	41	247 400
Nord- Trøndelag	29	227 200
Nordland	310	2 347 965
Troms	132	1 216 150
Finnmark	134	1 615 144
Totalt	723	6 569 359

Som det framgår av tabellen, var Nordland det fylket som desidert hadde flest tilskott. Det er neppe uventet både av demografiske og geografiske hensyn, med stort befolkningsgrunnlag og med tusenvis av øyer og boplasser under fjellfoten langs havet. For Nordland varierte utbetalingene fra 1500 kr til 40 000 kr når man ser utviklingen over hele i perioden. I denne variasjonen ligger både oppjustering på grunn av prisstigning, men også at tilskuddene var basert på behovsprøving.

Hvis vi så undersøker hvordan tilsagn gitt i Nordland fylke fordeler seg over hele perioden, så ser tallene slik ut. I tabellen nedenfor har jeg også lagt inn hvor mange tilsagn som ble gitt til Vegaøyen.

Figur 8: Oversikt over antall tilsagn og utbetalinger i Nordland fylke og i Vegaøyen 1950-1970 & 1970-1987

Periode	Antall tilsagn	Utbetalinger	Vegaøyen
1950 -1969/1970	310	2 347 965	8 ¹³³
1970	43	784 500	** ¹³⁴
1971	56	1 350 200	6
1972 -1987	354	12 152 200	41
Totalt	720	15 414 865	55 +

Som oversikten viser så var Vega kommune og Vegaøyene ikke i særlig grad involvert i flyttestrømmen i den første perioden under Nord-Norges planen. I perioden fram til 1970 hadde kommunen kun 8 innvilgede tilskott, mens nabokommuner som Herøy og Brønnøy, hadde henholdsvis 39 og 24 tilsagn. I Vegaøyen ble øyværene Ytre Flæsen som den gang tilhørte Tjøtta kommune, Engelsøy, Burøy, Tåvær, Sør Nautøy, Ytre Hysvær, Kvalholm, Lisøy, Lamøy i Vegaøyen definert som fraflyttingssteder i denne perioden. Noen av disse ligger langt til havs, som Ytre Flæsen og Ytre Hysvær, mens mange av andre øyværene ligger nært hovedøya Vega, men allikevel i en avstand som krever båtskyss. På flere av disse øyene bodde det da bare en familie.

¹³³ Her er Flæsen tatt med, dvs alle vær som pr. 2010 tilhører Vega kommune, selv om de på dette tidspunktet tilhørte Tjøtta kommune.

¹³⁴ Kommuneoversikter for 1970 foreligger ikke i fylkeskommunens arkiv. Det opprinnelige arkivet har jeg ikke klart å oppspore pga omlegginger og sammenslåinger av etater, men i materialet fra fylkeskommunen ligger det ved en rapport som oppsummerer de to mellom- årene. For 1970 gis en regionoversikt som viser at Sør Helgeland har fått innvilget 5 søknader av totalt 43 i Nordland fylke, og hvor Salten regionen topper statistikken dette året med 19 innvilgede søknader (80 personer). For 1971 opplyses kommunetilhørighet, og dette året er det Steigen som skiller seg ut med 11 innvilgede søknader (43 personer). 1970 er også et merkelig år: 108 søknader ble mottatt, 43 ble innvilget, 40 er under behandling, men 25 søknader var avslått.

I tilskottsordningens neste periode så forandrer situasjonen for Vegaøyen seg helt.

Figur 9: Tilsagn og utbetalinger i Nordland Fylke. Tilskott til flytting som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet 1972-1986 (1987)

År	Antall tilsagn	Vegaøyen	Utbetalinger
1972	53	4	1 167 200
1973	64	3	1 599 000
1974	44	2	1 855 000
1975	35	2	1 554 000
1976	37	2	1 382 000
1977	23	4	645 000
1978	14	2	846 000
1979	12	0	285 000
1980	9	1	450 000
1981	12	5	579 000
1982	4	0	160 000
1983	9	2	210 000
1984	11	5	440 000
1985	5	3	280 000
1986	11	1	240 000
(1987)	(11)	5	(460 000)
Totalt	343 (354)	41	11 692 200
			(12 152 200)

Snitt utbetaling 34 088 kr (34 328 kr).

I denne perioden blir også Bukkøy, Hysværøyen, Kilvær, Lånan, Nordøy, Omnøy, Skjærvær og Ytterøy alle fraflyttingssteder. Noen stabeiser nektet å flytte, som Emelius i Kvalholmen, Ingolf i Lånan, Ingvald i Skjærværet. De ble på sin post til de døde, men på midten av 1980 tallet, da flyttebidragsordningen opphører, var det tomt for folk i Vegaøyen.

Lokal ambivalens

Sammenligner man fraflyttingsbidragene med befolkningsstatistikken, ser vi at fraflyttingsbidragene ikke kan forklare fraflyttinga fra Vegaøyen alene. På 1960- tallet ble det tildelt 8 fraflyttingstilskott til Vegaøyen, mens mer enn 200 mennesker i realiteten flyttet (se side 68). Dette er i tråd med hva de fleste studier om fraflyttingsbidragene konkluderer med. Fraflyttingbidragene var i seg selv ikke ment som mobilitetsfremmende tiltak og fungerte heller ikke som sådan¹³⁵. Skal man forstå befolkningsutviklingen i landsdelens små kystkommuner etter krigen, er selvsagt fraflyttingsbidragene bare en del av historien. Det var andre forhold som bidro til å trekke befolkningen mot byene. Nedgangen i befolkningstallene for Vega kommune på 1960- og 1970- tallet handler ikke minst om etablering av nye industristeder. Etablering av jernverket i Mo i Rana (1946), aluminiumsverket i Mosjøen (1957), og SIVA (Selskapet for

¹³⁵ (Aubert & Karlsen, 1965, Mathiesen 1967, Brox 1964, 1966, 1984, Zachariassen 2003, 1998; Jaklin 2004, Hersoug & Leonardsen 1979).

industrivekst) anlegget i Sandnessjøen (1974) var industrisentra som bidro til flytting fra kommunen. NNP revolusjonerte infrastrukturen i landsdelen både med hensyn til kraftutbygging, havner og ikke minst veier. Når det gjelder sysselsettingen, så viser Hersoug & Leonardsen (1979) i sin analyse av NNP, at NNPs ambisjon om å skape *nye* arbeidsplasser bare var delvis vellykket. Deres hovedpoeng understøtter Brox' analyse ti år tidligere, at det NNP lyktes med var å skape *andre* arbeidsplasser. Strukturrasjonaliseringa av næringslivet var vellykket, og de sjølsysselsatte i primærnæringene var i større grad blitt lønnsarbeidere¹³⁶ (Hersoug & Leonardsen, 1979, s. 122). Ikke desto mindre *bidro den nye kategoribruken fraflyttingssted og tilflyttingssted til en forsegling av framtidsutsiktene til de stedene som ble kategorisert som fraflyttingssted*, slik vær etter vær i Vegaøyen etter hvert ble.

I formannskaps- og kommunestyreprotokollene framgår også den ambivalens dette skapte. Fraflyttingsbidragene forutsatte at kommunene skulle uttale seg i hver enkelt sak. Ved hver søknad skulle det derfor foreligge en uttalelse som tok hensyn til «stedets plass i næringsutviklingen og utviklingen av bosettingsstrukturen i fylket»¹³⁷. Kommunen skulle unngå å se hver sak for seg, og det springende punktet kommunene skulle vurdere var å se fraflyttingssøknadene i forhold til investeringer i grunnfondsmidler (veger, havneforhold, elektrisitet, vann osv). Når det gjelder godkjenninger av fraflyttingssteder, så foreligger det mange uttalelser fra Vega kommunestyret både i fylkeskommunens arkiv så vel som i kommunestyre- og formannskapsprotokollene. Flyttingene på 1960- tallet bærer preg av å ha vært relativt ukompliserte for kommunen å håndtere, men på 1970- tallet ser det ut for at dette blir vanskeligere. Felles for dem alle er at når en søker eller familie sjøl har bestemt seg for å flytte, så støtter kommunestyret saken med oppgitt resignasjon. Det kan virke som om kommunen er bufferen mellom stat og individ, hvor individets ønsker naturlig nok får størst gjennomslagskraft og hvor hensynet til næringsutvikling og grunnfondsmidler har mindre å si.

Den vanskeligste saken kan se ut til å ha vært den første fraflyttingssøknaden fra Lånan i 1971. Alvoret i saken kommer også fram gjennom at Formannskapet ikke avgir noen innstilling til kommunestyret, noe Formannskapet gjør i de andre sakene¹³⁸. Jeg vil tro at dette handler om

¹³⁶ «Mens målet hadde vært å skape om lag 10 000 nye arbeidsplasser, ble det oppnådd bare ca. halvparten. Riktignok ble det totalt skapt 22 549 «nye» arbeidsplasser, men samtidig ble det nedlagt 17 786, hvorav størsteparten i jordbruk og fiske. --- Det viktigste resultatet av NNP hadde m.a.o. ikke vært de nye arbeidsplasser, men andre arbeidsplasser – dvs. at det hadde foregått en strukturrasjonalisering av næringslivet i landsdelen. De sjølsysselsatte i primærnæringen var i større grad blitt lønnsarbeidere.» Hersoug & Leonardsen 1979 s.122

¹³⁷ «Det er ønskelig at avgjørelser av dette spørsmål så vidt mulig kan bygge på en samlet vurdering av stedets plass i næringsutviklingen og utviklingen av bosettingsstrukturen i fylket. Man bør så langt som råd søke å unngå at avgjørelser tas ut fra en vurdering fra sak til sak. En bør videre se disse saker i forhold til de vedtak som foreligger om investeringer i vegger, havner, elektrisitetsutbygging o.s.v.» (KAD,1969 s.5)

¹³⁸ Sak 333/76 Omnøy som fraflyttingssted, avgjøres av formannskapet etter plan- og tiltaksrådets innstilling.

at saken har stor prinsipiell betydning hvor man ønsker å ha et samlet kommunestyre bak beslutningen.

Formannskapsprotokoll sak 136/71

Skriv av 27.5.1971 fra Fylkesmannen i Nordland, utbyggingsavdeling angående søknad fra flyttingstilskott i forbindelse med fraflytting fra Lånan.

Enst. vedtak

Saken forelegges kommunestyret til behandling uten formannskapets innstilling.

Kommunestyret protokoll sak 58/71

Tilskudd til flyttinger som har sammenheng med strukturendringene i næringslivet. Søknad fra xx om tilskudd til flytting fra Lånan i Vega til Brønnøysund i Brønnøy.

Da det tidligere ikke har vært aktuelt å betrakte Lånan som fraflyttingssted, ber fylkesmannen i Nordland, utbyggingsavdelinga, om at det blir utgitt uttalelse om dette fra kommunalt hold.

Enst. vedtak.

Kommunestyret ser med bekymring på at et sted som Lånan også kommer inn under kategorien fraflyttingsområde, men slik utviklingen har gått med bosettingen i øyområdene, er det vel bare å avfinne seg med forholdene og herved tilrå at det blir gitt størst mulig statsstøtte til de aktuelle søknader.

Videre må det aktivt arbeides for at øybefolkningen ikke fraflytter kommunen, men forsøker å legge forholdene til rette med gode bosettingsforhold på hovedøya Vega.

Når det gjelder Lånan så er saken ekstra sår, fordi familien flyttet ut av kommunen til regionsenteret Brønnøysund, og fordi både befolkningen i Lånan og kommunen hadde tiltro til at øyværet skulle ri av fraflyttingsbølgen. Været har fått strøm, tilskott til vann, og lokalbefolkningen har investert i værets framtid gjennom etablering av nytt kjøleanlegg i Lånan. Helge Wolds bok «Utvær» viser dette på en glitrende måte:

«Protokoll for Lånan fiskarlag.

Det slår gnister ut fra de første sidene i det nye tiåret. Vedtakene er ført i pennen med sterk og sikker håndskrift. De forteller om entusiasme, framtidshåp. Slik tenker mennesker som har tro på seg sjøl og sitt samfunn.

Sak 4, 9. januar 1962. Lys og kraft til Lånan. Søknad sendes Midt- Helgeland Kraftlag gjennom Tjøtta herredsstyre for anbefaling.

Sak 8, 20. april 1962. De europeiske markedsproblemer og Norges stilling. På møtet fremkom slikt vedtak til Tjøtta distriktsfiskarlag: Lånan Fiskarlag foreslår at Distriktsfiskarlaget utvirker at en eventuell europeisk markedsdannelse må bli behandlet på fullt organisasjonsmessig grunnlag, så alle lagets medlemmer (Norges Fiskarlag) kan få avgi sin mening om denne alvorlige sak ved stemmegivning.

Sak 11, 22. september 1963. Søknad om veianlegg på Lånan. Søknad sendes snarest til Tjøtta herredsstyre. Begynderum settes til 15.- 20.000 kroner.

Sak 14, 22 september 1963. Forsamlingshus. Fiskarlaget har behov for møtelokale og i den anledning vil vi utnevne en komité som undersøker forholdet om kjøp av enten en brakke eller materialer til et slikt hus. Som komite valgtes: - - -

Sak 8, 18. januar 1964. 35-årsjubileum. Det ble vedtatt å avvikle jubileumsdagen lørdag den 27. juni..... Mange ting ga grunn til optimisme», skriver Wold 1985 s.: 198.

Når det gjelder spørsmål om lys og kraft skriver Wold:

I løpet av ettervinteren 1964 begynte det også å bli mer hold i ryktene om at de skulle få elektrisk strøm ut til havskjæret.

Det hørtes reint utrolig ut. Rett nok hadde de begynt å arbeide med denne ville ideen i fiskarlaget først på 50-tallet, men ingen hadde knyttet noen som helst realisme til den. Små og store myndigheter hadde tygd på saka i det uendelige, og da det begynte å løpe noen svake rykter om at det var oppbruddstemning ute i Lånan, ble Kraftlaget nysgjerrig. Lå det slik an så spøkte det i hvert fall stygt for strømmen; å strekke kabler for hundretusener av kroner ut til et oppgitt samfunn var det ingen mening i.

Og folket stod på sitt: fikk de strøm så ble de naturligvis boende! Strømmen var et være eller ikke være for samfunnet deres.

Og i juni 1964 hørte de den utrolige nyheten over Bodø-nytt:

«Helgeland Kraftlag har fått 723.000 kroner i statsstøtte for å forsyne to øysamfunn helt ute i havgapet med strøm. Det gjelder Lånan med 60 mennesker og Skibbåtsvær med 42 personer. Den siste øya markerer kraftlagets absolutte ytterpunkt mot vest.

Det skal i sommer føres strøm fram til de 100 menneskene som bor på Gåsvær og herfra skal man legge en 2.5 kilometer lang sjøkabel til Skibbåtsvær. Til Lånan skal det legges en 4 kilometer lang kabel. Gåsvær vil få strøm i år, men de to andre øygruppene må vente til nyttår....» (Ibid s.199)

Strømmen er kommet og neste etappe venter:

«Nå gjaldt det å få realisert planene om eget fiskemottak og eget kjøleanlegg.

Sak 8, 16. april 1965. Samarbeid fiskekjøp. Sakens papirer ble referert og slikt vedtak fattet: Vi får kontakt med Feliks og Råfisklagets tillitsmenn og setter alt inn på å få hjelp til selvhjelp. Det ble besluttet å sende Petter Johnsen til Brønnøysund for konferanse.

Sak 13, 29. mai 1965. Kjøle – og fryseanlegg. Da vi er i tanke om å etablere et kjøle- og fryseanlegg vil vi danne et lag som vi vil kalle Lånan Kjølelag. Fra dette lag sendes forespørsel om prisoverslag og beregning over kjøle- og fryserom med maskiner, samt arbeidsrom, til fiskeriinspektør Nils Gjerde, Bodø.

Sak 5, 27. mars 1966. Kjøle og fryseanlegg på Lånan. Fra samvirkekonsulenten har vi mottatt overslag og beregning til det påtenkte kjøleanlegg. I den anledning har vi blitt enige om at de interesserte medlemmer går inn for spleising av en egenkapital på kr. 6 000 fordelt på de her nevnte 9 personer:xxx.

Det blir å kontakte de personer som har med disse tingene å gjøre for anskaffelse av nødvendig kapital til fuldføring av bygget.» (Ibid s.205)

Det slår gnister av fiskarlagets sider fra 60- tallet. Denne optimismen kommer også til uttrykk i de kommunale organers protokoller om enn i en annen språkdrakt. I lys av fraflyttingstilskottenes kategoriinndelinger går grunnfondsinvestering og fraflyttinger hånd i hånd. I formannsapsprotokollene finner vi vedtak som hvor kommunen gir garantier eller støtter lokale initiativ til strømforsyning, vann, vei- og havneutbygginger¹³⁹, altså klare grunnfondsinvesteringer. *Det er det paradoksale som går igjen i mange av kommunestyreprotokollenes vedtak overfor værene; grunnfondsinvesteringer behandles nærmest hånd i hånd med fraflyttingssøknader.*

Det dramatiske i definisjonen *utvær* eller *fracflyttingssted* lå i at stedet ble fratatt alle muligheter for offentlig støtte til grunnlagsinvesteringer. Flyttebidragene skapte nødvendigvis spenninger mellom de som ville flytte og de som ikke ville flytte, Det må ha vært en ganske

¹³⁹ Sak 48/66 – Søknad fra Skjærvær om å få tilført elektrisk kraft til stedet», sak 147/66 Innlegg av vatn i Skogsholmen, sak 184/66; sikring av statsbrønn i Mudvær; sak 175/68 – statstilskott til innlegg av vatn i Lånan: sak 191/68 søknad om kommunens bistand for å få elektrisk kraft tilført Tåværet i form av dieselaggregat. Når det gjelder havneutbygging så gis Skjærvær prioritet i kommunens innstilling til fiskeriinspektøren i Nordland i sak 45/70, 321/73 og 290/74, som ikke bare handler om grunninvestering for bosetting, men også fordi Skjærvær er hjemmehavn for fiskere både fra kommunen og nabokommuner.

vanvittig situasjon i noen vær, når en familie ønsker å flytte, og andre ønsker å bli. Den ene familiens handlinger gjennom å søke om fraflyttingstilskott medførte med andre ord store konsekvenser for andre familiers framtid, og dette må også ha vært et vanskelig aspekt for kommunens politiske og administrative folk å håndtere.

Som man også ser ut fra det tallmaterialet fra Vegaøyen så har deler av et vær kunnet bli definert som utvær, slik som for eksempel Ytre Hysvær, mens resten av været opprettholdt bosettinga – for en stund. Hysværøyen er et stort øyvær i utstrekning, hvor hver familie hadde «sin holme», og Hysværøyen var både blant de første og de siste som fikk flyttetilskott. Da ordningen opphørte fra 1. januar 1987, ble kun 11 saker behandlet totalt i Nordland fylke. 5 av disse var fra Vegaøyen og alle fra Hysværøyen¹⁴⁰. Det kan derfor se ut for at Vegaøyen har vært i utakt med tendensen ellers i fylket. Flere i Vegaøyen forsøkte å drøye fraflyttinga så lenge som mulig, men da ordninga opphører skjer de siste krampetrekkninger.

Stigmatisering, reføydalisering og revitalisering

Gjennom hele feltarbeidet har fraflyttingshistorien vært en viktig referanse i mange diskusjoner, og med sterke verdimeslige føringer. Litteraturen ga en begrenset forståelse for hva fraflyttingsbidragene betydde konkret, og ikke minst hvordan dette artet seg på ytre Helgeland, og i Vegaøyen spesielt. På grunn av min egen tilhørighet til området lette jeg etter innfallsvinkler til stigmatiseringsaspektene som ga meg en viss distanse til tema (jfr teori & metodedelen). Dette ledet meg til fraflyttingssakene i kommunearkivene og til fylkeskommunens arkiver. Men det langsommelige arbeidet med å lese seg gjennom formannskaps- og kommunestyreprotokollene for Vega kommune, ble et funn i seg selv. Jeg måtte pløye gjennom protokollene og registrene side for side, sak for sak, og det ble en sjokkerende opplevelse. Noe handler om den tvetydighet også Wold beskriver, om en periode hvor optimisme og pessimisme gikk hånd i hånd, men det som også er påfallende i gjennomgangen av formannskapsprotokollene, er fraværet av lokal handlingsfrihet i disse vedtakene. De fleste vedtak handler om tildelinger av statsinitierte ordninger og overføringer (skole, rådhus, veier, modernisering av fiskeflåten gjennom tilskudd til havn, båter/ båtmotorer, ekkolodd, osv). Man finner kun noen få lokale initiativ som gjelder næringsvirksomhet, kjølelager i Lånan (sak 56/69), fiskemottak i Mudvær (sak 239/63). Ikke bare i disse vedtakene som direkte angår øyen og fraflyttingssituasjonen, men i det meste av

¹⁴⁰ I arkivmaterialet foreligger det en oversikt for 1987 over saker som ikke var ferdigbehandlet da ordningen opphørte ved årsskiftet. 11 totalt i 1987, hvorav 5 fra Vegaøyen, mens tallene for 1973 er henholdsvis 64 tilsagn, hvorav 3 fra Vegaøyen.

kommunalpolitikken slik den framstår i vedtakenes form. All kommunal politisk aktivitet skjedde gjennom statlig styring og initiativ. Vedtakene rokker ved min egen selvforståelse av hva det betyr å være vegværing og nordlending.

I 1994 ble et to binds verk Nordnorsk Kulturhistorie utgitt. Det er to nøkkelbegreper som brukes for å definere nordlendingens lynne, *gjenstridighet* og *mangfold*. *Gjenstridigheten* har referanser til en lang historie knyttet til kolonitiden, hvor kysten var styrt av nessekonger og handelsmenn og handelsregimer definert fra sør, og refererer til opprør mot moderniseringsformer innenfor fiskeriene slik Trollfjordslaget 1890 og raseringa av kvalstasjonen i Mehamn 1903, men også mot etterkrigstidens moteord «strukturrasjonaliseringa», slik blant annet Brox' bok bidro til (Drivenes, Hauan, & Wold, 1994a, 1994b; Edvardsen, 1992 (1984), 1994). *Mangfoldet* referer både til den etniske mangfoldigheten knyttet til trestammers møte mellom nordmenn, samer og kvener, pomorhandelen med Russland, men også til den store variasjon som man finner fra ytterste øy til innerste skog eller vidde, og den geografiske utstrekning landsdelen har fra søndre Helgeland til den russiske grensen. Disse beskrivelsene må jeg jo medgi at jeg identifiserer meg med, og bidro til at avmakten og konformiteten i protokollene ble en rystende lesing. Det er ikke mange tegn til mangfold og gjenstridighet i disse vedtakene. Poenget er ikke at nordnorsk kulturhistorie tar feil. Det som framkommer i disse protokollene er en statlig initiert iscenesettelse av moderniseringsprosesser, som selvsagt også var forankret i verdier folk kunne kjenne seg igjen i. Omfordelingspolitikken som «likeverd som likhet» også kan forstås som, muliggjorde tilgang til statlige overføringer, men de kategorier som ble skapt for å legitimere denne utviklinga, her vist gjennom fraflyttingstilskottene, rev samtidig bunnen ut av de livsverdener som øyværingenslivet rommet. Det var kanskje ikke i formannskap- og kommunestyreprotokollene jeg forventet å finne innganger til å forstå noe av det mysterium Roy Jakobsen beskriver, men de gir absolutt noen bidrag til å forstå dette.

Flere forfattere har fremhevet at statens rolle i utviklingen av Nord-Norge i etterkrigstiden (1960-1990) preges av utviklingen av den offentlige sektor, i motsetning til den tidligere fase hvor fokus var på industrialisering (Fulsås, Tjelmeland). Det store samlende etterkrigsprosjektet var bygging av velferdsstaten¹⁴¹. Velferdsstaten skulle sikre alle borgerne like rettigheter til utdanning, arbeid og helsetjenester, og var bygd på en likhetstanke som Eriksen mener også skapte standardisering, klientisering og stigmatisering. Han kaller det politikkenes janusansikt (E.

¹⁴¹ Det skiller gjerne mellom «likeverd som likhet» manifestert som *premiss for sosial samhandling*, og som *regulerende prinsipp for velferdspolitiske institusjoner* (Lien & al 2001 s.16).

O. Eriksen, 1996a, 1996b). Eriksen mener at Nord-Norge har hatt en klokkeetro på staten og det offentlige som problemløser, noe han mener delvis skyldes at landsdelen har manglet privatkapitalistiske tradisjoner og entreprenørskap etter et århundrelangt kolonistyre, samt at landsdelen har hatt en radikal befolkning som så på staten som et redskap for sosialistisk politikk, hvor nordnorske kommuner selv var pådrivere for å bygge ut velferden. De uheldige og utilsiktede bivirkninger av statsavhengigheten, mener han kan forstås som en ynkeliggjøring og stigmatisering, rett og slett en reføydalisering.

Eriksen skriver ikke spesifikt i forhold til fraflyttingstilskottene, og selv om disse ikke kan forklare den massive fraflyttinga, mener jeg de nye kategoriene bidro til ynkeliggjøring og stigmatisering, som ganske sikkert ikke var intendert. I de første prinsipielle sakene som lå til grunn for Stortingsmelding nr. 67 «om folkeflyttinga i Øyfjordvær i Troms og Syltefjord i Finnmark» (1950), forelå det konsensus blant befolkningen om å flytte. Slik Røde skriver fra Lofotodden (Refsvika/ Hell), var befolkningen enige om at enten dro alle eller ingen, og i Øyfjordvær så var det bare væreieren, handelsmannen og poståpneren som var i mot, mens 20 fiskere skrev under oppropet til fiskeridepartementet om statstilskott til flytting. De tre prøvesteinene, flyttingene fra Lofotodden, Øyfjordvær og Syltefjord, skjedde på initiativ fra lokalsamfunnene selv, mens flyttinga i Vegaøyen (og mange andre plasser) fikk preg av tilpasninger til statlig politikk og statlig definisjonsmakt. Forskjellene mellom å søke fraflyttingstilskott som en kollektiv handling og å søke fraflyttingstilskott som en individuell handling, er ikke problematisert i noe av den tilgjengelige litteratur jeg har funnet om fraflyttingene. Og kanskje er man her ved en kjerne i forhold til å forstå hvorfor flyttebidragene også bidro til stigmatisering av øyværingene, noe som også ble forsterket fordi flytteordningen varte over en så lang periode, spesielt i Hysværøyen. Hysværøyen er også det øyværet som kanskje i størst grad hefter ved stigma - attributtene lokalt. Stigmatisering er ikke et endogent trekk skapt gjennom samhandling mellom to grupper, i dette tilfellet mellom vegværing og øyværing, men må forstås i forhold til de hierarkiske kategoridannelser som skjer i storsamfunnet, jfr. Goffman. Min tilnærming har vært å undersøke skapelsen av kategorier som identitetsattributtene hefter ved, hvor fraflyttingshistorien har vært essensiell.

På den annen side, gjennomgangen av fraflyttingsbidragene gjennom tall og saksdokumenter forteller også at Vegaøyen beholdt bosettinga lenge, altså fram til avslutningen av ordningen. Dette mener jeg kan forstås som en delforklaring til hvorfor dunsankinga kunne bli revitalisert i Vegaøyen gjennom *Fotefar mot Nord*-prosjektet. Som vi har sett i kapittel 2.2 var dette en næring som hadde vært praktisert langs kysten av hele Nord-Norge, og hvor man i 1986 da fraflyttingsbidragene opphørte, ennå ble praktisert i 152 egg- og dunvær i Nordland (Misund

1986). Dunsankinga og Vegaøyan fikk sin renessanse gjennom *Fotefar mot Nord*-prosjektet og siden verdensarven, initiert av ildsjeler i helt andre sosiale kunnskapsfelt enn der både fraflyttingsbidragene og naturvernforvaltninga foregikk. Men revitaliseringa forutsatte at noen fremdeles sanket dun og stelte for éa. Ildsjelenes innsats var viktig i revitaliseringa, men hadde Vegaøyan blitt tomme for folk allerede på 1950- og 60-tallet, ville det sannsynligvis ha vært lite «tradisjonsstoff» å gripe fatt i. I dag vet vi at «gevinsten» ble verdensarv, men «prisen» disse øyværingene betalte var å leve med stigmatiseringsåket i en mannsalder.

3.0 Fra utvær til verdensarv

I lys av de utviklingstrekk forrige kapittel skisserer, framstår verdensarvinnskrivelsen av dunsankingspraksisen i Vegaøyen nærmest som ren og skjær magi. Hvordan i all verden kunne ruinlandskap, marginaliserte utvær og stigmatiserte øyværingar bli nominert til verdensarv? Vi skal i denne delen se nærmere på hva som skal til for å skape slik «magi».

Innskrivelsen av Vegaøyen som verdensarv undersøkes som en globaliseringsprosess, hvor selve innskrivelsesprosessen muliggjør et fenomens evne til å sirkulere og til å nå ut med budskap til større folkemasser (Latour, 1986, 1990; A. Tsing, 2008 (2002)). Målsettingen er å vise de prosesser og lokaliseringpunkter som bidrar til å gjøre avstand irrelevant og som muliggjør at nye forestillinger om Vegaøyen skapes, spres og sirkulerer. De stigmatpregede kjennetegn etterkrigstidens moderniseringsprosesser skapte, transformeres til høyt verdsatte trekk ved områdets fortid gjennom verdensarvinnskrivelsen. Andre kjennetegn ved globaliseringsprosesser som standardisering og kommodifisering av kultur bidrar til å forstå denne transformasjonen (Giddens, 1997; Grasseni, 2009; Hylland Eriksen, 2003). Som vi vil se framstår selve innskrivelsesprosessen som en høyst standardisert prosess, hvor det jeg kaller verdensarvkonvensjonens matrise muliggjør en bestemt form for skapelse. Den legger klare føringer for hvordan denne prosessen skal foregå og iscenesettes, og min spesifikke interesse er å forstå hvor og hvordan lokal (Vega) påvirkning bidrar i denne prosessen og potensielt kan utgjøre en forskjell i beslutningen. Denne delen struktureres etter hva jeg i teorikapitlet har kalt rituelle overganger i nominasjons- og innskrivelsesprosessen, jfr. matrisen (figur 2, side 28), og har fokus på to av disse overgangene: 1) Direktoratet for Naturforvaltnings presentasjon av søknadsdokumentet til Vega kommunestyre. Dette sammenfaller i tid med at regjeringen har oversendt søknaden til UNESCOs verdensarvkontor i Paris og fått tilbakemelding om at nominasjonsdokumentet fyller de formelle kravene som konvensjonen krever (boks 1 i matrisen). 2) Selve verdensarvkomitémøtet, hvor beslutningen om nominasjonen skal innskrives, tas. Kapitlene i denne delen etterstreber å være kummulative, på den måten at jeg ikke foretar en fullstendig analyse i hvert kapittel, men bygger seg opp til neste moment/kapittels presentasjonen av hva som skjer i disse overgangene.

Et av hovedfunnene i kapitlet handler om å vise og belyse endringer som skjer i argumentasjon under nominasjons- og innskrivelsesprosessen. Disse endringene manifesterer seg også i dokumentene, og dokumentene bidrar til å belyse samspillet mellom de lokale, nasjonale og globale aktørene som gjør at det framstår på en høyst interessant måte. Min hypotese var at jeg antok de største endringene i teksten ville skje gjennom verdensarvkomitéens

ekspertpanels evalueringer, de som håndhever standardene satt i konvensjonen, og som var fjernest fra den lokale Vegakonteksten både romlig og idemessig. Det skulle vise seg at jeg tok grundig feil. Det var på det nasjonale nivået at endringene skjedde. Allerede da søknaden ble oversendt verdensarvkontoret i januar 2003, på det tidspunkt jeg startet mitt feltarbeid, var det jeg oppfattet som det lokale argumentet for innskrivelse, dunsankingstradisjonen, blitt borte i den nasjonale argumentasjonen. Lenge tenkte jeg at det var noe jeg hadde misforstått, oversett eller ikke har hatt tilgang til. Etter hvert skjønnte jeg at dette nettopp handlet om de omdreiningsakser Latour skriver om, hvor oversettelsen ikke bare handler om finne de riktige ordene, men om transformasjoner av et fenomen som kan gjøre det nesten ugjenkjennelig. I teorikapitlet skisserer jeg en måte å operasjonalisere en slik prosess som nettopp handler om å skriftliggjøre et fenomen, gjennom å undersøke overgangene mellom samhandlingsnivået og tekstnivået i disse prosessene. Hvilke og hvem sine historier eller begreper evner å bli brakt inn i tekstene, og hva/hvem styrer disse valgene? Målsettingen er å være så etnografisk detaljert i beskrivelsene av disse prosessene som materialet mitt tillater meg, men noen faser i denne prosessen må baseres på andre kilder. Den nasjonale nominasjonen skjedde før jeg startet mitt feltarbeid, og jeg har derfor ingen etnografiske samhandlingsdata fra denne prosessen. Dette «bruddet» er imidlertid så interessant, at jeg gir plass til en redegjørelse og analyse av denne prosessen med utgangspunkt i det tilbakeblikk DNS mann gir av nominasjonsarbeidet i kommunestyremøtet, supplerte med intervjuer, samtaler og arkivmaterialer. Dette gjør jeg fordi det er i den nasjonale nominasjonsfasen de lokale initiativ kommer tydeligst til uttrykk.

På én og samme tid viser nominasjons- og innskrivelsesprosessen både hvordan et «lokalt» prosjekt gjøres globalt (A. Tsing, 2008 (2002)) (mfl) og samtidig legger verdensarvkonvensjonen klare føringer for hva som skal sirkulere og hvordan (Latour, 1990). I dette spenningsfeltet, i denne dynamikken, finner innskrivelsen sted. Gjennom å se nominasjons- og innskrivelsesprosessen som en prosess med ritualiserte overganger, har jeg mulighet for å se hva slags aspekter ved kulturlandskapet Vegaøyen som får gjennomslag i de ulike fasene eller overgangene.

Jeg har brukt videokamera gjennom de fleste aktivitetene jeg hadde tilgang på i nominasjons- og innskrivelsesprosessen. Ved avhandlinga ligger også en DVD «Vegaøyen blir verdensarv» (20 min) som viser opptak fra komitemøtet (Sundsvold 2014(2004)). Spesielt footagen fra komitemøtet ga helt andre innganger til analysen av møtet enn det UNESCOs referater fra møtet ga. I videoopptakene kommer følelsene og stemningen i møtet fram. Til tross for UNESCO-konvensjonens enorme formalisme og byråkrati, mener jeg at opptakene gir en inngang til å forstå noe av det som legitimerer konvensjonen, dypest sett de humanistiske verdier

og ideer den appellerer til transkulturelt. Dette bidrar også til å sette tonen for neste del, dunsankingspraksisen, og om vårt forhold til de som står utenfor det humanistiske fellesskapet, fuglene.

«Å gjøre verdensarv»

I teorikapitlet beskrev jeg noe av det idémessige tankegods verdensarvkonvensjonen bygger på. Vi skal nå gå nærmere inn på det Turtinene kaller « å gjøre verdensarv» (Turtinen, 2006). Med dette mener han kunnskapene som trengs for å kunne håndtere det store og fragmenterte sosiale feltet som verdensarvkonvensjonens organisasjon kan forstås som. Dette handler både om å kjenne de formelle forholdene i alle dokumentene og hvordan dokumentene påvirker hverandre, men også de uformelle kutymene for hvordan man skal agere og når. I denne delen får vi et visst innblikk i dette knyttet til innskrivelsen av Vegaøyen. Før jeg går inn i det empiriske materialet fra nominasjons- og innskrivelsesprosessen vil jeg gi en kort presentasjon av verdensarvkonvensjonens organisasjon.

Verdensarvkonvensjonen ble vedtatt i 1972, og Norge ratifiserte konvensjonen i 1977, som første nordiske land etterfulgt av Danmark 1979, Sverige 1985, Finland 1987 og Island i 1995. Verdensarvkonvensjonen implementeres gjennom en komité bestående av 21 medlemmer fra stater som har ratifisert avtalen. Komitémedlemmene velges normalt for 4-6 år¹⁴².

Komiteen har et sekretariat og hovedkontor i Paris, World Heritage Centre. Sekretariatet ble opprettet i 1992, som en følge av at flere land har ratifisert konvensjonen og at flere områder er innskrevet på verdensarvlista. I 2012 feiret verdensarvkonvensjonen sitt 40 års jubileum, da hadde 190 land ratifisert konvensjonen og 962 verdensarvsteder («properties») innskrevet, 745 på bakgrunn av kultur, 188 natur, og 29 på bakgrunn av både natur og kulturkvaliteter¹⁴³. Slik vi så i matrisen (side 28) er det det enkelte medlemsland som foretar nominasjonen, som sendes til hovedkontoret i Paris, og som administreres av sekretariatet. Sekretariatet foretar en teknisk godkjenning, det vil si sikrer at søknaden følger de standarder konvensjonen setter. Sekretariatet administrerer også innhenting av ekspertrapportene, og innstiller til vedtak basert på ekspertrapportenes anbefalinger før komiteen gjør sine beslutninger på komitéens årlige komitémøte.

¹⁴² I følge retningslinjene så kan en startspart sitte i 6 år, men fordi så mange stater er involvert oppfordres representantene å korte ned på tiden, hvor det stipuleres 4-6 år. Se <http://whc.unesco.org/en/committee/>

¹⁴³ UNESCO verdensarvssenterets hjemmeside, besøkt 6. desember 2012. <http://whc.unesco.org/en/list>

Ekspertorganisasjonene

Verdensarvkomitéen benytter uavhengige ekspertpanel i forberedelsene eller innstillingene av de nominerte områdene til innskrivelse, jfr. Artikkel 14.2 i konvensjonen¹⁴⁴. IUCN, The International Union for Conservation of Nature and Nature Resources, har et spesielt ansvar for teknisk evaluering av naturarv og områder som også vurderes på grunnlag av konvensjonens naturkriterier (art. 2 i konvensjonen). Organisasjonen ble opprettet i 1948 og er en internasjonal NGO og har sitt hovedkontor i Sveits. ICOMOS, The International Council on Monuments and Sites, gir evalueringer og tilrådninger til komiteen på nominasjoner av kulturkriteriene i konvensjonen (art. 1). ICOMOS ble etablert i 1965 og har sitt sekretariat i Paris¹⁴⁵. Ekspertorganisasjonene foretar selvstendige evalueringer av de nominerte områdene, for å sikre samsvar mellom søknadsdokument og det nominerte området, og av hvordan områdets kvaliteter oppfyller konvensjonens kriterier. Man kan si at de er verdensarvkomitéens bindeledd mellom konvensjonen og det nominerte landskapet.

Norske aktiviteter

Norge fikk representantskap i verdensarvkomitéen fra 2004, og satt som medlem i 5 år. I 2004 var følgende stater representert i komiteen: Argentina, Benin, Kina, Colombia, Egypt, India, Japan, Kuwait, Libanon, Litauen, Nederland, New Zealand, Nigeria, Norge, Oman, Portugal, Russland, Saint Lucia, Sør Afrika, Storbritannia og Nord Irland.

Før Vegaøyan ble nominert av norske myndigheter til verdensarvstatus, var det 19 år siden Norge sist hadde skrevet inn steder på verdensarvlista: Bryggen i Bergen (1979), Urnes stavkirke (1979), Røros (1980), Helleristningene i Alta (1985). Omland gir en gjennomgang av oppstarten av verdensarvarbeidet fra den første innskrivelsesperioden. Slik Omland skisserer fra arbeidet i 1978 så jobbet Norge med riksantikvaren fra en potensiell liste for innskrivelse hovedsakelig gjennom diskusjoner nasjonalt (Omland 1998:46). I 1996 skjedde dette på nordisk ministernivå, og erkjennelsen av regionalt samarbeid for små land i FN systemet hadde fått fotfeste. I 2002 ble Nordisk Verdensarv Stiftelse etablert i Oslo etter en prøveperiode på 6 år¹⁴⁶. Nordic World Heritage Foundation, NWHF, har som målsetting å arbeide for gjennomføring av konvensjonen og ha et spesielt ansvar for å arbeide for en mer balansert verdensarvliste, det vil si bidra til at

¹⁴⁴ Se også: <http://whc.unesco.org/en/advisorybodies/>

¹⁴⁵ I tillegg benytter også komiteen ICCROM - the International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, som er lokalisert i Roma og er et inter-statlig organ for ekspertise på konservering og teknisk restaurering.

¹⁴⁶ Nordic World Heritage Office ble etablert som et prøveprosjekt i 1996.

flere kultur- og naturarv steder fra de fattige deler av verden blir innskrevet på listen¹⁴⁷. I norsk sammenheng representerte også Nordisk Verdensarv Stiftelse kunnskaper om verdensarv systemet, og selv om stiftelsen ikke hadde formelle roller i innskrivelsen, så representerte de kompetanse og nettverk. NWHF deltok på komitémøtet i Suzhou.

3.1 Argumentasjonen endres – fra dunsanking til strandflate

Som jeg skrev innledningsvis hadde jeg en antakelse, en arbeidshypotese, om at beskrivelsene av dunsankingstradisjonen ville gjennomgå mange omdannelser i en innskrivelsesprosess som beveget seg på så ulike skalanivåer og hvor så mange aktører fra så ulike sosiale kunnskapsfelt skulle involveres. Jeg antok at de største endringene ville skje gjennom ekspertenes involvering. Min antakelse hadde basis i at ekspertene ville være fjernest både geografisk, sosialt og kunnskapsmessig fra praksisens forståelse. Det jeg ikke var like forberedt på var at *selve* argumentasjonen skulle endre seg. I den nasjonale nominasjonen var et geologisk fenomen «strandflaten» blitt argumentet for innskrivelse. I komitéens beslutning, basert på ekspertorganisasjonenes anbefaling, ble argumentet endret til dunsankingstradisjonen. Slik sett skulle man tro at min hypotese hadde slått til; ekspertene hadde transformert «lokale» kunnskaper til det ugjenkjennbare gjennom å endre argumentasjonen. Men «strandflaten» var aldri et lokalt Vega-argument for nominasjonen. «Strandflaten» var et argument skapt i den nasjonale nominasjonsprosessen, ledet av Direktoratet for Naturforvaltning på vegne av Miljøverndepartementet, og det er altså mer riktig å si at ekspertene bidro til å gjeninnsette det lokale argumentet for innskrivelse, dunsankingstradisjonen. Dette var svært overraskende funn, noe som handlet om min egen inngang i feltarbeidet, hvem jeg samarbeidet med, og hvordan dette bidro til at jeg tok for gitt at dunsankingstradisjonen var det lokale argumentet for nominasjonen. Som jeg viste i teori/metode kapitlet, hadde jeg to feltarbeidsfoki jeg fulgte. Det ene var å følge innskrivelsesprosessen som en global prosess, og det andre var å følge arbeidet med ærfuglene i dunsankingspraksisen. Allerede i forskningsdesignet lå det en implisitt føring for hvordan jeg hadde oppfattet argumentasjonen for nominasjonen: Det skulle handle om dunsankingstradisjonen. Men dette var jo ikke noe jeg hadde funnet på. Det handlet om den forståelse jeg fikk gjennom mine lokale kontakter på Vega, i hovedsak det jeg vil kalle lokale

¹⁴⁷ Se hjemmeside sist besøkt 18.06.2015: http://www.regjeringen.no/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/md/Nyheter-og-pressemeldinger/2003/styrker_nordisk_stiftelse_for_verdensarv.html?id=250167

ildsjeler, entreprenører, i det lokale utviklingsarbeidet som beredte grunnen for nominasjonsarbeidet. Jeg vil derfor starte ut med mitt aller første møte med disse, på et møte som fant sted på Folkets Hus, 6. februar 2003. Deretter går jeg over til oppstarten av det andre feltarbeidsfokuset, innskrivelsesprosessen, da Direktoratet for naturforvaltnings overrakte og presenterte av søknadsdokumentet til Vega kommunestyre.

Møte på Folkets Hus 6. februar 2003 – feltarbeidet startes

Møtet kom i stand etter initiativ fra Inga Næss i samarbeid med Vega kommune. Inga kjenner vi fra forrige kapittel. Hun var initiativtaker til É-huset og en sentral skikkelse i arbeidet med Vega kommunes Fotefar mot Nord-prosjekt, «Med éa som husdyr». Møtet fant sted på Folkets Hus som ligger på Gladstad, det administrative sentrum i kommunen, hvor man finner fellesgoder som skole, kirke, butikker, post med mer. Det fant sted på kvelden og oppmøtet var flott. Representanter fra de fleste egg- og dunværene møtte; Hysværøyen, Mudvær, Lånan, Skjærvær, Halmøyvær, i alt 8 stykker. Kommunen var representert med kultursjef og miljøvernsjef, i tillegg til Inga, Rita og meg. Min tilstedeværelse i møtet kom i stand gjennom Rita Johansen og Inga Næss. Rita er født og oppvokst på Vega, og flyttet tilbake til Vega i voksen alder med sin familie. På dette tidspunktet arbeidet hun som journalist i Helgeland Arbeiderblad, og satt i en lokal forprosjektgruppe for verdensarvnominasjonen. Jeg visste lite om hva møtet skulle handle om og hvem som ville være der. Jeg så møtet først og fremst som en anledning til å få folk i tale, etablere samarbeidsrelasjoner og konkret få klarhet i om noen ville huse meg og være protagonister for mine filmplaner. Mine forventninger ble i så måte innfridd. Ærfuglrøkterne var interessert i at arbeidet deres ble dokumentert og alle røkterne hadde en klar oppfatning om at jeg burde starte mitt arbeid sammen med Aud Halmøy. Aud var den som drev alene og som trengte mest hjelp. Det passet godt med de perspektiver jeg hadde i forskningsarbeidet.

I ettertid ser jeg at møtet på Folkets Hus forteller noe viktig om de forståelser mange av de lokale aktørene og ildsjelene i verdensarvnominasjonen hadde. Det var to hovedsaker som ble diskutert på møtet: 1) Etablering og valg av interimsstyre til et ærfugllag. 2) Gjennomgang av forslag til lokal forvaltningsplan for ærfugl med innspill fra ærfuglrøkterne. I tillegg til disse to sakene var det to «orienteringssaker», presentasjon av mitt prosjekt og Rita Johansens orientering om statusen i arbeidet med verdensarvsøknaden. De to hovedsakene hadde ikke nødvendigvis noe med verdensarvsøknaden å gjøre, men de henviser til et forløp som i høyeste grad var

generert ut fra planer om å vekke nasjonale verdensarvnominasjoner til livet. Inga var møteleder og referent. Slik åpner referatet fra møtet:

’Inga E. Næss ønsket velkommen og fortalte om bakgrunnen for møtet: Under Ærfuglsymposiet som ble arrangert på Vega sommeren 2002, kom det fram en rekke problemstillinger som er aktuelle for ærfuglnæringen, og en rekke tiltak foreslått for å bevare og videreføre tradisjonen med ærfugl som husdyr i Vega- øyene. Det ble også tatt initiativ til å danne en organisasjon (ærfugllag) av utøverne/ forvalterne av næringen. E-huset fikk i oppgave å kalle sammen til et møte der grunnlaget for en slik organisasjon skulle legges.’ (sic)

Interimsstyre for et ærfugllag ble valgt på dette møtet, og skulle etter hvert bli til Nordland Ærfugllag¹⁴⁸. Ingas utkast til forvaltningsplan for ærfugl ble grundig drøftet med ærfuglrøkterne i møtet. Selv om dette arbeidet etter hvert ble tatt over av Fylkesmannen i Nordland, miljøvernavdelinga¹⁴⁹, som ledd i verdensarvinnskrivelsen, var forvaltningsplan-arbeidet påbegynt og forankret lokalt. Møtet fant sted cirka ei uke før søknaden offisielt skulle presenteres og overrekkes Vega kommunestyre. Rita orienterte om dette i møtet, i samarbeid med kultursjefen og miljøvernsjefen.

Både sakene som ble diskutert på møtet, deltakerne på møtet og tidspunktet for møtet indikerer viktige hendelser og prosesser i nominasjonsarbeidet, som bidro til å skape min implisitte forståelse av at argumentet for innskrivelse var dunsankingstradisjonen. Møtet viser en helt ny giv i ærfuglrøkten som står i stor kontrast til beskrivelsene i forrige kapittel, hvor både øyværingslivet og ærfuglrøkten nærmest ble radert ut av norsk og nordnorsk historie. Gjennom kulturprosjektet Fotefar mot Nord «Med éa som husdyr», skapes en helt ny mobilisering blant de få aktørene som ennå driver med ærfuglrøkt. Samtidig viser møtet hvordan mobiliseringa av ærfuglrøkterne ble knyttet til verdensarvinnskrivelsen, først og fremst gjennom et usedvanlig godt samarbeid mellom to av de lokale ildsjelene i dette arbeidet, Inga og Rita, og deres evne til å trekke ærfuglrøkterne med seg i arbeidet.

Møte i kommunestyret 13. februar 2003.

Søknaden ble formelt overrakt Vega kommunestyre i møte 13. februar 2003. Møtet fant sted i kommunestyresalen på rådhuset, Gladstad, Vega. I tillegg til de faste representanter og vararepresentanter, så var pressen til stede, samt en god del tilhørere (ca. 10 - 15) og deriblant noen av ærfuglrøkterne. Møtet ble også kringkastet på den lokale nærradioen, slik at alle som var interessert kunne følge med. Tidspunktet for overrekkelsen handlet om at søknaden var

¹⁴⁸ Link til hjemmesiden (pr.27.05.2014): <http://www.eiderducks.no/>

¹⁴⁹ Forvaltningsplan for verdensarvområdet 2005-2010, Fylkesmannen i Nordland, se også forrige del.

oversendt fra norske myndigheter ved Miljøverndepartementet til Verdensarvkonvensjonens hovedkontor i Paris 20. januar 2003. Norske myndigheter hadde fått tilbakemelding om at søknaden hadde passert det første «lille nåløyet», den tekniske godkjenningen fra UNESCOs verdensarvkontor (jfr boks 2 i matrisen side 28). Jon Suul møtte som Direktoratet for Naturforvaltnings representant for å orientere om søknaden og om prosessen videre, og foreta den formelle overrekkelsen av dokumentet. Suul var også den som hadde ledet det nasjonale nominasjonsarbeidet på vegne av Miljøverndepartementet. Orienteringen til kommunestyret var lagt opp slik at Jon Suul ga cirka en times orientering om arbeidet, deretter var det felles festlunsj i rådhusets kantine med bløtkake og mulighet for å stille spørsmål, og saken ble avsluttet med en 20 minutters presentasjon fra Rita Johansen, hvor hun orienterte kommunestyret om den lokale arbeidsgruppens arbeid med nominasjonen.

Selv om Jon Suul var en ukjent person for meg da feltarbeidet startet, viste det seg raskt at han hadde en lang historie knyttet til Vegaøyen og til egg- og dunsankingstradisjonen. Han hadde blant annet vært forskningsassistent ved Vitenskapsmuseet i Trondheim i sin ungdom, og vært i Vegaøyen på feltopphold på tidlig 1970-tall, og kjente mange av de gamle ærfuglrøkterne personlig fra denne tida. Suul åpnet sin orientering om søknaden og søknadsprosessen med å trekke linjene til sitt mangeårige (25-30 år) kjennskap til området, og den gjestfrihet han alltid hadde møtt på Vega. Han viste deretter en 5 minutters CD-presentasjon av søknaden. Den ble kjørt uten kommentarer og skulle fungere som en selvforklarende kortversjon av søknaden for å fronte saken i UNESCO-systemet. Deretter holdt Suul sitt innlegg. Først foretok han en gjennomgang av selve søknadsdokumentet, så tok han et tilbakeblikk på arbeidet med søknaden, for så å avslutte med en presentasjon av hans tanker om veien videre, oppgaver og utfordringer knyttet til søknadsprosessen og en eventuell innskrivelse. Jeg vil starte med gjennomgangen av søknadsdokumentet.

Strandflaten som hovedargument.

Jeg tar med Suuls presentasjon av søknaden i sin helhet, både fordi den gir en oversikt for leseren om hva slags oppbygning søknadsdokumentet har, men også fordi dette er alt som blir sagt om innholdet av søknaden¹⁵⁰.

*”Hvis jeg skulle si littegrann om selve produktet, så er det slik at det viktigste her er jo selvsagt det første dokumentet her – la meg vise-
(Jon Suul viser fram de enkelte mappene/delene etter hvert som han prater)*

¹⁵⁰ Transkribert fra videoopptak av møtet. Jon Suul snakker fintrønder, og jeg har valgt å holde en riksmålsform. Leseren må ha i mente at dette er muntlig språkføring, som mister noe av sin meningsbærende kraft når den reduseres til tekst.

Et dokument uten bilder, relativt tettskrevet på engelsk. Og det har i seg den oppbygning som kreves av et slikt dokument.

For det første selve identifikasjonen – banalt sett geografi og slikt.

Så er det selve rettferdigjøringen av hvorfor. Argumentasjonen for hvorfor en da går inn i dette og så gjør man samtidig en liten, helt enkel sammenlignende analyse – for egentlig vil det jo være for en som kommer og vurderer...jammen, det her finnes jo andre plasser, f.eks New Zealand og hvor det måtte være...Hmmm, tja, sier vi, det gjør ikke helt det. Det er faktum bare her det finnes best.

Og så gjennomgår da dokumentet alle de herre tingene som knytter seg til verdiene i landskapet både på natursida og på kultursida, suksessivt. Helt fra geografi, via planteliv, vegetasjon og fauna, og slikt sett både undervannsfauna og det på land, og så sier det selvfølgelig noe om selve kulturbiten og det lange perspektivet. Bebyggelsen, og alle de forhold som knytter seg til dette; klima, Golfstrømmen og alle de ting som gjør at det er som det er her.

Dessuten har det selvfølgelig med seg en oversikt over alle formalia som knytter seg til- planstatus, vernestatus, arealbetragtninger, og alle de her greiene her. Og den sier noen ting om – ulike – ulike kart f.eks. en oversikt over det som finnes av kunnskaper – svært lite her bak, over alle de litteraturhenvisninger som man har, det finnes sikkert flere, som man bygger på. Og så sier det noe om det juridiske grunnlaget; om bosetting og turisme osv.

Jeg skal ikke gå voldsomt inn i dette, men det vil bli f.eks. sånn at – når det gjelder – en kuriositet – visitor's facilities – statistics – Skogsholmen, Gåkka mathus, Vega Havhotell, Vega fisherman's sharks and farms, Grindbakken camping, Gåkkå mat – ulike butikker osv. Sånn at en som skal vurdere det, ser at vi ikke har glemt noe som helst.

Dette dokumentet utgjør cirka 85-90 sider, og er innafør rammen for det volum et sånt dokument skal ha. I dokumentet så henvises det da til en rekke kart og her har vi vært så heldige at vi har fått god hjelp til å lage noen kart. Som eksempel kart á la dette (han viser fra dokumentet), som sier noe om berggrunnsgeologien osv. Strandflaten - som hele dette naturfenomenet kalles og som vi finner oppover kysten i norske farvann, hvorav skjærgården f.eks. øyriket i Indonesia eller i Vest- India bygger på helt andre naturforhold.

Så har vi tatt med de gamle egg og dunværene, oversikt over det og det som er formell status – vern – ja, sånn.

Så har vi da en hel mappe med kopiene av bildene. 100 bilder som skal dekkes opp – noen av dem er i den presentasjonen dere så, 16-17 tror jeg.

Og så er det et eget vedlegg som heter Management Framework & plans – hvilke planer man har for å forvalte dette her.

Et dokument som viser hvilke aktører man har i dag, og hvordan man kunne tenke seg samhandling mellom disse aktørene.

Så er det altså CDen og de topografiske kartene." (sic)

Dette er alt som sies om søknadsteksten. Resten av hans presentasjon handler om erfaringer i den nasjonale nominasjonsprosessen og gangen i den videre i innskrivelsesprosessen. Som vi ser er det ganske vanskelig å forstå hva som er grunnlaget for innskrivelsen. «Så er det rettferdigjøringen av hvorfor», men det blir ikke sagt hvorfor. Først i presentasjonen av kartene vises det til det som jeg etter hvert skjønner er et poeng i DNs begrunnelse, *strandflate* – begrepet: «*Strandflaten – som hele dette naturfenomenet kalles og som vi finner oppover kysten i norske farvann, hvorav skjærgården for eksempel øyriket i Indonesia eller i Vest India bygger på helt andre naturforhold*». I gjennomgangen av kartoversikten blir også kart over de gamle egg- og dunværene nevnt, men egg- og dunsankingstradisjonen blir på ingen måte trukket fram i presentasjonen.

Det skal også understrekes av det virket som om alle i kommunestyresalen forstod hva dette handlet om. Ingen etterspurte en nærmere argumentasjon for nominasjonen eller hadde spørsmål til presentasjonen av søknaden. Først under lunsjen etterpå blir det stilt spørsmål og åpnet for kommentarer til presentasjonen. Suul kommer da tilbake til *strandflate*-begrepets betydning, som svar på spørsmål fra en kommunestyrerepresentant om hvordan lokalsamfunnet kan forberede seg når området skal evalueres av ekspertene. Han sier:

”Det de (UNESCOs eksperter) gjør er å se om vi har tilfredsstillende beskrivelsen om dette – sammenligninga – med andre områder i verden. Og den følger jeg meg relativt trygg på skal gå gjennom, fordi det er ikke mange områder i verden som har en sån type – hva skal jeg kalle det, skjærgård eller kystområde basert på denne type geologi – denne *strandflate* problematikken. Det som er morsomt - at denne saken og den neste – vestnorske fjordene, bruke to internasjonale norske ord – på engelsk: *strand flat & fjords*. To norske ord. Litt artig. Og det sier noe i seg sjøl om at denne naturtypen er spesiell i verden. Akkurat som ski og slalåm. Det er også norske begreper.”

Strandflaten fremstilles her som å være et godt etablert og folkelig norsk begrep, i likhet med fjorder og ski. Det er det vel strengt tatt ikke. Begrepet ble lansert av geologen Hans Reusch i 1883¹⁵¹, og Helland viser til det i sin topografiske-statistiske beskrivelse av Nordland Amt (1907). Han skriver:

«I sammenheng med fjordene og skjærgaarden staar den eiendommelighed, at store strækninger ude ved kysten er forholdsvis lave, og der optræder i hundredevis af øer og holmer, hvoraf den ene ikke er stort høiere end den anden.

Foran det høie land i Nordlands amt ligger der nemlig et lavt, kupert forland, dels paa halvøerne, dels paa de større øer, og hyppig optræder dette lavere forland som talrige smaaøer med ringe forskjel i høide. Det er paa sine steder, som om havet var helt overdrysset med tusinder af mindre øer, boer og skjær, mellom hvilke det hist og her skjærer sig rene, dybe fjorde, skjønt alle øerne har ringe høide over havet. Dette lave forland har dr. H. Reusch kaldt *strandfladen*. (Helland 1907 s.105-106)

Strandflate-begrepet ble skapt i de første vitenskapelige og topografiske undersøkelser og kartlegginger av landet, og er et karakteristisk geologisk kjennetegn ved kystlandskapet slik det framstår langs kysten, ikke bare i Nordland, men fra Rogaland og opp til Finnmark. Strandflaten regnes å være dannet gjennom de siste 5-10 mill. år i samvirke med frostforvitring, bølge- og iserosjon. I isfrie perioder er det ved forvitring og bølgeslag dannet store mengder løsmateriale som under istidene er skjøvet ut på kontinentalsokkelen. Fordi havnivået under større nedisinger har vært lavere enn i dag, er erosjonen ført ned til en basis under dagens havnivå, slik at en større del av strandflaten i dag ligger under enn over vann¹⁵². Enklere sagt består strandflate-landskapet av ei landstripe under fjellfoten rett ved havet, og med grunne havområder utenfor og et mylder av øyer. Slik Suul henviser til, er dette landskapet, strandflaten, «spesielt utviklet» langs Helgelandskysten.

¹⁵¹ http://no.wikipedia.org/wiki/Hans_Reusch Besøkt 9.4.2015

¹⁵² Store Norske leksikon: <http://snl.no/strandflate> besøkt 28.01.2013

Bilde 4: Bilder fra videofootagen som viser presentasjon og overrekkelse av søknadsdokumentet fra DN til Vega kommunestyre 13.02.2003.

Søknadens oppbygging og argument

I Direktoratets presentasjon til kommunestyret var det ikke så likefram å forstå søknadens argument for nominasjon. Slik Suul refererte i kommunestyret fikk søknaden de beste skussmål fra UNESCOs hovedkontor, og ble raskt «teknisk» klarert. Flere fremhevet at søknaden var forbilledlig. Jeg følte meg derfor unektelig litt dum da jeg senhøstes 2003 omsider fikk lese søknaden, og jeg fremdeles ikke klarte å lese ut av dokumentet hva som var begrunnelsen for innskrivelse; eller rettere sagt; det var ikke et åpenbart samsvar mellom det jeg leste og de inntrykk jeg hadde fått i møter mellom de involverte partene i prosessen. Jeg foretok derfor en mer detaljert analyse av søknadsdokumentet, hvor jeg undersøkte hvilke tema som hadde fått mest plass i sider, og i hvilken grad egg- og dunsankingstradisjonen ble presentert. Denne analysen satte jeg i sammenheng med hva man kan kalle søknadens intertekstuelle setting, konvensjonen og dens operational guidelines. Jeg oppsummerer her hovedfunnene, hvordan strandflaten blir hovedargument, og på hvilken måte dunsankingstradisjonen faktisk presenteres i søknadsteksten.

Søknadsdokumentet, slik det ble overrakt til kommunestyret, var satt inn i en ringperm prydet med en forside og bakside som viser et bilde av Søla og Vegafjellene i skumringstimene rundt midnatt. Bildet er tatt fra Halmøya.

Søknaden er skrevet på engelsk. I tillegg til de vedlegg Suul beskrev til kommunestyret, bildene, kartene, den selvforklarende presentasjonen, forvaltningsplaner, ble det også utarbeidet et dokument kalt "*Supplementary action Jan- Aug 2003*" som komplementerte søknaden da den ble behandlet av komitéen (Naturforvaltning & Miljøverndepartementet, 2003). Denne ga en oppdatert status angående arbeid med forvaltningsplan, initiativ til nye verneområder, nye organisasjoner, publikasjoner, overnattingsfasiliteter og skolens prosjekter med arbeid for å formidle lokal kulturarv.

Søknadsdokumentet teller 93 sider med et vedlegg for kart og et vedlegg på 100 bilder (CD). Søknaden er underskrevet av Miljøverndepartementet ved Miljøvernminister Børge

Brende, 20. januar 2003, på vegne av regjeringen, eller «statsparten» Norge. Søknaden følger den struktur som er lagt i Operational Guideline § 64, 8 deler¹⁵³ (WHC, 2002).

Presentasjon av dunsankingspraksisen

Del 3, beskrivelsen av området, «*Description of the property*» har desidert størst plass i volum. Dette utgjør søknadens hovedkropp i sidetall, og teller 40 sider. Under punkt 3b: "*History and Development*", finner man den del som i størst grad henvender seg til det som etter hvert skulle bli innskrivelsens argument, egg og dunsankinga. Det er også i denne delen av søknaden at egg og dunsankingstradisjonen presenteres i sin fylde. Dette skjer på 2.5 - 3 sider av 40 sider. Her beskrives i korte trekk praksisen, og det vektlegges at Vegaøyene har vært et kjerneområde for egg- og dunsanking historisk. I denne delen gis en gjennomgang av et ærfuglår hvor reirlaging, klekking, dunsanking og dunrensing, samt ederdunsdyna beskrives. Det tradisjonelle verneregimet med fredlysninger beskrives, og antallet fredlysninger angis. Deretter følger en tabell som viser de siste fredlysninger av 15 egg- og dunvær i Vegaøyene, og hvilke av disse som er i drift i dag: Muddvær, Hysværøyen I & II, Lånan, Flovær, Halmøya, totalt 6 vær. Men det gir ingen indikator på at egg- og dunsankingstradisjonen var argumentet for nominasjonen. Dette kommer tydeligere fram i søknadens punkt 2, begrunnelsen.

Søknadens argument – begrunnelsen

Søknadens del 2 omhandler begrunnelsen for nominasjonen, og er delt i 4 underpunkter. Den er på knappe 8 sider, men er dokumentets kjernetekst. Her argumenteres det for hvorfor dette området kvalifiserer til verdensarv og relaterer seg hele tiden til konvensjonen og til Operational Guidelines sitt regelverk og vokabular. Her skisseres forholdet mellom søknaden og konvensjonens kriterier, og her foretas sammenligningen med andre sammenlignbare områder, for å tilkjenne hva områdets autenticitet og integritet består i, det som gir området dets «outstanding universal value», samt selve forslaget til vedtaket.

I del 2a *Justification for inscription - 'statement on the significance of the property'*, (som utgjør 2 sider), innledes dette med en oppsummert beskrivelse av området og en oversikt over hva de universelle verdiene knyttes til:

"The universal value of the Vega Archipelago lies in the clear handing down of history and cultural tradition within an island integrating both land and sea, where new commercial enterprises have had little impact on this landscape, which embraces both land and sea (seascape), in a way that breaks the continuity back in time. The area is not representative for

¹⁵³ Introduction (p1). 1) Identification of the Property (p.3); 2) Justification for inscription (p.5); 3) Description of the property (p.13); 4) State of conservation and factors affecting the property (p.53); 5) Protection and management (p.75); 6) Monitoring (p.79); 7) Documentation (p.83); 8) Signature on behalf of the State Party (p.93). (Se vedlegg 3 for sammenligning).

species threatened by extinction, huge monuments, or the ingenious creation of architects. The values and qualities can be linked to:

- the unique topography and geology with the best developed strandflat (see chap. 3a) containing thousands of islands offering space for marginal settlement and farming, lofty coastal mountains providing secure landmarks along the fairway and for the people on the islands, an area that clearly illustrates the tremendous importance of the Gulf Stream in making it feasible to live on the Arctic Circle;
- the rich natural resources which, down the ages, have given the area cultural and social importance, and political power, in a region extending far beyond the coast of northern Norway;
- the early permanent settlement and long, unbroken use of the sea and the land in combination, a use that has been accommodated to the natural conditions, has helped to enhance the biodiversity and is representative for the archipelagic areas within a clearly defined geo-cultural region – “Life on the Edge”;
- the seascape out towards Egga, the edge of the continental shelf, was the “arable field” of the fisherman-farmer, frequently harvested at the risk of his life despite the many navigational aids in the archipelago, such as lighthouses, lights, beacons and stakes; safe seafaring and fishing in these foul waters depended mostly on knowledge of the weather, currents and unmarked fishing grounds passed down from one generation to the next.” (DN, 2003)(Søknaden side 5-6)

Her er det ingen spor av verken egg eller dun, men deretter følger ett avsnitt som omhandler dunsankinga. Jeg gjengir denne i sin helhet:

“Ever since the first people settled close to the ice margin, the meat, egg and down of a variety of birds have been an important resource. The eider holds a foremost position here and represents an important element in the cultural traditions and resource base of the coastal inhabitants. The unique millennium-long tradition of maintaining egg and down sites, where the inhabitants of the archipelago provided ideal, protected homes for nesting of eiders, is an example of a unique interplay between people and a non-domesticated species of bird. The eider is a wild bird which, in the breeding season, has voluntarily sought the protection of people to gain a haven from storms and predators as the best way of producing the largest possible number of viable chicks. This symbiotic contact between man and bird long ago changed the attitudes of the people towards this species and also the behaviour of the eider towards the people. Both derived value and pleasure from the contact. As a form of gratitude for their effort, the people received eggs and down, and at the same time developed a personal relationship with the wild “tame ducks”, looking forward to meeting them the following year.

This is an example of one of the relationships between nature and man that gives the cultural landscape of the Vega Archipelago its character and outstanding universal value. The property is, moreover, excellent for carrying out research on a range of topics linked with natural history and cultural history.” (Ibid s.6)

Dette avsnittet er den delen av søknaden som tydeligst tilkjenner essensen i arbeidet med ærfuglene, relasjonsbygginga mellom menneske og en vill fugl, noe som samsvarer godt med de forståelser også jeg har fått om dunværsdriften og essensen av *varntie*. Det fanger noen dimensjoner som den lengre beskrivelsen egg- og dunnæringa og ærfuglåret forløp i søknadens kapittel 3b, «history and development», ikke fanger, det skjøre forholdet mellom menneske og fugl. Med andre ord, dette presenteres rett etter oppsummeringen av verdiene og kvalitetene i området (strekpunktene over), tydelig og presist. Man kan forstå det slik at det presenteres for å kunne hentes ned, men i søknadsteksten profileres det ikke som hovedbegrunnelse.

I den komparative analysen del 2b. «Comparative analysis» blir argumentasjonen tydeliggjort i tråd med de føringer konvensjonen og Operational Guidelines gir. Her settes Vegaøyene inn i kontekster av forskjellig geografisk skala; den nasjonale, det nordiske, det europeiske og det globale. Deretter gis en oppsummering av områdetets karakteristikk med

hensyn til landskapsformer, klima & havstrømmer, geologi, landbasert og marin flora og fauna, historisk dybde, og ressursutnyttelse. Med første blick er det ikke opplagt å skjønne hva som kompareres, men etter hvert som søknaden beveger seg oppover «skalanivåene» bryter de geomorfe landskapsformene og strandflaten gjennom i argumentene. Slik åpner avsnittet av den globale skalabeskrivelsen:

“Viewed in a global perspective, archipelagos as they are developed in the Nordic region, ---,are most definitely a Nordic feature. The type of archipelago formed on what has been termed the strandflat is specially rich in life. The largest and best-developed example is in Helgeland, concerned around Vega where the coastal inhabitants have lived off these rich, yet perilous, conditions for a long time”. (The Vega Archipelago in a global context, s.8)

I henhold til konvensjonen og dens Operational Guidelines er det gjennom komparasjonen at områdets autenticitet (§24b) og integritet bestemmes (§43b), og det er dette grepet som avgjør områdets universelle verdi. Måten komparasjonen gjøres på i søknadsdokumentet tydeliggjør at strandflaten er det som gjør området autentisk, og som derav gir området dets universelle verdi. Dette går også igjen i hva man kan kalle «søknadens innstilling til vedtak», den delen hvor nominasjonen henvender seg direkte til kriteriene i konvensjonen.

2d. Criteria:

The unique cultural landscape of the Vega Archipelago is a testimony to 10 000 years of interaction between man and nature. The landscape illustrates how the settlement and use of Nordic coasts have been developed over a long period under the influence of extreme climatic and topographical conditions, varying availability of resources and shifting, social, economic and cultural forces and conditions. The landscape of the Vega Archipelago illustrates unique traditions linked to the use of the strandflat, as well as a wealth of cultural elements that are representative for a clearly defined geo-cultural region.

24 (a) (v)

The cultural landscape of the Vega Archipelago illustrates in an outstanding way a form of settlement and land use shaped by many generations of man's adaptation to, and use of, the resources in the archipelago.

The cultural landscape

- The geological and topographical development of the property (the strandflat with thousands of islands, islets and skerries) is outstanding in form and extent
- The Quarternary geological history of the property offers an exceptional opportunity for chronological control and for research on settlement history and cultural evolution
- The great extent of the property and its varied exposure result in outstanding variations in the cultural traces within a single macrohabitat
- The unique tradition of tending nesting wild birds ('eider farming') originated in this area and is an example of a sustainable tradition of outstanding universal value
- The traditional, combined occupation of fishing and farming was representative for the region and helped to make the biological diversity richer than in a corresponding landscape in a natural state
- The significant ornithological and marine biological importance of the property in an international context forms the basis for the evolution of a varied cultural landscape with unique traditions
- The area is a unique example of the importance of the Gulf Stream for settlement along northern coasts in this part of the world

- The cultural relics within the property are a unique expression of social and cultural development within a geo-cultural region

Et geologisk naturfenomen, strandflaten, blir her hovedargumentet for innskrivelsen etter konvensjonens paragraf 24 a (v), som omhandler kulturkriteriet¹⁵⁴. I Operational Guidelines under punkt 24 spesifiseres dette, og det er dette som refereres til i nominasjonsdokumentet¹⁵⁵:

24. A monument, group of buildings or site – as defined above- which is nominated for inclusion in the World Heritage List will be considered to be of outstanding universal value for the purpose of the Convention when the Committee finds that it meets one or more of the following criteria and the test of authenticity. Each property nominated should therefore:

- (a) (v) be an outstanding example of a traditional human settlement or land-use which is representative of a culture (or cultures), especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change; (WHC, 2002)

I tillegg til denne paragrafen er det en hel rekke andre paragrafer som skal vurderes når området innskrives som kulturlandskap. Og det var nettopp dette Direktoratet viste til da jeg i ettertid spurte hvorfor et naturargument ble brukt relatert til §24 a (v) – et kulturkriterium¹⁵⁶. Vegaøyen skulle innskrives som kulturlandskap, noe som betyr at både natur- og kulturkriteriet skulle brukes. Operational Guidelines er et fyldig dokument på 50 sider og 139 paragrafer, og iom at kulturlandskapskategorien skulle benyttes er det hele 8 paragrafer i Operational Guidelines (§§ 35-42) som spesifiserer definisjon og framgangsmåte for innskrivelser som kulturlandskap. Elementer fra tre forskjellige deler av Operational Guidelines skulle benyttes og sees i forhold til hverandre, kulturkriterier, naturkriterier og kulturlandskapskriterier. Området skulle derfor også befares av begge ekspertorganisasjonene, både IUCN (natur) og ICOMOS (kultur), jfr. § 42 i Operatioanl Guidelines. Vegaøyen var første nominasjon Norge skulle gjøre på 19 år og de som hadde arbeidet med verdensarv på nasjonalt nivå var borte, og med dem både kompetansen og nettverkene (Omland, 1998). Det må med andre ord ha vært en vanskelig svenneprøve¹⁵⁷.

Jeg har også undersøkt billedmaterialet som lå ved søknaden¹⁵⁸, for å se hvordan området ble framstilt visuelt og hva som eventuelt var framtreddende i disse representasjonene. Som vi vil se

¹⁵⁴ Artikkel 1 definerer kulturarv som monumenter, grupper av bygninger eller områder (sites) og I dette tilfellet er det sites som er relevant: "sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view" (WHC : side 2)

¹⁵⁵ Operational Guidelines oppdateres jevnlig, men jeg benytter den som var gjeldende under nominasjonen (WHC, 2002).

¹⁵⁶ Intervju/ samtale med Jon Suul høsten 2006, samt besøk på direktoratet, samtale med Gaute Sønstebø.

¹⁵⁷ Blant de norske områdene på den tentative listen, var antakelig nominasjonen av Vegaøyen den som var mest krevende med hensyn til bruken av kriteriene i konvensjonen og Operational Guidelines, nettopp fordi området skulle innskrives som kulturlandskap.

¹⁵⁸ Hver søknad kan følges av en CD med 100 fotografier.

i neste kapittel, ble også bildene vesentlige i ekspertenes presentasjon av området i komitémøtet. Man kan si de bidro til å skape forbindelser mellom tekstene og landskapet. Bildene var tatt av en ornitolog fra Direktoratet for naturforvaltning, som også var en habil fotograf¹⁵⁹. De ble i hovedsak tatt i løpet av et par år. Hovedbasen for fotografen var Halmøyværet, og mange av bildene er også tatt derfra, blant annet forsidebildet til søknaden. Av et materiale på flere tusen bilder, ble 100 bilder valgt. Noe av utvelgelsesmetoden speiles i måten bildene er kategorisert¹⁶⁰. Valg av bilder må forstås i det intertekstuelle landskap de inngår i. Hovedfokus i presentasjonen er på verneområdene i Kystverneplanen og på øyene i det nominerte verdensarvområdet. Livet i Vegaøyen får liten plass (bilde 21-27), men av disse 8 bildene viser kun 2 mennesker som har noe med dette livet å gjøre (bilde 23, 27). Dette er det mest påfallende i billedmaterialet, fraværet av mennesker. Av 100 bilder er det 6 bilder som viser mennesker i aktivitet. 2 av disse viser fiskere i arbeid på båtene side (bilde 14 og 27), og 3 av bildene er av Aud som hiver opp tang til tørk for reirlaging, bygger reir og står ved et ferdig oppredd éhus (bilde 67, 68, 69), og ett av Mattis i Lånan mellom sine ærfuglhus (bilde 30). Disse vises under. I tillegg til disse er det folk på noen flere bilder (bilde 5, 23, 63), som kan forstås som at de foretar en befaring av området.

Bilde 5: Bilder fra vedlegg til søknadsdokumentet (DN, 2003)

¹⁵⁹ 9 bilder er tatt av andre fotografer, Suul, Johansen, Øksebrøt og Frengen.

¹⁶⁰ De første 20 bildene skal vise landskapet i Vegaøyen. Deretter følger 8 bilder som skal vise livet i øyan, og hoveddelen 50 bilder presenterer de ulike værene (Lånan, Skogsholmen, Kilvær, Tåvær, Nordvær, Skjærvær, Hysvær, Bremsteinvær, Søla og Halmøyvær). 10 bilder er fra våtmarksområder på Vega (Holandsosen og Kjellerhaugvatnet) og de siste 10 bildene er fra Vegafjellet og Eidemslie..

Bildene er nummererte og har undertekster. Sølafjellet går igjen i bildene og alt som sies om Søla er at øya er «a monadnock on the strandflat» (bilde 7). Bildene viser artsmangfold knyttet til fugler, dyr og planter, i tillegg til at alle verneområdene er presentert. Det er også påfallende i hvor liten grad billedmaterialet vektlegger dunsankingspraksisens arbeidsprosess. Det finnes bilder av ærfuglen, men alt som omhandler praksisen ser man i bildene ovenfor. Billedmaterialet bekrefter det inntrykk søknadsteksten gir, dunsankingstradisjonen var ikke hovedfokus. De fortellinger bildene underbygger og bringer videre til neste «nivå» i nominasjonsprosessen er i hovedsak vernehistorien, med vekt på natur. Dette er naturvernmyndighetenes kulturlandskap.

Naturvernmyndighetenes kulturlandskap

Skrijvinga av nominasjonsdokumentet, søknaden, forstås her som en oversettelsesprosess, hvor det interessante er å se hvem som når fram med sine fortellinger, hvem som får sine fortellinger brakt videre til neste nivå eller fase av innskrivelsesprosessen. Søknaden kan forstås som en sammenstilling av mange ulike fortellinger, men sammenstillinga må følge noen helt klare kriterier for at den skal være legitim i «det selskapet» verdensarvkonvensjonen utgjør. Min hovedinteresse er å se hva som blir igjen av det levende kulturlandskapet i disse prosessene hvor et utall av mulige fortellinger blir gjort til en «mesterfortelling» innenfor verdensarvkonvensjonen. Dette er en av kjerneaktivitetene i en innskrivelse, hva blir med, hva blir utelatt, og hva blir aggregert «opp» til uttrykk og begreper som evner å harmonisere spenningene mellom nivåene. Både kultur, natur og kulturlandskap er slike aggregert begrep som jo skal romme hele verdens mangfold, diversifikasjon, men samtidig skal fortellingene om disse begrepene skje på bestemte måter, etter bestemte prosedyrer. Noe kommer til uttrykk i teksten, noe i kartene og noe i fotografiene, og mye må nødvendigvis bli borte i disse prosessene. Jeg skal komme til hvem som fikk gjennomslag for sine argumenter i søknadsarbeidet under avsnittet «de gode hjelperne».

Det overraskende var at dunsankingstradisjonen allerede da det nasjonale nominasjonsdokumentet ble sendt, var blitt nedjustert til et aspekt ved hovedargumentet, strandflaten. For å vise hvorfor dette var overraskende skal jeg gå et steg tilbake, til det arbeidet som ble gjort forut for at Norge startet arbeidet med nye nominasjoner til verdensarvlisten.

Lokal forankring av verdensarvnominasjonen

Min grunnleggende forundring over nominasjonsdokumentets argumentasjon handlet om at lokalsamfunnet, med politikere, administratorer og ildsjeler hadde vært svært aktive i arbeidet med å få igangsatt nominasjonsprosessen. Det tette samarbeidet mellom Direktoratet for naturforvaltning og de lokale aktørene på Vega i denne fasen, skulle tilsi at de var i en posisjon til å få sine argumenter med i søknadsdokumentet og brakt over til neste fase i prosessen. Vi skal nå se nærmere på hva «det lokale prosjektet» bestod i, og i sin presentasjon til kommunestyret tilla Suul dette stor betydning:

Når jeg sier det på den måten¹⁶¹ så er vi jo alle kjent med den prosessen som nå har gått og det har jo vært sånn at den prosessen som har gått – den har jo egentlig ikke kommet til med noen direkte initiativ ovenifra, det er faktum mer et initiativ fra dere selv, som overfor Miljøverndepartementet har bedt om at man fikk vurdert det her med verdensarv. Og så har jeg da fått det som oppdrag som følge av at jeg leda et arbeid i Nordisk Ministerråd med å avdekke aktuelle områder for verdensarvstatus- for noen år tilbake.

Suul sier altså at initiativet til nominasjon av Vegaøyen kom fra lokalsamfunnet, og han viser her til to viktige dokumenter som muliggjorde nominasjonsprosessen. Det ene var Nordisk Ministerråds rapport som han selv var sekretær for, «Verdensarv i Norden» (Nord:1996:30) som kartla tentative nye verdensarvområder i Norden. I dette dokumentet er Nord-norsk skjærgård et av de mulig norske områdene, sammen med Vestnorsk fjordlandskap, Kystgranskog i Almdalen, og nordnorsk fjordlandskap¹⁶². Suul hadde vært prosjektleder for den nordiske arbeidsgruppen, og ble derfor valgt til å lede det nasjonale nominasjonsarbeidet gjennom sin rolle i DN, da verdensarv var satt på den politiske dagsorden.

Det andre viktige dokumentet Suul viser til var Vega kommunestyres «Invitasjon til samarbeid - Vega som verdensarv» hvor Vega kommune inviterer regjeringen til et samarbeid om å få startet det nasjonale arbeidet med en nominasjon av Vegaøyen (Vega formannskap 16.11.2000). Disse to initiativene henger nøye sammen for å forstå hvordan nominasjonsprosessen av Vegaøyen ble til. Jeg vil vise disse sammenhengene gjennom bruke materiale fra andre deler av feltarbeidet.

¹⁶¹ Han referer her til sin innledning om sin lange historie knyttet til Vegasamfunnet, og at i denne forbindelsen hadde han en klar oppgave, dvs. verdensarvsøknaden.

¹⁶² Både Vegaøyen og Lofoten sorterer under Nordnorsk skjærgård, mens nordnorsk fjordlandskap refererte til Tysfjord, Hamarøy og Sørfold kommune, som skulle sees i forbindelse med det svenske verdensarvområdet Lapponia. Tysfjord havarerte fort, fordi den samiske befolkningen ikke ønsket verdensarv. I Lofoten har det vært politisk motstand, men saken er foreløpig ikke helt skrinlagt, hvis jeg har forstått det riktig.

Tre damer drar til «Statens Hus»

En av de første historier jeg fikk høre om verdensarvnominasjonens tilblivelse, kom fra min hovedsamarbeidspartner i øyan, Aud Halmøy¹⁶³. Hun var usikker på året, men mente det var i 1997 at Rita Johansen hadde spurt om hun kunne tenke seg å være med til Trondheim sammen med henne og Inga Næss for å diskutere framtida for ærfuglrøkerne og muligheten for en potensiell verdensarvnominasjon med Direktoratet for Naturforvaltning. Aud hadde på det tidspunktet to sønner bosatt i Trondheim, så det kunne hun jo saktens tenke seg, av flere grunner. Tre damer troppet med andre ord opp på «Statens Hus» i Trondheim¹⁶⁴. Der satt det flere mennesker rundt et bord, og etter hvert kom også hovedpersonen, Jon Suul, fra Direktoratet for Naturforvaltning, DN. Jon Suul ville vite hvem av disse tre damene som kom fra Halmøyværet og som var Johan Halmøys datter? Det var Aud. Suul hadde gledet seg til å treffe Johans datter. Johan var en av de ærfuglrøkerne Suul kjente fra sine opphold i Vegaøyen på tidlig 1970-tall, da han var forskningsassistent på Vitenskapsmuseet i Trondheim og foretok fugletellinger og registrering av materielle kulturminner i Vegaøyen.

I en samtale med Suul høsten 2006, fortalte han om opptakten til dette møtet: Ett av de initiativ Suul hadde gjort for å følge opp Nordisk Ministerråds rapport var blant annet å sende ut en invitasjon til alle kommunene i regionen for Nordnorsk skjærgård om å sondere mulighetene for en potensiell verdensarvinnskrivelse. Lite hadde skjedd. Suul regnet med at brevene hadde gått rett i arkivskuffene, men i Vega hadde brevet blitt fanget opp av ildsjeler utenfor kommunens forvaltningsapparat. Disse ildsjelene var Rita Johansen og Inga Næss, to av «de tre damene som dro til statens hus» i Auds historie.

Jeg lar en e-mail fra Rita oppsummere hennes eget tilbakeblikk på hvordan ideen om en potensiell verdensarvnominasjon av Vegaøyen vokste fram. I min henvendelse til henne var jeg også nysgjerrig på hennes versjon av dette møtet på «Statens hus»:

'Jeg jobbet jo i stedsutviklingsprosjektet Bygdepolitisk program fra -98/99 og var engasjert for å se på nye muligheter for lokal utvikling, arbeidsplasser og aktiviteter med basis i bl.a. lokal kulturarv. Inga holdt samtidig på med E-huset og vi var noen i en gruppe som vi vel kalte Eas venner som prøvde å hjelpe henne. Problemstillingene rundt ærfugltradisjonen var aktuelle, med gamle fuglevoktere som var i ferd med å gi opp. I det arbeidet jeg drev, så jeg ærfugltradisjonen som en av flere muligheter for å skape aktiviteter/næring med basis i kulturarven. Jeg sjekket rundt mulige finansieringsordninger og så at de falt mellom alle stoler og bl.a. derfor kom verdensarv opp. Ut fra hva Jon Suul fortalte, skjønnte jeg at verdensarv ville innebære at Norge fikk ansvar for å sikre verdien i området. På det tidspunktet var

¹⁶³ Historien ble meg fortalt flere ganger av Aud, men første gang på et av våre første møter hjemme hos henne (videoopptak 11.02.2003).

¹⁶⁴ Om det virkelig fant sted på «Statens Hus» er usikkert, men dette var del av det meningsbærende i Auds historie og jeg har valgt å beholde hennes stedsbeskrivelse.

egentlig ikke Inga så veldig opptatt av verdensarv. Jeg tror hun mente det lå for langt fram i tid i forhold til å finne løsninger for ærfuglvokterne. Det var de som var hennes hjerte nærmest - og E-huset. Vi reiste derfor til Direktoratet med litt forskjellig innfallsvinkel: Inga var mest opptatt av å finne ordninger for ærfuglvokterne, jeg ville høre mer med Jon Suul om verdensarv. Inga fikk nok styrket sitt syn på at verdensarv måtte bli i neste runde, da Jon sa at vi måtte tenke i et åtte-ti års perspektiv i forhold til verdensarv. Han var jo glad (tror jeg) for at noen grep fatt i rapporten hans, men han mente at først i 2008 - 2010 kunne vi ha håp om en mulig verdensarvstatus.

Samtidig var Akse¹⁶⁵ en viktig drivkraft. Hun synes det var flott at vi hadde startet arbeidet med verdensarv og hjalp oss med å få inn de rette personene på neste møte og hun var også initiativtaker til å få den nordiske kulturlandskapskonferansen til Vega.

Arbeidet (med stedsutviklingsprosjektet Bygdepolitisk program) endte jo i første runde med 10 000-års jubileet i 2000 der bl.a. E-huset hadde offisiell åpning. Jeg skulle så avslutte stedsutviklings-prosjektet med forslag på konkrete tiltak og la fram verdensarv som et av et par forslag i prosjektgruppa. Jens-Einar¹⁶⁶ tente veldig på det og gikk for at kommunestyret skulle ta opp dette som forslag. Da saken var oppe i kommunestyret, var det bare én som stemte mot. Resten gikk for.

Så arrangerte vi jo også ærfuglsymposiet og den nordiske kulturlandskapskonferansen og fikk viktig fokus på Vegaøyan og arbeidsområdene. MD kom også med noen prosjektmidler som vi kunne gi ut til fuglevokterne. Samtidig jobbet Inga med å utvikle E-huset og hadde kontakt med fuglevokterne for å samle info/sikre forankring av ideen.¹⁶⁷

Ritas e-post gir et godt innblikk i noen av de lokale aktivitetene som bidro til å få fortgang i nominasjonsprosessen og til å forankre ideen lokalt. Med hensyn til møtet på «statens hus», viser Ritas mail til forskjellene i Ritas og Ingas perspektiver for initiativet. Inga hadde primærfokus på ærfuglrøktet. Ritas engasjement handlet om stedsutvikling, og erkjennelsen av at offentlige midler og tilskudd ikke var kanalisert mot verdiene i kystkulturen, ikke ulikt Brox' analyse av Nord-Norgesplanene noen tiår før (Brox, 1972 (1966), 1994 (1984)).

Både Ritas mail og Auds historie viser det nære samarbeidet DN hadde med det jeg kaller lokale ildsjeler, noe som også var tydelig da jeg startet mitt feltarbeid noen år seinere, i 2003. Alle formelle møter DN hadde med Vega kommune i påvente av verdensarvkomitéens møte, ble fulgt opp med mer uformelle møter med ildsjelene for å drøfte neste steg i prosessen. På disse uformelle møtene var alltid ærfuglrøktere med. Slik det framgår i teorikapitlet, forstås ildsjeler som samfunnsentreprenører, personer som vil utvikle sitt «samfunn», bygdemiljø i bestemte retninger. En av de suksessfaktorer Borch og Førde identifiserer som essensielle i ildsjelers rolle i bygdeutvikling og nyskaping er at de evner å koble private og offentlige ressurser, og med ressurser tenkes både personer, kompetanse og midler (Borch & Førde, 2010). Strengt tatt trenger ikke ildsjeler være utenfor de kommunale politiske og administrative arenaene, men i

¹⁶⁵ Tidligere miljøvernssjef på Vega, og på det tidspunktet ansatt i DirNat.

¹⁶⁶ Rådmann i Vega kommune

¹⁶⁷ Email av 18. januar 2010

dette tilfellet var både Rita og Inga det. De evnet å forankre ideen politisk, noe som var helt avgjørende for dokumentet «Invitasjon til samarbeid».

Jeg skal komme tilbake til de aktiviteter Rita omtaler i siste del av sin e-mail, «Ærfuglsymposiet» og «Nordisk Kulturlandskapskonferanse», som begge bidro til å etablere nye nettverk og sette ærfuglrøkten og dens utfordringer på dagsorden og «å sikre forankring av ideen», både lokalt, regionalt og internasjonalt. Men før dette kunne skje måtte det foretas et arbeid for å forankre ideen politisk. Initiativene Rita tok fra stedsutviklingsprosjektet munnet ut i «Invitasjon til samarbeid – Vega som verdensarv». Jeg beveger meg nå over til kommunens arkiv om verdensarvnominasjonen, i hovedsak fra det tidspunkt «Invitasjon til samarbeid» ble forfattet og fram tom åpningsseremonien, fra 2000 til 2005. I utgangspunktet hadde jeg ikke annet mål med dette enn å kunne være etterrettelig med hensyn til stegene i saksgangen, ordlyd i vedtak, saksnummer og tidspunkt. Men det arkivet ettertrykkelig viser, er styrken i det lokale engasjementet.

«Invitasjon til samarbeid»

Kommunens «Initiativ til samarbeid – Vega som verdensarv», skisserer en tenkt arbeidsprosess for en nasjonal nominasjon av Vegas skjærgård som verdensarvområde. Dokumentet skisserer i detalj hva som skal til for å sikre verdiene i området, og har et spesifikt fokus på dunsankinga. Det svinger av innledningen og den klargjør ettertrykkelig det lokale initiativet:

'Vega kommune vil invitere den norske regjering til å bruke det foreslåtte verdensarvområdet Vegaøyene til å igangsette nominasjonsprosessen av nye norske verdensarvområder. Vega kommune tilbyr et område som også kan brukes som case for utprøving av bevarings- og forvaltningsstrategier for kystområder i bruk. Dette vil særlig være aktuelt i forhold til oppdrett og havbruk som er utpekt som nasjonalt satsningsområde¹⁶⁸

«Invitasjon til samarbeid» var en sluttrapport fra ei lokal forprosjektgruppes arbeid som hadde pågått fra 15. mars til 1. desember 2000, og slik Ritas mail sier, som en oppfølging av arbeidet med Stedsutviklingsprosjektet/ Bygdepolitisk program. I et oppfølgingsintervju jeg hadde med Rita Johansen senhøstes 2010, elaborerer hun den mismodige følelsen hun hadde da hun presenterte aktuelle tiltak fra stedsutviklingsprosjektet for rådmannen i Vega. I følge henne

¹⁶⁸ Sitatet viser også et av de perspektiv som var bærende i kommunens initiativ, vern gjennom bruk, at det beste vernet skjer gjennom fornuftig bruk og forvaltning av området. Det man ikke skjønnte i 2000, var at oppdrett og havbruk ville være uforenlige aktiviteter i verdensarvkonvensjonens konserveringstankegang. Men, i 2000, var det antakelig få – både lokalt og nasjonalt, som overskuet hva det innebar å starte en nominasjonsprosess. Dette har også referanse til den konfliktridde prosessen som hadde gått forut for verdensarvnominasjonen, arbeidet med kystverneplanen. Jeg skal komme tilbake til dette.

var ikke dette særlig oppløftende, og den eneste saken som kunne utvikles videre var den tentative listen fra Nordisk Råds rapport om Helgelandsskjærgården som verdensarv (Nord:1996:30). Rådmann Jens Einar Johansen tente på ideen med verdensarv, og med dette ble det fart i sakene og forprosjektgruppen ble formelt oppnevnt. Rådmann var prosjektansvarlig og ut fra referatene fra prosjektgruppemøtene var Rita Johansen og hennes mann, Martin Skjefstad, helt sentrale aktører i dette, i tillegg til kultursjef, næringssjef, miljøvernsjef. Martin er kunstner, og arbeidet på kunstscolen¹⁶⁹, men også aktiv politiker. I prosjektperioden skaffet prosjektgruppa seg god oversikt over situasjonen med verdensarv på nasjonalt nivå, de innhentet informasjon og etablerte kontakter til politikere så vel som forvaltningsenheter¹⁷⁰. Saken fikk vind i seilene da blant andre statssekretær i miljøverndepartementet, Stein Lier-Hanssen, kom på Vegabesøk i juli 2000. Besøket trakk politikere fra flere nivåer inn i saken, og med det også medias oppmerksomhet. Med andre ord, da «Invitasjon til samarbeid» ble sendt ut til ulike politiske og forvaltningsmessige instanser på regional og nasjonal nivå (fylkeskommune, fylkesmann, DN, miljøverndepartementet osv.) senhøstes 2000, var det gjort et politisk forarbeid for at invitasjonen skulle bli tatt seriøst. Den havnet ikke i skuffen slik DN's invitasjon til Nordlandskommunene om verdensarvnominasjon hadde gjort noen år tidligere. Som fortellingen om de tre damene som dro til Statens Hus viste, var et lokalt initiativ til å igangsette verdensarvnominasjoner kjærkommet blant de få personene som var involvert i verdensarvarbeid på nasjonalt plan. Spesielt for Suul som hadde ledet arbeidet med den nordiske minisiterrårsrapporten. Gjennom at Norge hadde ratifisert Verdensarvkonvensjonen hadde nasjonalstaten forpliktet seg til å arbeide fram tentative lister for nominasjoner, men de aktuelle kommunene hadde ikke respondert siden rapporten ble skrevet i 1996. Det lokale initiativet fikk aktivisert nasjonale politikere, og forankret en oppstart av prosessen med verdensarv hvor Vega ble inkludert gjennom å få lagt inn «en setning» i St.melding nr.24 «Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand». Her ber komiteens flertall MD om å arbeide aktivt for at Nordnorsk skjærgård i Vega kommune, skal få status som Verdensarv¹⁷¹.

¹⁶⁹ I dag er dette Sør-Helgeland kunstscole, som er et interkommunalt tiltak, med mange av initiativtakerne bosatt på Vega. Kunstneren Margrethe Gunnes bosatt på Vega, hadde en sentral rolle da Nordland skulpturlandskap ble realisert. Disse erfaringene og tankemåtene mener jeg var helt sentrale for at ideen om Vegaøyan som verdensarvsted kunne tenkes.

¹⁷⁰ I referatet står det: «Martin Skjefstad har hatt møter med: Statsekretær Stein Lier Hanssen, MD, Stortingsrepresentantene Gunnar Breimo, Torny Pedersen, Rita Tveiten, Thomas Nordvoll, Kari Økland, Hill Marta Solberg, Jon Dahle, Inge Myrvoll, Steinar Bastensen; direktør Berid Forbord, DN, Fylkesråd Alf Ivar Samuelsen, Fylkesmiljøsjef Roar Høgset, Førstekonsulent Bjørn Godahl, Fylkesmannens miljøvernavde.ing, LA- koordinator Durita Brattaberg. Rita Johansen har hatt møter med Kris Endresen, World Heritage Office, Spesialrådgiver Anders Haslestad, Riksantikvaren, Sekretær Eivind Hanssen Interreg- samarbeidet i MidtSkandia, Prosjektleder Tore Friis-Olsen, Forbundet Kysten.»

¹⁷¹ Referert i møte 7.juni 2001 Bodø, hvor MD/DN startet arbeidet med verdensarv.

Budsjettmessig hadde «Invitasjon til samarbeid» «høy sigarføring» med en arbeidsplan stipulert til 23 mill NOK. Den munnet ut i en søknad om støtte til prosjekt «Vega som verdensarv» med en ramme på 600 000¹⁷². Disse 600 000 ble fordelt mellom Vega kommune, Miljøverndepartementet, Nordland Fylkeskommune, Fylkesmannen i Nordland, Direktoratet for Naturforvaltning. I svarene på disse søknadene kommer det fram at Miljøverndepartementet tar tak i saken og ber Direktoratet for Naturforvaltning om å koordinere arbeidet, og inviterer 12 Nordlandskommuner til et møte i Bodø 7. juni 2001. Dette møtet ble det formelle startskuddet for det nasjonale arbeidet med verdensarvnominasjonen. Det opprettes en referansegruppe for arbeidet og det legges en tidsplan hvor søknaden skal være oversendt UNESCOs verdensarvkontor innen 1.2.2003 med tanke på behandling i komitemøtet i Kina juni 2004. Slik vi så fra Ritas mail hvor man anslo et tidsperspektiv på 8-10 år, *settes det i gang en verdensarvnominasjon som skal være ferdigstilt på 1.5 år.*

Referansegruppen ble oppnevnt av DN og organisert i tråd med offentlige retningslinjer. Alle aktuelle instanser på nasjonalt, regionalt og kommunalt nivå var med¹⁷³, men det åpnes også opp for at de ildsjelene som var medlemmer i forprosjektgruppen, deltok i referansegruppen. Flere av ærfuglrøkerne fikk også observasjonsstatus i referansegruppen¹⁷⁴. Alle fire referansegruppemøtene ble holdt på Vega. I følge Suul var dette et bevisst valg fra DN for å opprettholde det lokale engasjementet i nominasjonsprosessen, og for å sikre at de som jobbet med saken skulle ha førstehånds informasjon om lokale forhold. DN styrte nominasjonsprosessen på en åpen og inkluderende måte overfor de lokale Vega-aktørene.

¹⁷² De 23 mill NOK var forankret i tiltak som skulle sikre verdiene i kulturlandskapet, i tillegg til prosjektledelse, også forvaltning og skjøtsel, formidling, tilrettelegging av økobasert turisme og bygningsrestaurering. Selv om dette kan virke vel spenstig, så spør det om ikke disse midlene gjennom årene etter verdensarvinnskrivelsen faktisk er investert i området, og kanskje vel så det.

¹⁷³ DN, MD, Riksantikvaren, FM i Nordland, Nordland fylkeskommune, Sør Helgeland regionråd, Midtre Helgeland regionråd, Vega kommune med to representanter, med Jon Suul, DN, som prosjektleder og Gaute Sønstebø, DN, som sekretær

¹⁷⁴ Brev av 10.09.2001 fra DN er den formelle starten på referansegruppas arbeid, og DN referat fra referansegruppemøter 02.10.2001; 07.03.2002; 13.05.2002, 10.-11.10.2002, gir innsyn i hvem som faktisk deltok i prosessen.

Det jobbes bevisst for å ha lokalbefolkningen med i prosessen. I tilknytning til det tredje referansegruppemøtet inviterte Vega kommune til folkemøte på Folkets Hus 12. mai 2002 om nominasjonen av Vegaøyen som verdensarv¹⁷⁵ før kommunestyret gjorde sin endelige beslutning om å gå for nominasjonen. Scoopet for folkemøtet var å invitere en bonde, Johan Danielsson, fra det nylig innskrevne, svenske verdensarvområdet Söndra Ölands Odlingslandskap for å fortelle hvordan verdensarvstatusen hadde påvirket lokalsamfunnet på Öland. Besøket ble en suksess for den lokale forankringen av verdensarvnominasjonen på Vega. Hans hovedbudskap, slik jeg har fått det referert, var at verdensarvinnskrivelsen ikke var en hemsko for næringsvirksomhet, men at statusen positivt kan utnyttes til næringsformål. Verdensarvstatusen blir en merkevare, et brand markedsføringsmessig, hvor merkevarebyggingen ikke bare handler om å bli en ny destinasjon i reiselivssammenheng, men også kan brukes positivt i merkevarebygging av landbruksprodukter¹⁷⁶ (Fog, Budtz, & Munch, 2009; Førde, 2004; J. K. S. Jacobsen & Viken, 2008; Mossberg & Johansen, 2008; Nyseth & Viken, 2009). Det finnes lite dokumentasjon i arkivmaterialet fra dette møtet, men det han hadde å fortelle må ha feid de siste rester av tvil og motstand av banen. Folkemøtet resulterte i at kommunestyret fattet vedtak om mulighetene for at hele hovedøya Vega ble innlemmet i det foreslåtte verdensarvområdet. Dette kommenterte også DN i sitt tilbakeblikk på verdensarvnominasjonen i kommunestyremøtet, 13. februar 2002, slik.

- (Suul) Jeg må få si at jeg syntes det var interessant at hele kommunestyret, eller var det formannskapet, eller hvem var det som behandla det – ville ha med hele øya?
- (Rådmannen) Kommunestyret
- Det synes jeg bare i den prosessen som har gått at det er riktig fornøylig uttalelse fra et kommunestyre. Verdimelessig sett. Og så lanserer vi jo denne tanken overfor rådgiverne og så si de jo det at – Njaaa, dem er litt usikker, fordi at det er ting i området på fast - Vega som ikke helt passer inn i et verdensarvområde. Derfor har vi kalt det buffer zone-

I følge referatene fra referansegruppemøtene, var dette med avgrensning av verdensarvområdet et tema som ble debattert hele veien i prosessen. Slik Suul her sier, ble spørsmålet om utvidelse til hele øya kanalisert til rådgiverne. Dette var rådgivere fra UNESCOs ekspertorganisasjoner som man leide inn i søknadsutforming, og deres konklusjon var å holde

¹⁷⁵ Ordfører Einar Moen innleder, Nordisk Verdensarvkontor orienterer om sine erfaringer med verdensarv, og en bonde fra det nylig innskrevne svenske verdensarvområdet på Öland er invitert for å fortelle om hvordan verdensarvstatusen innvirker på næringsvirksomhet og hverdagsliv på Öland. Jon Suul oppsummerer status og framdrift fra arbeidet så langt.

¹⁷⁶ Dette er forhold som er godt dokumentert og diskutert i litteratur om turisme og stedsutvikling.

verdensarvfokuset på Vegaøyen, hvor hovedøya, Vega, ble definert som buffer-zone¹⁷⁷. Men rådgiverne hadde langt større innflytelse på søknadsprosessen enn dette, som vi vil se i kap 3.3 «de gode hjelperne».

Kystverneplanen – bruk og vern

En verdensarvinnskrivelse er kun en status, den gir intet formelt vern. Alle nasjonale vernespørsmål måtte være avklart før nominasjonsprosessen kunne starte. Oppstarten av det nasjonale nominasjonsarbeidet for nye norske verdensarvområder sammenfalt også med ferdigstillingen av kystverneplanen for Nordland fylke.

Kystverneplanarbeidet i Vega kommune var temmelig konfliktfylt lokalt¹⁷⁸. Lenge framstod dette som et mysterium for meg; hvorfor kystverneplanarbeidet skapte store konflikter, mens verdensarvnominasjonen skapte lokal begeistring og nærmest konsensus? Enge gjorde sitt hovedfagsarbeid på arbeidet med kystverneplanen i Vega (Enge, 2000). Hovedoppgaven bærer det talende navnet, «Konflikten om kystverneplanen i Vega. Brysom lokalbefolkning, eller *myndighetens* problem». Kystverneplanen omhandlet både havområdene, værene, men også våtmarksområder på Vega, og Eidemslie¹⁷⁹. Enge trekker noen av de historiske linjene i de mange verneplanene som bidro til å skape manglende lokal tillit til sentrale verne- og forvaltningsmyndigheter. Blant annet ble Holandsosen og Kjellerhaugvatnet våtmarksområder midlertidig vernet - båndlagt, på begynnelsen av 1980 tallet og det skulle gå 17 år før kystverneplanen ble vedtatt og man visste hvordan dette vernet skulle forvaltes. Det betydde blant annet at grunneierne ikke kunne få erstatning før endelig vedtak var fattet. Lokalt ble dette oppfattet som at beiting var forbudt i området, og fikk som konsekvens at et rikt våtmarksområde og fuglereservat grodde igjen. Slike erfaringer med vernemyndighetene blir naturlig nok latterliggjort lokalt og skaper ingen tillit. Enge trekker også linjene til forløperen til kystverneplanen, kystsoneplanlegginga som hadde pågått fra midten av 1980-tallet. Kommunen og interesseorganisasjonene hadde engasjert seg i kystsoneplanlegginga, og da kystverneplanen ble fremmet fikk kommunen aldri uttale seg om premissene for denne (ibid s.63). I de innledende runder ble det blant annet foreslått at 2/3 av kommunens areal skulle vernes, mens det endelige

¹⁷⁷ Referat fra referansegruppemøte 12. mai 2002, DN. Sak 4: Avgrensning. Og referat fra referansegruppemøte 10. & 11. oktober 2002, Folkets Hus, Gladstad, DN. «Ekspertene rådet oss til å konsentrere søknaden om Vega-øyene, og avgrense slik at de sentrale delene av Vega ikke inkluderes i verdensarvområdet, men blir definert som buffer-zone.» Vanskeligheten i dette spørsmålet om avgrensning ble også formidlet i samtale med DN høst-2006.

¹⁷⁸ Et forhold også DN nevner i sin presentasjon til kommunestyret «det har en forhistorie som dere alle kjenner, fra kystverneplanene, som mange opplevde som – for å si det litt forsiktig – problematisk».

¹⁷⁹ Følgende områder var inkludert som gjelder Vega kommune; Eidemslie naturreservat, Holandsosen naturreservat, Hysvær-Søla landskapsvernområde med dyrelivsfredning, Kjellerhaugvatnet naturreservat, Lånan-Skj ærvær naturreservat, Lånan, Flovær og Skjærvær fuglefredningsområde og Muddværet fuglefredningsområde.

utkastet til Kystverneplanen ble redusert til å omfatte ca 1/10 av kommunens totale areal. Det lokale fokuset i kystvernearbeidet ble *bruk er det beste vern*, og speiler således en motstand mot den estetiske og elitistiske holdningen til naturvern som vi så i forrige kapittel. Dette slagordet benyttes i kommunens «initiativ til samarbeid», og kan forstås som et forsøk på å finne formuleringer som ulike lokale interessegrupper kunne identifisere seg med.

I mitt eget feltarbeid opplevde jeg aldri at konfliktene rundt kystverneplanen forstyrret arbeidet med verdensarvinnskrivelsen. Henvisninger til konfliktene ved kystverneplanarbeidet var det mange av, som vi skal se nærmere på i del 4, men av en eller annen grunn ble de aldri presentert med negativ valør knyttet til verdensarvnominasjonen. Noe kan forklares gjennom det «utvalg» av folk jeg forholdt meg til, men samtidig var det bemerkelsesverdig at kommunestyret etter folkemøte på Folkets Hus gikk inn for at hele kommunen skulle inngå i verdensarvområdet. Det forteller noe om en stemning og en konsensus for verdensarvplanene som står som et motstykke til de diskusjoner kystverneplanen skapte lokalt. Enge gjør en interessant observasjon i sin avhandling. Han viser til et tidspunkt i kystverneplanarbeidet hvor ryktene om en potensiell verdensarv begynner å svirre. Dette var høsten 1997¹⁸⁰. Han beskriver et seminar Fylkesmannen hadde hatt på Vega, hvor verdensarvplanene hadde kommet opp som tema. Verdensarvplanene omfattet hele havområdet vest av Vega inkludert yttersiden av selve Vega, noe som i lys av kystverneplanarbeidet ble oppfattet som ren provokasjon. Noen mente at de samme fagfolkene som hadde laget det opprinnelige utkastet til Kystverneplanen hadde «hevnet seg» gjennom å utvide arealene igjen i verdensarvplanene. Konspirasjonsteoriene dukket raskt opp. Verken kommunen eller fylkesmannen klarte å håndtere disse ryktene, og Enge mener dette bidro til å skape mistillit og en negativ stemning (Enge 2000 s.73). Et vendepunkt kom da brosjyren til 10 000 års jubileet «Velkommen til Vega» ble utgitt. Enge skriver:

«I velkomsthftet til kommunen i forbindelse med 10 000-årsjubileet sommeren 1999, sier det at Vegaøyene kan få samme status på UNESCOs Verdensarvliste som Bryggene i Bergen og Bergstaden Røros. Verdensarvplanene ble nå fremhevet som noe positivt. Vegas egen journalist i Brønnøysunds Avis har utarbeidet brosjyren *Velkommen til Vega*. Hun mener at disse planene er mest positive, mens ordføreren som nevnt kan høres noe kompromissløs ut. Fra kommunens side ser man selvfølgelig at verdensarvstatus kan bli en ressurs. Hvor lite som skal til for å snu en stemning er i seg selv et diskurspoeng; en lokal aktør behersker visse 'tools of discourse', og det negative bildet av Verdensarvplanen var plutselig snudd opp ned i en publikasjon alle hadde tilgang til» (Enge 2000 s.74).

Den lokale aktøren som førte brosjyren i penn, «Vegas egen journalist i Brønnøysunds Avis», var Rita Johansen. Det er en interessant observasjon Enge her gjør, som viser en politisk-administrativ «klønethet» i håndteringen av informasjonsflyten til befolkningen, og hvor en av

¹⁸⁰ Han gjorde sitt feltarbeid I 1997/1998, og viser til at han selv var tilstede på det omtalte møtet da mistilliten ble formidlet.

ildsjelene klarer å formidle på en kortfattet og enkel måte hva verdensarvplanene handler om. Konspirasjonsteoriene smuldret bort da folk fikk tilgang til informasjon. Enges observasjon er også relevant i lys av erfaringer jeg selv gjorde da jeg ønsket å få en kopi av verdensarvsøknaden etter kommunestyremøtet. Dette viste seg å være veldig vanskelig. På et tidspunkt ble jeg sendt til miljø- og kultursjefene for å få ordnet med kopiering, men også der fikk jeg unnvikende svar. Både kultur- og miljøvernsjefen var tilfeldigvis til stede på miljøvernsjefens kontor da jeg henvendte meg. Jeg skjønnte etter hvert at dette ikke var så liketil. Jeg forsøkte å vise til at dette er et offentlig dokument, men fikk et unnvikende svar om at med slike UNESCO- greier så er ikke offentlighetsloven så like fram. Jeg gikk ikke videre på dette der og da i og med at jeg var prisgitt samarbeidsvilje og velvilje også fra kommuneadministrasjonen, men det var et underlig svar. Det skulle ta 9 måneder før jeg fikk tak i en kopi av søknaden. Senhøstes 2003 snakket jeg med Rita Johansen i en annen anledning, og i den forbindelse fortalte jeg om vanskelighetene. Rita satt da i en ny prosjektgruppen for verdensarvnominasjonen, hvor en av hennes hovedoppgaver var å få opprettet en hjemmeside for Vegaøyen – som potensiell verdensarv. Hun handlet umiddelbart, sendte omgående en CD med kopi av alle dokumentene, og i samme vending la hun søknaden ut på den nyopprettede hjemmesiden, Verdensarvportalen. Denne vesle historien kan virke som en digresjon i forhold til selve innskrivelsesprosessen, men i lys av Enges observasjon under kystverneplanarbeidet, mener jeg den forteller noe viktig om ildsjelenes rolle i å forankre ideen om verdensarvinnskrivelse lokalt. Hadde Vega kommune kjørt dette løpet alene, ville de nok ikke fått lokalbefolkningen med seg. I forhold til de perspektiv jeg har anlagt på analysen av det globale, er episoden også interessant. Her sørget kommunens politiske ledelse og administrasjon for at søknaden *ikke* skulle sirkulere, eller rettere sagt, den skulle kun sirkulere blant de involverte, i kontrollerte former.

«Det lokale argumentet»

I presentasjonen over omtaler jeg dunsankinga som det lokale argumentet for innskrivelse. Dette må nyanseres. Mange vegværingar hadde ingen meninger om hva argumentasjonen for nominasjonen måtte være, og hadde heller ingen inngående kunnskaper om hva en verdensarvnominasjon handlet om. Også etter innskrivelsen var et faktum møtte jeg vegaværingar som forklarte innskrivelsen med «nei, - det e vel fordæ at det e så pænt her?». Dette ble uttalt med forundring, i et forsøk på å forstå og gi statusen mening. Som vi så i Direktoratets presentasjon i kommunestyret var det ingen som etterspurte argumentet for

innskrivelse eller reagerte på Suuls henvisning til strandflaten. Ordføreren¹⁸¹ uttalte ved flere anledninger både i samtaler med meg og i offentlige taler, at verdensarvinnskrivelsen var en velsignelse i en stram og umulig kommuneøkonomi. Hans argument var at statusen kunne gi ringvirkninger for reiseliv og lokalt næringsliv¹⁸². For ham var det lite interessant hva slags argument som ble brukt. Jeg vil anta at mange av kommunestyremedlemmene tenkte det samme. *Argumentasjonen var irrelevant, det var effekten av innskrivelsen de satte sitt håp til.* Det må derfor presiseres at når jeg skriver at den lokale argumentasjonen var tuftet på dunsankingspraksisen, er det ildsjelenes arbeid og engasjement jeg legger til grunn.

Nye arenaer etableres og nettverk skapes

Ildsjelsarbeid eller lokalt samfunnsentreprenørskap kjennetegnes av at ildsjeler makter å skape nye arenaer hvor bygdefolket kan møtes og samhandle, og ildsjelene evner å bringe sammen aktører fra sosiale felter som ellers ikke ville møttes (Alsos, 2010; Borch & Førde, 2010). Det lokale ildsjelsarbeidet knyttet til nominasjonen av Vegaøyen som verdensarv er på svært mange måter et case som understøtter de perspektiv Borch og Førde anlegger i sin antologi. Det som imidlertid underkommuniseres i deres analyser er hvordan de lokale bygdeutviklerne også opererer som globale aktører¹⁸³. Dette er mitt hovedperspektiv, å undersøke hvordan lokale bygdeaktører, ildsjeler, evner å få sine ideer og prosjekter til å sirkulere i sirkler av større skala enn det lokale (Strathern, 1995; A. Tsing, 2008 (2002)). I lys av Grønhaugs feltbegrep som også Barth benyttet seg av i sine analyser av entreprenørskap, kan man si at mitt bidrag her er å vise hvordan ildsjelenes arbeid med å skape nye arenaer også bidrar til å skape et nytt sosialt samhandlingsfelt. Gjennom dette bidrar ildsjelene også til å løfte prosjektet/ideene fra fokus på individuelle transaksjoner og entreprenørskapet til et kollektivt nivå som muliggjør at folk (bygdefolk, forvaltere, forskere, eller andre interesserte) kan handle i forhold til ideen og utvikle prosjektet. Disse initiativene mener jeg også ble viktige for de konklusjoner UNESCOs ekspertpaneler kom til i sin anbefaling til verdensarvkomitéen.

¹⁸¹ Det var ordførerskifte i 2003. Einar Moen (H) hadde vært ordfører da søknaden ble oversendt UNESCO, og Einar Silseth (Sp) var ordfører under komitémøtet og åpningen av verdensarvområdet. Når jeg referer til ordføreren her og i det følgende, da er det Silseth jeg referer til.

¹⁸² Opptak fra ordførerens tale ved åpning av Vegadagene sommeren 2004, hvor det også ble foretatt en avduking av UNESCO-plaketten på Èhuset, Nes.

¹⁸³ Mange av de fenomener som eksemplene i boka tar opp, Lofotlam og Lyngenslam, Groove Valley Jazzcamp, og Storfiskens Rike, henvender seg til trender utenfor lokalsamfunnet. Forbindelsene mellom det lokale ildsjelsarbeidet og disse trendene belyses i liten grad i boka.

Nordisk Kulturlandskapskonferanse

Slik Rita Johansen skiver i sin mail ble det avholdt to store konferanser på Vega som begge bidro til å sette nytt lys på dunsankingstradisjonen, Nordisk Kulturlandskapskonferanse «I ærfuglens rike», 9.-13. august 2000, og Ærfuglsymposium, 16.-18. juni 2002. DN var en viktig støttespiller for begge konferansene, både økonomisk og faglig, i samarbeid med Vega kommune, prosjektgruppen for verdensarvnominasjon og Fylkesmannen i Nordland. Dette var viktige hendelser som engasjerte ærfuglrøkterne på flere måter. Ikke minst bidro de til å skape en arena hvor personer fra ulike kunnskapsfelt, ærfuglrøktere, administratorer, politikere, akademikere og forskere både fra inn og utland, og andre interesserte kunne møtes og etablere nye forbindelser. Konferansene bidro også til å skape interesse for ærfuglrøkten, både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt.

Tema for Kulturlandskapskonferansen «I ærfuglens rike» handlet om forvaltning, om samspill mellom lokale krefter og lokale myndigheter, og om hvordan man lokalt kan spille på lag med forskning og faglige kompetansefelt. Kulturlandskapskonferansen samlet 79 tilreisende som blant annet trengte overnatting. I 2000 hadde man ikke den slags overnattingskapasitet på øya, og arrangementet var et gigantisk dugnadsløft hvor folk også måtte innkvarteres privat rundt omkring i bygdene. Programmet gikk over 4 dager og bestod av presentasjoner, diskusjoner og av ekskursionsjoner til steinaldertuftene og til egg- og dunværene i Vegaøyen. I likhet med flere av ærfuglrøkterne deltok Aud i arrangementet. De ble brukt som guider på ekskursionene i øyen. Under konferansens festmiddag ble det gjort stas på ærfuglrøkterne. Suul hadde skrevet dikt til éa. Ærfuglrøkterne fikk tildelt diplom fra Nordisk Kulturlandskapsforbund for langt og trofast arbeid med kulturlandskapet i øyen gjennom dunsankingstradisjonen. Aud forteller at dette var en helt uventet, men en utrolig flott påskjønnelse etter år med ensomt arbeid i det stille. Auds diplom henger innrammet på veggen i stua, slik man også hos andre ærfuglrøktere finner diplommet på egnede hedersplasser.

Kulturlandskapskonferansen resulterte også i en egen publikasjon av innleggene under konferansen, med samme tittel som konferansen, og hvor Rita Johansen var medredaktør (Johansen & Sørli, 2000). Konferansen var en viktig hendelse i seg selv, men den evnet også å skrive seg inn og sirkulere i et miljø som samler tunge nordiske kulturlandskapsaktører.

«Ærfuglsymposium»

Under Ærfuglsymposiet i 2002, var hovedfokuset ærfuglrøkten og på identifisering av problemer og tiltak som kunne bidra til å lette ærfuglrøkternes arbeid og sikre praksisens framtid.

I tillegg til de faglige innleggene var det også workshoper hvor spesifikke tema ble luftet; predatorbekjempelse, konsekvenser av tangskjæring, stiftelse av et ærfugllag, Éhusets rolle og utarbeiding av en håndbok for fuglevoktere. Også på Ærfuglsymposiet var det befaringer i øyan, hvor Aud tok imot over 40 mennesker i Halmøyværet.

Et brev til Vega kommune fra en av grunneierne og ærfuglrøkerne i Hysværøyen bekrefter også gleden over dette initiativet.

«Jeg har sett omtalt i lokalavis at det planlegges en konferanse i juni d.å. med fokus på hvordan egg- og duntradisjonen kan berges. Det er kjempeflott at initiativ tas og krefter forenes i denne saken. En tillitsskapende dialog mellom det som er igjen av tradisjonsbærere og forsknings- og forvaltningsorgan må vel være det best tenkelige utgangspunkt for å oppnå felles problemforståelse og handlekraft. Det er sent, men ennå muligheter.» (Brev sendt til Vega kommune datert 1.2.2002 fra Gunvald Eilertsen).

Eilertsens brev oppsummerer på en god måte fagliggjøringen av ærfuglrøkten gjennom både Nordisk Kulturlandskapskonferanse og Ærfuglsymposiet. Her møttes folk fra forsknings- og forvaltningsmiljøer og ærfuglrøkerne i en «tillitsskapende dialog» med målsetting om å «oppnå felles problemforståelse og handlekraft». I det samme brevet gjør også Eilertsen prosjektgruppa oppmerksom på at de er i ferd med å stifte en grunneierforening i Hysværøyen. Stiftelse av grunneierforeninger ble gjort i de fleste værene som har flere eiere, og det representerer på mange måter en ny dimensjon med øyværingslivet. Tidligere hadde hver eier og hver røkter nok med sitt eget, og selv om det var telefonisk kontakt mellom røkterne og værene under sesongen, var disse samtalene mest knyttet til dagligdagse hendelser; om éa har begynt å gå opp, hvor mange som har gått opp, om de har sett mink og oter, og ikke minst om vær og vind, hvordan situasjonen generelt var. I sesongen hadde røkterne mer enn nok med sitt eget, og mange av røkterne hadde heller sjelden eller aldri besøkt de andre værene, før mobiliseringen rundt Éhuset og verdensarven kom.

Nordland Ærfugllag

Under Ærfuglsymposiet 2002 ble det drøftet tiltak for å bedre situasjonen for ærfuglrøkten. Et av disse tiltakene var å stifte et lag for ærfuglrøkerne. Etableringen og valg av interimstyre skjedde på det allerede omtalte møtet på Folkets Hus 6. februar 2003. Interimstyret ble til Nordland Ærfugllag, og skulle bli en interesseorganisasjon for ærfuglrøktere i hele fylket. Inga Næss var også her en sentral pådriver for å få dette i gang, og satt som leder de første årene. I dag drives ærfugllaget av utøverne selv og pr. 2012 hadde laget 77 medlemmer og har etablert egen hjemmeside¹⁸⁴.

¹⁸⁴ <http://www.eiderducks.no/> Besøkt sist 16.06.2015

Våren 2003 ble det også tatt initiativ til å stifte Vegaøyans Venner. Foreningen ble stiftet for å mobilisere alle som hadde interesse for Vegaøyen, «enten de er grunneiere eller har sitt hjerte i øyan», som det står i vedtektene¹⁸⁵. Foreninga driver dugnadsarbeid, arrangerer turer, og har også involvert seg i store restaureringsprosjekter¹⁸⁶. Rita Johansen tok initiativet, og mange av de samme ærfuglrøkterne var aktive i begge foreningenes styre de første årene. Under verdensarvnominasjonen var formidlingsarbeid en viktig aktivitet. Foreninga arrangerte flere fortellerkvelder, hvor hver kveld hadde fokus på ett vær. Jeg deltok på noen av disse fortellerkveldene. Da Vesterøyen var i fokus var det fullt hus på den lokale pub/kafé «Pyramiden». Ærfuglrøkterne var også involvert i disse kveldene og flere av dem satt også i styret for foreninga. I hovedsak traff fortellerkveldene et bredere publikum. Slik befolkningsstatistikken viser, har en ganske stor del av Vegas befolkning sine røtter i øyan. De kan ikke nødvendigvis så mye om ærfuglrøkt, men har mange historier å fortelle fra livet i vær og øyer, historier mange vegværingene knapt kjenner. Foreninga driver også slåttekurs og arrangerer ærfuglpatruljer for å hjelpe røkterne i arbeidet med å gjøre opp til éa. Etter hvert har foreninga arrangert en årlig «Øyans dag» som gir både lokalbefolkning og feriegjester en mulighet til å bli kjent med Vegaøyen. Det motto som ble brukt for å forankre verdensarvnominasjonen lokalt var «vern gjennom bruk», og det er også motto for foreningens arbeid. Pr. 2010 hadde foreninga 180 medlemmer.

I lys av Ritas mail, hvor hun skriver at hun og Inga hadde forskjellige fokus, konkretiseres dette også i etableringene av disse foreningene. Inga tok initiativet til Ærfugllaget og Rita til Vegaøyans Venner. Disse foreningene bidro både til å kanalisere eksisterende interesse i et konkret forum og til å skape interesse lokalt for øyværingenslivet, og ærfuglrøkten spesielt. Samtidig fungerte foreningene også som en informasjons- og formidlingskanal, noe som ble tydelig på de fortellerkveldene Vegaøyans Venner arrangerte. Det var alltid folk fra øyan som innledet fortellerkveldene fra sitt respektive vær, men folk bidro også med historier uoppfordret. Samtidig var dette et forum for å informere om utviklingen i verdensarvinnskrivelsen, også gjennom at kultursjefen var tilstede.

Etableringen av interesseorganisasjonene, og da spesielt Vegaøyans Venner, var også et tema i diskusjonene mellom DN og ildsjelene våren 2003. DN hadde gode erfaringer med å bruke interessegrupper i promoteringen av kulturarvsaker i andre prosjekter. Det var også en viss

¹⁸⁵ <http://www.vegavenner.no/> Besøkt sist 16.06.2015

¹⁸⁶ <http://www.vegavenner.no/?side=prosjektoverstua> Besøkt sist 16.06.2015.

bekymring på dette tidspunktet om kommunen ville kjøre sitt eget løp videre uten ildsjelene deltakelse. Verdensarvsøknaden var sendt og prosjektgruppen oppløst. DNs nære samarbeid med ildsjelene hadde vært en suksesshistorie i det nasjonale nominasjonsarbeidet, og de ville sikre seg ildsjelenes deltakelse i prosessen videre. Det ville være umulig å etterspørre enkeltpersoner i den strengt formaliserte prosessen videre. Ei interesseforening som Vegaøyans Venner, kunne sikre ildsjelenes deltakelse i den videre prosessen.

En case for å bygge nasjonal kompetanse på verdensarv

Ut fra beskrivelsene av DNs presentasjon i kommunestyret og de referanser jeg har gitt fra oppstarten av nominasjonsprosessen og i nominasjonsarbeidet, var det gjort et solid lokalt arbeid for å fremme nominasjonen. I dette har lokale ildsjeler har hatt en sentral plass. Både Inga og Rita hadde gode nettverk utenfor lokalsamfunnet og begge jobber i med formidling, Inga som forfatter og Rita som journalist. Begge innehar en kompetanse i å kommodifisere kultur, gjøre kultur salgbart, gjennom sine ulike vinklinger. Inga gjennom Fotefar mot nord-prosjektet og É-huset, Rita blant annet gjennom bygdepolitisk program med vekt på lokal kulturarv. Begge evnet å trekke ærfuglrøkerne med i arbeidet gjennom å etablere nye arenaer og møtesteder for øyværingskulturen. Inga, først gjennom Fotefar mot nord-prosjektet og etablering av É-huset, og siden i etablering av Nordland ærfugllag. Rita, gjennom etablering av Vegaøyans Venner. Historien «tre damer drar til Statens Hus» kunne jo lett ha endt der, hvis det ikke ble gjort et arbeid for å forankre ideen om Vegaøyen som potensiell verdensarv politisk. Rådmannen tente på ideen og som prosjektansvarlig for forprosjektgruppen forankret han gruppens arbeid politisk i kommunen. Forprosjektgruppens arbeid som ledet fram til «invitasjon til samarbeid» viser ei prosjektgruppe som sonderer terrenget både regionalt, nasjonalt og internasjonalt, samt at de fokuserer på nettverksbygging både innenfor verdensarvfeltet, forskningsfeltene og på det politiske feltet. *Gjennom disse alliansene klarer de å få nasjonale myndigheter til å sette verdensarv på den nasjonale dagsorden, og tilbyr Vegaøyen som case for at myndighetene skal opparbeide seg ny kompetanse på dette feltet.*

En viktig grunn til at de lyktes med dette var at kommunen kjørte tospann med Direktoratet for Naturforvaltnings mann, Jon Suul. Som leder av det nordiske arbeidet med tentative lister, hadde Suul interesse av å få verdensarv på den nasjonale dagsorden. Når Departementet innkaller til møte i Bodø 7. juni 2001, blir det fart i sakene. Vegaøyen skal utredes for nominasjon. DN får ansvar for nominasjonen, og arbeidet skal være slutført innen 1.5 år.

Vi så at DN i nominasjonsarbeidet la alle referansegruppemøtene til Vega, hvor alle de formelle instanser på ulike nivåer ble samlet, men hvor også ildsjelene ble inkludert i arbeidet.

Alle disse bevegelsene kan forstås som at aktører i ulike sosiale felter evner å skape nye relasjoner med rom for hverandres spesifikke interessefelt og engasjement (Grønhaug, 1978). Gjennom dette skapes nye arenaer for nye aktivitetsrom og nye samtaler om et sted eller et lokalsamfunn, enten det er snakk om interessegrupper som Nordland Ærfugllag og Vegaøyans Venner, store konferanser som Nordisk Kulturlandskapskonferanse eller Ærfuglsymposiet, eller referansegruppa for verdensarvnominasjonen. Alt dette muliggjøres også gjennom den nære kontakten mellom DN og Vega kommune og ildsjelene. DNs folk trekker i trådene, både i forhold til å mobilisere sine nettverk, og økonomisk.

Borch & Førde hevder at all nyskaping innebærer et brudd med det etablerte. Det innebærer å utfordre og endre praksiser (Borch & Førde, 2010). Ofte framstilles vellykkede innovative bygder som bygder der ildsjeler møter mindre motstand, at det er større toleranse for nye ideer (Førde 2010 s.159). Dette stemmer ikke, mener Førde. Beskrivelsene over bærer ikke stor grad av konflikt i seg, men i lys av motstanden mot kystverneplanarbeidet var det forunderlig at verdensarvplanene ble så godt mottatt lokalt, slik vi så gjennom Folkemøtet på Folkets Hus. Etter folkemøtet ville kommunen at hele øya skulle inngå i verdensarvområdet. Gjennom Enges beskrivelser av de konspirasjonsteorier som verserte lokalt da verdensarvryktene begynte å svirre i avslutningsfasen av kystverneplanarbeidet, får vi en ide om at ildsjelene evnet å snu en betent konflikt. Selv om dette var forut for mitt feltarbeid, mener jeg de erfaringer jeg selv gjorde da kommunen trenerte min tilgang til søknadsdokumentet, handler om lignende dynamikker som Enge peker på. Rita håndterte dette på en motsatt måte. Hun sendte meg umiddelbart kopi av søknaden, men det viktigste grepet var at hun også la den ut på hjemmesiden slik at alle skulle ha mulighet til å lese den. Det er ganske banalt, men også helt avgjørende for lokalt innovasjonsarbeid. Hvordan skal man vekke lokalt engasjement hvis folk ikke vet hva som foregår, og heller ikke skal få vite? På et annet plan, bryter dette lokale nyskappingsarbeidet med innarbeidede og trege kulturelle eller kollektive forestillinger som er langt mer seiglivet. I beskrivelsene foran har ildsjelene fokus på dunsankingstradisjonen i arbeidet fram mot nominasjon og i nominasjonsarbeidet. Som vi så var det ikke nødvendigvis viktig for Vegasamfunnet hva som ble argumentet, det var effekten av en verdensarvinnskrivelse som var det sentrale for politikerne, og folk flest hadde ikke så store meninger om dette. Fraværet av lokale oppfatninger knyttet til verdensarvnominasjonen og innskrivelsen, bidrar nettopp også til å belyse ildsjelarbeidet. Her løftes øyværingslivet og dunsankingstradisjonen fram, og som vi vil se i del 5 er det krevende for både øyværinger og vegværinger at et stigma som hefter ved øyværingslivet og dunsankinga skal bli kommunens nye merkevare.

De gode hjelperne

For å forstå den dreining argumentasjonen i nominasjonsdokumentet tok mot strandflaten som hovedargument må jeg tilbake til DN's presentasjon til Vega kommunestyre. I sitt tilbakeblikk på nominasjonsprosessen fremhevet Suul det han kalte «de gode hjelperne». Suul startet ut med å beskrive startsituasjonen, slik vi så foran. Det var nesten 20 år siden Norge hadde nominert områder til verdensarvlisten, og alt av nettverk til UNESCOs verdensarvadministrasjon manglet.

”Vi hadde ingen erfaring. Absolutt ingen erfaring i å gjennomføre en slik prosess. Vi hadde ingen nettverk å støtte oss på og vi kan godt si at vi rett og slett har begynt fra scratch.(-----)

Og vi gjør det sånn at vi valgte å henvende oss til en rekke fagmiljø for å få hjelp. Og det gjelder da – som lista dere her ser – NGO, PlanteForsk på Tjøtta, NINA Oslo/Trondhjem, og som dere ser her, som jeg har skrevet på siden, så har alle her fått hjelp av disse institusjonene. De er fakta lokalkjent. Og dermed gir det jo en trygghet på at du får riktig informasjon. De er lokalkjent, de har vært på plassen, kjenner forholda, og de har beskrevet en god del av de tinga vi var ute etter å få vite.”

Det DN her skisserer er innhenting av fagrapporter fra ulike vitenskapelige fagmiljøer. Disse fagrapportene er den substans søknadsteksten bygges på. Gjennom dette får vi også et innblikk i hvilke fortellinger om Vegaøyan som bringes videre til neste «nivå» i prosessen, som får muligheter til å inngå i innskrivelsesprosessens matrise. Og med dette også hvem sine historier som når fram i dette arbeidet.

I presentasjonen gir DN en fyldig oversikt over alle *de gode hjelperne*. Han fremhevet oppdragsforskerne og spesielt NGO (Norges Geografiske Oppmålinger, i dag Statens Kartverk) for eminent assistanse, fordi de leverte varene på engelsk og overholdt de knappe tidsfrister som DN hadde satt. Naturviterne fikk ros for sin profesjonalitet og sine bidrag, men han var mindre fornøyd med universitetene og fagrapportene på kultursiden¹⁸⁷. De klarte ikke å levere i tide. Helge Wold, Tromsø museum, hadde takket nei og begrunnet dette med manglende tid til å ta oppdraget. «Det var en liten strek i regninga», som Suul sa, og resulterte i at Rita Johansen og Inga Næss fikk oppdraget med å skrive den kulturhistoriske rapporten til søknaden. Suul priste de lokale aktørenes bistand og trakk også fram flere; Johan Antonsens værdata og Nils Svendsen, som hadde stilt sine samlinger til rådighet¹⁸⁸. I tillegg til assistansen han fikk fra lokale aktører

¹⁸⁷ Vitenskapsmuseet, universitetene og Tromsø museum. «Mer problem var det som var fra vitenskapselskapet når det gjelder det arkeologiske. Universitetene har problemer med å holde frister generelt har jeg inntrykk av».

¹⁸⁸ Johan Antonsen har i tillegg til å foreta målinger for Meteorologisk institutt også i en årrekke arbeidet for forskere med registrering av gjess. Nils Svendsen var fisker og aktiv i fiskarlaget, og kommer fra et av værene i Vegaøyan, Tåvær. Han har samlet en mengde informasjon om aktiviteter i værene og fiskeriaktiviteter i kommunen. Nils Svendsen døde rett før verdensarvnominasjonen var et faktum.

fremhevet han også at alle bidragsyterne til fagrapportene skulle ha første hånds kjennskap til Vegaøyen området¹⁸⁹.

DN gjør et skille mellom nytten de hadde av fagrapportene fra natur og kultursiden. Dette kom også til uttrykk i omtalen av rådgivernes bidrag. Fordi DN måtte begynne på «scratch» og manglet erfaring med en slik søknadsprosess, innhentet DN *rådgivende* bistand fra de organisasjoner som seinere skulle evaluere søknaden, ICOMOS og IUCN. Som vi så foran, så skulle området vurderes i forhold til sine universelle verdier *både med hensyn til kultur- og naturkriterier*, fordi Vegaøyen skulle innskriveres som «kulturlandskap». I møtet oppsummerer Suul at IUCN hadde gitt fantastisk god hjelp, mens ICOMOSs rapport kom seint og hadde vært mindre nyttig¹⁹⁰. IUCN rådgiveren, ble også brukt til å legge siste hånd på søknaden, både med hensyn til oppbygging, argumentasjon og språkføring på engelsk. Med andre ord, ekspertene var ikke kun delaktige i evalueringen av søknaden på vegne av UENSCOs verdensarvkomité, men de bidro også i utformingen av søknadsdokumentet. Selv om rådgiverne for søknadsarbeidet ikke var de samme rådgiverne som evaluerte området for innskrivelse, var ekspertorganisasjonen dypt involvert i begge faser.

Det har selvsagt skjedd mye i forhandlingene mellom IUCN og DN i ferdigstilling av søknadsdokumentet som jeg ikke hadde tilgang til, og jeg skal være forsiktige med for bastante konklusjoner. Ett forhold er imidlertid iøynefallende. De gode hjelperne er naturvitenskapsfolk, både nasjonalt og internasjonalt. Den naturvitenskapelige kompetansen ble førende i det nasjonale nominasjons- og søknadsarbeidet. Nominasjonsprosessen ble også ledet av to naturforvaltningsorganer, Miljøverndepartementet og Direktoratet for Naturforvaltning. Dette skulle indikere at en argumentasjon basert på naturkriteriene ble mer nærliggende, noe jeg mener kan ha bidratt til at søknadens argumentasjon ble naturfundert og at et geologisk fenomen, strandflaten, ble hovedargument. Som vi vil se i analysene av verdensarvkomitéens møte er kulturbegrepet et vanskelig begrep krysskulturelt, det rommer store spenninger knyttet til både verdier og forståelsesmåter. Naturvitenskap fremstilles som langt mer målbar, eksakt og konkret,

¹⁸⁹ En skal selvsagt ha klart for seg hvilket publikum han taler til, og at han velger sitt fokus og sin retorikk ut fra dette, men det er ingen tvil om at DN med Suul som prosjektleder og Sønstebø som sekretær for prosessen, anstrengte seg for å føre denne prosessen slik at den i størst mulig grad ble lokalt fundert.

¹⁹⁰ «Og vi fikk en detaljert melding fra den internasjonale naturvernorganisasjonen som er direktør for Snowdonia nasjonalpark i Wales - og den har vært mektig viktig for oss. Vi har prøvd å legge inn alle de tingene som syntes relevant i betraktningen og han hadde også stor glede av å være her og oppleve det selv. Det har han sagt flere ganger. Og mine kollegaer har vært og truffet ham i høst, og på tampen av prosessen – bare noen dager før vi mente dokumentet var ferdig, så oversendt vi det til ham, og han brukte ei helg og sitte og rette med rødpenn, både engelsk språkføring og noen av argumentene. Så vi er meget takknemlige for den bistand vi har fått ifra Wales. Vi fikk også en rapport fra rådgiverne fra ICOMOS, kanskje litt mindre nytte av den, men allikevel det var enkelt momenter som var av stor viktighet for oss. Men der ble dessverre fristen overdratt vesentlig.» Video-opptak Vega kommunestyre 13.02.2003

og framstår som mer vitenskapelig. Slik søknadsarbeidet ble utformet har det flere likheter med det Asdal beskriver som naturvitenskapens rolle i politikfeltet, den gjør natur regjerlig (Asdal, 2004a, 2011). Et geologisk fenomen, strandflaten, er et etablert vitenskapelig begrep med klare definisjoner som kan knyttes direkte til norske landskapskarakteristikker, i likhet med fjorder. Det er kanskje et langt lettere håndterbart og regjerlig begrep for naturforvaltningen enn en marginalisert og politisk vanskelig naturbrukspraksis som dunsankingstradisjonen?

Søknadens politiske og sosiale landskap

Først høsten 2006 fikk jeg anledning til å ta opp disse spørsmålene med DN¹⁹¹. Møtet skjedde 3.5 år etter nominasjonen, med andre ord i tilbakeblikkets ånd. I samtalen med Suul var han ikke interessert i å snakke om selve søknadsdokumentet. Innskrivelsen var en suksess, og han mente det var andre forhold som var langt viktigere for å skjønne dette. I forhold til arbeidet med søknadsteksten holdt Suul fast på at den uklare argumentasjonen var bevisst. «Man må velge sine ord, bruke nøkkelordene i «operational guidelines» for hva de er gode for». Han hevdet at bruken av naturkriteriet var bevisst «fordi at man skulle benytte begge kriterier når et område innskrives som kulturlandskap», og han var ikke enig i at dunsankingspraksisen var svakt argumentert for i søknaden. I søknadsteksten hadde de lagt vekt på å skape en sammenhengende historie: «teksten skal forføre, den skal overbevise, og den kan derfor ikke bli for akademisk, men må kunne formidle og bygge seg opp fra emne til emne». Svarene DN ga på mine spørsmål knyttet til søknadsteksten, bidro med andre ord ikke til å belyse endringene i søknadens argumentasjon. Suuls fokus var på helt andre momenter som kunne forklare søknadens suksess, hva jeg har kalt «søknadens sosiale og politiske landskap». For ham var ikke verdensarv et mål, men et middel, «for å få blest, oppmerksomhet, og for å skape noe lokalt». Blant annet snakket han om viktigheten av å være politisk strateg i nominasjonsprosessen, framfor å perfektionere teksten.

I samtalen redegjorde Suul for både sin egen rolle i å få igangsatt det nordiske samarbeidet for identifisering av tentative områder for nye verdensarvnominasjoner. Han hadde tatt initiativ overfor UNESCOs verdensarvkontor for å få laget en nordisk strategi, og «å få de riktige stemplene på brevene for å sikre seg at nasjonalstatene ikke kunne legge initiativene i arkivskuffen». Dette endte ut i Nordisk ministerråds rapport, «Verdensarv i Norden» (Nord:1996:30). Suul var sekretær for dette arbeidet, og rapporten var bygd på strategisk

¹⁹¹ Jeg snakket både med «skriveren» Gaute Sønstebø og med lederen for nominasjonsprosessen, Jon Suul. Suul var på dette tidspunktet ikke ansatt i DN, men var da leder for Norsk Kulturminnefond. Under besøket på DN viste jeg også filmen fra verdensarvkomiteens møte for de involverte aktørene i DN som fremdeles var tilstede.

tenkning i forhold til kriteriene i konvensjonen. Alle de tidligere norske innskrivelsene fra 1970- og 80-tallet ble gjort på grunnlag av kulturkriteriet. Hvilke av konvensjonens kriterier hadde Norge ikke benyttet tidligere? Jo, kulturlandskap, naturkriteriet og «mixed sites», dessuten var det en underrepresentasjon av verdensarvsteder i arktiske områder og med urfolksperspektiv. Vegaøyene, Geiranger/Nærøyfjorden, Lofoten og en utvidelse av Lapponia til Tysfjord, var med andre ord tuftet på en strategisk tenkning i forhold til kriteriene i konvensjonen. Den tentative listen Nordisk ministerråd foreslo i 1996 var således vurdert i forhold til hvilke kriterier man trodde var gjennomførbare i verdensarvkomitéen.

Vegaøyen representerte med andre ord ett steg i en større nasjonal strategi for innskrivelse av nye, norske og nordiske, områder. En ny runde med norske og nordiske nominasjoner hadde vært et langsiktig mål for arbeidet med Nordisk Ministerråds rapport i 1996. Godt nok hadde Vega kommune tatt et initiativ for å få norske myndigheter til å starte nye norske nominasjoner, men i denne samtalen hevdet Suul at dette ville ha tvunget seg fram uansett hva slags initiativ Vega kommune hadde tatt.

Flere ting hadde skjedd på statlig plan samtidig. Nordisk Verdensarvstiftelse, NWHF, ble etablert som et prøveprosjekt i 1996. NWHFs mandat var å arbeide mot en mer rettferdig verdensarvliste, jfr. verdensarvkomitéens arbeid med «global strategi» som vi skal bli nærmere kjent med i neste kapittel. NWHF ble gjort permanent fra 2002, etter 6 års prøvetid. Grunnfinansieringen var fra den norske regjeringen ved Miljøverndepartementet. Når det gjelder Norges representantskap i verdensarvkomitéen, var dette arbeidet fram over tid, selv om dette ikke var tema i samtalen med Suul. Riksantikvaren som var Norges medlem i verdensarvkomitéen fra 2004, hadde også vært styreleder for NWHF fram til 2002. Med andre ord, da verdensarv var satt på det nasjonale politiske sakskartet, ble det tatt grep både i forhold til diplomati, økonomi og representasjon.

Dette kaster et ganske annet lys over de lokale initiativene jeg har beskrevet over. Det bilde Suul tegner av det nasjonale nominasjonsarbeidet i denne samtalen, viser at den politiske strategien er underlagt verdensarvkonvensjonens kategorier. Strategien velges i forhold til hvilke kriterier og kategorier UNESCOs verdensarvkonvensjon åpner for. Det er nærmest likegyldig hva som blir argumentet, bare det blir verdensarvinnskrivelse. Slik sett kan man si at han og Vega kommune spiller på samme lag. Vegapolitikerne tenker i samme baner, å nyttiggjøre seg kategorier skapt på «høyere» politiske nivåer for å få tilgang på ressurser. Også Rita Johansens mail (side 154) underbygger dette. Dunsankingstradisjonen ramlet «mellom alle stoler», og den lokale strategien var at fikk Vegaøyen verdensarvstatus ville nasjonalstaten være forpliktet overfor UNESCO å følge opp med midler. «Stolene» er her å forstå som saksområder eller

kategorier, som ville aspirere til statlige overføringer. I dette tilfellet lå saksområdet på overnasjonalt plan, konkretisert i dokumentet verdensarvkonvensjonen som Norge hadde ratifisert. Slik Latour påpeker i forhold til innskrivelsesbegrepet som et analytisk begrep, bidrar innskrivelser til å samle makt på få hender (Latour, 2005). Konvensjonen bidrar til å sette en rekke mennesker i arbeid og iscenesetter på mange måter *ikke bare det som foregår innenfor verdensarvkonvensjonens «egen» matrise, men også det arbeidet som gjøres for å få sin sak eller sitt prosjekt inn i matrisens egendynamikk.*

Det er mer å si om de lokale initiativenes bidrag med hensyn til at verdensarvnominasjonen ble en suksess. Før så skjer er det nødvendig å ha med seg selve innskrivelsen av Vegaøyen under komiteens behandling av nominasjonen. Dette er arenaen hvor ekspertorganisasjonenes evalueringer snur opp ned på argumentasjonen i søknadsdokumentet. Jeg håper å kunne vise at ildsjelens rolle i denne omkalfatringen er langt fra uvesentlig.

3.2 Fra nominasjon til innskrivelse

Verdensarvkomitéen holdt sitt møte i Suzhou, Kina i perioden 28. juni til 7. juli 2004. Vi skal nå se hvordan Vegaøyen ble iscenesatt som aktuelt verdensarvsted under komitéens behandling 1. juli 2004, og hvordan argumentasjonen for innskrivelse endret seg. Siden jeg ikke fikk delta på selve ekspertbefaringene i området sensommer/ høst 2003, ble komitémøtet i hovedsak den arena ekspertenes evalueringer ble spilt ut på i mitt materiale. Som beskrevet i metodedelene, var min lokale forankring ganske så avgjørende for å få lov til å delta i nominasjons- og innskrivelsesprosessen, men også et lokalt initiativ om å legge en ferietur til Kina i håp om å få lov å bivegne innskrivelsen, muliggjorde min deltakelse i møtet. Bare dager før den lokale gruppens avreise fikk jeg brev fra Miljøverndepartementet som bekreftet at jeg fikk observatørstatus under møtet, sammen med ordfører, varaordfører og leder for Vegaøyens Venner, Rita Johansen¹⁹².

Den lokale Vega-gruppen ankom Suzhou med tog fra Beijing om morgenen den 29. juni. Verdensarv komiteens møte hadde startet dagen før. Vi hadde satt av to hele dager til å være i Suzhou, men dette skulle vise seg å bli for knapt. Den lokale delegasjonen holdt telefonkontakt med den norske delegasjonen, og fikk instruksjoner om når det var passende tid å komme til

¹⁹² Brev fra Miljøverndepartementet til UNESCOs WHC av 15. juni 2004, hvor Norges delegasjon til møtet stadfestes. Riksantikvaren som medlem av komiteen med 8 offisielle delegater, samt 4 observatører fra Vega.

konferansehallen for å få delta under behandlingen av Vegaøyene. Komitémøtet ble holdt i et svært konferansesenter, Suzhou Urban Planning Convention Centre, og da vi ankom ble vi møtt av en representant fra MD og en fra DN som instruerte observatørgruppen med hensyn til akkrediteringskort, og hvor vi skulle sitte. MD representanten informerte også om at spørsmålet om filming fortsatt ikke var klarert. Jeg fikk anmodning om å prøve, men begrense filmingen i salen til det som angikk Vegaøyene og hvis noen ba meg slå av kamera eller hadde kritiske kommentarer, så måtte jeg øyeblikkelig stoppe filminga. Det var med andre ord intet ideelt utgangspunkt for filmopptak, men slik var rammene.

Salen rommet kanskje 1000 personer, med et gedigent galleri hvor ingen satt. Dit gikk jeg for å filme, for å sikre meg noe tilleggs materiale å bruke til redigeringa av møteopptaket på en diskret måte. På en stor scene satt ordstyrer og møteleder, Zhang Xinsheng fra Kina. Han satt i midten av en rekke på 7 personer, som representerte UNESCO og Verdensarv-konvensjonens arbeidsutvalg og styre. I denne rekken satt også de som presenterte de ulike sakene. Innskrivelsen av områdene ble presentert av representanter fra ekspertorganisasjonene. Bak panelet var UNs varemerke, rekken av flagg som representerte de landene som har ratifisert konvensjonen, et lerret med UNESCO- og WHC-logoene, samt informasjon om møtet:

28. session of the World Heritage Committee, Suzhou, China, June 28.- July 7, 2004.

Bilde 6: Fra UNESCOs verdensarvmøte i Suzhou 2004

Flere fastmonterte videokamera tok opp møtet, slik at alle innlegg, også fra salen, ble vist på storskjermer. Man kunne med andre ord ha virtuell ansiktskontakt med de som talte i salen. Hvert sete var utstyrt med hodetelefoner, hvor man kunne velge mellom simultanoversettelse på

de ulike verdensspråkene¹⁹³. Salen hadde rekker med bord, som igjen hadde to stolrekker bak bordene slik at de formelle delegasjonene kunne sitte samlet. På de forreste tre rekker satt komitémedlemmene med sine formelle delegasjoner. Riksantikvaren var Norges medlem i komitéen, og hadde med seg to personer fra departementet, tre fra Direktoratet, og en representant fra den norske ambassaden i Paris som også hadde deltatt i den politiske tilrettelegginga av søknaden i UNESCO organisasjonen. Lengre bak i salen satt ulike observatørgrupper, Nordisk verdensarvkontor og representanter fra de andre nordiske landene, som i 2004 ikke var medlemmer i komiteen. I dette området satt også den lokale Vegadelegasjonen.

Utenfor salen var det et stort lounge-område, med servering av drikke og småretter og med internett-tilgang. I dette området hadde pressen adgang¹⁹⁴, og det ble holdt ulike kunstneriske innslag og informasjonsstand om ulike kulturelle aktiviteter i Kina. I annen etasje var det en stor utstilling av Kinas arbeid med verdensarv. Alle Kinas verdensarvsteder var presentert¹⁹⁵, samt et minst like stort utstillingsvolum av alle de områdene Kina ønsket inn på verdensarvlista. Med andre ord en ganske imponerende promotering av kinesisk kulturarv.

Den lokale delegasjonen sluttet seg til møtet fra møtets dag to. Ingen visste med sikkerhet når Vegaøyene skulle behandles. Både dag to og dag tre gikk uten at det ble noen klarhet i når Vegaøyene skulle behandles og vi fryktet at vi måtte reise hjem før saken kom opp. Først sent på ettermiddagen på møtets dag fire ble Vegaøyene behandlet. Alle forsinkelsene ga også et lite innblikk i stemningen på møtet. For en ukyndig observatør virket det som om at det meste som skjedde de første dagene, handlet om dagsorden og diskusjoner om formaliteter med sakslisten. Det var mange pauser, og mye foregikk tydeligvis i kulissene. Dagsorden ble endret flere ganger, det ble avholdt mindre møter, og tidsskjema forandret seg hele tiden. I referatet fra møtet så foreligger også en detaljert oversikt over møteprogrammet¹⁹⁶.

Global strategi – postkolonial retorikk:

Før jeg går inn på behandlingen av selve innskrivelsene av områdene, så vil jeg dvele litt med noen observasjoner ventetiden ga. Disse mener jeg er viktige for å forstå komitéens diskusjon under innskrivelsen av Vegaøyen. Jeg vil starte med et lite tilbakeblikk på hovedfagsarbeidet

¹⁹³ Engelsk, fransk, spansk, arabisk, russisk og kinesisk.

¹⁹⁴ Pressen hadde ikke tilgang til salen, og antakelig var det dette som kompliserte et formelt svar mht min forespørsel om å filme.

¹⁹⁵ Kina hadde pr. 2004 30 verdensarvsteder innskrevet på lista, og pr. februar 2010 er 38 innskrevet og har 51 områder på den tentative listen. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/cn> (pr.21.02.2010)

¹⁹⁶ Dagsorden hadde i alt 27 punkter. Sak 14B gjaldt innskrivelse av nye områder. Vegaøyen var sak 28COM 14B.45 og var således sak 45 av totalt 57 nominasjoner.

<http://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-05e.pdf> Besøkt sist 16.06.2015

<http://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-inf26e.pdf> Besøkt sist 16.06.2015

mitt. Jeg studerte internasjonal studentmobilitet mellom fattige land i sør og Norge, med utgangspunkt i University of Ghana, Legon og Universitetet i Tromsø (Sundsvold 2000). Et av mantraene i internasjonal politisk retorikk og forskning - spesielt knyttet til sør, handler om utdanningens rolle i utvikling, og UNESCO er en av premissleverandørene for dette¹⁹⁷. I hovedfagsarbeidet ønsket jeg derfor å kunne delta på et av UNESCOs møter om høyere utdanning, og jeg henvendte meg til rette person på rette kontor i Oslo for å høre om jeg fikk delta på et møte som del av den norske delegasjonen. Hun svarte noe slikt som: «Jo, hvis jeg virkelig var interessert, og hadde tid og tålmodighet, så trodde hun det kunne være mulig, MEN hun frarådet meg det på det sterkeste, fordi jeg ikke ville forstå en døyt». Hun forklarte dette med at UNESCO har sitt eget språk, sitt eget vokabular, som man ikke kunne forstå gjennom å observere ett møte. «Det ville ta år å sette seg inn i og forstå dette». Svaret hennes både forbauset meg og pirret min antropologiske nysgjerrighet. Hva slags kultur kunne dette være? Jeg lot hansen ligge den gang, men jeg har ofte tenkt tilbake på hennes utsagn, og hadde dette friskt i minnet da vi entret salen i Suzhou. Riktignok gjaldt dette et møte i en annen UNESCO komité, men jeg regnet med at rådet jeg fikk noen år tidligere allikevel ville være relevant.

Som den norske UNESCO-kvinnen hadde sagt, var det ganske riktig mye som jeg ikke forsto, men noe var også veldig gjenkjennbart. Min umiddelbare forståelse av retorikken og dynamikken i ordvekslingene i salen var preget av sterke post-koloniale føringer. Det handler om akademikere i sør sin legitime rett til å kritisere vestlige akademikere og forvaltningsregimer, ikke bare for koloniseringen av hjemlandene deres, men også all den smerte, forsakelse og ubehag de som akademikere har opplevd i sine karriereløp i vesten (Sundsvold, 2000b). Dette er kolonialismens perversitet, hvor erfarte hersketeknikker inkorporeres både i akademisk språk og væremåte. (Fanon, 1968; Spivak, 1988). Hvordan skal man finne en måte å kommunisere sitt syn i en diskurs hvor rammene for diskursen ikke gir rom for at grunnleggende forskjellighet får innflytelse over diskursen? Denne dynamikken kom også til å påvirke diskusjonene om global strategi. I dette strengt formaliserte verdensarv-komitémøtet måtte det også tas hensyn til av de som er satt til å styre ordet. Grunnen til at jeg gir dette plass her, er at nominasjonen av Vegaøyan appellerte til den postkoloniale diskursen. Vegaøyan var verken en typisk norsk eller en typisk europeisk innskrivelse. I møtet ble det også trukket paralleller til afrikanske innskrivelser i ordvekslingen rundt Vegaøyan.

Saken før innskrivelse av nominasjonene omhandlet konvensjonens globale strategi for å kompensere for ubalansen i verdensarvlisten. Som det framgår i Rita Johansen mail (s 154) så

¹⁹⁷ Også verdensarvkonvensjonen har en egen del som omhandler opplæringsprogrammer.

referer hun til Nordisk verdensarvstifelse (NWHF) sitt råd og bekymring da hun tok kontakt for å undersøke mulighetene for en ny norsk verdensarvnominasjon. NWHFs tvil handlet nettopp om ubalansen på verdensarvlisten, hvor Europa er sterkt overrepresentert, mens den fattige del av verden er svært underrepresentert. Dette var også en av beveggrunnene til å opprette NWHF. I 1994 lanserte verdensarv-komiteén dokumentet «*Global strategy for a Balanced, Representative and Credible World Heritage List*», vanligvis henvist til som *Global Strategy*. Slik vi så foran skal verdensarvkonvensjon bidra til anerkjennelse av klodens mangfold og kulturelle diversitet og til fredelig samkvem, men har også en problemorientering i sin midte knyttet til bekymring for at industrialisering og moderniseringsprosesser homogeniserer dette mangfoldet (Turtinen, 2006). Bekymringen var opprinnelig knyttet til nasjonalstatenes og spesielt de fattige landenes muligheter for å ta vare på dette mangfoldet.

Omland redegjør for det misforhold som hadde oppstått på verdensarvlista. Han viser at det er en jevn fordeling mellom de fire verdensdeler med hensyn til ratifisering av konvensjonen også fra land med såkalte utviklingsøkonomier (lav og middels inntekt utgjør 67 % av alle statspartene), men når det gjelder innskrivninger er de rike, vestlige landene sterkt overrepresentert. Det Omland også viser er at ubalansen ikke bare går i forhold til rike og fattige land, men at det er en sterk ubalanse i representasjonen mellom religiøse monumenter, hvor kristne monumenter utgjør 18,76 % av kulturminnene på listen, mens andre religiøse monumenter utgjør kun 7.78 %. Omlands materiale omhandler situasjonen rundt midten av 1990-tallet. Med andre ord, initiativet til *Global Strategy* var høyst berettiget da det ble konkretisert på den 18. sesjonen for verdensarvkomiteen i Phuket, i 1994¹⁹⁸, og det førte også til en økning i antall stater som ratifiserte konvensjonen¹⁹⁹ og til en langt høyere representasjon på verdensarvlisten. I tillegg til ubalansen på verdensarvlisten skapte diskusjonene rundt *Global Strategy* også en debatt om selve kriteriene for innskrivelse. Kulturkriteriene hadde for sterk føring mot det fortidige og tapte, og det ble åpnet for nye typer av kulturarv, deriblant *kulturlandskap* og *kulturarv som del av en levende kultur*²⁰⁰. Kulturlandskapsbegrepet ble innført for å stagge kritikken mot kultur som vern av monumenter, slik at tradisjonelle samfunn skulle kunne bli representert på lista (Turtinen, 2006). Hafstein mener kulturlandskapskategorien

¹⁹⁸ <http://whc.unesco.org/en/globalstrategy>

¹⁹⁹ 39 nye land har ratifisert konvensjonen, i hovedsak fra Stillehavsstatene, Øst-Europa, Afrika og de arabiske stater. Og antallet statsparter som har nominert områder til listen har økt fra 33 til 132. Webside henvisning. Global strategy.

²⁰⁰ Under møtet i Kina var også Cairns Decision etablert (24th Session of the Committee, Cairns, Australia 2000) som vedtok en prosedyre for prioriteringer av nye områder, slik at ubalansen på lista kunne utjevnes. Antakelig var det denne beslutningen Chris Endresen hadde i tankene – slik Rita Johansen referer i e-posten om NWHFs tvil mht å nominere nye norske områder.

oppstod som følge av en sterk kritikk fra Østen (Hafstein, 2004). Suzhou, byen møtet fant sted i, var innskrevet på verdensarvlisten som et eksempel på et utvidet kulturlandskapsbegrep i lys av østlig landskapsfilosofi. Suzhou ble innskrevet som verdensarvsted i 1997, basert på sine berømte kinesiske hager. Hagene er kultiverte landskap, hvor landskapsaspekter dyrkes fram kunstig, men etter idealer fra kinesiske landskap og kinesisk filosofi. Hotellet hvor Vegadelegasjonen bodde, lå like ved en av de flotteste hagene, «den ydmyke byråkrats hage» («The Humble Administrator's Garden»)²⁰¹. På møtet i Suzhou kjente jeg til den generelle kritikken mot verdensarvlistens vestlige dominans, men jeg hadde jeg ingen konkrete kunnskaper om arbeidet med *Global Strategy*. Som man skjønner innehar *Global Strategy* både en kolonial kritikk knyttet til politikk og maktforhold, men også en faglig kritikk av det vestlige kulturbegrepet. Diskusjonen om *Global Strategy* var ganske sikkert sterkt medvirkende til mitt førsteinntrykk av komitémøtet. Samtidig viser flere forfattere til at det som skjer i én FN/UNESCO-komité speiler det som skjer i andre komitéer, og at det eksisterer et hierarki mellom komitéene (Meskell, 2013; Müller, 2013). Møtet i verdensarvkomitéen fant sted like etter USAs invasjon av Irak, som Storbritannia støttet, selv om invasjonen ikke var godkjent i FNs Sikkerhetsråd²⁰². Storbritannia var medlem av verdensarvkomitéen og som vi vil se måtte Storbritannia tåle harde skyts i møtet. Jeg hørte aldri at Irak ble nevnt eksplisitt, men som Meskell mfl. viser skjer den politiske fraksjoneringen «back stage» (Hafstein, 2004; Müller, 2013; Turtinen, 2006). Jeg vil anta at disse forhold spilte inn i debattene under møtet.

Norge var nytt medlem i komiteen av året, representert ved riksantikvaren. I pausene ga den norske delegasjonen tydelig uttrykk for frustrasjon over dynamikken i ordvekslingen og over ikke å bli hørt. Når en statspart ønsket å si noe, setter komitémedlemmet nasjonsskiltet opp på høykant. Riksantikvaren hadde bedt om ordet flere ganger, men var blitt ignorert. Han forsøkte å forsterke ønsket om å få ordet ved å rekke opp hånden flere ganger, uten at det hjalp. Den kinesiske ordstyreren syntes å ha en egen agenda eller logikk for å styre ordet. Han slapp medlemmer som tilhørte statsparter fra den underrepresenterte del av listen lettere til. India, Egypt, og Libanon slapp lett til ordet.

I diskusjonen var det også påtakelig hvem som hadde autoritet i framførelsen av sine argumenter, og som nærmest briljerte med faglige argumenter i sine innspill. Noen av representantene fra den arabiske verden tilhørte disse. Når Norge fikk ordet var innleggene rettet mot møtets eller konvensjonens protokoll. Jeg hørte aldri faglig begrunnede innlegg fra

²⁰¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Humble_Administrator's_Garden
<http://whc.unesco.org/en/list/813/>

²⁰²Se også https://snl.no/Irak-krigen_2003 Store Norske leksikon, besøkt 2.mars 2015.

riksantikvaren. En annen påfallende observasjon var at når Norge fikk ordet, så var riksantikvaren tydelig i sin støtte til Storbritannias innspill i debatten. I lys av min forståelse av den postkoloniale dynamikken i replikkutvekslinga begynte den uttalte støtten Norge ga til Storbritannia å bekymre meg for den forestående behandlingen av Vegaøyen. Denne bekymringa ble forsterket i diskusjonen av den britiske nominasjonen av St. Kilda. Det som heller ikke var så lett å skjønne fra et observasjonelt synspunkt, var at komiteen ikke holder avstemming over om et område skal inn på lista eller ikke. Komiteen må oppnå konsensus for å fatte vedtak og for å innskrive et område²⁰³. De alternativer komiteen har for beslutning er innskrivelse, «referrals», «deferrals» eller avvisning. «Referrals» betyr at komiteen sender saken tilbake til statsparten for å foreta mindre justeringer i tråd med de krav komiteen har satt. «Deferrals» betyr at nominasjonen må gjennomgå en langt mer substansiell revisjon før den kan legges fram på nytt²⁰⁴ (Meskell, 2012, 2013). Og er en sak avvist, kan den ikke gjenopptas. I komiteens diskusjon og beslutning, fikk jeg vite at ordvekslingens orden viktig, og ordstyrerens rolle sterk. Det er viktig hvem som slipper til, og ikke minst er det viktig hvilket medlemsland som slipper først til når det åpnes for spørsmål og kommentarer fra komiteen. Jeg vil bruke innskrivelsen av St. Kilda som eksempel, også fordi behandlingen av denne saken hadde relevans for behandlingen av Vegaøyen.

St. Kilda sak 28.COM 14B.19.

St. Kilda er en av de ytterste øyene i Hebridene i nordvestlige Skottland. Noen av øyas kulturelle særtrekk har likheter med mange av norskekystens ytterste øyer og fuglefjell, hvor et aspekt ved kystkulturen handler om å livnære seg av egganking og med fangst av sjøfugl. Historien om St. Kilda er både fascinerende og dramatisk. Øya ble avfolket under dramatiske omstendigheter i 1930-årene, da befolkningen holdt på å sulte i hjel og ble evakuert og flyttet til Storbritannia (Maclean, 1972). Selv om fraflyttingen var vesentlig forskjellig, er det mange paralleller mellom St. Kilda og Vegaøyen, og man forventet at behandlingen av nominasjonen av St. Kilda kunne gi noen føringer for mottakelsen av Vegaøyene. Flere i den norske og nordiske delegasjonen uttrykte dette. St. Kilda ble innskrevet etter naturkriterier i 1986, og saken gjaldt nå en utvidelse av området på naturgrunnlag, samt at innskrivelsen også skulle gjelde kulturkriteriet, (28COM 14B.19). Saken ble ikke godt mottatt, og nærmest latterliggjort av noen komitémedlemmer. Ordvekslingen og ikke minst avslutningen av saken gjorde at det var ganske

²⁰³ Konvensjonen beskriver at hver beslutning må ha $\frac{3}{4}$ flertall, men konsensus ble benyttet, og referert til mht til beslutningene.

²⁰⁴ Slik Meskell beskriver dette handler det dramatiske med distinksjonen mellom «referral» og «deferral» at «deferral» påfører statsparten store utgifter for å foreta en omfattende revisjon av en nominasjon.

uklart for meg og flere med meg, hva som var vedtatt og ikke, da saken var avsluttet og komitéen gikk over til neste sak. Jeg spurte observatørene fra Nordisk Verdensarv Stiftelse, og fikk bekreftet at saken var avvist og deres bekymring over hvordan dette kunne legge presedens for Vegaøyen. Jeg gjengir referatet fra replikkutvekslingen²⁰⁵.

Saken ble lagt fram av både IUCN og ICOMOS, som begge presenterte sine respektive evalueringer av området og begge innstilte på innskriving.

Da debatten i komitémøtet starter er Egypt først ute og sier:

'360. The Delegation of Egypt said that while the OUV of the natural aspects of the property was clear, it could not recognise any OUV in its cultural aspects, and would appreciate clarification from ICOMOS on that point.'

ICOMOS svarer, men vagt ifølge referatet²⁰⁶, men ekspertenes svar gjengis ikke i sin lengde og bredde i referatet. Deretter følger en støttende erklæring for innskrivelse fra India, med begrunnelse. Norge er tredje statspart som kommenterer, og gir sin fulle støtte til innskrivelsen uten begrunnelse. Deretter får Libanon ordet, og kommer med et intrikat metodespørsmål vedrørende valg av kriterier, og om det har påvirket evalueringen av kulturkriteriet at stedet allerede var innskrevet på naturgrunnlag, eller om det er blitt foretatt en sjølstendig evaluering av bruken av kulturkriteriene? Spørsmålet er kritisk formulert. ICOMOS svarer at kulturkriteriet er basert på en egen evaluering.

Nigeria får ordet og sier:

366. The Delegation of Nigeria sought clarification as to whether the property was a fossil landscape, or an associative cultural landscape, whether it possessed any spiritual values, and whether it was an archaeological site. It asked what cultural value the property possessed, considering that the living population had evacuated the island in the 1930s.

Nigerias kommentar referer nettopp til kritikken mot det vestlige kulturbegrepet. Argentina, Benin, Japan, gir kritiske kommentarer og spørsmål til bruken av kulturkriteriet. Litauen forsøker å få Storbritannia på banen, for å svare på hvorfor kulturkriteriet er av Outstanding Universal Value, OUV. Flere, inkludert Norge, påpeker at dette er ikke statspartens, men ekspertorganisasjonenes rolle, og ICOMOS må også svare fire ganger i løpet av diskusjonen. Det blir en ganske lang diskusjon. I følge referatet så var det 37 replikkutvekslinger under

²⁰⁵ Summary record WHC-04/28.COM/INF.26

²⁰⁶ ICOMOS må svare tre ganger 365: ICOMOS reiterated that the property represented a type of human settlement, whose inhabitants had subsisted on the bird population of the island. The property possessed cultural value that merited inscription in its own right" og 378: ICOMOS said that in no case would vernacular architecture by itself be recognized as possessing OUV. However, the particular cultural settings and human use could provide the context that gave the property, including its vernacular architecture, its OUV." Samt 380, som jeg ikke siterer. Det utdyper replikk 378, med hensyn til den kulturelle verdien av den stedege arkitekturen, hvor forholdet mellom natur og kultur er ICOMOS hovedpoeng (WHC-04/28.COM/INF.26 side196 & 197).

behandlingen. Den avsluttes med at ordstyrer konstaterer at det er vanskelig å komme fram til konsensus i denne saken, og foreslår at inkluderingen på grunnlag av kulturkriteriet utsettes til det er gjort en komparativ studie av det kulturlandskapet. Libanon får lov å blande seg i denne beslutningen, og Storbritannia kommer ikke særlig hederlig ut av situasjonen. Siste kommentar fra statsparten refereres slik:

'394. The Delegation of United Kingdom asked whether the Committee was discussing a possible deferral, as the term had not been mentioned until that point.'

Slik jeg tolker dette, forsøkte Storbritannia å appellere til komiteen om at ingen talere har foreslått «deferral», altså en omfattende revisjon av saken. Dette kan forstås dithen at Storbritannia forstår diskusjonen annerledes enn ordstyrer, eller sjekker dette ut. Men ordstyrer avslutter med:

'395. The Chairperson said that consensus has been reached and declared Decision 28 COM 14B.19 adopted and amended.'

I protokollene framgår det at en utvidelse på grunnlag av naturkriteriet ble vedtatt, men en innskrivelse på grunnlag av kulturkriteriet førte til «deferral» og måtte forbedres gjennom en komparativ analyse²⁰⁷. Disse to siste replikkene viser hvor implisitt og subtilt godkjenning og avvisning ble håndtert i replikkvekslinga. Dette er hva Turtinen kaller en diplomatisk språkbruk som han mener kjennetegner det meste av UNESCOs møtekultur, hvor språkbruken er forsiktig og «innpakket»²⁰⁸. Rett nok var språkbruken «innpakket» og implisitt, men jeg hadde en sterk følelse av at i behandlingen av St. Kilda tapte Storbritannia ansikt for åpen scene. Replikkvekslingen lignet i liten grad det diplomatiske «forsiktige» språket Turtinen henviser til fra sitt feltarbeid i verdensarvkonvensjonens mange fora. Meskell påpeker også en økt politisering av beslutningene i komiteen de seneste år, noe som øker konfliktnivået i diskusjonene (Meskell 2012, 2013). Storbritannia ble en slags syndebukk i møtet. Dette mener jeg må forstås både i forhold til den faglige og politiske kritikken som ligger i global strategi, men at også Storbritannias rolle i invasjonen av Irak bidro til å legitimere at språkbruken ble så åpent kritisk «front stage». Jeg har valgt å gi denne saken plass, fordi den illustrerer retorikken og ordvekslingen i møtet på en god måte. Dette var den mest kontroversielle enkeltsaken jeg fikk overvære, og selv om motsetningene ble tydeligere i denne ordvekslingen, så var den tilstede i det meste av det vi fikk overvære av møtet. Storbritannia hadde også nominert en utvidelse av

²⁰⁷ Året etter blir St. Kilda innskrevet også på grunnlag av kulturkriteriet.

²⁰⁸ «Det diplomatiska språkbruket kan karakteriseras som inlindat och försiktigt, och syftar till att de involverade inte skall förlora ansiktet. Att brusa upp är ett brott mot den diplomatiska etikett och den saklighet som byråkratin kräver. Fakta och objektiva bedömningar är det som gäller, inte känslor och subjektiva värderingar.» (Turtinen 2006 s.85)

Gough Island Wildlife Reserve i Sørishavet til å inkludere øya '*the inaccessible island*' i området (sak 28 COM 14B.17). Saken ble innskrevet, men med ironiske og humoristiske kommentarer knyttet til begrepsbruken «inacceccible», som indikerte kritikk. I innskrivelsen av St. Kilda ble Storbritannia satt på plass. Saken viser også ordstyrers store innflytelse på beslutningene.

Disse eksemplene bidro også til den norske delegasjonens frustrasjoner over ordstyrer, og avvisningen av St. Kilda på kulturkriteriet ga store bekymringer i delegasjonen for hvordan Vegaøyene ville bli mottatt av komiteen. Etter dagens møte ble det derfor holdt rådslagning og den norske delegasjonen fordelte ansvar med hensyn til lobbying. Jeg har ikke oversikt over hvem som snakket med hvem, men NWHF ga klart uttrykk for at de skulle «ta en prat med sine afrikanske venner». Deres hensikt var å få et afrikansk land som hadde tenkt å støtte innskrivelse til å ta ordet raskt. Lobbying er også et fenomen Turtinen tar opp. Det er lov å snakke sammen, men man blander seg ikke inn i de enkelte landenes oppfatninger. Man forsøker å iscenesette synspunkter på en slik måte at det gagnar den beslutning man ønsker. Han vektlegger viktigheten av å forstå regelverket, møteteknikkene, adferdsmønster og språkbruk. Man må lære seg å gjøre verdensarv (Turtinen 2006 s.86-87). I dette møtet var NWHF observatører blant de i Norges delegasjon som hadde lengst fartstid i UNESCO systemet, og antakelig de som *kunne gjøre* verdensarv best. Jeg delte ikke mine bekymringer for at Norge markerte så tydelig sin lojalitet til Storbritannia, men NWHFs valg av lobbystrategi kunne tyde på at også NWHF hadde vurdert styrken i de post-koloniale dynamikker i møtets ordveksling.

Vegaøyen – the Vega Archipelago sak 28 COM 14B.45

Venting

Vår første dag gikk uten at Vegaøyen kom opp. Norges delegasjon hadde henvendt seg flere ganger til sekretariatet om å få klarhet i når Vegaøyen skulle behandles, uten å få svar. De formulerte tilslutt en skriftlig anmodning om at saken måtte behandles mens den lokale delegasjonen var tilstede og informerte at vi skulle reise neste dag, 1. juli, men ingen tilbakemeldinger kom. Om kvelden 30. juni skulle den norske delegasjonen og den lokale gruppen spise middag sammen. Middagen skulle egentlig være festmiddag for å feire innskrivelsen. Middag ble det, men avgjørelsen lot vente på seg. Neste morgen måtte det lokale reisefølge dra for å tilbringe siste dag av turen i Shanghai. Vi fire som hadde observatørstatus ble igjen, i håp om at saken skulle komme opp i løpet av turens aller siste dag.

Neste dag kom, og ettermiddagssesjonen hadde startet uten noen avklaringer. Vi hadde mer eller mindre gitt opp håpet. Sakskartet ble ustanselig forandret, og ingen i vår nærhet visste hvilken sak som var neste sak. Det ble hoppet fram og tilbake i de mengder av sakspapirer som møtet skulle behandle. Så plutselig, uten forvarsel, blir Vegaøyen annonsert. Jeg stod oppe på galleriet da jeg hører ordstyrer introdusere at Vegaøyen måtte bli neste sak fordi 2 % av befolkningen var tilstede og den lokale delegasjon måtte reise fra møtet samme dag. Han ville derfor foreslå for komitéen å ta saken opp før pausen og kveldssesjonen. Jeg raser ned alle trapper og korridorer for å komme meg inn i salen og finne kamera, og rekker så vidt å slå på kamera da ICOMOS' ekspertrådgiver, Susan Denyer, legger fram saken.

ICOMOS presentasjon av nominasjonen

Ekspertorganisasjonenes presentasjoner av sakene refereres ikke i protokollen fra møtet. ICOMOS' presentasjonen er basert på et sammendrag av ekspertrapportene fra evalueringsarbeidet datert mars 2004²⁰⁹, samt bruk av bildene som lå ved søknaden. ICOMOS representant, Susan Denyer, som la fram saken for komitéen, deltok ikke selv på befaringsene. Hun hadde hatt ansvar for å sammenfatte ekspertevalueringene, foreslå verdensarvkontorets innstilling til komitéen, samt å presentere saken. Mine beskrivelser nedenfor bygger på transkribering av mine egne videoopptak fra behandlingen av saken²¹⁰ supplert med ekspertenes innstillinger til komitéen, som lå ved saken.

Susan Denyer starter med en lokalisering av området og viser ulike kart på powerpoint. Kartpresentasjonen er første punkt i enhver presentasjon av nominasjonene.

Første bilde hun viser er Søla i vinterdrakt. Dette bildet fungerer som åpningsbilde. Hun kommenterer i liten grad bildet.

²⁰⁹ World Heritage Nomination – IUCN Technical evaluation. Vegaøyen – the Vega archipelago (Norway) id no 1143 (udatert) og ICOMOS evaluering Vega (Norway) no. 1143. Datert mars 2004.

²¹⁰ Se film fra møtet, «Vegaøyen blir verdensarv. Et lite innblikk i blikkene utenfra.» Sundsvold 2004.

Denyer gir så en kort referanse til områdets geomorfe trekk, men mest for å vise demografiske forhold knyttet til landskapet. Hun never raskt egg- og dunsankinga, som hun poengterer at hun vil komme tilbake til.

'This is a remarkable seascape of about 6500 islands, islet and skerries, surrounded by shallow water. –Over 50 of the islands were inhabited, many only seasonally and the whole landscape is in distinct contrast with the fjords and cliffs on the mainland – to the east of the area.'

Neste bilde er også Søla sett fra fjellet:

ICOMOS representanten vektlegger kontinuiteten i bosettingsmønstret:

'The Vega Archipelago consists of evidence of Stone-Age settlements. There are more than a hundred early Stone-Age sites that have been identified, and the finest of these settlements show communities based on fishing and farming²¹¹, just the same way as it is up to present day.'

Neste bilde er av Aud som lempet tang:

Denyer forteller om forholdet mellom innmark og utmark, og at man på øyene måtte kultivere jorda for å skaffe jordsmonn til beitemarker.

²¹¹ Det må vel være en forsnakkelse. Hun referer til steinalderbosettingene, og hun må vel ha ment «hunting», ikke «farming»?

'Some of the islands only have one house. Some of the bigger islands have bigger settlements. None of the buildings are very old, because the building material is driftwood. There are no trees on the islands, so the inhabitants have to scatter wood from the sea. And buildings did not last that long in the hostile climate by the Arctic Circle. It was rebuilt on regular basis.'

Med dette trekker hun linjene og likhetene til en Vest- Afrikansk nominasjon som ble innskrevet dagen før:

«What we have – perhaps like we talked about yesterday in West- Africa, but on a slightly longer time span – we have a persistent tradition—of what buildings remain no more than 100-200 years old.”

Fotografiet er fra Skjærvær og hun bruker sliden som en illustrasjon for større bosettinger, og forklarer de ulike hustyper som finnes, bolighus, fjøs, naust, uthus osv.

Neste slide viser et bilde av en é-bane eller et større éhus. I PPT-presentasjonen har denne sliden også noe tekst²¹². Og hun kommer nå til presentasjonen av dunsankinga.

²¹² Jeg utelater teksten fordi jeg bruker bildene fra søknadsdokumentet, og ikke hennes powerpoint.

'Now, what makes this area particularly distinctive, is the occupation of harvesting feathers from ducks. This is what singles this area out from other areas that might have been considered. Down – the soft feathers known as down – from eider ducks. The ducks are wild but are attracted to the island by people providing houses for birds. A large site has some 1000- 1400 birds settled on the island in spring. Birds come to lay their eggs – birds build nests – and the inhabitants harvest the soft down inside the nest. And this activity – there is evidence of it from the earliest Nordic settlements, and there are archival evidences of down harvesting from the eleventh century.'

Hun forteller at Vega var et av de områder som hadde størst dunproduksjon, og at duna ble solgt til Bergen i Hansahandelen som en luksusvare (high value commodity). Hun fremhever også at dunsanking var kvinnfolkarbeid.

Neste PPT-slide består av to bilder. Aud si é som står ved et fiskekassehus med mose på toppen – hvor bilde av dunet er klippet inn i det ene hjørnet.

'Here we have the duck, the down and the duck house.'

Deretter kommer hun inn på fiske og båtbyggingen knyttet til Nordlandsbåten, fraflyttingen fra Vegaøyen etter krigen, og avslutter presentasjonen med å si at trenden holder på å snu og at lokale myndigheter oppmuntrer folk til å drive med aktiviteter i øyan, som dunsanking.

Så oppsummerer hun og konkluderer:

Ny slide med en liste over hovedpunktene

OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE

The site has OUV for a combination of the following:

- the now unique eider duck farming culture which was presented in the area for more than a thousand years
- the manmade landscape which is a testimony to people who developed a distinct and frugal way of life in this extreme exposed area just south of the Arctic circle
- the long and present interaction between man and the landscape which displays a remarkable continuity of culture
- the key part women played in the eider farming and thus their involvement in the production of a high value product which became part of the Hanseatic trade

Hun avslutter presentasjonen med å si:

‘And to the last point, I’d like to say women’s work is underrepresented on the World Heritage list and that is not a biased point of view.’

Salen ler.

Deretter følger ICOMOS sine anbefalinger til statsparten, som betyr oppgaver som ekspertorganisasjonene mener bør følges opp for å styrke verdensarvstedet. Disse forbedringspunktene eller manglene vil siden følge med komitéens endelige vedtak:

1. Inventory of duck nesting houses on the islands
2. A strategic plan for the nominated site which can feed into the Vega Master Plan
 - a. Measures to support traditional forms of land management, (grazing of sheep)
 - b. Sustaining field patterns
 - c. The interface between conservation and sustainable development in respect of aquaculture
 - d. Documentation
 - e. How private land-owners may be engaged in the management processes
3. Need to formalise the collection of traditional, intangible knowledge of the islands’ cultural processes and traditions, in order to monitor their survival. A plan to record cultural traditions should be put in place.
4. The large radio mast on Vega Island should be re-sited.

Dette etterfølges av en oppfordring om å vurdere en styrking av områdets grense mot nord og nordøst, gjennom å inkludere flere øyer og marine områder, samt å vurdere offentlig oppkjøp av private fraflyttede øyer, for å fremme kulturlandskapets bærekraft.

Så følger ICOMOS’ forslag til vedtak:

Recommendation with respect to inscription

That, subject to the four points mentioned above, the property be inscribed on the World Heritage list as a *cultural landscape* and on the basis of **critterion v**:

Criterion v: The Vega archipelago reflects the way generations of fishermen/farmers have, over the past 1500 years, maintained a sustainable living in an inhospitable seascape, near the Arctic Circle, based on the now unique practice of eider down harvesting, and it also celebrate the contribution made by women to the eider down process.

Det er i korte trekk hva ICOMOS vektlegger i sin presentasjon før komiteen begynner sin diskusjon. I lys av søknadsdokumentet argumentasjon (se side 149) er det ingen tvil om at ekspertorganisasjonene evaluering har ført til et markant skifte av argumentasjonen for innskrivelsen. Egg- og dunsankingstradisjonen er løftet fram og blitt hovedargument. Det er ingen spor av strandflaten i denne argumentasjonen. Strandflaten som en geomorf landskapsform nevnes i presentasjonen, men som en ramme for demografien. Samtidig foretas det ingen eksplisitt sammenligning i presentasjonen, men hun understreker at det som gjør at området skiller seg ut fra sammenlignbare områder, er dunsankinga:

«Now, what makes this area particularly distinctive, is the occupation of harvesting feathers from ducks. This is what singles this area out from other areas that might have been considered”.

Det er imidlertid lite i hennes presentasjon som kan vise *hvordan* denne endringen har skjedd. Her ser man kun hvordan hennes og ICOMOS «lesing» av landskapet vis a vis søknadsdokumentet under og etter befaringene *kommer til uttrykk* overfor den instans som de er rådgivere for. Som sagt skal ICOMOS både vurdere nominasjonene i henhold til kriteriene i konvensjonen, men de skal også sikre at det er samsvar mellom søknadsdokumentet og det faktiske området. I lys av det siste, er ICOMOS bruk av fotografiene interessant. Bildet av Aud som lempet opp tang til tørk, presenteres som et eksempel på foredling av jordsmonnet. Bildet av éa utenfor huset, er det eneste bildet som viser fuglen og husbygginga, men fra mitt feltarbeid sammen med Aud, vet jeg at dette bildet viser et av Auds første mislykkede forsøk på å få ei é til å hekke under tak. Situasjonen skjedde da DNs mann var for å fotografere i Halmøyværet. Aud hadde lagt en kasse over reiret da éa var kommet i gang med rugingen, slik hun gjør for å venne fuglene til å hekke i hus. Men denne gangen aksepterte ikke éa Auds intervensjoner. Éa la seg oppå taket av huset. Den nektet å gå i hus, og skjønte ikke hva som hadde skjedd med reiret. Den representerte med andre ord et heller mislykket domestiseringsforsøk, i hvert fall med tanke på å få fuglen til å hekke under tak. Noen vil mene at dette er uvesentlige detaljer. Bildene viser jo en ærfuglrøtter i arbeid, og en ærfugl og et éhus, men det forteller også noe om hvordan meningsinnhold kan brytes og transformeres i like prosesser. Utgangssituasjonen blir ugjenkjennelig. Samtidig så vi overfor (kapittel 3.1) hvor sparsom søknadens billedmateriale var med hensyn til å dokumentere praksisen og arbeidet med fuglene. Man kan kanskje anta at ICOMOS representant forsøkte «å tyne» mest mulig ut av det lille som var tilgjengelig for å vise eksempler fra praksisen og menneskenes arbeid?

I presentasjonene av bosettingene henviser ICOMOS representant eksplisitt til paralleller og likheter mellom Vegaøyen og en Vest- Afrikans nominasjon som ble innskrevet dagen før. Hun trekker de lange bosettingsperspektivene, men påpeker at bosettingene i Vegaøyen ikke har håndfaste monumenter, som kan stå til «evig tid». De viser heller en stadig resirkulering og gjenoppbygging av bolighus, uthus og ærfuglhus, og utnyttelse av det som var på stedet, blant annet rak, raktømmer og avdankede båter. Gjennom dette understreker hun det flyktige i denne kulturtradisjonen. Dette kan forstås som at hun appellerer til den pågående diskusjonen om «global strategi» og kritikken av det vestlige kulturbegrepet. Vegaøyen er i så måte ingen typisk europeisk innskrivelse, den innehar de kvaliteter «sør» etterspør i konvensjonens kulturbegrep.

Allikevel skinner UNESCOs konserveringssyn gjennom i de anbefalinger ICOMOS gjør til statsparten. Selv om Denyer påpeker det flyktige i denne tradisjonen, har ICOMOS ikke tenkt å fire på kravene om at det skal lages et register over ærfuglhusene, jfr. punkt 1 i kravene til statsparten; «inventory of duck houses». De estetiske hensynene er også tydelige, både i valg av

bilder, men også i ICOMOS anbefalinger til statsparten. ICOMOS henstiller også til den norske stat om at radio og TV masten på Vegafjellet skal fjernes så fort teknologien tillater det. Den skjemmer områdets estetiske verdier, og profilerer at områdets estetiske standard ikke innbefatter innslag av moderniteten. I samme møte ble Varberg Radio innskrevet som nytt svensk verdensarvområde²¹³. Med andre ord moderne teknologiske fenomen er representert på lista, men det kan virke som at de ulike epoker ikke må blandes; de skal dyrkes i sitt «tidsriktige særpreg». Dette appellerer til det evolusjonsperspektiv konvensjonen innehar, og bidrar til at også kulturforståelsen følger evolusjonistiske idealer (jfr. teorikapitlet).

Verdensarvkomitéens møte - i referats form

Etter ICOMOS sin presentasjon av nominasjonen, åpnet møteleder for kommentarer fra komitéen. Jeg vil starte med UNESCOs eget referatet fra møtet som sammenfatter diskusjonen slik²¹⁴:

543. The Delegation of Benin, joined by the Delegations of Lithuania, Oman, China, the Netherlands and New Zealand, supported the inscription.

544. The Delegation of Portugal supported the inscription, noting that it was a nomination of a cultural landscape giving evidence of a unique culture which had survived for thousands of years in extreme circumstances through innovative and sustainable adaption to the environmental and natural resources available therein.

545. The Delegation of Colombia asked for further explanation of how the property met the criterion of OUV.

546. The Delegation of Nigeria supported the inscription and commended ICOMOS on a comprehensive and perceptive evaluation.

547. The Delegation of India spoke in support of inscription and expressed satisfaction that a nomination of such a long-endangered community had been brought before the Committee. It asked whether the property could be considered under natural criteria.

548. IUCN said that although the nominated property had high natural values, they were not of such outstanding universal significance as to qualify the site for WH inscription. IUCN and ICOMOS had undertaken a joint evaluation mission to the site and had agreed to recommend its inscription as a cultural landscape under criterion (v).

549. ICOMOS said that the occupation use of the site was unique, of extremely long duration, and exceptionally intact in all of its features.

550. The Delegation of India took note of the long continuous occupation of the site and supported the inscription under the criterion proposed by ICOMOS. It added that India, too, had long-surviving traditional communities.

551. The Chairperson, noting the consensus among the Committee in favour of inscription, declared Decision 28 COM 14B.45 adopted.

552. The Delegation of Norway, thanked the Committee, and introduced the representatives of Vegaøyen, who were present. It noted that the most recent previous inscription of a site in Norway had been 19 years previously.

²¹³ WHC-04 28.COM 14B.48

²¹⁴ Summary record, WHC-04/28.COM/26

På bakgrunn av bekymringene som oppstod etter behandlingen av St. Kilda, så skulle dette referatet tilsi at bekymringen var ubegrunnet. Referatet legger vekt på de formelle tingene, hvem bifalt, hvem var kritisk, og hvordan kritikken ble håndtert. Diskusjonen framstår som sammenhengende og konsistent og uten større uenighet. Sammenlignet med mine videoopptak fra møtet så forsvinner det meste av diskusjonens poenger og krydder i referatet. Diskusjonen opplevdes langt mer uforutsigbar enn det referatet gir inntrykk av. Referatet gir et korrekt inntrykk for hvordan utsagnene kan forstås i lys av de beslutninger som tas, men det gir ikke det rette inntrykk av prosessen som ledet fram til beslutningene. Og man kan kanskje spørre om referatet prøver å gi inntrykk av at komiteen er mer forutsigbar og pålitelig enn den egentlig er? Müller påpeker et misforhold («disarticulation») mellom hvordan internasjonale organisasjoner arbeider i sin praksis og måten de samme organisasjonene argumenterer for sine oppdrag («rationalising models») (Müller, 2013). Det etterstrebes en harmonisering og hvor administrasjonen som skal bidra til å gjøre organisasjonen transparent, istedenfor bidrar til tilsløring. Turtinen beskriver hvordan møtets *backstage* hele tiden påvirker og redigerer det som skjer *frontstage*, både gjennom lobbying før beslutning og i referatenes oppsummeringer etterpå (Turtinene 2006:106). I lys av dette kan man forstå referatet ovenfor som en konsolidering av komitéens arbeid, som foregår *backstage*. La oss nå se på hvordan dette skjedde *frontstage*, med basis i videoopptakene fra komiteens behandling av Vegaøyen i møtet²¹⁵.

Ordvekslingen i salen

I tråd med NWHFs lobbystrategi etter erfaringene fra St. Kilda- nominasjonen dagen før, var Benin raskt ute og fikk første kommentar. Innlegget var svært støttende, og fremhevet at levesett, tradisjoner og landskap i Vegaøyen var både bemerkelsesverdige og «magnifique». Både Benin og Portugals innlegg ble framført med følelser og engasjement. Jeg siterer Portugals innlegg, også for å vise forskjeller i argumentasjonsmåten til de enkelte komiteemedlemmene og for å vise hva som ble sagt versus referatet:

“Thank you, Mister President. Here we have again a very interesting nomination. Again we can see the extraordinary interaction between nature and man, whereas a small community surviving in very extreme conditions shows us and illustrates the capacity of survival, and of culture, that on the verge of a possible extinction comes up with the solutions and comes up with new ways of sustaining in life and its own development. Especially in an area which is totally underrepresented in the list of World Heritage. So we strongly support this nomination of this site to the World Heritage List under the criteria proposed by ICOMOS. Thank you.”

²¹⁵ Se også vedlagt film «Vegaøyen blir verdensarv» fra verdensarvkomiteens møte (Sundsvold, 2014 (2004)).

Gjennom innlegget framstod hun som et medlem som hadde fokus på sin forståelse av verdiene i området, framfor detaljene i kriteriene, slik mange av komitemedlemmene viste. Hun hadde heller ikke fokus på møtets formaliteter slik vi så foran i behandlingen av St. Kilda. Neste taler Columbia har fokus på kriteriene, og etterspør en nærmere redegjørelse for hvordan nominasjonens matcher kriterienes krav om OUV (Outstanding Universal Values). Indias spørsmål var langt mer kritisk enn det som kommer fram i referatet. India viser til Columbias spørsmål om en nærmere redegjørelse for områdets OUV kvaliteter, og hun refererer også til diskusjonen dagen før om St. Kilda. Det indiske komitéd medlemmet etterspør hvorfor området ikke er vurdert i forhold til naturkriteriene, og om dette ville passet bedre i denne nominasjonen²¹⁶. Disse to spørsmålene gjør at møteleder ber ekspertorganisasjonene om en nærmere redegjørelse. Jeg siterer disse:

Chairman: Thank you. Obviously, two requirements from the committee members. Additional information from the advisory body is needed. I first ask IUCN.

IUCN: Thank you, Mr. Chairman. The observation by India (han bruker hennes navn) is very pertinent. This site does indeed have very high natural values although having been part of a joint mission I do not believe it marries to natural values as such. This is an example, and there are several others under the cultural landscape collection before you, where natural and cultural values together reinforce each other and one could not possibly take the one without the other. Eh – if you look a page 181 in IUCN evaluation report, you find the report from our mission to the site together with ICOMOS. We made a number of recommendations to ICOMOS, to what might be incorporated into the draft decision and indeed (hører ikke – to ord). I think we could assure India (name) and other member of the committee that IUCN has *evaluated the site in detail*, (hører ikke.....) and it is a remarkable place and we support the inscription, but as cultural landscape rather than a natural site as such.

Chairman: Thank you, IUCN; now I pass to ICOMOS.

ICOMOS: Just to answer India's point. Eh – if I think I understand you correctly, you are asking what pulls out to make this site valuable as a cultural landscape, in a way that perhaps other rural areas might not marry. I tried to stress the role of duck eider harvesting which is unique now, although it happened in Iceland and one or two other places.

Chairman: Are you satisfied, India?

India: Thank you, chairman, I like to stress, India has no intention to block the nomination (Hun understreker så kvalitetene hun ser i området koblet til svarene IUCN og ICOMOS ga.)²¹⁷

Ordvekslingen etter Indias kritiske spørsmål ble ganske så munter. Nederland ga sin støtte til nominasjonen og var også det komitéd medlemmet som referer til den lokale delegasjonens tilstedeværelse (ikke Norges medlem slik referatet gjengir). Han antok at

²¹⁶ Spørsmålet referer antakelig også til debatten under «global strategi» saken to dager før, hvor det ble stilt spørsmål om innskrivelser etter kulturlandskap og mixed sites, måtte vurderes som OUV(Outstanding Universal Value) i forhold til både kultur og naturkriteriene, eller om det holdt med ett. For kulturlandskap ville dette være kulturkriteriet.

²¹⁷ Lyden er dårlig under hennes svarinnlegg og jeg tror også hun mumler litt. Jeg forstår meningen, men det vanskelig å sitere ord for ord.

befolkningstallet på dette stedet må være ganske lite ettersom han hadde forstått at en vesentlig del av befolkningen skal være tilstede i salen i dag. Dette skapte latter i salen. New Zealand fulgte opp Nederlands henvisning til den lokale delegasjonens tilstedeværelse gjennom å si at godt nok kan befolkningen være liten, men takk og lov har disse øyene en befolkning til forskjell fra forrige dags innskrivelse av «the inaccessible island»²¹⁸. Han ga med andre ord en kilevink til Storbritannia, som skapte enda mer latter i salen. New Zealand forsøkte også å ta brodden av Indias kritikk gjennom å lage allianser mellom New Zealand og Norge, som tilhørende de kaldere deler av verden. Denne irettesettelsen lot ikke India passere og fikk ordet for å poengtere at ikke bare har India eldgamle tradisjoner (long-surviving traditional communities), men hvis *det* var om å gjøre, ville hun minne forsamling på at India har de dypeste daler, de høyeste og kaldeste fjell osv. Latteren runget i salen under ordvekslingen mellom India og New Zealand. Vegaøyen ble vedtatt med latter og akklamasjon, før møtelederen rakk å ta ordet og for å fastslå innskrivelsen som vedtatt og klubbet Vegaøyen inn «i det fine selskap».

Da beslutningen kom, satt jeg og filmet i gangveien foran panelet like ved den lokale gruppen. Da klubben falt, ser jeg ordføreren kaste seg over Rita, og mens jeg filmer dette, snur han seg og kaster seg om halsen på meg slik at kamera går alle veier og opptakene av riksantikvarens takketale blir derfor dårlige. Etter behandlingen av Vegaøyen opplyser ordstyrer at det er kaffepause før kveldssesjonen. Hele salen bryter opp. Den norske delegasjonen samles i foajeen og omringes også av de nordiske observatørdelegatene, med gratulasjoner, latter og tårer. Vi får beskjed om å dra, fordi møtelederen hadde innledet med at Vegaøyene måtte behandles før kaffepausen slik at den lokale delegasjonen fikk delta før de måtte reise. Etter fotografering, telefonering, og gratulasjoner, forlater vi bygningen. Sammen med de norske og nordiske delegatene går den lokale gruppen over gaten til en restaurant for å feire begivenheten med en øl. Det blir noen små taler, mest takksigelser, og praten går løst om mangt og meget fra møtet. Alle er følelsesmessig engasjert, og latter og tårer sitter løst. Etter en times tid tar vi farvel. De nordiske delegasjonene går tilbake til møtet, mens den lille, lokale gruppen praier en taxi til Shanghai for å samles med resten av reisefølget før avreise neste dag.

²¹⁸ Sak 28 COM 14B.17 «The Gough and Inaccessible Islands», en britisk nominasjon for utvidelse av Gough Island til også å gjelde «the inaccessible islands». Diskusjonen under denne nominasjonen var også ganske ironisk, og la på mange måter føringen for det som skjedde under St. Kilda nominasjonen.

Argumentasjonen endres gjennom ekspertenes evalueringer:

Verdensarvkomitéens endelige vedtak for innskrivelsen av Vegaøyen ble i all hovedsak i tråd med ekspertpanelenes innstillinger. Slik ble vedtakets ordlyd:

28 COM 14B.45

The World Heritage Committee;

1. Inscribes Vegaøyen – the Vega Archipelago, Norway, on the World Heritage List as a cultural landscape on the basis of cultural criterion (v):

Criterion (v): The Vega archipelago reflects the way generations of fishermen/farmers have, over the past 1500 years, maintained a sustainable living in an inhospitable seascape, near the Arctic Circle, based on the now unique practice of eider down harvesting, and it also celebrated the contribution made by women to the eider down process;

2. Requests the authorities to develop a specific strategic plan for the World Heritage property that will contribute to the overall Master Plan for the archipelago. It should address:
 - a. measures to support traditional forms of land management, particularly the grazing of sheep on the islands,
 - b. sustaining field patterns,
 - c. the interface between conservation and sustainable development in respect of aquaculture,
 - d. documentation,
 - e. how private land-owners may be engaged in the management processes;
3. Recommends that the authorities undertake an inventory of the eider duck nesting houses on the islands and develop a conservation plan to ensure the protection of these unique structures;
4. Encourages the authorities to formalize the collection of traditional, intangible knowledge on the islands' cultural processes and traditions, in order to monitor their survival;
5. Further encourages the State Party to explore ways to minimize the visual impact on the landscape of the large radio mast on the Vega Island;
6. Also recommends that the State Party consider extending the World Heritage area – or its buffer zone – to include islands and marine areas to the north and northeast;
7. Further recommends that the State Party consider acquiring abandoned islands for public ownership, where appropriate, in order to sustain the cultural landscape and protect biodiversity of these islands.

Innledningsvis presenterer jeg innskrivelsesbegrepet som et analytisk begrep. Det er to forhold ved Latours måte å beskrive innskrivelser på som er interessante her. Det ene handler om at han ser skrift eller tekst som «immutable mobiles», altså som noe som holder seg konstant selv om det beveger seg, slik en tekst kan, og det andre handler om det performative. Dette er to samtidige bevegelser jeg ser skjer i møtet. Selv om man kan si at konvensjonen skaper og iscenesetter komitémøtet, viser de ulike debattene i møtet at det foregår kontinuerlige diskusjoner som utfordrer konvensjonens «tekst», og som potensielt kan true dens eksistens. Diskusjonen om «global strategi» mener jeg kan forstås slik. Det stilles grunnleggende spørsmål ved legitimiteten til konvensjonens kulturbegrep, og det så må tas med i den behandling Storbritannia fikk under møtet. Og det var denne kritikken den norske delegasjonen fryktet også ville ramme Vegaøyen, fordi St. Kilda og Vegaøyen hadde mange likhetstrekk.

Samtidig ser vi også hvordan verdensarvkontoret som tilrettelegger og administrerer møtene, anstrenger seg gjennom referatene for å skape et samsvar mellom diskusjonene i komitéen og beslutningene. De harmoniserer diskusjonen. Selv ekspertorganisasjonenes innstilling til komiteen er delvis endret i det endelige vedtaket, noe som ikke ble diskutert i komitémøtet. ICOMOS stiller krav om et register over ærfuglhusene, men i vedtaket er dette endret fra «request» til «recommend». I presentasjonen framstiller ICOMOS dette som normative krav, mens det i vedtaket skilles mellom de ulike former for anbefalinger. Komitéen stiller krav, «request», den anbefaler, «recommend», og den oppmuntrer, «encourages» (punkt 2- 7). Begrepsbruken følger den struktur referatene fra møtene benytter, og som speiles i selve konvensjonens tekst²¹⁹. Jeg vil tro at det er sekretariatet (verdensarvkontoret) som har bidratt til endringen, i hvert fall har den skjedd «back stage». I undersøkelser hvor det etnografiske materialet er hentet fra verdensarvkonvensjonens organisasjoner, verdensarvkontoret, ekspertorganisasjonene og komitemøtene, påpekes arbeidet med ordbruken som helt sentral for nettopp en harmonisering av det utall av konflikter og uenigheter internasjonale organisasjoner som samler folk fra hele verden innehar (Hafstein, 2004; Meskell, 2012, 2013, 2015; Müller, 2013; Turtinen, 2006). Müller påpeker et misforhold («disarticulation») mellom hvordan internasjonale organisasjoner arbeider i sin praksis og måten de samme organisasjonene argumenterer for sine oppdrag («rationalising models») (Müller, 2013). Det etterstrebes en harmonisering, og administrasjonen som skal bidra til å gjøre organisasjonen transparent, bidrar istedenfor til tilsløring. Det gjøres grep for å balansere uenigheter som nesten er uforenlige, hvor språket finslipes nesten til det ugjenkjennelige, for å skape konsensus. Det jeg har oppdaget gjennom denne analysen, er at det ikke er *innskrivelsen* som iscenesettes gjennom komitemøtet, det er *konvensjonen*. Komitémøtet er en iscenesettelse av konvensjonen, hvor søknaden og vedtaket harmoniseres slik at det bekrefter konvensjonen, men for at så skal skje kreves det hardt arbeid av en rekke aktører.

Det mest påfallende som skjer i møtet knyttet til nominasjonen av Vegaøyen er endringen i argumentasjon. Slik var ordlyden i statspartens begrunnelse i nominasjonssøknaden (se også side 149):

24 (a)(v) «The cultural landscape of the Vega Archipelago illustrates in an outstanding way a form of settlement and land use shaped by many generations of man's adaption to, and use of, the resources in the archipelago»

²¹⁹ *Noting* that the cultural heritage and the natural heritage are increasingly threatened...*Considering* that the deterioration or disappearance...*Considering* that the protection... osv

Begge begrunnelsene refererer til kulturlandskap og begge til kulturkriterium 24 (a) (v), men søknadens begrunnelse er rund og generell. I søknaden framkommer det ikke hva slags «outstanding form of settlement and land use» dette er, før man leser sammenligningsgrunnlaget, slik jeg viste ovenfor. Da trer strandflaten frem. Det interessante er at *det er blir aldri sagt eller debattert i komitémøtet (eller etterpå) at ekspertorganisasjonene har en annen argumentasjon enn den statsparten har foreslått.* Det er kun i ekspertrapportene at dette kommer fram, på en nedtonet og diplomatisk måte. I ICOMOS' ekspertevaluering skriver de under avsnittet sammenlignende evaluering (comparative evaluation):

“One aspect, not stressed in the nomination under this heading, is the practice of eider farming. Although this practice was formerly widespread, and still exists in Iceland on an industrial scale, nowhere else does the “domestication” of eider farming still exist with houses being provided for the birds and the down being cleaned by hand. This cultural system, with its associated sites and structures, is now therefore unique. As a key part of the Vega archipelago economy, it thus has a marked bearing on the overall profile of the cultural landscape of the area.” (ICOMOS/IUCN Vega (Norway) No 1143, March 2004, p.114)

Dette sier i klartekst hva som gjør dette området unikt, og hva som skal være sammenligningsgrunnlaget og hva som skal være innskrivelsens argumentasjon. For å gå tilbake til ordvekslingen i møtet, så vi at både ICOMOS og IUCN måtte svare på kritiske spørsmål under møtet. For å ta ICOMOS svar først, er Denyer krystallklar på hva som gjør dette kulturlandskapet unikt:

“what pulls out to make this site valuable as a cultural landscape, in a way that that perhaps other rural areas might not marry: I tried to stress the role of duck eider harvesting which is unique now, although it happened in Iceland and one or two other places”.

I referatet gjengis dette ikke like tydelig, hvor de vektlegger bruken av landskapet i generelle vendinger (occupation use), det lange tidsspennet, og at praksisen foregår i dag i stor grad slik den ble i tidligere tider (se sitat nr. 549 side 189).

IUCNs svar til komitéen er også svært støttende til innskrivelse, selv om de også sier at området ikke fullt ut kvalifiserer til OUV etter naturkriteriene på eget grunnlag. Svaret IUCN gir, er i tråd med den anbefaling IUCN ga i sin ekspertrapport og som han viser til:

“Despite its great aesthetic and natural values, the nominated Vega Archipelago does not fully meet any of the four natural criteria. Nevertheless, IUCN believes that those values are sufficiently high to add significantly to the case of inscribing the area as World Heritage Cultural Landscape” (ICOMOS report WHC-04/28.COM/INF.14B, April 2004: page 184)

I sitt svar til komiteen (s. 189) viser IUCN ikke spesifikt til dunsankinga og ærfuglrøkten som det spesielle med dette kulturlandskapet, men dette framgår av ekspertrapporten:

«Traditional management of the eider population is of particular interest from the biological point of view as well as culturally. A similar combination of the particular natural and cultural values cannot be found elsewhere” (IUCN technical evaluation Vegaøyan – the Vega Archipelago (Norway) ID n’ 1143 p.184)

I ekspertrapporten spiller IUCN ballen over til ICOMOS og peker på dunsanking og ærfuglrøkt som et aktuelt argument for innskrivelse.

Gjennom å veksle mellom ekspertrapportene og ordvekslingen i salen, ser vi at også ekspertorganisasjonene bidrar til å nedtone konflikter. Det blir aldri uttalt at ekspertene har kommet til et annet argument for innskrivelse enn det nominasjonsdokumentet foreslår. Det skapes harmoni om innskrivelsen, slik man også kan forstå Suuls svar i forrige kapittel på min påpeking at argumentasjonen ble endret. Nå var det vel heller ingen konflikt om dette mellom den norske statsparten og ekspertene, de spilte jo på lag, men det er likevel et funn som bekrefter det nyere forskning på internasjonale organisasjoner viser (Bendix, 2013; Hafstein, 2004; Meskell, 2012, 2013; Müller, 2013; Turtinen, 2006). Studiene viser det omfattende arbeidet som gjøres for å harmonisere gode intensjoner slik at organisasjonene skal framstå som ansvarlige og troverdige.

NWHFs seminar på Vega

Ekspertenes evalueringer endret argumentasjonen og de bidro til gjeninnsettelse av de lokale ildsjelens argumenter som hadde forsvunnet i den nasjonale nominasjonen. Ikke desto mindre er ekspertenes «lesing», fortolkning, av området interessant. Som beskrevet i metoddelen fikk jeg ikke delta på den aktiviteten som for mitt fokus var den mest interessant, selve ekspertbefaringen i Vegaøyen. Det så ut til at den eneste arenaen jeg kunne se ekspertene i arbeid, var på selve komitémøtet. I forhold til innskrivelsesprosessen, ble det slik, men det skulle by seg en anledning til å se organisasjonene i arbeid i ettertid som ga nye innspill til deres rolle i prosessen.

I august/september 2004 holdt Nordisk verdensarvstiftelse (NWHF) sitt årlige nordiske seminar på Vega. Lokaliteten til dette seminaret ble luftet under møtet i Kina. Seminaret samlet NWHFs folk, representanter fra alle de nordiske landene, direktoratets folk og lokale aktører. Tre representanter fra ekspertorganisasjonene var også tilstede. IUCN møtte med to personer, inkludert rådgiveren i den nasjonale nominasjonen. Også ICOMOS' representant, Susan Denyer, som la fram Vegaøyen for komiteen ble invitert, og kom. Seminaret gikk over 3 dager på Vega Havhotell, hvor representantene fra de ulike nordiske landene la fram status quo for sine respektive organisasjoner og ekspertorganisasjonene hadde innlegg²²⁰. Under seminaret var det

²²⁰ Møtet ble også referert i en bokutgivelse, som Rita Johansen førte i penn i samarbeid med NWHF (Johansen & Endresen, 2005).

lagt inn ekskursionser til Éhuset og en båttur gjennom store deler av det nyinnskrevne verdensarvområdet, Vegaøyen. Rita Johansen tok seg av den lokale tilretteleggingen på oppdrag fra NWHF. Selv om jeg ikke hadde avtalt samtaler/intervjuer med enkeltaktører på forhånd, ga det seg mange anledninger i løpet av seminaret til å snakke om innskrivelsen, og stille spørsmål om hvordan organisasjonen fungerer på ulike nivåer²²¹. Med hensyn til de spørsmål jeg hadde til innskrivelsesprosessen og ekspertenes blikk eller «lesing» av området, gjorde ICOMOS' representant et interessant initiativ overfor meg under seminaret. Hun henvendte seg uoppfordret og direkte til meg mens vi ventet på skyss i hotellresepsjonen, med et spørsmål eller kanskje det er rettere å kalle det en refleksjon over sin egen rolle i innskrivelsesprosessen. Hun hadde reflektert over sin vekting av kvinnfolkenes bidrag i dunsankingsprosessen, slik hun hadde framlagt det i komitemøtet. Var dette en riktig observasjon? Hun hadde jo ikke deltatt på ICOMOS' ekspertbefaring av området. Hennes ansvar hadde vært å forberede og forfatte ICOMOS innstilling til komiteen, og i dette tilfelle også samordne den med IUCNs ekspertevaluering. Hun hadde med andre ord jobbet både med søknaden og ekspertrapportenes konklusjoner, men aldri besøkt området selv. Det hun hadde funnet påfallende i lesinga av disse tekstene var kvinnenens rolle i arbeidet, *selv om det ikke var nevnt med ett ord i søknaden. Hun hadde sjelden lest en tekst hvor dette lå så klart og tydelig - mellom linjene*. Hun ønsket å høre min mening om dette, siden hun hadde gitt et sjølstendig bidrag i forslaget til komitévedtak.

Initiativet ICOMOS representant tok overfor meg ga uventede innspill til de hypoteser jeg hadde i prosjektbeskrivelsen. Den type omskrivninger jeg forventet ville skje gjennom ekspertevalueringene og som jeg dessverre ikke fikk delta på, kom gjennom dette seminaret ramlende rett i fanget på meg. Det var altså ikke bare ekspertenes «*blikk på landskapet*» under befaringsene som endret søknadens argumentasjon, fra strandflate til dunsankingstradisjonen, men ekspertenes «*lesing*» av dokumentet. Rettere sagt, det som ikke stod i dokumentet, men som hun kunne lese «mellom linjene» i søknadsdokumentet. Denne lesingen gjorde at kvinnenens rolle i arbeidet med éa og dunet ble fremhevet i komiteens vedtak til innskrivelse.

²²¹ Også de faglige innleggende ga interessante innspill, ikke minst til å forstå hvor forskjellige IUCN og ICOMOS er i sine tilnærminger til kunnskap. Dette speiler også Meskells diskusjoner om forskjellene mellom de to organisasjonene relatert til de siste årenes utvikling hvor komiteen har begynt å underkjenne ekspertorganisasjonenes anbefalinger. ICOMOS er mest utsatt, fordi kunnskapen i mindre grad er eksakt (Meskell 2013).

Engasjement og følelser

Det var en påtakelig og særegen stemning under komitéens behandling av Vegaøyen. Det var flere latterutbrudd i salen under diskusjonen, og presentasjonen virket å berøre. Først tenkte jeg ikke å skrive om dette, fordi jeg sjøl ble så følelsesmessig engasjert og tenkte at min observasjonsevne var preget av det. Da jeg i ettertid så gjennom videoopptakene, ble det imidlertid klart at det følelsesmessige virkning saken hadde, gjaldt slett ikke bare meg. La meg starte med min egen reaksjon.

Etter å ha hastet ned fra galleriet og kastet meg over kameraet og løftet linsen mot panelet og storskjermene, kommer bildet av Sølafjellet i vinterdrakt opp som første bilde. Sølafjellet sett fra nettopp den vinkelen, er min barndoms landskapsgestalt. Gi meg et bilde av Søla og jeg kan med ganske nøyaktig margin si hvorfra det er tatt. Dette landskapet kjenner jeg. Sølafjellet tatt fra Småholman, noen hundre meter fra gården jeg vokste opp på, stedet jeg elsket. Jeg ble umåtelig beveget og jeg var totalt uforberedt og overrasket over virkningen fotografiet hadde på meg. Med store anstrengelser klarte jeg å samle meg igjen. Hvis jeg skulle få noenlunde opptak i en allerede vanskelige opptakssituasjonen, kunne jeg verken stå med skjelvende knær eller med sløret blikk. Under diskusjonen forsøkte jeg å bevege meg på noen steder som jeg hadde valgt ut på forhånd, for å få fram hvordan folk var plassert i salen og forsøke å fange ulike reaksjoner under presentasjonen. Av opptakene ser jeg også at ordføreren tørker tårer og pusser nesen flere ganger under seansen. Lederen for Vegaøyens venner, Rita, som også gjorde notater for lokalavisene, holder konsentrasjonen fram til vedtaket var fattet, men da strømmer tårene. Det samme meddelte flere fra den norske og de nordiske delegasjonene i etterkant av møtet. De var også uforberedt på hvor sterkt presentasjonen hadde virket på dem. Selv riksantikvaren som hadde en formell rolle å passe i behandlingen av saken, sier til Susan Denyer i foajeen etterpå at han hadde tårer i øynene da hun presenterte Vegaøyen²²².

Turtinen som i sitt doktorgradsarbeid har fulgt flere verdensarvkomitémøter, hevder at diplomatiske kutymmer er rådende i møtene. Han har kun ved ett tilfelle opplevd en følelsesladd innskrivelse og diskusjon. Dette gjaldt innskrivelsen av Robben Island i Sør-Afrika, et manifest over apartheidregimet²²³. Robben Island ble innskrevet etter en lang diskusjon og det var det ingen i komiteen eller i ekspertgruppen som motsatte seg innskrivelsen. Diskusjonen gikk på bruken av kriteriene. Turtinen beskriver så hva som skjedde da ambassadøren for den sørafrikanske delegasjonen gikk fram til podiet og holdt sin takketale:

²²² Se video Sundsvold 2014 (2004)

²²³ Robben Island var et beryktet fengsel under apartheidregimets tid, hvor blant annet Nelson Mandela satt fengslet i flere tiår.

«Talet var känsloladdat och berörde uppenbarligen många mötesdeltagare. Diskreta snörvlanden hördes och näsdukar syntes. Efter positiva utslag var glädjen stor i enskilda delegationer, men det här var enda gången jag såg en nominering väcka sådan sinnesrörelse hos flertalet av de församlade» (Turtinen 2006:94)

Turtinens beskrivelse av innskrivelsen av Robben Island minner om stemningen i salen da Vegaøyen ble innskrevet. Hva dette skyldes har jeg ingen *entydig* formening om, men det er interessant, og jeg vil forsøke å gi noen tentative forslag til forståelse. På en eller annen måte viser følelsesaspektene ved disse innskrivelsene noe av moraliteten som ligger i konvensjonens verdigrunnlag og som treffer en opinion på en følelseladd eller sentimental måte og som gjennom dette nettopp gjør den legitim. Det er i dette «rommet» kollektive følelser av fellesskap skapes, her skapes nasjonalfølelser, og det er i slike «rom» også globale fellesskap etableres. Det er forestilte fellesskap slik Anderson (mfl.) beskriver det, men det er også, eller kan være, dypt følt og erfart. Vi hedrer fortid og idealer, men det er selve iscenesettelsen som skaper «rommet» som gjør at følelsene får rom eller kommer til syne. La meg trekke trådene tilbake til Connertons minnesseremonier og Anne Eriksens perspektiver på kulturarv, fra teorikapitlet. Connerton gjør et skille mellom skriftlig og kroppslige dimensjoner ved sosialt minne, og hvor han mener at de kroppslige dimensjonene knyttet til minnesseremonier representerer en langt større treghet og kontinuitet i minnesforvaltningen enn det historikere hevder (Connerton 1995). Forstår man verdensarvkomitéens møte som en slik minnesseremoni, ser man imidlertid også hvordan skriften, konvensjonen, bidrar til å skape og iscenesette seremonien. Eriksens (1999) fokus på «kulturarv som brobyggeren» mellom de personlige, subjektive minnene og de vitenskapelige og «objektive» aspektene ved fortiden (spesielt historie og arkeologi), mener jeg bidrar til å forstå dette. Gjennom kulturarvarbeidet iscenesetter «den vitenskapelige historien» sine virkningshistorier. Når det gjelder tekstenes rolle i dette, viser Kristeva's sitat innledningsvis til det følelsesmessige ved tekstarbeidet:

«Det finnes ingen skrift som ikke er forelsket, og det finnes heller ingen imaginasjon som ikke åpent eller i hemmelighet er melankolsk» (Kristeva, 1994 (1987)).

Selv om Kristevas perspektiver ikke har vært bærende i det teoretiske analyseapparatet i denne avhandlingen, er hennes fokus på det melankolske interessant. Det trekker også mot den kritikk Hylland-Eriksen reiser mot UNESCOs kulturforståelse at denne er romantisk (Hylland Eriksen, 2009 (2001)). Det kan synes litt drøyt å påstå at søknadsdokumentet med dets vell av faglige underlagsrapporter, og med dens ekspertevalueringer som destillerer og spisser argumentasjonen, er melankolske og forelsket. De skal jo være nettopp det motsatte, saklige, uten følelser og uten personlige interesser. Haraway argumenterer imot dette, når hun forfekter

at vitenskap og kjærlighet går hånd i hånd (Haraway, 1989). I ethvert vitenskapelig prosjekt finnes det en pasjon, men pasjonen skrives ut av tekstene, de skal ikke synes for da er de ikke vitenskapelige. Det er i korte trekk logikken i det hun kaller «det beskjedne vitnet», den mannlige vitenskapsmannen som aldri trer fram i sine tekster og slik skaper objektiv viten (Asdal m.fl., 1998). Kanskje man kan forstå innskrivelsen av Vegaøyen som et slikt øyeblikk hvor «den skjulte melankonien» trådte fram?

Det kan være betimelig å gjøre en reservasjon med hensyn til om dette er et representativt trekk ved en verdensarvinnskrivelse. Jeg har kun dette møtet å vise til i mitt materiale, mens Turtinene som har fulgt flere møter og innskrivelser, opplevde denne følelsesladde stemningen kun én gang. Og spørsmålet blir da, hva er det med disse innskrivelsene som gjør at de vekker følelser? Kanskje kan den lokale delegasjonens tilstedeværelse i møte ha innvirket på den spesielle stemningen under møtets behandling av Vegaøyen? Slik Turtinen beskriver innskrivelsen av Robben Island ble følelsene vekket gjennom den sør-afrikanske delegasjonens takketale. Representanter for det sted som innskrives er tilstede i begge innskrivelsene. Samtidig finnes det også noen fellestrekk og noen totale motsatser mellom disse innskrivelsene. Å sammenligne apartheid og framveksten av den sosialdemokratisk etterkrigshistorien, må man kalle diametrale motsatser, men kanskje er det en likhet her som går på å tilhøre de underprivilegerte, enten dette knyttes til et makabert politisk system basert på hudfarge, slik apartheid var, eller marginalisering knyttet til framskritt og utvikling? Menneskerettighetene er den viktigste grunntekst både Forente Nasjoner og dets underorganisasjoner virker etter, og det er elementer til stede i begge disse innskrivelsene som appellerer til verdiene i menneskerettighetene. Det er innskrivelser hvor de politiske dimensjonene, verdiorienteringene i verdensarvkonvensjonen kommer til uttrykk. De er tilstede i alle innskrivelsene, vil jeg tro, men tilstedeværelsen av delegater i møtet og under beslutningen som representerer «oppreisningen», bidrar kanskje til at de verdimeslige sidene kommer til overflaten?

Turtinen beskriver også i sin redegjørelse av Robben Island innskrivelsen, de fnysende kommentarer han fanget opp fra sidelinjen i salen under innskrivelsen av Robben Island: Hvis Robben Island kan innskrives, så kan man like gjerne innskrive Katrineholm på listen hvor Göran Persson kommer ifra, eller prinsesse Dianas grav. Det interessante med dette er, at han viser til en uenighet som ikke handler om ulike politiske holdninger til apartheidtiden, men om en bekymring over at innskrivelseskriteriene omgjøres til politiske meningsytringer. For personen på Turtinens sidelinje var assosiative verdier subjektive og utilstrekkelige konkrete (Ibid s.94). Jeg overhørte ikke slike kommentarer under møtet, men på Nordisk Verdensarv Stiftelses seminar på Vega samme høst, fikk jeg erfare dette. Blant IUCN- representantene var det også

en tysk naturvitenskapsmann som gjorde få forsøk på å skjule sin indignasjon over innskrivelsen av Vegaøyen, og det er ikke å ta for sterkt i, sitt sinne. Også på omvisningene i Vegaøyene og på Vegas fornminnesteder, uttrykte han tydelig at det han så overhode ikke lignet på verdensarv. Naturvitenskapsmannen ville bare komme seg fortest mulig videre til Træna, hvor det virkelig var noe å se på. Når Haraway skriver om vitenskap og kjærlighet, eller følelser, ligger ikke den tyske naturvitenskapsmannens følelser tilbake i engasjement for de følelser innskrivelsen av Vegaøyen skapte i komitémøtet. De var riktignok forskjellig skrudd sammen og forfektet to ulike syn, men begge synspunkt viste et sterkt engasjement. Jeg bruker «naturvitenskapsmann» bevisst, fordi den uenighet Turtinen beskriver og den uenighet som kom fram i NWHFs møte på Vega²²⁴, handler om forholdet mellom natur og kulturkriteriene i verdensarvkonvensjonen og forholdet mellom naturvitere og kulturvitere i ekspertorganisasjonene, IUCN og ICOMOS. Det handler om et ideal om at vitenskap ikke skal være politisk motivert. Denne ideen trigger også diskusjonene i «global strategi», at europeiske innskrivelser gir et skinn av å være monumenter i en objektiv framstilling av historien, som ofte er makthavernes historie. I så måte var verken Robben Island eller Vegaøyen makthavernes historier. I møtet så jeg ingen tegn til at nettopp Vegaøyen ble eksplisitt politisert i diskusjonen, men den sammenlignbare nominasjonen, St. Kilda, var det. Den politisering av konvensjonen som jeg har forsøkt å gi plass i beskrivelsene av komitémøtet, kommuniserer også med nyere forskning på verdensarv. Meskell viser fra komitéens møte i Paris 2011, at komitéen i stadig økende grad gjør sine egne beslutninger på tvers av ekspertorganisasjonenes anbefalinger, og hardest rammet er kulturinnskrivelsene og ICOMOS som ekspertorganisasjon (Meskell, 2012, 2013). Lobbyvirksomhet basert på politisk fraksjonering og alliansebygging er et økende problem, og fortsetter denne utviklinga mener hun konvensjonen er i fare. Jeg lar dette innspillet henge. Mitt materiale fra ett komitémøte er for spinkelt til å ta diskusjonen, men jeg vil komme tilbake til dette avslutningsvis i avhandlinga, når også dunsankingstradisjonens arbeid og utfordringer er presentert. Forholdet mellom såkalte natur og kultur «kriterier» får en ganske annen mening i arbeidet med fuglene.

²²⁴ Jeg har et rikt materiale fra dette 3 dager lange møtet som viser hvordan dette også kom til uttrykk i de ulike presentasjoner som IUCN og ICOMOS hadde på møtet, og i diskusjoner på møtet. Susan Denyer holdt en forelesning om mangfoldigheten i ulike kulturarv innskrivelser på lista. Blant annet trakk hun fram innskrivelsen av Val D'Orsina, i Italia, som nettopp ble innskrevet fordi det inspirerte skapelsen av det vestlige og europeiske kulturlandskapsyn som vokste fram i Renessansen. Med andre ord, hun inviterte til en refleksivitet rundt verdensarvkriteriene og til «global strategi», relatert til naturarvkriterienes hang mot faktisitet. Se <http://whc.unesco.org/en/list/1026>

Utvær og verdensarv, politikk og vitenskap

Nominasjons- og innskrivelsesprosessen av Vegaøyen som nytt verdensarvområde har vist en interessant og overraskende bevegelse. På tross av mine innledende hypoteser om at ekspertene, som har minst førstehåndskjennskap til området, ville transformere innskrivelsen til det ugjenkjennelige, viser kapitlet at det er nettopp *ekspertene som re-etablerer de lokale ildsjelenes argumentasjon for innskrivelsen*. Jeg forventet å finne et brudd eller en transformasjon i argumentasjonen i en prosess av så stor skala, men jeg forventet ikke at dette «bruddet» skulle komme fra nasjonale myndigheter.

Da jeg formulerte min hypotese om at ekspertenes «lesing av området» ville ha avgjørende betydning for innskrivelsens beslutning, hadde jeg en formening om at dette handlet om deres persepsjon av landskapet. Jeg var kanskje noe naiv i min forstilling om at jeg ved å delta på befaringene kunne oppdage hvordan deres blikk på landskapet formet deres evalueringer. Jeg fikk aldri mulighet til å teste dette ut, men Denyer's henvisning til sin lesing av *teksten* som førende for sin innstilling til komiteen hva angår kvinnenens rolle i praksisen, tilsier at forståelsen av dette landskapets kvaliteter knyttet til kriteriene i konvensjonen hentes fra helt andre steder enn i persepsjonen av landskapet. De kognitive aspektene er i langt større grad knyttet til hva man er lært opp til å se, til det jeg i teorikapitlet kaller «enskillment of vision», å lære å se med et spesifikt blikk. Slik forstått er «å lære å se» ikke bare en analytisk fundert oppdagelsesprosedyre, det er også en teori om hvordan læring foregår og hvordan blikket konstitueres. I ekspertbefaringene var det ikke spørsmål om hvordan den kulturen som benyttet landskapet persiperte landskapet, men i hovedsak hvordan det beskrevne kulturlandskapet passet til konvensjonens kriterier. Kapitlet viser at en ekspert leser et landskap på en spesifikk måte i tråd med sin ekspertise. Det er dette som ligger i Ingolds begrep «taskscapes», at enhver kompetanse gjør at man ser etter forskjellige aspekter, kvaliteter ved omgivelsene eller landskapet. Dette er ikke ulikt hvordan en ærfuglrøtter-ekspert ville se landskapet, se etter helt spesifikke ting i landskapet knyttet til sin kompetanse, og kognisjon, og slik fotografiene speilet naturvernmyndighetenes «kulturlandskap». Kulturlandskapet Vegaøyen kunne slik forstått blitt et mangefasettert kulturlandskap gjennom verdensarvinnskrivelsen. Og det er dette som gjør det interessant å se hvilke kvaliteter ved landskapet som faktisk får gjennomslag i innskrivelsen.

I den nasjonale nominasjonen så vi at strandflaten som et geologisk fenomen unikt for Norges kyst, og spesielt velutviklet på Helgelandskysten, ble fremmet som argument for områdets universelle verdi. At dette var et bevisst valg, knyttet til at både natur og kulturkriteriene skulle vurderes ved en nominasjon av et kulturlandskap, slik DNs mann argumenterte for, betviler jeg ikke. Det som imidlertid også påvirket dette var i hvor stor grad

naturvitenskapelige eksperter bidro i søknadsarbeidet. De bidro til å bringe fram den ekspertise de selv hadde om området, både i søknadsteksten og gjennom billedmaterialet. Man kan si at de argumenterte for sitt «eget» kulturlandskap i Vegaøyen, sin egen spesifikke måte å forstå dette landskapet på.

I «søknadens politiske og sosiale landskap», så vi at Direktoratets mann hadde teft med hensyn til det Turtinene kaller «å kunne verdensarv». Han samtalte med de riktige personer og instanser for å sikre seg de rette stempler. I utarbeidelsen av de tentative nordiske listene gjorde arbeidsgruppen en vurdering av hvilke kriterier i konvensjonen som statsparten Norge ikke hadde brukt før. Man kan si at verdensarvkonvensjonens kriterier styrte denne prosessen mer enn kvalitetene på de aktuelle områdene. Matrisen for en innskrivelse er ikke kun å forstå som en skapelse av en innskrivelse, men som en stadig gjenskapelse av konvensjonen.

I lys av «søknadens politiske og sosiale landskap» blekner kraften i de lokale initiativene, skrev jeg foran. På ett vis stemmer dette, men som vi har sett i dette kapitlet «gjeninnsatte» ekspertene de lokale ildsjelens argument for nominasjonen, dunsankingstradisjonen. Strandflaten holdt ikke mål i forhold til naturkriteriene, og også IUCNs ekspert pekte på dunsankinga som det spesielle og unike ved dette kulturlandskapet. Ildsjelens samarbeid med Direktoratet for Naturforvaltning, var både av politisk og faglig karakter. Det politiske handlet om å få satt verdensarv på den nasjonale dagsorden, noe Suul mente ville ha skjedd selv om kommunens «initiativ til samarbeid» ikke hadde blitt tatt. Det «faglige» handlet om de mange nye aktiviteter og arenaer ildsjelene i samarbeid med DN etablerte i nominasjonsprosessen. Selv om dette kan høres noe spekulativt ut, mener jeg at tidspunktet for ekspertbefaringene bidro til at disse aktivitetene måtte få større vekt. Ekspertbefaringene fant sted i månedsskiftet august-september 2003. På denne tiden av året er det ikke mye dunsankingsaktiviteter å observere i Vegaøyen. Ekspertene var med andre ord prisgitt de referater og fortellinger de fikk om praksisen og om området. Det geologiske landskapet, «strandflaten» var imidlertid like observerbart. Jeg vil tro at i ekspertbefaringen måtte det solide lokale arbeidet forut for nominasjonen få plass. De nye interesseorganisasjonene, Nordland ærfugllag og Vegaøyens Venner, viste at dunsankinga fremdeles var en levende tradisjon blant folk, selv om DN også så Vegaøyens Venner som et strategiske grep for å sikre ildsjelens deltakelse i den videre prosessen. Nordisk kulturlandskapskonferanse og Ærfuglsymposiet bidro til å «fagliggjøre» praksisen, og Fotefar mot Nord prosjektet hadde allerede befestet tradisjonen på det offentlige «kulturkartet». Ildsjelens rolle i forhold til de politiske aspektene ved nominasjonen vil jeg tro var ganske irrelevante for ekspertenes evalueringer, men den «aktivitetskalender» ildsjelene hadde skapt rundt dunsankinga, var et faktum de kunne ta hensyn til. Den var hendelser som viste

engasjement for dunsankingstradisjonen, både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Dette er ikke verifisert av ekspertene som foretok befaringene, men jeg vil tro dette var en del av det som var tilgjengelig for ekspertenes «lesing av kulturlandskapet» under befaringene.

I del 2, «Fra herligheter til utvær», så vi hvordan nasjonale utviklings- og moderniseringsprosesser bidro til å transformere livskraftige samfunn i Vegaøyen til ubeboelige utvær. En sentral tese i del 2 var å se konkret på skapelsen av spesifikke kategorier som bidro til dette, «fracflyttingssted» og «tilflyttingssted» var to slike kategorier som bidro til å skape et spesifikt hegemoni mellom hovedøya Vega og Vegaøyen. Vi så også hvordan spesifikke kompetanseområder i offentlig politikk og forvaltning bidro til å skrive ut «fredlysningsinstituttet» som en relevant naturforvaltningspraksis og skapte en ny form for naturforvaltning, basert på statlig styring. I dette kapitlet har vi sett hvordan nye kategorier, kulturlandskap av en enestående verdi for menneskehetens utvikling, skapt av en internasjonal eller overnasjonal organisasjon som UNESCOs verdensarvkonvensjon, evnet å transformere utværet til celeber verdensarv. Turtinens perspektiv på å se verdensarvkonvensjon som å inneha en problemorientering i sin bunn, gjennom å motvirke rasing av kulturformer enten på grunn av krig eller modernisering, kan slik forstås som tilhørende det samme «problemkompleks» som de krefter som gjorde Vegaøyen til ubeboelige utvær. Konserveringstanken er skapt av moderniteten. Det er i denne dynamikken, i dette spenningsfeltet både utværet og verdensarven ble til. Kløftet i dette er spesielt synlig i de lokale ildsjelens engasjement, slik Rita Johansens mail tilkjennegir. De ønsket å skape aktiviteter/ næringer med basis i kulturarven. En verdensarvstatus kunne være en mulighet til å forplikte nasjonale myndigheter «til å sikre verdiene i området». En internasjonal konvensjon Norge hadde ratifisert ville pålegge nasjonen et ansvar for Vegaøyen, noe de ellers aldri ville gjort. De lokale ildsjelen hadde en ide om et globalt felt som kan «overstyre» nasjonale beslutninger. De ser dynamikkene og spenningene som ligger i dette, og med dette også mulighetene. Begrepsmetaforen, det globale, skaper et idemessig rom som innehar en tvetydighet, og det er i denne tvetydigheten nye tanker og nye handlinger muliggjøres. Disse «mulighetsrommene» har ikke samfunnsvitere enerett på, det gjelder oss alle (Moore, 2006).

Verdensarvinnskrivelsen kaster også lys over del 2, analytisk og metodisk. I del 2 hadde jeg kun dokumenter å støtte meg på i utforskning av de prosessene som transformerte levende øysamfunn til ubeboelige utvær. I denne delen har vi sett hvordan et dokument, konvensjonen med sin utfyllende Operational Guidelines, iscenesetter den prosess som bidrar til at utværet blir til verdensarv. Vi har fått et innblikk i noe av det enorme arbeidet som legges ned, ikke bare i forhold til en verdensarvnominasjon og innskrivelse, men også i å opprettholde kategoriens

orden. Også konvensjonen innehar en spenning som gjør det nødvendig å legge stadig mer arbeid i å gjøre den legitim, forutsigbar og pålitelig, slik vi så arbeidet sekretariatet må ha gjort, «back stage». Disse spenningene så vi lå mellom de fattige landene og de rike landene, slik «Global strategy» viser, men de kommer til uttrykk i mitt materiale som spenninger mellom det politiske og det vitenskapelige, og innenfor det vitenskapelige mellom natur og kulturkriteriene. Til tross for mitt begrensede materiale fra kun deler av ett komitémøte, mener jeg å se konturene av det Meskell hevder er blitt et problem for konvensjonen, en politisering som både innebærer at komitémedlemmene overprøver ekspertenes tilrådninger, og som innebærer at det er ICOMOS, kultureksperterne, som må tåle hardest skyts (Meskell, 2012, 2013). Det er kulturbegrepet som skaper rommet for det politiske, fordi kulturbegrepet aldri kan handle om «hard facts», noe naturbegrepet har anledning til. Vi så også at da konvensjonen ble etablert ble kulturbegrepet vitenskapeliggjort på en naturvitenskapelig måte, gjennom å «naturliggjøre» kultur som et evolusjonsbiologisk begrep. Kritikken av naturvitenskapsmannens kløkt i å gjøre sitt forskningsfelt om til fakta og sannheter, gjennom å gjøre seg selv usynlig har mye til felles med den harmonisering som gjøres av konvensjonen (Haraway, 1989). Den naturvitenskapelige forståelsen gjør verden sann, og gjør verden én. Meskell er bekymret for at politiseringen bidrar til å svekke eller ødelegge konvensjonen. Jeg er nok ikke like bekymret for det, kanskje er det helt nødvendig. Det er dette jeg håper å vise i neste del, hvor vi skal se hvordan en spesifikk naturforvaltningspraksis og et syn på natur som noe som skal regjeres, lager problemer i ærfuglrøkten. Dette er ikke noe som har kommet over natten, og dynamikker av overnasjonal art var også virksomme i materialet i del 2. Jeg fremhevet 1970 som et spesifikt år for framveksten av en ny moderne naturforvaltningspraksis. Dette var året Miljøvernloven ble vedtatt, og dette var året den første naturvernkomité ble opprettet i Vega kommune, og 1970 var også det europeiske Miljøvernåret, definert av Europarådet. Overnasjonale organisasjoner bidro til å legge nasjonale føringer for implementeringen av naturforvaltninga i Norge, den gang som nå. Slik de også bidro til å usynliggjøre fredlysningspraksisene, og gjøre disse avleggs.

4.0 «Den nordlandske fuglepleie» i et nytt millennium

Denne delen skal omhandle det praktiske arbeidet med ærfuglen, slik den har foregått i «den nordlandske fuglepleie» og slik den foregår på terskelen av et nytt millennium. Ved årtusenskiftet er praksisen inne i «en skjebnetime», hvor de siste ærfuglrøkerne er i ferd med å «kaste inn håndkleet», og hvor den kulturelle refigureringen av praksisen skjer, ikke minst gjennom Fotefar mot Nord- prosjektet og verdensarvinnskrivelsen. Mitt feltarbeid skjer med andre ord på et veldig spesielt tidspunkt, hvor alle rammebetingelsene for praksisen er i ferd med å endres. Det er få ærfuglrøkere igjen i Vegaøyan, og i stedet for å følge de som representerer kontinuiteten i praksisen, har jeg mitt fokus på ei dame som skal bygge opp et nedlagt egg- og dunvær i familiens eie. Hun skulle revitalisere og gjenoppfinne en tradisjonell praksis. Hennes spesielle situasjon gjør at jeg får god tilgang til de endringsprosesser som skjer i praksisen, nettopp i praksisens «skjebnetime». Jeg har fulgt henne i hennes arbeid over flere sesonger, og sett hvordan hun i sitt arbeid må balansere mellom hva jeg vil kalle to sett av standarder. Disse standardene manifesterer seg i to sett av forventninger hun har for å kvalifisere som ærfuglrøker. Standardene er satt i to ulike sosiale felter, den ene satt av den moderne naturforvaltninga og den andre av hva man kan kalle portvokterne for den gamle tradisjonen, de gamle ærfuglrøkerne. For Auds utøvelse og tilnærming til arbeidet var begge viktige. Hennes arbeid måtte legitimeres i begge «leirer». Når Wold ironiserer med det å bedrive ærfuglrøkt som et kulturuttrykk versus å drive ærfuglrøkt som en næringsvei i den gamle tradisjonen, mister han inntaket til det balet de gamle røkerne hadde med den moderne naturforvaltninga i flere tiår (Wold 2003, se også del 2). Jeg har et spesifikt fokus på det praktiske arbeidet i ærfuglrøkten, og får derfor inntak til å oppdage hva ikke bare endringene, men også hva kontinuiteten i arbeidet består i. Gjennom dette får jeg muligheten til å vise noe av det som er praksisens fundament, dens ontologi, det som skal til for at praksisen skal fortsette som praksis og ikke kun som et symbol i kulturpolitikken og i reiselivssammenheng.

En av tesene i denne fortellinga er at praksisen hviler på en fugls reproduksjonsmønster, en fugl som i utgangspunktet er å betrakte som en vill fugl. Ærfuglrøkerne legger forholdene til rette for at fuglene i størst mulig grad skal lykkes i hekkinga. Gjennom å utøve en vårhet for fuglenes behov, bygges relasjonene mellom ærfuglrøkerne og fuglene. Arbeidet ærfuglrøkerne kontinuerlig gjør, handler med andre ord om en subtil form for domestisering, hvor de kjente variablene i domestiseringslitteraturen (eierskap, dominans, avl og økonomisk vinning) enten er snudd opp ned, eller satt sammen på en usedvanlig måte. Domestiseringsaspektene ved praksisen

har i mitt feltarbeid antakelig blitt mer framtreddende, nettopp fordi min hovedsamarbeidspartner var i gang med å bygge opp en nedlagt egg- og dunvær. Ærfuglrøkt slik den ble praktisert i den nordlandske fuglepleie, og slik den praktiseres i dag, er en praksis som skapes i samhandling mellom to arter. Den handler om både biososiale tilblivelser, hvor det biologiske og det sosiale sammen skaper mulighetsbetingelser for praksisen, og hvor samspillet mellom mennesker, fugler og omgivelser er helt sentralt for praksisen (Fijn, 2011; Haraway, 2003, 2008; Ingold & Palsson, 2013). Dette er også en «evolusjonshistorie» hvor mennesket ikke er den suverene hersker, men et eksempel på utviklingsforløp hvor to arter sammen har skapt hverandres mulighetsbetingelser, «becoming with».

Ikke desto mindre viser de foregående kapitler til de endrede sosiale betingelser praksisen har hatt, både i etterkrigshistorien og gjennom verdensarvinnskrivelsen. Feltarbeidet ute i øyan sammen med ærfuglrøkterne for å bli kjent med praksisen har både i tid og omfang fått mest oppmerksomhet i doktorgradsprosjektet. Slik jeg skisserer innledningsvis i avhandlinga har dette fokuset bidratt, ikke bare til å lære det praktiske arbeidet, men også gitt et inntak til nye perspektiver på områdetets nære historie. Man kan si at praksisen har fungert som et prisme hvor områdetets historie brytes og figureres på overraskende og nye måter. I denne delen vil jeg forsøke å vise hvor i empirien fra feltarbeidet med ærfuglrøkterne og ærfuglrøkten inngangen til disse oppdagelsene ligger. Det er de kroppslige og praktiske minneserfaringene som har vært «nøkklene» til å åpne de arkiver jeg har valgt å åpne.

4.1 Å bygge opp et nedlagt dunvær

Før vi drar ut til Halmøyværet for å bli kjent med Auds arbeid med å bygge opp til et dunvær på nytt, vil jeg gi en nærmere presentasjon av Aud og hennes relasjoner til været. I presentasjonen har jeg lagt vekt på å bygge på Auds egen måte å fortelle om sin egen og familiens historie knyttet til Halmøyværet. Noen situasjoner og historier inngår også i filmen «Fuglenes dronning» (Sundsvold 2014).

Auds relasjoner til Halmøyværet

Auds familie på farssiden kommer fra Halmøyværet. Hun er datter av Johan (f. 1913) og Agnes Halmøy. Aud ble født i 1948, to år etter familien flyttet fra Halmøya. Hun vokste opp i Slettbakken på Holand, Nes i Vega, på et småbruk ekteparet fikk fraskilt fra mora sin families gård. Aud har en tvillingbror Jostein (1948), og ei storesøster Mary (f. 1943). Faren, Johan, var

sønn av Bernt (1873) og Olava (1873), som var siste generasjon fastboende i Halmøyværet. Johan var nummer åtte av ni søsken, født i tidsrommet 1892-1920. Johan og hans lillesøster Bergljot arvet Halmøyværet sammen, og fordelte husene mellom seg, men hadde eiendomsrettighetene til været sammen. Bergljot arvet hovedhuset og fjøset, og Johan arvet brygga og naustet. Brygga er innredet med soverom, oppholdsrom og et lite kjøkken.

Når Aud forteller om familiens liv i Halmøy, så er det viktig å formidle at familien led ingen nød. Aud referer til moras fortellinger fra sitt første møte med svigerfamilien i Halmøy. «Hun ble tatt godt imot. Hun fikk så god mat, og hun kunne ikke glemme den fantastiske følelsen å legge seg i ei seng oppredd med ei ederdunskyne». Halmøyværet ble kjøpt «fri» fra jordeieren allerede i 1852, som et av de første værene i Vegaøyen. Dette blir forklart gjennom at dunet ga mye større inntekter enn jordeieren hadde kunnet forestille seg. Med til denne historien hører også informasjonen om at Halmøyfolket ikke dro til Lofoten. De drev heimsy'n, fisket i nærområdet, og slapp med det unna alle utgiftene til Lofotferden. Et annet moment som blir trukket fram for å forklare Halmøyværets velstand, handlet om at været ikke ble delt på flere arvinger. Det kunne brødfø én familie. I krisetider, slik som under krigen, bodde 3 familier i Halmøyværet. De klarte seg veldig godt, fordi de var vant til å være sjølforsynte med det meste.

Historiene sitter løst hos Aud. Hun samler bilder, dokumenter og gjenstander som kan fortelle om tidligere tider. Hun samler ikke primært for estetikken, selv om estetikken er en viktig dimensjon. Hun ønsker å formidle ting fra fortiden som hun mener er viktig for framtiden og for etterslekta. Hun framstår som en praktisk historie- og kulturformidler. Hun undersøker saker og trekker linjer, kobler informasjoner og stiller spørsmål. Hun har alltid en historie knyttet til gjenstandene. Mange av de historier Aud har formidlet om familien er kommet fram gjennom nettopp bilder, dokumenter og gjenstander, enten det er familiealbumene i Slettbakken, fredlysningsdokumenter i glass og ramme, flaskeposter, notatbøker og oppteignelser fra kassen som står i hylla på brygga i Halmøya; eller på turer i landskapet og bebyggelsen. Materialiteten hjelper på hukommelsen.

Foreldrene flyttet fra Halmøya rett etter krigen i 1946. Med denne hendelsen følger også en gjenfortalt historie. Foreldrene dro fra været en vakker maidag. Skøyta «Liv» var fullpakket - og det var også storesøster Mary på 3 år, av elveblest. Hun hadde spist for mange måsegg, gapskratter Aud og Jostein i en sekvens i filmen hvor de snakker om værets historie. Flytting må ha vært på tale også før krigen, men bestefar Bernt ville ikke flytte. Han overlevde krigen, men

døde rett etterpå. Han skulle fraktet en sekk dun til levering på postkontoret på Sundsvoll²²⁵ oppunder jul i 1945. Båten ble fortøyd ved dampskipskaia i Tangvika, ca. 1 km fra Sundsvoll. Han hadde sekken med dun på ryggen. 7-8 kg dun er ikke så tungt, resonnerer Aud, så det må ha vært landvindsrokk den dagen, som gjorde det vanskelig å buksere den store sekken i vinden. Da han kom fram til postkontoret, ség han om på benken og døde.

Alle disse historiene er viktige, og bestefar Bernts død trekker i flere retninger. Den forteller at Halmøyværet var et betydelig egg- og dunvær i relativt nær fortid. 7-8 kg dun tilsvarer 5-600 hekkende fugl. Historien om bestefaren kobler også Aud til egg- og dunsankingstradisjonen, og historien varsler om oppbruddet. Da Bernt døde ble spørsmålet om flytting enklere. Historien om at storesøster Mary hadde forspist seg på egg, forteller om «vårens store eventyr», fuglenes tilbakekomst. Latteren rommer minner om fråtsingen av utfuglegg etter en lang vinter med ensidig kost, og dens ubehagelige konsekvenser.

Johan og Agnes bosatte seg på Agnes' hjemgård i Garden på Holand. De fikk fradelt en parsell, Slettbakken, med noen mål jord, og bygde seg en fjøs. Der bodde de, inntil de fikk satt opp nytt hus (1955). Den ene enden av fjøset ble innredet til bolig for familien, ett oppholdsrom nede og to rom oppe. Mens vi inspiserer deler av Auds dunlager på låven i Slettbakken, viser hun også fram leiligheten i fjøset. Hun viser med glad latter hvor tvillingsenga stod, der hun og Jostein sov. Hun forteller om «Kykkeliky i vegg»; hanen som vekket dem med sitt gal om morgenen – og han gol sikkert ellers også. Historien fortelles med stolthet, om en familie som evnet å sette «tæring etter næring», som klarte seg sjøl og som gjennom arbeid forbedret sine kår²²⁶. Småbruket fungerte som et sjølbergingsbruk, mens familiens inntekter kom gjennom farens arbeid som sjømann. Han reiste i utenriksfart før krigen. Etter at han stiftet familie jobbet han på ulike fiskebåter, og etter hvert på levendefisk-båtene på 50- tallet. Som sjømann hadde han lange friperioder og gikk av med sjømannspensjon i 1973, 60 år gammel. Han hadde derfor mulighet til å opprettholde mange aktiviteter i Halmøyværet gjennom hele livet; fiske, tangskjæring, seljakt, telling av fugl for ulike fugleforskere, og han holdt érókten i hevd. Johan og hans lillesøster Bergljot arvet Halmøyværet, og i dag eies det av Auds tvillingbror, Jostein, og Bergljots datter, Bjørg, som er bosatt på Vega. Været eier de sammen, men Bjørg disponerer

²²⁵ Sundsvoll var et handelssted som var bygd opp fra 1850-årene og som drev handel med fisk mellom Lofoten, Helgeland og Bergen. Handelsstedet eksisterte knapt i tre generasjoner, ble bygd opp av mine tippoldeforeldre, og gikk konkurs to generasjoner etter på 1930- tallet. På Sundsvoll var det butikk, dampskipsekspedisjon, post og bakeri, og stedet var i en periode et knutepunkt for deler av Vegaøyen.

²²⁶ Aud har også en ambisjon om å restaurere boligdelen i fjøsen. Den vil hun bruke til utleie, i en form som også kan fortelle noe om stedets historie til de besøkende. Pr. 2012 har hun fått tilskott til dette, og er i gang med å realisere planene.

våningshuset og låven, Jostein brygga og naustet. Aud eier med andre ord ingenting i Halmøyværet, og er avhengig av at Jostein og Bjørg støtter opp om hennes forsøk med å bygge opp en ny stamme av «tamme» ærfugl i været. Hun bor på Josteins brygge i sesongen, og i helger så hender det at folk fra Bjørgs familie kommer på besøk. Da bor de i hovedhuset.

Aud jobber som kjøkkenassistent på Vega alders- og sykehjem. Hun er skilt og har 4 barn fra to ekteskap, Tor Andre (1970), Stian (1972), Anja (1982), Isa (1989). De tre eldste ungene bodde i Trondheim på den tida feltarbeidet pågikk. Minstejenta bodde hjemme, men er i dag også bosatt i Trondheim. I sitt siste ekteskap var familien bosatt på Bø, på hjemgården til ektemannen, Hårek. Hårek arbeider som lensmann i Vega, men på gården holdt de sauer og skjøttet jorda. Hårek er jakt- og friluftinteressert og de tilbrakte mye tid i Halmøyværet både sammen med Auds far, eller alene, som familie. Da hun og Hårek ble skilt, flyttet hun tilbake til foreldrenes hus på Slettbakken. Faren døde i 1998, og mora i 2000. I en vanskelig situasjon løste boligspørsmålet seg fint, og heimhusene ble tatt vare på, og holdt i familien.

Tvillingbror Jostein bor på Sørlandet, er gift og har 3 voksne barn. Han arbeider i oljeindustrien. Dette gir ham lange friperioder som gjør at han kan oppholde seg en god del på Vega. Jostein har bygd ei hytte på foreldrenes gård ved Slettbakken. Denne bruker han som base under sine Vegabesøk. Han overtok farens gamle sjark, «Geir Tore», sammen med Auds eksmann, Hårek. Jostein har også en seajEEP som han benytter for å komme seg raskere mellom Vega og Halmøyværet, - når været tillater det. Storesøster Mary er bosatt på Vega, og arbeider på Vega alders- og sykehjem som sykepleier.

Etter skilsmissen ble Aud helt avhengig av skyss for å komme seg utover til Halmøyværet. Både broren, svigerbroren og andre i familien stilte opp, eksmannen også, spesielt når jentene skulle utover. Aud «faste» skysskar under mitt feltarbeid var en venn, Håkon. Håkon og hans kone Lillian er blant de faste støttespillerne Aud har i arbeidet, ikke bare til skyss, men også til hjelp med «å gjøre opp» reir, bygge hus og til dels også i predatorskjøtselen.

Aud har vært en av de sentrale ildsjelen blant ærfuglrøkterne i verdensarvprosessen. Hun deltok på det første møtet med «Statens Hus», og hun satt i styret både for Vegaøyans Venner og Nordland Ærfugllag. Hun har også vært guide og vertskap for mange av befaringene i Vegaøyan som skjedde i tilknytning til nominasjonsprosessen. Hun har påtatt seg oppgaver med å lære opp interesserte i ærfuglrøkt, både i Skjærværet og i Bremstein. De siste årene har hun vært røkter i Floværet. Dette handler blant annet om eiendomsforholdene i Halmøyværet, noe jeg kommer tilbake til. Under mine feltarbeidsperioder, spesielt i den perioden verdensarvnominasjonen pågikk, var Auds klare prosjekt å bygge opp «familiens nedlagte dunvær».

Aud forteller at Halmøyværet som egg- og dunvær har opplevd to brudd i éróktet før hun startet arbeidet med å få éa tilbake igjen. Første brudd skjedde etter at familien flyttet etter krigen. Neste brudd kom etter at faren hadde tatt opp hansken og passet éa i liten skala fram til 1980-tallet. På 1980-tallet gjorde minken kort prosess med de siste «tam»-éan som lå rundt husene på Halmøya. Punktumet var hun selv med på å oppleve. Hun og faren kom utover og fant 8 é hengende på bryggeveggen, drept. Bjørgs ektemann, Carl, var kommet til været dagen før og hadde funnet éan drept av minken. Han hadde hengt de opp på veggen. «Det var et forferdelig syn», forteller Aud. 8 é hengende på veggen. Faren måtte gå for seg sjøl en stund. Å gå for seg sjøl, det holder Aud i hevd, når noe skjer med éa. Det skulle jeg selv få erfare én av sesongene i Halmøy.

Å starte på nytt - Auds motivasjoner

Aud forteller at hun alltid «har interessert seg for fauel» (fugl). Hun var med faren utover til Halmøya så ofte hun kunne, og er kanskje den av ungene som har vært mest sammen med faren i været, også i voksenalder. Storesøster Mary var ikke så interessert og fikk etter hvert sitt eget sted i Kilværet, hvor hennes mann kommer fra. Tvillingbror Jostein bosatte seg sørpå. Da hun bestemte seg for å prøve å få ærfuglene tilbake til Halmøya for å hekke, var erindringen fra hennes mange turer med faren ett av hennes kunnskapsreservoar. Et annet var å spørre faren til råds de siste årene han levde, som pasient på sykehjemmet. Johan døde i 1998, og da var Aud i gang med sitt prosjekt og de hadde hatt mange samtaler om hvordan arbeidet kunne gjøres. Faren støttet henne i dette. Han ønsket fuglene tilbake til været. Hun fikk også støtte fra mora, men også klar beskjed om at hun ikke måtte holde på alene ute i været.

Aud begrunner sin motivasjon for å starte opp igjen i Halmøyværet fra flere vinkler. I årene etter at faren ga opp å stille med éa, var det trist å komme til Halmøya. Fuglekokkelet manglet. Uten lyden av fugler var Halmøya et annet sted for henne. Ikke slik hun husket det fra barndommen og hadde lyst å formidle det videre til sine barn. Hennes to voksne sønner fra første ekteskap har minner fra bestefarens tid i Halmøya, men de to yngste døtrene er for unge til å ha erfart den tiden.

Da Éhuset museum ble etablert som Vega kommunes Fotefar mot Nord-prosjekt i 1995, ble dette en vekker for henne: ”*Ke i all verden...éa utstoppa på museum...at dæ va dæ de skul få sjå?*”²²⁷ Aud understreker at dette ikke er en kritikk av Éhuset. Aud var i høyeste grad en viktig

²²⁷ Fra videooptak 1. Mai 2003

aktør og medspiller i arbeidet med etableringa av museet. Aud hadde vært aktiv i Kystlaget²²⁸ i mange år, og etablering av Éhuset ble heller en motiverende faktor for å få rettet fokus på egg- og dunværene i formidling av kystkulturen. Dette med egg- og dunværene tente henne. Aud bestemte seg for å prøve å få ærfuglene til å hekke på Halmøya igjen. Mannen hennes, Hårek, var positiv til hennes initiativ, noe som var helt nødvendig i og med at de yngste ungene ennå var små. I 1995 tok Aud én måned permisjon fra arbeidet på sykehjemmet, og laget i stand reir rundt brygga i Halmøya. Hun fikk raskt é på reir; ei på hver side av brygga. En måneds permisjon gjorde at hun måtte forlate midt i hekkinga, og begge disse reirene ble ranet av kråke og ravn. Det var en fiasko og hun skjønnte at skulle hun få dette til måtte hun være i været hele sesongen. Fordi ekteparet også drev med sau på gården, var hun berettiget til å søke STILK-midler²²⁹ for å prøve ut dunsanking som en tilleggsnæring i landbruket. Hun fikk tilskudd fra 2001 og for 5 år framover. Tilskuddet ga henne mulighet til å ta to måneder ulønnet permisjon fra arbeidet på sykehjemmet i mai og juni. Omtrent samtidig raknet ekteskapet, men Aud holdt fast på forsøket i en vanskelig tid, selv om hun i langt større grad enn planlagt, ble alene om prosjektet. Hun overtok barndomshjemmet Slettbakken og tok opp igjen farens arbeid med ærfuglen i Halmøyværet.

Beskrivelsene over er basert på Auds fortellinger. Vi skal nå bevege oss over til det praktiske arbeidet og inngangene til å lære å se som en ærfuglrøkter anno 2003. Ankomsten er også en nyskapelse i praksisen. Tidligere var det fuglene som ankom menneskenes bosteder. I dag må ærfuglrøkterne dra utover til værene og sette været i stand til fuglenes ankomst.

Ankomst – å se og å se etter....

Det er sist i april, 2003. Vi er klare for å dra utover til Halmøyværet; Aud, Jostein, Isa (Auds datter), Tommy (Josteins sønn), og jeg. Turen ut til Halmøya fra Kirkøy tar ca. 1.5 time i 7 knops fart, med «Geir Tore», farens gamle sjark. Jostein er skipper og Tommy er styrmann og får innføring i både båtens luner, navigering og ikke minst medene for leia til Halmøyværet. Vi passerer Sundsvoll på turen ut, gården der jeg vokste opp, og Jostein forteller at brygga på Sundsvoll er et av medene for navigasjonen inn mot Halmøya. Det er støvelhav rundt Halmøya, og alle meder må læres og drilles skal man komme seg trygt i havn med en stor båt. Damene sitter på dekk, det filmes, drikkes kaffe og Isa har med en perm med tegninger hun har laget om

²²⁸ Forbundet Kysten, som arbeider for å ta vare på norsk kystkultur. <http://www.kysten.no/kystlagene> besøkt 11.6.15

²²⁹ STILK - Særskilte Tiltak I Landbruket sitt Kulturlandskap administrert av Fylkesmannens.

Halmøya fra hun var lita jente. Aud blir mer og mer yr og aktiv med kikkerten jo nærmere vi kommer Halmøyværet.

På Halmøya ligger flytebrygga på «halv tolv». En av ankerkjettingene har slitt seg i løpet av vinteren, men vi kommer oss på land. Første post i «åpningsseremonien» er å lirke opp den rustne låsen i bryggedøra etter vinteren, fyre opp i ovnen, slå skoddene fra vinduene og hente mer ved, og så: Bare MÅ Aud opp på haugen for å kijke etter é, sporen straks. Dette er Auds ritual ved hver ankomst: Å gå opp på varden med kikkerten for å skue etter fugl.

Fra varden er det utsikt i alle retninger. Mot nordøst reiser den blankskurte delen av Vegafjellene seg, og bakom ligger fastlandet med sine rekker av snødekte fjell. I nord kneiser Sølafjellet (432 meter) til vær. Og ved foten av Vegafjellene mot nord skimter vi husene på Sundsvoll. Mellom Søla og Sundsvoll stiger Dønna og Lovund i det fjerne, og vest om Søla kan man på en god dag se husene i Skjærvær og ytre Hysværøyan. Ellers er det stort sett bare skjær på skjær å se mot vest. I sørvest reiser fyrtårnet på Steinan seg, og rorbuene i Bremsteinvær ligger som små vorter på holmene innenfor fyret. I sør er horisonten knudret av et mylder av små skjær og grunner, og langt i det blå stiger Leka opp. Mot sørøst kan man på en god dag skimte Kvernstein. I øst ser man over til naboværet, Muddvær. Rekken av hus og brygger i Muddvær vises godt fra varden. Muddvær, Bremstein, Skjærvær og Sundsvoll er de eneste hus man kan se med det blotte øyet fra Halmøya. Dette er Halmøyværets nabolag.

Mest oppmerksomhet i Auds kikkertsikte får øyene som tilhører Halmøyværet/Fugleværet. Fugleværet mot Bremstein, med Islandsøy som rager i landskapet med alle sine 63 m.o.h. Øya mener man har fått navn fra vikingtida fordi den skal ha vært utrorplass for fredløse nordmenn som måtte flykte til Island (Andersen, 1987; Wika, 1961, 1968, 1977). Men i dag er det ørna som regjerer der. Og den speider Aud etter.

Mot nordvest og mot Søla og som en del av Fugleværet, ligger et mylder av holmer, skjær og grunner som utgjør Slibraken. Flate skjær som kanskje står 2-4 meter over havet. Der hersker måkene og terna.

Rett utenfor Halmøya mot vest ligger Gangarøyen, en stor holme som går parallelt med Halmøya. Som navnet forteller så kan man gå til Gangarøyen og til Gangarøyskjæret på fjære sjø. Her kan man se mange slags fugler; ærfugl, måker, silender, laksender, gås, jordugler, terne, teist, tjuvjo, steinvender og mye mer.

Nord om Halmøya ligger Kjeipan, en knudret høy holme, hvor ei ørn pleier å holde til. Også på Tuvøyn, denne store holmen mot Mudværet, prøvde ei ny ørn å etablere seg for et par år siden. Hun måtte gi opp, men i kikkertsiktet foran Tuvøyn ligger Langøyn. Der pleier ørna

sette seg på bakkekammen og speide over til Halmøya. Langøyn ligger rett over heimsundet fra Halmøya. Sundet mellom Langøyn og Halmøya er værrets havn.

Mot nord ligger også langstrakte og flate Flatskjæret. Det var på dette skjæret Aud startet arbeidet med å venne éa til å hekke under tak. På Flatskjæret er det mye é. Enn så lenge ligger flokkene ute på sundene.

Omtrent slik går Auds blikk i kikkerten, men i motsatt rekkefølge: Først Flatskjæret hvor de fleste éan pleier å ligge. Så utvides perspektivet.

Bilde 7: Aud på varden i Halmøya

Hva mer ser Aud etter?

Jo, hun ser etter om éa er i sundene, om de svømmer i flokk eller om de har begynt å gruppere seg og dele seg inn i små flokker av etablerte par. Har det skjedd, varer det ikke lenge før éa begynner å se seg om etter reirplass. Aud lytter også – og ser hvordan fuglene oppfører seg. Hissige måker og hylende gjess kan bety at kråke og ravn er på ferde eller at ørna er på vingene.

Aud kartlegger hvor kråke og ravn holder til. Mest kråka. Finner hun at kråka har etablert seg på Halmøya eller naboøyene, må hun ut for å finne reiret og rive det ned. Kråka må finne seg i å hekke et annet sted, helst langt borte. Kråke og ravn raner ærfuglreirene for egg. De kan operere flere sammen og jage eller lure ærfuglen av reiret, slik at eggene ligger åpne for å forsyne seg. Skjer dette, kan éa gi opp reiret.

Men Aud legger også merke til bestanden av måker, og om jordugla er å se. Denne fremmede fugl som har etablert seg i Halmøya etter at vanden kom. Vanden (jordrotter eller vannrotter, latin: *Arvicola terrestris*) graver underjordiske ganger og spiser planterøtter, noe som gjør at jorda løsner fra bergene og fyker på havet om vinteren. Den tungt opparbeidede matjorda i øyan, som ble laget av tang og fiskeslo, er gjennom vândens invasjon i ferd med å forsvinne. Men når vanden kom, har også ugla fått et matfat i havgapet. Den har å ta av.

Og Aud ser etter rak. Har drivved rekt på land på skjærene, da må det hentes og høstes ved første anledning. Rakved trengs både til éhusbygging og til ved.

Hun ser også etter båter og menneskelig aktiviteter. Som regel er det stille, men kanskje en eller annen fiskebåt er på veg fra Bremstein til Vega, eller en eller annen passasjerbåt med turister på tur i øyan.

Men turen opp på varden er også en følelse – utsyn i 360°, vind i håret, og på årets første tur på varden så prikker forventningen og spenningen i kroppen – hvordan blir årets sesong?

Lossing

Båten er lastet med det som trengs for et to måneders opphold. Litt klær, men ikke mye, for det meste av arbeidstøy finner Aud på brygga. Favorittjakken er moras gamle anorakk. Aud varierer ikke stort i påkledningen. Fuglene skal kunne kjenne henne igjen på tøyet.

Hun har med esker med dun fra i fjor. De to månedene med permisjon fra sykehjemmet gir ikke rom for å ivareta alle oppgavene som sesongsyklusen i et egg- og dunvær innebærer. De to månedene går med til å passe fuglene i været, og noen år begynner sesongen seint og Aud får så vidt begynt å sanke dun før hun må dra. Mye av dunet plukker hun på helgeturer i løpet av sommeren. Dette er lite ideelt. Beste duna plukker man idet éa forlater reiret, men sånn er vilkårene for en moderne érøkter, en fuglevokter. Til dunrensing trenger man sol og godvær. Aud klarer som regel å få grovrenset duna før vinteren, og hun benytter neste sesongs godværsstunder til å harpe og finrense fjorårsduna.

To store plastsekker med saueskinn blir losset. Aud syr skinnfell av utgangarsau i de mange timene hun må holde seg innendørs for å vente til éa har gått opp, lagt alle eggene og falt til ro i hekkinga.

Flerfoldige dunker med drikkevann har Aud med. Halmøya har en brønn, men etter at været ble fraflyttet har brønnen ikke blitt holdt vedlike. De store våndinvasjonene forurenser vannet, så drikkevann må medbringes. Vaskevann samler hun av regnvann fra taket.

Tørrmat er hamstret. Ferskvarer får Aud brakt utover kanskje en gang i uken eller hver 14. dag avhengig av vær og vind og skyss.

Mobiltelefonen og 12 volts laderne, de er med. Det er ikke strøm i været, annet enn det et lite solcellepanel produserer, samt et diesellaggregat. Aggregatet bråker, derfor brukes det nesten aldri. Mobiltelefonen er kontakten med omverdenen og en forutsetning for at hun kan være alene i været. Ikke minst som mor, må hun holde kontakten med ungene, spesielt Isa, den yngste, som ennå bor hjemme, og som er hos faren når Aud er i været.

Kikkerten er allerede i bruk. Henger den ikke rundt halsen på Aud, er den sjelden lengre enn en armlengde unna.

Å ta været i bruk – å se etter

Den neste befaringen Aud gjør i været er å undersøke alle uthusene, telene og de største ébanene for å se etter mink og oterspor på Halmøya. Storbåtnaustet er en populær vinterbolig for de firbeinte, og hun undersøker hver krik og krok. Som regel finner hun noen tuer med ekskrementer. Dette året er det oterskitt og spor av et lite rede som oteren har rasket sammen av taustumper, gras og filler.

Aud undersøker restene av den gamle jordkjelleren, og sjekker i samme farten om linerlereiret fremdeles står. Ei linerle har laget reir oppi en motorsykkelhjelm som datter Isa har funnet på rak. Hjelmen er ikke den stødigste reirplass, og rett som det er har hjelmet rullet litt på seg, og i løpet av vinteren har den ramlet ned. Aud setter den opp, legger gammelreiret på plass, slik at det skal være klart når linerla kommer.

På turen opp bakken til hovedhuset, våningshuset, må Aud inspisere hagen. Har rabarbraen og rosentreet hun tidligere har tatt med utover og plantet, klart seg gjennom vinteren? Hvor langt er blåmunkene (storphjelm) kommet? Aud stamper i den løse jorda som vånden har laget, og gir plantene ekstra støtte rundt røttene.

Så kikker hun under telet på våningshuset, men bare overflatisk for dette er søskenbarnets domene, men hun tar seg en tur innom utedassen deres også. Dette året finner Aud ingen tegn til mink, men hun finner de gamle stakittbordene fra hagegjerdet som engang omkranset hagen. Løkformet stakitt, utskåret av onkel Andreas, forteller Aud. Hun er stolt av hagen som engang fantes her ute i det ytterste vær, med bærbusker, blomster og til og med en rosebusk, omkranset av tulipanstakitt. Staselig. Aud har bilder av oldemora og noen flere som står foran huset ved stakittgjerdet, omgitt av frodige busker og roser.

Bilde 8: Bilde fra Halmøy (Aud Halmøys fotoalbum)

Fjøset og låven står høgst på haugen ikke langt fra varden, med godt utsyn, men den står værhardt til. Den er gammel og bygd langs bakken slik at bjelkene snor seg nedover det flate, slake berget. Den har tre rom, som i dag er fylt med plank, panel og tømmer. Et sant kaos som gjør at man vanskelig kan komme seg inn. Men de firbeinte kan. I år ser det bra ut. Ingen spor eller lukt av mink.

Før runden avsluttes med å sjekke spor etter firbente i ebanene rundt brygga, må Aud en sving oppom varden for å klike litt i kikkerten. Alltid har hun et øre vendt mot fuglelydene. Kanskje har hun hørt noe på turen som gjør at hun vil sjekke.

Selv om det ikke er spor etter mink dette året, setter Aud opp minkfeller. Aller helst skulle de ha vært satt opp om vinteren, men da kommer hun seg ikke utover, så det nest beste får duge. Minkfellene Aud bruker, fanger minken levende. Det er en avlang trekasse med netting rundt. En åpning i ene enden hvor en lem faller ned når minken river fisken av en krok innerst i fella. Minkfellene må stelles og de må egnes med fisk. Mekanismen er treg etter vinteren, og lemmene må justeres. Dette tar sin tid, men det må til. 21 mink ble skutt eller tatt i felle i Halmøyværet i løpet av et par-tre år på begynnelsen av 1990-tallet. Dette var en helt nødvendig forutsetning for at Aud kunne tenke på å temme é igjen. Minkfellene setter Aud i de fårene hun vet minken bruker. Ei settes opp i den gamle smitomta som fortsetter opp bakken i ei kløft som går tvers over Halmøya. I slike kløfter kan minken luske uforstyrret. Aud bruker ikke bare øynene, hun lukter seg fram til det hun ser etter, ekskrementer. Hun finner minkskitt ved et steingjerde på andre siden av øya. I år har hun hjelp av nevøen, Tommy, til å sette ut fellene.

Han er nevenyttig, flink og sterk. De kan bære alle fellene i én vending, og Tommy spenner fellene og fester dem til steiner eller busker slik at minken ikke skal velte dem. Når alle fellene er satt ut lager Aud ei liste over hvor de er plassert. Den henges opp på en godt synlig plass på brygga. 'Ellers e det så snart å gløm', som Aud sier om det meste hun skriver ned.

Når bror Jostein har fått Auds lille 12 fots plastbåt på vannet og alle 8 hk er festet bakpå og testet, kan Flatskjæret inspiseres. Turen fra brygga ut sundet og rundt nordenden av Halmøya og til man runder odden på Flatskjæret tar ca 10 minutter. Aud har med gevær – for å sette seg i respekt hos kråke og ravn. Ellers har hun spade, høygaffel, verktøykasse med sag, hammer, brekkjern og spiker. I løpet av de 9 årene som er gått fra Aud startet med å venne vill-é til å hekke under tak, så har mye skjedd på Flatskjæret. Flere ébaner er kommet opp, og mange steinhus er bygd, og mange av fiskekassehusene som Aud brukte til å legge over hekkende é, står fremdeles oppe. Etter vinteren kan imidlertid det meste være kastet rundt på. Springflo og vinterstormer har herjet og de fleste husene har ramlet sammen. Materialene ligger litt her og litt der. Men mye er også samlet sammen om høsten og lagret med tunge steiner oppå ved den store ébanen som står midt på skjæret. Hver vår må ébanene ryddes. Har oteren romstert der, må tanga ut, og huset luftes, før det på nytt kan gjøres opp reir av tørr tang. Den annen hensikt med turen til Flatskjæret er å hive opp raktang fra fjæra og legge den utover bergene til tørk. Det er et tungt arbeid. Våte, sammenfiltrede tangklaser veier tungt på høygaffelen og ofte blir det noen skritt å bære før en finner et egnet tørkested i nærheten av éhusene.

I 2003 var ikke Aud med på Flatskjærinspeksjonen. Hun hadde en murrende senebetennelse i skuldra da vi dro utover til Halmøyværet. Etter dagen med oppsetting av minkfeller var armen ubrukelig. Hun klarte verken å løfte armen, knyte skoene eller kle på seg. Hun var totalt satt ut. Så dette året tok Jostein, Tommy, Isa og jeg turen, og konsentrerte oss mest om å hive opp tang til tørk. Og tørk var det lite av. Sluddélinger gjorde marka kvit og tanga våt.

Novisens tilnærming til éa

Aud gikk i dagevis med armen i fatle og spiste smertestillende tabletter, men senebetennelsen ga seg ikke. Hun måtte tilbake til Vega for å få legebehandling. Situasjonen viser også sårbarheten med å være alene om arbeidet, noe Aud har vært ofte. Lykkeligvis var hun ikke alene dette året. Jostein, Tommy og Isa var i været ei ukes tid og de bygde en ny ébane på Gangarøyskjæret. I gamle dager var det mye é der, og det hadde stått en stor ébane på skjæret. Den nye ébanen ble bygd med ingeniørkunst; gode materialer, wateret opp og avstivet, dekket

med takpapp, og etter hvert ble den også tjærebredd. Det ville ta tid før fuglene flyttet inn, og da måtte ébanen være solid slik at den kunne vare noen år i det barske klimaet.

Dette året hadde Aud også en arbeidsom film-feltarbeider med, som med andre ord fikk filmet lite av Auds sedvanlige oppgaver, men arbeidet desto mer. Det ble derfor en ganske underlig tilnærming til feltet de første to - tre ukene: Feltarbeideren som gikk der alene med høygaffelen, hammer, sag og lommene fulle av spiker, og heiv opp tang og lurte på hvordan éa ville ha det? Hvor kunne den like seg og hvor likte den seg ikke? Jeg så hvor Aud hadde sine éhus, og reparerte på disse. Men, jeg bygde også mange nye hus og heiv opp tang på steder det aldri hadde vært noen é og aldri kom til å bli det. Kanskje ble det en rar og i alle fall ikke helt planlagt tilnærming til feltet, men jeg hadde det ganske fortreffelig der jeg stullet rundt alene ytterst i havgapet. Å bygge éhus av rak er forferdelig morsomt. Dagene forsvant i det kreative arbeidet. Dette er ikke ingeniørens arbeid, men «bricoleur»-arbeid i beste forstand (Lévi-Strauss, 1966). Som bricoleuren hadde jeg ingen ide om det ferdige resultatet, men forsøkte å finne et sted som kunne være egnet som reirsted. Deretter var det å finne gode emner enten dette var stein eller rakgods, og så ble huset til, ut fra det som var å hjelpe seg med på stedet. Et rak-kjøleskap ble til to hus. Ett der døra ble brukt som tak og det andre ble bygd av skapet, kamuflert med tang, steiner og trerøtter. En campingstol i grønn plast, ble prøvd som tak over et steinhus. Det var mange rare ideer novisen realiserte. Et kreativt, men et fysisk tungt arbeid. På disse turene merket jeg også at ærfuglenes nærvær. De ble interessert og trakk mot land der jeg var og skvaldret verre. Liksom diskuterte meg og arbeidet mitt, hva jeg holdt på med. Og jeg fantaserte: «- Før ei tullsjur, tenk å bygge der! Tenk å bygge sånn! Hvem i himmelens navn vil hekke i et kjøleskap?» Men kanskje de også sa: «Sånn, ja, det huset det vil jeg ha.» Og så kranget de kanskje om det? Kommentarene er og blir et produkt av min fantasi, men *at* de diskuterte og kommenterte min tilstedeværelse; det er sikkert.

Vel tilbake på brygga, ga jeg Aud rapport om dagens arbeid, om mine gjørender og bevegelser og fikk hennes evalueringer. – «På nordspissen? Nei, dér ha dæ aller (aldri) vorre é. På sørspissen, nei, der legg ho seg aller. Det ´e måsen sett knuseberg». Men andre valg kunne hun anerkjenne, også der det tidligere ikke var bygget hus, så vidt hun visste. «Nei, dæ va ingjen dum tanke. Vi får sjå ke så skjer». Og det skulle også vise seg at det kom é i noen av novisens kreative husbyggingsprosjekter. Både under kjøleskapdøra og utafør kjøleskapet. Kjøleskapdør-éa fikk flere vellykkede klekkinger og kjøleskap-éa ble tatt av ørna.

Det Aud ikke sa, men som jeg etter hvert skjønnte, var at Aud ville ikke ha spilt sine krefter på de byggverk og plasseringer jeg hadde valgt. Spesielt ikke på Gangarøyen. Der ville hun vanskelig kunne følge med og passe på éa. Det ville bli som på Flatskjæret. Det skjønnte jeg først

et par år etter, da jeg kom utover og så at det ikke var gjort opp i husene på Gangarøyen. Hun orket simpelthen ikke investere krefter i et så stort område. Hun ønsket seg flere hus på Halmøya, men hun ga få instruksjoner. Hun lot meg bale og fundere, og ikke minst, kose meg. Hun skjønte jeg likte meg på yttersia. Og etter hvert som jeg lærte Aud bedre å kjenne, skjønte jeg at dette er Auds sin pedagogiske tilnærming. La «ungene» får kose seg med det de gjør og bli interessert. Interessen er grunnlaget for om det kan bli til noe.

«Å tenkje som en fauel»

Aud dårlige skulder fikk også konsekvenser for filminga. Det ble få opptak med Aud i arbeid fra oppstarten det første året. Jeg har opptak av at hun er ute og lufter seg med armen i fatle, men hun er ikke kapabel til å gjøre stort. I ettertid har jeg imidlertid tenkt over oppstarten på nytt. Kanskje den gjorde meg mer sensitiv overfor fuglene? Éa ble konstituert som en hovedpartner både i arbeidet og i tenkningen, slik den også er for ærfuglrøkerne. Éa var ikke bare objekt for menneskenes handlinger, men også subjekt, med egne lyster og luner og agendaer. Disse erfaringene bidro til å lede meg inn i de analytiske perspektiv jeg har skissert foran, knyttet til performativitet. Fuglenes årlige gjenkomst til bosettingene får menneskene til å agere på en spesifikk måte, slik vitenskapsstudiene argumenter fra at ikke-menneskelig «aktanter» kan påvirke menneskelige handlinger (Latour, 2005; Law, 1986, 2004a; Law & Urry, 2004; Risan, 2003). Godt nok får fuglenes handlinger ærfuglrøkerne til å handle på spesifikke måter, men ærfuglrøkerne ser også fuglene som subjekter. Fuglene har sine egne agendaer, de har sin egen intensjonalitet (agens), og de posisjonerer seg på bestemte måter (alignments). Ærfuglrøkerne bruker mye tid og krefter på å forstå hva slags planer fuglene har. Forståelsen avhenger av timer med nitide observasjoner, hvor fuglene blir sett på som individer ærfuglrøkerne forsøker å bygge relasjoner til. Sentralt i relasjonsbygginga er at fuglene skal bli trygge, og ha tillit til at det menneskene gjør ikke er en trussel.

Etter hvert skulle jeg skjønne at dette selvsagt hadde vært Auds tilnærming hele veien. «Eg tenkje som ein fauel» (Jeg tenker som en fugl), sier Aud i en av våre samtaler, og med det vektlegger hun evnen til innlevelse, og en holdning om å konstituere éa som hovedaktør i dette feltet. Etter sju sesonger i feltet, om ikke alle i Halmøya, så har jeg skjönt at dette er et av de sentrale «omdreiningspunktene» i praksisen. Det er kjernen i de mange handlinger og intervensjoner som gjøres gjennom *vårntie*. Det handler ikke kun om å se, men å *se etter* i betydningen å *passe på*, *ha omsorg for*, men ikke desto mindre er det visuelle, synssansen,

bærende i praksisen. Synssansen har et distanseringsaspekt ved seg, andre sanser ikke har, som er viktig for å få fuglen til å tilnærme seg menneskene (Willerslev, 2007).

Ankomsten forstått som nyfigurering av praksisen

Jeg har brukt ankomsten som innledning til denne beskrivelsen av arbeidet med ærfuglene i Halmøyværet. Denne ankomsten tilhører «den nye historien» om ærfuglrøkten. I «den gamle historien» bodde folkene i øyan og det var fuglene som ankom menneskenes bosteder. I dag ankommer menneskene de fraflyttede bostedene for å ta imot fuglene når de ankommer. Dette med å se, å se etter og ta været i bruk, blir med andre ord et sesongbasert ritual, som i «den gamle historie» kunne inkorporeres i hverdagspraksisene, hverdagsritualene. Det å drive ærfuglrøkt i dag, under så totalt endrede betingelser som naturforvaltninga gir, slik vi så i del 2, skaper noen nye utfordringer. Før vi går nærmere inn på disse, vil jeg nå skissere de ulike fasene i arbeidet med éa gjennom sesongen med fokus på hva man vet om den tradisjonelle praksisen. Som vi vil se videre i kapitlet, er det viktig å ha et eksplisitt fokus på hvordan det tradisjonelle ved praksisen formidles, og hvordan dagens rammebetingelser muliggjør eller umuliggjør å bringe tradisjonene videre. Jeg vil bruke Auds arbeid i Halmøyværet som hovedkilde, men supplere med informasjoner fra andre vær i Vegaøyen og også bruke Herr S' avisinnlegg i Helgeland Blad anno 1936 som referanse (del 2).

4.2 Gangen i sesongen

Ærfuglrøkt innenfor den nordlandske fuglepleie krever svært mye arbeid, og alt arbeidet som utføres handler om å hjelpe ærfuglen til å lykkes i hekkinga. Selv om utkommet av ærfuglrøkten har endret seg, er logikken for røkten enkel og den samme nå som før:

Etter en vellykket klekking vil fuglen søke tilbake til reirplassen neste år. Vokser ungene opp, så vil også de trekke til hekkeplassen når de er kjønnsmodne og klare til å hekke. Dette tar cirka tre år. Slik bygges en stamme av «tam-é» opp, og derfor er det så viktig at hekkinga lykkes. Dette er en av nøklene i egg- og dunværsdriften.

Vi så i del 2 at ærfuglrøktene blir svar skyldig når de skal svare fylkesmannens mann hva praksisen heter. Vi så også at når det gjelder fuglen har den mange lokale navn. Når jeg nå beveger meg over til beskrivelser av selve praksisen, finner vi også et rikt og nyansert begrepsapparat. Det eksisterer altså et gap mellom de «ytre» betegnelser og de «indre»

betegnelser, noe jeg mener kan belyses gjennom den proteksjonisme som lå i fredlysningsinstituttet. Det skulle herske fred i været og gjennom fredlysninga forsøkte man å begrense adkomsten til dunværene. Vi skal nå se hva denne proteksjonismen bunner i.

«Å re opp» og «å gjøre opp»

er lokale uttrykk som brukes for å beskrive at man lager reir til éa. De brukes om hverandre og de trekker i litt forskjellige retninger.

Å re opp – å gjøre klar sengen, har en poetisk klang. Man rer opp sengen, reiret, til éa. Når éa har hekket og klekket under menneskenes beskyttelse, betaler den for omsorgen og husleia gjennom å legge igjen dun av fineste kvalitet, ederdun - til å re opp menneskenes senger.

Å gjøre opp – betyr også å betale for seg. Og dette kan også forstås som et betegnende uttrykk for den utveksling som skjer mellom menneske og fugl. Menneskenes «oppgjør» for dunet éa gir, skjer gjennom å gjøre opp reir til fuglene. Begge disse uttrykkene viser en sterk bevissthet om resiprositeten i relasjonen mellom menneske og fugl.

Det kan ta 2-3 uker før Aud er ferdig med å gjøre opp alle reirene, avhengig av været og hvor mange hjelpende hender hun har til rådighet. De voksne ungene tar seg fri ei lita uke eller ei langhelg sammen med henne, eller hun har besøk av venninner og venner som kommer for ei helg eller noen dager. Men mesteparten faller på Aud, og det er et hardt fysisk arbeid. I de aller fleste vær gjøres det opp 2-3 ganger flere reir enn det vil være behov for. Dette er en standard for forberedelsene. Éa skal ha mulighet til å velge. Ofte kan man se at é har gravet i flere reir, uten at det nødvendigvis kommer noen é i reiret. Selv om éa trekker til gammelreiret hvis hun har lyktes med hekkinga der, kan hun bli forstyrret når hun skal gå opp, og dermed velge en annen reirplass. I de værene hvor flere røktene deler samme øy, kan dette bety at éa går over til naboen, og dermed går dun og dunpenger tapt. Dette er også et moment herr S berører i sin avisartikkel, kappestriden om fuglenes gunst.

Når tanga er tørr må den fordeles i husene. Det er blæretang (*Fucus vesiculosus*) og grisetang (*Ascophyllum nodosum*), med sine karakteristiske bobler, som brukes. Den blir tørr og luftig, men også hard og uhåndterlig. I avisartikkelen fra 1936 omtales en knusemetode for tanga, «tresking med slogoer», som jeg ikke har hørt omtalt i Vegaøyan. Men tanga knuses også her. Først legges en stor, god sirkel med tang som lager en stødig fordypning til reiret. Denne fylles med knust tang, slik at éa finner noe å grave i. Før ruginga er i gang og hun begynner å felle dun, er hun avhengig av å ha noe å dekke over eggene når hun forlater reiret. Det er tids- og arbeidskrevende å gjøre opp til éa. Tang er et tungt materiale å jobbe med, både når det lempes opp fra fjæra til tørking og når det skal trampes, brytes eller knuses. Men tang gir en fantastisk

dunkvalitet og det tunge arbeidet med å re opp blir kompensert ved at dunrensinga blir mye lettere.

Nedenfor har jeg også tatt med et par foto fra Floværet. Maren i Floværet var en røkter av den gamle tradisjonen. Hun er for lengst død, men ennå kan éa nyte godt av hennes flotte reir. Maren har sydd sammen taukveiler og fiskegarn som hun har funnet på rak eller som har vært kassert. Disse har hun formet til ei god rund reirgrop. Den fylles med tang, og éa kan ligge tørt og godt.

Bilde 9: Fra Floværet, 2005. Égåkke på reir

Éhusene

er også en av merkverdighetene ved «den nordlandske fuglepleie», som gjør at den skiller seg ut fra praksisene lenger nord. Det bygges små hus og skjul av rak og kasserte materialer. De mest monumentale byggverk i fiskarbondens rike, er båtskjulene, hvor båtenes «siste hvilested» var å bli brukt til éhus eller ébaner. Færingene, trebåtene, ble saget i to (eller tre), satt på steinfundament og forankret, og vegg med dør satt inn i fronten. Også større båter endte sine dager opp-ned som skjul for hekkende é, slik som sluppen i Halmøyværet som huset Auds første, «nye tam-é»²³⁰. I nyere tid brukes også kasserte plastbåter som éhus, slik som bildet fra Floværet viser (under). I 2003 hadde Aud en gammel færing med utover til været som ble til to nye ébaner. Hun ønsket å holde fast på «den gamle byggeskikken» i éhus-arkitekturen.

²³⁰ En slupp kan være et seilfartøy med en mast, eller en båt til person og godstransport. Den er stor og dyp. <http://snl.no/slupp> (Besøkt 070714).

Bilde 10: Forskjellige ébaner lagd av båter. Hlmøya (2003) og Floværet (2005)

En ébane er et større hus, hvor flere égåkker kan hekke sammen. Et båthus er å regne som en ébane, men ébanene bygges også fra bunnen av. De er ofte spisse og trekantformede, som et tak satt rett på bakken. Aud forteller om en ébane i Halmøyværet som var så stor at de kunne tørke klær i den. Helland beskriver en ébane på en annen måte enn den begrepsbruken jeg har hørt i Vegaøyen. Han beskriver en ébane slik:

«en planke som anbringes langs vægge af baadnøst og andre udhuse, undertiden ogsaa ved selve beboelseshusene, og som hviler paa støtter av træ eller sten» Helland 1907:779.

Konstruksjonen Helland kaller ébane blir imidlertid hyppig brukt i Vegaøyen. Lange rekker av éhus langs veggene både på uthusene og på våningshusene eller langs et gjerde, eller i en skråning, men i disse husene er fuglenes reir adskilt med steiner eller treverk.

Bilde 11: Erna Nilsen og Aud Halmøy sjekker langhus i Muddvær og Halmøy (2007)

Ærfuglrøkterne i Vegaøyene sier at hvis éa fikk bestemme helt selv, ville hun helst ha ligget i et steinhus. Et steinhus er bygd av steiner, med ei steinhelle eller ei plate som tak. Vind og regn kan blåse inn og gjøre reiret vått, og derfor legges gjerne en stor tangklokse på toppen av huset, for å fange opp regn og havskvett. Steinhusene får en spesiell lokal valør, iom at de er bygd av det som finnes på stedet. Steinkvaliteten speiler berggrunnen og gjør at husene nærmest vokser ut av berget. Det er tungt arbeid å lage steinhus. Steinene må tilpasses og justeres slik

at huset ikke faller sammen. Storm- og springflo ødelegger mange av husene i løpet av vinteren, og hver vår må steinhusene repareres og mange ganger gjenoppbygges fra bunnen av. I filmen «Fuglenes dronning» har jeg tatt med en sekvens hvor Aud bygger opp igjen et nedrevet steinhus. Arbeidet utføres raskt og sikkert, som om hun jobber med legoklosser, ikke tunge steiner. Aud har et blikk for hvilke steiner som passer og en følelse for materialet, som er imponerende. Filmsekvensen viser en meget kompetent steinhusbygger i arbeid.

Gjennom Fotefar mot Nord-prosjektet fikk «éhus-arkitekturen» ny oppmerksomhet. Den manifesterer en estetikk basert på gjenbruk og resirkulering, som er nært koblet til ideer om bærekraftig utvikling. Éhus-arkitekturen blir i dag forstått som noe positivt, mens øyværingsestetikken gjennom hele etterkrigstida ble sett på som søppel, rot og forfall.

Bilde 12: Postkort som Éhuset selger (Inga Næss).

Várntié - Éa går opp

Várntie eller varningstiden er det lokale navnet på den mest sårbare perioden av hekketiden. Várn- eller varningstiden, betyr rett oversatt tiden for vern, varsomhet, oppmerksomhet og várhet. Dette er tiden da det «straks kom en annen adferdsmåte over menneskene», slik herr S skriver fra 1936. Det er tiden det skal herske fred i været.

I første halvdel av mai begynner de første égåkkene å verpe på Helgeland. Men før dette skjer, har flokkene med etablerte par begynt å trekke mot land. De kommer for å sjekke egnede reirplasser, eller patruljerer rundt for å forvirre eggroverne, kråke og stormåse. For Aud er det stort å høre éa hoje i sundet igjen. Aud forteller med forventning til meg og til kamera en av de første dagene i været, mens hun ennå sitter med armen i fatle.

‘Eg gler meg tel deinj dajen éa kjem hojan igjønna sundet. Dæ høres.’

Og éa kommer. Først i mai svømmer éa gjennom sundet og hojer, slik Aud har forberedt meg på. I 2003 gikk flokken på land rett sør for brygga i fullmåneskinnet. De pusset fjærdrakten, sov litt, kranglet litt. Stort mer skjer ikke på de første ilandstigningene, men snart er de tilbake for å se seg om etter egnede hus eller reirplasser. Disse stundene er et sant eventyr. Rundt bosettingen kan det kry av ærfugl som spankulerer rundt. De kokler, kjefter og krangler. De kikker inn i éhusene, noen går inn i husene, andre følger på og blir jaget ut i full fart. Hunnene diskuterer med ékaillene som følger éa på disse rundene. Ékaillene står og brysker seg og liksom verner fruene mot innpåslitne é, både konkurrerende égåkker og rivaliserende éblikk. Finner de et egnet sted, graver de og ordner i stand ei reirgrop, en passelig fordypning og prøve-ligger i den. Spesielt de som er på jakt etter ny reirplass. Når de først har bestemt seg, legger de seg gjerne i hemmelighet, hvis de får det til. Da kan en flokk é ligge på et berg, eller styre rundt i vannkanten og tiltrekke seg oppmerksomheten, mens en eller to égåkker «lurer» seg avgårde for å legge det første egget. Hvis fuglene føler seg trygge nok, følger kaillene gjerne égåkkene opp til reiret, venter til hun er på reir og deretter flyr den gjerne ned til sjøen.

Når éa trekker mot land og begynner å se seg om etter reir, da begynner *várntie*. Alt som gjøres i været tilpasses hensynet til éa. Men hva dette betyr i praksis, er ikke alltid like opplagt. Dette kommer godt fram i samtalen Aud og tvillingbror Jostein hadde under 17. mai frokosten i Halmøyværet.

Det er glitrende godvær, og Aud, Jostein og jeg spiser 17. mai frokost på platten ved inngangen til brygga. Jostein har rekket måsegg, og det skal være tradisjonell 17. mai frokost. Jostein har hengt opp det norske flagget på en veggstang på hjørnet av brygga ut mot sundet, og Aud har bedt ham om å pakke det sammen, fordi éa kan bli skremt. Jostein lyster, med skjemt og ironi: "Prosjektlederen har bestemt at det ikke skal flagges", sier han leende.

Jostein må skifte bot på tommelen sin. Han har sagt seg under ébanebygginga dagen før. Aud har fått fraktet utover til været en gammel, utbrukt trebåt. Den skal hun lage nye ébaner av slik de gjorde før i tida. Alt ble brukt og gjenbrukt, og båtenes siste oppgave var å bli snudd på hodet, delt i to halver og brukt som ébaner. Dagen før har Jostein snekret på den ene ébanen og skadet seg. Såret ser ikke særlig pent ut, og Aud henter jodflaska. Det blir mye latter og ablegøyer om den gamle joden. Fin gammel årgang, sikkert 1967. Den er mer krem enn flytende væske.

Jostein sier: '*Ja, no får eg vel kollbrann, antar eg.*'

Aud ler og sier: *Pusj då. Då kjem du utover igjen. Då kainn du ikkje får på Norne*²³¹. *Då kjem du hit å snikræ fleire ébana.*

Vi koker måsegg, diskuterer koketid og forskjell på eggene, blåmåse eller gråmåse.

Og vi spiser måsegg. Aud og Jostein skjærer godt smør ned i egget, og spiser brød til. Mens vi spiser, så vekker Aud til. Hun har hørt noe.

A: *Kyrst. No kjem de visst...*

J: *Puff – de må venn seg te oss*

A: *Jammen han pabbæ heldt seg inne når ho gjæk opp...*

J: *Dæ tvilæ eg på – at han gjæk inn bære fjørr...host, host"*

Jostein får noe i halsen

²³¹ Oljeinstallasjonen nord for Haltenbanken.

A: *Det va jo ikkje før ingenting han sa at akkurat då, når fauelen gjæk opp, så mått dæ var....(Aud svelger ordet med maten) og gluntungan, vet du, de hærjæ jo på, så vi va jo ikkje her – akkurat då....*
 Jostein mumler noe mens han hoster, men i en tvilende tone
 A: *Mæn ættepå, når de va gådd opp.... ---*
 Aud hojer på éa.
 Jostein hoster.
 Vi prater litt måsegg prat.
 A: *Å – sjå her...*
 Aud speider i kikkerten. Jostein ordner med egget sitt, og det går en liten stund uten at noe blir sagt.
 A: *Dæ her ha du aller trudd, Jostein?*
 J: *Trudd...?*
 A: *At vi sku få éæ på Halmøy igjen. Hæ?*
 Jostein drar litt på det og sier: *Eg ha 'tje akkurat gådd rundt å tænkt på dæ så veldig...*
 A: *Håpæ du 'tje engång? ---Artig fauel, han pratæ jo*
 Jostein mumler noe i bakgrunnen
 J: *Men å snikker éhus igjen, dæ va ikkje dæ eg ha tenkt meg....*
 Aud ler
 J: *Hvis eg ska var heilt ærle'*
 A: *Jammen, han pabbæ han ha jo en drøm hainj...*
 J: *Om at..*
 A: *Éå sku kom tebakere igjen*
 J: *mumler - ...når ho mammæ reiv ned Øversjåenså vesst ikkje eg ha vårre så påståele' med Grishuset, så ha dæ óg vorre revven...*
 Utsagnet blir hengende i luften litt, til Aud sier
 A: *Eg fæk meg no en blånaggel engång*
 J: *Å- fæk du*
 A: *møst (mistet) naggel'n. Eg sku held en plank åt deg, held den rett, og du ropæ om denj va rett, og la tel.... og eg ha finger'n i møyllå.*
 De ler godt
 J: *Så du ha fingre i møyllå og så kakkæ eg til. Eg hus ikkje dæ...*
 Latter.

Det er en situasjon mettet med meninger, lag på lag, og den foregår også i en tone som er veldig representativ for samtaleformen. Samtalen springer fra tema til tema, assosiasjonene og måten minnene bringes fram på, flyr tilsynelatende i de merkeligste retninger, nettopp så kaotisk og rotete som sosiale situasjoner gjerne er, om man hører nøye etter og har fokus på en detaljert og realistisk gjengivelse av situasjonen (Law, 2004a). Dette kommer spesielt godt fram når man skal transkribere video eller lydopptak fra en hendelse eller en sosial situasjon. Når vi gjengir og beskriver en sosial situasjon, skreller vi bort mye 'støy', informasjoner som selvsagt kunne ha gitt en helt annen mening til situasjonen om man valgte å fokusere annerledes. I denne situasjonen diskuteres blant annet minner både eksplisitt og implisitt. Selv som tvillinger husker de helt forskjellige ting, sjøl om de antakelig har hatt en usedvanlig god tilgang til hverandres erfaringsrom i barndommen. De kan le av minnene. Om ikke Jostein husker at han kakka til med hammeren da Auds finger var i klem, så kan han levende forstille seg at slik kunne det nok ha skjedd. Han får det til å stemme. Det er latter, humor og glede over stunda: godvær, måsegg og 17. mai. En vårrite. Samtidig har situasjonen også i seg hvor forskjellig Aud og Jostein både

husker, og orienterer seg i verden og mot Halmøya. For Aud er fuglene og éa det viktigste, og hun bruker faren som sannhetsvitne for hvordan det var. Dette betviler Jostein. Jostein mener at fuglene tåler mer enn det Aud påstår. Og Aud forsøker å nyansere og argumenterer med at det spesielle hensynet gjaldt kun for den perioden éa skal gå opp, i en periode av hekketida – *varntie*, hvor faren ikke tok dem med utover. Hun bekrefter med dette de samme krav til fred i været som herr S viser til i avisartikkelen. I samtalen kommer det fram at Josteins preferanser går mot måsen og mot bygningene. Hans visjon er å bygge opp de gamle husene i Halmøyværet. I hvert fall var det hans tanker i 2003, og det er dette som slår inn i praten.

Det er stor forskjell mellom Auds og Josteins orientering til Halmøyværet, og dette får utslag i deres handlinger. Begge vektlegger aspekter ved fortiden og knytter disse til sine egne legitime roller i forhold til å videreformidle den. Jostein vil bygge opp Halmøyværet slik det engang var, og Aud vil ha tilbake éa. Situasjonen viser er at den sedvane som herr S beskriver med å ta hensyn og respektere nødvendigheten av ro i et egg- og dunvær, ikke er inkorporert som en adferdsberedskap i tvillingene. Aud har tilegnet seg den, men antakelig mest fordi hun alltid «har interessert seg for fauel» (fugler), men ingen av dem har i praksis levd et hverdagsliv i været under *varntie*. Faren har antakelig tatt sine forhåndsregler og skjermet både ungene sine og éa fra slike situasjoner, fordi han kunne; familien bodde jo ikke der. Det er dette som er Auds poeng i diskusjonen med Jostein. Mange av øyværingene, fra ulike generasjoner, som vokste opp med *varntie* som en del av vårens eventyr, har slett ikke særlige positive beretninger om denne perioden. For mange var det en pest og en plage. De fikk ikke lov til noen ting, og måtte holde seg inne av hensyn til éas bevegelser. Ungene ble bestukket med fin-leker for å holde seg stille (I. Næss, 1998) og for mange var ikke *varntie* særlig stas.

Situasjonen rundt 17. mai-frokosten ble avrundet med at Jostein dro ut i øyan for å se etter måsegg og rak. Aud fortsatte sin kikking på fuglene. Hun så et par som paret seg rett utenfor brygga i sundet, og fikk det travelt med å gjøre opp ébanen som Jostein hadde snekret dagen før - rett sør for brygga. Deretter satte vi oss ned igjen i le av gelenderet på platten, og fuglene kom nærmere. Like etter gikk groméa på land sør om brygga, og neste dag var første egget lagt. Alt dette var Aud vår for. Hun kunne ikke slå i bordet og si, sånn er det. Men fordi hun alltid har et øre og et blick rettet mot fuglene, hadde hun en idé om at «noe» var på gang og at vi burde holde oss unna og ligge lavt.

Når Aud framholder *fred* som essensen i å få éa til å gå opp, er dette i tråd med gammel tradisjon. Hun bemerker de samme tiltakene fra gammel tid som artikkelen fra 1936 skisserer. Katten måtte settes i band, eller så måtte man gjøre som i Floværet, hvor de hadde eget kattehus. Folk tok det med ro om morgenen fordi éa hadde en tendens til å gjøre sine sonderinger da,

spesielt på floa. Og ovnen skulle ikke tennes – det måtte ikke ryke av skorsteinen. Røyken kunne skremme éa. Dette kunne ikke overholdes som en opplest regel. Det ble tilpasset situasjonene, men det ligger inne som et handlingsrepertoar hos alle røkterne, nå som tidligere. Men Josteins innsigelser hører også hjemme i avveininger som måtte tas mellom hensynet til fuglene og de menneskelige aktivitetene under *várntie*. I en samtale med Anna Stensholm i Hysværøyan kom vi inn på disse dilemmaene²³². Annas familie flyttet fra Hysværøyan til Sandnessjøen på 1980-tallet. Da de bodde i Hysværøyan var hun postekspeditør, mens mannen Liss- Jørgen drev skipsekspedisjonen i tillegg til fisket. Dette betydde at på deres holme var det mye trafikk, og familien hadde også mange unger. Anna stelte for éa, men hun kunne ikke utøve noen hysterisk regel om fred og ro, slik *várntie* egentlig krever. Jeg spurte hvordan hun gjorde det da, og om hun fikk det til?

'-Eg sa til ungan, at ser dågger éå – så må dågger var så snill å gang unna'.

Altså vike. Ta en liten runde rundt, ikke gå rett på eller mot fuglen. De trengte ikke nødvendigvis bli nektet å gjøre ting, men de måtte lære seg å ta hensyn. Samtidig understreker Anna at hos dem kunne det aldri bli noen størrelse på ærfuglkolonien. Til det var holmen for liten og aktivitetene knyttet til husholdet, posten og skipsekspedisjonen altfor forstyrrende. Det kunne ikke bli slik hun var vokst opp med, på Steinsholmen, en holme lenger nord i været. Hun gjorde med andre ord en klar distinksjon mellom det hun holdt på med, og hvordan det var i et riktig egg- og dunvær.

Predatorjakt

Várntie og predatorjakten er de to viktigste elementene i arbeidet med å gjøre dunværene en attraktiv hekkeplass for éa. Hva som er ærfuglens predatorer varierer fra sted til sted. På Svalbard må ærfuglrøkterne jage isbjørn og jakte polarrev og polarmåke (Luis Nilsen²³³). På Island er polarreven hovedfienden²³⁴ (Jónsson, 2001; Sigurdsson, 2012a, 2012b; Snæbjörnsson, 2008). Også på Helgeland er rev en trussel, spesielt på fastlandet og øyene knyttet til fastlandet (Meyer & Hjelmseth, 1988). I dag er Vegaøyan fri for rev. Den farligste predatoren i Vegaøyan, både for éa og de andre sjøfulgene, er minken (*Mustela Vison*). Som vi så i del 2 ble minken

²³² Videoopptak 18. april 2005.

²³³ Samtaler med Louis Nilsen 2005-6, samt artikkel i Nordlys 17. juli 2001.

²³⁴ Samtaler med Arni Snæbjörnsson, Bændasamtök Island, februar 2006, mai 2008, samt besøk hos ZofoniasThorvaldsson og Valdimar Gíslason i juni 2008. Hensikten med besøket var å se Islandske ærfuglrøktere i arbeid, men hovedsakelig bestod arbeidet i denne perioden av nattevåking over hekkeområdene i Dyrarfjördir for å holde polarreven unna. Naboene hadde etablert og organisert et jaktlag, *Heraldir*, bestående av ærfuglrøktere og profesjonelle jegere, og etter endt nattevakt så samlet laget seg til kaffe og diktframføring på morrakvisten. Disse karene var Sigurdssons hovedprotagonister i hans film og avhandling på masterstudiet i Visuelle kulturstudier 2012.

innført til Norge rundt 1930. Det tok tid før den etablerte seg på Helgeland, men på 1960- og 70-tallet var den godt etablert. Siden minken er en fremmed art i norsk fauna, er det ingen restriksjoner på jakt på mink. I dagbøkene til Auds far er det notert at 21 mink ble skutt i Halmøyværet i perioden 1990-91. Disse ble i hovedsak felt av Auds bror og hennes eksmann. Dette var helt nødvendige grep før Aud overhodet kunne tenke på å prøve å bygge opp en ny ærfuglkoloni. Selv om Aud satte opp minkfeller i 2003, har det ikke vært observert eller tatt mink i Halmøyværet de siste årene. I de værene hvor driften har vært kontinuerlig, har det vært vanskeligere for minken å etablere seg fordi de ligger for langt ut i havet, slik som Lånan og Flovær, eller hatt aktive jegere, slik som i Muddværet. Men for å drive et egg- og dunvær *må* predatorjakt utøves.

En historie fra 2005 sesongens åpning i Lånan beskriver Alvoret i dette. Jeg besøkte været ei ukes tid like etter 17. mai. Mathias Mathisen hadde invitert meg året før, slik at jeg skulle få se, oppleve og filme hvordan det så ut i et *ordentlig* dunvær når éa går opp. Mathias er svoger til Auds eksmann, og Aud og Mathias holder jevnlig mobilkontakt gjennom sesongen. Jeg skulle få bo hos Margit Lande, en av Mathias' 4-5 naboer som steller med éa både i Lånan og da også i Floværet. Da jeg ankom i etterkant av 17. mai, hadde været «stått på hodet» i mer enn to uker. Det var mink «på landet», i været. Det hadde vært mye folk på besøk på grunn av alle fridagene i mai og de hadde gått manngard. Gode skyttere hadde de også blant de besøkende, men de hadde ikke fått minken på skuddhold. De hadde observert både en hann og ei hunn, noe som tydet på at et minkbol var under etablering. Minken ble observert i området rundt Margits hus, som ligger mot det ene naustområdet i Lånan. Telet under Margits hus var blitt tømt for materialer, og alle uthusene var endevendt. Hele Lånan var i sving, men minken fikk de ikke hold på. De gikk skift om natta for å holde området rundt husene under oppsikt, for éa hadde allerede begynt å legge seg og flere var på tur opp. Margit fortalte hvor nervøse de var. Alle var i helspenn. Ei natt ble selv stæren til en mink i hennes engstelige blikk, lo hun oppgitt. Tilslutt fikk de tak i en mann med sporhund. Hunden lokaliserte minkbolet fort: Under det eneste treet i Lånan, i hagen til Margit. Margit hadde ikke nølt et sekund. Den 40 år gamle storheten måtte ofres. Treet ble felt, hagemuren ble slått i stykker, og under rota mot hagemuren fant de bolet. Sesongen var reddet.

Oter (*Lutra Lutra*) og havørn (*Haliaeetus Albicilla*) er også predatorer på ærfugl og sjøfugl i Vegaøyen²³⁵. De er ikke en trussel mot ærfuglene på samme måte som minken. Oter og havørn er fredet nasjonalt, men på Helgeland er ingen av dem truede arter. Både kongeørn og

²³⁵ Både hubro og kongeørn er i området og tar sporadisk sjøfugl. Begge disse artene hekker på Vega, og er totalfredet og på norsk rødliste.

havørn ble fredet i 1968 og fredninga har hatt god effekt. Havørna var tidligere rødlistet, men fra 2007 ble den tatt av denne lista fordi bestanden har tatt seg meget godt opp. Bare i Halmøyværet/ Fugleværet hekket det 3 havørner i 2003. Ørna tar fugl, det ser man på måten hekkende ærfugl er tatt på reiret, og flere røktene forteller at de finner døde ærfuglskrotter i ørnereirene. Ørna liker ikke forstyrrelser og ærfuglrøktene kan til en viss grad holde ørna på en viss avstand gjennom å forstyrre når de ser at den er i ferd med å etablere reirplass for nært bosettingen. Men de må leve med at noen fugler går til ørnemat gjennom sesongen²³⁶.

Oteren er ingen «rabiater» predator på ærfugl. Fisk er oterens hovedmeny, og selv om den forstyrrer éa på hekkeplassen, kan den godt ha bøl på samme øy uten at ærfugl blir tatt. Oteren ble totalfredet i 1982²³⁷. Ærfuglrøktene mener det er blitt for mye oter på Helgeland etter fredninga, og at flere otre blir eldre. Når oteren blir gammel, litt tannlaus og ser dårlig, blir den farlig for sjøfuglene, sier ærfuglrøktene. Gammelotere er for skrøpelig til å fiske, og begynner å ta hekkende ærfugl, som er lette bytter når de ligger i hus. Jeg skal komme tilbake til oteren som predator i kapittel 4.3 hvor jeg viser noen av de utfordringer Aud har med å bygge opp et nytt dunvær.

Noen predatorer dreper ikke ærfuglene, men er eggjuver, «reirpredatorer», slik som kråke (*Corvus Cornix*), ravn (*Corvus Corax*), svartbak (*Larus Marinius*) og gråmåse (*Larus argentatus*). Reiret er spesielt utsatt i starten av egglegginga. Når éa har lagt det første egget, kan det gå både en og to og tre dager før neste egg legges, og i disse dagene er reiret spesielt utsatt for ran eller eggroveri. Først ved tredje eller kanskje fjerde egget, begynner éa å ruge. Når ruginga har begynt er reiret vanskeligere å rane, hvis ikke éa blir skremt av reiret eller blir utsatt for bevingede eggjuver som samarbeider. Både kråke, ravn, svartbak og stormåse opparbeider seg erfaring og kan utvikle seg til kløktige eggjuver, forteller ærfuglrøktene. Jeg har selv sett hvordan kråke, men også svartbak og stormåse, kan operere i par eller flokk, og samarbeide om å distrahere eller angripe égakka, slik at hun blir lurt eller må vike fra reiret, og vips så er reiret ranet. Gjennom ærfuglrøktenes pass kan «reirpredatorene» til en stor grad forhindres. Ærfuglrøktene holder hekkeområdet under oppsikt. Kråke og ravn holdes i sjakk gjennom å rive ned reirene deres, hvis de etablerer seg for nært ærfuglenes hekkeområder. Og det fyres av

²³⁶ Enge skriver at øyværingene skyter ørn. Historisk har nok det forekommet, men jeg har ikke sett eller hørt om noen slike episoder. Ærfuglrøktene beklager seg over ørnas herjinger og det var også tema under møtet med Fylkesmannen om forvaltningsplanen. På den annen side har jeg også hørt øyværingene fundere over rare observasjoner av utlendinger i båt, med bekymring over om de har vært på tokt etter havørnegg. Dette blir ansett som et aktuelt tiltak mot begrensning, men samtidig viser dette en holdning om at det skal ikke være fritt fram å forstyrre.

²³⁷ <http://no.wikipedia.org/wiki/Oter>

skremmeskudd. Om de er gode jegere, så kan de også treffe, men blant dagens ærfuglrøktene i Vegaøyen er det få gode skyttere.

I de fleste vær henges det opp fugleskremser som blaffer i vinden for å skremme kråke, ravn og ørn, og noen setter radioen på utendørs for å gi inntrykk av at det er folk tilstede. Måkene er det verre med, fordi de gjerne hekker side om side med ærfuglene. Stormåse (gråmåke) og svartbak er eggtyver, mens seing (fiskemåke – *Larus Canus*) og émår (sildemåke – *Larus Fiscus*) ikke tar egg, hevder Aud og dette bekreftes også i herr S's artikkel. Måkene er også varslere. De holder kråke og ravn unna, fordi måkene er like engstelige for at kråke og ravn skal rane deres reir og egg. Et sikkert tegn på at ørna er på vingene, er at alle måkene skvaldrer. Ett år så kan det gå helt fint å hekke i en måkekoloni, et annet år kan det bli katastrofalt. Noen måker er «notoriske eggtyver», sier røkterne, og erfarne røktene klarer å identifisere den spesifikke eggroveren og *kanskje* ta knekken på det. I enkelte vær henges også en skutt måke eller kråke opp på en påle til skrekk og advarsel mot eggtyver.

Svartbaken er også en alvorlig trussel når ungene er klekket og mora forlater reiret for å ta ungene med ut på havet. Det er et sårbart øyeblikk. Hvis mora blir forstyrret og ungene spres, stuper svartbaken og plukker dunnøstene på havet. Et helt kull kan bli spist på noen minutter. I disse situasjonen hjelper tantene til med å verne ungene, men noen ganger lager tantene mer ugagn enn nytte. Det er også i slike situasjoner de barnløse tantene kan klare å lokke med seg en unge eller to fra flokken. Herr S skriver at det er stormåsen som utgjør denne faren. Jeg har verken hørt eller sett at stormåsen er den drivende part i dette. Stormåsen følger gjerne svartbaken. Hvis den er heldig kan det også bli et dunnøste på den, men det er svartbaken som er jegeren i denne jakten.

Bilde 13: Ærfuglrøktens stilleben

Å gå runder

Fotografiet ovenfor er tatt fra Floværet, og er mettet av mening for en ærfuglrøker i sesongens første fase: Patronene ligger klare. Ei bøtte med noen éregg, og ved siden av bøtta et narregg. Plaster kan også komme godt med, for sår fingret blir man av å ordne med tang, stein og rakved av ymse kvaliteter. Dopapiret trengs for å tørke av eggene, hvis éa rømmer reiret og skiter ned reiret. Bildet viser til viktige aktiviteter i første fase av hekkesesongen.

Et av de tiltak érøkteren kan gjøre for å avhjelpe trykket fra egg- eller reir-predatorene i den første eggleggingsfasen er å holde øye med hekkeområdet, gå daglige runder, og skyte skremmeskudd eller på andre måter avlede nærgående kråker og ravn. I avisartikkelen fra 1936 berettes det at skudd ikke skulle avfyres i været under *várntie*. Der berettes det også om bruk av gift mot eggroverne. På 1930 tallet - og dette varte i hvert fall fram til 1970-årene, var utlegging av gift en veldig vanlig måte å bekjempe ukrutt på, enten det var dyr eller planter. I dag er det strengt forbudt å legge ut gift. Skudd avfyres, men skuddene ser ikke ut til å skremme éa. De ligger som regel helt rolig på reiret når skuddene faller. Det virker som ærfuglen forstår at skuddene ikke er myntet på dem. Jeg har kun hørt en røkter i Vegaøyen som har framholdt at skyterier ikke skal forekomme i været under *varntie*. Hun er en av de eldste røkterne, og har nok sine grunner for å hevde dette. Samtidig er dette et av de værene som har hatt uttalte konflikter mellom røkterne med hensyn til hvordan røktinga skal foregå. Den uttalte konflikten handlet om hundehold. En av røkterne mente at hundehold var uforenlig med ærfugldriften. Selv om hunden ble holdt i bånd, forstyrret bjeffinga ærfuglene. Da jeg besøkte været i 2007, oppfattet jeg at

geværbruken ble brukt som et motargument. Røkteren som hadde gått offentlig ut mot hundeholdet, bruker gevær. Men i realiteten brukes gevær i alle værene, mest for å skremme predatorer.

En vesentlig del av éróktet handler om å gå inspeksjonsrunder i hekkeområdet. Disse rundene gir érókterne viktig informasjon som de trenger for å kunne utøve et godt stell. En av de viktigste informasjonene er å ha oversikt over når første egg er lagt. Dette har betydning av to grunner som referer til ulike faser i stellet: 1) For å se om noen blir ranet og forsøke «best mulig å utbedre skadene», og 2) for å kunne fastslå når ruginga starter og dermed kunne kalkulere når eggene klekkes og ungene skal forlate reiret.

«Å best mulig utbedre skadene» - narreggene

Lokalt sier man at eggene er *oppdrukket*, når eggjuver har ranet reiret på en slik måte at *eggtuttene*, eggskallene ligger igjen. Kråke, ravn og måker drikker opp eggenes innhold. Har man fulgt med fra første egg legges, vil man fort oppdage om et reir er ranet. Hvis så har skjedd, så kan røkteren lure éa til å fortsette egglegginga gjennom å legge et *narregg* i reiret. Mange hekkinger berges på denne måten. Når ruginga først er begynt, skal det mer til for å rane reiret. Da beskytter éa eggene godt. Avisartikkelen fra 1936 nevner ikke narreggene, men kanskje er det narreggene han tenker på i formuleringen: «*Under slike perioder, hvor kråka er særskilt lei, må værpasseren flere ganger i døgnet foreta turer--- for ved eventuelt røveri best mulig å utbedre skaden*». Narregget er et redskap som benyttes i alle værene, og langs hele kysten, også i Troms²³⁸. Narreggene har forskjellige uttrykk. Ofte dreies et treegg. Dette kan males eller ikke, eller man kan blåse ut et éregg og fylle det med gips. Narreggene festes med en tynn hyssing og forankres med en trepinne, slik at en ny røver ikke skal kunne rane narregget også. Hvis ikke kan det bli både kostbart og arbeidsomt for røkteren å produsere nok narregg til alle røverne.

²³⁸ Informasjon Liv Jorun Pettersen som ennå steller for éa på Håkøya utenfor Tromsø. Hennes foreldre og besteforeldre røktet også éa. Liv Jorun har ikke egne narregg, men plukker måkeegg eller andre éegg som hun legger i éreiret hvis éa blir oppdrukket.

Bilde 14: Narregg fra Flovær og Muddvær

I dag er egg- og dunværsdriften i Vegaøyen hovedsakelig begrenset til å sanke dun. Eggene beskyttes for å bidra til økt reproduksjon hos de ærfuglene som ligger ved bosettingen. Men tidligere var eggene av stor verdi, også økonomisk. I Herr S's artikkel framgår det at man høstet 3 egg og lot éa ligge på 2. Eggene ga gode inntekter, og bestanden var god. I dag omsettes ikke eggene, men inngår i en uformell bytte- og gaveøkonomi mellom slekt, venner og naboer. Det sankes lite egg. I Lånan og Flovær som er de mest robuste egg- og dunværene i Vegaøyen og hvor det aldri har vært brudd i éróktet, sanker de gjerne det første egget og erstatter det med et treegg. Mathias Mathiesen forklarte at det første egget ble kalt *kastareggjet* fra gammelt²³⁹. Det er mørkere enn de andre eggene. Jeg spør om det da ikke blir klekket? Jo, det kan det nok bli, men navnet viser til at éa ikke passer godt på første egget. Røkterne kan høste det første egget uten at det går ut over hekkinga til éa og som en ekstra bonus, blir de vingede eggranerne snytt for *kastareggjet*. Mathias mener at man bør høste av eggene også for éas skyld. Hvis éa legger 6 egg og klekker ut alle, så utarmes hun. Belastningen blir for stor.

Auds prosjekt har et annet utgangspunkt enn situasjonen i Lånan. Hun ønsker å få bestanden opp raskest mulig, og tar sjelden eller aldri egg fra éa. Aud dagboknotatet fra 1999 belyser dette:

'Mor kunne tenke seg éregg – det blir vel en råd – selv om det mot min beste vilje. Men det sies jo at éa klarer ikke å passe alle ungene...'

Prikk, prikk, prikk, er Auds egne prikker. Hun er tvilende til om dette virkelig kan være sant. Å sanke egg inngår ikke i hennes érókt. Første gangen jeg fikk smake *éregg* var i Lånan i 2005, og den eneste gangen jeg har opplevd at Aud har sanket *éregg*, var da miljøvernminister Børge Brende skulle komme utover med sin store delegasjon i 2003, i forbindelse med verdensarvnominasjonen. Vi dro da ut på de ytterste skjærene, og hun plukket forsiktig 6 egg

²³⁹ Videooptak mai 2005

fra forskjellige vill-é reir. Av disse laget hun *eggjekake*, en slags blanding av omelett og pannekake (bruk av mjøl og mer melk). Hun valgte *eggjekake* for å drøye på eggene, slik at det skulle bli en smak til alle i en delegasjon på 40 mennesker.

Klekkinga.

Rundene i hekkeområdet i begynnelsen av sesongen gir også røkterne informasjon om når klekkinga vil skje. Da venter en ny fase i røktinga. Når 2-3 egg er lagt starter éa ruginga, og når ruginga starter, begynner også dunfellinga. Dunet løsner og éa plukker det av bryst og buk og stopper det godt rundt eggene i reiret.

Det tar ca 25 - 27 dager til eggene klekkes, avhengig av vær, temperatur, reirkvalitet og mengde dun i reiret. Det kritiske punktet er om reiret holder seg tørt. Er reiret for vått, kan klekkinga mislykkes. Dette var en av de viktigste «reglene» Auds far formante Aud om. *Reiret må være tørt*, hvis ikke blir dunet dårlig og egget kan råtne, slik herr S også skriver. Aud skifter også ut våt dun med tørr dun noen ganger, for å unngå dette.

I rugeperioden spiser ikke éa. Den tar seg en tur eller to i døgnet for å drikke, avhengig av været og trusler fra predatorer. Den tærer på fett og proteiner som er lagret opp før sesongen. Noen é ser også ut som runde baller når de begynner ruginga. De har å tære på, og det trengs. Et egg veier ca. 100 g. Ruginga er en stor belastning på fuglen, og ikke alle har nok krefter og «mental» styrke til å klekke eggene. Noen reir kan bli forlatt bare få dager før klekkinga. Hører røkterne liv i eggene, og de har god oversikt over klekkespunktet i de andre reirene, så kan eggene berges gjennom å legge dem under ei é som er i ferd med å klekke. Da skal røkterne vite hva de gjør og observasjonene fra de daglige rundene kommer godt med. Feilberegner man med mer enn et døgn, kan det lage problemer i reiret til «stemora». Når ungene er klekket oppholder de seg i reiret i 1-2 døgn før mora må ta dem ned til vannet. Stort sett trenger ungene cirka et døgn på at dunpelsen skal tørke og prepareres for å tåle vannet. Ungene tærer da på plommen eller småkryp, maur o.a. som de finner i reiret. Men innen neste døgn må de ha forlatt reiret. Har ærfuglrøkterne kalkulert feil, kan det ende med at mora går med «adoptivungene» og lar sine egne egg bli liggende. Ergo må røkterne ha god oversikt hvis de skal kunne intervensere ved slike hendelser. Her er en historie fra Auds rapport fra 2007:

På Halmøya var det 2 é i en ébane. Den ene fikk ut ungene og forlot dem i reiret. Det gikk nesten et døgn og vi så ikke noe til éa. Mine døtre og jeg fulgte med hvordan det skulle gå. Den andre éa tok ungene og hadde de under seg, hun hadde også 4 egg og hadde ruget i 14 dager. Hun adopterte ungene og gikk på sjøen med dem, til stor forundring for de andre éan & ékallen som gjorde mye vesen av seg. Det var kjempeartig å se dette. De fire eggene la vi under en é på Lissflatskj. Som hadde 1 egg og hadde kommet like langt i ruginga. Etter 2 døgn kom éa som gikk fra ungene – det var nå trist for henne- hun skulle

kanskje spise seg opp til mere styrke for å passe på ungene (eller hun skulle se etter ékalllen). Håper hun kommer igjen neste år.

Har røkterne oversikt over når ei égåkke startet ruginga, kan de også gi bistand når ungene er klekket og éa går med ungene ned til vannet eller havet. Dette er en farefull ferd, og svartbaken står parat til å plukke unger. Blir mora forstyrret og ungene spredt, kan hele ungeflokken bli slukt på et øyeblikk. Har røkterne oversikt, kan de følge med og jage svartbaken. Når ungene er klekket står også «tantene», de yngre hunnfuglene eller de som har mislykkes med hekkingen klar for å passe på ungene sammen med mora. På denne måten øker ungenes sjanse til overlevelse.

Studier av ærfuglpopulasjonen på Svalbard viser at hekkesuksessen hos vill-é er lav. I én studie anslås at 70 % av reirene ble besøkt av eggrovare (Bjørn, 1992), i en annen rapporteres det at 78 % av eggene i en koloni ble ranet (Mehlum, 1991). Gjennom stell og røkt bidrar ærfuglrøkterne til å øke prosenten av vellykket reproduksjon. Dette er også forhold den biologiske forskningen begynner å få øynene opp for. I en nylig publisert studie fra Svalbard har Hanssen & al sammenlignet ærfuglenes hekkesuksess i to ulike hekkeområder (Hanssen, Moe, Bårdsen, Hanssen, & Gabrielsen, 2013; Moe m.fl., 2012). Det ene området er i Kongsfjorden, hvor forskerne gjør sine intervensjoner i forhold til ærfuglene, og det andre er fra Éholmen i Bellsundet, hvor Luis Nilsen passer ærfuglene og beskytter dem mot predatorer. *De fant at aktiv predatorbekjempelse, slik Nilsen praktiserer, gir 3,4 ganger bedre hekkesuksess sammenlignet med forskernes koloni.*

Dunsankinga.

Dunet er mørkegrått og spraglet, og blir lysere etter hvert som fuglen eldes. «Ho bi litt gråhåra med alderen», som Aud sier. Den fantastiske kvaliteten i dunet handler om at hvert dunfjon er utstyrt med små haker, som fungerer som en slags borrelås, og dunet samler seg derfor i små dotter. Dette gjør at dunet fordeler lufta jevnt og isolerer godt. Man unngår dermed «hull» i dunet som ofte skjer med andre dun typer. Dette er unikt for noen få andesorter. Dunet er mykt, fordi det mangler fjærstilker. Ei *dunkågge* er mange «dunhår» som er festet til en slags bitteliten fett- eller talgpose.

Det trengs ca. 60 - 70 reir til ei dyne med 1 kg dun. Det er forskjell mellom reirene, både på reirets kvalitet og på fuglens evne til å produsere dun. Man kan finne vellykkede hekkinger uten dun i reiret også. Slik Herr S forteller i Helgelands Blad sankes ikke dunet før ungene er klekket og redet forlatt. Det skal helst skje raskt, spesielt hvis det er steinhus eller é som har

hekket fritt, slik at dunet ikke blir vått eller blåser bort med vinden. Dun fra vill-é sankes også. Når Aud tar seg runder på de ytterste holmene i været, har hun med seg *skrottdun* for å bytte ut med god dun fra ei vill-é som ikke er ferdig klekket. Dette gjorde de i gamle dager også i Halmøyværet, forteller Aud.

«Å sprette dun» & «å plukke dun»

Dunrensinga har to lokale navn, «å sprette dun» og «å plukke dun». Begge har med dunrensningsmetodene å gjøre. Når dunet er sanket må det først legges ut i sola til tørking. Er det ikke sol, må man ha en luftig tørkeplass slik at dunet kan lufttørkes. Noen timer i sola, gjør underverker. Mye skitt og støv ramler ut av seg selv i denne tørkeprosessen. Aud skiller mellom tre dunrensningsoperasjoner, grovrensing, harping og finrensing.

I grovrensinga ristes og plukkes støv og skitt og de største tangbitene ut av dunet. Aud benytter ei spåe, pinnen man snur lefsene med, til grovrensinga. Hun har en passelig mengde dun på spåa, rister den i luften i små sirkelbevegelser eller deiser den opp og ned mot bordplata og koster vekk skitten etter hvert som den faller ut²⁴⁰.

Etter grovrensinga legges dunet på *dunharpa*. Dunharpa er en treramme som er tredd med tråd. I dag brukes nylonsnøre/fiskesnøre, og før i tida hamp eller annet tauverk. Man stryker over strengene med en trepinne, en *nabb*, slik at strengene begynner å vibrere. I vibrasjonene spretter dundotten opp og ned. Dunet snurres rundt strengene, mens rusk og skitt, som er tyngre enn dunet, ramler ned. Herav kommer begrepet «å sprette dun».

Siste fase er finrensinga. Hver dott må saumfares med fingrene for hvert minste rusk. Dunet er så utrolig mykt, at selv det minste sandkorn kjennes i dunet²⁴¹. «Å plukke dun» referer til finrensinga, men også til plukkinga som skjer på harpa. I tillegg til at tyngre skitt faller ned mellom strengene, så stopper dunrenseren underveis og plukker vekk skitt som ikke har stor nok egenvekt til å falle av seg selv, som mose og gras. Disse må plukkes ut for hånd.

Det finnes flere måter å rense dun på. Kolsrud har gjort en studie av dunrensningsmetodene og beskriver bruken av *harpe* eller *ramme* som en rensem metode brukt i Nordland, mens man i Troms har brukt *rekke* (Kolsrud, 1975). Forskjellen mellom disse er at med harpa så sprettes duna rein (urenheter spretter ut), men med ei rekke så knuses urenheterne

²⁴⁰ Se sekvens i filmen «Fuglenes dronning» Sundsvold 2013.

²⁴¹ Etter å ha blitt introdusert til ederdunet og sjøl vært med på dunrensing, har jeg tenkt at eventyret om prinsessen på erten, må ha versert som en folkelig ironi. I eventyret blir prinsessa kreditert for å bli gul og blå etter å ha sovet på en ert dekket av 12 ederdunsdyner. Har man rensket ederdun, så vet man at det minste sandkorn kjennes i en dundott. At en ert kjennes gjennom 12 ederdunsdyner er med andre ord en kvalitet ved dunet, ikke prinsessa.

til støv og ristes ut. Ei rekke, mener Kolsrud, er mer effektiv enn ei harpe. Det han ikke sier noe om er at knuser man skitten til støv, så vil støvet feste seg til de fine dunhårene. Det han heller ikke sier noe om er at rensemetoden må tilpasses reirmaterialet og hva slags fauna stedet har (gressbakker, sandstrender, bjørkeskog, granskog)²⁴². Han viser også til den eldste rensemetoden er buen eller rensbuen, som også Helzen beskriver;

« den urensede Dun renses over en Bue, eller et spendt Snøre af Seilgarn, henved en Favn langt, dog ogsaa meget mindre, i en halvmaaneformig Bue, med hvilket Dunen sprettes, og derved bliver den rene Dun hængende ved Strengen.” (Helzen 1834 s.94)

Harpa kan på bakgrunn av dette forstås som en videreutviklinga av rensbuen. Helzen bruker også begrepet «å sprette dun».

Kolsrud tar også opp et aspekt ved dunsankinga jeg selv har gjort med tanker om etter å ha besøkt de forskjellige værene i Vegaøyen. Han skriver at kunnskapen om renseteknikkene er veldig lokale.

«På sin side har disse renserne praktisk talt ingen kjennskap til hvordan rensingen foregår i nabobygdene, for ikke å snakke om steder som ligger lenger unna. En må derfor oppspore renserne selv, hvis de finnes, og svært mange steder har rensingen for lengst gått ut». (Kolsrud 1975 s.28)

Under sesongen er ærfuglrøkterne opptatte med sine egne ting. De har verken tid eller anledning til å reise rundt å undersøke hvordan tingene blir gjort i andre vær. I forbindelse med É-husets mobilisering rundt ærfuglrøkten, var Aud med på et besøk i Lånan i 1997. Rita og Inga stod igjen i bresjen for initiativet, og tre interesserte damer var med på turen. Her er Auds egen dagbokberetning fra besøket:

‘I forrige uke var jeg i Lånan sammen med Rita og Inga og 3 andre interesserte (Snefrid, Åse og Toril). Det ble en fin dag, godt vær og hyggelige vertsfolk. Vi rensket dun - hadde med harper. I Lånan renser de duna på plukke og harpemåten. Her rister vi duna med spåe og plukker, harper og går over duna tilslutt. For å finne det siste korn av lort og skitt med hendene. Målet er det samme, å få duna rein til å stappe i trekk til deilige dyner som er gode å ha i vinter Norge.’

Selv om de forskjeller Aud her identifiserer er minimale, er de betydningsfulle for henne. I Halmøyværet bruker de *spåa*, mens i Lånan plukkes og sprettes duna. Auds bruk av *spåa*, kan være noe familien har prøvd seg fram til. *Spåa* var for hånden i hverdagssystemene, og viste seg å være et nyttig dunrensingsredskap. Den hjelper til med å luften dunet og med *spåa* «sentrifugeres» skitten ut av dundotten, ikke ulikt prinsippet ved den gamle buen. Fra Holm-Holmen i Ranfjorden lenger nord på Helgeland beskrives bruk av spåe og sågar kjevla i rensing av ederdun

²⁴² Dette forholdet er jeg blitt klar over etter å ha fått et eget «dunvær» på Grindøya utenfor Tromsø. Grindøya ligger på «innersia», og tangkvaliteten er dårlig. Det er også mye lauvskog på øya, og ærfuglene liker seg i skogen, og bruker lauv som reirmaterial. Luv er nesten umulig å rense ut av dunet. Det nytter ikke å bruke harpe, fordi lauvet er for lett.

(Meyer & Hjelmseth, 1988). Kjevla brukes slik Kolsrud beskriver bruken av rekka lenger nord, til å knuse urenheter med, mens spåa brukes slik Aud beretter fra Halmøyværet. Det Aud ikke nevner i sin beretning er at i Lånan har de i all hovedsak bare *tangdun* – i og med at dunværet har vært i drift hele tiden. Tangduna er mye lettere å rense. Aud får tangdun fra de fuglene som går i hus, men hun har også mye dun fra vill-é. Dun fra vill-é oppfører seg helt annerledes på harpa. Mose og gras har for liten egenvekt og fester seg heller til dunet enn å falle ut. Disse må plukkes ut for hånd. Dette er også situasjonen i Ranfjorden som Meyer og Hjelmseth skriver om. Ranfjorden er skogkledd med både barskog og lauvskog, og på Holm- Holmen bygger ærfuglrøkerne ikke hus til fuglen. Dermed får de også en langt mer uren dun. Jeg vil tro at dunrensingsmetodene har måttet henge nøye sammen med forholdene i de omgivelser hekkeområdet ligger i. Bruken av tang som reirmateriale krever et stort og tungt arbeid i reirlaginga, men innsatsen betaler seg i dunrensinga. Tangdun er lett å rense og den gir en fabelaktig kvalitet på duna.

Dunkjerringene

Det tar tid å rense dun. Selv med den gode kvaliteten på dunet som tangreirene gir, stipulerer Aud at hun bruker 1 uke å rense 1 kg dun. Aud forteller at noen klarer 1 kg på 3 dager, men hun har sin tvil om dette. Da må dunet være fantastisk bra.

I Ottar 2/1992 skriver Lind²⁴³ følgende:

«Håndrensing av dun er som nevnt meget tidkrevende arbeid – ca. 12 timer pr. kg dun. Dette har tidligere sikkert vært en kjærkommen sysselsetting i mørke vinterkvelder, men ikke nå lenger. Årsaken til den sviktende interessen når det gjelder sanking av edderdun, tror jeg skyldes mangelen på folk til å utføre rensingen.» (Lind 1992:59.)

Hva slags manuelle metoder Lind henviser til her, er en gåte. Selv om Kolsrud mener rensing på ei rekke er raskere enn harpa, så virker dette rart. Hvis det tok 12 timer å rense 1 kg dun, ville det være veldig god butikk. Det er i alle fall grunn til å spørre om ikke disponenten for Linds sengetøy kan ha hatt et noe distansert forhold til sine produsenter? Dunrensing er heller ikke noe man gjør innendørs eller i dårlig lys. Det trengs luft og varme, og det trengs lys. Det Lind kan ha rett i er at den sviktende interessen med hensyn til å sanke ederdun kan handle om mangelen på dunrensere. Før i tiden var noen kvinnfolk profesjonelle dunrensere. *Dunkjerringene* reiste rundt og rensset dun på gårdene. I Halmøyværet ble det eldste bolighuset i været gitt i gave og flyttet inn til museet på Gladstad i 1978. Dette var Martha Hanste-stua. Martha var tjenestejente

²⁴³ Lind var disponent for Linds Sengeutstyr A/S i Tromsø. Butikken ble lagt ned en gang på 1990-tallet, men var en anerkjent spesialforretning for sengetøy og som solgte lokalt produserte ederdunsdyner.

i Halmøyværet og ei *dunkjerring*. Hun var venninne med Emma på Strand, fra Sundsvollstranda. På veggen i Martha Hanste-stua har Aud hengt opp et lite broderi som Martha har fått fra Emma (se bilde nedenfor). Jeg kan ikke huske Emma, men som lita jente hørte jeg om ho Emma på Strán som kom til gården for å rense dun. Emma var strandsitter som spedde på inntektene med dunrensing. Hva betaling for dunrensing lå på, er ikke kjent. Det framgår ikke i noen av de mange kulturhistoriske produksjonene som har kommet i kjølvannet av É-huset.

Bilde 15: Emma på Strand, ca 1910 (Oluf Sundsvold)

4.3 Mellom opplæring og standardiseringer

Slik jeg forstår Wold er han skeptisk til den kulturelle nyfigureringen av ærfuglrøkten. Ærfuglrøkten tilhører en gitt epoke i historien, og alt annet blir en nyskapt praksis som har lite å gjøre med det tradisjonelle. Selv om jeg er uenig med Wold i en slik kategorisering av praksisen, er det viktig å være seg bevisst de nye rammebetingelsene ærfuglrøkten har. Dette har jeg forsøkt å tydeliggjøre i presentasjonene over. I «ankomsten» vektlegges arbeidet med å sette dunværet i stand til «fuglenes inntog», noe som må ha fortonet seg ganske annerledes mens folk ennå bodde *uti øyan*. I presentasjonen av den tradisjonelle praksisen har jeg også forsøkt å vise hvordan de ulike elementene i ærfuglrøkten har endret seg over tid. Samtidig er ærfuglrøktene bevisste om at det er en praktisk tradisjon de forvalter. Noen kunnskaper og ferdigheter har de så å si fått inn «med morsmelken», mens andre kunnskaper og ferdigheter må erverves gjennom erfaringer, refleksjoner over disse erfaringene og kreative løsninger i situasjoner som oppstår (Ingold & Hallam, 2007; Rudie, 1995). I teorikapitlet tilkjennega jeg min tilfredshet over å kunne samarbeide med en ærfuglrøkt som skulle bygge opp et nedlagt dunvær og *gjenskape en tradisjonell praksis*. Gjennom dette regnet jeg med at disse kunnskapsprosessene ville bli mer eksplisitte og tilgjengelige. Vi skal nå se hvilke utfordringer nye rammebetingelser fra naturvernforvaltninga gir Aud i hennes arbeid, og hvordan uttalte tradisjonsbærere bidrar til hennes utfordringer. Dette tydeliggjør også hva slags motivasjoner ærfuglrøktene har hatt for å fortsette røktet til tross for vanskelige rammebetingelser.

Å temme en vill fugl – å venne éa til mennesker

Auds ide om å forsøke å få éa tilbake til Halmøya vokste fram litt etter litt. I 1995 og i 1996 tok hun én måneds permisjon fra arbeidet, og laget hus rundt brygga. Som vi så over, fikk hun raskt é i hus, men fordi hun ikke kunne være der gjennom hele sesongen, ble reirene ranet og eggene *oppdrukket*. Dette første forsøket var derfor en fiasko. Hun skjønnte at skulle hun lykkes, måtte hun satse og oppholde seg i været i minimum to måneder hver vår. Dette ble mulig gjennom STILK-midlene hun fikk fra Fylkesmannen. *Tilstedeværelse under hekkesesongen* var med andre ord helt avgjørende, men hva gjorde hun?

Etter de første mislykkede forsøkene, valgte Aud en annen tilnærming. Hun startet *der éa holdt til*. Flatskjæret var i overkommelig nærhet, hvor det hekket en god del vill-é. Hun stelte i stand éhus og gjorde opp reir, mens hun så situasjonen an. Gjennom turer ut til Flatskjæret kartla hun hvilke é som var mest robuste i forhold til å tolerere hennes nærvær.

Etter det 3. egget, når éa har startet ruginga, gir den ikke opp reiret så lett. Dette benyttet Aud seg av. Når hun så é som var begynt å ruge, la hun en gammel fiskekasse over reiret som tak, mens éa var på havet for å drikke. Fiskekassen var kledd med takpapp, slik at den holdt regn ute. Hun la store steiner rundt reiret som fundament for fiskekassen og kassen ble forankret med store steiner på taket. Stort sett aksepterte ærfuglene dette, og slik vennet Aud éa til å ruge under tak. Aud bidro gjennom dette til at fuglene lyktes i hekkinga, og la grunnlaget for at de ville komme tilbake til hekkeplassen neste år.

De første par årene fungerte Auds tilnærming på Flatskjæret fint, forteller Aud. Flere og flere fugler hekket under tak på Flatskjæret, og de fikk fred for kråke og ravn. Det gikk strålende. Men så kom ett år hvor svært mange reir ble ranet og oppdrukket på Flatskjæret. Slik Aud forklarer dette, mener hun at kråke og ravn må hadde knekket 'huskoden' og funnet ut hvordan de skulle angripe reirene i fiskekasse-husene. Dette underbygger hun gjennom å fortelle at hun kunne finne at hele reir var halt ut av huset og eggene oppdrukket. Flatskjæret ligger for langt unna til at Aud kan klare å gi hekkeplassen den beskyttelse som trengs for å avverge predatorangrep, enten dette går på reirplyndring eller angrep mot ærfuglen sjøl, fra mink, oter og ørn. På hver tur til Flatskjæret har hun med gevær. Jeg har ennå til gode å oppleve at hun bruker geværet på disse turene, men hun mener kråka merker seg geværet og blir skremt. De gangene jeg har sett Aud bruke geværet er fra Halmøya når kråke, ravn og ørn blir for nærgående. Da kan hun fyre av noen skremmeskudd (se åpningssekvens i Fuglenes Dronning, 2013).

Den andre ulempen med Flatskjæret var at riktignok venner hun éa til å hekke under tak, men den er fremdeles å betrakte som ei vill-é, fordi den ikke blir vant til mennesker. Under 2003 sesongen filmet jeg Aud på flere runder på Flatskjæret. Flatskjæret står sentralt i Auds arbeid, og det er også et vakkert skjær, visuelt. Det er åpent og langstrakt og dekkes med ulike blomsterflor gjennom sesongen. Rosenrot spretter tidlig, og skjæret er et syn med alle de kulerunde blomsterballene, tett i tett, som gir god ly for hekkende fugler. Litt seinere på våren kommer strandnellikene, et teppe av lyse rosa blomsterkurver som deiser att og fram i vinden. Deretter kommer balderbrå og kanskje, som i 2004, et år med villfioler som forvandlet skjæret og hele været til blåfiolette tepper i havet. Mennesket blir lite i dette åpne landskapet mellom himmel og hav.

På en av disse turene i 2003 fikk jeg veldig gode filmopptak, men med første gjennomsyn tenkte jeg at opptakene ville være ubrukelige i filmfortellingen. Opptakene vitner lite om det Aud ønsker, og de er heller ikke helt representative for det arbeidet hun gjør, men

de er allikevel «sanne» og gir et godt bilde på de utfordringer Aud står overfor. På denne turen flyktet den ene éa etter den andre fra reirene når Aud nærmer seg, både de i hus og spesielt de som hekket fritt. Hun setter opp små plantepinner med nye nummer på ved hvert nytt reir hun registrerer, og noterer ned tall og nummer i notisboka si. Dette inngår i det hun må rapportere til Fylkesmannen som en del av STILK-prosjektet. Når hun går inspeksjonsrundene på Flatskjæret skremmes mange é av reirene. Også de som hekker vilt, dvs. utenfor husene. Når éa skremmes opp så driter den over eggene slik at ingen skal hæles å ta i dem. Dette er en effektiv refleks og finurlig forsvarsmekanisme hos ei hekkende é. Skitten består av en gul-grønn-brun-aktig tynn væske som sprøytes over reir og egg, og den stinker. Aud har da med seg dopapir for å tørke av eggene og skitten som renner ned som små dråper i dunet. Før Aud forlater reiret brer hun godt over eggene med dun. Er det et reir som ligger fritt, tar Aud noen kvister eller litt gress og legger på toppen, slik at reiret blir minst mulig synlig for våkne kråke- eller måkeøyne. Aud pleier å vente med å dra fra skjæret inntil alle éan har kommet seg tilbake på reirene, ellers blir de lette å rane.

Aud må hele tiden tilpasse aktivitetene ut fra de erfaringer hun gjør, og de endringer som skjer i omgivelsene rundt fuglene. Denne turen var et eksempel på en situasjon hun ikke var tilfreds med, og konsekvensene Aud tok etter 2003-sesongen var å redusere antallet turer til Flatskjæret for å unngå å forstyrre. Ble reirene ranet og eggene *oppdrukket*, så fikk fuglene heller skjønne at de måtte komme til Halmøya hvor hun kan gi dem bedre beskyttelse. Den andre justeringen Aud foretok var knyttet til registreringskjemaene hun sendte til miljøvern sjefen og fylkesmannen.

Prosjektmedarbeideren mellom modernitet og tradisjon

Filmsekvensen fra turen ut til Flatskjæret viser på en god måte noen av de utfordringer det moderne naturforvaltningsregimet gir til vår tids ærfuglrøktere, fuglevokterne, i den praktiske utøvelsen av røktinga. Vi skal se nærmere på STILK-ordninga som muliggjorde Auds tilstedeværelse i været, og som også andre røktere i Vegaøyen fikk midler fra i denne perioden. STILK står for Særskilte Tiltak i Landbruket sitt Kulturlandskap, bevilget av Landbruksdepartementet og ble administrert av fylkesmennene²⁴⁴. Tilsagnsbrevet fra

²⁴⁴http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-I/Id/Veiledninger-og-brosjyrer/1999/spesielle_tiltak_i_landbrukets.html?id=231905 Besøkt 04072014. Se også (Brandtzæg & Lønning, 2001).

Fylkesmannen i Nordland, for tildeling av STILK- midler viser hvilke forventninger som lå til Auds prosjekt med hensyn til rapportering.

Fylkesmannen ser på omsøkte tiltak som et forsøksprosjekt, der de erfaringer som kommer fram i løpet av omsøkte 5-årsperiode kan være med å danne grunnlag for skjøtselsplaner for framtidig drift av egg- og dunvær i Nordland. Derfor vil det bli lagt stor vekt på at søker lager en utfyllende rapport med registrering av alt arbeid, antall hekkende ærfugl, fanget mink, høstet dun etc hvert år. ’

Tilskottet Aud fikk utbetalt var på ca. 40 000 NOK pr år, til dekninga av ekstrautgifter og litt arbeidspenger. Selv om tilskottet *ikke* skulle kompensere tap av lønnsinntekter, så var det i realiteten dette tilskottet sikret. Hvert år måtte Aud rapportere fra arbeidet for å få nye midler for neste år. Men ut over det som skrives i vedtaket, registrering av alt arbeid, antall hekkende ærfugl og fanget mink etc., måtte hun selv finne ut hvordan dette skulle gjøres. Aud hadde ført dagbok fra hun startet sitt prosjekt, slik faren hennes også gjorde. Nå fikk hun nye forventninger til hvordan dagboka skulle føres, hva hun skulle se etter og notere seg. Første året, sesong 2001, sendte hun en skriftlig rapport hvor hun oppsummerte uke for uke hva hun hadde gjort, hvor mange timer hun hadde brukt og oppsummerte antall hekkende é i været (90), 3 mink var fanget, og hun hadde sanket dun fra 40 reir. Samme år kom en representant fra Direktoratet for Naturforvaltning, DN, til Vegaøyene for å fotografere til dokumentasjon for verdensarvsøknaden. Han oppholdt seg mye i Halmøyværet. Han forstod Auds dilemma og foreslo at Aud kunne bruke de samme registreringsskjema som de brukte i DN. Dette skulle være et hjelpemiddel for å holde oversikt over utviklinga i klekkinga gjennom sesongen og fra år til år. Fra 2002 begynte Aud å benytte disse skjemaene, og det var disse hun også brukte i 2003. Nedenfor er kopi av et rapporteringsskjema fra 2003:

ÆRFUGLREGISTRERINGER:
 NAVN PÅ FUGLEVÆRET: HALMØYVÆRET 2003

NR	Dato	Sted	Egg (antall)	Plassering Reir	Sjekket		Sjekket		Sjekket		Dun	
					Dato	Innhold	Dato	Innhold	Dato	Innhold		
1	18/5	Halmøy	1	E-bane	19/5	2 egg	20/5	3 egg	23/5	4 egg	25/5	5 egg
2	21/5	Lissfl. skj. lå på		Fritt	28/5	Oppdrukket						1 egg
3	21/5	St. Fl. skj. lå på		karsee								
4	21/5	- " -		steinhus								
5	21/5	- " -		karsee								
6	21/5	- " -	6	karsee			23/6	9 egg + 7%				1 egg
7	21/5	- " -	4	steinhus	23/5	6 egg						1 egg
8	24/5	Steinhus på Gangarøy lå på		karsee	23/6	9 egg m. ungene						1 egg
9	28/5	St. Fl. skj.	3	Fritt								
10	28/5	- " -	4	KASSE								

Ett ærfuglår - hvordan går det med hvert påbegynt reir ? (Ved årets slutt - summere opp antall vellykkede hekkinger)
 Forklaring til skjema:
 Nr - ett nytt nr for hvert påbegynt reir, merkes med en gartnerstikke el.
 Sted - navn på øy, home el.
 Plassering - reir i e.bane, steinhus, fritt eller lignende, (bygget hus over)
 Sjekket - innhold: kan være: antall egg, reiret er røvet - trolig av mink, trolig av kråke osv
 eller sett at mink har røvet reiret osv.
 Dun - antall dun eller lite/mye dun eller ødelagt dun

Figur 10: Registeringsskjema Halmøyværet 2003:

I skjemaet har Aud registrert egglegginga kronologisk. Det første reiret (18/5) var groméa i sluppen på Halmøya. Nummer 2 og 3 (21/5) var på Liss- Flatskjæret, deretter fulgte nr. 4-7 på Flatskjæret, og nr. 8 på Gangarøyen. På sine runder noterte Aud om det hadde skjedd endringer i antall egg, om reiret var *ranet*, *oppdrukket*, eller om eggene var klekket. Hvert reir ble merket på stedet med en gul plantepinne med nummer. Slik skulle Aud holde oversikt over reirene, tellingene og utviklingen i hvert reir. Men Aud ble forvirret. Kategoriseringa var helt feil for henne. Plantepinnene ble borte, enten hadde vinden tatt dem eller så kunne fugler ha plukket dem med seg, resonnerte Aud. I stedet for å være en hjelp til å holde oversikt, gjorde det at Aud mistet oversikten. Dette handlet om hvordan Aud leste landskapet. Landskapet var for henne et mnemonisk redskap, et minnesredskap, for å holde oversikt, og skjemaene speilet overhodet ikke landskapet. Dette ble ytterligere komplisert av at hun hadde fugler på flere øyer. Hver øy var for henne en kategori. Dette ble etter hvert løsningen for henne: Ett skjema for hver øy og et kart over øyene hvor hun tegnet inn hvor reirene lå.

Rapporteringen gjorde også at hun gikk flere runder på Flatskjæret enn hun ellers ville gjort. For å kunne rapportere måtte hun følge utviklingen i reirene, og dette forstyrret. Å gå runder hører med i det tradisjonelle arbeidet, men fuglene på Flatskjæret var ikke vant til mennesker. Egentlig var jo dette en liten bagatell som kunne gjøres om på, fort og greit, men det satt langt inne hos Aud å endre dette. Dette handlet om flere ting. Representanten fra DN hadde vært flere turer i Halmøyværet for å fotografere for verdensarvsøknaden. Han er

ornitolog, og kan mye om fugler – både teoretisk, og ikke minst praktisk. Dette satte Aud umåtelig pris på og hun hadde stor respekt for hans råd. Aud anså ham som en fuglevenn. Rapporteringsarbeidet bidro også at hun holdt en annen del av farens tradisjon i hevd. Johan hadde vært feltassistent for ornitologer som arbeidet med sjøfugl, og spesielt gåsetellinger på 60 – og 70 – tallet. Det var også i disse nettverkene Jon Suul hadde vært i Halmøyværet på begynnelsen av 1970- tallet. Dette med å notere og rapportere var med andre ord en kjent aktivitet for Aud, det hørte med til den tradisjonen hun skulle og ville videreføre. På brygga lå notatbøker med tellinger fra mange år tilbake, både over antall ærfugl, måker og hvor mange mink som var felt. Disse notatene likte Aud godt å lese i, og det gjorde hun både titt og ofte. Men i felten plaget registreringa Aud. Alle pinnene, tellingene og alle notatene som skulle tas, det var et styr. Og noe av dette «styret» manifesteres i de omtalte videoopptakene ovenfor.

Fra 2004 endret Aud skjemaet, slik at hun hadde ett skjema for hver øy. Etterhvert kuttet hun også ut kolonnene for alle inspeksjonsrundene som skulle vise utviklingen i egglegginga og hekkinga, og erstattet disse med et større merknadsfelt.

Nedenfor er kopi av rapportene for 2004 og 2007 som viser hvordan hun gradvis utviklet og forenklet skjemaet slik at det tjente hennes formål:

STOKFUGLSTJ. 47 reir i hus

ÆRFUGLREGISTRERINGER:
NAVN PÅ FUGLEVÆRET: Flatskivet

2004

NR	Dato	Sted	Egg (antall)	Plassering Reir	Sjkket		Sjkket		Sjkket		Sjkket		Dun
					Dato	Innhold	Dato	Innhold	Dato	Innhold	Dato	Innhold	
1	30/5		4	E.bane	30/5	Mye blodig diar (oter?)							
2	"		4	l.på st.hus	"	Oppd.							
3	"		4	F.bane	"	Mye blodig diar (oter?)							
4	"		4	st.hus	"	l.på			18/6	Gått m/innome			
5	"		4	l.på Kasse	"	Mye blodig diar (oter?)							
6	"		4	"	"	l.på							
7	"		3	steinhus	"	"			18/6	Gått m/innome			
3	30/5			Oppd.	"								
7	"		3	Tritt									
10	"		5	Kasse									

Ett ærfuglår - hvordan går det med hvert påbegynt reir ? (Ved årets slutt - summere opp antal vellykkede hekkinger)

Forklaring til skjema:

Nr - ett nytt nr for hvert påbegynt reir, merkes med en gartnerstikke el.

Sted - navn på øy, home el.

Plassering - reir i e.bane, steinhus, fritt eller lignende, (bygget hus over)

Sjkket - innhold: kan være: antall egg, reiret er røvet - trolig av mink, trolig av kråke osv eller sett at mink har røvet reiret osv.

Dun - antall dun eller lite/mye dun eller ødelagt dun

Figur 11: Registreringsskjema Halmøyværet 2004

2007

Navn vær : Halmøyværet

Navn fuglevokter : Aud Halmøy

Nr	Dato	Sted	Plassering	Innhold reir	Merknader
1	19.5	Halmøy	Under ei gran	5 egg	Tett v. Urygga
2	23.5	— " —	Murstein hus	5 egg	— " —
3	25.5	— " —	Steinhus	ligger på	Smitonta
4	20.5	— " —	E-bane	5	Bentebanen
5	2.6	— " —	— " —	4	— " —
6	29.5	— " —	E hus	ligger på	Ved Naustet
7	1.6	— " —	FRITT	2	Ved Lundvrea (rustet egg)
8	30.5	— " —	— " —	ligger på	I sørhaugen
9	4.6	— " —	E hus	4	Ved Naustet
10	24.5	— " —	Steinhus	ligger på	Gammelste tonta
11	30.5	— " —	— " —	— " —	— " —
12	18/6	— " —	FRITT	3	gikk fra egg (skrent av noe)

Nr - et nr for hvert påbegynt reir
 Sted - navn på øy, holme el.
 Plassering - reir i e-bane, steinhus, fritt eller hus bygget over
 Innhold i reir - antall egg, kvalitet dun
 Merknader - hvordan har hekkingen gått, forstyrrelser, predatorer og lignende.

12 dum

Figur 12: Registreringsskjema Halmøyværet 2007

Videopptakene fra Flatskjæret våren 2003 ga som sagt et feil inntrykk av det Aud forsøkte å få til, men ikke desto mindre fortalte de noe viktig om arbeidet med å bygge opp igjen et gammelt egg- og dunvær under dagens forvaltning. Aud var avhengig av tilskuddet for å kunne ta permisjon fra jobben og være i været under hekkesesongen, men tilskuddsmyndighetenes forventninger om rapportering og dokumentasjon skapte også ekstra vanskeligheter. «Rapporteringsvirvaret» forteller noe om dagens rammer for ærfuglrøktet, om de forventninger forvaltningen og bevilgende myndigheter har til dagens fuglevoktere. Under 17-mai frokosten foran erter Jostein Aud med dette, når har titulerer henne prosjektarbeideren. Dette forteller noe om hva som skal til for å få legitimitet som en moderne fuglevokter. For å spissformulere: *I den gamle tradisjonen var dun og egg handelsvarene som legitimerede aktivitetene. I dag betales fuglevokterne, prosjektarbeiderne, for å rapportere tall. Arbeidet skal dokumenteres for å legitimere den offentlige pengebruken. Tall og papir er blitt den nye handelsvaren.*

Tallfesting av bestandsutviklingen ble et håndfast mål på om prosjektet ble vellykket eller ikke. Dette er måten naturen gjøres regjerlig på og gjennom tallfesting gjøres kompliserte sammenhenger mer regjerlige (Asdal, 2004a). Selvsagt sier tall noe og kan være gode verktøy også for å kommunisere over sosiale felts grenser. Problemet, som jeg skal komme tilbake til, er at man ikke avklarer hva slags tall som er relevante mål for om Aud lykkes i å bygge opp et

nedlagt egg- og dunvær. Her overføres et sett med forventninger, satt ganske tilfeldig av Fylkesmannen og Direktoratet for Naturforvaltning, som Aud etter beste evne forsøker å «oversette» til sitt arbeid, men i stedet for å bli et mål på utviklingen i prosjektet hennes, skapte det ekstra problemer i Auds arbeid.

“Ho Aud? Ho har no bære ei é.”

Aud har forventninger også fra andre hold, fra lokalmiljøet, spesielt fra de som kjenner til og har tilhørighet i den gamle tradisjonen, de gamle læremesterne. Kommentaren over, «Ho Aud? Ho har no bære ei é», har både Aud og jeg hørt flere ganger om hennes arbeid, spesielt de første årene jeg var med henne i været. Den etterfølges av latter. Utsagnet og latteren kan forstås som et uttrykk for en latterliggjøring av Auds arbeid, men også som en nøktern kritikk av hennes arbeid, fordi de som uttaler seg, kjenner forutsetningene for arbeidet med éa i værene.

Det perspektiv som ligger i dette er at i den gamle tradisjonen ble ikke vill-é regnet med. Det var de «tamme» éan som utgjorde essensen i et egg- og dunvær; de fuglene som lå rundt bosettingen, eller i éhusene. Og égåkkene kunne ligge mange rare plasser, under huset, ved trappa, i sjåen, i naustet, i jordkjelleren. I noen fortellinger berettes det om ærfugl som har flyttet inn i våningshuset og ordnet seg reirplass i gangen, slik at folkene måtte åpne og lukke ytterdøra for den (Enge, 2000). Slik beskriver Suul sitt møte med inngangspartiet til et hus i Lånan (Suul, 1992):

‘Det flotteste levende tegn på ærfuglens status i kystkulturen har jeg sett ved et våningshus på Helgelandskysten. På hver side av hovedinngangsdøren var bygd en lav, spesiell takoverbygning ved trappen, og under hver av disse lå en ærfuglhunn på reir – som symbol på linje med de to norske løvene foran Stortinget.’ Suul 1992:21

Den ene éa folk referer til hos Aud, er Aud si gromé. Den begynte å hekke i den gamle ébanen, mellom brygga og naustet i 2001. Den var tillitsfull og rolig. Aud kunne ta døra vekk fra ébanen og sitte ved reiret og prate med éa uten at det plaget fuglen stort. Den gamle ébanen, Sluppen, er laget av en stor, gammel båt, en slupp, som er kledd med takpapp for å holde ute regn og råte. Groméa pleide å være blant de første éan som legger seg om våren. Også i 2003 var hun første é på reir på Halmøya. Når groméa går opp, trekker hun også andre é med seg. År for år så har også andre é begynt å legge seg i hus eller utenfor hus rundt sluppen eller rundt brygga, altså ved bosettingen.

Når groméa begynte å legge egg, gikk Aud til sluppen for å sjekke. Éa fant seg i det, men etter hvert som eggene ble flere, ble hun også mer og mer redd for eggene sine. Jeg filmet

mange av Auds visitter i ébanen, og ved en anledning stod jeg i soveromsvinduet på brygga og filmet denne scenen:

Groméa er ute på havet og drikker. Aud går mot sluppen, tar døra av og kryper inn for å sjekke reiret. Umiddelbart ser jeg éa reagere på sjøen. Hun skynder seg mot land, begynner å gå mot sluppen, men innser at hun er for langt unna til å nå fram med sin vaggende gange på sine store svømmeføtter. Hun løper vaggende ned til havet igjen for å gå på land nærmere sluppen. Éa er ikke spesielt god til å gå, men svømme - det kan den. Når éa kommer på bergene rett nedenfor sluppen, så vagger ho i full fart opp bergene i retning sluppen. Imens har Aud lukket døra og satt seg på en stein like ved sluppen. Idet éa piler forbi henne, så kikker hun litt skrått opp på Aud, og smetter målbevisst inn den lille åpninga i ébanen. (Fuglenes Dronning, 2013)

Groméa var på dette tidspunktet nesten ferdig med egglegginga, og éa blir mer og mer redd for eggene jo lenger ut i egglegginga hun kommer. Det er noe innbitt beslutsomt over éas adferd i denne filmsekvensen. Som om hun kan gå gjennom ild og vann for å beskytte eggene sine.

Hvorfor utsetter Aud éa for slike stressende erfaringer? Aud gjør dette for at éa skal bli trygg på Auds handlinger, og bli vant til henne. Éa skal skjønne at Aud ikke er ute etter eggene hennes, og bli trygg på Aud. Éas oppførsel er et tegn på at hun er så trygg som ei é kan bli. Égákka skal utøve kontroll med eggene, ellers er hun ikke ei god mor. Men Aud gjør også dette for å holde telling i egglegginga, for å se når hun begynner å plukke av seg duna og ruge, jfr avsnittet «å gå runder» foran. I 2003 var groméa den eneste éa som var trygg nok til at den ikke ble skremt av Auds intervensjoner, og den hekket ved bosettingen. Groméa var ei tam-é i den gamle forstand av tradisjonen. Det var groméa det ble referert til når det ble sagt: *Aud – ho har no bære ei é.*

Aud møtte også andre uttrykk for skepsis fra de gamle røkterne. Ærfuglrøktet var knyttet til bosettinga, og i likhet med Wolds skepsis, så hevdet flere av de gamle røkterne at ærfuglrøkt vanskelig kan tilpasses en moderne livsform. Dagens forvaltningsregime er ikke tilpasset de forutsetninger som røkting av ærfugl i hus krever. «Moderne» ærfuglrøkt bare lurer fuglen i hus, slik at fuglene blir et enklere bytte for mink og oter. Disse stemmene hevdet at fortid er fortid, og egg og dunsankinga hører til i den gamle tiden. Mange av disse kommentarene kom fra folk som kjente forholdene i et egg og dunvær. En av de eldste driverne i Vegaøyen hadde sagt til Aud en gang, da han fikk høre om hennes prosjekt i Halmøya:

- "Dunsankingstradisjonen? Den tar jeg med meg i grava. Etter meg blir det intet".

Det å temme éa på nytt, var med andre ord helt utenkelig. Innforstått, at det Aud holdt på med bare var tull. Mente han med denne uttalelsen at éa tilhørte den gamle tiden og bare *var* der, uten at menneskenes handlinger gjorde en forskjell? Det fant jeg som et usedvanlig utsagn, fra en kar som skal ha stelt med éa i årtier og nettopp kjente viktigheten av menneskenes handlinger overfor fuglen. Dessverre døde den gamle driveren før jeg fikk anledning til å snakke med ham, og utsagnet får stå som et eksempel på hva slags skepsis Aud møtte fra noen av de gamle driverne. Det hun forsøkte på var umulig, mente de.

I den andre enden av skalaen ble Auds prosjekt omtalt som banebrytende. Dette hadde ingen gjort før henne. Selv om utsagnet viser en positiv holdning til det Aud gjør, er det basert på noe av en lignende forståelse av praksisen som skeptikeren. I det historiske kapitlet så vi nettopp det motsatte. Fredlysningene fra Igerøy og Rørøy viste at man fredlyste et sted for å prøve ut mulighetene av å bygge det opp som en egg- og dunvær. Carl Schøyen tar dette perspektivet i et av sine radiokåseri fra 1940, å bygge opp et egg- og dunvær (se «Fuglenes Dronning»). Wilses fotosamling rommer også bilder fra et besøk i Lånan og Flovær i 1912, med et bilde som til forveksling ligner Auds fiskekassehus²⁴⁵. Disse eksemplene er ikke ment for å ta æren fra Auds møysommelige arbeid, men for nettopp å vise rasjonale bak hennes ide. Hun kjente ikke nødvendigvis til disse referansene, men hun hadde tenkt gjennom hva som er på spill i relasjonsbygginga mellom en fugl og et menneske.

Aud møtte mest positiv interesse fra lokalmiljøet. Dette ble også uttrykt overfor meg. De fleste tilbakemeldinger jeg hørte handlet om hvor tøff Aud var. «Tenk å være alene kvinnfolk ute i været, langt ute i havgapet og ha mot til å gjøre det hun gjorde.» Mange av de som uttrykte dette visste ikke nødvendigvis hva ærfuglrøkt innebar, det var selve uttrykket som var fengslende og eksotisk. Og dette inntrykket har også media bidratt til å skape. Aud har fått mye oppmerksomhet fra media, både lokalt og nasjonalt. Her er oppslaget i Brønnøysunds Avis fra 2003, basert på et intervju som fant sted like før vi dro ut i været.

²⁴⁵http://www.nb.no/cgi-bin/galnor/gn_sok.sh?context=8895864&user_offset=1&offset=0&skjema=0&invnr=&userid=&type=a&limit=20&tittel=&komm=vega&sted=&ar1=&ar2=&person=&persontype=0&person2=&persontype2=0&fram.x=6&fram.y=4&fm=1

Klart for været

– Et liv i ensomhet i to måneder er det som venter Aud Halmøy når hun nå forbereder seg til å være i egg- og dunværet, Halmøy'n?

BA – INGVAR ANDERSEN

– Nei, jeg vet ikke om det blir så mange dager helt alene i år sier hun og fortsetter.

– Bente Sundswold kommer og blir der gjennom to måneder for å filme. Datteren min, Isa, kommer en periode, broren, Jostein, og hans sønn, Tommy kommer utover, Marthe Hansen kommer for å fotografere og ornitologen Lars Løfaldsløi kommer også. Flere også. Jeg gjør undersøkelser for Fylkesmannen for tredje året på rad.

Godt utrustet

Men hun er klar for et nytt opphold midt i en uberegnelig natur. En av de første dagene reiser hun. Aud har rustet seg ut for et opphold godt utenfor allfarvei. – Det er et stort lass: Mat, drikke og varme klar, bensin til båten – ikke minst, kull for å legge i

Aud Halmøy har rustet seg ut for to måneder i egg- og dunværet, Halmøy'n.

FOTO: INGVAR ANDERSEN

ovnen, ved finner vi, skinnfellen og harpa til duna er viktig. Det blir kaldt i nordvinden, og landvinden, men man blir herdet til å tåle det.

– Jeg drømte om ea i natt, smiler Aud. – Jeg tenker så mye på det nå. På en sånn plass må en synes at det er godt å være alene. Jeg har selvfølgelig forventninger, og

ikke minst ønsker med meg til Halmøy'n. At flest mulig av ungene fra i fjor er vokst opp, at det er flere ærfugler i år enn i fjor. Og at de kommer og legger seg i husene som jeg gjør opp til dem. Så håper jeg at det ikke er mink i været. Men jeg har feller klar.

Barskt liv

Det første jeg gjør, er å luften godt ut, ta skoddene fra vinduene, re sengene og ta et overblikk. Så begynner jeg å legge opp tang og tørke det. Jeg vil bygge opp en e-bane på Gangarøyskjæret, slik det var før, og sage en færing i to og innre den til eene på Halmøya. Det er sosiale fugler, de legger seg gjerne i lag. Når jeg er ferdig, er det hus til ca. 170 ærfugler. Men så mange er det nok ikke som legger seg opp i dem.

Først gjør Aud opp på de stedene hun vet at fuglene går

opp tidligst, det er omlag 10. mai. Det trengs rikelig med tang, reiret blir ganske høyt så ea har nok for å skjule seg.

– Jeg rekker ikke ea, jeg vil ha så mange unger i den nye generasjonen som mulig. Derimot samler jeg duna og rensker den. Det er en hektisk tid. Alt skal skjle! Det er blitt mer hektisk etter at flere er blitt interessert. Og det er veldig artig.

– Det kunne ha vært artig å få det såpass til at studenter kan komme og dra nytte av prosjektet, sier hun.

– Sist i juni er jeg tilbake, før de siste eene er ute med ungene. Så vi må nok noen turer å se etter senere. Så blir det spennende å se om forventningene og ønskene går i oppfyllelse.

Ea skal få nye bus på Halmøya.

ARKIVFOTO

Figur 13: Brønnøysunds Avis lørdag 26. april 2003

Menneske – fugl, tradisjonens overlevelse etter fraflyttinga

I «Primate visions» spør Haraway om hvordan kjærlighet, makt og vitenskap henger sammen med konstruksjon av natur i vårt siste århundre (Haraway, 1989). Det befriende med Haraways perspektiv er at hun anerkjenner «kjærligheten» til det man engasjerer seg i, enten man er vitenskapsmann eller ærfuglrøkter i Vegaøyen. Virkningshistoriene til en vitenskapsmann og en ærfuglrøkter er midlertid forskjellige, slik verdensarvinnskrivelsen (del 3) viser, men Haraway insisterer på å ta vare på de fortellinger hvor kjærligheten muliggjør

kommunikasjon over to artsgrenser (Haraway, 2008). Hun er opptatt av fortellinger som bidrar til å kunne «svare Derridas katt» jfr. teoridelen, og ærfuglrøktet i den nordlandske fuglepleie innehar slike fortellinger. Det ligger to viktige perspektiv i disse fortellingene. Det ene handler om kjærligheten og engasjementet røkterne har til fuglen og til det å stelle for éa. Det andre handler om mulighetene for kommunikasjon over to artsgrenser. Og disse henger nøye sammen.

Det finnes selvsagt ikke bare ett svar på hva som driver folk til å stelle for éa, men det finnes ett svar som er felles for alle røkterne som fortsatte å stelle for éa etter fraflyttinga. Dette svaret er ganske enkelt, at for disse som steller for éa, er det å være ute i øyan under hekketid og stelle for éa, det gode liv. Det er vårens vakreste eventyr.

Slik Aud snakker om sin egen motivasjon (se side 211), handler den på den ene siden om å få fuglelivet tilbake til Halmøyværet. Uten fuglene var Halmøy et annet og fremmed sted. Fuglenes tilstedeværelse gjør stedet til noe særskilt. Det er en eksistensiell og kroppslig opplevelse som skaper bindinger både til stedet og til aktivitetene i sesongen. Slik ordlegger Aud seg;

«Når eg først va byint, så vart eg hekta. Dæ bi en livsstil, dæ å får utover hit om våran».

Det blir en livsstil, et avbrekk fra hverdagstralten som er kjærkomment. Mot slutten av flere sesonger har Aud ofte ytret; «nei, no ist eg'tje meir. Dæ her bi siste året». Hvert år, hver sesong har jo både sine opp- og nedturer. Spesielt i hennes situasjon som skal bygge opp et nedlagt fuglevær, er det mange nedturer og mye fysisk tungt arbeid. Aud eier heller ingenting i Halmøyværet, og dette gjør ikke arbeidet enklere. Hun forsaker tid med yngste dattera som fram til 2005 bodde hjemme. For Aud som også elsker hagearbeid, går hun glipp av fine stunder i hagen når hun er borte i vårmånedene mai og juni. Men, som hun sier, hver vinter så begynner det å rykke i kroppen. Lengselen etter våren ute i øyan, hekkesesongen, kommer over henne. Det gode liv har mange uttrykk, men kjernen ligger der hvor kjærlighet og engasjement ligger. For de som ennå steller med ærfuglen er engasjementet, interessen, fascinasjonen og kjærligheten til fuglene helt vesentlig. Det å være hekta, handler om opplevelser knyttet til relasjonen mellom menneske og fugl.

Å bruke ord som kjærlighet for å beskrive engasjementet røkterne har overfor fuglen, kan kanskje virke litt overdrevet og fremmed, et uttrykk for utopisk og akademisk føleri. Men det finnes et dialektuttrykk som godt fanger hva ærfuglrøkterne legger i éas «tamhet og tillit»: «*Ho e så elskjen*». Rett oversatt vil «*elskjen*» rett og slett bety «elskelig» (eller «elskverdig»). Med andre ord, i den lokale praksisen brukes et begrep som direkte knyttes til kjærlighet. Jeg

vil også påstå at «elskjen» brukes kun om dyr, fugler eller ikke-menneskelige skapninger²⁴⁶. Den mening som ligger i uttrykket er at et dyr eller en fugl utviser trygghet og tillit overfor mennesket, nærmer seg mennesket av egen vilje. Det er en skapning som viser nysgjerrig og er kjælen (kjærlig), lar seg berøre. En skapning som er tillitsfull og søker kontakt, og som innehar den adferd som ligger i éas «tamhet».

Å relatere seg til en annen arts livsverden – «å svare Derridas katt»

I beskrivelsene av gangen i sesongen og alle arbeidsoppgavene gjennom sesongen, forsvinner kanskje noe av det som gir alt det tunge arbeidet mening; de mange «mellomrommene» i arbeidsoppgavene: De mange timer med observasjoner og oppmerksomhet ærfuglrøkterne gir til fuglene. Når fuglene vandrer rundt bosettingen på søken etter reirplass, kan ærfuglrøkterne sitte i timevis med vinduet, med kikkerten klar, for å se, følge med og undre seg over hva som foregår. Døgnet blir snudd. Man sover når det passer seg. Man følger ikke klokka, men det som foregår utenfor husets vegger. Hvis situasjonen krever det, kan røkterne være oppe flere ganger i løpet av ei natt. Det trenger ikke være på grunn av trusler fra oter eller mink, slik situasjonen med minken i Lånan viste. Det kan like gjerne være at man ikke klarer å løsrive seg. Det kan være ærfugler som leter etter reirplass, eller slik som ei natt i Halmøya da en flokk ærfugler og to par hegrer landet rett utenfor soveromsvinduet på brygga. De holdt en oppvisning hvor hegrene, som er fabelaktige fiskere, fisket fra bergene. Ærfuglene «mobbet» hegrene. Den ene hegren lot seg ikke affisere og fisket tangsprell rett utafør vinduet, men den andre hegren ble helt vippet av pinnen. Den krympet seg, gjorde seg liten, som om den stod og «skjemtes».

I åpningsscenen av «Fuglenes dronning», våkner Aud av fuglekokkel utenfor det soveromsvinduet. Hun har hørt «noe» i dette koklet som gjør at hun står opp og går ut for å sjekke situasjonen på andre siden av brygga. Hun returnerer raskt til soverommet for å hente geværet, og springer opp i bakken for å plaffe av noen skudd. Grunnen til Auds handlinger viste seg å være at kråka forstyrret et épar som var på veg oppover bakken mot våningshuset på andre sida av brygga. Men hvorfor gikk Aud for å sjekke? Hørte Aud kråka i søvne, eller hørte hun at noe var på ferde basert på stemningen i ékoklet utenfor soveromsvinduet? Hva som er den rette forklaringen, kan aldri etterprøves. Når Aud sier; «*Eg tenkje som ein fauel*» - jeg

²⁴⁶ Når det brukes om mennesker er det med en humoristisk eller ironisk snert, hun (eller han) er elskjen, hvor utsagnet da knytter seg til erotiske dimensjoner, og til adferd som er «på kanten» moralsk.

tenker som en fugl, så handler ikke dette om noen metafysisk, mystisk øvelse, men til opparbeidet erfaring gjennom timer med observasjoner av fuglene. Det er dette som skaper det handlingsrepertoar ærfuglrøkterne opparbeider seg, hvor de aldri kan slå i bordet og si; «sånn er det!» De må hele tiden holde x antall fortolkningsmåter og mulige scenarier åpne. Et faktum er aldri et faktum før det er blitt en erfart kjensgjerning, og selv da er fortolkningsmulighetene mange. Åpningsscenen fra filmen viser at Aud gjør en riktig fortolkning av «noe» i situasjonen, og den viser at Aud gjør en riktig intervensjon. Det aller viktigste for å forstå relasjonsbyggingen mellom menneske og fugl, er at *fuglene* ser hva Aud gjør. De kan ikke skjønne de intensjoner hun har for det hun gjør, men de kan se virkningen av det hun gjør. De ser at hun reagerer, hjelper dem, og etter nok mange gjentakelser eller tilsvarende situasjoner, blir reaksjonsmønstrene etterhvert forutsigbare. Dette mener jeg er en av nøklene til å venne fuglene til menneskenes intervensjoner, og opparbeide fuglens tillit i relasjonen til ærfuglrøkterne gjennom forutsigbarhet.

I ulike presentasjoner av prosjektet har jeg møtt kritiske røster mot bruken av ordet *tillit* i relasjonsbyggingen mellom menneske og fugl. I kritikken ligger også at jeg foretar en unødvendig romantisering av praksisen. Tillit er et ord som indikerer antropomorfering av andre arter. Vi tillegger andre arter menneskelige trekk og benytter menneskelig logikk i fortolkning av andre arter. Vi forstår med andre ord ikke arten på dens egne premisser. Når fuglen trekker til bosettingen for å hekke handler dette ikke om tillit, men om verpespreng. Alt annet er en lefling med antropomorfisme, hevder kritikerne. Kritikken reiser et viktig spørsmål: Hvordan kan vi vite at fuglen føler tillit? Menneske og fugl deler verken språk eller persepsjonsevner, og fordi vi mangler et felles språk kan vi aldri sjekke ut hva fuglen mener med det den gjør, og hva som er fuglens intensjoner. Mitt spørsmål er: Hva mener vi med tillit, og hvorfor er det så viktig å reservere tillit til relasjoner mellom mennesker og kun mennesker? Er det språket som gir grunnlag for at vi kan føle tillit til en person eller «noe»? Selv om noen sier at vi kan ha tillit til dem, er det dermed sikkert at vi stoler på tillitserklæringen? Eller er det slik at tillit mellom artsfrender også er basert på erfaringer av forutsigbarhet, av at den andre vil en vél, og ikke bare verbale utsagn? Med felles språk kan mennesker kommunisere sine intensjoner til hverandre, men strengt tatt så vet vi jo ikke om de er riktige eller løgnaktige før vi eventuelt har gjort oss noen erfaringer²⁴⁷.

²⁴⁷ Å lyge regnes som et av menneskets særtrekk, men studier viser at også dyr kan lyge.

Når Haraway trekker opp linjene mellom respons og reaksjon, handler dette også om det fortrinn verbalt språk vanligvis gis i kommunikasjonen av intensjoner (Haraway, 2008). I relasjon til fuglene har vi ingen verbal tilgang til intensjonsnivået i kommunikasjonen. Man må formidle det man vil kommunisere gjennom handlinger. Når handlinger blir gjentatt nok mange ganger, blir de forutsigbare og etter hvert inngår de i et meningsbærende univers. Dette er hva jeg kaller det ritualiserte aspektet ved praksisen, hvor handlinger gjentas etter spesifikke mønstre for å skape forutsigbarhet og for å skape trygghet (Bateson, 1972, 1979). Både fugler og mennesker posisjonerer seg på en spesifikke måter vis-a-vis hverandre, slik Goffman bruker begrepene «displays» og «alignment» for å vise til det før-språklige eller etologiske perspektivet på ritualisert adferd (Goffman, 1976). Over- og underordningsaspektene er ikke like viktige i ærfuglrøktet som i Goffmans analyse av kjønn, men er i større grad relatert til om man oppviser vennlighet eller uvennskap. Å fyre av et skremmeskudd mot kråka, fienden, er slik forstått et like sterk «alignment». Kanskje er tillit et unødvendig provoserende ord å bruke på dyr/ fugler, men samtidig bidrar «tillit» til å spissformulere det jeg mener misforstås eller tas for gitt, når «tillit» kun knyttes til språk. Jeg forsøker å redegjøre for en analytisk tilnærming til «å kunne svare Derridas katt», hvor den fenomenologiske, den kroppslige, uttalte kunnskapen er basisen, og hvor språkets representasjonsformer heller bidrar til å stenge forbindelseslinjene og skape distanse.

Det er dette ærfuglrøkterne gjør. De svarer «Derridas katt» hver eneste dag gjennom sine intervensjoner overfor fuglene og fuglenes predatorer. For ærfuglrøkterne er det neppe viktig om vi kaller dette tillit, trygghet eller forutsigbarhet, men gjennom arbeidet får de en opplevelse av å få tilgang til ærfuglenes verden (Ingold, 2011). Fuglene har også et meningsunivers som i stor grad er basert på handlinger, som tilbyr ærfuglrøkterne et rom å kommunisere i, hvis de følger nøye med og tar hensyn. Man springer ikke rundt i en ærfuglkoloni eller vimser hit og dit. Man går rolig, og gjerne etter etablerte stier og mønstre, for å gjøre seg mest mulig forutsigbar for fuglene slik at de ikke blir skremt. Når Anna Stensholm forteller hva hun ba sine barn om å gjøre i situasjoner hvor de møtte på éa, forholder hun seg til dette. Ungene skulle vike, ikke gå rett på. Hun kunne ikke nekte barna å være barn, men hun kunne forsøke å få dem til å ta hensyn, eller posisjonere seg på en viss måte vis-a-vis fuglene. Dette kan forstås som et forsøk på en «alignment» i Goffmansk forstand, ungene måtte lære seg å signalisere at handlingene deres ikke var rettet mot éa. Et år malte Aud marihønekropp på flate steiner som hun la på stien mellom brygga og våningshuset. Hennes intensjon var at når det kom besøk skulle folk følge disse stiene. I del 2 så vi også fredlysningsen

fra Skogsholmen (1853) hvor naboene fredlyste sin avtale om at katter og hunder ikke skulle gå løse, og at «de gamle veie» skulle brukes. Det er altså mange eksempler på arbeidet menneskene legger ned for å gjøre seg forutsigbare for éa, nå som tidligere.

I noen situasjoner tar fuglene selv initiativ, eller gjør handlinger som inviterer ærfuglrøkerne inn i deres meningsunivers. Det er slike situasjoner som bidrar til at ærfuglrøkerne blir «hekta». Mathias i Lånan fortalte meg følgende historie da jeg besøkte været i mai 2005. Vi gikk runde sammen i ærfuglkolonien, og kommer til en ébane hvor det var satt opp en skillevegg mellom to reir inne i ébanen. En dag for noen år siden hadde Mattis kommet ut på trappa. Han får øye på ei é kommer vaggende mot ham fra en ébane. Hun ser trist og frustrert ut. Hun stopper ved trappa og beklager seg. Han skjønner at det må være noe hun vil ham, men vet ikke helt hva. Han går til ébanen hun kom fra, sjekker den og ser at et reir er tomt for egg. Han ser at en av naboene ligger så brei og stor på reiret, og løfter litt på henne. Hun har reiret stappfullt av egg. Nabofruen har stjålet eggene til den frustrerte éa. Han legger det riktige antallet egg tilbake, og håper det skal være fred i leiren. Men nei, det skjer på nytt, og han må sette opp en vegg mellom de to fruene.

Dette er en historie om den ultimate érøkter²⁴⁸. Det viser en érøkter som har oversikt, som vet hvor mange é og hvor mange egg hver é har. En som er lydhør og leser fuglene, som skjønner når noe er galt, hva som er galt og som klarer å intervenere. Om éa regner med at Mattis kan ordne opp, er kanskje å ta for hardt i, men historien viser at han har en relasjon til denne éa som gjør at hun ser bryet verdt med «å beklage seg» til Mattis. Det er ei é som viser at den på en eller annen måte har inkludert Mattis i *sin* verden. Dette er en situasjon som gjør at ærfuglrøkerne *blir hekta*; fascinasjonen over fuglenes evne til å inkludere menneskene i sine vurderinger, til å spille på lag med menneskene. Dette skaper et *engasjement* man bare blir sugd inn i.

En hekta filmfeltarbeider

Jeg fikk selv oppleve situasjoner med éa som gjorde at også jeg ble «sugd inn» i éas univers. Jeg vil starte med slutten av en historie om Auds gromé fra første sesongen, 2003.

Jeg måtte til Tromsø på ei ukes jobboppdrag i juni. Groméa og Aud hadde vært protagonistene i filmarbeidet hele våren, og jeg fryktet at groméa skulle klekke og gå med ungene før jeg kom tilbake. Etter Auds beregninger kunne det gå, men det ville stå på en dag

²⁴⁸ Denne historien er også gjengitt i Enge (2000) og da er det Mathias far som er «den ultimate érøkter». Hva som er tilfelle, vet jeg ikke, og det er for så vidt ikke viktig. Det viktige er at dette er en sterkt meningsbærende historie for det å være en god ærfuglrøkter.

eller to. Det stemte, men ikke til min fordel. Groméa hadde klekket og var gått med ungene samme dag som jeg ankom. Det var ergerlig og vemodig, å bli snytt for finalen med bare noen få timer.

Neste morgen er det strålende solskinn. Jeg våkner tidlig og setter meg i bryggeveggen mot sør med en kopp kaffe, for å nyte stunda og det å være tilbake. Jeg får øye på en flokk é på tangen sør om naustet, kanskje 100 meter unna. Etter ei stund ser jeg at det også er noen små nøster i flokken. Jeg henter kikkert og kamera og venter. Det kan være groméa, dronninga, som Aud og jeg også kaller henne. Etter en times tid med soling, soving og eting i tangvaren, padler flokken fra land. Égåkka med ungene først, mens hun jager vekk tantene. Jeg tør knapt puste, men skrur på kamera og venter. Har hun tenkt å komme for å vise fram ungene? Med stor verdighet og ro glir hun på vannet med kurs mot brygga. Hun stopper ikke før hun er rett ved bryggekannten, mindre enn en meter unna. Hun jager de pågående tantene bort, så ungene spretter som korker og springer hit og dit på vannet, før de igjen finner mor si. Fire små nøster. Gåkka tar en liten runde med ungene nedenfor bryggekannten før hun setter kursen videre. Flokken kokler gjennom sundet, forbi brygga og blir mindre og mindre i lysbroen solen lager på havet. Og blir borte.

Jeg ble skjelve av opplevelsen. Ventet hun på meg? Tok hun farvel? Takka for i år? Skjønte hun at hun ikke kunne dra før jeg og den merkverdige dingsen jeg alltid rettet mot henne, hadde fått sett resultatet av alt slitet med ruginga – klekkinga, vårens evige under? Hun hadde ikke tenkt å la meg sitte med ei halvkvadet vise. Dunnøstene skulle med i filmen. Stoltheten hun oppviste. Det var en skjellsettende opplevelse. Jeg ble «hekta».

Da jeg startet filminga den første våren, hadde Aud vært engstelig for hvordan groméa ville takle alle forstyrrelsene med meg og med kamera. Stort sett fulgte jeg Auds arbeid og bevegelser knyttet til groméa: Når Aud sjekket sluppen i egglegginga eller snakket med groméa på hennes vandringar opp og ned for å drikke. Det var vanskelig å filme disse situasjonene med et halvprofesjonelt og håndholdt kamera. Det ble mye zooming og urolige opptak i forsøkene på å få nærbilder av groméa og bilder når hun gikk inn og ut av huset. Jeg ønsket derfor å gjøre opptak av groméa i disse situasjonen for å bruke som tilleggsmateriale. Ideen var å feste en radiomikrofon inne i huset i god tid før hun kom opp for å legge egg nummer 3, altså like før hun skulle begynne å ruge. Aud og jeg diskuterte. Aud var tvilende, men villig til å prøve. Jeg rigget opp, satte meg sør om brygga for å vente, med god støtte for kamera og klar til opptak. Aud ville minimere forstyrrelsene for groméa og gikk derfor opp til hovedhuset for å rense dun mens dette pågikk. Jeg ventet, og etter ei stund kom éa for å gå på reir. Jeg filmet vandringa fra havet og opp til huset, og at hun smatt inn. Hensikten med mikrofonen var at jeg kunne høre når hun begynte å romstere i reiret etter egglegginga, for å ha kamera klart når hun smatt ut av huset igjen. Det var mye lyder, men ingen é kom. Det gikk en time, kanskje halvannen, så kommer hun ut. Jeg filmer. Éa vagger ned til havet slik hun pleier, mens hun kjefter og

smeller. Hun samler de andre égåkkene rundt seg, og kommer rett mot meg stopper rett nedfor bryggekannten kanskje en meter unna. Hun skvaldrer, kjefter og slenger på hodet. Hun hadde åpenbart noe viktig hun skulle fortelle meg. Det var helt tydelig. Da Aud kommer ned, forteller jeg hva som har skjedd. Vi ler, men Aud er bekymret. Hun går for å sjekke i éhuset om egg nummer 3 er lagt, men nei, hun finner kun to egg. Aud leter lenge i hele huset, men egg nummer 3 er ikke lagt. Da blir Aud virkelig bekymret. Det ville være katastrofe om jeg med min filming hadde skremt bort groméa hennes. Aud bestemmer at kommer hun tilbake, skal hun få fred og ro, og absolutt *ingen* forstyrrelser. Situasjonen skapte store diskusjoner. Hva hadde skjedd? Kunne éa merke radiobølgene fra mikrofonen? Jeg var både beskjemmet og bekymret for konsekvensene av eksperimentet. Det var en ekkel situasjon.

Éa kom tilbake. 5 egg ble lagt, og 4 av disse ble klekket. Disse 4 ungene var de samme fire nøstene som éa viste fram til meg i situasjonsbeskrivelsen foran, en liten måned seinere. Det interessante var også at disse to situasjonene skjedde på nøyaktig samme sted. Jeg satt i bryggeveggen med kamera, og éa stanset rett nedenfor kaia. Både groméa og jeg hadde samme «alignment» eller posisjonering overfor hverandre i de to situasjonene. Hun posisjonerte seg på samme måte om enn med forskjellige «budskap» i de to situasjonene. Dette bakgrunnsteppet bidro til min interesse for å forsøke å beskrive og analysere hvordan menneske-fugl tilnærmer seg hverandre, og det bidro til at også filmfeltarbeideren ble «hekta på é».

«Å bli hekta på é» er en forutsetning for å lære å se som en ærfuglrøkter. Evner man ikke å se fuglene, forundres over hva de holder på med, da har man heller ikke tilgang til disse opplevelsene. Alle blir selvsagt ikke «hekta». Noen ganger sukker røkterne over både familie og venner. Mange av disse har tilbrakt mye tid ute i værene, men de ser ikke «de samme tingene», og de kan ikke begripe hvorfor røkterne drar ut i øyan vår etter vår og tilbringer så mye tid «alene». Antakelig var det også slik da folk fremdeles bodde i værene, at noen levde *med* tradisjonen og andre levde *i* tradisjonen. Noen fant seg i alle restriksjonene de ble utsatt for i *várntie*. De tok sine forholdsregler og utøvde arbeidet som måtte gjøres, men kanskje var det bare noen få som evnet å la seg forføre av den finurlige relasjonsbygginga mellom menneske og fugl, i fascinasjon over fuglen og de situasjoner hvor fuglen velger å spille på lag med menneskene. Herr S berettelse om nabokonas observante blikk for éas leting etter reirplass, kan forstås som en historie om den sistnevnte sorten øyværing. Hun hadde lagt merke til at ei é var spesielt opptatt av eldhuset, og gjorde i stand et reir i grua i eldhuset. Og éa kom. Det er en sterk historie om en dedikert ærfuglrøkter og det forteller noe om den prioritert fuglen har i disse værene under sesongen. Jeg vil anta at eldhuset ble brukt flittig til å koke mat til både

folk og fe, og til å bake og vaske klær, også i *várntie*. Å låne bort grua i eldhuset til éa for en måneds tid, må nødvendigvis ha skapt en del forviklinger for utøvelsen av husholdsaktivitetene.

Relevansen av denne diskusjonen handler ikke kun om å bidra analytisk til å «svare Derridas katt», selv om dette er viktig. Det handler også om å forstå hvorfor og hvordan dunsankingstradisjonen overlevde i etterkrigstidens fraflytting fra utværene. Da værene ble fraflyttet, var det noen dedikerte ærfuglrøktene som simpelthen ikke klarte å slutte. De elsket å stelle med éa, og de fortsatte sjøl om forutsetningene for driften var helt endret. Det var ikke på grunn av dunets økonomiske potensial de fortsatte. Det vil være en anakronisme. Slik *var* det en gang – man stelte med éa for å skaffe seg ekstra inntekt. Dunet var fremdeles dyrebart, men det var ikke inntektene som gjorde at noen få fortsatte driften. Det var heller ikke for å opprettholde en tradisjon i seg sjøl, og for å tekkes den kulturelle revitaliseringa at noen fortsatte. Skal man forstå hva som gjorde at praksisen overlevde fraflyttingsbølgen og hva som har potensial for ei framtid for ærfuglrøkten i «den nordlandske fuglepleie», må man forstå hvor essensiell gleden over opplevelsene i relasjonsbygginga mellom menneske og fugl er.

Nødvendigheten av predatorer

Det er imidlertid en rekke forhold ved praksisen som slett ikke har et romantisk skjær over seg, men som er absolutt like viktige for relasjonsbyggingen mellom menneske og fugl, og for at fuglen skal framstå som «elskjen». Det handler om predatorbekjempelse. Det er langt fra romantisk, men helt avgjørende. Jeg skal bruke Auds strev med en oter for å belyse dette.

Nedtur

Sesongen 2004 lovet godt. Alt var i gjenge i Halmøyværet etter en fin 2003 sesong. I 2004 var jeg med Aud under oppgjøringa av reirene i april/ mai og skulle ha en 2 ukers tur i månedskiftet mai/juni, før avreise til verdensarvkomitéens møte i Kina. Jeg var på min siste tur utover og ventet på båtskyss fra Vega, da Aud ringte meg om kvelden. Hun fortalte at oteren hadde tatt groméa. Det som overhodet ikke måtte skje, hadde skjedd. Aud hadde mistet groméa si. Flere års tålmodig arbeid var lagt i grus over natten.

Neste dag kom jeg utover med skysskar og venn av Aud, Håkon. Han hadde vært i Halmøy samme helg sammen med sin kone, Lillian. Aud fortalte at hun og Lillian hadde gått

runde på Gangarøyskjæret. Der hadde de kommet over oteren i en nylig oppsatt ébane. De hadde ringt etter karene som hadde våpen, men da de kom var oteren for lengst forduftet. De søkte etter oteren, men klarte ikke å spore den. Et par dager etter hadde dette skjedd. Disse dagene hadde Aud vært på alerten og hadde sjekket ébanene og éhusene på Halmøya ofte. Mens hun var inne på brygga en tur, så hun ut gjennom soveromsvinduet at oteren var på tur ned mot sjøen fra sluppen hvor groméa lå. Dette var på formiddagen. Hun grep børsa, sprang ut og skjøt etter den, men traff nok ikke. Hun så at oteren dukket i sundet og ble borte. Antakelig var den i Langøyen på andre siden av sundet. Hun gikk for å sjekke i sluppen og fant groméa drept. I ébanen var det spor etter kamp. Dun, fjær og tang lå spredd utover. Oteren hadde angrepet i hode og halsregion. Nebbet var knust. Éa hadde ikke flyktet, men valgt å verne om eggene. Det absolutt verste som kunne skje, hadde skjedd. Aud klandret seg sjøl, og diskuterte høyt med seg sjøl og med meg og med Håkon, om hva hun kunne ha gjort. Hun hadde fått tillatelse til å felle en oter, men det er dermed ikke sagt at man klarer å fange den for den del. Og denne ble aldri felt²⁴⁹.

Samme dag går vi runde på Gangarøyskjæret og Gangarøy'n og ser merkelige spor. Reir er forlatt og det ligger fjær ved reiret. Dagen etter drar vi over til Flatskjæret, og finner lignende spor der, spor etter kamp. Men helt sikker blir ikke Aud før vi finner ei é drept og spist i en ébane. Oteren har herjet over alle øyene hun har hus på²⁵⁰.

Aud mistet 12 hekkende hus-é på grunn av denne oteren. De to drepte égåkkene hadde hekket i ébaner. Groméa hadde 4 vellykkede sesonger bak seg. De 10 andre lå i mindre hus. Ei av disse lå på Gangarøyn under en av Auds fiskekasser, og hadde hatt 9 vellykkede klekkinger og masse dun, hvert eneste år.

Dette er nettopp en slik situasjon som ligger bak noe av kritikken Aud møtte i oppstarten: Hun lurte éa i hus til falsk trygghet. Den falske tryggheten ligger i at i det gamle regimet ble oteren skutt, og mink fantes ikke. Det viste seg også at de to fuglene som vi vet ble drept, hekket i ébaner. De som uttaler seg vet hvor fatalt et angrep kan være i et egg- og dunvær, slik minkens tilstedeværelse i Lånan viste. Hele været stod på hodet. Manngarden og antall folk som var involvert i Lånan, uten å lykkes, sier også noe om sårbarheten i Auds prosjekt. Halmøyværet er på mange måter et større og mer uoversiktelig vær å holde oppsikt over enn

²⁴⁹ Ærfuglørokterne kan få dispensasjon hos Fylkesmannen til drepe/ta ut en oter hvis den angriper hekkende ærfugl i været. Aud satte opp oterfeller, uten resultat. Denne oteren ble fanget av kamera et par kvelder etter, da Aud og jeg dro til Langøy'n for å se etter den. På 200 meters hold, og en liten lcd skjerm, så var det ingen som trodde meg før jeg fikk sett opptakene på TV monitor høsten etter. Der var oteren, som svømte ut fra Langøy'n over mot skjærene sør om Halmøya, rett etter vi hadde gått i land.

²⁵⁰ Se også sekvens film «fulgenes dronning».

Lånan, selv om antallet ærfugl er langt lavere. Aud er stort sett alene, så på ett vis er Auds oppgave nærmest uoverkommelig. Etter oterens herjinger hadde de gamle pessimistene fått rett i sin kritikk. Aud var i deres perspektiv uten é, ho hadde mistet «sin ene é».

Ikke så galt at det ikke er godt for noe – éas «epilog»

Siste «ord» i den saken var imidlertid ikke sagt. Det sørget fuglene for. Auds sørgelige opplevelse med oteren sesongen 2004, utviklet seg også i en positiv retning som ga ny innsikt i ærfuglrøykten. Bare et par-tre morgener etter oterens herjinger, krydde det plutselig med é rundt brygga. De vandret rundt blant éhusene rett utenfor. De gikk på bergene ved gangveien til flytebrygga, svømte omkring og lå i tangen nedenfor og nord om brygga (Sundsvold, 2013). Ut fra videoopptakene ser man cirka 30 é, og kanskje 15 av dem er oppe og kikker i husene. Det var et eventyr, etter tunge og triste dager.

Slik dialogen i denne filmsekvensen viser, er verken Aud eller jeg sikre på hva dette skal bety. Vi tror ikke helt på det vi ser og lurar på om oteren kan være på ferde igjen? Men Aud ser at égåkkan er trygge og tillitsfulle, og hun mener de kommer fra Flatskjæret eller Gangarøyen for å søke beskyttelse fra oteren ved å trekke til brygga. De flyttet ikke inn etter første visning, men ideen om et alternativt bosted var antakelig oppe til vurdering.

Denne situasjonen viser også et annet viktig aspekt ved ærfuglrøykten, om ærfuglens beveggrunner for å trekke til bosettingen. La meg starte med ærfuglrøykernes egne resonnementer, som jeg deretter utvider med mine egne. Ærfuglen er en stor og klumsete fugl, som ikke evner å gjøre mange andre arter fortred, foruten å spise skjell og bløtdyr fra havet. Den er en ganske hjelpeløs skapning. «Ho har bære fienda», sier Aud. Men hvis verden var *uten* fiender, ville den da ha søkt menneskenes beskyttelse? Historien om oteren som raserte Auds ærfuglkoloni, og ikke minst det som skjedde noen morgener etter, da ærfuglene trakk til brygga, mener jeg forteller om et annet finurlig element ved ærfuglrøykten; *uten predatorer hadde det ikke vært noe ærfuglrøkt*. Da kunne den ha hekket hvor som helst. Menneskenes omsorg utgjør en forskjell for hekkesuksessen til éa, fordi bosettingene i dunværene var en fredet plett, hvor predatorene ble holdt i sjakk. Dette er et aspekt, kall det gjerne et annet premiss for ærfuglrøkt, som ærfuglrøykterne ikke vektlegger i sin formidling fra praksisen. Deres oppgave er å verne éa mot predatorer, fiender, og i denne nødvendige iveren, blir dette premisset oversett, eller ikke hvert fall ikke uttalt. For å oppsummere: Skal man forstå hva som motiverer fuglene til å trekke til bosettingene framfor å hekke hvor som helst, hviler ærfuglrøykernes

forståelse på flere forhold som henger nøye sammen; 1) fuglenes biologiske og reproduktive sykluser (verpespreng) 2) relasjonsbyggingen mellom menneske og fugl, og på 3) samspillet mellom artene. «Verpespreng» er basisen praksisen bygger på. Det er det som skaper mulighetene for relasjonsbygging mellom menneske og fugl. Det er der mulighetene begynner, ikke slutter slik kritikerne fra etologien hevder. Samtidig er predatorene det andre premisset som gjør at relasjonsbygginga kan skje.

Jeg har valgt å ta med Auds strev med en annen oter, for å nyansere framstillingen av oteren som predator. Slik ærfuglrøtterne sier, er oteren ikke en hovedfiende, men enkeltindivider kan slik vi har sett fra Halmøyværet ødelegge flere års tålmodig arbeid. Jeg tar med et utdrag fra Auds dagboknotater fra sesongen 2008. Dette året hadde hun også besøk av en oter på Halmøya.

Lørdag 24. Mai NØ frisk bris +9° og sol.

Har snekret ferdig ébanen – brukte ei dør + noe rak og papp på taket. Ei siland var blitt skremt og satt fast under bølgeblikken på låven. Måtte rive ifra. Hun hadde ikke noen skader da jeg tok den løs. Hun hadde ett egg. Det er antakelig oter i låven – stram lukt.

Fredag 30 mai 12°

Har vært på Flatskjæret for å hente en dun – den var ikke brukbar, mest gress. Hentet flere røtter med rosenrot for å plante i nerhagen. En grågåsunge var forlatt på Flatskjæret. Så turen ble kortvarig. Nå har han kost seg med eggeplomme fra hønseegg. ---

Håper flere é går opp på Halmøya- Fant en é på stien til grishuset. Hadde en prat med Mathias. De har også funnet olje i tangen. Her har det vært en god del klumper.

Det er noen pisterlyder i låven. Høres ut som kattunger (oterunger). Det er for mye materialer og rot til at jeg kan komme til å se etter.

Sønd. 1. Juni Ø stille overskyet 12°

To epar er på utkikk etter hus. Håper at flere går i hus.

Mand 2. Juni NØ bris overskyet +10°

--- Traff på en oter med en unge (oterunge) i kjeften som gikk på sjøen ved smitomta.

23. juni 11° og regnbyger

--- En oter gikk oppover bakken bak trygdebanen. Han gikk under låven. Så jeg har balet for å få han vekk.

I slutten av rapporten skriver hun følgende kommentar:

Oter har vært i låven - har nok gjort éa mer skeptisk. Trodde jeg skulle få flere opp på Halmøya i år.

Dagboka forteller at det kan gå bra med et oterbol på øya også, men som Aud skriver, éa blir mer skeptisk. Aud fikk 4 nye é opp på Halmøya dette året, men bare én av disse gikk i hus. Hun hadde forventet flere. Oteren hadde antakelig gjort nykommerne usikre, og kan ha påvirket deres valg av å ligge fritt, ikke i hus. Oterbolet lå midt i bosettinga, i gammelfjøsen, og vandret gjennom bosettinga og i mange av de samme fårene égåkkan benytter. Dette er ikke forenlig med praksisen, og det undergraver Auds arbeid. Oteren drepte ingen é, men den skapte antakelig utrygghet blant ærfuglene. Aud oppdaget oterbolet seint. Hun er ingen jeger, og satset

på at det kunne gå greit. Auds oppgave for neste sesong var å forhindre at oteren returnerte og etablerte nytt bol på Halmøya. Hvis ikke, vil ikke bosettingen lenger utgjøre en forskjell som aktuell hekkeplass. Med en oter på øya, så kunne éa like gjerne hekket på en annen holme. Det er dette som er menneskenes oppgave å gjøre bosettingen om til et fredet område, et «sanctuary», hvor fuglene får være i fred. Denne logikken ligger også til grunn for den gamle forvaltningspraksisen, fredlysningene. De fredlyste egg- og dunværene gjorde en forskjell.

Ærfuglrøkt som sam - domestisering

I *Fotefar mot Nord*- prosjektet betegnes éa som øyværingenes «husdyr» (Næss 1998). Jeg har i liten grad sett eller hørt husdyrbegrepet bli brukt i andre sammenhenger i praksisen²⁵¹. Denne begrepsbruken mener jeg ikke re-figurerer praksisen slik at dens meningsinnhold skifter karakter, men jeg forstår den heller som et litterært grep for å fremheve merkverdighetene i praksisen, at dette husdyret er en «vill» fugl, som trekker til menneskene og lar seg «temme» i hekkesesongen. Slik jeg presenterte ulike perspektiver på domestisering (del 2), er domestiseringsbegrepet nært knyttet til en evolusjonistisk tankegang. Husdyrhold var en av byggesteinene i forestillingen om hvordan menneskene har fått eller tatt kontrollen over naturen og kloden. I husdyrholdet ligger også en forståelse om at menneskene kontrollerer og eier dyrene. I den annen ende av skalaen finner man alternative måter å forstå tilnærmingen mellom menneske og ville dyr, med basis i gjensidig nytte og glede, slik selskapsdyrene (companion species) er eksempler på (Børresen, 1994, 2006; Haraway, 2003, 2008). I domestiseringslitteraturen ligger også ideer om avlsdimensjonen, at menneskene har avlet på spesifikke særtrekk som bidrar til å temme en vill art. Økonomisk utbygging gjennom kontroll og eierskap, temming og avl er altså aspekter som knyttes til domestiseringsformene (Clutton-Brock, 1989). Cassidy and Mullin etterspør empiriske eksempler på domestiseringsrelasjoner mellom mennesker og dyr som verken passer i den ene eller andre «kategorien» (Cassidy & Mullin, 2007). Ærfuglrøkten er nettopp et slikt eksempel.

Det er viktig å påpeke at når jeg diskuterer domestiseringsdimensjonene ved ærfuglrøkten her, er det spesifikt knyttet til aktivitetene i «den nordlandske fuglepleie», slik den

²⁵¹ I et intervju med Anna Steinholm (2004) brukte hun husdyrallergorier for å forklare hvor frustrerende røkterne opplevde eggrekking og forstyrrelser fra uvedkommende i hekkesesongen. Hun sa det slik; Hvis noen hadde gått inn i hønsegården til en bonde på Vega og tatt egg, ville det blitt sett på som et rent tjuveri, men i øyan og overfor sjøfuglene og ærfuglen spesielt, mener man det er greit. «Du kainj jo godt sei at éa va vårres hønse», omtrent slik ordla hun seg for å forklare meg dette.

foregår i Vegaøyen ved siste millenniumskifte. Som vi så i del 2 har man langs kysten av Nord-Troms og Finnmark sanket dun fra vill-é på skjær, holmer og langs strendene, uten at fuglene trekker til bosettingen eller får beskyttelse mot predatorer fra menneskene. Dette betyr også at domestiseringsaspektene ikke er til stede på samme måte i disse praksisene som i Vegaøyen (Schøyen, 1935, 1938; Sundsvold, 2011).

Til tross for de store transformasjoner praksisen har gjennomgått fra herligheter og utvær til verdensarv, eksisterer det et økonomisk aspekt ved denne domestiseringsformen. Fra gammelt av var ærfuglrøkt en økonomisk aktivitet som ga viktige biinntekter til fiskarbøndens mangesysleri, både gjennom egg og dun. Selv om det i dag ikke er mulig å leve av salg av dun, er ederdun fremdeles en ettertraktet handelsvare på verdensmarkedet. Både Island, Svalbard, Canada og Grønland eksporterer ederdun som råvare. Vegaøyans ærfuglrøktere deltar ikke i disse salgsnettverkene, men duna gir fremdeles en mulig biinntekt gjennom produksjon av ederdunsdyner på bestilling. De ulike tilskuddsformer som ærfuglrøkterne inngår i er også økonomisk forankrede, enten de handler om å rapportere tall til miljøvernmyndighetene eller å opprettholde praksisen som et kulturfenomen og et reiselivsprodukt. Domestiseringsformen har med andre ord et økonomisk aspekt.

Samtidig er dette en domestiseringsform hvor røkterne ikke har kontroll over fuglene, og eierskapet til egg og dun er basert på at menneskene steller så godt med fuglene at fuglene selv velger å hekke på deres eiendom. Når fuglene ikke kunne kontrolleres, ble det desto viktigere å kunne ha *kontroll over hekkeområdet*, blant annet med loven i hånd å nekte folk adgang i hekketiden, gjennom fredlysning. Også når det gjelder temming, er denne domestiseringsformen særegen. Selv om ærfuglrøkterne opererer med begrepene tam-é og vill-é, blir ærfuglene i denne praksisen aldri tamme. Når hekkesesongen er over, drar ærfuglene fra bosettingene, og ofte også fra været for å finne andre beite- og myteområder.

I forhold til kjente eksempler på domestisering utgjør denne kombinasjonen av sesongbasert «tamhet», økonomisk utbytte, kontroll av området – og ikke fuglen, en ganske så unik situasjon, hvor det gir like mye mening si at *det er ærfuglen som domestiserer menneskene*. Når fuglene hekker i bosettingene omgjøres bosettingen til et *fugle «domus»*, hvor hensynet til fuglene kommer først (D. G. Anderson, Wishart, & Vaté, 2013). Alt menneskene gjør under «*varntie*» er tilpasset hensynet til éa, slik vi så fra Auds arbeid, men også fra historiene og erfaringene i de andre dunværene. Selv innenfor et enkelt vær var folk oppmerksom på distinksjonene mellom øyer som kvalifiserte for betegnelsen «et ordentlig dunvær» kontra øyer hvor man tok hensyn, men aldri kunne tilby ærfuglen de forhold den trengte. Dette så vi i Anna

Stensholms beskrivelse av sitt stell av éa på Svinskjæret, hvor både post- og skipsekspedisjonen til Hysværøyan lå. Det kunne aldri bli slik det var på naboholmen der hun vokste opp. I et ordentlig dunvær må ærfuglen komme først, deretter menneskets gjørende, slik også herr S skriver i sin avisartikkel.

I lys av dette kan man jo spørre om hva slags domestiseringsform dette er? Har denne formen for relasjonsbygging overhodet noe med domestisering å gjøre? Burde domestiseringbegrepet reserveres til relasjonsbyggende aktiviteter mellom menneske og den annen art, hvor mennesket har en mer førende rolle? Fijn (2011) bruker begrepet «co-domestication» for å fange den pågående interaksjonen eller sameksistensen mellom to arter, menneske og dyr, hvor også omgivelsene og andre arter inkluderes. «Co-domestication» kan kanskje oversettes til sam-domestisering på norsk, og hun definerer «a co-domestication relationship» slik;

“The social adaptation of animals in association with human beings by the means of mutual cross-species interaction and social engagement.» Fijn 2011:33

Fijns empiriske felt er pastoralister i Mongolia, nomader som driver med sau, geit, jak-«okser» og hester, og det er store forskjeller mellom praksisene. Jeg gir ingen utfyllende beskrivelse av disse her, men peke på en sentral forskjell mellom pastoralister og bofaste. Pastoralister flytter sine hushold etter dyrenes behov og sesongbaserte skifter i beiteforholdene. Slik sett tilpasser pastoralister husholdet sitt «domus» til dyrenes behov, mens ærfuglrøkterne tilpasser *sine bofaste hushold til fuglene som ankommer* som følge av sesongvariasjoner og reproduksjonssykluser. Men Fijn gjør også noen begrepsmessige avklaringer som er like relevante for ærfuglrøkten. For gjeterne er dette å holde predatorer borte fra flokken en helt sentral del av husdyrholdet, og gjennom dette legger hun vekt på at domestiseringa ikke kun et forhold mellom to arter, men et forhold hvor samspillet med flere arter inngår. Som vi så er dette også et sentralt aspekt eller premiss for ærfuglrøkten, predatorbeskyttelsen. Det er dette som bidrar til bosettingen framstår som et trygt hekkeområde, et hekkeområde som gjør en forskjell for mulighetene éa har til å lykkes i reproduksjonen.

Avlsdimensjoner

Siden mennesket har så liten kontroll over ærfuglen i ærfuglrøkten, er det nærliggende å tenke at det ikke kan eksistere en avlsdimensjon ved praksisen? Spørsmålet har blitt aktualisert gjennom Auds prosjekt med «å temme nye fugler», å venne ville fugler til å hekke i hus og ved bosettingen. Aud valgte å begynne på Flatskjæret, i en koloni av fugler som hekket vilt. Disse

fuglene hadde valgt å hekke i måke, tjeld og terne- koloniene, for å få noe beskyttelse mot rovfuglene. I Auds tilnærming så hun fuglene an, vurderte deres temperament. De fuglene som tålte hennes intervensjoner fikk en fiskekasse lagt over reiret. Allerede i dette første grepet ligger en avlslidimensjon. Aud går etter fuglenes temperament.

Som vi så i studiene fra Svalbard er hekkesuksessen hos vill-é liten. Vi så også at i den ene studien hvor man hadde sammenlignet hekkesuksess mellom to ulike områder over tid, at i det området hvor det hadde vært utøvd predatorbekjempelse var hekkesuksessen 3,4 ganger større (Hanssen m.fl., 2013; Moe m.fl., 2012). *«Dette betyr også at «husfuglene» med rolligere temperament lykkes bedre i reproduksjonen og reproduserer fortere.* Selv om det ikke foregår en direkte avl gjennom ærfuglrøkten, finnes det en «indirekte» avlslidimensjon ved praksisen. Og det er dette som gjør det mulig over tid å bygge opp en stamme av «tamme», rolige fugler i et dunvær, i nært samspill mellom sosiale og biologiske faktorer, hva Ingold og Pálsson kaller biososiale tilblivelser, «biosocial becomings» (Ingold & Pálsson, 2013).

Utviklinga i Auds prosjekt – «Auds epilog»

Gjennom disse kapitlene har jeg forsøkt å vise noen av de dilemma som Aud må håndtere i arbeidet med å bygge opp et nytt egg- og dunvær. Til tross for de mange forventninger eller formeningar omgivelsene måtte ha om Auds arbeid, både fra de gamle driverne i tradisjonen og fra dagens forvaltningsmyndigheter, har hun også satt sitt eget mål for når *hun* mener å ha lyktes. Dette målet relaterer hun til en opplevelse faren har formidlet.

En dag under *varntie* hadde faren stått og hugget ved på brygga. Éa svømte og vandret omkring rundt brygga, mens han holdt på med sitt. Da han tok kveld, hadde ei é kommet og laget reir i sagmasket rett ved hoggestabben og like utenfor inngangsdøra til brygga. Denne éa hadde selv valgt å spille på lag med Johan, og søke beskyttelse ved bosettingen, midt i menneskenes aktiviteter. Allerede i 1996 hadde Aud laget og *redd opp* til éa og bygd et hus der farens hoggestabbe hadde stått. Det skulle ta sin tid, men etter at Aud hadde revurdert plasseringa noe og flyttet huset et par meter lenger opp i skråninga og bygget det litt om, fikk hun fort ei é i huset. Dette var i 2007, altså etter 12 års venting. Hun hadde bygd huset av løse mursteiner, stablet i en sirkel med ei treplate på toppen. Det var ikke helt gjennomtenkt. Da ungene ble klekket ble de trukket til lyset som kom inn mellom mursteinene, og smatt ut. De løp rundt utenfor uten å komme seg inn igjen. «Dæ vart litt kaotisk». Aud måtte hjelpe mora med å få dem inn igjen og hentet et teppe som hun la over huset. Slik hjalp Aud é-mora til å

holde ungene i reiret til hun var klar til å forlate reiret. Dette er Auds egen mal på om hun har lykkes, og Aud har mange historier som viser at fuglene tolererer hennes intervensjoner. Forsøket hennes har vært vellykket. Det er godt mulig å få éa til å vende seg til å hekke under tak igjen, men det krever tålmodighet og vilje til å sette fuglen først.

Bilde 16: Éa i mursteinhuset (Foto: Aud Halmøy)

Hvordan har utviklinga vært i løpet av disse årene i tall? Jeg tar med hennes egen oppsummering av sesongen 2007, som var del av rapporteringa fra sesongen:

Halmøya: Etter 12 års jobbing med å få éa til å gå opp på Halmøya, har det i år vært resultater med dobling av fugl på øya. 12 som gikk opp – mot 6 året før – dvs. jeg mistet 2 av disse 12. Fuglene er nå "vant" med at det er folk som går og er ikke redde, kan være helt nært og prate med dem.

8 fugl lå i hus på Halmøy – vellykket hekking

4 fritt – 2 vellykket hekkinger

Storflatskjæret: 7 fugl – 6 vellykket hekking, 6 i hus

LissFlatskjæret: 13 fugl – 12 vellykket hekking, 5 i hus

Gangarøyskjæret: 6 fugl- 4 vellykket hekking alle i hus

Gangarøy'n: 10 fugl – 10 vellykket hekking, 2 i hus

→ disse ligger i en måsekoloni på 6 svartbk – 28 gramåker

--- Talte opp 77 hekkinger hvorav dun fra 63 som er fin dun, 7 mindre bra.

27 é i hus til sammen.

Det ble gjort opp reir til 165 i hus.

30 reir i hus på Gangarøyskjæret, 15 reir i hus Liss Flatskjøret, 10 reir i hus Gangarøy'n, 68 på Halmøya, 40 på storflatskjæret og 1 i Langøyen.

Som vi ser over er Aud fokus i 2007 Halmøya. Det er dit hun vil ha fuglene, og sesongen 2007 var i så måte et gjennombrudd. Hun har doblet antallet fugl fra forrige år. I disse notatene er hennes fokus tydelig. Hun rapporterer de tingene som jeg har forsøkt å vise foran, målsettingen om å få vellykkede hekkinger av fugl som hekker i hus, og på å få fuglene til å komme til bosettingen. Vi skal nå se hvordan dette speiles i rapporteringen hun gjorde til Fylkesmannen gjennom registreringsskjemaene.

Min tilnærming til Auds arbeid har i all hovedsak vært kvalitativ. Jeg har tilbrakt mye tid i Halmøyværet og gått ut og inn av arbeidsprosesser over sju ulike sesonger. Jeg så utviklinga fra år til år, både med egne øyne og gjennom kamera: Det ble stadig mer é rundt brygga i Halmøya, stadig flere é i hus og stadig flere ungdommer i éflokkene. Men jeg visste også at Aud måtte ha en tallmessig oversikt etter all registreringa hun hadde foretatt, og den ville jeg gjerne se. Jeg ba titt og ofte om ikke Aud kunne sende meg kopier av rapportene, men det tok sin tid fordi hun ikke hadde egne kopier, de var hos miljøvernssjefen i kommunen. Først høsten 2010 fikk vi det til, og da vi først hadde fått alle rapportene på bordet, med kopier både til henne og meg, så hentet Aud også fram dagbokføringene sine fra årene før STILK prosjektet. Jeg har derfor forsøkt å tallfeste de informasjonene som hun gir i perioden 1995 -2000 også. STILK-prosjektet gikk over 5 år, fra 2001 til 2005. Fra 2006 fikk Aud midler fra verdensarvstiftelsens til driften av ærfuglrøkten. Aud måtte også rapportere til Stiftelsen, og jeg har derfor med disse årene slik at tallene reflekterer hele den periode jeg har mitt etnografiske materiale fra.

Jeg har valgt noen kategorier som jeg mener gir mening for det arbeidet Aud gjør, i den grad det var tilgjengelig i rapportene, antall hekkinger og antall dun sanket. Jeg har også forsøkt å skille mellom Halmøya og resten av været, siden det å få ærfuglen tilbake til bosettinga har vært Aud primære mål. I tillegg har jeg skilt på antall hekkinger i hus og antall dun, fordi hun også sanker dun fra vill-é. Tilslutt følger det totale antallet av hekkinger.

Figur 14: Oversikt over antall hekkinger og dun sanket i Halmøyværet

ÅR	Antall hekkinger og dun sanket			
	Totalt	Hus totalt	Dun	Hvorav Halmøya (i hus)
1995		3		0
1996				0
1997	51			0
1998	37			2 ranet
1999	71		12	5 ranet 2
2000	40		20	
2001*	90		40	1(gromea)
2002	130	36	60	4 1
2003	118	41	89	6 3
2004	135	40	70	3 2
2005i	124	40	50	
2006i**	65	35	50	
2007	78	27	70	12 8
2008	79	(24)	72	16 10
2009	67	(18)	?	22 11

*STILK prosjektet ** Verdensarvstiftelsen

i) Her foreligger ikke kopi av rapporteringsskjemaene, ergo vet jeg ikke hvor mange som gikk opp på Halmøya. Det foreligger kun en skriftlig rapport om hva totalantallet ble.

Ser man på kolonnen over utviklingen av totalantallet, viser denne en pussig utvikling. I perioden 2001 -2005 fordobles totalantallet på hekkende ærfugl i været, og tilsvarende blir totalantallet nesten halvert fra 2006. Hvordan skal dette forstås? Rapporteringa fra 2001 til 2005 var i den perioden Aud hadde STILK - tilskudd fra Fylkesmannen. Igjen ser vi hvordan rapporteringskravene fra Fylkesmannen påvirker Auds arbeid. Dette må forstås i sammenheng med de vilkår som ble satt i tilsagnsbrevet, hvor hun må rapportere antall hekkende fugl, fangst av mink, dun som høstes osv. (se side 245). I denne perioden har Aud registrert *alle* hekkende é hun har funnet i været, og en stor del av disse har vært vill-é ute på skjærene. Kolonnen med totalantallet av hekkende ærfugl forteller altså mer om hennes arbeid med rapporteringene, enn om utviklinga av ærfuglbestanden i været i perioden 1997-2009. Halmøyværet er et stort vær i utstrekning, og Aud har ingen mulighet å foreta systematiske tellinger av antall hekkende fugl i været alene. Når hun tok rundene til de ytre skjærene var det primært for å sanke dun fra vill-é, men samtidig har hun forsøkt å etterleve vilkårene om å rapportere antall hekkende fugl til myndighetene.

Det som også er påfallende i rapportene basert på registreringsskjemaene er at *antallet vellykkede hekkinger er ganske umulig å lese ut fra rapportene. Antallet vellykkede hekkinger koblet opp mot predatortrusselen fra år til år, ville være essensen av de elementer Aud faktisk vektlegger i sin praksis.* Det er kjernen i forhold til om hun lykkes i sitt arbeid eller ikke. I de skriftlige rapportene tar Aud dette med, men det speiles ikke i tallmaterialet. Talloversikten bekrefter kort sagt det vi så tidligere i kapitlet fra runden på Flatskjæret, om de forviklinger rapporteringsskjemaet skapte for hennes muligheter for å holde oversikt. Det Aud har rapportert til Fylkesmannen har lite å gjøre med å bygge opp et nedlagt egg- og dunvær. Dette forteller mer om moderne naturforvaltnings tallkrav, enn å si noe om graden av suksess i forsøket om å bygge opp et nytt dunvær.

Fra 2006 overtok Stiftelsen (markert med lyserødt) administrasjonen av tilskottene. De krever også rapportering, men som vi ser har Aud ikke prioritert å foreta de samme tellingene og å føre disse tallene. Dette handler om Auds fokus. Hennes fokus de siste årene har vært å få éa til å trekke til Halmøya slik at hun fikk et lettere arbeid, og kunne passe bedre på den.

Men tallene viser også at hun langt på vei har lyktes. Jeg har markert kolonnen for antall hekkinger på Halmøya med gult. I løpet av 15 år har hun klart å få 22 ærfugler til å hekke på Halmøya, og halvparten av disse hekker i hus. Hun har med andre ord lagt grunnlaget for å bygge opp en stamme av «tamme» fugl, som år for år vil kunne øke, hvis været blir holdt i hevd. Det er dette som har vært Auds primære fokus og arbeid, og det er i disse tallene graden

av vellykkethet kan måles. Alt det tunge arbeidet hun har lagt ned på Flatskjæret, LissFlatskjæret og Gangarøyn, var nødvendig *for å gi éa en idé om å hekke i hus*. Forstyrrelser der kunne med tiden få fuglene til å trekke til bosettingen, slik den sørgelige historien med oteren i 2004 viste. Aud har lyktes, både med å venne éa til å hekke i hus, OG å få éa tilbake til Halmøya. Det tallene ikke viser er hvilket møysommelig tålmodighetsarbeid det har vært å få éa tilbake til været igjen.

En sårbar viabilitet?

Det eksisterer en finurlig form for resiprositet, gjensidighet, mellom menneske og fugl i denne praksisen. Menneskene investerer tid, arbeid og omsorg i husbygging, reirlaging og verner éa mot predatorer i hekkesesongen. Det er en begrenset form for begrepsbruk i praksisen, som blant annet gir seg utslag i at de blir svar skyldig når de blir spurt om hva det de holder på med kalles (del 2). Men når det gjelder selve arbeidet med ærfuglen er praksisen full av begreper som fanger essensen av arbeidet. Menneskene «rer opp» eller «gjer opp», og éa gjør opp for seg «betaler husleia» gjennom å forlate et rede med kostelig dun. Det er en finurlig form for resiprositet, gjensidighet, i dette, hvor begge har noe å vinne på relasjonen og hvor resiprositeten er forskjøvet i tid. På mange måter ligner dette på hva Mauss skriver om gaveutveksling. Å gi en gave forplikter til gjenytelse, men gjenytelsen skjer ikke umiddelbart, og det er selve tidsforskyvningen som skaper limet i relasjonen (Mauss, 1995 (1950)). Fuglene føler ingen forpliktelse til gjenytelse, det ville være å foreta en antropomorf, uholdbar slutning. «Limet» i relasjonen handler at begge har en interesse av at fuglen skal lykkes i hekkinga. Det å utøve en domestiseringsform hvor menneskene har så liten kontroll over fuglene, og hvor fuglenes handlinger spiller en avgjørende rolle, skaper stor sårbarhet for praksisens. Det er på mange måter forunderlig at praksisen faktisk har overlevd over så lang tid som kildene tyder på at den har (del 2).

I del 2 forsøkte jeg å vise hva skapelsen av den nye naturvernforvaltninga betydde for praksisens viabilitet. Vi så også at de statlig initierte fraflyttingsbidragene bidro til at øyene ble folketomme på midten av 1980- tallet. Folket dro og minken kom, og dette skapte en særdeles sårbar situasjon både for ærfugl og andre sjøfugler. I denne delen har jeg forsøkt å vise hva sårbarheten i selve praksisen består i, og hva som gjorde at en håndfull ærfuglrøktene fortsatte å dra ut til øyene for å stelle for ærfuglen etter fraflyttinga. Dette handlet ikke om dunets

økonomiske potensial, eller for å opprettholde en tradisjon. Det handler om at de elsker alt det forunderlige de får oppleve når de samhandler med ærfuglene.

Det er imidlertid flere forhold som også må belyses for å forstå både praksisens «fall», da fredlysningene falt ut av norsk lovgivning, og at praksisen faktisk evnet «å reise» seg igjen i den kulturelle revitaliseringa, både gjennom Fotefar mot Nord- prosjektet, men også gjennom verdensarvinnskrivelsen. Som jeg beskrev i del 2, om fredlysning av muldebær-land på Sundsvoll, kunne dette forstås som en respektabilitetskode som lå i den gamle omgangsformen mellom naboer. Jeg kjente ikke til fredlysningene, men jeg kjente til kodene.

Det jeg håper beskrivelsene av praksisen i denne delen også viser, er hvor isolert ærfuglrøkerne er i sitt arbeid. Arbeidet krever det, de kan ikke kontrollere fuglen, det de kan kontrollere er adgangen til området. Det var dette fredlysningene sikret. Før Fotefar mot Nord-prosjektet eksisterte det ingen organiserte aktiviteter mellom ærfuglrøkerne. Under sesongen hadde de mer enn nok med å skjøtte sitt eget område, og selv om det er kontakt mellom ærfuglrøkerne i løpet av sesongen, handler dette i hovedsak om hvor langt ærfuglen er kommet i hekkinga, predatorsituasjonen, værets utfordringer osv. Mange av ærfuglrøkerne har knapt vært på besøk i hverandres dunvær, og vet lite om hvordan arbeidet praktisk gjøres. Dette forholdet belyste Kolsrud gjennom de svært lokale måtene dunrensinga forgikk på, noe vi også så gjennom Auds kommentarer til forskjellene i dunrensingsmetodene mellom Halmøy og Lånan. Dette besøket var kommet i stand etter initiativ fra Inga og Rita. Det er altså først gjennom Fotefar mot Nord-prosjektet at det kommer inn en form for organisert samarbeid mellom røkerne. Da etableres grunneierlag i de enkelte værene. Det arrangeres seminarer hvor egg- og dunsankingstradisjonen står i fokus. Ærfuglrøkerne inviteres til å komme med innspill til forvaltningsplan for ærfugl, et arbeid Inga Næss startet, og som Fylkesmannen tok over da verdensarvnominasjonen ble et faktum. All kontakt mellom ærfuglrøkerne før Fotefar mot nord- prosjektet ser ut til å ha vært av uformell art. Man kan si at fredlysningsinstituttet var en nødvendighet for å ivareta helt essensielle krav som røktet krevde, slik vi har sett i denne delen, men samtidig bidro det også til praksisens fall. Fredlysningene var en individuell rettighet²⁵² forankret i nasjonal forvaltning, men hadde ikke et lokalt forankret samarbeidsorgan å støtte seg på da naturvernforvaltninga vokste fram. De enkelte røkerne forsøkte å appellere til Fylkesmannen. De ønsket et strengere vern velkommen, men de hadde ingen felles stemme i de kraftige omveltningene.

²⁵² Det individuelle har over tid endret seg. I de eldste kildene var det også individer, enkeltpersoner, som fredlyste, men de agerte på vegne av gården og slektas interesser.

På Island er situasjonen ganske annerledes. Island er i dag den største eksportøren av ederdun, og dunsanking «ædarrækt» eksisterer fremdeles som en næring selv om den også der er under press og forgubbing. På Island eksisterer det mange lokale ærfugllag, de har et nasjonalt ærfugllag (Icelandic Association of Eiderduck farmers) som inngår i den nasjonale bondeorganisasjonen «Bændasamtök»²⁵³(Jónsson, 2001). Det interessante er at på Island samler bondeorganisasjonen ulike binæringsaktiviteter, ikke bare dunsanking, men også laksefiske i elvene, hestehold osv. Uten at jeg kan gå inn i de norske primærnæringsorganisasjonenes historie, peker dette mot interessante sammenhenger. Hva slags interesser gjorde at jordbruk ble «bare jordbruk», og fiskerier «bare fiskerier», i et land hvor begge næringene i stor grad var basert på fiskarbondens mangesysleri?

4.4 Fredlysningskorsene

Det eksisterer nok en merkverdighet knyttet til fredlysningene, nemlig bruken av kors for å merke de fredlyste egg- og dunværene. Like etter vi kom utover til Halmøyværet i 2003 ble jeg introdusert til fredlysningskorsene. Oppe på bryggeloftet hadde Aud tatt vare på to kors som faren hadde laget, men aldri satt opp. Disse var laget av edeltre, de ypperste rakmaterialene, for å kunne holde lenger i det barske klimaet. Slik Aud husket dette, skulle korsene reises på de ytterste holmene i været, for å varsle besøkende om at de nå entret et fredlyst egg- og dunvær med de forholdsregler dette ga. Dette baserte hun på hva hun hadde hørt, men også på minner fra ungdommen, hvor hun hadde vært med faren på turer til de ytterste øyene i været for å reise korsene etter vinterstormene. Aud kunne også fortelle at hun året før (2002) hadde funnet igjen ett av de gamle korsene på Vågøy, som er en av ytterste holmene sørøst i været. Korset lå nedgrodd i lyng og gress, morkent av elde. Aud kunne ikke gi et entydig svar på hvorfor korsene aldri ble satt opp, men fortalte at faren hadde vært oppgitt over at folk ikke lenger forstod det gamle verneregimet. Hun koblet korsene til den sterke religiøsiteten i øyan, og til et moralsk fellesskap som etterhvert mistet legitimitet, og som gjorde at faren hadde resignert. I slike vendinger ordla hun seg, men hun kjente ikke detaljene i dette.

²⁵³ Jeg har besøkt Island ved to anledninger hatt samtaler med Arni Snæbjörnsson som var ansatt i «Bædnasamtök» med et spesielt ansvar for ærfuglrøktet. Jeg besøkte også ærfuglrøktet i Dyrarfjórður, Vestfjordene, juni 2008, og hadde også samtaler med røkterne i en av de største dunvarpene i Ædøy, nord om Isafjórður, i februar 2006. Familien bor i Reykjavik, og er kun på Ædøy under sesongen.

Aud fortalte at hun ønsket å sette korsene opp igjen, også for å markere at hun ønsket den gamle fredningen tilbake.

Under arbeidet med Kystverneplanen, ble Halmøyværet holdt utenfor, selv om Halmøyfolket ønsket vern. Deres opplevelse var at Halmøyværet ble ofret i «forliket» mellom de ulike interessegruppene, hvor fiskeriinteressene vant fram. Fylkesmannen hadde heller ikke lyttet til deres ønsker. Ifølge Aud mente Fylkesmannen at Halmøy ikke hadde de kvaliteter som fordret for et vern, verken i form av fugler, botanikk eller bygningsmasse. «Det va ein hesthandel», uttrykte Aud. Sesongen 2003 var det manglende vernet og dets konsekvenser et tilbakevendende tema i samtale mellom Aud og Jostein. Forrige sesong hadde det pågått seljakt i Halmøyværet under *varntie*. Seljakten var ledd i et større prosjekt som de begge støttet²⁵⁴, men tidspunktet for jakten var uforenlig med ærfuglrøkt. Som en konsekvens av dette og av ikke å bli hørt på, annonserte eierne været som vernet i lokalavisen for å understreke sitt synspunkt. Annonseringa hadde ingen rettslig relevans, men de fulgte gammel sedvane, slik fredlysningene av muldebærland på Sundsvoll-Bakken hadde vært annonsert i 1967 (del 2).

Mellom sesongene og mine besøk på Vega har Aud og jeg holdt kontakten pr. telefon. En vinter et par år seinere fortalte hun at hun hadde funnet et brev i farens kommode hjemme i Slettbakken. Brevet hadde faren fått fra Viltkonsulenten i Nordland som tilkjennega de korrekte målene som korsene skulle ha. Brevet var datert 19. august 1981 og var stilet til Vega Viltnevd, med kopi til Johan Halmøy (ref. 208/81-461.76 KH/KL):

FREDLYSTE EGG OG DUNVÆR

Viser til brev av 05.05.81.

Når det gjelder merking av fredlyste egg- og dunvær gjelder Kgl. Re. av 10. mars 1900 som lyder slik: *«I medhold av §15 i Lov om Jagt og Fangst av 20. Mai 1899 bestemmes, at ethvært fredlyst Æg- og Dunvær fra 1ste Juli d.å. at regne skal være betegnet med sort Tavler af 80 cm's Bredde og 30 cm's Høide, hvorpaa med minst 10 cm store, hvide Bogstaver er malet ordet «Fredlyst». Tavlerne anbringes mindst 1 meter fra Jorden tværsover en Stople eller Planke av 15 cm Bredde, af hvilken 30 cm rekker overfor Tavlen, saa det hele faar form af et Kors. Tavlerne anbringes oppe på Holmer eller Høider i Værets Yderkanter og i et saadant Antal, at en af dem kan sees, fra hvilken side man end nærmer sig Været».*

Når det gjelder andre regler for slike vær gjelder nå §§ 50 og 51 i Lov om viltstellet, jakt og fangst av 14.12.51. Disse bestemmelsene forbyr all jakt og fangst på været og på sjøen i en avstand av 2 km i tida 01.04. – 20.08. Dessuten er det forbudt på annen manns grunn å forstyrre fuglereir og ta bort egg og dun fra reir.

F.o.m. 01.04.1981 erstattes nevnte lov av «Lov om viltet» af 19.05.1981. § 44 omhandler retten til egg og dun. Se vedlagte kopi.

Med hilsen xx

²⁵⁴ De siste tiårene har selbestanden i Vegaøyen gått kraftig opp. Selen er vert for kveiseparasitten som angriper fisken. Selprosjektet handlet om å jakte sel på en bærekraftig måte, hvor man tok vare på selen, (skinn, kjøtt, spekk) i stedet for å bedrive bestandsreduksjon. Selprosjektet var også lokalt forankret og handlet kort sagt å gjøre et problem til en ressurs. <http://www.helgeland-arbeiderblad.no/nyheter/article773704.ece>

Aud var glad og opprømt over å ha funnet brevet. Hun hadde med dette funnet «oppskriften» på hvordan korsene skulle se ut. Gjennom henvisningene til den kongelige resolusjon av 10.mars 1900 hadde hun etablert en forbindelse med de forordninger hennes forfedre hadde forholdt seg til. Hun hadde bestilt fire kors hos en snekker, som skulle lages nøyaktig i henhold til målene oppgitt i den kongelige resolusjonen fra 1900. Disse skulle hun ha med seg utover til våren. To av disse ble satt opp neste sesong, og etter hvert er alle fire korsene kommet opp og boltet fast i grunnen.

Både tidspunktet brevet var skrevet på og ordlyden gjør at det peker i flere retninger. Det ble skrevet på det tidspunkt den nye Viltloven nettopp var vedtatt, og man kan jo spørre seg hvorfor den kongelige resolusjon fra 1900 skisseres i detalj, når det i brevets siste setning opplyses om at en ny lov er vedtatt som opphever fredlysningsinstituttet? Brevet føyer seg fint inn i rekken av de henvendelser vi så ærfuglrøkkerne gjorde til Fylkesmannen på denne tiden i del 2. Auds glede over brevet handlet også om at hun ønsket *det gamle vernet* tilbake, og dette var nok et dokument som for henne dokumenterte relevansen av fredlysningene.

For Auds historier om korsene var med andre ord nært knyttet til det manglende vernet i Halmøyværet, og et ønske om at å bidra til anerkjennelse av den gamle fredlysningspraksisen. Hennes spesifikke måte å forstå historien på, historisitet, var knyttet til hennes ønsker for framtiden. Men korsene føyer seg inn i rekken av de mange hellige eller religiøse konnotasjoner som hefter ved dunsankingspraksisen, og jeg skal i dette kapitlet se nærmere på hvordan man kan forstå de hellige og religiøse aspektene. Avslutningsvis skal jeg komme tilbake til det potensial Aud ser fredlysningskorsene kan ha i den situasjon Vegaøyen og dunsankinga er i etter verdensarvinnskrivelsen.

Hellig helhet

Det eksisterer altså en rekke hellige eller religiøse konnotasjoner i praksisen. Selve fuglen blir eller ble ansett som en hellig fugl av kystfolket. Den var forbudt å skyte og å spise. Det var et tabu. Bruken av kors for å markere fredlysningene referer til hellighet og har religiøse konnotasjoner. Når Aud gir korsene mening, referer hun til at «folk va religiøse her ute», og hun referer da til en kristen religiøsitet. Som vi så i del 2 er selve fredlysningsbegrepet eldgammelt, og kan forstås i lys av det gamle norrøne begrepet «fred», «fridr» som betegner en kvalitet ved et fellesskap, et hellig forbund. Disse eldgamle aspektene ved praksisen reiser spørsmål til overganger mellom den gamle norrøne hedendommen og kristendommen, til synkretisme, hvor rester av den gamle religionen blir inkorporert i den nye religionen

(Steinsland, 2005). Man kan også spørre seg hvordan man skal forstå den finurlige begrepsbruken i praksisen, hvor man har et rikt repertoar av malende ord og betegnelser for det man gjør vis-a-vis fuglen, men mangler en betegnelse for praksisen? Det finnes et kjent fenomen i nord-norsk kysthistorie, knyttet til tabuer, nemningsfordommene (Fulsås, 2003; Solheim, 1940). Nemningsfordommene handlet om tabuer mot å nevne tingen med sitt rette navn i visse situasjoner, og var knyttet til animisme, at naturen hadde sjel eller krefter. Kan dette ha relevans for å forstå begrepsbruken i praksisen? Enge har brukt et annet religiøst ladet begrep, «totem», for å beskrive øyværingenes spesielle forhold til ærfuglen. Enge ser ærfuglen som øyværingenes totem, hvor ærfuglen samler øyværingene som gruppe og gjør dem forskjellige fra andre grupper (Enge, 2000).

Det lange tidsspennet som fredlysningene kan spores i gjennom historiske kilder, gjør det relevant å se fredlysningene i lys av overgangen fra den gamle norrøne hedendommen til kristendommen. Steinsland ser denne overgangen som synkretisme, hvor rester av den gamle religionen blir inkorporert i den nye religionen, selv om hun også understreker dramatikken i dette «skiftet». Den norrøne hedendommen var en typisk folkereligion, mens kristendommen var en monoteistisk universalreligion basert på ideen om frelse. Folkereligionen ser hun som vokst fram som en del av en folkegruppes tradisjon og historie, noe som også ga seg utslag i at da kristendommen vant terreng ble den gamle religionen kalt for *forn siðr*, gammel sed, i motsetning til den nye religionen, *nýr siðr*, ny sed²⁵⁵ (Steinsland, 2005, s. 13-14). Steinsland skisserer typologiske kontraster mellom folkereligionen og universalreligionen (kristendommen), hvor hun jukstaposerer fred, *friðr*, med *frelse*. (Ibid s.33). *Fred* var selve fundamentet i det norrøne samfunnet, som var knyttet til det å være et fritt menneske (til forskjell fra trell, som verken var menneske eller fri). Rundt hvert menneske var det en sirkel av *fred*, *friðr*, av hellighet. Ordet «hellig» kommer fra adjektivet *heill*, som betyr hel, uskadet, hellig. Denne helligheten ved det enkelte menneske fikk ingen bryte ustraffet. Denne måten å forstå hellighet på har noe til felles med Durkheim og Mauss vinklinger på hellighet, hvor hellighetsforestillinger bare er mulige gjennom samfunns erfaring. Religion er det som «samler verden», den kan forstås som «et totalt sosialt fakta», som gjør at helheten oppleves mer virkelig enn de enkelte delene (Durkheim, 1961 (1912); Lévi-Strauss, 1987 (1950); Mauss, 1995 (1950); Østerberg, 1983).

²⁵⁵ Hun viser også til at det latiske ordet *paganus* (pagen= hedning) henger sammen med ordet *pagus*, som betydde landsbygd, og likeledes *heidinn*, hedensk, hører sammen med ordet *hede*, utkant, øde område (Steinsland 2005 s.13).

I den norrøne tradisjonen ble også tinget ansett som hellig grunn. Tingstedet var ringet inn, og tingmennene skulle sette fra seg sine våpen utenfor ringen. Fredlysningene ble med andre ord tinglyste på hellig grunn (Karlsson, 2000; Pálsson, 2005). Steinsland mener i tråd med Grønbech og Heber at fred i det norrøne samfunnet var en grunnstemning som var så sterkt forankret at den ble inkorporert i det kristne regelsettet (se del 2). I dag inngår fred i kristne begravelseritualer og signinger, som «gå i fred», «hvil i fred».

Gjennom tinglysingsprotokollene så vi at bruken av fredlysningene har vært svært utbredt i hele Nord-Norge, og for Helgelands del fra de første bevarte tinglysingsprotokollene. Det pussige er at det finnes ingen referanser til bruken av kors relatert til fredlysningene eller i tingslysingsprotokollene. Samtidig så vi over at utformingen av korsene ble beskrevet i detalj i den kongelige resolusjonen av 1900, noe som skulle tyde på at også fredlysningskorsene var svært utbredt. Gapet mellom det store omfanget av fredlysninger i protokollene og fraværet av korsene, kan kanskje tyde på at korsene ikke er av like gammel opprinnelse. Hvis så, er det kanskje mulig å forstå bruken av korset som en form for synkretisme? At man på det tidspunkt man begynte å bruke korsene var seg bevisst de hellige dimensjonene som lå i fredlysningen fra gammelt av, og som korset kunne bidra til å formidle²⁵⁶?

Det første belegg jeg har kunnet finne på noe som kan forstås som et fredlysningskors, er et maleri av Christian Due, malt rundt 1850²⁵⁷. Det er et landskapsmaleri av Tromsøsundet, hvor et kors er reist på en tange. Fredlysningene ble også brukt i Troms på dette tidspunktet, ergo kan dette være et fredlysningskors.

²⁵⁶ Dette er kanskje det minst spekulative av flere mulige alternativer? Innen norrøn myteforskning er det teorier basert på tolkninger av Håvamål om at Odin henger seg i et tre i 9 netter, og at ergo korset også kan forstås som et før-kristent symbol. Dette var tema på et seminar hvor også Steinsland foreleste høsten 2007 ved UiT.

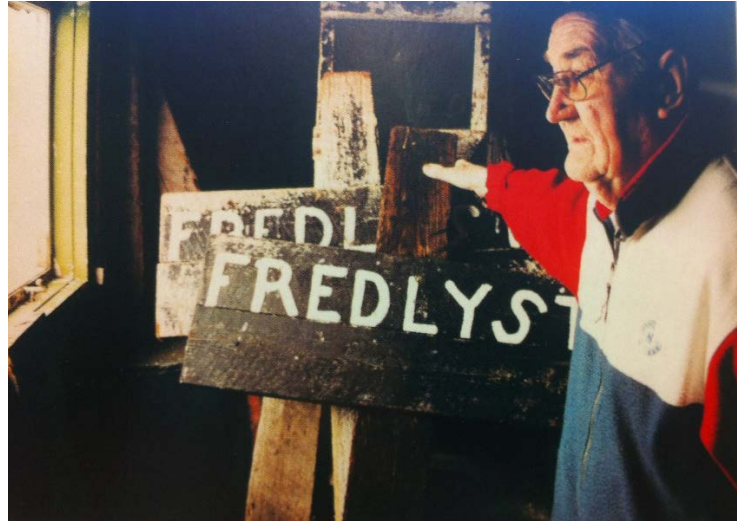
²⁵⁷ Bildet ble stilt ut på Tromsø Kunstforenings utstilling «Den ville Natur, Sveitisk og norsk romantikk. 2007», og er fra Asbjørn Lunes private samling, New York. (Ljøgodt 2007)

Bilde 17: "Tromsøesund" ca 1850. Christian Due (1805-1893) i (Ljøgodt 2007)

Nedenfor er bilder av fredlysningskors fra Troms og fra Finnmark, lagd på nøyaktig samme mal som Johan fikk skissert i Fylkesmannens svarbrev med referanse til den kongelige resolusjonen. Fotografiet av korset fra Helsnes er tatt av Inga Bruun, hvor hun fant korset henslengt bak en bergnabb²⁵⁸. Bildet fra Risøya har følgende undertekst: «Va han fredlyst gamlingen?», en kommentar den siste driveren i Risøy hadde til korsene (Huseby, 2003). I Husebys bok nevnes ikke fredlysningene ut over dette. Det er kun fokus på gleden over at Risøya ble fredet som landskapsvernområdet i 1995. De historier Aud kan fortelle om fredlysningen slik vi har sett i del 2 og i denne delen, vil jeg ikke tro det finnes så mange som kan fortelle lenger, men bruken av fredlysningskors må i hvert fall ha vært praktisert i hele Nord-Norge.

²⁵⁸ Bruun arbeider med et PhD-prosjekt ved IAS, UiT, som omhandler oppkomsten av de nordnorske fiskeværene med fokus på etnisitet. Prosjektet er med i det tverrfaglige programmet «Creating the New North» (CNN).

Bilde 18: Bilder fra Helsnes, Nordkapp og Risøya, Troms (Inga Malene Bruun; Huseby, 2003)

En hellig fugl - totem og tabu

I sin avhandling ser Enge den sykliske relasjonen mellom menneske og fugl som et religiøst ritual, og han bringer inn totemet som et mulig relevant tema for å forklare fuglens hellighet (Enge, 2000). Han skriver:

«Et blick på ærfuglen som totemdyr for øyværingene kan i utgangspunktet virke som en overfortolkning, men her er en mulighet til å reintrodusere det religiøse aspektet, og dessuten ta en titt på et sentralt tema i «klassisk» antropologi. «A totem is a class of material objects which a savage regards with superstitious respect, believing that there exists between him and every member of the class an intimate and altogether special relation..» (Frazer 1910:3-4). Svært få vil i dag hevde at åndelig tilknytning til et bestemt dyr eller en gjenstand er en universell bestanddel i alle samfunn, men de øyværingene jeg kjenner, ironiserer gjerne over et bilde av seg selv som «eksotiske» og «primitive». Og ærfuglen tilhører fremfor alt dem, det er det liten tvil om.» (Ibid s.125)

Første gang jeg leste Enges avhandling, må jeg innrømme at dette opplevdes som en unødvendig eksotisering av øyværingene og som i begrenset grad er fundert i lokale religiøse praksiser. I dag tenker jeg at han skal ha honnør for at han forsøker å trekke inn de religiøse aspektene, selv om empirien i hans avhandling er begrenset. Å se ærfuglen som et totemdyr bidrar uenkelig til tenkning og refleksjon. Totemet er det symbol som binder gruppen sammen, og som gjør den distinkt i lys av andre grupper. Spesielt i lys av det som har skjedd etter Enges feltarbeid, gjennom verdensarvinnskrivelsen hvor øyværingenes dunsankingstradisjon ble hovedargumentet, gir dette mening.

Det at ærfuglen blir ansett som en hellig fugl er en oppfatning jeg også vokste opp med, og som ble delt av store deler av kystbefolkningen, ikke bare øyværingene. Helligheten knyttes

til at det var forbudt å drepe og å spise ærfuglen. Det var et *tabu*. Tabu blir knyttet til animisme, og animisme kan forstås som forestillinger om at naturfenomener er fylt av ånd eller krefter som kan være farlige (Douglas, 1997 (1966); Ingold, 2000; Seymour-Smith, 1992). Totemisme og animisme sees av flere forfattere som forskjellige i sin uttrykksform. Totemisme har et mer klassifikatorisk preg, mens animisme har en mer relasjonell karakter (Descola, 1996a; Ingold, 2000, 2007b; Pedersen, 2001; Viveiros de Castro, 1998).

I forhold til kystbefolkningas nære historie retter de fleste eksempler seg til tabu og animisme. Nemningsfordommene er blant disse. Det var, og er, mektige naturkrefter kystbefolkninga skal hanskens med. Eilert Sundts statistikk over drukningsulykker rundt 1850 viste at dødeligheten for fiskere i Nord-Norge var tre ganger høyere enn i Trondheim og Bergen. Hver fjerde mann over 10 år i Tromsø stift, ville «finde sin død i bølgerne» (Fulsås, 2003, s. 9). Det er flere eksempler som viser at hele båtlag og bygder mistet mannfolkene på Lofotfiske under uvær og uværsvintre. Å være fisker var et risikofylt foretagende. I «Havet, døden og vêret» undersøker Fulsås framveksten av værvarslinga som et uttrykk for å undersøke kulturell modernisering i Nord-Norge (Fulsås, 2003). Han knytter nemningsfordommene til nettopp holdning til naturkreftenes makt over liv og død, og til den form for fatalisme Sundt ble så opprørt over. Fatalismen knyttet seg til ulike former for trosforestillinger og ritualer knyttet til fiskeriene, og nemningsfordommer var en av disse. Både Petter Dass, Eilert Sundt og Helland skriver om nemningsfordommene. Sundt skriver:

«vore adstadige norske Søbønder...havde den urimelige Tro, at Havets Vætter ikke kunne lide at høre Menneskemaal, og som derfor ikke turde tale sit naturlige Maal, naar de sad i sine Baade paa Fiskegrundene, opfandt et eget Billedsprog, saa kunstig, at Dybets Aander vel ikke kunde forstaa det og derfor ikke forstyrres deraf» (Sundt i Fulsås 2003 s.19)

Solheim har arbeidet systematisk med nemningsfordommene og finner at de ble brukt i hele det nordatlantiske og i de baltiske områdene. Under fisket og i aktiviteter som hadde med fisket å gjøre, ble tingene ikke nevnt med sitt rette navn, og det ble skilt mellom et sjømål og et landmål (Solheim, 1940). Landmålet var det vanlige språket, mens sjømålet var en omskrivelse som gjorde det nærmest umulig for en uinnvidd å skjønne hva folk sa. Spesielt kritisk var dette for førstegangsreisende til Lofoten, skårungene. I Solheims analyse var nemningsfordommene knyttet til de fenomen, ting, dyr og menneske som folk regnet inn i sitt arbeid, som på en eller annen måte – direkte eller indirekte – hadde noe å si for det som hørte med innenfor rammen av selve arbeidsprosessene (ibid s.14). Spesielt viktige var overgangene i arbeidsprosessene, når båten skulle settes ut eller når fiskeredskapen skulle settes i havet (Ibid s. 8 & 14). Fra Hebridene beretter Solheim at ordtabuene også var knyttet til fugleveiinga (ibid s.8), men

fugler inngikk også i nemningsfordommene ved fisket. Ørna ble omskrevet i mange former, «floksa» eller «skinnboksa» (Hillesøy, Karlsøy); «fluksa» (Sogn og Fjordane); «bæsta» (bestemor på Helgeland); jana (jfr. Strompdal, Helgeland) (Ibid s. 86). Ravn gikk under navnet «krompen» (Meland) og både ravn og kråke ble sett på som å bringe bud om død. Kråka ble blant annet kalt «Kari» (Sortland, Velfjord), eller stygga (Leksvik). Fuglene var med andre ord varslere, og de inngikk i et hierarki, hvor rovfuglen (ørna) hadde størst rang eller respekt, og åtsselfuglene (ravn og kråke) hadde mindre «rang». Solheim forklarer også dette med at fuglene ble sett på som konkurrenter i det samme matfatet, hvor det også var nemningsfordommer for både skarv og hegre, andre fugler som blir ansett som gode fiskere. Solheim har ingen henvisninger til ærfuglen.

Nemningsfordommene har aldri kommet opp som et tema i mitt eget feltarbeid, og jeg skal derfor være forsiktig med å trekke dette for langt. Det er et tema som først kom opp da jeg begynte å fundere på hvordan jeg skulle behandle alle de hellige referansene som jo eksisterer i praksisen. Men hadde jeg spurt, tror jeg faktisk at jeg ville fått svar. Dette handler om at også i dag eksisterer det rester av nemningsfordommene i dagligspråket (ibid). «Hain e fæl i dag», er en helt vanlig måte både på Vega og langs kysten å snakke om været eller vinden uten å nevne den ved navn. Det ligger ingen nemningfordom-betydning i dette i dag, men det kan helt klart sees som en rest fra den gamle talemåten og dydene:

« å nytta «han» om vind og ver er så vanleg at folk flest vil meina det er ikkje umaken verdt å hefta seg med det. Men nett i denne samanhengen har nemninga mykje å seia». Solheim 1940 s.107

Det er nettopp det selvsagte i vår omtale av «han» om været som gjør det verd å spørre om den merkverdige språkbruken i praksisen kan ha noe med nemningsfordommene å gjøre? Fuglen har mange navn, gåkke, padde, blick, kaill; å lage reir er å «re opp» eller «gjøre opp», uten å nevne reiret. I del 2 så vi at da ærfuglørøkerne ble spurt om hva praksisen kaltes, ble de svar skyldig. Slik Solheim knytter nemningsfordommene til arbeidsoppgavene i selve arbeidsprosessen, gir dette noe mening. Men sammenhengene er svake og mer intuitive enn basert på konkrete eksempler. Det intuitive relaterer også seg til at det er overlevert mye gammelt i Helgelandskulturen og i språket²⁵⁹(Sandholm, 2008), som også var del av min barndom. Min egen bestemor hadde en klar og tydelig fortelling som hun ønsket å bringe videre, om da hun møtte fjøsnissen. Dette var udiskutabelt. Hun bodde og kom fra Valla,

²⁵⁹ Unni Sandholm referer i en publikasjon til korrespondansen mellom Molkte Moe og sogneprest Ole Tobias Olsen. «Folkediktingen fra Nordland inneholdt gamle former og halve fossile språklevninger som stammet fra eventyrspåkets aller eldste historie». «Fy, fy, fysen min» er et slikt uttrykk som man finner igjen i «trollspåket» i Færøyske eventyr. Fy Fysen er med i eventyret om Ut-Vega. (Sandholm 2008)

ytterbygda, i en av bygdene på Vega hvor de gamle forestillingene kanskje i størst grad ble holdt levende i min barndom.

Religiøsitet

Fatalismen som Sundt fant og forarges over blant nordlandsfiskerne, handler også om de sterke naturkreftene de måtte omgås i sitt virke. De ytterste værene var utsatt for vær og vind på en usedvanlig sterk måte. Under feltarbeidet opplevde vi også uvær, og det er ganske spesielt å være på brygga i storm og høre havet skylle og slå rett under golvplankene på floa. Dette ble tema mellom Aud og meg ved en anledning, og jeg lurte på om hun ikke kunne føle seg utrygg? Hennes svar var relatert til farens fortelling om det han kalte Victoria- floa i 1901. Det var den samme stormfloa som medførte at 34 mennesker mistet livet i Sandsundvær litt lenger nord på Helgeland. Når brygga holdt den gangen, ville den holde alt. Da slo sjøen over naboholmen, Langøyn. Et hefte om Sandsundvær- ulykka var også blant dagbøkene i hylla på veggen, og Aud leste fra dette slik at jeg skulle forstå omfanget. Kombinasjonen av springflo og stormflo gjorde at flere holmer ble overflødd, og folk klamret seg fast i fiskehjeller og på takene for å berge seg fra havet og bølgene. Det er et slikt ragnarok Olav Duun beskriver i «mennesket og maktene» (Duun, 1938). Havet stiger og stiger og legger bosettingene under vann. Folket deler seg i to leirer. Kristenfolket søkte til bedehuset, selv om det lå utsatt til for stormfloa, mens en liten gjeng inkludert romanens hovedperson, Helmer, gir seg i veg for å søke tilflukt på det høyeste punktet på øya, den forhatte Skarvnakken. De berger seg gjennom stormfloa med å holde om hverandre og klamre seg til bergene. Kristenfolket setter sin lit til Gud, men havet tar både bedehuset og kristenfolket. Gjennom dette plottet dramatiserer også Duun et skifte i kystfolkets mentalitet, og slik forstått kan romanen leses som en modernitetsroman. Rasjonaliteten seirer.

Fatalismen knytter seg til å sette sin lit til Gud. Religiøsitet i øyan og langs kysten, er et aspekt ved fortiden som jeg vil påstå blir anerkjent lokalt, men som i svært liten grad kommer til uttrykk i områdets historie. Verken bygdebøkene eller den lokale historiesamlingen vektlegger religiøsitet (Wika 1961,196,1977; Andersen 1985 a & b, 1986, 1987). Wolds bok

fra Lånan er også påfallende sekulær, i sin tilnærming til fortiden²⁶⁰. Jeg har heller ikke spesifikt etterspurt religiøsitet i mine samtaler, men Aud refererer mange ganger til de sterke religiøse forestillingene som eksisterte i blant forfedrene, blant annet når jeg spør henne nærmere om korsene Johan hadde gjort i stand på bryggeloftet.

-Dæ fortæl någgå av historien.

De ha jo respekt då..... før religion. De va jo veldig religiøs, folk.

Samtidig er hun ytterst sekulær i sitt svar når jeg spør henne hvorfor ærfuglen ble ansett som en hellig fugl:

«Dæ trur eg va fordæ de fæk godt betalt førr dune. Dun dæ va jo verdifullt – i fleir hunder år --- kanskje tusen år? Kem veit.»

Stort mer har hun ikke å si om den saken.

Hvis jeg skal forsøke å knytte begrepene animisme og totemisme til arbeidet med fuglen og til ærfuglrøyken slik vi har blitt kjent med den i denne delen, vil jeg mene at de tilnærminger ærfuglrøykerne har til fuglene er mer animistisk orientert enn totemistisk. Fuglene sees som individer med egne agendaer og egen vilje, og relasjonsbygginga mellom menneske og fugl er helt sentral i praksisen. Slik forskjellene mellom animisme og totemisme beskrives, har totemisme et mer klassifikatorisk preg, mens animisme har en mer relasjonell karakter (Descola & Pálsson, 1996; Ingold, 2000, 2007a, 2007b; Pedersen, 2001; Viveiros de Castro, 1998). Slik oppsummerer Viveiros de Castro diskusjonene relatert til animisme:

“Animism could be defined as an ontology which postulates the social character of relations between humans and nonhumans: the space between nature and society is itself social” (Viveiros de Castro 1998 s.473)

En slik definisjon på animisme ivaretar nettopp det jeg har forsøkt å vise i beskrivelsene av arbeidet med fuglen. Å beskrive relasjonsbygginga mellom menneske og fugl som sosialt konstruert, med helt spesifikke sosiale dynamikker forankret i kropp, handlinger og følelser relatert til sted eller omgivelser. Slik forstått basert på mine analytiske forankrede beskrivelser av praksisen, kan den forstås som å inneha animistiske trekk, men jeg ville uansett være forsiktig med å si at praksisen er animistisk. Animisme er et begrep konstruert og skapt av

²⁶⁰ Dette blir spesielt tydelig når jeg sammenligner Wolds beskrivelse med Husøys beskrivelse av en dramatisk hendelse i Lånan under krigen. En norsk fange fra det tyske skipet Rigel som ble senket ved Alstadhaug i nov 1944, søkte tilflukt i Lånan. Lånanfolket var allerede evakuert til London pga sin deltakelse i motstandsarbeid. Bare et eldre ektepar, Kristine og Meyer var tilbake, og fangen Schulz ble holdt skjult av disse. Tyske soldater kommer fordi de mener å ha sett en mann. Meyer var på sjøen, og Kristine berger livet til både Schultz og seg selv ved å kle seg i mannfolklær. Wold beskriver dette i nøkterne ordelag, men Kristines datter, Signe Husøy, beskriver redningen som Guds underverk. Det er Guds stemme som beordrer henne til å kle på seg mannfolklær. Kona på naboøya, Flovær, ser det hele, og blir først skrekkslagen, men ser så at Guds hånd former seg som en sky over huset. Hun føler seg trygg på at et under har skjedd og alt skal gå bra. Slik formidlet altså Kristine historien i familien (Husøy 2007(1992)).

forskernes imaginære arbeid med sammenligner og generaliseringer. Slik Smith sier det finnes en mengde data om ulike kulturere eller folks erfaringer og uttrykk som kan karakteriseres som religiøse, men det finnes ingen data om religion (J. Z. Smith, 1982, 1998 (1987)). Slik sett er totemisme og animisme begreper til å tenke med, slik også Enge påpeker i sin beskrivelse av ærfuglen som øyværingenes totem.

Hvis jeg så tenker videre ved hjelp av begrepene animisme og totemisme, fanges praksisens relasjonelle tenke- og handlemåter best gjennom animisme. Det er også det perspektivet som fanger nemningsfordommene som var så essensielle i kystsamfunnene. Ser man begrepene i lys av verdensarvinnskrivelsen, vil totemisme være et langt mer adekvat begrep å bruke, slik Enge gjør. Jeg har fremdeles problemer med å koble dette til øyværingenes religiøsitet, men i lys av den nyervervede verdensarvinnskrivelsen er dette ingen dum tanke. Som avhandlinga vel har vist var ærfuglrøkt en ganske omfattende praksis i hele landsdelen, og først gjennom kulturpolitikken, både gjennom Fotefar mot Nord- prosjektet og verdensarvinnskrivelsen, blir ærfuglen gjort til et spesifikt særtrekk ved Vegaøyen og ved øyværingenslivet. Gjennom verdensarvinnskrivelsen er ærfuglen blitt varemerket for øyværingenslivet, det er blitt et brand, en klassifikatorisk prinsipp som gjør det nesten umulig å snakke om Vegaøyen og øyværingenslivet uten å snakke om ærfugl. Ærfuglen bidrar til å kategorisere øyværingene som en distinkt gruppe, forskjellig fra både vegværingene og andre. Sånn sett kan ærfuglen forstås som et totem.

Nye fredlysningskors i Halmøyværet.

Auds glede over svarbrevet Johan hadde fått fra Fylkesmannen i 1981 handlet om å få tilgang til malen for den korrekte utforminga av fredlysningskorsene. Korsene er etterhvert kommet opp på godt synlige plasser i utkantene av været, slik den kongelige resolusjonen fra 1900 beskrev. Transkriberinga under har jeg hentet fra en samtale Aud og jeg hadde hvor hun redegjør for hva slags mening oppsettingen av korsene har for henne. Samtalen skjedde da vi var ute ved et av korsene:

Dæ betyr at vi tar loven i egen hender (latter). Dæ va jo fredløst ei stund, no e dæ fredlyst. Vi ha jo søkt, eieran, om vern, men det e'tje kommen någgå. Dæ e gådd en masse år..bære...fløttæ på pabbir (papir).. te dæ kjæm nederst i skuffå å då bi då hivæ.

Vi har jo en kulturarv å ta vare på. Keffør ikkje få dæ gamle vernet her, med aille lovan og reglan, så langt så dæ går an. Så langt dæ e muleg. Å gjer dæ på sám (samme) viset, dem treng ikkje finn opp kruttet på nytt. Vi må sjå tebakere i tie, ellers så står dæ i stampe alt.

Mett ønske å få den gamle fredninge tebakere. Eg ha sagt dæ heile tie. Fredninge e sikkert god nok, men det må vises, var godt nok synle. Få dæ synlegjort på de plassan dæ ha vorre frå gammalt av. Ikkje bære i skreft (skrift), men sæt opp korsan igjen. Dem stell jo hus førr millionæ (henvisning til Skjærvær), koffer ikkje ta vare på korsan?

Selv om Aud uttrykker sin frustrasjon over hvordan forvaltningen har foregått de siste tiårene, opplever jeg disse utsagnene som fremtidsrettede. Dette er også et eksempel på hva jeg kaller Auds historisitet, hennes måte å forstå fortiden på. Hun er en brobygger. Hun ønsker å ta med seg aspekter ved forfedrenes liv inn i framtiden, og som hun også uttalte på bryggeloftet da vi fant korsene. «Det e så spesielt. Det fortæl någgå om historien».

Aud adresserer to ulike aspekter ved forholdet mellom den nye og den gamle fredninga. Det ene handler om at hun mener vernet ville blitt bedre hvis man tok hensyn til kunnskapene som lå i det gamle fredlysningsregimet. I filmen «Fuglenes dronning» ser vi et eksempel på hennes misnøye med forvaltninga, etter at oteren har tatt groméa. Hun sitter der ganske hjelpeløs med vissheten om at det er en oter i været som har drept groméa og rasert hekkekolonien både på Flatskjæret og på andre øyer. Alt hun har å hjelpe seg med er en pusketete oterfelle når Håkon skysskar kommer, og fella har hun ikke lov å sette opp før hun har fått tillatelse fra myndighetene om å felle oteren (Sundsvold, 2013). Dette er en situasjon som viser relevansen av den gamle fredlysningspraksisen, den gang ærfuglrøkerne kunne handle «uten å bli en kriminell», som Aud sier. Det er en situasjon som viser den følelse av avmakt ærfuglrøkerne kan oppleve i det moderne forvaltningsregimet. Hun mener ikke at det skal være fritt fram å skyte predatorer som er fredet, men ærfuglrøkerne må ha rammebetingelser til å kunne utøve sitt skjønn i situasjoner som krever det. Gjennom verdensarvstatusen er slike ordninger kommet i stand, hvor ærfuglrøkerne har lov til å felle et gitt antall oter, hvis situasjonen krever det. Men da oteren herjet i Halmøyværet i 2004, satt Aud der med sin ubrukelige oterfelle og en følelse av å være «kriminell».

Det andre aspektet Aud påpeker er det moderne naturvernets skilting som hun kobler til kulturminnepolitikken. Merkinga av verneområdene består stort sett av små plaketter som i korthet forteller hva slags restriksjoner som gjelder i området, for eksempel ferdselsforbud. Plakettene er nesten umulige å se før du går deg på dem. Fra båt er de enda vanskeligere å se, og det er helt umulig å lese hva som står på dem før man er ved skiltet. Du må vite på forhånd om et område er vernet eller ikke. Korset har en helt annet formidlingspotensial, fordi det er et sterkt og kulturelt forankret symbol. Selv om folk ikke vil skjønne umiddelbart hvorfor det står et kors langt til havs, mener Aud korsene vil vekke undring. Hun kobler dette til ansvaret for kulturarven. Hvorfor ikke la historier om den gamle fredlysningsordningen inngå i

informasjonsarbeidet knyttet til verdensarven? Og hun har jo rett i at også i den moderne forvaltninga må folk opplyses om vernet for at skiltinga skal være virksam. Aud ønsker en større bevissthet hos båtfolket om hvor de befinner seg når de kommer til et gammelt dunvær, et fredlyst dunvær. Fredlysningskorsene kan gi et helt annen dimensjon til informasjonsarbeidet når det kobles til fortidens forvaltning og ikke utelukkende til dagens forvaltning som også bidro til å marginalisere praksisen ytterligere.

Nedenfor er bilder som viser forskjellene i de to «skilttypene».

Bilde 19: Skilting i Lånan og fredlysningskors i Halmøya

5. Fra stigma til verdensarv

Vi er kommet til det jeg kaller «finalen» i innskrivelsen av Vegaøyen som verdensarv, til åpningsseremonien som fant sted i Hysværøyen, 20. april 2005. Dette skjedde cirka 9-10 måneder etter verdensarvstatusen var et faktum, og vel 2 år etter nasjonen Norge hadde nominert området til verdensarv. Jeg forlater med andre ord innskrivelsens matrise, hvor UNESCO systemet hadde kontroll over hendelsesforløpene. Vi skal tilbake til lokalsamfunnet og se hvordan den nye verdensarvstatusen forstås og iscenesettes gjennom åpningsseremonien. Verdensarvinnskrivelsen har transformert utvær og stigmatiseringsattributtene ved øyværingsstatusen til ettertraktede egenskaper ved øyværingenes livsform, og har snudd opp ned på det hegemoniske forholdet mellom øyværing og vegværing.

Slik jeg skriver i innledningen stod ikke øyværingene «høyt i kurs» i min oppvekst. Det å komme fra øyen, og spesielt Hysværøyen, ble nærmest sett på som et stigma. Denne lokale kunnskapen dannet grunnlaget for mitt åpnings spørsmål i avhandlinga; hvordan kan man forstå at stigmatiserte øyværing og et område som med myndighetenes hjelp ble lagt øde, på mindre enn 20 år skulle bli gjenstand for nasjonal nominasjon til verdensarv og celeber verdensarvstatus? I del 2 forsøkte jeg å vise hvordan utviklingsmantraet i etterkrigstidens moderniseringsprosesser skapte helt nye kategorier som bidro til å marginalisere øyværingslivet. Vegaøyen var tømt for folk i 1985, og selv om fraflyttingsbidragene ikke kan forklare hele den massive flyttestrømmen, bidrar de til å belyse marginaliseringen og de negative konnotasjoner som kom til å hefte ved øyværingslivet. Å bli definert som fraflyttingssted, ga ikke bare mulighet for å flytte, det betegnet også at det de flyttet fra var lite verdt. Formuleringene som ble brukt i fraflyttingsbidragene hadde også en sterk hegemonisk språkbruk: Det skulle ikke være snakk om «flytting i utrensmål»; staten forsøkte å sikre seg at de som fikk fraflyttingsbidrag aldri kunne vende tilbake for å drive næringsvirksomhet; og begrepet bidrag ble brukt selv om dette i virkeligheten var et lån. Ordningen varte i 36 år, noe som betydde at de som ventet lengst med å flytte, levde med fraflyttingsstemplene over 2-3 generasjoner. I tråd med Goffmans forståelse av stigma som noe som hefter ved alt sosialt liv, og som må sees i sammenheng med hegemoniske relasjoner knyttet til forvaltningen av skam og verdighet i konkrete samhandlingssituasjoner, forsøkte jeg å vise hvordan fraflyttingsdiskursen bidro til å etablere den hegemoniske relasjonen mellom øyværing (fraflyttingssted) og vegværing (tilflyttingssted). Slik ønsket jeg å vise at det anstrengte forholdet mellom øyværing og vegværing må forstås i lys av en større samfunnsmessig utvikling/bevegelse, for å unngå egenskapsforklaringer. Det er verken «feil på» øyværing

eller vegværing, men relasjonen blir satt i spill på egenartede måter som har med storsamfunnets verdiorienteringer å gjøre. I de mange referanser jeg har fått fra både øyværing og vegværing gjennom feltarbeidet om fraflyttingshistorien, retter det meste av øyværingenes frustrasjoner seg mot vegværingene, Vega kommune og «myndighetene». Med rette kan man si, fordi det er stort sett i disse relasjonene den daglige samhandlingen og erfaringene konstitueres. Jeg har valgt å bruke åpningsseremonien til å belyse dette. Åpningsseremonien er ingen hverdagshendelse. Den er atypisk for øyværingens liv, og jeg forsøker å nyttiggjøre meg det atypiske fordi det evner å bringe fram spenninger og brytninger og sette ulike interesser i relieff (Kapferer, 2010). Det er en skapende hendelse som har i seg muligheten til «en ny samtale» mellom vegværing og øyværing.

Det følger et visst ubehag ved å skulle «pirke i festdagen». For dette var en festdag, både i Vegaøyen og på Vega, for øyværing og vegværing, hvor man for en gangs skyld hadde nasjonens oppmerksomhet. Nettopp dette mener jeg trigger ideer om hvem man er og hvordan man ønsker å bli oppfattet. Hva skjer når Vega kommune har regien på åpningsseremonien i Hysværøyen, når vegværingene skal iscenesette Vegaøyen gjennom åpningsseremonien? Som vi vil se, er det ikke gjort over natten å skulle bli identifisert med livsformer som man gjennom årtier har betraktet som «mindreverdige» eller «annenrangs». Åpningsseremonien belyser spenningene mellom det offisielle vegværingens blikket og øyværingens blikket, og dette manifesterer seg gjennom Vega kommunes valg av kulturinnslag under åpningsseremonien for det nyinnskrevne kulturlandskapet. Vi skal tilbake til stunden da «slavekoret» runger utover Vegaøyen. Men det er ikke bare vegværingene som har problemer med å skulle bli bekvem med å gi relasjonene mellom vegværing og øyværing et nytt innhold hvor hegemoniet nærmest skal omrokes. Også øyværingene baler.

Dette vil jeg vise gjennom en situasjon jeg selv bidro til å skape på et seminar som ble avholdt på Vega i november 2004. Verdensarvinnskrivelsen var et faktum, og seminaret var et ledd i de forberedelser lokalsamfunnet måtte gjøre for å forberede seg på den oppmerksomhet som ville komme. I seminaret satte man søkelyset på formidlingen av verdensarven, og hva slags historier man skulle fortelle. Jeg hadde også en innledning på seminaret hvor jeg blant annet henviste til min barndoms forestilling om stigmatiseringa av øyværingene. Dette fikk jeg mange reaksjoner på fra øyværingene. Seminaret ble en tankevekker for meg, og den historie jeg vil fortelle relaterer seg direkte til hvordan stigmatiseringsaspektene har vært håndtert, eller rettere sagt, *ikke håndtert*, i verdensarvinnskrivelsen. Dette er ikke et innspill til «den riktige versjonen» av historiene om øyen i formidlingen av verdensarven, men det er en historie som

vil belyse inngangsspørsmålet knyttet til de revitaliseringsprosesser som har funnet sted i transformasjonen fra stigma til verdensarv.

Øyværings - ABC

Jeg vil bruke framførelsene av ei øyværingsvise «A til Å» -visa som en rød tråd i denne historien. Visa ble framført på et arrangement i Hysværøyen i juli 2004, like etter innskrivelsen er et faktum. Som jeg skal vise i dette kapitlet forteller visa noe om øyværingenes bal med å skulle innta en «overordnet» posisjon vis-a-vis vegværingene gjennom å skulle underholde med øyværingskultur etter innskrivelsen. Visa ble også framført under åpningsseremonien, eller rettere sagt før den offisielle seremonien startet. Visa viser da det motsatte uttrykket. Øyværingenes stolthet over å vise fram øyværingskulturen til et større publikum, men også «det offisielle Vegas» motstand mot å bli assosiert med øyværingskulturen.

«A til Å» -visa

Tekst: Bjørnar Stensholm
(Melodi: Irisk folkemelodi)

A står for Ankeret der båten ligg fast
Stødig i sundet med B for Ballast
C betyr Celsius gradan som dett
Sånn at pumpå vart bottenfrossen og luggarstakje glatt
D dæ e Dekket som vi ofte må bre
E står for Etterskotten den må vi ha med
F står for Frambandt eller fokkå e trædt og
G dæ e Garnan vi ha vorre å sætt

Men sjå i Nord

Det e midnattsol

No går vi åt sy'n og så gjær vi laus tampen og hoppa om bord

Starta opp motor'n og skuæ i frå

Og så fé'r vi og sir om dér e småsei å få

H den står både for Hytt og førr Hækk
I står for Ilan som vi dreg inn på dekk
J betyr Jammer når'tje spælle e smurt
Og K e både Kompass og Kjetting og Kort
L dæ e først og fremst Luggar'n så stor
M står for Mastre og Marna Motor
N e førr Nordavind som stadig står på
O det er Oppholdsvér vi sjelden kan få

Ref

P e Propællen som går rundt så fort
Q førr kvar et Quartmil som e unnagjort
R betyr Rækkå der juksa ned går
S dæ e Skipper'n som i Styrhuset står
T får for Tynnjå og U står for Uer

Spikjemat har vi som regel på lur
V dæ e Vestavindskuling i kast
Og W dæ e Wiren som held riggen fast

Ref

X står for Xtra-turan skipper'n må gjer
Y dæ kan stå førr det Ytterste skjær
Z står førr lynet som slår ned så hardt
Så strømmen bi borte og allting bi svart
Æ står for Ære-være båten og manj
Ø dæ e Øye der hain legg åt land
Å står førr Åran som ruslæ og går
Mens sø'vest og båtæ og feskje består

Ref.

«A til Å» -visa referer til aktiviteter og objekter som er sentrale i øyværingslivet, og ikke minst i en mannlig øyværings verden gjennom sitt fokus på båten. Den viser til hverdagslivet og til noen av stedets kvaliteter og variasjoner. Den handler om været, «véret», «godvéret» som veier opp for alt «óvér». Visas undertekst og kraft kan imidlertid forstås som en stille protest mot skolens kunnskapshegemoni. Alfabetet, det er sjøve magien ved å begynne på skolen, å lære å skrive og lese, hvor alfabetet i lærebøkene ofte refererte til situasjoner som lå fjernt fra mange skoleungers hverdagsliv. «A til Å» -visas alfabet referer til et annet kunnskapsunivers, til fiskeriene og tilhørighet til et sted langt unna lesebøkene verden. Visa er skrevet av Bjørnar Stensholm som er en av 8 søsken i familien Stensholm i Hysværøyan. Familien Stensholm bodde på Hindskjæret hvor Anna Stensholm drev posten og mannen Jørgen, Liss-Jørgen som han ble kalt, drev fiske, arbeidet som skysskar for skoleungene og hadde skipsekspedisjonen fram til midten av 1980- tallet. Hindskjæret er naboholmen til Svinskjæret, hvor Øystein Ludvigsens kafé og pensjonat, «Égåkkå», ligger, og hvor åpningsseremonien fant sted.

Øystein Ludvigsen er født og oppvokst i Hysværøyan, og har vært en av de mest sentrale øyværingsildsjelene i arbeidet med innskrivelsen av Vegaøyan som verdensarv. Han har vært kommunepolitiker, og han var med i etableringen av Vegaøyans Venner og Nordland Ærfugllag. Han deltok på de fleste møtene i nominasjonsprosessen hvor ærfuglrookterne hadde tilgang. Øystein har også sin egen «revitaliseringshistorie». Han var en av protagonistene i Øyvind Sandbergs dokumentarfilm «Å seile sin egen sjø» som hadde premiere på TIFF, Tromsø Internasjonale Filmfestival, i 2002. Filmen viser et portrett av fire ulike mennesker med røtter i norsk kystkultur, som har valgt å opprettholde gamle næringsaktiviteter. Således går de «mot

strømmen», «de seiler sin egen sjø». I filmen representerer Øystein fiskarbondens «mangesysleri». Han driver fiske, har utgangarsau²⁶¹ i Hysværøyan, og han forsøker å ta vare på éa. Filmen viser også Øysteins store drøm: å bygge en kafé av raktømmer i Hysværøyan, i et nedlagt øyvær. Filmen fikk stor publisitet og ble vist flere ganger på NRK, samt at den har gått en seiersgang på filmfestivaler i inn og utland²⁶². Øystein er filmens store stjerne. Han blir framstilt på en varm og innlevende måte, men til tross for det, framstår Øysteins prosjekt om å bygge en raktømmerkafé som et håpløst tankespinn. Flere ganger i filmen får vi høre at «bi eg ikkje ferdig i år, så bi eg vel ferdig tel neste år», mens årene går. I filmnarrativen så framstilles prosjektet som ikke helt realistisk, for å si det forsiktig. Filmen spiller på stigmatiseringsattributter ved øyværingsstatusen, og det er interessant å se at gjennom filmen løftes disse til en helt annen diskursiv setting enn den lokale, og blir en ettertraktet merkevare (Sundsvold, 2008). Ikke ulikt de transformasjoner øyværingsstatusen får gjennom verdensarvstatusen. Da premieren fant sted på TIFF 2002, var imidlertid kaféen ferdig. Øystein brukte anledningen til å promotere kaféen. På pressekonferansen serverte han utgangarsau, vill sau. Gjennom filmen fikk han publisitet og reklame både for kaféen og for øyværingslivets kvaliteter. Tre år etterpå stod han som vertskap for åpningsseremonien for verdensarven, og ønsket dronningen, statsråden og 500 gjester velkommen til været og til sin raktømmerkafé. Øystein er en Askeladd som samler skrot som ingen ser noe nytte av. Hans historie appellerer til hva Witoszek kaller norske naturmytologier, hvor et egalitært og individualistisk etos knyttes til naturforståelsen (Witoszek, 1998). Om han ikke vant *prinsessa* og halve kongeriket, så fikk han besøk av *dronninga* i sitt eget kongerike.

²⁶¹ En norsk/nordisk ursautype som tåler å gå ute om vinteren.

²⁶² Under premiere på TIFF 2002 fikk filmen spesiell omtale både fra Don Xioite- og FIRPRESKI- juryene: 'A documentary film that is cinematographically not groundbreaking, but utterly touches with its sympathetic treatment of the subject. The film's love for the people it portrays and for their philosophy of life and the filmmaker's sincere interest in his subject reflect the people's love for the nature they are so closely linked to and makes it a true humane manifesto.' <http://www.imdb.com/title/tt0321733/awards>

Det implisitte, «alle vet jo det»

Formidlingsseminar Folkets Hus, Gladstad 11.- 12. nov 2004

Seminaret fant sted som ledd i arbeidet med å forankre verdensarvinnskrivelsen lokalt, og bidra til å klargjøre hva slags historier man skulle formidle fra verdensarvområdet²⁶³. Seminaret fant sted på Folkets Hus og samlet ca. 50 deltakere, 26 med lokal tilhørighet og 21 tilreisende²⁶⁴. Hovedmål for seminaret var å belyse hvordan historiene om Vegaøyen skal fortelles, hvilke historier skal fortelles, med hvilke medier og av hvem? (Se vedegg 4) Selv om også dette møtet ga et rikt empirisk materiale og reiste mange interessante spørsmål knyttet til verdensarvinnskrivelsen, avgrensers jeg mitt fokus her til å gjelde de aspekter som handler om forholdet mellom øyværing og vegværing knyttet til verdensarvstatusen, og hvordan seminaret påvirket min egen forståelse av dette forholdet. Dette hadde sitt utgangspunkt i min egen presentasjon på seminaret og de reaksjoner jeg fikk på denne.

Dette var en av de få ganger jeg har presenterte noe offentlig fra mitt forskningsarbeid i lokalsamfunnet. Jeg viste først åpningssekvensen til filmen jeg redigerte fra verdensarvkomitéens møte og som jeg tidligere hadde vist sommeren før på Vegaøyens venners årsmøte, og jeg presenterte mine perspektiv på verdensarvinnskrivelsen. Det var ingen lang presentasjon, 10- 15 minutter, og jeg anstrengte meg for å prate like mye til vegværingene som til administratorene og forvalterne. Jeg tok utgangspunkt i min egen nysgjerrighet og forbløffelse da jeg hørte de første rykter om at Vegaøyen skulle nomineres som verdensarv. Jeg refererte også til en kommentar Øystein Ludvigsen, som også satt i salen, hadde ytret: «Fælt sånn stas det e vorten å var øyværing» – for å illustrere denne forvandlingen. Da jeg vokste opp var det ikke mye stas å være øyværing. Jeg gjorde ikke noe stort nummer av dette, men refererte til dette som ett av de paradokser som hadde pirret min nysgjerrighet.

Under seminaret var det også lagt inn en befaring til de ulike museene og verneområdene på øya. På tilbaketuren hoppet jeg av turbussen på Gladstad for å handle, mens gruppen foretok siste stopp på programmet. Jeg kom tilbake til Folkets Hus før de andre og der

²⁶³ Etter verdensarvinnskrivelsen 1. juli 2004 ble det opprette en lokal arbeidsgruppe som skulle arbeide med hvordan man lokalt skulle håndtere den oppmerksomhet som ville komme som følge av verdensarvinnskrivelsen. Arbeidsgruppa skulle fungere i påvente av en avklaring på det formelle styringsstrukturen for verdensarvområdet. Arbeidsgruppa bestod av Martin Skjefstad (leder), Rita Johansen, Mona Gilstad, og en styringsgruppe bestående av ordfører, rådmann, formannskapsmedlem og næringsssjef. Dokumentasjon og formidling var sentrale elementer i arbeidet og formidlingsseminaret var et av de konkrete tiltakene.

²⁶⁴ Fra lokalt hold møtte politikere, administratorer, museumsfolk, reiselivsaktører, lærere fra både skolen og kunsts skolen, frivillige organisasjoner og privatpersoner som kom fra øyan eller som hadde interesse for øyan. Blant de tilreisende var representanter fra riksantikvarens kontor, DN, Fylkesmann, fylkeskommune, reiselivsorganisasjoner, museumsfolk, universitetet/ høyskoler, kunstprosjekter, grunneierlag.

satt Øystein og hans samboer, Snefrid, alene i salen og pratet alvorlig sammen. Det var en sår og oppgitt stemning over dem, og jeg lurte på hva som var galt? De fortalte at de var blitt ganske satt ut av min presentasjon. De sa noe slikt som: «Vet du, Bente, det er første gangen noen har sagt noe offentlig om oppfattelsen av øyværingan i prosessen rundt verdensarvinnskrivelsen». Jeg ble fullstendig forbløffet, men noe viktig falt også på plass: Ja, selvfølgelig: «Alle veit jo det». Det implisitte som blir tatt for gitt og som er så vanskelig å sette ord på.

Seinere på kvelden var det middag på Vega havhotell, og praten gikk løst i alle grupperinger. Jeg hadde opprinnelig tenkt å benytte anledningen for å gjøre avtaler med noen av de mange representantene for forvaltningsnivåene som var tilstede, for å supplere opplysninger knyttet til innskrivelsen, men det fikk jeg i liten grad gjort. Rundt meg var øyværingar som ønsket å kommentere det jeg hadde sagt og understreke viktigheten av at det ble luftet. I løpet av kvelden fikk jeg også høre mange historier om det å bli nedvurdert, oversett eller arrogant behandlet av vegværingene og kommunen opp gjennom årene. Dagen og kvelden ble en veldig sterk opplevelse. Den gjorde noe med kursen i arbeidet, og åpnet for noen andre samtaler med mange av de aktørene som verdensarvinnskrivelsen var siktet mot. Jeg ble også overveldet, fordi jeg ikke hadde foretatt noen analyse av øyværingsstatusen i presentasjonen. Jeg ordla meg beskjedent og gjorde ikke dette til et hovedpoeng. Men det var altså nok å touche tema for å vekke sterke reaksjoner.

Mange av de historier jeg fikk fortalt handlet om det å bli sett ned på, om underordningsrelasjonen vis-a-vis vegværingene og kommunen. De fleste historiene var av personlig eller også privat karakter, som det er vanskelig å viderefordre²⁶⁵. Jeg har derfor valgt å fokusere på tilbakemeldinger som angår verdensarvinnskrivelsen direkte. En av disse historiene refererte til årsmøtet i Vegaøyans Venner som fant sted 23. juli samme år på Nes. Det var på dette møtet jeg hadde vist filmen fra verdensarvkomitéens møte. Tilbakemeldingen er ikke nødvendigvis typisk, fordi den handler om øyværingenes opptreden på en offentlig og kollektiv arena. Den handler om en situasjon hvor øyværingsstatusen blir aktualisert vis-à-vis vegværingsstatusen i det offentlige rom, og de spenninger som ligger i dette. Øyværingene skal opptre for Vegaøyans Venner- publikumet, i øyan, på deres egen hjemmebane. De skal synge, spille og fortelle om øyværingslivet, som de i alle år har opplevd at vegværingene har sett ned på.

²⁶⁵ Skulle jeg bruke disse ville jeg måtte gå mange runder med mange personer for å sikre informasjonene etisk.

«A til Å» – visa framføres for «feil» publikum

Situasjonen det ble referert til oppstod under Vegaøyans Venners utflukt til Hysværøyen etter det ordinære årsmøteprogrammet på Nes. Det var satt opp båt fra Nes til Hysværøyen. Der skulle årsmøtedeltakerne og andre påmeldte spise rømmegrøt på Øystein Ludvigsens kafé og det skulle være et underholdningsprogram med sang, musikk og historier fra øyen. Ett av de annonserte høydepunktene skulle være Stensholm-brødrenes framføring av «A til Å»-visa. Det som ble meg fortalt på formidlingsseminaret på Folkets Hus, handlet om hva som skjedde bak kulissene under dette arrangementet. Det hadde det vært store diskusjoner med hensyn til å motivere både Stensholm-brødrene til å gå fram for å synge for forsamlingen, og for å møte opp Hysværfolk til å ta ordet og fortelle fra Hysværøyen. Dette satt langt inne, og backstage hadde det vært en finurlig og spent stemning, hvor ingen klarte å ta løs. Øystein, som kafévert, hadde måtte kompensere for dette gjennom selv å gå på scenen for å fortelle historier. Han hadde i utgangspunktet mer enn nok å gjøre, men her måtte han bare trø til for å berge situasjonen. Denne situasjonen ble brukt som et eksempel for å vise hvilke subtile utslag underordningsaspektene ved øyværing-vegværingsrelasjonene kunne ha. Dette skyldtes at det både var uvant og ganske utenkelig å opptre på en scene - *for vegværingene – i øyen*.

Under Vegaøyans venners årsmøte hadde jeg sjøl deltatt med kamera, men da hadde jeg ingen kjennskap eller hypoteser om hva som foregikk i kulissene. Det var mye venting og det var mye att og fram, men jeg hadde ikke tillagt dette større oppmerksomhet enn at slik er det med store arrangement, langt til havs og med vanskelig logistikk. På bakgrunn av denne historien gikk jeg derfor tilbake til videoopptakene jeg gjorde fra årsmøtefesten i Hysværøyen for å undersøke om det var mulig å få øye på noe i opptakene som kunne kaste lys over disse tilbakemeldingene. Jeg foretok en detaljert transkripsjon av opptakene, men jeg tror ikke det er mulig å skjønne hva som foregår bak kulissene på bakgrunn av opptakene. Det er scener eller sekvenser i materialet som jeg gjorde meg tanker om der og da, knyttet til en type avstand og «fremmedhet» mellom den som underholder og publikum. Mine tanker var mer knyttet til Øysteins adferd enn til de øyværingene tilbakemeldingene handlet mest om.

Nedenfor gir jeg en gjennomgang av kvelden, med fokus på aspekter som kan være relevante for å belyse historien.

Vegaøyans Venners årsmøtefest i Hysværøyan, 23. juli 2004.

Videoopptakene viser en usedvanlig fin sommarkveld i øyan, Det var fredagskveld og et fantastisk vær, sol og blikkstilte hav. *Vegaøyans Venner* hadde leid båtskyss, «Kingen» og jeg vil anslå ut fra videoopptakene at det var ca 35-40 personer med båten. Da vi ankom Hysværøyan var det veldig folksomt i været. 7 telt var slått opp i bakken ovenfor kafeen, og det var folk overalt på Svinskjæret hvor kafeen, pensjonatet og den gamle skolen står. Flere andre hurtigbåter ankommer, blant annet Thorolf Kveldulfsson, Helgeland Trafikkselskaps hurtigbåt som trafikkerer strekningen Sandnessjøen – Vega, og som anløper alle værene på turen på signal. Samme helg skulle det være et slektsstevne i Hysværet, for etterkommerne etter Ellerine og Sivert. Det samlet folk i flere øyer, men spesielt på Hindskjæret, en øy rett nord for Svinskjæret, som før hadde ekspedisjon og post, og hvor familien Stensholm bor. Det var kanskje 100-120 mennesker å se i Hysværet denne kvelden. Det var et rørende syn; Så mye folk, i et fantastisk vær.

Etter rømmegrøt og spekemat inne på kafeen, var det underholdning i et restauranttelt som var satt opp på grasbakken rett ovenfor kafeen. Familien Nilsen, Snorre Nilsen med døtre og datterdatter, Kari Renate, sang og spilte viser av øyværingspoeten Emelius i Kvalholmen. Snorre kommer selv fra Engelsøy som familien flyttet fra i 1970, i den tidlige fasen av fraflyttinga. Familien er bosatt på Vega, og Snorre med sine døtre er sentrale aktører i musikk og sangerlivet på øya. Av Emelius' viser framførte familien Nilsen *Gammalnaustet neri vikjen*, *Landlegga*, *Øyværingssvalsen*, og - selvfølgelig *En Sommarkuling* - som er en av de morsomste og mest folkekjære av Emelius' viser. Visa kommenterer det skiftende været på Helgelandskysten, og handler om en mann som er tidlig oppe en morgen og som sitter ved vinduet og ser utover havet. Det er så klart og stille, men i neste øyeblikk så høljer det ned og han mener å høre et tordenbrak. Det mannen ikke vet er at tause på loftet har våknet og er tissetrengt, og hun slenger «sin edleste del» ut av vinduet og lar det stå til. Braket er ikke torden, men tause som slipper en fjert. Men karen i kjøkkenet tolker alt innenfor rammen for skiftende vær, og sukker: «Ja, desser sommarkulingan de e besætt så snar». Alltid vekker denne visa stor applaus og latter.

Etter de musikalske innslagene entrer kultursjefen scenen sammen med Øystein Ludvigsen. Øystein er kjent som en fabelaktig historieforteller, men jeg har aldri sett han i denne rollen før, å gå opp på en scene alene, for å fortelle historier. Vanligvis har jeg hørt historiene hans som del av sosiale sammenhenger hvor han naturlig kan trekke en historie som en kommentar til et eller annet. Her valgte de en form hvor kultursjefen samtalte/ intervjuet

Øystein. Kultursjefen er vegværing og har innehatt stillinga siden den ble opprettet i 1975, og er sjøl en svært god muntlig formidler og iscenesetter. Han kjenner de fleste av Øysteins historier fra før, og ut fra videoopptakene ser det ut til at kultursjefens oppgave å lede samtalen inn på ulike tema. Hverdagslivet i øyan er første tema, og kultursjefen knytter an til Emelius' vise, *En Sommarkuling*. De kommer inn på husdyra og Øystein forteller;

- Dyr og sånn, ja. Vi ha ei spesiell ku. Ho var helt steikje galen. Vi fekk ho i fra Sandværet- så om ho ikkje ha tålt overfarten eller ke det var som feila ho? Ho var heilt tullat. Ho var så glad i klea (klær), vet du. Uansett, du kunnj nesten ikkje heng ut et klesplagg, før ho åt det.

Eg minnes ein gång han Magne (bror) kom heim med nydressen sin. Han ha hatt den på rens, vet du. Moderne det der, å sku rens klean, ikkje vask dem. Så han ha vore over på Hindskjæret (posten) og henta pakken med dressen. Då han kom heim, så heldt han pabbæ på med å sette opp båten, og då sku jo han Magne hjelp han. Så han heiv pakken i fra seg på marka og dem heldt no på med båten. Og jauda, der kjem kue samme veien. Og ho åt opp nesten alt. Vi klart å få i tur ho bukså, men resten

- Ja, det e sant (fra publikum)

- Sant, ja! Og det var ein gong han Ole kom heim åt oss, ho mammæ sku vask nokker kvitskjorter åt han. Men, nei ho visst no ikkje om ho torde gjer det, førr kue kom bære te å ét de opp. Men så fann vi på at vi sku heng de mot husveggen, då sku ho få någgå å bryn seg på. Mens vi sett og ét middag, så kjem ho gallopperanes, rundt veggen og så reis ho seg på to, så jure hang og slang framfør stuevinduet, - og jaudæ, der for de kvitskjortan óg.

Forskjellig, ja. Ho dansa på to nesten. (Øystein viser hvordan jurene slang foran vinduet, og publikum ler godt)

Etter denne historien bringer Øystein selv tema inn på fiskeriene.

Men ellers – dæ de levd no av her ute, dæ var rusefeskje. Eg pussæ opp et loft heime, og då fann eg ei bok utgitt fra levanesfesklaget. Eg trur det var førr 1959. I Hysvær, Skjærvær og Lånan så feska de over 40 tonn fesk i september – levanes fesk. Det va kun Tjøttaøyen som slo dem, så feske var viktig og det var svært med fesk då.

--

Deretter retter kultursjefen fokus mot fiskeriene, og Øystein svarer gjennom å fortelle hvordan naturressursene har endret seg. Han forteller om selinvasjonen og kveise i fisken, om kvitkinngåsa som spiser opp gresset, og kobler dette til at de to år har forsøkt å avholde slåttekurs i Hysværøyen, men måtte avlyse pga mangel på gress. Og så kommer de inn på turismen.

- Men turista, kanskje det bi noen kroner

- Ja, håpe det.

- Vi sett no på en tram så du har snikra sjøl. Korleis dukka ideen opp om en restaurant i Hysværet?

- Nei, eg ha hatt den tanken lengje.

- Umulig i utgangspunktet, kanskje?

- Ja, veit ikkje, mulig dæ

- Ha det gått bra?

- Jada, når det her året og neste året er gått, så får eg svaret på ka det bli det her. Men eg håpæ jo det. Håpe at det blir såpass at eg kan lei noen til å var i lag med meg her. Ikkje bare driv på familien.

- Du har mange søsken, men klart...? (latter)

- Ja, og ho Snefrid (nikker bortover mot Snefrid)

- Kanskje bi dem lei?

- Ja, de bi dæ, vet du.

Kultursjefen trekker tema over på filmminspillingen av «Å seile sin egen sjø» (Sandberg, 2002) hvor Øystein hadde en hovedrolle.

- Jada, det e mange som ha ringt, vet du, så det vart god reklame. Og dæ tenkt eg jo på då eg vart med på det.

- Ja, men var det vanskelig å være filmskuespiller?

- Neeei, det gikk bare godt. Men eg syns det vart mykkje filming, ja. Ufattelig mykkje.

Deretter dreier kultursjefen praten over til en kjent historie fra Øysteins barndom da hunden Laika svevet rundt i verdensrommet om bord på det russiske romskipet Sputnik 2 (1957). Ungene skulle ikke være dårligere og konstruerte en rakett med dynamitt og bemannet fartøyet med en vånd (ei jordrotte). Flere historier følger. En av disse anser nok kultursjefen for å være «på kanten» etisk. Den handler om en mann fra fastlandet som kjøpte seg hus i Hysværet, og det skulle de ikke ha noe av. Ungene bestemte seg for å drive gjøn med ham. De murte igjen pipa. Kultursjefen forsøker å avrunde med å oppfordre andre til å fortelle egne historier. Øystein nyanserer dette gjennom å problematisere tapet av den muntlige fortellertradisjonen, og poengterer selv bevissthet om at i den muntlige fortellertradisjonen så må man ikke ta alt «for god fisk». Men Øystein har slett ikke tenkt å avslutte med problematisering om samfunnsutviklingen. Han tar resolutt over regien og sier:

- Men eg hørt ei historie så sku var i frå øyan, og det e lengje sian.

Før - på gårdan, i øyan, så ha de likkjesten staidan klar i tilfelle det va nån som daunæ (døde). Sånt skjedd jo. Og så va der en gård, der daunæ først kårkaillen og nån daga etterpå daunæ kårkjerringe. Og då, vet du, då ha de'tje kjestæ (kiste). Så då mått hain ro over te den anner naboen å hør om dem kunne få lån kjestå hans. Så treff han på gammalpeisen sjøl, og så venta 'n på at'n sku gang å legg seg, og då sein med'n, at han har et ær'n (ærend): om han kunnj å få lån kista hans? Gammalkaillen tenkt seg lengje om, så sei'n:

Eg går no her. Best så dæ e (plutselig) så ligg eg der, og har eg 'tje kjestæ så står eg jo der.

Med latter og applaus reiser Øystein seg og forlater scenen.

Etter denne delen beveger forsamlingen seg innomhus igjen, hvor det blir servert kaffe og kake og hvor øyværingene etterhvert tar opp tråden fra Øysteins fortellinger. Jeg har bare brokker av opptak, fordi det både er mye støy og dårlig lys. Langt om lenge tar noen øyværinger ordet og forteller mer fakta opplysninger fra Hysvær, om skolen, telegrafene, posten osv., men alle venter på at Stensholm-brødrene skal komme for å syng «A til Å» - visa. Det er kveldens trekkplaster. Jeg, i likhet med mange andre som er tilstede, har bare hørt om visa, og ser fram til begivenheten. Det varer og det rekker. Etter ganske lang tid, blir det framførelse av brødrene. Men akkurat da er jeg i restaurantteltet – i likhet med ganske mange andre og går dermed glipp av hele framførelsen. Ingen «A til Å» - vise ble fanget på videobånd den kvelden. Der og da tenkte jeg ikke over at det var noe spesielt med denne situasjonen. Treghet og venting

er en del av de fleste sosiale sammenkomster hvor mange folk skal bidra og hvor ingen har den fulle regien. At dette skulle ha noe med det å opptre for vegværingene, det falt meg overhodet ikke inn. Uten tilbakemeldingene jeg fikk noen måneder etterpå under formidlingsseminaret på Folkets Hus, ville jeg ikke dvelt ved situasjonen og transkribert materialet. Klarer jeg gjennom transkripsjonen av videomaterialet å fange den stemninga som rådet backstage? Både ja og nei. Jeg har også spurt meg selv om jeg og mitt kamera var del av dette. Kanskje det ikke var tilfeldig at jeg skulle gå glipp av Stensholms-brødrenes opptreden?

Det jeg kan se i transkriberingen, er at også Øystein baler med å finne tonen overfor publikum. De valgte en form hvor kultursjefen og Øystein samtaler. Kultursjefen kjenner mange av Øysteins historier og han kjenner også godt til øyværingshistorien. Han skal lede Øystein inn på forskjellige tema. Øystein er opptatt av både å være en god entertainer, dvs. fortelle gode historier, men også å gi et glimt av livet i øyan fra nær fortid. Det er Øystein sjøl som leder samtalen over på rusefisket og fangstdagbøkene. Han ønsker å fortelle at øyan var ikke et utpreget fraflyttingsområdet, mye av kommunens verdiskaping skjedde nettopp her ute, noe fangstdagbøkene fra slutten av 50- tallet forteller om. Han tilkjenner også bevissthet om de transformasjoner av kultur som moderniteten har brakt med seg, når han henviser til hva som skjer med historiefortellingene når de blir skrevet ned, frosset til papiret og tatt ut av de sammenhenger de naturlig oppstod i og sirkulerte i. Det er helt klart at Øystein gjør jobben sin og vel så det. Han ivaretar publikums forventningene til å få servert fortellinger fra Hysværøyan, og han gjør det på en flott måte. Men Øystein er langt fra på sitt beste her. Jeg har aldri hørt Øystein fortelle fra en scene før. Jeg har hørt Øystein i aksjon i mange andre sammenhenger, og vet at han kan briljere og utbrodere historiene. Ikke minst på møter, hvor han har en kommentar. Kommentaren blir til en historie, den ene historien tar den andre og til slutt ligger forsamlingen flat av latter. Han er en eventyrlig forteller. I framføringa på årsmøtefesten er han knapp. Det er et minimum av opplysninger som blir gitt. Måneraketten er kanskje det beste eksemplet. Her halter Øystein i framføringa. Selv om publikum ler godt, har jeg hørt Øystein framføre denne historien langt mer glitrende tidligere.

Etter å ha transkribert og studert videoopptakene fra Vegaøyans Venners årsmøte i lys av tilbakemeldingene på formidlingsseminaret, hadde jeg en samtale med Øystein og hans samboer Snefrid for å sjekke om jeg hadde forstått tingene riktig, og om det ville være greit å bruke denne situasjonen i avhandlingen²⁶⁶. I denne samtalen ble også situasjonen ytterligere

²⁶⁶ Intervju, samtale hjemme hos dem i desember 2010.

elaborert. Snefrid (f. 1954) er vegværing og ansatt i Vega kommune som helsesøster, og hun beveger seg både på øyværings- og vegværingensarenaene. Hun ser derfor ting og får innblikk i ting som går mange andre hus forbi. Under årsmøtefesten var hun tilstede i serveringa, hun stod midt i situasjonen mellom front- og backstage på alle måter, og måtte ta styring. Gjestene ventet på underholdningen og det varte og det rakk. Hysværerfolket var plutselig forduftet og hun skjønnte ikke hvor de hadde tatt veien. Hun fant dem på kjøkkenet hvor de satt og drakk seg til mot for å gå fram og fortelle. Hun trodde ikke sine egne øyne. Karer hun knapt hadde sett ta en dram før, satt og drakk seg til mot. Hun hadde grepet fatt i Øystein og bedt ham ta affære, «før ellers så skjæm dågger dågger ut». Slik ordla hun seg. Og det endte med at Øystein måtte gå på scenen å starte «showet». Etterhvert kom de andre i gang, og «A til Å»-visa ble til slutt framført.

I samtalen med Øystein og Snefrid tok jeg også opp mine observasjoner fra videoopptakene om hvor lite av det Snefrid forteller som er synlig, men at jeg mener å se at Øystein ikke er på sitt beste i sin scenefremførelse. Dette kan både Øystein og Snefrid mer enn bekrefte. Øystein forteller at når han har gjester fra Vega, er det sjelden han tar vertsrollen som forteller. Det får han ikke til. Han synes sjøl det er rart, men han får det ikke til. Når det kommer folk utenfra, så kan han briljere med historier og kommentarer. Det Øystein og Snefrid fortalte bidro også til refleksjon over en situasjon jeg selv opplevde som gjest hos Øystein på et jubileumstreff for avgangskull 1975 fra Gladstad ungdomsskole i 2005. Øystein serverte og stod i baren. Han var en flott vert, men tok ingen framtrædende rolle. Selv om hans vertsrolle på ingen måte var påfallende, slo det meg også der og da at Øystein var veldig anonym. Jeg tillat det ikke større vekt enn at jeg tenkte at Øystein kanskje ikke var helt i form den kvelden, og så det aldri som et uttrykk for det ubehag over-/ underordningsdynamikkene i relasjonene til vegværingene.

Situasjonen jeg har beskrevet over viser hvordan den nye verdensarvstatusen utfordrer relasjonen mellom øyværing og vegværing. Øyværingene er plutselig blitt «festens midtpunkt», de skal underholde for vegværingene på deres egen hjemmebane i øyan, med historier, sang og musikk. De skal innta en ny rolle, noe som innebærer et stort ubehag. Slik Snefrid forteller gjør de et kollektivt forsøk på tilbaketrekning fra en situasjon hvor identitetsmarkører for den stigmatiserte gruppen, øyværing, blir utfordret (Eidheim, 1998 (1969); Goffman, 1990 (1963)). Snefrids spontane reaksjon når hun oppfatter situasjonen er også betegnende for Goffmans perspektiv på skam og verdighet; «ellers så skjæm dågger dågger ut». Det er skammen i stigmatiseringsrelasjonen som skaper tilbaketrekningen, men

den nye situasjonen er slik skrudd sammen at de skjemmer seg ut hvis de ikke mestrer skammen. De har et valg mellom «pest eller kolera» kan man si, men de mestrer det fordi de er nødt. Noen vil kanskje mene at jeg har vært detaljert i framstillingen istedenfor å gå rett på Snefrid og Øysteins fortelling, som jo er essensen i historien, men det jeg ønsker å få fram er det subtile i håndteringen av stigma. Tilbaketrekninga er nesten umulig å få øye på hvis man ikke vet hva man ser etter, og selv da er det vanskelig. Nettopp dette er både Eidheim og Goffmans poeng i sine tilnærminger til stigma. Tilbaketrekningen skjer så subtilt at det ikke merkes. Det skal ikke merkes, nettopp for å opprettholde respektabiliteten i situasjonen.

Det kan også virke underlig at disse dynamikkene trer i kraft overfor et publikum som jo representerer «Vennene av Vegaøyen»? Publikum består av folk som ønsker både verdensarvinnskrivelsen og en «oppreisning» av øyværingenes status velkommen. Ikke desto mindre trigger situasjonen et kroppslig ubehag. Ubekvemet hefter ved identitetsmarkører som er skapt i helt andre situasjoner. Det handler om dynamikker ved sosialisering, dannelse og disiplinering, som skaper objektiverte forestillinger om hva omgivelsene rundt oss forventer av oss. Objektiverte forestillinger er ikke nødvendigvis noe vi uten videre kan eksperimentere fritt med. Det er hva jeg vil kalle «en semiotisk-materiell knute», som knytter betydninger og kropper sammen (Asdal m.fl., 1998). Stigmatiseringsattributter er hardprogrammerte ideer, som sitter i kroppen og som styrer måten vi skaper mening (Bateson, 1979), og som den offentlige opptreden trigger. I denne situasjonen handler det i mindre grad om relasjoner til konkrete personer, men om objektiverte forestillinger og om gruppetilhørighet. Kanskje bidro også fellesskapet mellom øyværingene i situasjonen til at det ble ekstra vanskelig. Som så mange ganger før, er det Øystein som må ta den ledende rollen i situasjonen, være ildsjelen som makter å bringe sammen verdier fra adskilte sosiale felt eller sfærer (Barth, 1972 (1967); Borch & Førde, 2010; Grønhaug, 1978). Men det koster også for ham.

Åpning av verdensarvområdet i Hysværøyan 20. april 2005.

Det er ikke bare øyværingene som baler med å finne fotfeste i den nye oppmerksomheten verdensarvinnskrivelsen har gitt til øyværingene og Vegaøyan. Dette vil jeg belyse gjennom den formelle åpningsseremonien for verdensarvområdet som fant sted i Hysværøyan 20. april 2005. Da skulle beslutningen markeres i lokalsamfunnet, og lokalsamfunnet få oppmerksomhet fra storsamfunnet gjennom at kongehus, regjeringsrepresentanter og et stort pressekorps ville være tilstede. Vega kommune i samarbeid med Fylkesmannen hadde regien for seremonien og jeg vil bruke min egen inngang til seremonien for å belyse det regime av etikette som også skulle balanseres i planlegginga.

Jeg ønsket å filme under seremonien, og jeg måtte henvende meg til Kongehuset fordi det følger en egen protokoll ved slottets tilstedeværelse. Fra Slottet fikk jeg et vennlig, men bestemt avslag, med beskjed om at jeg ble inkludert i pressekorpsset som Fylkesmannens kontor i Bodø skulle administrere²⁶⁷. I forkant av seremonien fikk jeg derfor en god del informasjon om seremonien via Fylkesmannens kontor, men jeg ønsket å finne en vinkling som kunne gi meg mulighet til å følge seremonien fra øyværingenes ståsted. Jeg ankom derfor Vega 1.5 uke i forveien for å finne åpninger til å kunne delta i øyan uten å måtte følge pressekorpsset, selv om jeg under selve seremonien måtte godta å bli henvist til pressekorpssets tildelte område.

Etter ankomst til Vega tok jeg kontakt med kommunens ledelse for å avklare formalitetene rundt min tilstedeværelse. Dette gikk gjennom rådmannen. Da jeg kom til rådhuset, måtte jeg vente på audiens hos rådmannen i foajeen. Der treffer jeg kultursjefen og miljøvernssjefen. Kultursjefen starter umiddelbart med å informere meg ganske detaljert om den store utstillinga som skal åpnes under kongehusets besøk. Utstillinga er kommet i stand i anledning monarkiets 100-års- feiring for unionsoppløsningen i 1905. Andreas Andersen Grimsø fra Vega var stortingsmann under unionsoppløsninga og var med i delegasjonen som hentet prins Carl av Danmark til Norges konge i 1905. Jeg lytter med et halvt øre, men etterpå når informasjonen synker inn, melder undringa seg. Skal Vega markere den offisielle åpninga av verdensarvområdet gjennom å åpne en utstilling om Andersen Grimsøes rolle i unionsoppløsninga? Det hørtes unektelig underlig ut.

Rådmannens kontor har inngang fra foajeen og folk gikk ut og inn av dørene til hans kontor hele tiden. Da rådmannen kommer ut får jeg avklart en audiens på 5 minutter. Han er

²⁶⁷ Jeg funderte ei stund på om jeg skulle ta denne posisjonen, for å få et inntrykk av pressens arbeid, tekning og aktiviteter knyttet til en hendelse av seremoniell karakter, men jeg kom til at denne situasjonen antakelig bare ville gi meg et overflatisk inntrykk fra en haug med forskjellige presseaktører.

koordinator for arrangementet, og det er virkelig et svært arrangement som skal administreres – både logistikken for å frakte så mye folk utover til Hysværøyan, men også for programmet på Vega og tilrettelegging for pressens arbeidsforhold under besøket. Denne dagen, bare vel ei uke før seremonien, er rådhuset uten internettilgang, noe som ville være avgjørende for at pressen skal få sende materialet fra åpningsseremonien til sine respektive moderinstitusjoner. Ca. 500 mennesker er påmeldt til åpningsseremonien i Hysværøyan, og det er satt opp både ferje, hurtigbåter og det som finnes av transportmidler. Det er med andre ord mange biter som skal på plass. Opprinnelig skulle kongen komme til seremonien, men på grunn av sykdom så ville dronningen komme i hans sted²⁶⁸. Angående min tilstedeværelse, har han reservert plass til meg på en båt, men jeg vil måtte følge det vanlige pressekorpsset. Mens vi prater kommer telefoner og folk på døra hele tiden. Håkon, Auds skysskar, kommer også innom, og jeg forstår at det er en haug med folk i arbeid også i Hysværet. Jeg begynner å skjønne omfanget av arrangementet, og sier at hvis jeg får det til, skulle jeg kanskje komme meg utover til Hysværet og delta i forberedelsene? Dugnadhender trengs, så dette blir godt mottatt. Det siste rådmannen roper etter meg da jeg går ut av døra er at da må jeg sørge for at Øystein rydder opp etter seg.

Etter dette ringer jeg Øystein for å høre om jeg kan komme utover å delta i forberedelsene. Jeg forklarer mitt ærend, at jeg er puttet i pressekategori og funderer på hvordan jeg skal finne en vinkling som tillater meg å ha større fokus på øyværingene. Øystein er da på tur med sin egen sjark til nabokommunen Herøy for å hente ei ny og større flytebrygge. 500 mennesker skal ankomme, og fordi dronninga kommer må det tas sikkerhetshensyn, noe som betyr at den vanlige flytebrygga vil bli benyttet kun til hennes båttransport. Han skal rigge opp ei ny flytebrygge på andre siden av øya, som kan ta imot større hurtigbåter. Øystein har virkelig ikke tid og krefter til å ha meg hengende på slep med kamera. Jeg er velkommen utover, men da må andre huse meg. Han ber meg ta kontakt med Anna Stensholm, på naboholmen, som han vet kommer til seremonien. Jeg begynner også å ane hva slags ansvar og arbeidsbelastning som hviler på Øysteins skuldre. Og jeg har selvsagt all mulig forståelse og sympati for at Øystein trenger hver minste tøddel av overskudd til å komme i havn med alle forberedelsene.

Øysteins ide om å kontakte Anna Stensholm var glitrende. Dette ga meg mulighet for å gå tilbake til de folkene som en gang i min ungdom vekket min interesse for øyan. I årene

²⁶⁸ Kongen foretok en større hjerteoperasjon samme vinter.

etter gymnaset loffet jeg rundt, og hver gang jeg var hjemme på øya så tok jeg vikarlæreroppdrag for å tjene penger. I mai/juni et år hadde jeg også et 3 ukers vikariat i Hysværøyan hvor jeg bodde hos Anna Stensholm og ektemannen Liss-Jørgen. Jeg klarte ikke å huske hvilket år dette var, og selv om jeg ikke hadde mange pålitelige minner fra oppholdet, var det veldig gode minner. Oppholdet var blitt til et lite eventyr i mitt minne, en varm og mørk klatt inni meg – som vibrerer i varme farger, og noen diffuse bilder, blant disse: Anna, ei lita og spretten dame som er i gang fra morra til kveld, og som går sine runder blant ærfuglhusene på holmen. En mørk gang, bislag, med en benk hvor det står ei lita bønne full av store grønne egg, ærfuglegg. Ei stor og svær bløtkake, knallgul kakebunn bakt av éregg mot hvit krem. Liss-Jørgen som skysset meg og yngste sønnen deres Bror over sundet hver morgen til skolen, og ikke minst blikket jeg fikk fra Liss-Jørgen, en dag jeg hadde satt ungene i gang med å lage fuglehus til småfuglene. Dette blikket sitter spikret i minnet. Det rommet vantro og forbløffelse, mye humor og en snert av merkverdig anerkjennelse. Den unge vikarlærerinnen var på sporet av å vite hvor hun var, men allikevel så *uendelig* langt unna.

Jeg ringer Anna Stensholm. Da hun tar telefonen og jeg har presentert meg, sier hun: «*E det verskele deg, Bente. Veit du at no e det 23 år sian du va åt (hos) oss.*» Jeg blir både stum og rørt. Tenk, det husket hun. Hun husket det fordi hun hadde feiret 50-års dag da jeg var der. Hun har ennå boka jeg ga henne, en diktsamling av Olav Duun. Jeg har intet minne av hennes fødselsdag, men antakelig var det derfor den fantastiske bløtkaka hadde festet seg i minnet. Det ble en lang og også vemodig prat. Liss-Jørgen døde sist vinter, for mindre enn 2 måneder siden, og dette kom til å bli Annas første tur til Hysværet etter hans død. Det ville bli rart for hele familien. Anna og Liss-Jørgen har 8 barn. De bosatte seg i Sandnessjøen da de flyttet på 1990-tallet. Flere av ungene bor i Sandnessjøen og hadde tenkt å komme til seremonien. Anna skulle prate med sin sønn Albert, som hadde planer om å dra utover allerede fredag, om det var greit at jeg ble med ham. Hun og dattera MayLiss ville komme med hurtigbåten søndag, og så ville flere barn og barnebarn komme utover med båten tirsdag.

Slik ble det. Dagene før seremonien tilbrakte jeg i Hysvær, i familien Stensholms hus. Albert tok meg med på rundtur i Hysværet, og vi dro for å gjøre opp ærfuglreir på Annas barndoms øy, Steinsholmen, og se til utgangarsauene hans. Gjennom en innføring i familiens dieselregnskap skjønner jeg at Albert er en av de øyværingene som tilbringer mest tid i øyan i løpet av året. Hysværøyan mistet strømmen i en storm på 80-tallet, derfor får de strøm fra et dieselaggregat som kjøres fra brygga. Ergo føres en dieseldagbok hvor hver enkelt betaler inn en fast sum pr. overnattingsdøgn. Siste år har Albert mer enn 120 overnattinger, knyttet til

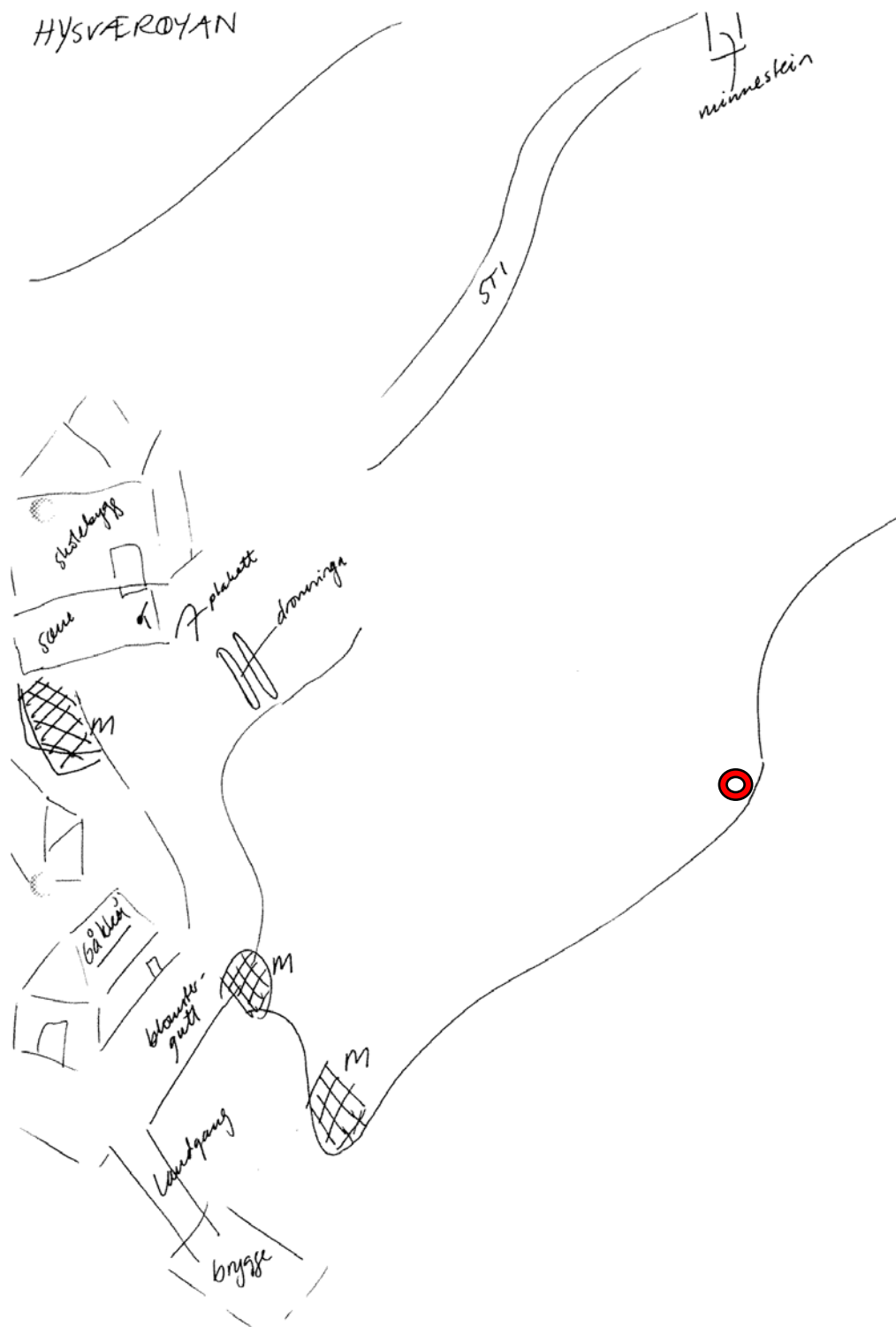
sauene og stell av éa. Familien har aldri vært involvert i arbeidet med verdensarven, sikkert også fordi de er bosatt i Sandnessjøen, men dette ga meg også et innblikk i hvordan visse sirkler av øyværingene var involvert og andre ikke.

Vi var også innom naboskjæret Svinskjæret, hvor Øysteins kafe ligger, og avklarte behov for dugnadshjelp. På Svinskjæret var flere grupper i gang med forskjellige forberedelser. En gjeng mannfolk holdt på med å rigge den nye flytebrygga og bolte den til land. Ei gruppe var i gang med snekkerarbeid. Toalettfasiliteter til 500 mennesker hadde Øystein løst ved å sette opp et naust. Naustet var for anledningen innredet med toalettbåser. Bakgrunnen for dette valget var at Hysværøyan er definert som landskapsvernområde i kystverneplanen, ergo er det kun lov til å sette opp bygninger av kulturvern hensyn, altså lik tidligere bebyggelse. Naustet var satt opp på tomte der et ishus en gang hadde stått. Å bygge et utedoeanlegg for anledningen ville derfor bety at han måtte rive det etterpå. Øystein valgte derfor å investere penger og arbeidsinnsats i en bygning som kunne godkjennes innenfor kystverneplanen. Naustet var nesten ferdig bygget, men det skulle beises før åpningsseremonien. Rundt kafeen arbeidet folk med å utvide kaia utenfor kafeen, samt å ferdigstille pensjonatet utvendig, både snekkerarbeid og maling. Inne i kafeen holdt damene på med rundvask. Øystein hadde for anledningen fått besøk av Mattilsynet, og hadde fått klare bud om tiltak før seremonien kunne gjennomføres. Det var bare å hive seg rundt, og ta et skippertak på denne arenaen også. Ny vannbeholder var også på plass.

På menyen for dronninglunsjen stod uersodd, et av Øysteins varemerker. Dette skulle også serveres til alle gjestene i regi av sivilforsvaret i et restauranttelt som ble rigget bak skolebygningen. I dette teltet foregikk også alle øvelser til underholdningen som skulle skje på en scene som var bygd i nordveggen på skolebygningen. Inne i den gamle skolebygningen holdt Bjørn Økern på med å rigge opp en utstilling om selen – historisk og globalt, om jakt og hvilken ressurs selen var for bosetting i arktiske strøk. Bjørn Økern var tidligere medlem og aktivist i Greenpeace, men hoppet av fordi han oppdaget hvor livsfjernt og storpolitisk Greenpeace opererte (Økern, 1993). Bjørn Økern har bosatt seg i Helgelandsoyan. Øystein hadde fått klarsignal for utstillinga, på den betingelse at det ikke måtte vises utenfra hva som foregikk inne på skolen. Så her skulle det bli en frontstage forestilling med underholdning på scenen foran skolebygningen, mens man backstage hadde en stille utstilling for å promotere for seljakt. På bakken litt ovenfor og på siden av skolen skulle de celebre gjestene sitte. Der skulle det settes fram stoler og det skulle lages en gangvei fra brygga/kafeen og opp til skolen.

Publikum skulle stå på hver side av gangveien, som var markert med avsagde raktømmerstokker med tau mellom. Slik ble Dronningens gate i Hysværøyan til.

Nedenfor følger en skisse som var vedlagt fylkesmannens orientering til pressekorpsset, brev av 15.04.05. De skraverte områdene (M) markerer hvor pressen skal stå under seremonien, hvor fokus er på dronningens ankomst ved brygga, overrekkelse av blomster på hjørnet av kafeen, og oversikt over scenen for underholdning og platået der dronningen & æresgjester sitter og hvor den formelle avduking av verdensarvplaketten skal skje. Det framgår også av tegninga hvor minnesteinen står som plaketten seinere skal monteres på, på en høyde ca. 200 meter fra kafeen. Naustet med utedoene har jeg tegnet inn med rødt og den nye flytebrygga ligger på andre siden av øya, til høyre for minnesteinen, litt utenfor kartet.

20.4.05 .TED

Figur 15: Pressekart for åpningsseremonien i Hysværøyan 20. april 2005. M viser hvor pressen skal stå, rød sirkel viser den nye utedoen

Det var stor aktivitet og god stemning i Hysværet dagene før seremonien. Mange mennesker var i arbeid. Jeg har kalt det dugnadsgjeng, men i realiteten var flere kommunalt ansatte utplassert til Hysværøyen for å gjøre avgrensede jobber, og andre var leid inn for anledningen. Øystein var den som hadde oversikten. Sjøl om han var ekstremt stresset, tok han tid til sine sedvanlige morsomme kommentarer.

En liten sekvens i videomaterialet tilkjennegir at alt ikke er bare fryd og gammen. Kommunen hadde bedt Vegaøyans Venner om å bistå i underholdningen. Vegaøyans Venner hadde bedt teaterlaget om å lage et tablå fra et tidligere oppsatt teaterstykke om øyværingslivet, Dragsug. Dette skulle flettes sammen med noen snutter fra ulike øyværingsviser, hvor «A til Å» -visa skulle være finalen. Hos Stensholmene, hvor jeg bodde, foregikk det øving på «A til Å» -visa hver kveld etter hvert som nye søsken ankom. Situasjonen nedenfor oppstår dagen før åpningsseremonien. Inne i kafeen holder Snefrid, Liv, som er Øysteins søster, og en venninne, Lillian, på med rundvask. Øystein og May Liss (Annas datter) kommer inn. Snefrid gir May Liss instruksjoner for lunsjen neste dag hvor hun og mora er invitert som gjester sammen med dronninga. Snefrid forteller hvor de skal gå inn og hvor de skal sitte. I denne praten kommer det også fram at dronninga ikke skal få høre øyværingsprogrammet. Ikke engang «A til Å» - visa.

Liv (måpende): *Skal ikkje dronninga få hør underholdningje?*

Snefrid: *Ho sa det, ho Rita, ho va veldig skuffæ over dæ.*

Liv: *Kjæm ho'tje til underholdninga?*

Snefrid: *Nei, ho kjæm ikkje før litt etterpå – så ho...*

Liv (avbryter bestyrtet): *men ska ho'tje får hør dæ her då?*

Snefrid: *Nei, ho Rita ha spurt han Jens Einar (rådmannen) – visan og dæ her - om ikkje ho kunn få hør A til Å-visa, og då ha ikkje han hørt om deinj engång...*

Øystein: *Hørt sånn!*

Snefrid: *Han ha gjett beskjed om at Vegaøyans venner sku ordne underholdninga, og någgå meir ha ikkje han...*

Liv (avbryter og viser at hun er oppgitt): *- Jammen de må jo ha dæ når dronninga e her...*

Lillian (forsiktig fra sidelinja): *Sangkoret og hornmusikken har sikkert 40 dugnadstima kvart medlem tel dronningbesøket, og då bi dæ forferdele rart hvis ho ikke sku få hør dæ...*

Mayliss: *Så ho ska vår bære 20 minutt av underholdningen? Då går dæ fort.*

Opplysningen mottas med vantro av øyværingene. Livs sønn skulle framføre en av tekstene om øyværingslivet, May-Liss skulle syngje «A til Å-visa» sammen med brødrene, så tydeligvis hadde de trodd at øyværingsunderholdninga skulle være del av seremonien. Nedenfor er programmet for åpningsseremonien. Programmet viser at seremonien først starter etter Vegaøyans Venners kulturinnslag, men det framgår ikke klart når Dronninga ankommer i programmet.

Program Åpning av Vegaøyen som verdensarvområde 20. april 2005²⁶⁹:

- 10.45 *Velkommen til Vegaøyen og Hysværøyen v/ Vegaøyens Venner*
Musikkinnslag
Presentasjon av program og offisielle gjester ved rådmann Jens Einar Johansen
- Seremoni*
- 11.30 *Prolog ved Kari Renate Nilsen*
11.35 *Velkommen ved ordfører Einar Silseth*
11.40 *Minigudtjeneste ved konfirmantene og sokneprest Brit Karin Theimann*
11.50 *Åpning ved H.M. Dronning Sonja*
12.00 *Musikk: Vega songlag og Vega hornmusikk*
12.05 *Offisielle taler*
Statsråd Knut Arild Hareide taler
Nordland fylkeskommune
12.15 *Avslutning av seremoni med allsang*
12.40 *Lunsj og avreise*

Etter åpningsseremonien i Hysværet skulle dronningen dra tilbake til Nes for å besøke É-huset. Her ville hun bli tatt imot av Inga Næss, sammen med blant andre Aud Halmøy og Mathias Mathiesen i Lånan. På É-huset ville dronningen bli overrakt en gave fra Vega kommune, ei ederdunsdyne til barnebarna. Deretter var det åpning av «I skyggen av unionsoppløsningen», som Dronningen ikke skulle delta på. Dronning Sonja skulle dra til Vega Havhotell hvor programmet skulle avsluttes med festmiddag kl. 15.45 for inviterte gjester. Kl. 17.15 skulle Dronning Sonja forlate Vega med helikopter. Det var med andre ord et stramt program både i Hysværøyen og på Vega (se vedlegg 5).

Programmet for åpningsseremonien var på alle måter lagt opp slik at Hysvær-folket skulle delta og bli gjort stas på. Lunsjen på Gåkkå mathus var for kun 20-25 personer, dronningen og hennes livvakter, statsråd, ordfører, fylkesordfører og de aller fornemste politiske roller, og resten var Hysvær-folk. Rickard, som var oldebarn av Øysteins foreldre, fikk æren av å overrekke dronninga blomster sammen med sin mor, Marit, Øysteins niese. Allikevel var det veldig rart at øyværingsprogrammet var avsluttet før seremonien startet, før dronninga ankom.

²⁶⁹ Det fullstendige programmet slik det ble formidlet til pressekorpsset foreligger som vedlegg 5. Der framkommer det også klart at Utstillingen på Nes, "I skyggen av unionsoppløsningen", presenteres som en del av åpningsprogrammet. Jeg har kun tatt med den delen som angår Hysværøyen.

Jeg vil gi en kort presentasjon av gjennomføringen av seremonien, og begynner med øyværingsunderholdninga dronningen ikke fikk se. Vegaøyans venners program var iscenesatt av Kari Renate Nilsen som er teaterutdannet fra London, og bosatt på Vega. Tåblået fra teaterstykket «Dragsug» skildrer kvinneliv uti øyan fra begynnelsen av århundret. «Dragsug» er også skrevet av Inga Næss²⁷⁰. Ung og gammel var i aksjon. Scener fra stykket ble framført av Vega Teaterlag, ispedd øyværingsviser og tekstopplesninger som viste til hva slags verdier ved øyværingslivet verdensarvinnskrivelsen refererte til. Her er ett eksempel:

UNESCO vis tel nån heilt spesielle verdia i Vegaøyan.
Først – dæ lange samspellet mellom mennskjan og landskapet og éfauein,
eit samspell som ha varæ i meir enn 1000 år
Førr dæ ainnert – og ikkje minst, den nøkkelrollå kvinfolkkan ha spellæ
med dunet - som vart ein sånn dyrebare handelsvare i Europa
Det e med ainner ord feskarbondens liv som bli hyllæ av UNESCO

Tablået ble avsluttet med søsknene Stensholms framføring av «A til Å» - visa. Programmet tok cirka 20 minutter.

Etter øyværingsprogrammet ble det pause hvor rådmannen informerte om det videre programmet. Dronningens båt nærmet seg og forsamlinga beveget seg mot kaia. Pressekorpsset hadde sin egen lille tange nedenfor kafeen for å få fanget ankomsten med kamera, mens publikum stod i bakken bak tausperringene til Dronningens gate. Øystein og Snefrid som vertskap ventet på flytebrygga sammen med statsråden²⁷¹ for å ta imot dronningen som ankom sammen med ordføreren. Blomstergutt Rickard ventet spent på kaia ved kafeen, og da følget vandret opp «Dronningens gate» kranset av ungdomsskoleelevenes flaggborg og publikum på begge sider, synger Kari Renate en lokk. Hun har en kraftfull og flott stemme, og forteller etter lokken at melodien kommer fra Shetland. Kvinnfolkene sang den når de så mannfolkene nærme seg land i båtene.

Deretter følger ordførerens velkomsttale, hvor kongens sykdom fikk veldig stor oppmerksomhet. Nærmere halve talen handlet om kongen før han kommer inn på Vegaøyan:

Eg vil ta en liten runde da. Før går vi en 10 000 år tilbake og tenke på Vegasamfunnet når de første kom så var de her øyan vi i dag marker, dem låg under vann. Så gjekk det nok en tid og landet kom opp og vegværingan vart fleire og dem såg seg nok om etter områder der dem da skulle livberge seg. Og en del av vegværingan tok veien ut i de her øyan – dem var nok rimelig snau og i hvert fall om vinteren så var det nok så havspruten stod over dem i alle retninga, men dem klora seg fast, bygde seg sine hus, tok med sine familia, laga seg jord, for den var ikkje der i utgangspunktet, men med møysommelig slit så greid dem å lag seg en levevei der dem fikk med seg ku, sau, og de andre dyr som du har på en gård...(her klarer jeg ikke høre hva som sies)

²⁷⁰ Inga Næss har skrevet stykket, og Vega Teaterlag satte det opp med premiere under Vegadagan i 2000. Teaterlaget vant bla. Norgesmesterskapet for Amatører med dette stykket.

²⁷¹ Statsråden hadde vært på befaring i Skjærværet før seremonien, og ankom med sin delegasjon derfra. Skjærværet er et av riksantikvarens prosjekter hvor husene er vernet og restaurert.

Dem laga reir, og det vart da en god tilleggssinntekt for dem som bodde her.

--- fått statusen – førr uten deres innsats opp gjennom alle de år, så har det ikkje vorre mykkje å feire her ute i de snaue øyan. Med *det* skal dåkker vetta alle som står her, at det e innsatsen tel de som ha bodd her i tidligare hundre år som e grunnlaget for at vi no har fått en status som vi da har tatt på oss å forvalte videre. Så om en 5-6 år når UNESCO kjem og ser så ska det værre minst så bra som den dagen vi fekk det overlevert. Det er vår jobb i lag med statsråd, fylkesmann, kommuna...

Ordføreren er fra Senterpartiet og kommer opprinnelig fra Nord -Møre. Han er en jordnær, litt beskjeden og fåmælt mann. Men underveis i prosessen med verdensarvinnskrivelsen har flere øyværingar uttrykt misnøye med ordførerens manglende forståelse for verdensarvinnskrivelsens argument. Flere har sagt at hans preferanse går mot jordbruket, fordi han selv er bonde. Når jeg hører hans formuleringer i sin tale kan jeg skjønne disse kommentarene: I talen er jordbruket ordførerens referanseramme, og fiskeriene er ikke nevnt med ett ord. Det er dramatisk over landskapsbeskrivelsene og hans beskrivelse av øyan får det til å høres temmelig fattigslig ut. Han gir all honnør til fortidens øyværingar, og nevner ikke dagens generasjon øyværingar med et ord. Og intet i talen tilkjenner at han identifiserer seg med argumentet for verdensarvinnskrivelsen, dunsankingstradisjonen. For ham er næringsaspektet det viktigste. Dunsankinga som næring er passé, men den har potensial for å utvikle turisme i kommunen. Dette har vært hans politiske holdning gjennom hele verdensarvprosessen. Hans hovedfokus i de samtaler jeg har hatt med han i løpet av verdensarvinnskrivelsen, har alltid handlet om dette; å skape nye næringsveier for kommunen. Sånn sett er budskapet i talen ekte vare.

Etter ordførerens velkomst, fulgte konfirmantenes mini-gudstjeneste. Mini-gudstjenesten varte i 10 minutter. Gudstjenesten var en av de flotteste delene ved seremonien, med ro over forsamlingen, og alt foregikk i all enkelhet. Et enkelt bord ble satt fram på gresset som alter, hvor konfirmantene kom fram etter hvert som de skulle lese opp tekstene. Tekstene hadde konfirmantene selv arbeidet med, og «handler om skaperverket – og forvalteransvaret vi har fått lagt på våre skuldre», som presten sa i sin innledning til gudstjenesten. Jeg tar med en del fra forbønnen;

Hjelp oss, Gud, til å ta vare på livet i havet,
Fuglene under himmelen
Og de andre dyrene som lever på øyene våre
Lær oss til å høste av naturens rikdom på en fornuftig måte
Og minn oss på at vi ikke ødelegger naturen med uvettig bruk
Eller at vi forsøpler den

Takk, Gud, for at vi har tilhørighet i et lokalmiljø
Der vi kjenner hverandre

Og bryr oss om hverandre
Takk for familie og venner
Takk for at vi har idrettslaget og ungdomsklubben
For skole og barnehage, og for hver arbeidsplass

Gud, vi drømmer og håper på ei framtid for oss - i kommunen vår
Om rein natur, og arbeidsplasser, slik at vi fortsatt kan bo og virke her

Gudstjenesten avsluttes med Fader Vår og Velsignelsen. Konfirmantene brukte et voksent og et religiøst vokabular, ispedd praktiske ting som ungdomsklubb og idrettslag. Å inkludere ungdommene i seremonien gjennom mini-gudstjenesten var et grep som ble satt stor pris på, og gudstjenesten kommuniserte også til det sterke religiøse engasjementet man hadde i øyan tidligere, jfr forrige del.

Dronning Sonjas tale er kort, men hun får sagt mye. Under den formelle seremonien, er det hun som framfører innskrivelsens argument. Jeg gjengir noen deler av talen nedenfor.

Norge har fått sitt femte verdensarvområde. Dette er en flott anerkjennelse og en stor milepæl! Jeg er veldig glad for å få være tilstede på denne viktige markeringen sammen med dere.

Dette storslåtte øyriket utenfor Vega representerer norsk natur og kultur på sitt aller, aller beste. I dette landskapet er samspillet mellom mennesker og naturen blitt utviklet på en enestående måte og man har lyktes med å få fram kvaliteter som vekker internasjonal oppsikt.

Hun gir et tilbakeblikk på sin egen befatning med området, under signingsferden i 1992 da hun også foretok åpningen av skulpturlandskap Nordland.

Jeg minnes jo godt samtalen med den gang varaordfører, nå ordfører Silseth om de tre steinene den finske kunstneren Kain Tapper hadde plassert ut på Grimsøy. Diskusjonene denne skulpturen utløste i lokalsamfunnet og i hele fylket for øvrig førte til en ny samtale. En ny samtale var navnet på kunstverket og sannelig ble det mange samtaler og diskusjoner i de årene skulpturlandskap Nordland ble skapt. Men for en idé.

I tillegg til det som transkriberes her, svarer hun også på ordførerens lange utlegning om kongens sykdom²⁷². Hun kan forsikre om at kongen har det helt fint, og at dette er et oppdrag hun har gledet seg til. Deretter handler det om Vegaøyen og dunsankinga.

Vega og Søla har til alle tider vært viktige landemerker for reisende også på sjøen, for øyfolket som har hatt sitt liv og virke i Skjærgården. For 10 000 år siden brøt disse to øyene vannflaten og ga havn og ly for menneskene som drev fangst langs kysten. Etter hvert skulle et mektig øyrike stige opp av det grunne havområdet. Hysvær er et av de mange øyværene i Verdensarvområdet. Her har folk høstet av havet og jorda og fuglene, og slik funnet et livsgrunnlag i en barsk og til tider ugjestfri natur. Særlig fascinerende er ærfugldriften som gjennom århundrer har vært en betydelig næringsvei langs kysten. Denne tradisjonen må være noe i nærheten av den perfekte definisjonen på bærekraft. Den ville fuglen som hver vår søker vern hos øyfolket i den sårbare hekkeperioden og som takk for seg og som takk for

²⁷² Jeg har sammenlignet den offisielle talen som ble lagt ut på Vega kommunes hjemmesider, med mine egne videoopptak.

leie av hus legger igjen dyrebare dun som kan bearbeides til de mest eksklusive dyner og puter. Dette er en historie så vakker som det fineste eventyr. Her ute er eventyr virkelighet.

Det er med stolthet jeg kan konstatere at disse kvalitetene ved Norge har fått en slik viktig internasjonal anerkjennelse. Vegaøyans inntreden i det celebre selskapet på verdensarvlisten er en honnør til kystfolket, kystkulturen og kystnaturen. Med disse ord markerer jeg at Vegaøyen er innskrevet på UNESCOs liste for verdens kultur og naturarv.

Gratulerer.

Etter talen avduker Dronningen UNESCO plaketten sammen med ordføreren²⁷³.

Neste punkt på programmet er seremoniens kulturelle hovedinnslag, Vega Hornmusikk og Vega Songlag. De spiller opp og framfører «Slavekoret» fra Verdis opera «Nebukanesar». Slik det ble forklart i passieren i kaféen dagen før, var dette en storsatsning fra to av Vegas mest aktive musikkmiljø, hornmusikken og songlaget, hvor hundrevis av dugnadstimer var lagt ned. Mange av de lokale aktørene må sikkert ha visst hva som stod på programmet, men jeg var ikke forberedt. Jeg måpte. Jeg trodde ikke mine egne ører. Slavekoret? Hva ønsker man å si med dette?

Etter det musikalske innslaget fulgte statsrådets tale og andre offisielle taler av fylkesråden for kultur, gratulasjoner og gave overrekkelser, og verdensarvplaketten ble festet til det formelle monumentet, en steinsøyle laget av kunstneren Egdar Ballo²⁷⁴, som har tilknytning til Vega. Seremonien avsluttes med allsang «Barndomsminne fra Nordland».

Deretter går dronningen til lunsj på kafeen og publikum får servering i sivilforsvarets telt bak skolen. Pressen har intervjuer med ulike øyværingar, og denne dagen er det mange hysværfolk som får pressens oppmerksomhet, Anna Stensholm var blant disse. Det var en fantastisk stemning. Været var bra. Morgenen hadde startet med vind og ruskvær. Vinden hadde løyet. Det var stille og litt grått, med sollys i skyene. Det var fest i Hysværet.

Etter en liten times lunsj dro dronningen tilbake sammen de mest prominente gjestene i sin båt, og Hysværet tømmes litt etter litt for folk. Jeg ble igjen sammen med Stensholmene. Hurtigbåtene og ferja dro etter hvert i retning Vega, og de hadde ikke før forlatt før en fembøring med fulle seil kom seilende inn fjorden til Hysværet – idet sola brøt gjennom skyene. Det var et mektig syn. Det var et båtlag fra en folkehøyskole som var ute på tokt, og som lite ante om hva som foregikk i Hysværoyen den dagen. Stensholmfamilien hadde fått flere kasseroller med uersodd fra Øystein for å ta med hjem. Disse delte de med mannskapet før vi dro tilbake til Hindskjæret for å følge med på pressens dekning av seremonien.

²⁷³ Pressens oppslag etter seremonien var at Dronninga glemte avdukinga. Hun satte seg etter talen og måtte opp å foreta avdukinga. Dette var overhode ikke noe som preget inntrykket av seremonien, men forteller kanskje noe om hvordan nok en aktør bidrar til å trekke fokus i andre retninger?

²⁷⁴ <http://www.kunstnerforbundet.no/kunstnere/46;Edgar-Ballo>

«En ny samtale»?

Selv om det sikkert må ha vært mange hensyn å ta i planleggingen av et så stort arrangement, med mange tunge nasjonale aktører og med en stram tidsramme, er det to forhold jeg finner påfallende ved seremonien. Det ene handler om vanskeligheten med å trekke fram og gi honnør til de øyværingene som driver med dunsanking i dag, og det andre handler om valg av underholdning under selve åpningsseremonien. Begge disse henvender seg til relasjonen mellom øyværingene og vegværingene.

Vegaøyans venners program som i større grad henvendte seg til livet i øyan og innskrivelsens begrunnelse, blir oppvarming for den formelle seremonien, hvor selve åpningen og de prominente gjestene taler. Som vi så av samtalen på Øysteins kafé dagen før seremonien, kom dette som en overraskelse. Slik det blir referert til hadde to av Vegas største musikkmiljøer gått sammen og lagt ned en formidable dugnadsinnsats i en felles musikalsk storsatsning «Slavekoret». Den gode tanken bak dette kunne være at åpningsseremonien skulle involvere lokalsamfunnet, også på hovedøya, hvor folk bor. «Slavekoret» er en kjent og storslått verk, men tematikken er imidlertid påfallende. «Slavekoret» handler om jødene som er fortrent fra sitt land under den babylonske keiser Nebukanesar. Det får en forunderlig symbolsk dimensjon i åpningsseremonien. Er det øyværingene som er slavene, fortrent fra sitt land og som må håpe på Guds straff over makthaverne? Jeg tviler på at man skal legge for stor symbolikk i dette, men flere øyværingene har i ettertid kommet med humoristiske kommentarer om at det kanskje ikke var så dum en assosiasjon allikevel – dette med slavene? I lys av fraflyttingshistorien kan man jo godt si øyværingene ble fortrent fra sitt land. «Slavekoret» assosieres også til finkultur. Det er hentet fra en opera, og her strekker man seg etter hovedstadens kulturelle smak. Enhver vestlig nasjon med respekt for seg selv har en nasjonal opera²⁷⁵. Slik kan man også forstå kommunens engasjement rundt utstillinga «I skyggen av unionsoppløsningen», som skulle åpnes samme dag på Nes. Man ønsker å identifisere seg med det nasjonale fellesskapet, eller gjøre nasjonen oppmerksom på at alt foregikk ikke i hovedstaden. Folkevalgte representanter fra hele landet var med i denne historiske begivenheten. Det at denne hendelsen også omfattet *den politiske sfære* tror jeg også kan ha vært medvirkende til å skape engasjementet og få gehør for ideen. Dette var også en lokal

²⁷⁵ <http://www.nrk.no/arkiv/artikkel/operan-er-apnet-1.5373104> besøkt 26.03.2015 Det nye Operahuset i Oslo ble først åpnet i 2008. Også her spilte «slavekoret» en sentral rolle i seremonien, da som et innslag som skulle samle «nasjonen». 450 sangere fra alle landets kommuner deltok i «slavekoret», i bunader og arbeidstøy. Jeg ser ikke bort fra at nettopp «slavekoret» har en appell for sosialdemokratisk finkultur.

storsatsning, i samarbeid med Helgeland museum og Nordland Fylkeskommune. En av ildsjelene for revitaliseringen av ærfuglrøkten, Inga Næss, hadde skrevet tekstene også til dette tablået. Initiativet til utstillinga viser evnen til lokal mobilisering og til å trekke til seg midler til lokale kulturarrangement. Man kan forstå dette slik at den forestående åpningen av verdensarvområdet brukes som ramme for å skaffe midler til nye kulturaktiviteter. Det er forståelig og nettopp et uttrykk for kamp om offentlige midler, men man kan spørre seg hvorfor denne åpningen skulle legges til samme dag som åpningen av verdensarvområdet?

Dette handlet i stor grad om kongens planlagte tilstedeværelse. Dette kommer fram i de formelle invitasjonsbrevene Vega kommune og Fylkesmannen i Nordland sendte til Kongehuset høsten 2004²⁷⁶. I det siste brevet får også den planlagte unionsutstillinga stor plass:

«Vega kommune er stolt av at tidligere lagtingspresident Andreas Andersen Grimsø, fra Vega, var en av «De norske Sendemænd» som var med og hentet Hans Majestet kong Håkon i 1905. I samarbeid med Helgeland museum, familien Grimsø og forfatter Inga Næss vil Vega kommune makrere 100 års jubileet for 1905. Denne markeringen vil også omfatte en utstilling om Lagtingspresident Andreas Andersen Grimsø, som vil bli åpnet ved samme anledning.»

Det nevnes ikke spesifikt i brevet at man ønsker at kongen skal være tilstede på denne utstillingen, men det ligger i kortene²⁷⁷. Det er derfor utstillingen skal åpnes samme dag som åpningsseremonien for verdensarvområdet, i håp om at så vil skje. Og det er derfor kongens sykdom blir et sentralt tema i ordførerens tale under åpningsseremonien i Hysværøyan.

Det er noe dobbelt sårt over dette. En streben etter å være del av det riktige etablissementet, med opera og påpekning om at også lille Vega var delaktige i konstitusjonen av et fritt land, og et nytt kongehus, og at også vegværingene er kjennere av finkulturen. Både storsatsningen med framførelsen av «slavekoret», med 40 dugnadstimer for hvert kor og korpsmedlem, og unionsoppløsningsutstillinga, mener jeg er uttrykk som strekker seg etter statsmakten. Det er mot statsmakten og sentrum identifikasjonen rettes i regien på denne seremonien, ikke mot øyan. *Det gamle hegemoniet, som etterkrigstidens utviklings- og marginaliseringsprosesser skapte, er «medskapere» i regien på seremonien.* Resultatet ble at

²⁷⁶ Brev av 1/10-2004, brev av 13/10-2004, begge fra ordfører og rådmann i Vega kommune, og brev av 22/10-2004 fra Fylkesmannen i Nordland.

²⁷⁷ Fylkesmannens invitasjon underbygger dette: «Fylkesmannen oversender vedlagt invitasjon til å forestå formell åpning av Vegaøyene som verdensarvområde. Åpningen er planlagt i tidsrommet 17.-21. april 2005. Markeringen av Vegaøyenes nye status som et av Unescos verdensarvområder er etter Fylkesmannens vurdering en viktig begivenhet. I invitasjonen ligger det også en interessant lokal markering av 100 årsjubileet for 1905. Jeg vil derfor sette stor pris på om dette oppdraget kan gis høy prioritet». Brev av 22/10-2004. Muligens har de lokale og regionale myndighetene ikke trodd at kongehuset ville prioritere oppdraget, med kun en åpning av et nytt, norsk verdensarvområde?

øyværingensprogrammet og «A til Å» -visa ble oppvarming for det *skikkelige* programmet. Vegværingene tar nok en gang regien på historien om øyværingan. Seremonien kan forstås som mannfolkenes kulturløft. Ikke et øyeblikk ble det fremhevet det symbolsk riktige at *dronningen* foretok åpningen i kongens sykdomsfravær, av et verdensarvområde hvor *kvinnfolkenes* rolle i arbeidet hadde blitt fremhevet som del av begrunnelsen.

Mangelen på å fremheve dunsankinga i selve åpningsseremonien finner jeg påfallende. Dette framgår også av invitasjonsbrevene kommunen sendte Kongehuset. Ingen av disse viser til argumentasjonen for innskrivelsen av verdensarvområdet, og ordlyden i brevene er i så måte interessante. Her er et utdrag av de to brevene Vega kommune sendte:

«Vegaøyen ble den 1. juli innskrevet på Unescos verdensarvliste for å ha oppfylt kulturlandskapskriteriet.» (Brev av 1/10-2004 fra Vega kommune ved ordføreren til Det kongelige Hoff)

«Vegaøyene ble den 1. juli 2004 innskrevet på Unescos liste for verdensarvområder. Bakgrunnen for oppnevningen er et flerårig samarbeid mellom sentrale, regionale og lokale myndigheter.» (Brev fra Vega kommune ved ordføreren til Deres Majestet Kong Harald av 13/10-2004)

I det første brevet fremheves det formelle kriteriet «kulturlandskap», og i det andre brevet «det gode samarbeidet mellom sentrale, regionale og lokale myndigheter». Det er alt som skrives om verdensarvinnskrivelsen og det gis ingen referanse til innskrivelsens argument, dunsankingstradisjonen, øyværingenslivet eller kvinnenens rolle i dunsankinga. Dette speiles også i ordførerens tale under åpningsseremonien. Han trekker fram dunsankinga som en næringsvei i fiskarbondens tilpasningsform. Alle hans referanser går til forfedrene, til det øyværingenslivet som er fortid. Han gir ingen honnør til de som driver dunsankinga i dag²⁷⁸. Det er *kun* Dronningen som i sin tale retter fokuset på dunsankingstradisjonen. Fuglenes rolle i denne særegne praksisen får også plass i hennes tale.

I sin tale henviser dronningen også til Skulpturlandskap Nordland og hennes siste offisielle besøk på Vega da hun åpnet Skulpturlandskap Nordland med skulpturen «En ny samtale». Kunstinteressen og kunstkompetansen Dronningen innehar, gjør at hun trekker sammenhenger mellom Skulpturlandskap og verdensarvinnskrivelsen. Det er en god metafor

²⁷⁸ Jeg har også transkribert opptak fra åpningen av Vegadagene sommeren 2005 på Nes, hvor arrangementet også hadde fokus på åpning av verdensarvområdet. Noen av de innslagene som var med i øyværingensprogrammet før åpningsseremonien ble framført der. Også denne talen fra ordføreren er «ekte vare», han har sitt fokus på den opportunitetssituasjon verdensarvstatusen har skapt for ny optimisme i lokalsamfunnet og nye arbeidsplasser: «Vi vet at kommuneøkonomien har e skral i små utkantkommuna. Derfor va det ekstra godt å kunne få nåkka som va så positivt, som e med på å skape optimisme, skape ny tru på at vi skal greie å opprettholde folketallet og gjennom det skape nye arbeidsplassa, gjennom den situasjon som verdensarven har gitt oss. Det gjer også at de Vegadagan vi har i år vil merke seg litt ut ifrå de Vegadagan som har vorre før. Før det vi ha sagt e at vi ska ivareta den kulturen som vi har påtatt oss gjennom den verdensarven uti øyan, men vi ha vel også sagt at vi ska være en kunst og kulturkommune i den grad vi kan det. Og det vil vel prege de Vegadagan vi har framfør oss.» (videopptak juli 2005).

hun bruker, og en metafor jeg selv har hatt med meg fra starten av doktorgradsprosjektet. Før verdensarvplanene kom meg for øre, arbeidet jeg med en prosjektskisse knyttet til Skulpturlandskap Nordland, og det potensial ideen bak Skulpturlandskap Nordland hadde for en refigurering av identitet og oppmerksomhet; «Hvordan kan det som i kunstens verden er periferi kunne bli sentrum ved å ta utgangspunkt i de spesifikke særtrekkene som kjennetegner stedet selv..?» (Vaa, 1999). Man ville bygge på kvaliteter ved stedet selv for å tiltrekke seg omverdenens og «finkulturens» oppmerksomhet. Skulpturlandskap Nordland skapte rabalder i mange kommuner, og kunstneres ideer om hvordan en skulptur skulle formidle og understreke stedets særpreg stemte overhodet ikke overens med lokalbefolkningens forestillinger i mange kommuner (Sæter, 1995, 1996). Rabalderet bidro til å skape en ny diskurs om det lokale, og prosjektet skapte en ny interesse for det lokale, en utvikling som ikke bare preger kunstdiskursen, men også turisdiskursen (Borch & Førde, 2010; Bærenholdt, 2012; Bærenholdt & Sundbo, 2007; Gran, 2004; Nyseth & Viken, 2009; Urry, 2002; Urry & Sheller, 2004; Viken & Granås, 2014). Man søker særpreg framfor å dra til et sted for å oppleve det man ellers kan få mange, mange andre steder. Skulpturlandskap Nordland bidro til å skape ideer som kan knyttes til et større diskursivt markedsføringsfelt, «opplevelsesøkonomien» (Appadurai, 1986; Bærenholdt & Sundbo, 2007; Pine & Gilmore, 1999). Kunst og kultur blir en ettertraktet vare, hvor man konsumerer autentisitet og særpreg. Dronningen har skjønt dette skiftet, Øystein har skjønt det og ikke minst erfart det gjennom sin deltakelse i filmen «Å seile sin egen sjø». Ildsjelene på Vega har skjønt dette skiftet. De som satte «Slavekoret» på programmet i Hysværøyan har kanskje skjønt det, men ikke klart å sette det ut i praksis.

Man kan forstå stigmatisering som «den tapte kampen» om definisjonsmakt. Men identitet er sosialt konstruert, relasjonelt og ergo ingen statisk størrelse, og verdensarvinnskrivelsen snur opp-ned på de gamle hegemonier. Lønning har pekt på et viktig aspekt ved opplevelsesøkonomiens tveeggede sverd. «Bygdeoriginalen» har et fortrinn. Bygdeoriginalen iscenesetter det ekte og autentiske, det som ikke er besudlet av moderniteten og normaliteten (Lønning, 2007, 2010, 2009). Dette perspektivet setter også stigmatiseringen i et annet lys, knyttet til den opprinnelige betydning som begrepet favner. Stigma er et kroppslig tegn brent eller skåret inn i huden, slik man merket slaver, kriminelle eller forrædere. Det er et brennmerke du ikke bare kan kvitte deg med, det hefter ved deg (Goffman 1990). På lignende måter snakker man om merkevarebygging, *branding* (Gran, 2004). Stigma og merkevare («brand») har samme etymologiske rot. I merkevarebygging arbeider man bevisst med å skape fortellinger om varen og iscenesettelser av varen som bygger opp under merket, på en måte som

gjør at potensielle kunder kan identifisere seg med det (Fog m.fl., 2009; Mossberg & Johansen, 2008). Denne globale trenden gjør at stigma ikke utelukkende er et negativt ladet ord. *Den nye samtalen* kan også være en god metafor for den transformasjon øyværingsstatusen gjennom verdensarvinnskrivelsen har gjennomgått vis-a-vis vegværingene. Slik forstått peker Dronningens tale på nødvendigheten av en ny samtaleform, som rommer øyværingslivets særpreg, noe kommunens regi på åpningsseremonien imidlertid viser at de ikke har forstått. Det er ikke gjort i en håndvending, verken for øyværing eller vegværing, å riste av seg inkorporerte forestillinger og følelser i en hegemonisk relasjon som innehar stigmatiserende attributter. «Den nye samtalen» er startet, og åpningsseremonien av verdensarvområdet har uansett gitt ny nasjonal og internasjonal oppmerksomhet til øyværingslivet, som krever nye vinklinger på forholdet mellom øyværing og vegværing.

6.0 «Den nordlandske fuglepleie» - herligheter, utvær og celeber verdensarv

Den overordnede ambisjon for avhandlingsarbeidet har vært å vise hvordan viabiliteten i egg- og dunsankingspraksisen har endret seg over tid. Jeg har undersøkt dette gjennom tre begreper som fanger og belyser noen av de dramatiske skifter praksisen har gjennomgått det siste hundreår, fra å bli betegnet som tilhørende *stedets herligheter* til etterkrigstidens fokus på *marginaliserte utvær* og til i dag å framstå som celeber *verdensarv*. Disse transformasjonene har strukturert oppbygningen av avhandlinga, hvor del 2 viste dimensjoner ved transformasjonen fra *herligheter* til *utvær*, og del 3 viste transformasjonen fra *utvær* til *verdensarv*. Del 4 tok oss inn i de mange dilemma ærfuglrøkterne erfarer med å skulle videreføre dunsankingstradisjonen under dagens forvaltningsregime. Og i del 5 har jeg gjennom åpningsseremonien av verdensarvområdet reflektert over hvordan den nye statusen utfordrer det gamle hegemoniet som eksisterte i relasjonen mellom vegværing og øyværing. Jeg skal i det følgende oppsummere funnene i disse kapitlene og til slutt gi en gjennomgang av mulighetene og begrensningene med de teoretiske og metodiske grepene jeg har brukt og utviklet gjennom doktorgradsarbeidet.

Fra herligheter til utvær

I del 2, «Fra herligheter til utvær», har jeg redegjort for aspekter ved den historiske utviklingen som fikk dramatiske konsekvenser for egg- og dunsankingspraksisen, og som bidro til dens fall. Oppsummert er det tre forhold jeg har fokusert på; bortfallet av det gamle forvaltningsregimet (fredlysninger); fraflyttinga; og introduksjonen av minken. Dette skjer omtrent samtidig i begynnelsen av 1980-tallet.

Hoveddelen av dette arbeidet er basert på arkivstudier og på kartlegging av forskjellige beskrivelser av ærfuglen i gamle skrifter. Disse tekstlige tilnærmingene var inspirert av begreper, historier og dokumenter jeg ble kjent med gjennom feltarbeidet med ærfuglrøkterne. Dette var brokker av hva jeg forsto som taus eller fortiet kunnskap, som ga helt nye innganger til å forstå den historiske utviklingen av området. Spesielt fredlysningene var et eksempel i så måte, som ble presentert med stolthet og vist fram i glass og ramme omtrent fra dag en i feltarbeidet. Det viste seg fort at de ikke bare var en kuriositet. De var også en referanse til de rammebetingelser praksisen engang hadde da fredlysningene hadde juridisk relevans i forvaltningen. Gjennom arkivstudiene oppdaget jeg hvor omfattende fredlysingspraksisen

hadde vært. Bare i Nordland var det fremdeles 152 egg- og dunvær/ dunvær i drift da fredlysningen forsvant ut av norsk lovgivning i 1981. Fredlysningene ga også en usedvanlig spennende tilnærming til både regionens historie og til transformasjoner av grunnleggende forståelser som var nødvendige for det nasjonale reformprosjektet, skapelsen av velferdsstaten. I de gamle fredlysningene kunne enhver driver av en gård, man trengte sågar ikke være eier, bestemme over ettertraktede utmarksressurser knyttet til gården, *herlighetene*, og med loven i hånd regulere adgangen til været eller gården under ærfuglenes hekketid. Når den nye jaktloven vedtas i 1981, ble den gamle fredlysningspraksisen fjernet med et pennestrøk. Mitt ærend har vært å vise hvor massive og dramatiske endringene var. Med ett ble staten den eneste legitime utøver av naturforvaltning, og ingen individer skulle kunne hindre andre i å ferdes i «den frie naturen», det skulle forankres i statens utøvelse av naturvernloven. Den eneste legitime grunn knyttet til enkeltindivider ble eiendomsretten, knyttet til hus og hjem og inngjerdet mark. Det slo allemannsretten fast gjennom Friluftsløven av 1957. Allemannsretten henvises til som et «urnordisk» fenomen som forklarer det spesielle forholdet skandinaver har til naturen og til egalitær væremåte. Mitt ærend har vært å se sammenhengene mellom Friluftsløven (1957), Miljøvernloven (1970) og den nye Jaktloven (1981), for å forstå hvorfor dette ble et så dramatisk brudd i praksisens evne til overlevelse.

Min hensikt er ikke kun å gjøre oppdagelser bakover i tid for å bidra til å befeste dunsankingstradisjonen som «verdige» en verdensarvstatus, men å forstå hvordan begrepene har utviklet seg og hvordan denne utviklingen også la grunnlaget for det brudd som kom gjennom jaktloven. Naturen blir vitenskapeliggjort for å gjøres regjerlig (Asdal, 2004a, 2011), men samtidig foregår denne vitenskapeliggjøringen i sosiale sirkler hvor egg- og dunsankerne ikke deltar. Dette ser vi i framveksten av Naturfredningsloven (1910), det som seinere skulle bli Miljøvernloven (1970), og som i all hovedsak ble drevet fram gjennom ildsjelers engasjement, og disse ildsjelene tilhørte den kulturelle og vitenskapelige nasjonale eliten. Ildsjelene bak den første nasjonale naturfredningsloven dannet Landsforeningen for naturfredning av 1914, som seinere skulle bli det vi i dag kjenner som Naturvernforbundet. Selv om fredningsbegrepet var del av naturvernlovgivninga, manglet foreningens medlemmer en forståelse av fredningsbegrepet slik det kan forstås i lys av fredlysningene. Gamle og ærverdige trær ble fredlyst, hvor estetikk og vitenskapelige hensyn var hovedmotivasjonen. Å se naturen som en utnyttbar ressurs var ikke stuerent, og jeg mener å kunne se at dette antakelig bidro til at jaktlovgivninga tok seg av ressursprosjektene, slik at naturfredningsinteressene kunne «holde sin sti rein». Selv om fredningsbegrepet ble brukt både i naturvernfeltet og i viltlovgivninga,

mener jeg det er mulig å forstå dette som framveksten av to forskjellige institusjoner eller sosiale kunnskapsfelt som begge på forskjellig vis skulle forvalte den gamle fredlysningsforståelsen. Naturfredningsforeninga begynte å fredlyse ærverdige trær, mens fredlysninga av egg- og dunvær ble ført videre som en paragraf innenfor de ulike jakt og viltlover gjennom århundret. Og i 1981 er det slutt. Fredlysningene forsvant fra norsk forvaltning. Vi så i korrespondansen mellom ærfuglrøkterne, fylkesmennene og departementene, at naturvernsynet vant fram. Dette betydde også at staten skulle bli den eneste legitime utøver av ferdselsforbud, og da legitimert gjennom naturvernloven.

Norsk naturvernhistorie er ført i penn av Bredo Berntsen (Berntsen, 1977, 1994, 2011). Som vi så er det få spor av lokale «naturverninteresser» i denne, noe jeg mener skyldes at Berntsen ukritisk tar et elitistisk perspektiv på naturvernet. Ressursvern er uforenlige med naturvern. Den eneste kritiske «hovedstadsrøsten» jeg har klart å finne er Carl Schøyen. Han tar et annet perspektiv enn Landsforeninga for naturfredning når han på 1930-tallet skriver avisinnlegg og holder foredrag hvor han ber myndighetene bruke kunnskapene i «den nordlandske fuglepleie» til vern og forvaltning av sjøfuglene (Schøyen, 1935, 1938).

Analysen av disse utviklingstrekkene handler om å få øye på brudd eller irreversible endringsprosesser som kan bidra til å forklare egg- og dunsankingstradisjonens fall (Foucault, 2002 (1969)). På forvaltningssiden var bortfallet av fredlysningsinstituttet et slikt dramatisk brudd, men omtrent samtidig ble øyene fraflyttet som en konsekvens av det store nasjonale prosjektet, byggingen av velferdsstaten.

I del 2 ser vi hvor omfattende de statlige fraflyttingsbidragene var i området. De transformasjoner som skjedde i næringslivet og måten allokeringene av statlige tiltaksmidlene skjedde på i etterkrigstidens Nord-Norgesplaner, bidro til en marginalisering av Vegaøyen. Som Brox, mfl har påpekt, skjedde det ingen *økning* i antallet arbeidsplasser i perioden, men det ble skapt *nye* arbeidsplasser som hadde en helt annen karakter (Brox, 1972 (1966), 1994 (1984); Hersoug & Leonardsen, 1979). Gjennom Distriktenes utbyggingsfond (som var initiert av Nord-Norgesplanene) var det blant annet en stor satsning på minkfarmer. Dette skapte en annen paradoksal situasjon, hvor det ble etablert minkfarmer midt i ærfuglens hekkeområder på egg- og dunvær i Vegaøyen. Ærfugl og mink ble med andre ord to binæringer til fiskeriene på en og samme holme. Da minken begynte å rømme fra minkfarmene etablerte den seg fort i norsk fauna, og ble en alvorlig trussel både mot ærfugl og andre sjøfugler som hekker i strandkanten. Det er dette Alvoret som gjenspeiles i skuddpremiene på mink. Slik vi så i framveksten av den nasjonale naturvernhistorien, skiller den lag med ressursforvaltninga. Så

også lokalt. Mens den nye lokale miljøvernkomiteen lurer på hva slags mandat den har, er den lokale viltnemda aktiv. Gjennom hele 1960- og 70- tallet utbetales det relativt store summer i premie på denne fremmede inntrengeren i norsk fauna.

De statlige fraflyttingsbidragene var et tema som hele tiden dukket opp i feltarbeidet, og som jeg valgte å undersøke gjennom arkivmaterialet. Kartleggingen viste at mer enn 50 tilsagn om fraflyttingsbidrag ble gitt. Trenden i Vegaøyen speilte situasjonen for øvrig i landsdelen, med det unntak at de fleste fraflyttingsbidrag i Vegaøyen ble gitt i ordningens siste fase. Dette kan bidra til å belyse at det faktisk var folk i Vegaøyen som fortsatt stelte for ærfuglen da revitaliseringa startet på 1990-tallet. Flyttinga gjennom tilskottsordningene bidro til etablering på nærliggende steder i kommunen eller nabokommunen, og fraflyttinga var langt høyere enn det fraflyttingstilskottene kan forklare. Når Brox (med flere) ser kategoribruken, fraflyttingssted og tilflyttingssted, i lys av økonomiske incentiver, er mitt fokus å se at kategoribruken bidrar til en marginalisering av området, og sammenhengene mellom marginalisering og stigmatisering av øyværingene. Ordninga varte også i 36 år, fra 1950 til 1986, noe som betyr at flere generasjoner øyværing har vokst opp med at de kom fra et uønsket sted. Stigmatisering ble koblet til marginaliseringsprosessen for å skjønne den sære relasjonen mellom øyværing og vegværing, som jeg opplevde både i min egen oppvekst, og som hyppig ble henvist til under feltarbeidet. Dette spørsmålet var det som trigget min interesse for å delta fra en film-forskerposisjon i verdensarvprosessen, nettopp for å undersøke det absurde i at marginalisert og stigmatisert øyværingliv skulle bli gjenstand for verdensarvinnskrivelse.

Fra utvær til verdensarv

I del 3 «Fra utvær til verdensarv» fulgte vi verdensarvinnskrivelsen fra søknaden og nominasjonsdokumentet ble overrakt Vega kommunestyre av Direktoratet for Naturforvaltning. Dette sammenfalt i tid med at nominasjonen ble oversendt UNESCOs hovedkontor i Paris, og hadde passert «det tekniske nåløyet». Søknaden var da i tråd med kravene i konvensjonens Operational Guidelines. Verdensarvinnskrivelsen ble undersøkt gjennom de ritualiserte overgangene fram til komiteens beslutning i Suzhou, Kina, 1. juli 2004. Det påfallende i denne prosessen var at jeg lenge balet med å forstå hva grunnlaget for innskrivelse var. Da komiteen gjorde sin beslutning var det med basis i dunsankingstradisjonen, men på nasjonalt nivå måtte jeg lete meg fram til begrunnelsen. Først da jeg fikk fatt i søknadsdokumentet, ble det klart at dunsankinga ikke var søknadens hovedargumentasjon. Dunsankinga ble forstått som et aspekt

ved det som var søknadens hovedargumentasjon, at Vegaøyen representerte et unikt eksempel på en geologisk og spesifikk norsk landskapsform, *strandflaten*. Gjennom min inngang til innskrivelsesprosessen fra lokalt Vegaståsted, hadde jeg fått en implisitt forståelse av at dunsankingstradisjonen var hovedfokus for søknadsarbeidet. Jeg undersøkte dette ikke bare gjennom mine egne feltnotater og filmopptak, men gikk gjennom dokumentene som ledet til at Vegaøyen ble en aktuell nasjonal nominasjon. I disse dokumentene oppdaget jeg hvor sterkt engasjementet til spesielt noen lokale ildsjeler hadde vært, og disse var nært koblet til egg- og dunsankingspraksisen. Jeg så også at Direktoratet, som ledet søknadsarbeidet og førte søknaden i penn, kjørte tospann med lokale ildsjeler og lokale politisk/administrative myndigheter for å løfte fram egg- og dunsankingspraksisen. Gjennom to store lokale konferanser, Nordisk Kulturlandskaps-konferanse 2000 og Ærfuglsymposiet 2002, ble nye forbindelser skapt mellom ærfuglrøkterne, lokale, regionale og nasjonale kultur- og naturadministratorer, og forskere. Direktoratet ga også midler til å holde dunsankingshjulene i gang i værene, slik man også kan forstå tildelingen av nasjonale STILK-midler til ærfuglrøkterne i den fasen da søknaden var under utarbeidelse. Med andre ord, selv om dunsankingspraksisen ikke ble trukket fram komparativt slik hovedargumentet i en verdensarvinnskrivelse skal, mener jeg at alle disse aktivitetene bidro til at ekspertene kunne løfte fram dunsankingspraksisen i sine befaringer av området som ledd i evalueringene av søknaden. I komitemøtet ble det ikke nevnt med ett ord at ekspertene fremmet en annen argumentasjon enn nominasjonsdokumentet, ei heller etterpå. Det var kun doktorgradsstudenten som var opptatt av slike bagateller. Det viktige var at innskrivelsen ble en suksess. I intervjuet med DN's mann, hvor jeg var spesielt interessert i å få belyst valget av det nasjonale hovedargumentet, strandflaten, så vi at helt andre momenter ble framhevet for å belyse innskrivelsens suksess. For ham var den strategiske tenkningen i forhold til nye norske og nordiske verdensarvnominaasjoner langt viktigere. Alle de tidligere norske nominasjonene hadde hatt fokus på kulturkriteriet. I den nye runden skulle kulturlandskap og naturkriteriene vektlegges, dermed ble Miljøverndepartementet valgt av norske myndigheter til å lede dette arbeidet, med DN som sekretær for arbeidet. Men det viser også en uhyre interessant utvikling i en innskrivelsesprosess, hvor ulike aspekter ved kulturlandskapet blir veid og målt, ulike representasjoner brytes mot hverandre. Slik vi så, ble det naturforvaltningas kulturlandskap som vant fram i nominasjonssøknaden, både i tekst og bilder, uansett hvor nært samarbeidet mellom Direktoratet og lokalsamfunnet var.

Hvorfor dunsankingspraksisen var så vanskelig å løfte fram i den nasjonale nominasjonen, har jeg argumentert for må forstås i lys av etterkrigshistoriens marginalisering av området, hvor

de lokale ildsjelene og myndighetene brukte en underordningsretorikk for å få det nasjonale nominasjonsarbeidet innenfor verdensarv på den politiske dagsorden igjen. Lokalt inviterte man de nasjonale myndighetene til samarbeid om dette arbeidet, hvor man tilbød Vegaøyen som et nasjonalt «prøvecase» før de «virkelige» nasjonalskattene skulle i ilden, de vestlandske fjordlandskapene og Lofoten. Tilliten til at fiskarbondens «mangesysleri», og dunsankingstradisjonen spesielt, skulle føre fram som hovedargument for nominasjonen, var slik sett ikke særlig godt forankret verken nasjonalt eller lokalt. Både lokalt og nasjonalt så man mer på de muligheter en verdensarvstatus kunne ha for næringsutvikling og bosetting, enn på hva som var argumentet for innskrivelse.

Selve møtet i verdensarvkomitéen gir en annen type innsikt enn de forhold som styrer nominasjonen nasjonalt. Ikke bare det faktum at ekspertorganisasjonene løfter fram det lokale argumentet, men også i forhold å gi innblikk i hvilke diskurser som preger dynamikkene på det overnasjonale nivået. Gjennom komitéens debatt under den britiske nominasjonen av St. Kilda, ble diskusjonen om «global strategi» tydeliggjort. Den rommer både kritikk av ubalansen som eksisterer på verdensarvlista mellom fattige og rike land og en kritikk av kulturbegrepet i konvensjonen som en vestlig konstruksjon. Storbritannia hadde gått med USA i krigen i Irak, uten Sikkerhetsrådets godkjenning, og dette medvirket til den spesielle retorikken under behandlingen av St. Kilda. Avvisning av en utvidelse av St. Kilda basert på kulturkriteriene skapte uro i den norske delegasjonen. Nominasjonene lignet på hverandre, ergo kunne man forvente at det samme kunne skje med Vegaøyen. Det viste seg imidlertid å være liten grunn til bekymring. Nominasjonen av Vegaøyen traff diskusjonen om «global strategi» på en særdeles god måte. Til forskjell fra St. Kilda som ble fraflyttet på 1930-tallet, representerte dunsankingstradisjonen i Vegaøyen ennå levende kulturarv. Den indignasjon enkelte komitémedlemmer uttrykte over at St. Kilda skulle innskrives på kulturkriterier etter at kulturen opphørte å eksistere, var ikke tilstede i diskusjonen om Vegaøyen. Meskell viser en økt politisering av verdensarvkomitéens arbeid (Meskell, 2012, 2013). Komitéen gjør sine egne beslutninger på tvers av ekspertorganisasjonenes anbefalinger, og det er stor bekymring for hvordan dette vil påvirke fremtiden for konvensjonen, mener hun. Det alvorlige i det hun beskriver er at det politiske handler om økonomiske interesser, fordi en verdensarvstatus gir medieoppmerksomhet og har et stort potensial til å utvikle reiselivsnæringen. Det politiske var i høyeste grad til stede også i innskrivelsen av Vegaøyen. Det er slik jeg forstår Direktoratets manns oppsummering av arbeidet med de tentative nordiske listene for Nordisk Råd. Her tenkes strategier, og utvelgelsen styres etter konvensjonens kriterier, mer enn faglige funderte

begrunnelser for å verne om verdenskultur og naturarv. Også lokalt var potensialet for å utvikle reiselivsrelaterte lokale arbeidsplasser det viktigste for politikerne, og kun den lille gruppen av ildsjeler hadde fokus på dunsankingstradisjonen. Men ekspertene endret argumentet fra strandflate til dunsanking, og komitéen ønsket nominasjonen velkommen, fordi det handlet om et sårbart og marginalisert kulturuttrykk. Slik forstått var Vegaøyan ikke en typisk europeisk innskrivelse, et monument over store sivilisasjoners overlegenhet, men verdier fattige land kunne kjenne seg igjen i relatert til forståelsen av kulturbegrepet.

Den nordlandske fuglepleie i et nytt millennium

I del 4 fikk vi innsyn i hvor sårbar dunsankingstradisjonen er, slik den foregår i «den nordlandske fuglepleie» i Vegaøyan i dag. Min hovedsamarbeidspartner var ei dame som holdt på med å bygge opp et nedlagt dunvær på farens hjemgård i Halmøyværet. Hun skulle gjøre det umulige, mente både entusiaster og skeptikere. Arbeidet krevde stor tålmodighet, men Aud forsøkte å leve seg inn i fuglenes prioriteringer, og klarte etter prøving og feiling å finne måter å bygge tillit mellom seg og fuglene på. Jeg brukte mye tid på å lære meg praksisen som en praksis, og forsøkte å lære meg å se slik en ærfuglrøkter ser, gjennom et perspektiv som har likheter med «enskillment of visions» (Grasseni, 2004, 2007a, 2009, 2011, 2007b). I likhet med ærfuglrøkterne, ble jeg fort «hekta på fauel», og har virkelig nytt denne delen av feltarbeidet. Men for doktorgradsprosjektet ga dette også verdifull innsikt. Uten disse menneskenes pasjon for fuglen og alle de finurlige situasjoner man får oppleve med fuglene, vil neppe tradisjonen ha overlevde i Vegaøyan. Dette forteller også om transformasjoner av dunsankingspraksisen fra den gang den var en viktig binæring til å bli en kjær hobby, et «fritidsprosjekt» og en sesongbasert livsstil. Kunnskapene ærfuglrøkterne har formidlet fra sin praksis tilsier på ingen måte at den bør «konserveres» slik den eksisterte på fraflyttingstidspunktet, slik man kan forstå Wold (Wold, 2003). Gjennom empirien i dette kapitlet så vi at noe er konstant i praksisen. Noe er slik det alltid har vært og noe er slik det alltid vil være, fordi arbeidet bygger på ærfuglens reproduksjonssyklus. Nøkkelen i arbeidet er at når ærfuglrøkterne bidrar til at fuglen lykkes i hekkinga, kan de høste dun. Men like viktig er det at en vellykket hekking betyr at den vil komme tilbake neste år, og ungene vil også trekke til fødestedet når de er kjønnsmodne. Slik bygges en stamme av «tam-é» opp, og slik sikrer man tilgang til dun. Det finnes ingen form for eierskap eller kontroll over fuglene, det er kun hekkeplassen som kan beskyttes, og det er denne logikken som lå i det gamle fredlysningsregimet. Alt som skjer i relasjonsbygginga mellom menneske og fugl skjer altså i hekketiden. Det er fuglenes «verpespreng» som er basisen i dette,

slik også kritiske etolog-røster sier, men ærfuglrøkternes intervensjoner og forståelse av fuglen stopper ikke ved «verpespreng», den begynner der. Det er dette jeg har kalt «å svare Derridas katt», slik Haraway definerer nødvendigheten av å utvide vår forståelse av det som er helt uforståelig for oss. For ærfuglrøkterne handler dette om å samhandle med en art som de verken deler språk eller persepsjonsevner med.

I løpet av årene har jeg besøkt de fleste dunværene i Vegaøyen under hekkesesongen for å ha grunnlag for å si noe om hva som er spesielt i Halmøyværet og hvilke trekk i praksisen som er felles i Vegaøyen. Gjennom dette skjønnte jeg også hvor lokal praksisen er, og hvor begrenset kontakten mellom værene er og har vært historisk. Noe av dette mener jeg kan handle om det proteksjonistiske som lå i fredlysningspraksisen. Man skulle jo ikke besøke dunværene under sesongen. De fleste ærfuglrøkterne holdt uformell kontakt med hverandre, men de færreste hadde vært på besøk i hverandres vær, og slett ikke i sesongen. Først når den kulturelle revitaliseringa startet gjennom Fotefar mot Nord-prosjektet og siden verdensarvnominasjonen, skjedde det en mobilisering blant røkterne med de lokale ildsjelene i bresjen. Nye foreninger ble etablert, både for ærfugl, verdensarv og grunneierlag, og nye konferanser skapte kontaktflater med forskning og forvaltning som tidligere ikke hadde eksistert. Dette bidro til å forstå den nye givne i dunsankingstradisjonen, men også til å forstå hvor sårbare ærfuglrøkterne var da forvaltninga ble totalt endret etter krigen. Bortfallet av fredlysningspraksisen som vi så i del 2, skjedde uten at ærfuglrøkterne hadde stort å stille opp med. De hadde ingen felles stemme å protestere med, og var prisgitt sine individuelle relasjoner til myndighetene. I del 4 så vi noen av de problemer det nye forvaltningsregimet har hatt for røkterne. Mange av ærfuglens predatorer ble fredet nasjonalt, og implikasjonene av dette ser vi også i filmen «Fuglenes Dronning», hvor én oter dreper og skremmer flere av Auds «tamme» fugler og klarer å ødelegge flere års arbeid. Hun sitter der med en ubrukelig, men ikke desto mindre ulovlig oterfelle, og føler seg som en kriminell.

I kapitlet så vi hvordan dokumentasjonskravene Aud hadde i STILK-prosjektet skapte problemer for henne i hennes anstrengelser for å holde oversikten over hekkekolonien. Registreringssystemet bidro i liten grad til å dokumentere hensikten i Auds arbeid, å få nye fugler til å hekke under tak og helst ved bosettingen. Hun balanserte mellom forventninger fra forvaltninga og de gamle røkterne, tradisjonsbærerne. Spissformulert kan man si at i den gamle tradisjonen var dunet handelsvaren som ga kontanter og som sikret praksisens viabilitet, men i dag beror viabiliteten til dunsankingstradisjonen på rapportering av tall som skaffer kontanter til praksisen.

I siste del av kapitlet forsøkte jeg å reflektere rundt de mange religiøse konnotasjoner som eksisterer i praksisen historisk: Éa ble ansett som en hellig fugl; fredlysningene er eldgamle og relaterer seg til forståelser av fred som noe hellig i det norrøne samfunnet; røkterne baler med benevnelsene i praksisen; korsene som ble reist for å markere området fredlyst; og den sterke religiøsitet som hersket i øyan tidligere. Enge har tidligere brukt «totem» for å betegne øyværingenes spesifikke identitet knyttet til éa (Enge, 2000). I lys av praksisen, også historisk, virket dette fremmed, og animisme som teoretisk begrep er antakelig mer dekkende (Descola, 1992; Ingold, 2000, 2007b; Pedersen, 2001; Viveiros de Castro, 1998; Willerslev, 2004). Samtidig så vi at begrepet hellig kommer fra *heil*, som jeg mener kan kobles til Mauss' begrep «totale sosiale fakta» (Mauss, 1995 (1950)). «Totale sosiale fakta» kan forstås som det som er basisen for institusjoner, enten de er religiøse eller økonomiske, og i så måte har dette likheter med hvordan man kan forstå det globale som en begrepsmetafor (Moore, 2006). En begrepsmetafor kan forstås som en begrepsmessig forkortelse som tillater oss å henvise til noe større uten at vi trenger eller kan konkretisere det, og hvis hensikt er nettopp å opprettholde ambiguitet, ikke løse den. Det er ideer om «noe større» hvor detaljer, fakta, hendelser og forbindelser finner mening (Strathern, 1991). Et annet ord kunne være kultur, eller ontologi, det som er de forutsetninger kunnskapene vi har om verden hviler på (Carrithers, Candea, Sykes, Holbraad, & Venkatesan, 2010; Fosshagen, 2014). Dette betyr ikke at det ikke finnes spor av fundamentale endringer i materialet mitt som relaterer seg til hvordan verden henger sammen. Når Aud refererte til faren for å svare på hvorfor korsene aldri ble satt opp, henviste hun til det skillet jeg forsøkte å sette ord på gjennom min egen «fredlysningshistorie»; min følelse av å stå med et bein i middelalderen og ett bein i moderniteten. Jeg hadde erfart noen brokker av hvordan ting hang sammen en gang, hvor respektabiliteten mellom naboer var bærende for moralkodene, men jeg anerkjente det ikke. Mens Enge foreslår ærfuglen som øyværingenes totem, forsøker jeg å vise at kvaliteter i praksisen og kysthistorien i større grad har animistiske trekk (Enge, 2000). I lys av verdensarvinnskrivelsen har imidlertid Enges totem-forslag fått ny relevans. En verdensarvstatus er et brand, en merkevare, og brandet for øyværingslivet er i dag blitt ærfuglen, selv om ærfuglrøktet historisk inngikk i et langt større spekter av fiskar-bonde tilpasninger.

Åpningsseremonien

Vi følger verdensarvinnskrivelsen fram til den formelle åpningen av området i april 2005. Dette er finalen i den prosess som har snudd opp-ned på lokale forestillinger om øyværingslivet.

Denne delen henvender seg i større grad til identitetsaspekter ved relasjonen mellom øyværing og vegværing, hvor jeg har valgt å holde beskrivelsene på de offentlige arenaene. Åpningsseremonien er på ingen måte en hverdagshendelse og jeg forsøker å nyttiggjøre meg det atypiske, fordi det evner å sette spenningene mellom ulike interesser i relieff (Kapferer, 2010). Det ble en fantastisk festdag i Hysværøyan, med 500 gjester, deriblant også dronning Sonja som foretok den formelle åpningen. Det er åpningsseremoniens regi som er min interesse, og forholdet mellom «oppvarmingsprogrammet» og det formelle programmet. Øyværingshistorien blir oppvarming, mens framføringen av Verdis «Slavekoret» blir festens kulturelle høydepunkt. Kongens sykdomsfravær blir også et viktig tema i talene, noe jeg kobler til at Vega kommune ønsket at Kongen skulle foreta åpningen av utstillingen «I skyggen av unionsoppløsningen». Utstillinga handlet om en stortingsmann fra Vega som var med i delegasjonen da Kong Håkon ble hentet til Norge i 1905. Denne åpninga skulle skje samme dag som åpningen av verdensarvområdet. Jeg forstår dette som et uttrykk for at «det offisielle Vega» strekker seg etter statsmakten. I lys av de foregående kapitler i avhandling er det mulig å se dette som et uttrykk for at det gamle hegemoniet som etterkrigstidens utviklings- og marginaliseringsprosesser skapte, er «medskapere» i regien på åpningsseremonien. I kapitlet ser vi hvor vanskelig det er å endre posisjoneringen i relasjonen, både for vegværing og øyværing, og hvor subtile stigmatiseringsaspektene er. De er nesten umulige å få øye på, noe vi ser gjennom historien om «A til Å»-visa's framføringer. Jeg håper kapitlet har belyst det merkelige forholdet mellom vegværing og øyværing da jeg vokste opp, og ikke minst fått fram hvor vanskelig det er å sette ord på «det alle vet», men som ikke adresseres.

Ikke desto mindre er verdensarvstatusen en kraftfull transformator av forestillinger. Det finnes en parallell mellom denne delen og selve innskrivelsesprosessen, gjennom at relasjoner «utenfor» eller «over» det lokale nivået bidrar til transformasjonen. I innskrivelsesprosessen klarte ikke nasjonale myndigheter å sette dunsankingstradisjonen i fokus, det måtte ekspertene gjøre. I åpningsseremonien hvor forholdet mellom vegværing og øyværing kommer til uttrykk, klarte ikke vegværingene å sette dunsankingstradisjonen i fokus, det måtte dronningen gjøre. Men tilstedeværelsen av kongehuset, politiske ledere på alle nivåer og ikke minst den nasjonale pressen, er også et «regigrep». Gjennom dette får øyværingslivet oppmerksomhet og når ut over det lokale feltet. Den hegemoniske relasjonen mellom øyværing og vegværing er for alltid endret. «En ny samtale» er i gang.

Mellom tekster og praksiser i Vegaøyen

Mellom tekster og praksiser har jeg kalt mitt analytiske perspektiv i avhandlingens tittel. Det høres enkelt ut, men som avhandlingen viser har jeg forsøkt å trekke sammen både teorier og empiri fra svært forskjellige felt. Jeg har forsøkt å gjøre dette på en måte som gjør avhandlingen tilgjengelig for flere enn bedømmelseskommissjonen og kolleger i academia. I hvor stor grad avhandlingen bidrar til ny faglig kunnskap i fagets forskningsfront må andre bedømme, men jeg vil trekke sammen noen av de linjer jeg har forsøkt å følge og utvikle (UiT, 2014).

Feltarbeidets kvaliteter er også dets svakheter, og diskusjonene om hvordan man skal forberede studenter på stedbaserede feltarbeid som samtidig tar hensyn til at steder inngår i globale relasjoner, debatteres stadig (Lien, 2015). Gjennom min vinkling på verdensarvinnskrivelsen, har jeg tatt denne utfordringen gjennom å anlegge en multi-situert studie, utnytte det analytiske potensialet i Grønhaugs feltbegrep og bruke innskrivelsesbegrepet analytisk. Men feltarbeidet sammen med ærfuglrøkterne i Vegaøyen ga også innganger til å trekke inn det historiske. I globaliseringsteoriene vektlegges det romlige, slik vi også så i Hylland-Eriksens forsøk på å definere globalisering: «de prosessene i samtiden som bidrar til å gjøre avstand irrelevant» (Hylland-Eriksen 2008 s.31). Her vektlegges rom og det kontemporære. Dette kan forstås som et analytisk fokus på «øyeblikkets tyranni» (Hylland Eriksen, 2001b; Jordheim, 2012). Det historiske inngår sjeldnere i debattene om det globale, selv om nettopp forholdet mellom feltarbeidets presens og det historiske har vært diskutert «siden fagets morgen» (Evans-Pritchard, 1951; Fabian, 1983; Firth, 1962; Ingold, 2011; Rudie, 1995). Gjennom vitenskapsstudiene med utgangspunkt i Foucault fant jeg et perspektiv som kunne tillate meg å undersøke brudd og diskontinuiteter historisk. Det er dette grepet jeg strukturerer avhandlingen etter, gjennom begreper som betegner dunsankingas viabilitet over tid, fra herligheter i de gamle arkivdokumentene til utvær i etterkrigstiden og til å bli tatt opp på den celebre verdensarvlista i 2004. Arbeidet har ledet meg inn i to typer tekstlesing, en historisk, hvor jeg forsøker å analysere historiske dokumenter, og en kontemporær, gjennom verdensarvinnskrivelsens dokumenter. Jeg forstod dokumenter som performative, som skapelser av nye framtid, mer enn representasjoner. Selv om jeg har anlagt en intertekstuell tilnærming i begge «tider», viser verdensarvinnskrivelsen at det er nettopp i grenseflatene mellom tekster og praksiser de interessante perspektivene oppstår. Som vi så i del 3 om verdensarvinnskrivelsen, eksisterte det et manglende samsvar mellom søknadsdokumentets argumentasjon og det argument jeg fikk forståelse av gjennom samhandlingen. Vi så også at

det var ekspertene som «gjeninnsatte» det jeg har kalt det lokale argumentet for nominasjonen, dunsankingstradisjonen. Alle aktiviteter som ble gjort i nominasjonsprosessen hadde fokus på dunsankinga, men i statspartens søknadstekst var et geologisk fenomen, strandflaten, argumentet. Jeg har mange ganger i analysearbeidet tenkt at hadde jeg foretatt en ren dokumentanalyse av innskrivelsen, ville jeg kommet til den motsatte konklusjon. Da ville jeg fundert over av hvilke hensikter ekspertene valgte dunsankingstradisjonen som hovedargument, og endret den nasjonale argumentasjonen. Det interessante er at det foreligger en slik studie, fra Vega og av en antropolog (Fageraas, 2013). Feltarbeidet er gjort over tre perioder i 2008 og 2009, og dreier seg om 44 semistrukturerte intervjuer med aktører i lokalbefolkningen; privatpersoner, næringsdrivende, politikere og profesjonelle og frivillig. I tillegg til dette baserer han seg på dokumentanalyser m.m. (Fageraas 2013:290). Han gir ekspertene den tvilsomme «æren» av at dunsankingstradisjonen ble hovedargument. Han skriver:

«I årene fra Vega ble identifisert som potensiell verdensarv i 1996 til stedet faktisk ble oppført på verdensarvlisten i 2004 skjedde det en forskyvning i perspektiv fra naturverdier til kulturverdier, fra rike marine ressurser til marginal ressursutnyttelse på land. Man kan si fra mannshistorie til kvinnehistorie. En nasjonal aktør involvert i nominasjonen av Vega kalte vektleggingen av ærfugl og dunproduksjon en taktisk-politiske strategi for å vinne fram med nominasjonen. Det handlet med andre ord om å frambringe Vega på en måte som gjorde at stedet kunne utvide verdensarvlistens diversitet.(-) I et slikt perspektiv var den gamle praksisen på småøyer langt til havs nær Arktisk praktisk talt et kulturelt ytterpunkt. Det er paradoksalt at dette kulturuttrykket samtidig ble identifisert som noe universelt og fellesmenneskelig.(-) Men denne logiske bristen er en direkte konsekvens av Verdensarvkomiteens policy og praksis». (Fageraas 2013:299)

Han forstår endringen som et uttrykk for at verdensarvkonvensjonen legger større vekt på særpreg enn ekthet, og at vektlegging av dunsankinga bidrar til en forfalskning eller feilaktig dreininga av området historie. Så forskjellig kan man altså sette bitene sammen. Dette bekrefter mine funderinger underveis i analysene om hva slags konklusjon jeg ville trukket om jeg kun hadde lest dokumentene. På den annen side, og kanskje enda mer kritisk, belyser det viktigheten av det historiske i studier av det kontemporære. Fageraas' analyse bidrar til å stadfeste hovedøyas, Vegas, syn på øyværingshistorien, som han belegger med intervjuer fra et bredt spekter av informanter og understøttet av bygdebøkernes manglende fokus på øyan. Han tar Vega-befolkningens perspektiv på øyværingshistorien. Jeg er ikke ute etter å argumentere for én fasit her, men at forskjellighetene i våre konklusjoner kan knyttes til de teori og metodevalgene vi gjør, og til konsekvensene av hvordan vi posisjonerer oss både i forsknings- og utforskningsfeltet (Asdal m.fl., 1998; Haraway, 1991). Forskjellene viser noe viktig om det å foreta dokumentanalyser, med og uten samhandlingsnivåene i dokumentenes skapelse, og det viser noe avgjørende med hensyn til hvordan man situerer seg i operasjonaliseringen av det

historiske fra en kontemporær utgangssituasjon. Det er dette som har vært en styrke i mitt eget prosjekt, at jeg har kunnet starte arkivstudiene med utgangspunkt i aktørenes egne fortellinger. Materialet skulle vise seg å være svært rikt, og forbløffelsen over min egen ignoranse om mitt eget hjemsteds historie har fulgt meg i de oppdagelser arkivene ga. Selv om jeg ikke kunne se skapelsen av dokumentene i sin tilblivelse, slik jeg kunne gjennom verdensarvinnskrivelsen, har jeg forsøkt å se begrepene nettopp som skapelser. Jeg har forsøkt å gå fra representasjonstenkning til performativitet også i det historiske, med en intensjon om å finne en farbar vei ut av dominansrelasjonen som ligger implisitt i utviklingstankegangen (Haraway, 1989; Larsen, 2008, 2009). Dette er hva man også kan kalle en post-kolonial tilnærming til tema, hvordan de kategorier vi tenker med er skapt.

Det performative har også vært inngangen til det praktiske arbeidet. I den norske antropologiske forskningsfronten har jeg blitt møtt med at den performativitet vitenskapsstuderende studerer med basis i litteraturstudier, er en annen enn den performativitet som antropologene studerer. Forskjellene mellom Goffman og Butler blir brukt for å belyse dette, fordi de har forskjellige syn på hvordan selvet konstitueres (Butler, 1989, 2003 (1988); Gregson & Rose, 2000; Law, 2004a; Law & Urry, 2004). Verken kjønn, selvet eller Butler var viktige referanser for mitt arbeid, men jeg var nødt til å undersøke hvordan Butler selv uttrykte dette:

“As a consequence, gender cannot be understood as *role* which either expresses or disguises an interior ‘self’, whether that ‘self’ is conceived as sexed or not. As performance which is performative, gender is an ‘act’, broadly construed, which constructs the social fiction of its own psychological interiority. As opposed to a view such as Erving Goffman’s which posits a self which assumes and exchanges various ‘roles’ within the complex social expectation of the ‘game’ of modern life. I am suggesting that this self is not only irretrievable ‘outside’, constituted in social discourse, but that the ascription of interiority is itself a publically regulated and sanctioned form of essence fabrication.” (Butler 2003 s.106)

Jeg er aldeles enig med Butler i hennes forståelse av performativitet. Det tror jeg også Goffman ville vært, selv om Goffman har vært brukt på den måten Butler skriver han kan forstås. Slik oppsummerer Goffman sjøl sitt syn i ”Vårt rollespill til daglig”(Goffman, Risvik, & Risvik, 1992):

”I denne boken har vi betraktet det oppførte selv som et slags bilde, vanligvis tillitvekkende, som vedkommende forsøker å få andre til å danne seg av ham. Dette bildet er noe man danner seg, *om* en person, slik at man kan tillegge han et selv, men dette selv skriver seg ikke umiddelbart fra innehaveren, det kommer fra hele den foreliggende scenen, det blir til gjennom alle de lokale hendelsene som gjør det mulig for vitnene å fortolke det. En korrekt fremført og tilrettelagt scene får publikum til å tilskrive en fremført rolle et selv, men dette selv er et *produkt* av den fremførte scenen, ikke en årsak til den.” (Goffman, 1992 s.209)

Dette er i korte trekk det performative eller dramaturgiske grep Goffman tar på sosialt liv, og jeg baler med å se den store forskjellen mellom hans og Butlers performativitetsbegrep. I

avhandlinga har jeg nyttiggjort meg en publikasjon hvor Goffman eksplisitt skriver om kjønn, og hvor han nettopp utforsker kjønn som en handling av over- og underordningsattributter (Goffman, 1976). Det er her han introduserer etologien som basis for ritualforståelsen; altså forskjeller som er «naturlige» fordi de er biologisk forankret, slik kjønn er. Dette har vært min inngang til å «operasjonalisere» filosofiske perspektiv som Haraways «autre-mondalisation» og Ingolds «biosocial becomings», altså hvordan vi kan forstå det som er vesensforskjellig fra oss selv, og se det sosiale og det biologiske som medskapere i en og samme prosess. Jeg har ikke kun hatt en teoretisk interesse for denne forståelsesmåten, men det har vært nyttige analytiske grep for å forstå hva det er som skjer i samhandlingen og relasjonsbygginga mellom ærfuglrøkterne og fuglene. Slik sett følger jeg i større grad de stemmer som i større grad ser hvordan praksisorienterte antropologiske feltarbeid kan bidra til nettopp å belyse hva det skapende i en performativ hendelse består i (Kapferer, 2010). Gjennom å bruke videokamera har det kroppslige og det tause fått større plass i mine analyser, og i mine beskrivelser. Videokamera har bidratt til å «utvide» mitt datagrunnlag og muliggjort at fuglenes handlinger har fått større plass. Jeg skriver fuglene inn i historien om verdensarven, og skal dunsankingspraksisen fortsatt klare å overleve, må fuglene inngå. Gjennom disse beskrivelsene så vi også hvordan ærfuglrøkternes arbeid i hovedsak handler om å skjønne hva fuglene holder på med. Det de gjør er «å svare Derridas katt», en øvelse Haraway mener selv Derrida ikke klarer, selv om han har de nødvendige filosofiske redskapene tilgjengelig (Haraway, 2008). Han setter ord på språkets grenser, men han klarer ikke å sette innsikten ut i praksis. Han elsker filosofi mer enn sin katt, kunne man si med Haraways perspektiv på hva engasjement gjør med handlingsmulighetene. Mine innganger til å forstå ærfuglrøkternes arbeid og ærfuglenes handlinger har således ikke vært kun gjennom grenseflatene mellom «tekst og praksis», men også gjennom å undersøke grenseflatene mellom språk og praksis.

Litteratur

- Abu-Lughod, L. (1986). *Veiled Sentiments. Honor and poetry in a bedouin society*. Berkeley: University of California Press.
- Abu-Lughod, L. (1991). Writing against culture. I R. G. Fox (Red.), *Recapturing Anthropology. Working in the Present* (s. 137-162): School of American Research Advanced Seminar Series.
- Alsos, G. A. (2010). Ildsjeler og samfunnsentreprenører. I O. J. Borch & A. Førde (Red.), *Innovative bygdemiljø*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Andersen, I. (1985, 1985, 1986, 1987). *Vega Historie Bind 1-4: Kulturetaten i Vega*.
- Andersen, I. (1987). *Vega Historie del I Fra de eldste tider til 1814: Kulturetaten i Vega*.
- Anderson, B. (1993 (1983)). *Imagined Communities*. London, New York: Verso.
- Anderson, D. G., Wishart, R. P., & Vaté, V. (2013). *About the Hearth: Perspectives on the Home, Hearth and Household in the Circumpolar North*. New York: New York : Berghahn Books.
- Appadurai, A. (1999). Globalization and the research imagination. *UNESCO 1999*, 229-238.
- Appadurai, A. (2000). Grassroots globalization and the research imagination. *Public Culture*, 12(1), 1-19.
- Appadurai, A. (Red.). (1986). *The social life of things. Commodities in cultural perspective*: Cambridge University Press.
- Asdal, K. (2003). The Problematic Nature of Nature: The Post-Constructivist Challenge to Environmental History. *History and Theory*, 42(4), 60-74.
- Asdal, K. (2004a). *Politikkens teknologier. Produksjoner av regjerlig natur*. (Dr. art), Oslo, Oslo.
- Asdal, K. (2004b). Positivismekritikk kontra post-konstruktivisme. Hans Skjervheim kontra Bruno Latour. *Sosiologi i dag*, 34(2), 27-45.
- Asdal, K. (2005). Returning the Kingdom to the King: A Post-Constructivist Response to the Critique of Postivism. *Acta Sociologica*, 48(3), 253-261.
- Asdal, K. (2011). *Politikkens natur - naturens politikk*. Oslo: Universitetsforl.
- Asdal, K., Berg, A.-J., Brenna, B., Moser, I., & Rustad, L. M. (1998). *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus Forlag A/S.
- Asdal, K., Berge, K. L., Gammelgaard, K., Gundersen, T. R., Jordheim, H., Rem, T., & Tønnesson, J. L. (2008). *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*: Universitetsforlaget.
- Asdal, K., Brenna, B., & Moser, I. (2001). *Teknovitenskapelige kulturer*: Spartacus 2001.
- Asdal, K., & Ween, G. B. (2014). Writing nature. *Nordic journal of science and technology*, 2(1), 4-10.
- Aubert, V., & Karlsen, G. (1965). Flytting fra utkanten. *Norsk tidsskrift for samfunnsforskning*, 1965(3), 182-212.
- Backer, I. L. (2007). Allemannsretten - et historisk tilbakeblikk og staus i dag. *Lov og rett*, 46(8), 451-470.
- Baglo, C. (2011). *På ville veier? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika*: UiT phd thesis.
- Balsvik, R. R. (2007 (1989)). *Vardø. Grensepost og fiskevær* (2): Dreyer Bok.
- Barth, F. (1981). *Process and form in social life*. London: Routledge & Kegan.
- Barth, F. (1994). *Manifestasjon og prosess* (Det Blå Bibliotek). Oslo: Universitetsforlaget.
- Barth, F. (Red.). (1972 (1967)). *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*: Universitetsforlaget.

- Basso, K. H. (1996). *Wisdom sits in places. Landscape and language among the Western Apache.*: University of New Mexico Press.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind.* New York: Ballantine Books.
- Bateson, G. (1979). *Mind and Nature. A necessary unit.*: A Bantam Book.
- Bateson, G., & Bateson, M. C. (1990 (1987)). *Hvor engle ej tør træde. På vej mod en erkendelsesteori om det hellige.*: Rosinante.
- Bauman, Z. (1998). *Gloobalization. The human consequences.*: Polity Press.
- Bazin, A., & Gray, H. (1960). The Ontology of the Photographic Image. *Film Quarterly*, 13(4), 4-9. doi: 10.2307/1210183
- Bendix, R. F. (2013). The power of perseverance. Exploring Negotiation Dynamics at the World Intellectual Property Organization. I B. Müller (Red.), *Gloss of Harmony. The politics of policy-making in multilateral organizations.*: Pluto press.
- Benjamin, W. (1991(1975)). *Kunstverket i reproduksjonsalderen.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Berglund, B. (2007). *Alstahaug på Helgeland 1000-1750* (Det kongelige norske vitenskapers selskab 2007.1). Trondheim: Tapir.
- Berglund, B. (2009). Fugela Federun in Archaeological Perspective - Eider Down as a Trade Commodity in Prehistoric Northern Europe. *Acta Borealia*, 26(2), 119-135.
- Berntsen, B. (1977). *Naturvernets historie i Norge.* Oslo: Grøndahl/ Norges Naturvernforbund.
- Berntsen, B. (1994). *Grønne linjer: natur- og miljøvernets historie i Norge.* Oslo: Grøndahl Dreyer : Norges naturvernforbund.
- Berntsen, B. (2011). *Grønne linjer. Natur- og miljøvernets historie i Norge.*: Unipub 2011.
- Bevanger, K., & Ålbu, Ø. (1986). *Mink Mustela vison i Norge.*
- Bianchi, R., & Boniface, P. (2010). Editorial: the politics of World Heritage. *International journal of Heritage Studies*, 8(2), 79-80.
- Bjerck, H. B. (1989). *Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland. En studie av steinaldermenneskenes boplassmøstre og arkeologiske letemetoder* (Gunneria Gunneria 61). Trondheim: Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet.
- Bjerck, H. B. (1999). *Vega. Experience the Stone Age Island.*: Vega kommune & Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Bjørklund, T., & Hellevik, O. (2006). De grønne stridsspørsmål i norsk politikk. Retrieved 03.01.2012, fra tidsskrift.dk
- Bjørn, T.-H. (1992). Ærfuglen, havets gjør? *Ottar*, 189(1), 32-35.
- Bloch, M. (1961). *Feudal Society* (L. A. Manyon, Overs.). London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Borch, O. J., & Førde, A. (Red.). (2010). *Innovative bygdemiljø. Ildsjeler og nyskappingsarbeid.*: Fagbokforlaget.
- Brandtzæg, B., & Lønning, D. J. (2001), *Spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap (STILK). Evaluering av tilskuddsordningen.* (Statens landbruksforvaltning. Hentet fra http://www.telemarksforskning.no/publikasjoner/detalj.asp?r_ID=925&merket=5
- Bremstein, K., & Andersen, I. (1992), *Bremstein* (Vega kulturkontors historieskrifter Hefte 1). Vega.
- Brenna, B. (2009). *Faith and knowledge: One bishop, some priests and natural history.* (Conference paper). Oslo.
- Brox, O. (1972 (1966)). *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk.* Oslo: Pax.
- Brox, O. (1994 (1984)). *Nord- Norge Fra allmenning til koloni.* Oslo: Universitetsforlaget, pensumstjenesten.
- Brox, O. (2001). *Vår felles eiendom. Tar vi vare på allemannsretten?* : Pax Forlag, Oslo.
- Brünniche, M. T. (1763). *Eder=Fuglens Beskrivelse.* Kiøbenhavn: J.C. KALL.

- Brøgger, A. W. (1925). *Veid og vær*. Oslo: Trykt 1925 som manuskript.
- Butler, J. (1989). Foucault and the paradox of bodily inscriptions. *The Journal of Philosophy*, LXXXVI(11), 601-607.
- Butler, J. (2003 (1988)). Performative acts and gender constitution. An essay in phenomenology and feminist theory. I P. Auslander (Red.), *Performance. Critical concepts in literary and cultural studies* (iv, s. 97-110): Routledge.
- Bærenholdt, J. O. (2012). Enacting destinations: the politics of absence and presence. I R. van der Duim, C. Ren & G. T. e. Jóhannesson (Red.), *Actor-Network Theory and Tourism* (s. 111-127): Routledge.
- Bærenholdt, J. O., & Sundbo, J. (Red.). (2007). *Oplevelsesøkonomi: produktion, forbrug, kultur*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Børresen, B. (1994). *Kunsten å bli tam. Folk og dyr i 18 000 år*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Børresen, B. (2006). *Den ensomme apen. Innstinkt på avveie*. Oslo: Koloritt Forlag.
- Calarco, M. (2008). *Zoographies. The question of the animal from Heidegger to Derrida*. New York: Columbia University Press.
- Callon, M. (1986). Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St. Bruieuc Bay. I J. Law (Red.), *Power, action and belief: a new sociology of knowledge* (s. 196-223). London: Routledge.
- Carrithers, M., Candea, M., Sykes, K., Holbraad, M., & Venkatesan, S. (2010). Ontology Is Just Another Word for Culture: Motion Tabled at the 2008 Meeting of the Group for Debates in Anthropological Theory, University of Manchester. *Critique of Anthropology*, 30(2), 152-200. doi: 10.1177/0308275x09364070
- Carson, R. (1987 (1962)). *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Cassidy, R., & Mullin, M. (Red.). (2007). *Where wild things are now. Domestication reconsidered*. London, New York: Berg.
- Clifford, J., & Marcus, G. E. (Red.). (1986). *Writing culture: the poetics and politics of ethnography* (25th anniversary edition utg.). Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Clutton-Brock, J. (Red.). (1989). *The Walking Larder. Patterns of Domestication, Pastoralism and Predation*. London: Unwin Hyman.
- Colgrave, B. (1940). *Two lives of Saint Cuthbert, a life by an Anonymous Monk of Lindisfarne and Bede's Prose Life*. London: Cambridge University Press.
- Connerton, P. (1995 (1989)). *How societies remember*: Cambridge University Press.
- Crawford, P. (2008). "Respect the moment! A retrospective of the cinematographic work of Gary Kildea. I P. e. Runnel (Red.), *Mediating culture through film. Conversations and reflections on filmmaking at Tartu Worldfilm Festival*. (s. 46-50). Tartu: Estonian National Museum.
- Crawford, P. I., & Turton, D. (Red.). (1992). *Film as Ethnography*: Manchester University Press.
- Dahl, O. (2002). Gjensvar til Fulsås: Enda en omgang med kildeteorien. *Historisk tidsskrift*, 81 ER(04).
- Dahlström, Å. N. (2003). *Negotiation Wilderness in a Cultural Landscape. Predators and Saami Reindeer Herding in the Laponian World Heritage Area*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Cultural Anthropology no 32.
- Dahre, U. J. (2013). De mänskliga rättigheternas relative universalism. Om Antropologers försök att teoretisera mänskliga rättigheter. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 24(2), 112-126.
- Dammann, E., & Næss, A. (1972). *Fremtiden i våre hender : om hva vi alle kan gjøre for å styre utviklingen mot en bedre verden*. Oslo: Gyldendal.

- Darwin, C. (1872). *The expression of the emotions in man and animals*. London: John Murray.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2008 (1988)). *A thousand plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. London/New York: Alhonen Press. Continuum.
- Descola, P. (1992). Societies of nature and the nature of society. I A. Kuper (Red.), *Conceptualizing society*. London: Routledge.
- Descola, P. (1996a). Constructing natures. Symbolic ecology and social practice. I D. Pálsson (Red.), *Nature and society : anthropological perspectives* (s. 82-102): Routledge.
- Descola, P. (1996b). *The spears of twilight*. New York: New Press.
- Descola, P., & Pálsson, G. (1996). Introduction. I P. D. G. Pálsson (Red.), (s. 1-21): Routledge.
- DN. (2003). *Vegaøyane - the Vega Archipelago. Norwegian Nomination 2003 - UNESCO World Heritage List*. Trondheim: Miljøverndepartementet/ Direktoratet for Naturforvaltning.
- Douglas, M. (1997 (1966)). *Rent og urent. En analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*: Pax Forlag.
- Drivenes, E.-A., Hauan, M. A., & Wold, H. A. (Red.). (1994a). *Nordnorsk Kulturhistorie. Det gjenstridige landet*. (Bd. 1). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Drivenes, E.-A., Hauan, M. A., & Wold, H. A. (Red.). (1994b). *Nordnorsk Kulturhistorie. Det mangfoldige folket*. (Bd. 2). Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Durkheim, É. (1961 (1912)). *The elementary forms of the religious life*. New York: Collier Books.
- Duun, O. (1938). *Mennesket og maktene*.
- Edvardsen, E. (1992 (1984)). *Den gjenstridige allmue*: Solum forlag.
- Edvardsen, E. (1994). Om å opplyse den gjenstridige allmue. I E.-A. Drivenes, M. A. Hauan & H. A. Wold (Red.), *Nordnorsk Kulturhistorie. Bind 2*: Gyldendal Norsk Forlag.
- Eidheim, H. (1998 (1969)). When Ethnic Identity is a Social Stigma. I F. Barth (Red.), *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. US: Waveland Press.
- Enge, J. (2000). *Konflikten om kysteverneplanen i Vega: Brysom lokalbefolkning eller myndighetens problem?* (Cand. Polit.), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Eriksen, A. (1999). *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax.
- Eriksen, E. O. (1994). Om å styres av søringa. I E.-A. Drivenes, M. A. Hauan & H. A. Wold (Red.), *Nordnorsk Kulturhistorie. Det mangfoldige folket. 2*.
- Eriksen, E. O. (1996a). Statsavhengighet og politikkenes grenser. I E. O. Eriksen (Red.), *Det nye Nord-Norge*: Fagbokforlaget.
- Eriksen, E. O. (Red.). (1996b). *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord.*: Fagbokforlaget.
- Evans-Pritchard, E. E. (1951). *Social Anthropology*. London: Cohen & West Ltd.
- Evens, T. M. S., & Handelman, D. (Red.). (2006). *The Manchester School: Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*: Berghahn Books.
- Evensen, B. (2003). *Gravholmer. Gravlokalisering og samfunn i jernalder i Vesterålen*. (Hovedfag), Universitet i Tromsø, Tromsø.
- Fabian, J. (1983). *Time and the other: how anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.
- Fageraas, K. (2013). Verdensarens forandringer på Vega : kulturell verdsetting langs nye og gamle skillelinjer. I Oslo: Novus, 2013.
- Falk, H., & Torp, A. (2006(1903-06)). *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Oslo: Bjørn Ringstrøms Antikvariat.
- Fanon, F. (1968). *Fordømte her på jorden*: Bibliotek Rhodos.
- Feld, S. (1985). Chronicle of a Summer. *Studies in Visual Communication*, 11(1).

- Feld, S. (1990 (1982)). *Sound and Sentiment. Birds, weeping, poetics, and song in Kaluli expression*: University of Pennsylvania Press.
- Feld, S. (2005). Places Sensed, Senses Placed. Towards a Sensuous Epistemology of Environments. I D. Howes (Red.), *Empire of the senses: the sensual culture reader* (s. 179-191): Berg.
- Feld, S. (Red.). (2003). *Ciné-ethnography. Jean Rouch*: University of Minnesota Press.
- Fijn, N. (2011). *Living with herds: human-animal coexistence in Mongolia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finkelkraut, A. (2000). *In the name of humanity. Reflections on the Twentieth Century*: Columbia University Press.
- Firth, R. (1962). The Place of Malinowski in the History of Economic Anthropology. I S. F. Nadel (Red.), *The theory of social structure* (s. 209-227): Cohen & West.
- Fog, K., Budtz, C., & Munch, P. (2009). *Storytelling: branding i praksis*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Fosshagen, K. (2014). Den ontologiske vending. Hentet fra https://snl.no/den_ontologiske_vending
- Foucault, M. (1977). Nietzsche, genealogy, history. I D. F. Bouchard (Red.), *Language, counter-memory, practice. Selected essays and interviews*. New York: Cornell University Press.
- Foucault, M. (2002 (1969)). *Forelesninger om regjering og styringskunst* (I. B. Neumann, Overs.): Cappelen Akademisk Forlag.
- Frey, B. S., & Steiner, L. (2011). World Heritage List: does it make sense? *International Journal of cultural policy*, 17(5), 555-573.
- Friedman, J. (1994). *Cultural Identity & Global Process*: Sage
- Frykman, J., & Löfgren, O. (1994). *Det kultiverte mennesket*. Oslo: Pax.
- Fulsås, N. (2001). Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet? En kritikk av kjeldekritikken. *Historisk tidsskrift*, 80, 231-246.
- Fulsås, N. (2002). Svar til Ottar Dahl og Sivert Langholm. *Historisk tidsskrift*, 81 ER(01).
- Fulsås, N. (2003). *Havet, døden og vêret. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Fulsås, N. (2005). Historie og forteljing. *Nytt norsk tidsskrift*(3), 287-300.
- Furu, B. (Regissør). (2011). *Fjell som faller*. I B. Furu (Serie-regissør). TIFF 2012.
- Førde, A. (2004). *Svaler som gjer nye somrar. Kreative kvinnepraksisar i Provencalsk og nordnorsk landbruk*. (Dr.Polit.), UiT, Tromsø.
- Geertz, C. (1993 (1973)). *The interpretation of cultures*: Fontana Press.
- Geertz, C. (1993 (1983)). *Local Knowledge*: Fontana Press.
- Gibson, J. J. (1978). The Ecological Approach to the Visual Perception of Pictures. *Leonardo*, 11(3), 227-235.
- Giddens, A. (1997). *Modernitetens konsekvenser* (A. Eriksen, Overs.). Oslo: Pax.
- Gillman, D. (2010). *The Idea of Cultural Heritage*: Cambridge University Press.
- Goffman, E. (1956). The Nature of Deference and Demeanor. *American Anthropologist*, 58(3), 473-502.
- Goffman, E. (1967a). *Interaction Ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books.
- Goffman, E. (1967b). On Face-work. An analysis of Ritual Elements in Social Interaction. I E. Goffman (Red.), *Interaction Ritual. Essays on face-to-face behavior* (s. 5-45): Garden City, N.Y. : Doubleday, 1967.
- Goffman, E. (1971). *The presentation of self in everyday life* (Pelican books). Harmondsworth: Penguin Books.

- Goffman, E. (1976). *Gender Advertisements: The Society for the Anthropology of Visual Communication*.
- Goffman, E. (1990 (1963)). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*: Penguin Books.
- Goffman, E., Risvik, K., & Risvik, K. (1992). *Vårt rollespill til daglig : en studie i hverdagslivets dramatik* (Ny utg. utg. The presentation of self in everyday life). Oslo: Pax.
- Goody, J. (1994 (1977)). *The Domestication of the Savage Mind*: Cambridge University Press.
- Gran, A.-B. (2004). *Vår Teatrale Tid. Om iscenesatte identiteter, ekte merkevarer og varige mén*. Lysaker: Dinamo Forlag.
- Grasseni, C. (Regissør). (1998). *Those who don't work, don't make love*. Granada Centre for Visual Anthropology: University of Manchester.
- Grasseni, C. (2004). Skilled vision. An Apprenticeship in breeding aesthetics. *Social Anthropology*, 12(1), 41-55.
- Grasseni, C. (2005). Desinger Cows: The practice of Cattle Breeding Between Skill and Standardization. *Society & Animals*, 13(1), 33-49.
- Grasseni, C. (2007a). Communities of practice and forms of life: towards a rehabilitation of vision? I M. Harris (Red.), *Ways of Knowing. New approaches in the Anthrology of Experience and Learning*: Berghahn Books.
- Grasseni, C. (2009). *Developing Skill, developing vision. Practices of locality at the foot of the Alps* (European Anthropology in Translation). New York, Oxford: Berghahn Books.
- Grasseni, C. (2011). Skilled visions: Toward an ecology of visual inscriptions. I M. Banks & J. Ruby (Red.), *Made to be seen. Perspectives on the history of visual anthropology* (s. 19-44). Chicago: University of Chicago Press.
- Grasseni, C. (Red.). (2007b). *Skilled Visions. Between apprenticeship and standards*. (Bd. 6): Berghahn Books.
- Green, C. (2009). *Managing Laponia. A World Heritage as arena for Sami ethno-politics in Sweden*. (Uppsala Studies in Cultural Anthropology no 47). Uppsala Universitet: Acta Universitatis Upsaliensis. .
- Gregson, N., & Rose, G. (2000). Taking Butler elsewhere: performativities, spatialities and subjectivities. *Environment and Planning D: Society and Space*, 18(4), 433-452.
- Grepstad, O., & Thorheim, K. M. (2005 (2003)). *Fotefar mot Nord*. Oslo: Forlaget Press.
- Grimshaw, A. (2001). *The ethnographer's eye. Ways of seeing in Modern Anthropology*: Cambridge University Press.
- Grimshaw, A., & Ravetz, A. (2009). *Observational cinema. Anthropology, Film and the Exploration of Social Life*: Indiana University Press.
- Grønnaas, J. H., & Torgersen, L. (Red.). (1948). *Problemet Nord-Norge*. Bodø.
- Grønbech, V. (1955 (1909-12)). *Vor Folkeæt i Oldtiden* (bind i og ii). København: Gyldendal.
- Grønhaug, R. (1972). *Etablering av tegn i sosiale forløp*. (rapport nr. 5). University of Bergen, Bergen.
- Grønhaug, R. (1975). *Micro-macro relations: social organization in Antalya, Southern Turkey*. Bergen: [R. Grønhaug].
- Grønhaug, R. (1976). *Transactions and Signification: An analytical distinction in the study of social interaction*. Stensil, Universitetet i Bergen. Bergen.
- Grønhaug, R. (1978). Scale as a Variable in Analysis: Fields in Social Organization in Herat, Northwest Afghanistan. I F. Barth (Red.), *Scale and Social organization*: Universitetsforlaget.

- Gullestad, M. (1997). Home, local community and nation: connections between everyday life practices and constructions of national identity. *Focaal*(30/31), 39-60.
- Gurholt, K. P. (1999). *"Det har bare vært naturlig" : friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger*. Institutt for samfunnsfag, Norges idrettshøgskole, Oslo.
- Hafstein, V. T. (2004). *The Making of Intangible Cultural Heritage: Tradition and Authenticity, Community and Humanity*: University of California, Berkeley.
- Hammerqvist, S.-E. (1973). *Utviklingslinjer og problemoppfatninger i natur- og miljøvernpolitikken*. (Hovedfag), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Hannerz, U. (2006). *Flera fält i ett: socialantropologer om translokala fältstudier*. Stockholm: Carlsson.
- Hansen, K. (1996). *...du gamle og bøiede slider...* (Hovedoppgave), Universitetet i Trondheim, Trondheim.
- Hansen, L. I. (2008). Hvalrekest i Kaldfjorden på 1780-tallet. I K. o. E. Bydelsråd (Red.), *Under Blåmannen. Bygdehistorie for Kaldfjordområdet*.
- Hanssen, S. A., Moe, B., Bårdsen, B. j., Hanssen, F., & Gabrielsen, G. W. (2013). A natural antipredation experiment: predator control and reduced sea ice increases colony size in a long-lived duck. *Ecology and Evolution*, 3(10), 3554-3564. doi: 10.1002/ece3.735
- Haraway, D. J. (1989). *Primate visions: gender, race, and nature in the world of modern science*. New York: Routledge.
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. Bristol: J.W. Arrowsmith.
- Haraway, D. J. (1992). The promises of monsters: A regenerative Politics for inappropriate/d Others. I N. Grossberg, Treichler (eds) (Red.), *Cultural Studies*: Routledge.
- Haraway, D. J. (2003). *The companion species manifesto: dogs, people, and significant otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, D. J. (2004). *The Haraway Reader*: Routledge.
- Haraway, D. J. (2008). *When species meet*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press.
- Hastrup, K. (1992). *Det antropologiske projekt om forbløffelse*. Copenhagen: Gyldendal.
- Hauan, M. A. (2002). Fotefar mot nord. Kulturminnevernets fotfeste i folkets røtter? I A. Eriksen (Red.), *Historien in på livet.*: Nordic Academic Press.
- Haukeland, H. (Regissør). (2010). *Øyfolket*. NRK: Haukeland, Helge.
- Heber, G. (1933). *Fra ættesamfunn til kongedømme. En kombinert rettshistorisk og kulturhistorisk studie*. Oslo: Tanum.
- Heggstad, M. (Red.). (2001). *Egilsoga*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Heidegger, M. (1975). *Poetry, Language, Thought*: HARper & Row, Publishers.
- Heidegger, M. (2002 (1978)). Basic Writings. Martin Heidegger. I F. Krell (Red.), *Basic Writings. Martin Heidegger.*: Routledge.
- Helland, A. (1907). *Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands Amt. Første del Den almindelige del*. Kristiania: Aschough & co.
- Heltzen, I. A. (1981 (1834)). *Ranens Beskrivelse. 1834*: Rana Museums- og Historielag.
- Henley, P. (2009). Chronicle of a Violent Game. . I P. Henley (Red.), *The adventure of the real: Jean Rouch and the craft of ethnographic cinema*. (s. 145-175): Chicago Univeristy Press.
- Hersoug, B., & Leonardsen, D. (1979). *Bygger de landet? Distriktpolitikk og sosialdemokrati 1945-1975*: Pax Forlag.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Red.). (1992 (1983)). *The Invention of Tradition*. Cambridge: University Press, Cambridge.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. (Red.). (2012). *The Invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Holtedahl, L. (1996). *Hva mutter gjør er alltid viktig*. (Kvinnerens levekår og livsløp). Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Holtedahl, L. (1997). Magic and Love on the Road to Higher Education in Cameroon. I E. E. Rosander (Red.), *Transforming Female Identities* (s. 197-213). Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Holtmark, A., & Seip, D. A. (1969). *Snorres Kongesagaer*: Gyldendal Norsk Forlag.
- Honkavaara, J., Koivula, M., Korpimäki, E., Siitari, H., & Viitala, J. (2002). Ultraviolet vision and foraging in terrestrial vertebrates. *OIKOS*, 98, 505-511.
- Huseby, E. (2003). *En øy i havet. Livet på Risøya*. Oslo: Gyldendal.
- Huxley, J. (1946). *Unesco Its Purpose and Its Philosophy*. Paris: UNESCO.
- Huxley, J. (1971(1927)). *Religion uten åpenbaring*: Gyldendal Norsk Forlag.
- Huxley, S. J., F.R.S. (Red.). (1966). *A Discussion on Ritualization of Behaviour in Animals and Man* (Bd. No. 772 Vol. 251). London: Royal Society
- Hylland Eriksen, T. (2001a). Between universalism and relativism: A critique of the UNESCO concepts of culture. I J. Cowan, M.-B. Dembour & R. Wilson (Red.), *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hylland Eriksen, T. (2001b). *Øyeblikkets tyranni: rask og langsom tid i informasjonsamfunnet*. Oslo: Aschehoug.
- Hylland Eriksen, T. (2008). *Globalisering: åtte nøkkelbegreper*. Oslo: Universitetsforl.
- Hylland Eriksen, T. (2009 (2001)). Between Universalism and Relativism: A Critique of the UNESCO Concept of Culture. I M. Goodale (Red.), *Human rights an anthropological readre*: Wiley-Blackwell.
- Hylland Eriksen, T. (Red.). (2003). *Globalisation. Studies in Anthropology*. London: Pluto Press.
- Ingold, T. (1991). Becoming persons: Consciousness and sociality in human evolution. *Cultural Dynamics*, 4(3), 355-377.
- Ingold, T. (2000). *The perception of environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London, New York: Routledge.
- Ingold, T. (2004). Beyond biology and culture. The meaning of evolution in a relational world. *Social Anthropology*, 12(2), 209-221.
- Ingold, T. (2007a). Earth, sky, wind, and weather. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2007, 19-38.
- Ingold, T. (2007b). Rethinking the animate, re-animating thought. *Ethnos*, 71(1), 9-20.
- Ingold, T. (2011). *Being Alive. Essays on movement, knowledge and description*: Routledge.
- Ingold, T. (2012). Toward an Ecology of Materials. *Annual Review of Anthropology*, 41, 427-442.
- Ingold, T., & Hallam, E. (Red.). (2007). *Creativity and Cultural Improvisation*: Berg.
- Ingold, T., & Palsson, G. (Red.). (2013). *Biosocial Becomings. Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingold, T., & Vergunst, J. L. (Red.). (2008). *Ways of walking : ethnography and practice on foot* Ashgate.
- Jackson, P. (2009). *The Malady of UNESCO's Archive*. Foredrag holdt ved CEPIN research seminar, Tromsø.
- Jacobsen, J. K. S., & Viken, A. (2008). *Turisme. Fenomen og næring*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Jacobsen, R. (1991). *Seierherrene*. Oslo: Cappelen
- Jacobsen, R. (2009). *Vidunderbarn*. Oslo: Cappelen Damm.
- Jacobsen, R. (2013). *De usynlige*. Oslo: Cappelen Damm.
- Jaklin, A., & Åsheim, O. (2004). *Historien om Nord-Norge*. [Oslo]: Gyldendal.

- Jaukkuri, M. (Red.). (1999). *Skulpturlandskap Nordland*: Forlaget Geelmeyden, Kiese/ Nordland Fylkeskommune.
- Jenkins, R. (2004). *Social identity*. London, New York: Routledge.
- Johansen, R. (1999). *En beretning om Norske øyværingar i Columbia River*: Frifant Vega.
- Johansen, R., & Endresen, C. (2005). *Verdensarv i Norden 2004: oppfølging av UNESCOs konvensjon for vern av verdens kultur og naturarv, Vega 30.-31.august 2004* (Tema Nord). København.
- Johansen, R., & Sørli, S. (2000). *I ærfuglens rike*. Vega: Direktoratet for naturforvaltning Vega Kommune.
- Johnsen, A. O. (1959). *Finnmarkfangstens Historie* (Den Moderne Hvalfangstens Historie 1). Oslo: Aschehoug.
- Jónsson, J. (Red.). (2001). *Ædarfugl og ædarrækt á Íslandi*: Mál og mynd.
- Jordheim, H. (2012). Øyeblikkets historie. Om antropologiske og historiske tider. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23 (1), 55-65.
- Kapferer, B. (2010). Introduction: In the Event - toward an Anthropology of Generic Moments. *Social Analysis*, 54(3), 1-27. doi: 10.3167/sa.2010.540301
- Karlsson, G. (2000). *Iceland's 1100 years. History of a marginal society*. London: Hurst & company.
- Kinsella, D. (Regissør). (2007). *Eventyret om ærfuglen*.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (2006). World Heritage and Cultural Economics. I K. K. S. Ybarra-Frausto (Red.), *Museum Frictions. Public Cultures/Global Transformations*. Durham/ London: Duke University Press.
- Kolsrud, K. (1975). *Dunvær*. Tromsø Museums mag. småtrykk. Universitetsbiblioteket, Trømsø museum, Tromsø.
- Kristeva, J. (1994 (1987)). *Svart Sol. Depresjon og melankoli*. (A. Øye, Overs.Pax Palimpsest): Pax Forlag.
- Langholm, S. (2002). Det analytiske poenget. Nytt svar til Narve Fulsås. *Historisk tidsskrift*, 81 ER(04).
- Larsen, T. (2008). Primitivitetens forvandlinger. *Tidsskrift for kulturforskning*, 7(4), 5-22.
- Larsen, T. (2009). *Den globale samtalen. Om dialogens muligheter*: Scandinavian Academic Press, Spartacus.
- Latour, B. (1986). Visualization and Cognition. Thinking with eyes and hands. *Knowledge and Society: Studies in the Sociology of Culture Past and Present*, 6, 1-40.
- Latour, B. (1987). *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, B. (1988). *The pasteurization of France*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, B. (1990). Drawing things together. I M. Lynch & S. e. & Woolgar (Red.), *Representation in Scientific practice*: MIT Press.
- Latour, B. (1993 (1991)). *We have never been modern*: Harvester Wheatsheaf.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory*: Oxford University Press.
- Latour, B., & Weibel, P. (2005). *Making Things Public. Atmospheres of Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Latour, B., & Woolgar, S. (1986 (1979)). *Laboratory Life. The construction of Scientific Facts*. Princeton: Princeton University Press.
- Law, J. (1986). *Power, action and belief*: Routledge & Kegan.
- Law, J. (2004a). *After method : mess in social science research*. London: Routledge.
- Law, J. (2004b). Enacting Naturecultures: a Note from STS. *On- Line Papers*, 10.

- Law, J. (2012). Notes on fish, ponds and theory. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23(3-4), 225-236.
- Law, J., & Hassard, J. (Red.). (2005 (1999)). *Actor Network Theory and after*: Blackwell Publishing.
- Law, J., & Urry, J. (2004). Enacting the social. *Economy & Society*, 33(3), 390-410.
- Lévi-Strauss, C. (1963). *Totemism*: Beacon Press.
- Lévi-Strauss, C. (1966). *The savage mind*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, C. (1987 (1950)). *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London: Routledge & Kegan.
- Lie, E., & Roll-Hansen, H. (2001). *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lien, M. (2012). Mot en postkolonial hjemmeantropologi. Aktør-nettverk-teori i studier av oss selv. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23(3-4), 302-315.
- Lien, M. (2015). Terapolveffekten - Om postkolonial antropologi og prekære relasjoner. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 26(2), 185-194.
- Lien, M., & Melhuus, M. (Red.). (2007). *Holding worlds together. Ethnographies of Knowing and Belonging*.: Berghahn Books.
- Loizos, P. (1993). *Innovations in ethnographic film. From innocence to self-consciousness 1955-1985*: University of Chicago Press.
- Longva, A. N. (1996). Mellom det eksotiske og det kritikkverdige: Antropologi i en verden av utydelige forskjeller. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 7(1), 11-21.
- Longva, A. N. (2003). Introduksjon: "non-native" antropologer om Norge. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 14(2), 4-7.
- Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal, D., Ingold, T., Feeley-Harnik, G., Harvey, P., & Kühler, S. (1996). The past is a foreign country. I T. Ingold (Red.), *Key Debates in Anthropology*: Routledge.
- Lunnan, A. (Regissør). (2001). *Bak neste sving*: NRK.
- Lønning, D. J. (2007). *Fridomen til å skapa : alternative historier om nyskaping og bygdeutvikling* (2007:1). Ås: UMB.
- Lønning, D. J. (2010). *Kva er nyskaping? Om fridom, skaparglede, framtid og fellesskap*.: Boksmia.
- Lønning, D. J. (Red.). (2009). *Ringar i vatnet. Innlevingsøkonomi i det kulturelle hamsunlandskapet Hamarøy*. Hamarøy: Segelfoss.
- MacDougall, D. (1998). *Transcultural cinema*: Princeton University Press.
- MacDougall, D. (2006). *The corporeal image. Film, ethnography and the senses*: Princeton University Press.
- Maclean, C. (1972). *St. Kilda Island on the Edge of the World*: Canongate Classics.
- Marcus, G. E. (1990). The modernist sensibility in Recent Ethnographic Writing and the Cinematic Metaphor of Montage. *Visual Anthropology Review*, 2-12.
- Marcus, G. E. (1995). Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24(ArticleType: research-article / Full publication date: 1995 / Copyright © 1995 Annual Reviews), 95-117. doi: 10.2307/2155931
- Marcus, G. E. (1998). *Ethnography through thick and thin*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Marcus, G. E., & Fischer, M. M. J. (Red.). (1986). *Anthropology as Cultural Critique. An experimental moment in the human sciences*. Chicago, London: University of Chicago Press.

- Mathisen, P. (1967). Klientmodeller og avgjørelsesform i et distriktsmottak. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1967(1), 45- 64.
- Mauss, M. (1995 (1950)). *Gaven. Utnvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn* (T. Hylland Eriksen, Overs.Cappelens upopulære skrifter). Oslo: Cappelen.
- Mehlum, F. e. (1991), *Eider studies in Svalbard* (Norsk polarinstitutt skrifter). Oslo: Norsk polarinstitutt.
- Mesckell, L. (2012). The rush to inscribe: Reflections on the 35th Session of the World Heritage Committee, UNESCO Paris, 2011. *Journal of field archaeology*, 37(2), 145-151.
- Mesckell, L. (2013). UNESCO's World Heritage Convention at 40: Challenging the Economic and Political Order of International Heritage Conservation. *Current Anthropology*, 54(4), 483-494. doi: 10.1086/671136
- Mesckell, L. (2015). Transacting UNESCO World Heritage: gifts and exchanges on a global stage. *Social Anthropology*, 23(1), 3-21. doi: 10.1111/1469-8676.12100
- Meyer, K. A., & Hjelmseth, W. (1988). Egg- og dunvær i Ranfjorden. I *Årbok for Rana* (s. 41-51). Mo i Rana: Rana museums og historielag, Mo.
- Misund, I. F. (1986). *Egg- og dunvær i Nordland Fylke*. (Seminaroppgave), Telemark Distriktshøgskole, Bø i Telemark.
- Moe, B., Hanssen, S. A., Bårdsen, B. j., Hanssen, F., Bourgeon, S., Pavlova, O., . . . Gabrielsen, G. W. (2012), *Effekter av predator kontroll og klima på bestandsforhold hos ærfugl Svalbard* (NINA rapport). Trosø.
- Moore, H. L. (2006). Global Anxieties: Concept-metaphors and Pre-theoretical Commitments in Anthropology. I H. L. Moore & T. Sanders (Red.), *Anthropology in Theory. Issues in epistemology*. Blackwell Publishing.
- Mossberg, L., & Johansen, E. N. (2008). *Storytelling. Markedsføring i opplevelsesindustrien*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Moulin, C., & Boniface, P. (2001). Routeing Heritage for Tourism: making heritage and cultural tourism networks for socio-economic development. *International Journal of Heritage Studies*, 7(3), 237-248. doi: 10.1080/13527250120079411
- Myhre, K. C. (2012). Koda. ANTropologi som grenseflate, adskillelse og relasjon. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23(3-4), 316-321.
- Müller, B. (2013). The gloss of harmony : the politics of policy-making in multilateral organisations. I (Anthropology, culture, and society). London: Pluto Press.
- Naturforvaltning, D. f., & Miljøverndepartementet. (2003), *Norwegian Nomination 2003. Supplementary Action. January- August 2003. Status of 20th August 2003. The Vega Archipelago*. Trondheim.
- Nedkvitne, A. (1975). *Handelssjøfarten mellom Norge og England i høymiddelalderen*. [A. Nedkvitne], [Bergen].
- Nedkvitne, A. (1984). *Utenrikshandelen fra det vestafjelske Norge 1100 - 1600* (Dr. gradsavhandling). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Neumann, I. B. (2002). Introduksjon. I *Forelesninger om regjeringskunst. Foucault.*: Cappelen Akademisk Forlag.
- Nichols, B. (1991). The Ethnographer's Tale. *Visual Anthropology Review*, 7(2), 31-47.
- Nichols, B. (2001). *Introduction to Documentary*: Indiana University Press.
- Niemi, E. (1987). Svend Foyn i Vadsø - fra helt til skurk? *Varanger Årbok*, 1987, 110-127.
- Niemi, E. (2003). Mehannopprøret 1903. *Håløygminne*, 84(21.4), 321-342.
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*(26), 7-24. doi: 10.2307/2928520
- Nord:1996:30. *Verdensarv i Norden. Forslag til nye områder på Verdensarvlisten -UNESCOs World Heritage List*. København: Nordisk Ministerråd & Nordisk Råd.

- Nyseth, T., & Viken, A. (Red.). (2009). *Place reinvention: northern perspectives*. Farnham: Ashgate.
- Næss, I. (1998). *Med ea som husdyr*. Bodø: Fotefar mot Nord, Landsdelsutvalget for Nord-Norge og Nord-Trøndelag, .
- Næss, I. (2002a). *Det spøker på Vesterøyene*: Det norske samlaget.
- Næss, I. (2002b). *I fugleværet. Faktabok om ærfuglen/ Fortellinger om Isa og Ea*. Stamsund: Orkana.
- Næss, I. (2005). *Rytteren. En biografi om Bjarne Ness*. Trondheim: Communicatio Forlag.
- Næss, I., & Torgersen, D. (Red.). (1999). *Vega - gjennom 10 000 år*: Vega kommune.
- Næss, I. E., & Johansen, R. (2008). *Vegaøyan verdensarv. Fakta- og kulturhistorisk reisebok*: Orkana.
- Nævra, A. (Regissør). (2007). *Et dunvær i havet, Ut i naturen*: NRK.
- Olsen, B. (1997). *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*: Universitetsforlaget.
- Omland, A. (1998). *Verdensarvkonvensjonen og forståelsen av en felles verdensarv*. (Hovedoppgave): Universitetet i Oslo.
- Paine, R. (1988). Grace out of stigma. *Ethnologia Europaea*, 18(2), 161-178.
- Pálsson, G. (2005). Of Althings! I B. Latour & P. Weibel (Red.), *Making Things Public* (s. 250-259): The MIT press.
- Pedersen, M. (2001). Totemism, Animism and North Asian Indigenous Ontologies. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(3), 411-427.
- Persen, Å. B., & Ranum, N. H. (1997). *Natur og ungdom. 30 år i veien.*: Natur og ungdom.
- Pine, J., & Gilmore, J. (1999). *The experience economy. Work is Theatre & Every Business a Stage*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Review Press,.
- Postma, M., & Crawford, P. I. (Red.). (2006). *Reflecting Visual Ethnography - using the camera in anthropological research*. Leiden, Højberg: Intervention Press & CNWS Publications.
- Prior, L. (2006). *Researching Documents - emergent methods.*, Presentation University of Tromsø.
- Rabinow, P. (2007 (1977)). *Reflections on fieldwork in Morocco* (30th anniversary edition utg.): University of California Press.
- Ricoeur, P. (1981). The model of the text: meaningful action considered as text. I P. Ricœur, Translated by John B. Thompson (Red.), *Hermeneutics & the Human Sciences* (s. 197-221): Cambridge University Press.
- Ricoeur, P. (1994). *Oneself as another*: University of Chicago Press.
- Risan, L. C. (2003). *Hva er ei ku? Norsk Rødt Fe som teknovitenskap og naturkultur* (Acta Humaniora nr. 164). Oslo: Unipub.
- Ronström, O. (2013). *Consequences of world heritage production: Views from Visby*.
- Rossnes, G. (1986). Dunsanking på Svalbard. *Ottar*, 1986(5), 16-25.
- Rossnes, G. (1992). Ærfugl som ressurs på Svalbard. *Ottar*(189), 22-31.
- Rouch, J. (1978). Ciné-transe: The vision of Jean Rouch, an interview. 22-27.
- Rudie, I. (1994). Making sense of new experience. I K. Hastrup & P. e. Hervik (Red.), *Social experience and anthropological knowledge*: Routledge.
- Rudie, I. (1995). Livsløp som dimensjon i kulutrell reproduksjon. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 6(1), 53-69.
- Rudie, I. (2008). Tid, rom, praksis og erfaring – noen analytiske refleksjoner. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 19 ER(02-03).
- Rudie, I. (Red.). (1984). *Myk start - hard landing. Om forvaltning av kjønnsidentitet i en endringsprosess*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Røde, G. (1997 (1994)). *På et berg eg kalla mett. Hverdagsliv og fraflytting Lofotodden 1900-1950*: Orkana.
- Said, E. W. (1995 (1978)). *Orientalism. Western conceptions of the orient*: Penguin Books.
- Sandberg, Ø. (Regissør). (2002). *Å seile sin egen sjø*.
- Sandholm, U. A. (2008). *Eventyr, sagn og fortellinger fra Vega*. Brønnøysund: Sandholm.
- Schøyen, C. (1915). *Nord i Værene. Skildringer*. Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Schøyen, C. (1929). *Fugleffjell*: Gyldendal Norsk Forlag.
- Schøyen, C. (1935), *Sjøfuglene. Lovens beskyttelse. Private fredningstiltak- Dunværene. Den gamle nordlandske fuglepleie*. Bergen.
- Schøyen, C. (Regissør). (1937). *Skolekringkasting. Om ærfuglene og hvordan dunværene blir til*: Nasjonalbiblioteket.
- Schøyen, C. (1938), *Hvorfor ærfuglen snarest bør totalfredes i hele Norge* (Særtrykk av Nordlandsposten).
- Schøyen, C. (1942). *Når fuglene kommer til kystlandet*. Bergen.
- Schøyen, C. (1943). *Tre stammers møte*: Gyldendal Norsk Forlag.
- Seymour-Smith, C. (1992). *Macmillan Dictionary of Anthropology*. Macmillan Press.
- Sigurdsson, H. (2012a). *The arctic fox and the Icelanders. A case study on the relationship between eider farmers/unters and actic foxes in the Westfjords, Iceland*. (MPhil), Tromsø, Tromsø.
- Sigurdsson, H. (Regissør). (2012b). *Skóllialis*. Tromsø: Visuelle Kulturstudier.
- Siitari, H., Viitala, J., & Hovi, M. (2002). Behavioural evidence for ultraviolet vision in a tetraonid species- foraging experiement with black grouse Tetrao tetrix. *Journal of Avian Biology*, 2002(33), 199-202.
- Skjervheim, H. (2000 (1959)). *Objektivismen - og studiet av mennesket*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Smith, A. (2002 (1994)). The politics of culture: Ethnicity and nationalism. I T. Ingold (Red.), *Companion Encyclopedia of Anthropology* (s. 706-733): Routeledge.
- Smith, J. Z. (1982). *Imagining religion. From Babylon to Jonestown*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Smith, J. Z. (1998 (1987)). *Å finne sted. Rommets dimensjon i religiøse ritualer* (K. A. Lie, Overs.). Oslo: Pax Forlag.
- Snæbjörnsson, Á. (2008). Thróun ædarvarpsins á Rifi, *Bændabladid*, s. 20-21.
- Solheim, S. (1940). *Nemningsfordomar ved fiske*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi
- Solstad, D. (2013). *Det uoppløselige episke element i Telemark, i perioden 1591-1896*: Oktober Forlag.
- Soot-Ryen, T. (1941 (1939)). *Egg- og dunvær i Troms Fylke. Med tillegg om kobbeveider*. (39).
- Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? I G. Nelson & L. Grossberg (Red.), *Marxism and the Interpretation of Culture* (s. 271-313): University of Illionois Press.
- SSB. (1956), *Folketellingen 1. desember 1950. Folkemengden etter hovedyrk i de enkelte kommuner og fylker*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- SSB. (1963), *Folketellinge 1960. Folkemengde og areal etter administrative inndelinger. Tettbygde strøk i herredene. Beboede øyer*. . Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- SSB. (1974), *Folke- og bolig tellingen 1970*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Stamsø Munch, G., Johansen, O. S., & Roesdahl, E. (Red.). (2003). *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*. Trondheim: Tapir academic press.
- Steinsland, G. (2005). *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax forlag.
- Stoller, P. (1989). *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*: University of Pennsylvania Press.

- Stor.meld.nr.95. (1951). *Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge* (Stortingsmelding 1951): Handelsdepartementet.
- Strathern, M. (1987). The limits of auto-anthropology. I A. Jackson (Red.), *Anthropology at Home* (ASA Monographs 25, s. 16-37): Tavistock Publications.
- Strathern, M. (1991). *Partial Connections*: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Strathern, M. (1996). Cutting the Network. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2(3), 517-535.
- Strathern, M. (Red.). (1995). *Shifting Contexts. Transformations in anthropological knowledge.*: Routledge.
- Sundsvold, B. (2000a). *Livshistoriere i antropologisk forskning*. Prøveforelesning hovedfagseksamen. Institutt for sosial antropologi. Universitetet i Tromsø.
- Sundsvold, B. (2000b). *Utdanningsmobilitet mellom sør og nord. En studie av relasjonelle aspekter ved et norsk bistandsarrangement for studenter fra utviklingsland som studerer i Norge*. (Cand. Polit. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi), Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Sundsvold, B. (2004a). *Kampen om minnet, ekkoet av framtiden*. Foredrag holdt ved Historiene om Vegaøyen., Folkets Hus, Gladstad, 11. og 12. november.
- Sundsvold, B. (2004b). *Vegaøyen blir verdensarv. Et lite innblikk i blikkene utenfra*. Hentet fra 'On the Global Quest'
- Sundsvold, B. (2004 (2001)). *Bearbeidet prosjektbeskrivelse pr. februar 2004 basert på "Ritual reality and its virtualiy", sept 2001*. Institutt for sosial antropologi, visuelle kulturstudier. UiT.
- Sundsvold, B. (2005). *On the global quest. The case of inscribing the Vega Archipelago as a World Heritage Site*. Projectdescription PhD. ISA. UiT, HSL- CEPIN. Tromsø.
- Sundsvold, B. (2008). *'From Treasure to Trash - driftwood on the move'*. Foredrag holdt ved Nordic Network of Visual Studies, Tromsø.
- Sundsvold, B. (2010). Stedets herligheter - Amenities of Place: Eider Down Harvesting through Changing Times. *Acta Borealia*, 27(1), 91-115.
- Sundsvold, B. (2011). *Strut in borrowed plums. Domstication reconsidered*. Søknad om post-doc stipend. Norges Forskningsråd.
- Sundsvold, B. (Regissør). (2013). *Fuglenes dronning* [DVD]. Tromsø: UiT, Visuelle Kulturstudier/ Bente Sundsvold.
- Sundsvold, B. (2014). *Vegaøyen blir verdensarv - tilbakeblikk på innskrivelsesprosessen med filmvisning*. Foredrag holdt ved Vega-seminaret 2014, Folkets Hus, Gladstad, Vega, 2014-07-17 - 2014-07-17.
- Sundsvold, B. (Regissør). (2014 (2004)). *Vegaøyen blir verdensarv. Et lite innblikk i blikkene utenfra*. [DVD]. UiT, VCS: UiT, VCS/ Bente Sundsvold.
- Suul, J. (1992). Ærfuglen i nordnorsk kystkultur og historie. *Ottar*, 1992(1), 14- 21.
- Suul, J. (2012). *Edderdun fra Nord. Det biologiske, kulturhistoriske og juridiske grunnlaget for fredning av egg- og dunvær samt anvendelsen av andre sjøfugler.*: Norsk Ornitologisk Forening.
- Sæter, O. (1995). Samtidskunst i norlandske landskaper - et umulig møte? I D. Sveen (Red.), *Om kunst, kunstinstitusjon og kunstforståelse* (s. 161-194): Pax.
- Sæter, O. (1996). When 'The Art of the Strangers' throws light on place and local Identity. *Foreningen for arkitekturforskning*, 1996(3), 15-22.
- Tarkovsky, A. (2008 (1986)). *Sculpting in time. Reflections on the cinema* (K. Hunter-Blair, Overs.): University of Texas Press.
- Thomassen, Ø., & Lorås, J. (Red.). (1997). *Spennings Land. Nord-Norge etter 1945*: AdNotam, Gyldendal.

- Tjelmeland, H. (2009). Kva skjedde i Nord-Norge? I T.-E. Willassen, E. Fiva, B. E. Olsen, P. A. Vatle, J. Øverås & J. Vikingstad (Red.), *Nordover! - Arven etter Studieselskapet*. Stamsund: Landsdelsutvalget for Nord-Norge og Nord-Trøndelag & Orkana Forlag.
- Tsing, A. (2008 (2002)). The Global Situation. I J. X. Inda & R. Rosaldo (Red.), *The Anthropology of Globalization* (s. 66-98): Blackwell Publishing.
- Tsing, A. L. (2014). Strathern beyond the Human: Testimony of a Spore. *Theory, Culture & Society*, 31(2-3), 221-241. doi: 10.1177/0263276413509114
- Turner, V. (1987). *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications.
- Turtinen, J. (2006). *Världsarvets villkor. Interessen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Stockholms universitet: Acta Universitatis Stocholmiensis, Stockholm Studies in Ethnology.
- UiT, N. a. u. (2014). *Håndbok.PhD-program i humaniora og samfunnsvitenskap*.
- UNESCO, W. H. C. (1972), *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. Paris: UNESCO, World Heritage.
- Urry, J. (2002). *The tourist gaze*. London: Sage.
- Urry, J., & Sheller, M. (Red.). (2004). *Tourism mobilities : places to play, places in play*. London: Routledge.
- Vaa, A. (1999). En ny samtale. I M. Jaukkuri (Red.), *Skulpturlandskap Nordland: Geelmeyden Kiese/ Nordland Fylkeskommune*.
- Vaughan, D. (1999). *For documentary. Twelve essays.*: University of California Press.
- Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321-324. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.culher.2010.01.006>
- Vergunst, J. (2006). *Scottish Land Reform and the Idea of 'Outdoors'*. Bristol Sept 2006.
- Viken, A., & Granås, B. (Red.). (2014). *Tourism Destination Development: Turns and Tactics (New Direction in Tourism Analysis)*: Ashgate.
- Viveiros de Castro, E. (1998). Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 4(3), 469-488.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: Seek A/S.
- WHC. (2002), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: UNESCO. World Heritage Convention.
- Wika, H. O. (1961). *Vega Bygdebok Bind I*. Mosjøen: Helgeland Arbeiderblads Trykkeri.
- Wika, H. O. (1968). *Vega Bygdebok Bind II*. Bodø: Vega Kommune.
- Wika, H. O. (1975). *Utvandrerne. Emigranter fra Vega 1869-1929*: Eget forlag H.O. Wika.
- Wika, H. O. (1977). *Vega Bygdebok bind iii*. Mosjøen: Helgeland Arbeiderblads Trykkeri.
- Willerslev, R. (2004). Not animal, not not-animal: Hunting, imitation and empathetic knowledge among the Siberian Yukaghirs. *Journal of Royal Anthropological Institute (N.S.)*, 10, 629-652.
- Willerslev, R. (2007). "To have the world at a distance": Reconsidering the significance of vision for social anthropology. I C. Grasseni (Red.), *Skilled visions. Between apprenticeship and standards*. . New York. Oxford.: Berghahn Books.
- Witoszek, N. (1998). *Norske naturmytologier, fra Edda til økofilosofi*: Pax Forlag, Oslo.
- Wold, H. A. (1983). *Ærfuglen i nord-norsk kystkultur*. Trondheim.
- Wold, H. A. (1985a). *Kystfolk og sjøfugl*: Tromsø Museum, Nordkalottmuseet.
- Wold, H. A. (1985b). *Utvær. Bilder fra et nord-norsk hverdagslandskap.*: Cappelen.
- Wold, H. A. (2003). Det "resirkulerte" stedet: Vegaøyen - fra utvær til verdensarvsted. I M. A. Hauan, E. Niemi, H. A. Wold & K. Zachariassen (Red.), *Karlsøy og verden utenfor*.
- Wold, H. A. (2004). *Querinis Reise. Historier om en historie.*: Orkana.

- Zachariassen, K. (1998). *Da staten kom til Nord-Troms. Økonomisk modernisering i fire Nord-Tromskommuner i eit innanfrå - og utanfrå-perspektiv, 1945 -1970*. (Hovudoppgåve), Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Zachariassen, K. (2003). "Det eneste av goder stedet har er telefon, riktignok en talestasjon". I M. A. Hauan, E. Niemi, H. A. Wold & K. Zachariassen (Red.), *Karlsøy og verden utenfor.*: Tromsø museums skrifter.
- Økern, B. (1993). *Makt uten ansvar*. Oslo: Grøndahl Dreyer.
- Østerberg, D. (1983). *Emile Durkheims samfunnslære*. Oslo: Pax Forlag.

Vedlegg 1: Oversikt over selveiere, leilendinger og husmenn i Vega 1610-1875

H.O. Wika oppgir følgende tall for perioden 1610 – 1875. Vega Bygdebok bind I, 1961:277

År	selveier	leilending	husmenn
1610	2	56	22
1641	1	56	
1653	1	68	20
1661	1	72	
1665	2	80	29
1680	2	75	2
1691	2	75	2
1701	2	85	9
1723	2	98	8
1769	2	106	2
1801	2	139	12
1825	2	117	9
1835	7	119	20
1855	27	134	33
1875	50	112	98

Vedlegg 2: Pantebøker Helgeland/ Søndre Helgeland 1700-1902

Arkivmateriale, Statsarkivet i Trondheim, og Digitalarkivet:

Pantebok for Helgeland

2C 01 (1700-1729)	2C 02 (1729-1751)	2C 03 (1751-1783)	2C 04 (1783-1792)
2C 05 (1792-1799)	2C 06 (1800-1809)	2C 07 (1810-1821)	2C 08 (1821-1832)
2C 09 (1832-1840)	2C 10 (1840-1845)	2C 11 (1845-1853)	2C 12 (1853-1857)
2C 13 (1857-1860)			

Pantebok for Søndre Helgeland/ Alstahaug

2C 01 (1860-1864)	2C 02 (1864 -1877)	2C 03 (1877-1883)	2C 04 (1883-1887)
2C 05 (1887-1891)	2C 06I (1891-1892)	2C 06II (1892-1893)	2C 07 (1893-1896)
2C 08 (1896-1899)	2C 09 (1899-1902)		

Vedlegg 3: Kapitteloversikt nominasjonsdokumentet «Vegaøyane som verdensarv»

(med sidetall)

1 Identification of the Property (s3)

2 Justification for Inscription (s.5)

2a Statement on the significance of the property (s5)

2b Comparative analysis (s7)

The Vega Archipelago in a Norwegian context

The Vega Archipelago in a Nordic context

The Vega Archipelago in a European context

The Vega Archipelago in a global context

The individual elements of the cultural landscape

Land form

Climate and ocean currents

Geology

Terrestrial and marine flora

Terrestrial and marine fauna

Historical Depth

The use of the area

Specialised occupations

Values gained from experiencing the landscape and its attractions

2c. Authenticity and Integrity (s10)

Authenticity of the Vega Archipelago

Integrity of the Vega Archipelago

Buffer zone

Assurance

2d. Criteria (s.12)

3. Description (s13)

3.b. History and Development (s32)

3c. Form and date of most recent records of property (s44)

3d. Present state of conservation (s48)

3e. Policies and programmes related to the presentation and promotion of the property (s 51)

4. Management (s53)

4a. Land ownership (s53)

4b. Legal status (s53)

4c. Protective measures and means of implementing them (s61)

4d-e. Government agencies with management authority (s64)

4f. Agreed plans related to the Vega Archipelago (s67)

4g. Sources and levels of funding (s70)

4h. Sources of expertise and training in conservation and management techniques (s71)

4i. Visitor facilities and statistics (s73)

5. Factors affecting the area (s75)

5a. development pressures (s75)

5b. Environmental pressures (s76)

5c. Natural disasters (s77)

5d. Visitors and tourism pressures (s.78)

5e. Number of inhabitants within the area and the buffer zone (s78)

6. Monitoring (s79)

6a-b. Key indicators for measuring the state conservation and administrative arrangements for monitoring the property (s79)

6c. Results of previous reporting exercises (s81)

7 Documentation (s83)

7a. Photographs (s83)

7b. Copies of management plans (s83)

7c. Bibliography (s83)

7d. Addresses where inventory, records and archives are held (s92)

8. Signature on behalf of the State Party (s93)

Program seminar 11. november,

Folkets Hus, Gladstad

- Kl. 09.30 Velkommen til seminar ved Heidi Kristin Sæthre, fylkesråd for kultur og miljø
Kl. 09.50 **Hva sier UNESCO?**
Erfaringer fra andre verdensarvområder og tanker om troverdig formidling. Landskapsarkitekt Gaute Sønstebø, Direktoratet for Naturforvaltning
- Kl. 10.20 **Pose og sekk? Ja takk, begge deler.**
Om ideene som har vært styrende i det lokale verdensarvprosjektet og forslag til framtidig formidling.
Prosjektmedarbeider Rita Johansen, Forprosjektet Vegaøyan som verdensarv
- Kl. 10.45 **Kaffepause**
Kl. 11.00 **Er ea på flyttefot?**
Hvordan skal framtidens formidling av dunnnæringen skje?
Daglig leder Inga E. Næss, É-huset
- Kl. 11.30 **Kampen om minnet – ekkoet av framtiden**
Erfaringer fra dokumentasjonsarbeidet av verdensarvprosessen og tanker om framtidig bruk av materialet.
Sosialantropolog Bente Sundsvold, Tromsø Universitet
- Kl.12.00 **Opplevelser i det grønne**
Synliggjøring og formidling av naturverdiene i verdensarvområdet.
Forsker Lise Hatten, Planteforsk Tjøtta
- Kl. 12.30 Avreise til Vega Havhotell
Kl. 13.00 Lunsj
Kl. 13.45 Befaring i buffersonen - Holandsosen våtmarksområde, Ingers Lille Museum, Holand-Kirkøy-Neshavna med É-huset, Kystlagets brygge, Helgeland Museum, avd. Vega, Marken gårdsmuseum
- Kl. 15.30 Retur Folkets Hus, kaffe
Kl. 16.00 Diskusjon i grupper:
- Hvordan bygge videre på det som er gjort lokalt?
- Hva bør vektlegges framover?
- Kl. 17.00 Plenum
Kl. 18.00 Oppsummering
Kl. 20.30 Middag

Program workshop 12. november

Folkets Hus

- Kl. 09.00 Velkommen og presentasjon av deltakere og eksempel på hva den enkelte arbeider med, max 10 min per. deltaker.
- Kl. 11.00 Veien videre – gruppearbeid (Kaffepause underveis)
Gruppe 1: De som arbeider praktisk innen formidling
Gruppe 2: Representanter for forvaltning og offentlige instanser
- Kl. 12.45 Lunsj
Kl. 13.30 Oppsummering i plenum

For de som vil jobbe videre utover ettermiddagen med ideer og mulige samarbeidsprosjekt, er det full anledning til det. Men vi regner med at en del vil reise med båten 14.25 for å nå sør- og nordgående fly kl. 17.13 (Værnes) og 16.40 (Bodø).

Neste fly nordover går 19.28 og sørover 19.47.

Åpning av

Vegaøyene som verdensarvområde 20. april 2005.

Program

Hysværøyen

Kl 10:45 Velkommen til Vegaøyen og Hysværøyen v/Vegaøyens Venner

Kl 11:15 Musikkinnslag

Kl 11:25 Hilsen fra region Sør-Helgeland

Seremoni

Kl 11:30 Prolog v/Kari Renate Nilsen

Kl 11:35 Velkommen v/ordfører Einar Silseth

Kl 11:40 Mini gudstjeneste v/konfirmantene og sokneprest Brit Karin Theimann

Kl 11:50 Åpning v/H.M. Dronning Sonja

Kl 12:00 Musikk:

Vega Songlag

Vega Hornmusikk

Kl 12:05 Statsråd Knut Arild Hareide taler

Kl 12:10 Fylkesordfører Jon Torset taler

Kl 12:15 Seremonien avsluttes med at alle synger 3 vers av "Barndomsminne fra Nordland".

Kl 12:40 Lunsj og avreise.

Nes

Utstillingen, "I skyggen av unionsoppløsningen"

Utstillingen er laget av Nordland fylkeskommune og Helgeland Museum.

Kl 14:50 Tale v/fylkesråd Geir Knutson

Kl 14:55 Tale v/riksrevisor Bjarne Mørk-Eidem

Kl 15:00 Åpning v/statsråd Knut Arild Hareide

Kl 15:05 Tablå v/Kjell Grimsø og elever om Andreas Andersen Grimsøs liv.

Utstillingen er gratis og er lokalisert til Nes i lokaler like ved Vega kulinariske forundringshus.

Etter åpningen er det salg av kaffe/forfriskninger.

Kl 18:00 Reprise på tablå v/Kjell Grimsø og elever om Andreas Andersen Grimsøs liv.

Praktiske opplysninger:

I forbindelse med arrangementet settes det opp busser fra Gladstad (Nessjøen-krysset) til avreisestedene. Innreise til Gladstad kan skje med skolebussene eller for egen skyss.

Da det kan bli parkeringsproblemer på Gardøyå og Nes, oppfordres publikum til å bruke bussene.

Se for øvrig bussrutene som er satt opp for denne dagen.